

3 | 2016

český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 114 / Založen 1895

3 | 2016

český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 114 / Založen 1895

OBSAH | CONTENTS

Studie | Studies

ZELENKA Jan

Dítě a dětství v koronerových svitcích. Příspěvek ke každodennímu životu středověkých dětí ve městě a na venkově 587
(Children and Childhood in Coroners' Rolls: A Contribution to the History of Everyday Life of Medieval Children in the City and Countryside)

BAR Přemysl

Protihusitská propaganda v písemnostech Zikmunda Lucemburského. Definice – dochování – texty 614
(Anti-Hussite Propaganda in the Writings of Sigismund of Luxembourg. Definition – Preservation – Texts)

BUŇATOVÁ Marie

Obchod mezi Prahou a Norimberkem v první polovině 16. století 652
(Trade Between Prague and Nuremberg in the First Half of the 16th Century)

STERNECK Tomáš

K postavení levobočků v raně novověké společnosti (s důrazem na prostředí sociálních elit) 677
(On the Position of Illegitimate Children in Early Modern Age Society /regarding particularly the milieu of the social elites/)

ZIEMANN Benjamin

Resistance to War in Germany, 1914–1918: The Traces of the German “Schwejkade” 717
(Odpor proti válce v Německu v letech 1914–1918: Stopy německé „Švejkiády“)

Recenzní články

PEŠEK Jiří

Nové Dějiny Ruska ve 20. století jako inspirace i výzva
(*A new "History of Russia in the 20th Century"*
as an inspiration and challenge) 735

Recenze

BRAUNEDER Wilhelm

Europäische Privatrechtsgeschichte
(Milan Hlavačka) 756

Zdeněk NEŠPOR a kol.

Dějiny české sociologie

Zdeněk NEŠPOR a kol.

Slovník českých sociologů
(Jiří Lach) 759

BARON Roman – MADECKI Roman a kol.

Česká polonistická studia: tradice a současnost
(*filologie – historie – politologie – právo*)
(Henryk Gmiterek) 763

Tisky 16. století v zámeckých knihovnách České republiky, I.–III.

(Ivan Hlaváček) 768

NEKVAPIL Ladislav

Východočeští nekatolíci v době baroka a osvícenectví.

Chrudimský kraj v letech 1621–1781

(Michal Severa) 774

PINDUR David

Světla a stíny barokní církve ve Slezsku.

Frydecké arcikněžství v letech 1654–1770: struktury, procesy, lidé

(Zdeněk R. Nešpor) 778

WERNER Anja

The Transatlantic World of Higher Education.

Americans at German Universities, 1776–1914

(Svatava Raková) 780

- VALDEZ Damian
German Philhellenism. The Pathos of the Historical Imagination from Winckelmann to Goethe
(Jakub Zouhar) 786
- TRNKOVÁ Petra (ed.)
Krajina-sídlo-obraz. Romantický řád Jiřího Jana Buquoye / Landscape-Residence-Image. Georg Johann Buquoy's Romantic Order
(Michal Morawetz) 788
- HLAVAČKA Milan a kol.
České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době
(Milena Lenderová) 791
- LITERA Bohuslav
Cesta na výsluní. Zahraniční politika Sovětského svazu 1917–1945
(Vratislav Doubek) 795
- ŠMÍD Marek
Apoštolský nuncius v Praze. Významný faktor v československo-vatikánských vztazích v letech 1920–1950
(Jaroslav Šebek) 799
- GAFKE Matthias
Heydrichs Ostmärker. Das österreichische Führungspersonal der Sicherheitspolizei und des SD 1939–1945
(Jiří Pešek) 803
- LÜDICKE Lars
Constantin von Neurath: eine politische Biographie
(Jiří Pešek) 808
- MORÉE Peter – PIŠKULA Jiří
„Nejpokrokovější církevní pracovník“. Protestantské církve a Josef Lukl Hromádka v letech 1945–1969
(Zdeněk R. Nešpor) 815
- NĚMEC Ludvík
František Dvorník – mistr historické syntézy
(Lukáš F. Peluněk) 820
- MODZELEWSKI Karol
Zaženem dějin klisny! Vyznání potlučeného jezdce
(Ludmila Lambeinová) 822

THER Philipp <i>Nový pořádek na starém kontinentě: příběh neoliberální Evropy</i> (Barbora Pecková)	825
CHODĚJOVSKÁ Eva – SEMOTANOVÁ Eva – ŠIMŮNEK Robert <i>Historické krajiny Čech. Třeboňsko – Broumovsko – Praha</i> (Jaromír Karpíšek)	828
SEMOTANOVÁ Eva a kol. <i>Kladsko. Historickogeografický lexikon</i> (Marie Ryantová)	833
<i>Historický atlas měst České republiky, svazek č. 27 – Sušice</i> (Jaroslav Pachner)	835
<i>Zprávy o literatuře</i>	839
Z vědeckého života <i>Chronicle</i>	
<i>Nekrology</i>	
Janusz Tazbir (5. srpen 1927 – 3. květen 2016) (Marceli Kosman)	857
Ljudmila Pavlovna Laptěva (9. září 1926 – 16. květen 2016) (Georgij P. Melnikov)	862
Miroslav Pojzl (8. května 1945 – 16. února 2016) (Tomáš Parma)	868
Jan Frolík (16. července 1947 – 24. ledna 2016) (Michal Svatoš)	871
Václav Veber (31. srpna 1931 – 24. května 2016) (Tomáš Jiránek)	873
<i>Knihy a časopisy došlé redakci</i>	876
<i>Výtahy z českých časopisů a sborníků</i>	876

STUDIE

Dítě a dětství v koronerových svitcích.
Příspěvek ke každodennímu životu
středověkých dětí ve městě a na venkově

JAN ZELENKA

JAN ZELENKA: Children and Childhood in Coroners' Rolls: A Contribution to the History of Everyday Life of Medieval Children in the City and Countryside

We encounter children already on the pages of the earliest Bohemian legends, later chronicles, books of exempla and miracles, municipal books and sources of a literary character. However, they provide mainly isolated data, which do not allow the creation of a compact image of the world of medieval children. Moreover, a specific problem is the orientation of the written sources on the elites and their lifestyle. The everyday life of the urban populace and their children can be followed only with the appearance of municipal sources from the High Middle Ages, not to mention the rural milieu. The possibilities of domestic research can be expanded by foreign sources. The study first introduces the testimonial potential of the Coroners' Rolls, an exceptional source from the English milieu, which allows a view into the life of urban and rural families. In the second part, the text deals with the problem of the utility of the source for foreign (non-English) research and the pitfalls connected with the comparison of diverse source bases. The final brief analysis of selected domestic municipal books

outlines the possibilities, which research on medieval childhood offers the study of these as-yet not very exploited documents.

Key words: medieval childhood, coroners' rolls, municipal books, books of conscience, comparison of sources

K tématu středověkého dětství se badání vrací opakovaně. Z různé perspektivy se ho dotýkají snad všechny obory náležející v nejširším slova smyslu mezi historické vědy. Několik desetiletí trvající zájem podnítila práce Philippa Arièse *Dítě a rodinný život za starého režimu* (*La vie familiale sous l'Ancien Régime*, Paříž 1960). Francouzský historik nebyl zdaleka prvním, kdo se zaměřil na problematiku předmoderního dětství. Jeho kniha však obsahovala kontroverzní závěry, které vyprovokovaly badatele k diskusi, jež trvá v podstatě dodnes. Nevyhnula se ani domácí historiografii, ačkoliv nedosáhla intenzity západoevropské debaty.¹

Přístup ke středověkému dítěti komplikují dochované prameny. Obrátíme-li pozornost k domácímu prostředí, jsme odkázáni především na náhodné zmínky. S dětmi se setkáváme již na stránkách nejstarších legend, později kronik, knih exempel a zázraků, městských knih i pramenů literární povahy. Jedná se ovšem povětšinou o izolované údaje, které nepřejí vytváření kompaktního obrazu světa středověkých dětí. Nehledě již na absenci ego dokumentů (s výjimkou testamentů), jež zásadním způsobem omezuje vhléd do myšlenkového světa rodičů. Vítanou pomůckou představují naučné spisy a knížecí zrcadla, limitované však (obdobně jako legendy či exempla) schematicností výpovědi, která nabývá na významu zejména v případě, jestliže se údaje teoretizujících pojednání protnou se záznamy dalších typů pramenů. Nedocenitelný zdroj poznání přinášejí archeologické nálezy i umělecké památky. Statickým, „mrtvým“ předmětům však často chybí zasazení do kontextu životních situací, čímž se pomyslný kruh nedostatků pramenné základny v podstatě uzavírá. Specifickým problémem zůstává orientace písemných pramenů na elity a jejich životní styl. Každodenní

1 Srov. zejména Noemi REJCHRTOVÁ, *Dětská otázka v husitství*, *Československý časopis historický* 28, 1980, s. 53–77; Martin NODL, *Dětství v předmoderní době*, *Souvislosti* 4, 1996, s. 7–29; TÝŽ, *Středověk v nás*, Praha 2015, s. 35nn.; přehled přístupů badání podávají Jiří PEŠEK, *Děti ve velkoměstech od středověku až na práh industriální doby*, in: *Děti ve velkoměstech od středověku až na práh industriální doby*, Olga Fejtová – Václav Ledvinka – Jiří Pešek (edd.), Praha 2012, s. 9–19; a zejména Milena LENDEROVÁ, *Jak se píše dějiny dětství – příklad francouzské a české historiografie*, in: *Tamtéž*, s. 21–34.

život městských obyvatel a jejich dětí lze sledovat až s výskytem městských pramenů od vrcholného středověku, o prostředí vesnickém ani nemluvě.²

Možnosti bádání rozšiřují zahraniční prameny. Vývojové trendy a kulturní prostředí středověké Evropy vykazují napříč kontinentem řadu shodných rysů. Do jaké míry jsou však přenositelné konkrétní jednotlivosti týkající se myšlení, institucí, právních zvyklostí či každodenního života, zůstává otázkou. Ani zahraniční prameny nepřinášejí spolehlivý a vyčerpávající popis reality, ale její více či méně věrný a neúplný odraz. Na první pohled podobné jevy tak mohou vycházet ze zcela odlišných kulturních zvyklostí nebo se odehrávat na pozadí rozdílného sociálního kontextu. Výjimečně bohaté informace navíc často přinášejí prameny, pro které postrádáme odpovídající komparativní materiál. Stačí vzpomenout *Liber Manualis ad filium* (840–843) francké aristokratky Dhuody, manželky Bernarda Akvitánského. Dílo adresované synovi Vilémovi má podobu příručky, která měla chlapci, pobývajícimu mimo dosah matky na panovnickém dvoře, poskytnout morální ponaučení i rady v různých životních situacích.³ Co však emotivní odkaz vysoce vzdělané Dhuody prozrazuje o vztahu středověkých matek k dětem, případně o míře vzdělání urozených franckých žen a jejich duševních obzorech? Bádání se kloní k závěru, že v nejvyšších kruzích karolinské říše nepatřila Dhuoda mezi naprosté výjimky. Přesto zůstává *Liber manualis* ojedinělým pramenem, k němuž chybí uspokojivé analogie, což oslabuje jeho širší výpovědní hodnotu.⁴

-
- 2 Srov. jednotlivé příspěvky publikace *Děti ve velkoměstech od středověku až na práh industriální doby*, Olga FEJTOVÁ – Václav LEDVINKA – Jiří PEŠEK (edd.), Praha 2012, s. jedinou specifickou výjimkou, kterou představuje díky zcela mimořádné pramenné situaci Novgorod. Oksana ZAPLETALOVÁ, *Příspěvek k poznání dětského světa ve středověkém Novgorodě. Archeologické prameny a jejich svědectví*, in: Tamtéž, s. 119–138. Asi nejplastičtější obraz života na vesnici stále nabízí Zdeněk SMETÁNKÁ, *Legenda o Ostojovi*, Praha 2010, o stavu domácí pramenné základny však nejlépe svědčí fakt, že práce je z velké části postavena na zahraničních analogiích, a o mnoho lepší situace nepadne ve vztahu k dětství na vesnici ani pro období pozdního středověku, jemuž se věnoval Josef MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích 1471–1526*, 3–4, Praha 2002, s. 456nn.
 - 3 Marcelle THIEBAUX (ed.), *Dhuoda, Handbook for her Warrior Son. Liber Manualis*, New York 1998.
 - 4 Rosamond MCKITTERICK, *The Carolingians and the written word*, New York 2003, s. 223–227; k ženským autorkám srov. Peter DRONKE, *Women Writers of the Middle Ages. A Critical Study of Texts from Perpetua to Marguerite Porete*, New York 1984, k Dhuodě s. 36–54; obdobně jako Dhuoda adresovala svému synovi morální ponaučení, tentokrát formou dopisů, před polovinou 7. století urozená Herchenefreda, Tamtéž, s. 29–30.

Středověký koroner

V mnohém to platí rovněž o druhu pramene, o nějž se opírá tento text. Úřad koronera vychází z prostředí normanské Anglie a jeho dnešní výskyt v řadě zemí světa bezpečně dokládá bývalou britskou nadvládu. Počátky koronerova úřadu se datují do sklonku 12. století. Vznik úřadu patrně souvisel se snahou o centralizaci královské soudní správy pomocí tzv. *itinerant justices*, tedy soudních úředníků, kteří cestovali po jednotlivých hrabstvích a vykonávali soudy v králově zastoupení. V každém hrabství měli být ustaveni koroneři, kterým byl k dispozici klerik pořizující a uchovávací zápisy. Koroneři byli voleni z řad rytířů pocházejících z daného hrabství.⁵

Koroner vyšetřoval nepřirozená úmrtí. Jestliže došlo k náhlé smrti, ať již následkem vraždy, sebevraždy nebo nešťastné nehody, měl být povolán k ohledání těla. Podle dochovaných záznamů nepřekračovala doba mezi nálezem těla a příchodem koronera tři dny. V případě některých měst (např. Oxford nebo Londýn), jež měla vlastního koronera, se dařilo ohledávat mrtvolu v podstatě bez prodlení. Koroner sestavil porotu z obyvatel (sousedů) z nejbližšího okolí a vedl vyšetřování za účelem zjištění způsobu a příčiny úmrtí. Písemné záznamy z vyšetřování byly později předkládány soudním úředníkům, kteří v pravidelných intervalech navštěvovali hrabství při konání královských soudů, a přepisovány do pergamenových svitků. Důvody byly mimo jiné fiskální. Věc, která se stala původcem smrti, propadala Bohu, respektive koruně. Jestliže například muž spadl ze žebříku, došlo k jeho zabavení, ocenění a prodeji, zisk měl posloužit zbožným účelům. Stejný osud potkal také zvířata, která někoho ušlapala, nebo byla jen zapřažena do vozu, jenž přešel člověka.⁶

Specifickým rysem pramene je jeho zaměření na střední a nižší vrstvy společnosti, neboť šlechta a bohaté měšťanské rodiny pod tento druh jurisdikce nespádaly. Záznamy obsahují údaje o dni a místu smrti, druhu zranění, okolnostech, za jakých k němu došlo, jméno nálezce těla, svědků a poroty, případně věk zemřelého a výši ceny „doličného“ předmětu či zvířete. Nejstarší dochované svitky se da-

5 Přehledně k vývoji soudní správy John HUDSON, *The Formation of the English Common Law: Law and Society in England from the Norman Conquest to Magna Carta*, New York 1996, zejm. s. 31nn; k úřadu koronera Roy F. HUNNISETT, *The Medieval Coroner*, London – New York 1961.

6 R. F. HUNNISETT, *The Medieval Coroner*, s. 9nn; TÝŽ, *The Medieval Coroners' Rolls*, *The American Journal of Legal History*, 1959, Vol. 3, No. 2, s. 95–124; Vol. 3, No. 3, s. 205–221; Vol. 3., No. 4, s. 324–359.

tují před polovinu 13. století, editován však zůstává pouze zlomek dochovaných exemplářů.⁷ Následující text se vedle výběru různých kauz z několika hrabství opírá zejména o závěry koronerova šetření z Oxfordu pro období od konce 13. do počátku 15. století, z Londýna pro roky 1300–1378 a z hrabství Bedfordshire pro léta 1265–1317 (resp. 1381).⁸ Přestože zachycené osoby nespojuje nic jiného, než že utrpěly smrtelné poranění, poskytuje charakter zápisů výjimečný exkurz do života nižších společenských skupin. Koronerovy svitky představují vyhledávaný zdroj informací zejména pro bádání orientované na dějiny každodennosti a sociální dějiny. Uplatnění nacházejí při výzkumu trestné činnosti,⁹ sebevražd,¹⁰ středověké medicíny¹¹ a v neposlední řadě také rodinných poměrů, dětství či infanticidy.¹²

7 Soupis dochovaných exemplářů podává R. F. HUNNISETT, *The Medieval Coroners' Rolls*, Vol. 3., No. 4, s. 324–359.

8 Ačkoliv se jedná o malý vzorek pramene, pokrývá jak městské (Londýn, Oxford), tak venkovské (Bedfordshire) prostředí. Poněkud nezvyklý znak ostrovních edic představuje skutečnost, že se u řady pramenů nejedná o „pouhé“ zpřístupnění originálních textů, nýbrž o překlady do moderní angličtiny. To se týká i edičního zpracování koronerových svitků. Jedinou výjimkou v souboru je první zmíněná edice výběrových kauz, která spolu s překladem uvádí i přepis originálního latinského zápisu, srov. *Selected Cases from the Coroner's Rolls*, A. D. 1265–1413, Charles Gross (ed.), London 1896; *Coroners' Inquests, the Walls of Oxford, Etc.*, Herbert Edward Salter (ed.), Oxford 1912; *Calendar of Coroners Rolls of the City of London*, A. D. 1300–1378, Reginard R. Sharpe (ed.), London 1913; *Bedfordshire Coroners' Rolls*, Roy Hunnissett (ed.), The Publications of the Bedfordshire Historical Record Society XLI, Streatley 1961. Zápisy z koronerova šetření lze nalézt také v edicích dalších typů pramenů. V textu jsou užity soudní záznamy *The London Eyre of 1244*, Helena M. Chew – Martin Weinbaum (edd.), London 1970; *The London Eyre of 1276*, Martin Weinbaum (ed.), London 1976; *Crown Pleas of the Wiltshire eyre, 1249*, C. A. F. Meekings (ed.), Wiltshire Record Society 16, Devizes 1961.

9 Barbara HANAWALT WESTMAN, *The Peasant Family and Crime in Fourteenth-Century England*, The Journal of British Studies XIII, 1974, s. 1–18; James Buchanan GIVEN, *Society and Homicide in Thirteenth-Century England*, Stanford 1977.

10 Alexander MURRAY, *Suicide in the Middle Ages*. Vol. I: The violent against themselves, Vol. II: The Curse on Self-Murder, New York – Oxford 1998, 2000.

11 Sara M. BUTLER, *Forensic Medicine and Death Investigation in Medieval England*, New York 2015.

12 Nejpodrobněji se otázce dětství v koronerových svitcích věnovala Barbara A. HANAWALT, *Childrearing among the Lower Classes of Late Medieval England*, The Journal of Interdisciplinary History 8/1, 1977, s. 1–22; TÁŽ, *The Ties that Bound: Peasant Families in Medieval England*, New York – Oxford 1986; TÁŽ, *Growing Up in Medieval London: The Experience of Childhood in History*, New York – Oxford 1993; TÁŽ, *Medievalists and the Study of Childhood*, Speculum 77/2, 2002, s. 440–460; dále srov. Colin HEYWOOD, *A History of Childhood: Children and Childhood in the West from Medieval to Modern Times*, Cambridge 2001; Sara M. BUTLER, *A Case of Indifference? Child Murder in Later Medieval England*, Journal of Women's History 19/4, 2007, s. 59–82.

Děti v koronerových svitcích

Smrtelné nehody, zranění i trestná činnost se dětem nevyhýbaly.¹³ Jejich interpretace však naráží na problém výpovědní hodnoty svitků. Lze namítnout, že nehody primárně vypovídají o nešťastných náhodách či neopatrnosti rodičů a přinášejí tak informace pouze o specifickém vzorku populace. Počet zachycených kauz v jednotlivých edicích kolísá. V Londýně dosahuje zastoupení dětských (do dvanácti či třinácti let věku) nehod 6 %, v Bedfordshire za podobně dlouhé období necelých 12 %, minimum případů se dochovalo z Oxfordu. Přesto vykazuje celkový obraz dětských neštěstí stále se opakující rysy, které můžeme považovat spíše za svědectví o obecných tendencích chování, než o náhodných a ojedinělých událostech.¹⁴ Co o středověkých dětech a prostoru, v němž prožívaly dětství, koronerovy zápisy prozrazují?

Ve středu 28. dubna roku 1322 byl londýnský koroner povolán k ohledání dvou uhořelých osob. K nehodě došlo předchozí noc před půlnocí. Švec Robert spal s manželkou Matyldou a dvěma syny, Williamem a Johnem, v podkrovní místnosti (*solar*). Hořící svíčka, kterou Matylda připevnila na zeď, nešťastnou

13 Výjimečný rys koronerových svitků představuje zaznamenaný věk u obětí do 12./13. roku života, tedy do doby faktického vstupu do dospělosti, což bádání nad tématem dětství výrazně usnadňuje. Jednotlivé zachycené případy: *Calendar of Coroners Rolls*, Roll A, č. 26, s. 25; Roll A, č. 30, s. 30–31; Roll B, č. 29, s. 56–57; Roll B, č. 37, s. 63–64; Roll C, č. 15, s. 83; Roll F, č. 12, s. 183; Roll F, č. 20, s. 191; Roll F, č. 26, s. 194; Roll G, č. 8, s. 207; Roll G, č. 28, s. 219–220; Roll G, č. 32, s. 222–223; Roll H, č. 4, s. 238–239; Roll H, č. 19, s. 250; Roll H, č. 21, s. 251–252; Roll H, č. 22, s. 252–253; Roll H, č. 25, s. 254–255; Roll H, č. 30, s. 258–259; Roll H, č. 33, s. 260–261; *Coroners' Inquests*, s. 7–8, 27, 42, 46; *Bedfordshire Coroners' Rolls*, č. 1, s. 1; č. 7, s. 3; č. 8, s. 3–4; č. 10, s. 4; č. 14, s. 5; č. 18, s. 6; č. 25, s. 9; č. 26, s. 9; č. 31, s. 11; č. 33, s. 11; č. 62, s. 29; č. 72, s. 32–33; č. 74, s. 33–34; č. 89, s. 39–40; č. 102, s. 46–47; č. 106, s. 48; č. 109, s. 49; č. 117, s. 51–52; č. 119, s. 52; č. 127, s. 58; č. 130, s. 59–60; č. 139, s. 64; č. 146, s. 66; č. 147, s. 66–67; č. 164, s. 73–74; č. 166, s. 74; č. 179, s. 80; č. 180, s. 80; č. 182, s. 81; č. 184, s. 81; č. 185, s. 81; č. 187, s. 82; č. 213, s. 89–90; č. 215, s. 90; č. 231, s. 94; č. 236, s. 96; č. 246, s. 100; č. 247, s. 100–101; č. 288, s. 119; *Selected Cases*, s. 40, 41, 50, 68–69, 81–82 (neuvádím případy duplicitně zachycené v edici pro hrabství Bedfordshire). Vzhledem k výběrovému charakteru poslední zmíněné edice jsou výpočty procentuálního zastoupení věkových skupin uvedené níže v textu vypracovány pouze na základě údajů pro Londýn, Oxford a Bedfordshire.

14 Srov. B. A. HANAWALT, *Childrearing among the Lower Classes of Late Medieval England*, s. 3–4. Autorka udává částečně rozdílné procentuální zastoupení záznamů o dětských úmrtích v edicích. Do výpočtů patrně zahrнула i některé zmínky, kdy svitky hovoří o „synech/chlapcích“ či „dcerách/dívkách“, nespecifikují však věk postiženého a z kontextu není jednoznačně zřejmé, že se jednalo o dítě v naznačené věkové skupině.

náhodou spadla na postel. Robert s Williamem byli okamžitě zachvázeni plameny a uhořeli. Matyldě s Johnem se podařilo zachránit si život.¹⁵

Podkrovní místnosti sloužily jako ložnice vlastníka/nájemce domu, jeho sloužících, či bývaly samostatně pronajímány. Útěk z takového prostoru nebyl snadnou záležitostí. Londýnské domy dosahovaly tří až čtyř podlaží a místnosti ve vyšších patrech byly dosažitelné po strmých schodištích či pouze žebřících, které se samy stávaly místem smrtelných nehod.¹⁶ Svíce umístované na stěny místností či nábytek představovaly opakující se příčinu požárů. Oheň se navíc díky vyschlé slámě, která pokrývala podlahy, rychle šířil.¹⁷ Za těchto podmínek nebyl únik snadný ani z níže položených či přízemních místností. Manželé John a Alice vlastnili, nebo měli pronajatý obchod v Oxfordu. Když se jedné srpnové noci v roce 1287 chystali ke spánku, Alice připevnila svíčku na zeď. Plamen však zapálil slámu a požár se okamžitě rozšířil. Pár se štěstím vyvázl. O nesmírném chvatu a panice svědčí, že zapomněli v obchodě syna starého dvacet týdnů. Alice se pro něj okamžitě vrátila, oheň ale již dosáhl takové intenzity, že oba s chlapcem zahynuli.¹⁸

Vesnické usedlosti se povětšinou skládaly z domu se zahradou či dvorem, na němž se mohla nacházet studna nebo také pec. Areál obklopovaly ploty či kamenné zídky. Nejtypičtější formu obydlí představoval tzv. dlouhý dům, spojující v sobě obytnou část i prostory pro ustájení dobytka a uskladnění plodin. Patrně jen bohatší rolníci měli hospodářskou budovu stojící samostatně od obytného stavení. Některé domy disponovaly patrovým uspořádáním, neboť i ve vesnickém prostředí se setkáváme s podkrovními místnostmi, které sloužily jako ložnice. Dům často tvořila jen lehká konstrukce z proutí a mazanice, jak dokládají opakující se případy, kdy se zloději do domů probourávali v nočních hodinách skrze stěny. Domy se na noc pevně uzavíraly, neboť lupiči využívali sousedy jako rukojmí, kteří jim měli zajistit vstup do další

15 *Calendar of Coroners Rolls*, Roll B, č. 20, s. 51–52.

16 O podkrovní místnosti ve výšce třiceti stop (přes devět metrů) se dozvídáme díky případu služebníka jménem John Toly, který si chtěl v noci ulevit z okna místnosti, kde spal. Nešťastnou náhodou však vypadl, Tamtéž, Roll E, č. 13, s. 142. K podobě londýnských domů John SCHOFIELD, *Medieval London Houses*, New Haven 1994, s. 34nn; TÝŽ, *London, 1100–1600: the archaeology of a capital city*, Sheffield–Oakville 2011, s. 60nn.

17 *Calendar of Coroners Rolls*, Roll E, č. 44, s. 170–171; *Coroners' Inquests*, s. 5, 7, 13, 48–49; *Calendar of letter-books preserved among the Archives of the Corporation of the City of London at the Guildhall*, Letter-book B, Circa A. D. 1275–1312, Reginald R. Sharpe (ed.), London 1900, s. 261.

18 *Coroners' Inquests*, s. 7–8. Obdobně nešťastný případ se přihodil v Londýně v dubnu roku 1337. Matylda le Cambestere s měsíční dcerou Markétou (Margery) spaly večer v obchodě a zapálená svíčka, kterou matka nedbale nechala na zdi, spadla, zapálila slámu a obě ženy se udusily a uhořely, *Calendar of Coroners Rolls*, Roll F, č. 12, s. 183.

nemovitosti.¹⁹ I ve vesnických domech představoval požár stále přítomnou hrozbu. Následky nebývaly o nic méně hrozné, jak dokládá případ dvou sester, tříleté Beatrice a šestileté Muriel. Zatímco rodiče pracovali na poli, dívky zůstaly samy doma. Z požáru, který v domě náhle vypukl, se podařilo uniknout pouze staršímu děvčeti.²⁰

Jen obtížně se na základě svitků uvažuje o počtu lidí žijících společně pod jednou střechou a o podobě rodiny. Záznamy se primárně věnují nehodám jednotlivců a zachycená síť sociálních vazeb nemusí být zdaleka kompletní. Počet členů vesnické domácnosti lze odhadovat zejména na základě kauz vloupání, které zpravidla doprovázel fyzický útok na přítomné, často končící smrtí. I v případě nočního přepadu si však zloději nemuseli všimnout některých osob, například nejmenších dětí, které tak unikly koronerově evidenci. Z údajů pro hrabství Bedfordshire, které zachycují vloupání do více usedlostí v jedné vesnici, vynikne zejména proměnlivý obraz vesnické domácnosti. Večer 1. září 1267 zloději navštívili vesnici Honeydon. Nejprve chytili Johna, jenž se vracel z otcova ovčince, a násilím chlapce donutili ke spolupráci. Hoch zajistil zločincům přístup do prvního z domů, neboť vlastník jej poznal po hlasu a otevřel. Doma se kromě majitele nacházela jeho matka a služebník. Ve druhém domě se nalézal osamocенý muž, ve třetím pouze vdova. V dalším stavení byl zraněn manželský pár. Pátá domácnost sestávala z rodičů se syny, u nichž není uveden počet. Šestý dům obýval muž, sedmý žena. Poslední přepadený dům se nacházel v nedalekém Goodwicu, a zloději v něm našli pouze muže. Srovnatelný obrázek nabízí také přepadení vesnice Roxton ze 17. listopadu 1269. První přepadený dům obývaly dvě sestry, v druhém rovněž žily dvě ženy, patrně však ne příbuzné, ve třetí domácnosti narazili lupiči na rodiče se dvěma dcerami a služebníkem. Obdobně rozmanitou skladbu domácností dokládají také jednotlivé případy vloupání.²¹ Počet dětí se v přepadených domech pohyboval

19 Srov. Nat ALCOCK – Dan MILES, *The Medieval Peasant House in Midland England*, Oxford 2013; Christopher DYER, *Living in peasant houses in late medieval England*, *Vernacular Architecture* 44, 2013, s. 19–27. Vloupání skrze stěny domu dokládají *Bedfordshire Coroners' Rolls*, č. 22, s. 8; č. 34, s. 12; č. 43, s. 19; č. 52, s. 24–25; č. 72, s. 32–33; č. 100, s. 45; č. 189, s. 83. V jednom případě se dozvídáme, že se zloději dostali do domu pomocí radlice, Tamtéž, č. 224, s. 92. Absence obdobně provedeného vloupání v městském prostředí může vypovídat o pevnější konstrukci městských domů. Důvodem však mohla být pouze hustota zástavby a zalidnění, která k podobné akci neposkytovala vhodné podmínky.

20 *Bedfordshire Coroners' Rolls*, č. 14, s. 5; další příklady uvádí B. A. HANAWALT, *The Ties that Bound*, s. 37–40, 51.

21 *Bedfordshire Coroners' Rolls*, č. 20, s. 7; č. 34, s. 12; další případ přepadení více domů č. 47, s. 22. Pro jednotlivé kauzy viz výše pozn. č. 19 a dále *Bedfordshire Coroners' Rolls*, č. 7, s. 3; č. 11, s. 4; č. 15, s. 5; č. 102, s. 46; č. 139, s. 64; č. 179, s. 80; č. 249, s. 101; č. 271, s. 112.

od jednoho do tří, přičemž převažovalo první zmíněné číslo. Domácnost tvořili kromě rodičů (či pouze jednoho z nich) také služebníci. Maximální zachycený počet je pět osob v jednom domě.²²

Průměrná velikost středověké domácnosti se na základě dochovaných pramenů určuje jen velmi přibližně. Pro anglické vesnické prostředí se v období před vypuknutím velké morové epidemie udává v průměru pět osob. Obecně však panovaly značné regionální rozdíly dané výnosností půdy i odlišnostmi vycházejícími ze sociálního postavení. Domácnosti bohatších rodin bývaly početnější, v případě chudšího obyvatelstva bádání uvažuje, že se velikost pohybovala okolo poloviny udávaného průměru. Převládaly nukleární rodiny složené z rodičů a dětí, ačkoliv se setkáváme také se soužitím dospělých sourozenců či třígeneračními domácnostmi. Vzhledem k vysokému počtu ovdovělých vyrůstaly děti naprosto běžně s nevlastním rodičem. Potomci byli zřejmě pojmenováni podle kmotrů, neboť se jejich jména povětšinou neshodovala s těmi rodičů. Počet dětí se blížil v průměru ke dvěma. Ve městech bylo toto číslo patrně ještě o něco nižší, stejně jako průměrná velikost domácnosti.²³ Uvážíme-li, že svitky zachycují životní podmínky chudší části populace, pak se jejich výpověď z daného obrazu nevyvíká.

Výše zmíněný nešťastný případ Beatrice a Muriel upozorňuje na skutečnost, jež z koronerových svitků nápadně vystupuje. Děti se od raného věku často pohybovaly poměrně volně, o samotě bývali ponecháváni dokonce i kojenci. Domy přitom zůstávaly přes den otevřené a přístupné. Měsíční Johana ležela v kolébce v londýnském obchodě rodičů, když dovnitř vešla prasnice a dítě kousla do obličeje. Zápis zdůraznil, že se matka vrátila až po delší době, přičemž nikdo jiný se na místě nenacházel.²⁴ Zvířata pohybující se po domácnosti však byla nebezpečná i z jiného

22 *Bedfordshire Coroners' Rolls*, jedno dítě: č. 7, s. 3; č. 11, s. 4 (pouze s matkou a jistým Johnem z Cambridge); č. 72, s. 32–33; č. 102, s. 46 (rodiče a patrně služebná Rose); č. 139, s. 64; č. 271, s. 112 (pouze s otcem); dvě děti: č. 15, s. 5 (pouze s otcem); č. 34, s. 12 (rodiče a služebník Walter); tři děti: č. 179, s. 80 (pouze s otcem).

23 B. A. HANAWALT, *The Ties that Bound*, s. 94–95, 103–104, k výběru jména pro dítě s. 173–174; TÁŽ, *Growing Up in Medieval London*, s. 48–49; autorka uvažuje, že menší počet dětských nehod zachycených ve svitcích z městského prostředí může souviset právě s celkově menší průměrnou velikostí rodiny a zastoupením dětí, srov. TÁŽ, *Childrearing among the Lower Classes of Late Medieval England*, s. 5–7. Anglické údaje přitom nevybočují z obrazu dalších částí středověké Evropy, srov. David HERLIHY, *Medieval households*, Cambridge (Massachusetts) – London 1985, s. 69–71, 135, 139–140, 143–144.

24 *Calendar of Coroners Rolls*, Roll B, č. 29, s. 56–57. Prasata představovala pro nejmenší děti smrtelnou hrozbu, v domě dokázala napadnout a roztrhat i dvouletého chlapce, viz *Crown Pleas of the Wiltshire eyre*, 1249, č. 239, s. 196; další případy *The London Eyre of 1276*, č. 44; *Coroners' Inquests*, s. 46. Nebezpečí hrozilo i dětem z lepších rodin. Královský patent Jindřicha III. z roku 1268 hovoří

důvodu. Kolébky stály u zdroje tepla a řeřavé uhlí z ohniště či zvířená hořící sláma mohly dopadnout na dítě a těžce jej popálit.²⁵ Zatímco kojenci pobývali v kolébce či v náručí matek, batolata začínala postupně objevovat okolní svět. Děti batolící se mezi lavicemi, koši, vědry a truhlami se stávaly obětí pádu z vyvýšených míst či opaření, neboť na ohništích se nacházely nádoby vroucí vody, jejichž nohy – případně nohy trojnožek, na kterých spočívaly, či byly pověšeny – se smekaly z kamenů obklopujících ohniště.²⁶

Jakmile překročily práh domu, otevíraly se před dětmi dvory, zahrady, ulice a další prostory. Žádná jiná skupina nevykazuje mezi dětmi zachycenými ve svitcích takové zastoupení jako batolata ve věku jednoho až tři a půl roku.²⁷ Odhlédneme-li od násilných trestných činů, pak mezi dětskými úmrtími doloženými pro Londýn, Oxford a Bedfordshire dosahuje podíl dětí v tomto věku 39 %.²⁸ Nejčastější příčinou neštěstí byl pád do některé ze studní, nacházejících se na dvorech domů či v ulicích. Nezaostávaly však ani příkopy, strouhy a stoky protínající městskou i vesnickou zástavbu. Mezi utonulými dětmi tvořila batolata dokonce 55 %. Většina případů pouze obecně hovoří o tom, že dítě odešlo z domu a bylo později nalezeno utopené. Mohlo přitom urazit nemalou vzdálenost.²⁹ Již fakt, že takto malé děti s dosud nevyvinutou motorikou samy opustily dům nebo si hrály v blízkosti studní a příkopů plných vody, nesvědčí o bedlivé kontrole dospělých. Vhodná často nebyla ani jiná forma hlídání, jako třeba v případě tříleté Maud, kterou v nepřítomnosti

o jistém Johnovi, jemuž jako malému v kolébce ukouslo prase ucho. Text výsady stanovil, že na vině byla nepozorná chůva a John nemá být za své znetvoření vystavován „zlým podezřením“, *Calendar of Patent Rolls, Henry III., vol. VI, A. D. 1266–1272*, reprint Nendel 1971, s. 193.

25 B. A. HANAWALT, *The Ties that Bound*, s. 175–176, nepřekvapí, že naprostá většina nehod se kojencům přihodila v domě rodičů, Tamtéž, s. 178; TÁŽ, *Childrearing among the Lower Classes of Late Medieval England*, s. 14–15.

26 *Bedfordshire Coroners' Rolls*, č. 164, s. 73–74; *Selected Cases*, s. 40; *The London Eyre of 1244*, č. 81, 99; *The London Eyre of 1276*, č. 69; opaření vroucí vodou se však stávalo osudné i starším dětem *Calendar of Coroners Rolls*, Roll H, č. 30, s. 258–259.

27 V tomto rozmezí pak převládá věk dvou až tří let.

28 Utopení: *Coroners' Inquests*, s. 42; *Bedfordshire Coroners' Rolls*, č. 10, s. 4, č. 18, s. 6, č. 25, s. 9, č. 33, s. 11, č. 62, s. 29, č. 77, s. 35, č. 106, s. 48, č. 109, s. 49, č. 127, s. 58, č. 146, s. 66, č. 147, s. 66–67, č. 180, s. 80, č. 182, s. 81, č. 184, s. 81, č. 213, s. 94, č. 236, s. 96. Zabití zvířetem: *Calendar of Coroners Rolls*, Roll A, č. 30, s. 30–31 (kůň); *Coroners' Inquests*, s. 46 (prase). Opaření: *Calendar of Coroners Rolls*, Roll G, č. 8, s. 207; *Bedfordshire Coroners' Rolls*, č. 164, s. 73–74. Požár: *Bedfordshire Coroners' Rolls*, č. 14, s. 5.

29 Když se 14. května 1272 vrátil Reynold z Tempsfordu z trhu, marně šánel svého tříletého syna. Až po delším hledání jej našel za vesnicí utonulého. *Bedfordshire Coroners' Rolls*, č. 62, s. 29. Další případy viz předchozí poznámka.

matky opatrovala slepá žena.³⁰ Viděli jsme, že jiná tříletá dívka byla zanechána pod dohledem šestileté sestry, zatímco rodiče pracovali na poli. Důvod pro svěřením potomka starším dětem představovala i návštěva kostela.³¹

Na první pohled je v tomto ohledu patrný rozdíl mezi městským a vesnickým prostředím, odkud pochází naprostá většina doložených případů utonulých batolat. Může se jednat o zkreslení dané stavem dochování a charakterem pramene. Nabízejí se však také další vysvětlení. Hustota městské zástavby, osídlení a takřka neutichající ruch v ulicích vytvářely přirozenou prevenci, neboť blízkost se nebezpečím mohlo snáze dojít pozornosti. Druhým faktorem k úvaze je rozdílný pracovní rytmus. Zatímco na vesnici odcházeli dospělí na pole mimo dům i vesnici, ve městě se domácí a pracovní prostor patrně daleko více prolínal. Souvislost s pracovním vytížením naznačuje i další skutečnost. Požár v domě Beatrice a Muriel vypukl v pátek 12. srpna 1267. Tříletou Maud neuhlídala slepá žena v úterý 6. září 1272 a stejně starého Geoffreyho našel otec po návratu z pole utonulého ve čtvrtek 5. září 1275. Také další nehody batolat se v hrabství Bedfordshire odehrávaly takřka výlučně v „pracovním týdnu“ od pondělí do soboty.³² V převažující míře se přitom jednalo o období dubna až května a srpna až září. Žádná smrtelná nehoda není zaznamenána v měsících prosinec až březen. Neštěstí tedy věrně kopírovala koloběh polních prací.

Děti nemusely být nutně ponechány zcela o samotě, nejčastějším nálezem těla byla ostatně matka. Nárůst pracovní zátěže v průběhu zemědělské sezóny však ovlivňoval život rodiny. Jestliže žena zůstala sama v domě, pak jakákoliv nevyhnutelná starost o domácnost a její zabezpečení snižovala pozornost věnovanou dítěti. Nehody se stávaly, když matky odešly pro dříví nebo k sousedovi pro pivo. Někdy navíc okolnosti žádaly, aby se práce na poli účastnili všichni schopní členové domácnosti. A problém péče o děti jen narůstal v případech ovdovělých. Ve městě mohly nejmenší děti pobývat s matkou nebo otcem například v obchodě, a i zde zjevně nebylo v jejich silách zajistit vždy odpovídající dohled. Žádná z nehod nedokládá, že rodiče brali kojence a batolata na pole. Není to samozřejmě vyloučeno.

30 *Bedfordshire Coroners' Rolls*, č. 109, s. 49.

31 Rodiče dvouletého Williama odešli do kostela a dítě se prý vydalo na dvůr otcova domu hledat starší chlapce. Spadl přitom do studny, kde ho později našla sestra, Tamtéž, č. 25, s. 9; obdobně dopadla tříletá Annora, zatímco její matka šla sbírat dříví, i stejně starý Geoffrey, jehož otec byl na poli, Tamtéž, č. 106, s. 48; č. 182, s. 81.

32 Výjimkami jsou zmíněný případ, jenž se odehrál během nedělní návštěvy kostela, a druhá kauza, při níž chlapec ve věku jednoho a půl roku vyšel z domu a spadl do příkopu, zatímco jeho otec seděl u nedělního oběda, Tamtéž, č. 33, s. 11.

Je nicméně otázkou, zda by se problém péče vyřešil, neboť v neohraničeném venkovním prostoru by dozor patrně vyžadoval ještě větší úsilí. Členové společenství si nepochybně snažili vypomoci. Výstižně to dokreslují případy, kdy žena chodila kojit sousedovo dítě, nebo když dívka hlídala kojence v kolébce, zatímco sousedka sbírala slámu na podpal.³³ Současné však byli všichni vystaveni obdobné zátěži. Proto není překvapivé, že občas nezbývalo, než se spolehnout na hendikepované či na děti jen o málo starší než svěčené batole.

Dosažení čtvrtého roku života přinášelo několik zásadních změn. Následující období do nabytí dospělosti lze rozdělit na dvě fáze, jejichž předěl začíná okolo osmého roku, kdy se poprvé setkáváme se zapojením dítěte do pracovních povinností. Klesalo množství úmrtí a vyrovnával se počet kauz dětských nehod ve městě a na vsi.³⁴ Do popředí zřetelně vystupuje rozdílné chování obou pohlaví. Zatímco u batolat dosahoval podíl chlapců a dívek stejné úrovně, ve věkové skupině čtyři až osm i osm až dvanáct, respektive třináct let zastoupení dívek znatelně klesá, dosahuje pouze jedné pětiny případů. Údaje koronerových svitků tak odpovídají moderním ukazatelům, které dokládají, že chlapci mají od raného věku tendenci vyhledávat dobrodružství a adrenalinovou zábavu. Výrazně častěji než dívky se proto stávají obětmi nehod.³⁵ Celkový pokles neštěstí patrně souvisel s postupným vývojem motoriky, která dětem umožňovala nejen lépe zvládat každodenní situace, ale také pohybovat se po boku dospělých.

Děti se většinu dne věnovaly hraní a průzkumu okolí. Běhaly po zahradách, chodily k řece, v městských ulicích šplhaly po hromadách dřeva určeného zřejmě k topení nebo ke stavebním aktivitám, na venkově lezly na oborohy. Hrály si s míčem, soutěžily v házení kamenem či se učily střílet z luku.³⁶ Naprostá většina

33 Tamtéž, č. 255, s. 105; č. 228, s. 93.

34 Děti ve věku 4–8 let se na zaznamenaných dětských úmrtích podílejí 18 %, skupina 8–12/13 let 23 %. Nárůst v případě druhé skupiny může být dán větším zapojením do pracovních aktivit dospělých. Jednotlivé případy 4–8 let: *Calendar of Coroners Rolls*, Roll B, č. 37, s. 63–64; Roll C, č. 15, s. 83; Roll G, č. 28, s. 219–220; Roll H, č. 4, s. 238–239; *Bedfordshire Coroners' Rolls*, č. 26, s. 9; č. 74, s. 33–34; č. 130, s. 59–60; č. 166, s. 74; č. 187, s. 82. Věk 8–13 let: *Calendar of Coroners Rolls*, Roll A, č. 26, s. 25; Roll F, č. 26, s. 194; Roll F, č. 20, s. 191; Roll H, č. 22, s. 252–253; Roll H, č. 30, s. 258–259; Roll H, č. 19, s. 250; *Bedfordshire Coroners' Rolls*, č. 31, s. 11; č. 117, s. 51–52; č. 185, s. 81; č. 213, s. 89–90; č. 215, s. 90; č. 246, s. 100; č. 247, s. 100–101.

35 Srov. Iva TRUELLOVÁ, *Systémové řešení prevence dětských úrazů v České republice a činnost praktických lékařů pro děti a dorost*, disertační práce, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích 2009, s. 23–24, 46nn (<https://theses.cz/id/f4akwe>).

36 Viz např. *Calendar of Coroners Rolls*, Roll B, č. 37, s. 63–64; Roll F, č. 20, s. 191; *Bedfordshire Coroners' Rolls*, č. 74, s. 33–34; č. 166, s. 74; *Selected Cases*, s. 68–69, 81–82; *Crown Pleas of the Wilshire eyre*, č. 39, s. 158–159.

zachycených příkladů se přitom týká chlapců. Je pravděpodobné, že vedle již zmíněného důvodu větší opatrnosti následovala děvčata daleko dříve genderově ustálené vzorce chování a trávila více času v domě, kde pomáhala matkám.³⁷ Výraznější změna (patrně hlavně pro chlapce) na cestě k dospělosti se odehrála ve věku osmi let. Nástup pracovních povinností však přicházel pozvolna a častěji se při plnění pracovních úkolů setkáváme až s dětmi od desátého roku života. Šlo navíc zatím o lehčí pomocné práce. Hoši začali hlídat pasoucí se zvířata, pomáhali v kuchyni i při práci na zahradě. Dvanáctiletí chlapci byli pomocníky ve mlýně či řídili káry s koňmi. Dívky vypomáhaly hlavně v domácnosti.³⁸ Někteří chlapci začali chodit do školy.³⁹ Určitou výjimku představovaly děti z nejhudších poměrů, které chodily již v pěti letech samy žebrať.⁴⁰

Podobně jako jiné prameny také svitky vypovídají o emočním vztahu mezi rodiči a dětmi pouze v náznacích. Případy Alice, která se vrhla zpět do plamenů zachránit své dítě, či jistého Reynolda, jenž se po nepřítomném synovi Richardovi sháněl hned po návratu z trhu, lze však chápat jako doklady silné citové vazby k potomkům.⁴¹ Dospělí na druhou stranu zřejmě příliš nevstupovali do dětského světa. Nesetkáváme se s účastí rodičů na dětských hrách. Stejně tak se po dětech nevyžadovalo zapojení do některých aktivit dospělých. Neočekávala se jejich přítomnost v kostele, a to ani při oslavě vánočních svátků.⁴² Nic z řečeného samozřejmě nemusí souviset s emocemi, ale čistě s praktickými otázkami každodenního života,

37 Tomu by odpovídaly i dochované záznamy, kdy jsou dívky zachyceny při hře v domě nebo při nabírání vody, *Calendar of Coroners Rolls*, Roll H, č. 22, s. 252–253; *The London Eyre of 1244*, č. 133; *Calendar of letter-books*, s. 279; srov. Barbara A. HANAWALT, *Medieval English Women in Rural and Urban Domestic Space*, *Dumbarton Oaks Papers* 52, 1998, s. 19–26.

38 *Calendar of Coroners Rolls*, Roll G, č. 28, s. 219–220; Roll H, č. 22, s. 252–253; *Bedfordshire Coroners' Rolls*, č. 31, s. 11; č. 117, s. 51–52; č. 185, s. 81; č. 213, s. 89–90; č. 252, s. 103; *Calendar of letter-books*, s. 279.

39 Což se týkalo asi převážně městského prostředí, srov. *Calendar of Coroners Rolls*, Roll A, č. 26, s. 25; *Coroners' Inquests*, s. 9–10; B. A. HANAWALT, *Growing Up in Medieval London*, s. 80nn; TÁŽ, *The Ties that Bound*, s. 161–162.

40 *Bedfordshire Coroners' Rolls*, č. 187, s. 82.

41 Emoce však nemusely představovat jediné rozhodující kritérium ve vztahu k dětem, neboť souperily se socioekonomickými potřebami a rozhodnutími čistě racionálního charakteru. Záznam z Londýna 14. století např. zachycuje vdovu, která se při uzavření nového manželství zřekla pětiletého chlapce z předchozího vztahu, Marie-Françoise ALAMICHEL, *Widows in Anglo-Saxon and Medieval Britain*, Bern 2008, s. 321.

42 Když se například konala vigilie za mrtvého souseda, chlapci opustili jeho dům a šli si raději hrát ven. *Bedfordshire Coroners' Rolls*, č. 8, s. 3–4. Případ, kdy vesničané odešli o Vánocích společně do kostela, zatímco děti byly zanechány pohromadě v jednom z domů, uvádí B. A. HANAWALT, *The Ties that Bound*, s. 28.

zaneprázdněním rodičů, na vesnici také například se vzdáleností kostelní stavby a její velikostí. Nehledě již na nesnadný úkol udržet děti při vážných příležitostech v klidu. A to i přesto, že se při prosazování disciplíny běžně sahalo k fyzickým trestům. Výmluvným svědectvím je případ učitele z Oxfordu, který lezl na vrbu, aby si natrhal proutky, jež hodlal použít jako rákosku k trestání žáků. Ze stromu však spadl a utopil se.⁴³

Fyzické potrestání mělo občas fatální důsledky. Pětiletý John sebral v cizím domě klubíčko vlny, za což jej prý majitelka udeřila do hlavy pod levé ucho. Chlapec po několika dnech zemřel. Vyšetřování však již zpočátku stanovilo, že na něm nebyl spáchán zločin.⁴⁴ Ani přísné tělesné tresty nevypovídají o nedostatečné citové vazbě k dětem nebo odstupu ze strany dospělých. Jistý muž z vesnice Maulden se například snažil před svým domem rozveselit cizího osmiletého hochu, který naříkal nad svou neutěšenou životní situací. Lidé rovněž neváhali zasáhnout, když na městské ulici viděli starší muže napadnout chlapce.⁴⁵ Obecně rozšířené akceptování tělesného trestu ale patrně vedlo k většímu pochopení pro podobné osudné následky. Jestliže se nejednalo o jednoznačně extrémní případ, byla smrt způsobená použitím fyzické síly při potrestání považována za tragickou náhodu.⁴⁶ Šlo o přiměřený kázeňský trest s nešťastným koncem.

Výzkum koronerových svitků i dalších soudních pramenů upozornil na velmi malý počet násilných trestných činů rodičů vůči vlastním dětem. Nízkou úroveň vykazuje rovněž souhrnné zastoupení vražd a dalších zločinů v rámci rodiny, což výrazně kontrastuje s novodobými ukazateli kriminálních činů.⁴⁷ Ve svitcích

43 *Coroners' Inquests*, s. 15–16.

44 *Calendar of Coroners Rolls*, Roll C, č. 15, s. 83; srov. B. A. HANAWALT, *Growing Up in Medieval London*, s. 6.

45 *Bedfordshire Coroners' Rolls*, č. 89, s. 39–40; B. A. HANAWALT, *Growing Up in Medieval London*, s. 67.

46 Srov. S. M. BUTLER, *A Case of Indifference?*, s. 64nn.

47 Z počtu 2002 případů zachycených v anglických soudních zápisech 13. století pouze 143 řeší zabití mezi příslušníky rodiny, a z toho jen 12 zabití dítěte rodičem, přičemž třetina těchto případů byla navíc nehoda, viz J. B. GIVEN, *Society and Homicide*, s. 93nn; k obdobným výsledkům dospěly rovněž další pramenné sondy. B. HANAWALT WESTMAN, *The Peasant Family and Crime*, zejm. s. 3–6, při rozboru více jak 10 tisíc případů z let 1300–1348 nalezla jen 75 (tedy 0,7 %) dokladů zločinů mezi členy rodiny, zatímco, při srovnání se současností, v době sepsání studie překračovaly 50 %. Obdobně viz Barbara A. HANAWALT, *Violent Death in Fourteenth- and Early Fifteenth-Century England*, *Comparative Studies in Society and History* 18/3, 1976, s. 307–310; Carl I. HAMMER, Jr., *Patterns of Homicide in a Medieval University Town: Fourteenth-Century Oxford*, *Past & Present* 78, 1978, s. 14. Neznamená to, že by středověk byl méně násilný, naopak, počet vražd vykazuje směrem k současnosti ztlačně sestupný charakter. Lišilo se

takřka chybí případy infanticidy. Některá úmrtí mohla vzbuzovat podezření, jako například nález asi půl dne staré holčičky v Oxfordu. Dítě přinesl proud Temže a vyšetřovatelé se domnívali, že zemřelo před pokřtěním, neboť nemělo zavázanou pupeční šňůru. Nic víc ale nebyli koroner s porotou schopni zjistit. Doklady usmrcení novorozenců se ostatně ve středověkých pramenech vyskytují celkově zřídka.⁴⁸ Uvedené skutečnosti dovolují uvažovat o vyšší soudržnosti středověké rodiny. Nelze ale vyloučit, že tento obraz zkresluje stav pramenné základny, možnost maskovat zabití jako nehodu, či nezájem nebo dokonce pochopení okolí atd. Nehledě již na problém srovnávání statistických dat z druhé poloviny 20. století s údaji středověkých pramenů, jehož výsledky mohou výrazně ovlivnit další souvislosti dané proměnami společnosti.⁴⁹ Pečlivé vyšetřování úmrtí novorozenců i malých dětí, stejně jako závažnost podezření z infanticidy, však přinejmenším dokládají, že smrt dítěte společnost nepřecházela s lhostejností.⁵⁰

však schéma trestných činů. Zatímco ve středověku a novověku se nejtěžší zločiny odehrávaly převážně vně rodinných vazeb, v moderní době převládá opačný trend, srov. Lawrence STONE, *Interpersonal Violence in English Society 1300–1980*, Past & Present 101, 1983, s. 22–33. James A. SHARPE, *The History of Violence in England: Some Observations*, Past & Present 108, 1985, s. 206–215 nebo James S. COCKBURN, *Patterns of Violence in English Society: Homicide in Kent 1560–1985*, Past & Present 130, 1991, s. 70–106, sice uznávají obecný trend snižování násilné trestné činnosti, stejně jako neodmítají možnou proměnu naznačeného schématu, varují však před vytvářením zevšeobecnujících závěrů na základě srovnávání ne zcela souměřitelných dat.

- 48 *Coroners' Inquests*, s. 27, srov. B. A. HANAWALT, *Childrearing among the Lower Classes of Late Medieval England*, s. 9, která při rozboru 4000 případů vražd z koronerových svitků a dalších soudních pramenů našla pouze dva záznamy o zabití novorozence. Zmíněný případ z Oxfordu přitom řadí k dokladům infanticidy. Srov. též C. HEYWOOD, *A History of Childhood*, s. 73nn.
- 49 James A. SHARPE, *Domestic Homicide in Early Modern England*, *The Historical Journal* 24/1, 1981, s. 29–48, zde s. 47, upozornil na prostý fakt, že od 19. století výrazně roste policejní dohled a regulace společnosti, přičemž obojí se primárně realizuje ve veřejném prostoru. Nárůst procentuálního zastoupení vražd v rodinném prostředí tak může být způsoben pouze matematicky, tedy podstatným úbytkem násilných trestných činů ve společnosti mimo okruh pokrevných příbuzných.
- 50 Rozšíření infanticidy se ve středověké Evropě obecně předpokládá zejména na základě srovnání s mladším obdobím. Velmi omezený počet doložených středověkých případů se pak vysvětluje jako pomyslný vrchol ledovce, srov. C. HEYWOOD, *A History of Childhood*, s. 74. V Anglii se ovšem záznamy nepřirozených či sporných úmrtí počítají na tisíce a k jejich vyšetřování sloužila dokonce specializovaná královská instituce. Je možné, aby infanticida patřila ve středověkém období k běžným jevům a zároveň se jí dařilo tak dobře maskovat, že v podstatě unikala pozornosti okolí i koronerů, kteří se jinak pečlivě věnovali vyšetřování nepřirozených úmrtí malých dětí? Není to vyloučeno. Lze však rovněž uvažovat, nakolik nutnost zabíjení novorozenců omezovala nejen vysoká přirozená mortalita, ale také odkládání dětí, které bylo primárně vedeno snahou zajistit jim lepší život, k čemuž srov. Ville VUOLANTO, *Infant Abandonment and the Christianization of Medieval Europe*, in: *The Dark Side of Childhood in Late Antiquity and the Middle*

Pozoruhodný rys koronerových svitků představuje údaj o stáří nedospělých osob. Děti do věku dvanáct až třináct let jsou jedinou skupinou, u níž se zaznamenávalo. Překročením hranice dospělosti ztrácel věk pro koronerovo šetření význam.⁵¹ Stáří se přitom nestanovovalo pouze s ohledem na celé roky. Před dosažením prvního roku života se počítalo na týdny či měsíce, později s přesností na půl roku. Konkrétní příčinu neznáme. Soustavné udávání stáří u nezletilých lze však považovat za doklad, že společnost vnímala děti jako specifickou skupinu oddělenou od dospělých. Zachycení věku možná vycházelo z povědomí o rodičovské odpovědnosti za nedospělé potomky, neboť i koronerovy zápisy se občas kriticky vyjadřovaly k nedostatku adekvátní péče.⁵² Rodiče si dětský věk zřejmě pamatovali nejen kvůli citové vazbě, ale především z čistě praktických pohnutek. Vstup do dospělosti přinášel právní způsobilost, umožňoval navázání sňatku, nástup do učení atd. Tyto skutečnosti by patrně vysvětlovaly, proč se u dospělých jedinců stáří již nezaznamenávalo. S obdobným jevem se v anglickém prostředí setkáváme také v případech tzv. prokazování věku králových vazalů. Převzetí otcova léna bylo možné teprve od jedenadvaceti let u mužů a od šestnácti let u dívek. Jestliže vazal zemřel a potomek byl mladší, stával se pán jeho poručníkem. Bylo však třeba stanovit, kdy dosáhne potřebného věku. Docházelo proto k šetření a výslechu svědků, kteří kromě uvedení stáří vazala také vysvětlovali, proč si jej pamatují. Nejčastěji si věk vybavovali vzpomínkou na rodinné události jako narození a křty vlastních potomků, sourozenců či příbuzných, úmrtí a svatby. Nechyběly však také majetkové záležitosti, právní úkony, historické momenty jako nástup či úmrtí panovníka, cesty, změny zaměstnání, nástup do učení a společenské události.⁵³

Ages, Katariina Mustakallio – Christian Laes (edd.), Hampshire 2011, s. 3–19; Judith Evans GRUBBS, *The Dynamics of Infant Abandonment: Motives, Attitudes and (Unintended) Consequences*, in: Tamtéž, s. 21–36. V této souvislosti se nabízí také otázka, jakou měrou se na nárůstu doložení infanticidy v novověku podílel vyšší sňatkový věk, s nímž se počítá v souvislosti s tzv. krizí pozdního středověku, a jenž mohl zapříčinit rovněž nárůst počtu dětí počatých mimo manželství. V takovém případě by omezený výskyt infanticidy ve středověkých pramenech nemusel být svědectvím o jejich omezené výpovědní hodnotě, ale upozorněním na proměnu celkové společenské situace.

51 Výjimkami jsou utopení chlapci ve věku patnáct a šestnáct let, *Bedfordshire Coroners' Rolls*, č. 38, s. 15; *Calendar of Coroners Rolls*, Roll F, č. 19, s. 190; a osmnáctiletý muž nalezený se zlomeným vazem v posteli, *Bedfordshire Coroners' Rolls*, č. 84, s. 37–38.

52 S. M. BUTLER, *A Case of Indifference?*, s. 66.

53 John BEDELL, *Memory and Proof of Age in England 1272–1327*, *Past and Present* 162, 1999, s. 3–27; ke vzpomínkám na porod a související rituály srov. též Fiona HARRIS-STOERTZ, *Remembering Birth in Thirteenth- and Fourteenth-Century England*, in: *Reconsidering Gender*,

Zachycení dětského věku v koronerových svitcích a způsob prokazování stáří vazalů se dotýkají širšího tématu paměti středověkého člověka. Chatrné povědomí o vlastním či cizím věku může být svědectvím o její „děravosti“.⁵⁴ Je však otázkou, do jaké míry je v tomto ohledu věk skutečně vhodným referenčním rámcem. Paměť je nejen individuálním, ale také sociálním fenoménem. Koronerovy záznamy přestávají udávat stáří s dosažením dospělosti. Žádný podobně závažný životní předěl primárně spojený s věkem příslušníky společenské skupiny, o níž svitky hovoří, již nečekal. Jinak tomu bylo v případě králových vazalů, u nichž vedle zletilosti hrálo podstatnou iniciační roli ještě dosažení zmíněných let. U obou skupin však platí, že si povědomí o stáří uchovávalo význam pouze do překročení určitého milníku. Věk v obou typech pramenů nabýval na důležitosti pouze na základě širšího kontextu. Výstižně to dokreslují výpovědi svědků při prokazování věku. Jejich věrohodnost se opírala o vzpomínky na události, jež se životů dotčených vazalů týkaly převážně zprostředkovaně. Věk byl až druhotným produktem těchto vzpomínek. Jestliže si lidé ve středověku nepamatovali své stáří, nemusí se nutně jednat o svědectví o nedostatečné paměti, ale jednoduše faktu, že takovou informaci od určitého momentu k ničemu nepotřebovali.⁵⁵ Nelze navíc přehlédnout, že povědomí o věkových meznících si neuchovával jen jednotlivec ale také sociální síť,⁵⁶ do níž náležel a pro kterou představovala zletilost potomka/příbuzného/pána či jeho způsobnost zacházet s majetkem neméně zásadní okamžik.

Koronerovy svitky a dějiny středověkého dětství

Přes mimořádnou výpovědní hodnotu neposkytují koronerovy svitky ucelený ani zcela objektivní obraz středověkého dětství. Záznamy vznikaly za jiným účelem, než aby zprostředkovaly pohled na každodenní život městské či vesnické rodiny. Vedle již zmiňovaných problémů interpretace svitků nepřinášejí zápisy informace k řadě

Time, and Memory in Medieval Culture, Eds. Elizabeth Cox, Liz Herbert McAvoy and Roberta Magnani, Cambridge 2015, s. 45–59.

54 Srov. M. NODL, *Středověk v nás*, s. 60–64.

55 Ponechme stranou otázku, jak velká část populace uměla počítat, přičemž neschopnost zvládat základní matematické úkony rovněž automaticky nevypovídá o nevalné paměti.

56 A i v tomto případě je třeba přihlížet k celkovému charakteru „sítě“. Patrně není překvapivé, že věk nehrál podstatnou roli při rozhovorech mezi řádovými rytíři (srov. Tamtéž, s. 64), případně obecně v církevních řádových institucích, kde sice mohl být kritériem při vstupu do komunity, v jejím rámci však již čas v podstatě neplynul lineárně (odhlédneme-li od směřování k samotnému konci času), ale byl zacyklený ve stále se opakujícím rytmu obřadů a úkonů.

témat, která s dětstvím bezprostředně souvisí. Patří mezi ně například postavení sirotek, nemanželských a postižených dětí, význam sourozeneckých vztahů, rozvoje sexuality, ale také odkládání novorozenců, jež je úzce provázáno s problematikou infanticidy. Stěžejní otázkou pak zůstává, do jaké míry mají údaje z koronerových svitků obecnější výpovědní hodnotu pro bádání o dějinách středověkého dětství.

Uspokojivou odpověď na poslední ze zmiňovaných problémů by mohla nabídnout pouze komparace obdobné pramenné základny. V případě koronerových svitků se však jedná o těžko překonatelnou překážku, neboť se s analogickým typem pramene setkáváme v omezené míře až v mladším období.⁵⁷ Při absenci odpovídajících pramenů lze tento hendikep alespoň zčásti překonat shromážděním dat porovnatelného obsahu z rozdílných zdrojů. Pro městské prostředí se nabízí zejména městské knihy evidující soudní agendu či záznamy justiční provenience obecně. Svým zaměřením i kvalitativně se však jedná o zcela jiný druh dokumentů. Nehody zaznamenané na stránkách svitků vycházejí do jisté míry ze samotné povahy dětství a vypovídají o chování či charakteristických vlastnostech určitých věkových skupin. Naproti tomu zachycení dětí v městských knihách, soudních spisech a dalších pramenech souviselo převážně s činy a chováním dospělých, což bádání k dětství nutně omezuje zejména na sběr náhodně zachovaných informací. Jakýkoliv pokus o srovnání tak bude z podstaty věci limitován zjevnou disparátností koronerových svitků a jiných druhů pramenů. Platí to samozřejmě i pro domácí prostředí. Následující krátký exkurz si proto neklade za cíl poskytnout uspokojivé podklady pro srovnávací analýzu, ale pouze stručný pohled do obsahu jednoho z dochovaných typů pramenů.

Exkurz: dětství v městských knihách

Výpovědní potenciál městských knih využívají badatelé k postizení světa středověkých dětí v českých zemích od 19. století. Kapitoly věnované dětství obsahují

57 Srov. Pieter SPIERENBURG, *Long-Term Historical Trends of Homicide in Europe*, in: *Handbook of European Homicide Research: Patterns, Explanations, and Country Studies*, Eds. Marieke C. A. Liem – William Alex Pridemore, New York 2012, s. 26–27, autor použil novověké pitevní záznamy amsterdamských lékařů při výzkumu dlouhodobých tendencí v páchaní nejzávažnější násilné trestné činnosti, viz TÝŽ, *Long-term trends in homicide: theoretical reflections and Dutch evidence, fifteenth to twentieth century*, in: *The Civilization of Crime. Violence in Town and Country since the Middle Ages*, Eds. Eric Arthur Johnson – Eric H. Monkkonen, Chicago 1996, s. 63–105.

rovněž moderní práce zaměřené na dějiny měst.⁵⁸ Problematika dětství byla sledována také pomocí rozboru testamentární praxe.⁵⁹ Přesto nehrají městské knihy ve výzkumu středověkého dětství podstatnější úlohu. Je to pochopitelné. Editován zůstává pouze zlomek materiálu a využití rukopisů nepochybně ovlivňuje otázka, zda vynaložené úsilí může vůbec přinést adekvátní výsledky. Stav dochování rukopisů městských knih navíc výzkum směřuje spíše do období pozdního středověku a mladší doby.⁶⁰ Důležité kritérium k zamyšlení představuje také výběr vhodného typu písemností. Bádání zaměřené na dějiny každodennosti si cení výpovědní hodnoty tzv. Knih svědomí, které zachycují výslechy svědků v rámci soudních sporů. To se však již pohybujeme na samé hraně středověku, neboť naprostá většina rukopisů pochází až z novověkého období.⁶¹ Přes všechny naznačené problémy představují městské knihy (nejen) pro téma dětství stále do značné míry nevytěžený zdroj informací. Pokusím se to ukázat na několika málo příkladech získaných převážně z nejstarší dochované novoměstské Knihy svědomí z let 1490–1518.

Výše jsme se dotkli otázky prokazování věku. Stejný problém řešila roku 1508 novoměstská měšťanka Magdalena, vdova po Jírovi Zvonařovi. Pět svědectví se týkalo stáří její dcery Ludmily. Svědci, tři ženy a dva muži, se shodli, že dívka táhne na patnáct let. Věk si vybavili zejména z rodinných důvodů. Dvě ženy se dočkaly potomka ve stejné době jako Magdalena. Rovněž její soused si pamatoval, že když jeho manželka ležela v šestinedělí, přišla Magdalena na křtiny a nedlouho

58 Srov. Zikmund WINTER, *Kulturní obraz českých měst. Život veřejný mezi r. 1420–1620*, díl I–II, Praha 1890–1892; J. MACEK, *Jagellonský věk*, s. 223–245, k venkovskému prostředí s. 457–467; František HOFFMANN, *Středověké město v Čechách a na Moravě*, Praha 2009, s. 337–362.

59 Michaela ANTONÍN MALANÍKOVÁ, „Aby byly dobře drženy a s láskou se s nimi jednalo...“ (*Neřadostná doba dětství v českých městech pozdního středověku*), in: Olga Fejtová – Václav Ledvinka – Jiří Pešek (edd.), *Děti ve velkoměstech od středověku až na práh industriální doby*, Praha 2012, s. 163–173.

60 Což je zřejmé již ze soupisu dochovaných středověkých rukopisů, jenž sestavil Rostislav NOVÝ, *Městské knihy v Čechách a na Moravě 1310–1526*, Praha 1963.

61 Bohumír ROEDL, *Knihy svědomí jako pramen k dějinám kultury*, in: *Vlast a rodný kraj v díle historika. Sborník prací žáků a přátel věnovaný profesoru Josefu Petráňovi*, Praha 2004, s. 305–318; TÝŽ, *Knihy svědomí Žatce a Loun jako pramen k dějinám městského soudnictví před Bilou borou*, *Folia Historica Bohemica* 7, 1984, s. 251–270; Zlata BRÁTKOVÁ, *Pražské knihy svědomí z konce 16. století*, *Pražský sborník historický* 31, 2000, s. 5–36. Výjimky představují Jan KAPRAS (ed.), *Knihy svědomí města Nového Bydžova z let 1311–1470*, Nový Bydžov 1907, a dále *Knihy svědomí Starého Města pražského, 1523–1527*, Archiv hlavního města Prahy (dále AMP), Sběrka rukopisů, rkp. č. 1047 a *Knihy svědomí Nového Města pražského, 1490–1518*, tamtéž, rkp. č. 1046. Srov. R. NOVÝ, *Městské knihy*, s. 127, 147, 158. Od počátku šedesátých let do konce 16. století je pro Staré i Nové Město dochována takřka souvislá řada těchto pramenů.

poté sama porodila. Třetí žena se v roce Ludmilina narození vdala. Poslední svědek vzpomínal, že když se vyučil řemeslu, chtěl odejít vandrovat na Moravu. V té době přítom paní Magdalena ležela v šestinedělí. Na Moravě pobýval tři roky, další čtyři roky strávil u jistého Jakuba a v době svědectví byl již osmým rokem mistrem. Paní Magdaleně na prokázání dospělosti dcery záleželo. O dvě folia dále se dozvídáme, že pozvala další tři ženy k sobě domů do lázně. Když se měštky tázaly po důvodu, odpověděla, že si mají prohlédnout její dcery, zda již dosáhly dospělosti (*mayili leta dosslla*). Při koupeli se ženy skutečně přesvědčily, že mladší dcera Ludmila „měla léta spravedlivě daná od boha“.⁶² Konkrétní důvod Magdaleniny snahy neznáme, patrně chtěla dceru provdat.

S dětmi (chlapci) se ve zmíněné Knize svědomí setkáváme zejména v postavení školních žáků.⁶³ Pokud však měšťané v dospělosti či ve stáří vzpomínali na dětství, vybavovali si především hraní s vrstevníky. Novoměstský měšťan si často hrával s dětmi v sousedově domě, na jehož pozemku se kromě maštale nacházela také vodní strouha.⁶⁴ Roku 1377 svědčil Mikuláš Litoměřický z Loun ve sporu o patronátní právo kostela v Dobroměřicích. Svůj věk odhadoval na něco přes 66 let. Vzpomínal, že před založením kláštera magdalenitek u Loun (asi 1331) se na jeho místě nacházelo hezké místo, kde si hrával s dalšími malými dětmi.⁶⁵ Potomci se mohli i při hraní nacházet pod dohledem rodičů. Jistá měštkyně se stala svědkyní sporu dvou mužů jen proto, že zrovna vyhlédla z domu, aby zkontrolovala své děti.⁶⁶ Ne vždy však mohli rodiče věnovat dětem pozornost. Mladší zápis z konce 16. století dokládá, že rovněž v Čechách nutily pracovní povinnosti rodiče nechávat děti doma o samotě. Dvě pražské zlodějky využívaly zaneprázdnění dospělých a k vloupání si cíleně vybíraly prázdné nemovitosti. Jedním z poškozených byl i „plavec“ Šimon, jehož dům stál někde v oblasti mezi Podskalím a Karlovem. Ženy

62 *Knihy svědomí, 1490–1518*, fol. 38r. a 40v; se svědectvími, která popisované události spojovala s odkazem na křest či šestinedělí, se setkáváme také v dalších případech, Tamtéž, fol. 24v, 99v, 168r.

63 Tamtéž, fol. 68r–69v, 70v, 154r.

64 Tamtéž, fol. 101v; jiný záznam hovoří o tom, že byl svědkovi ukraden růženec, s nímž si hrávalo jeho dítě, Tamtéž, fol. 74v.

65 „Nicolaus dictus Lithomiricensis Juratus civitatis lunensis annos lx vi circa et ultra etatis sue... recordatur quod in loco ubi monasterium est situatum erat locus amenus et nondum erat in eodem aliqui constructum seu fundatum et ipse testis tunc existens garcio parvus se proprius in eodem loco lusit cum aliis parvis“, Archiv města Louny, sign. I B 22, fol. 35–36, za upozornění a zprostředkování záznamu děkuji Janu Marešovi.

66 *Knihy svědomí, 1490–1518*, fol. 172v; o podobě rodičovské péče se dozvídáme také z dalšího svědectví, v němž svědkyně popsaly, že jedna vyplatila peníze krejčímu na nákup látek na trhu v Kutné Hoře až poté, co domyla dítěti hlavu, Tamtéž, fol. 75v a 78r.

nejprve obhlížely okolí, než zazvonily u jeho dveří. Doma se nacházel pouze Šimonův syn, který jim pověděl, že otec plaví dřevo, zatímco matka pracuje na poli. Zlodějky hochovi namluvily, že se budou k rodičům do domu stěhovat a poslaly jej koupit pivo a svátek. Na nákup dokonce daly chlapci peníze. Po jeho odchodu dům vykradly.⁶⁷

Nemusíme pochybovat, že rodiče projevovali k potomkům vřelé city, a to i po dosažení dospělosti. Dvě ženy se při rozhovoru svěřovaly, že jedna za dětmi jezdí do Chrudimi a vždy jim něco přiveze, zatímco druhá půjčila synovi peníze.⁶⁸ O vztahu k dětem a starosti o jejich budoucí zdárný život ostatně dostatečně vypovídají testamenty, které podmiňovaly převzetí majetku odpovídajícím chováním.⁶⁹ Rodiče citlivě reagovali na příkoří páchaná na potomcích a posuzovali dokonce výběr přátel. Kutnohorský měšťan Vavřinec Růže ze Sionu vinil kamaráda svého syna Jana, že chlapce nutí k nevhodným a ponižujícím zábavám. Vyhledávaná dobrodružství jej navíc ohrožovala na zdraví i na životě. Nejmenovaný chlapec nosil Jana za nohy, až hrozilo, „že ho mohl krví zalít“. Učil jej také krást podkovy z mrtvých koní. Málem zavinil Janův pád do jedné ze šachet, ve které prý hoch již visel a zachránil ho jen zásah dalších lidí. Dělal si dokonce z Jana sáně a vozil se na něm. Při hře na kata jej svázal a vodil městem. Vzal Jana také na hřbitov u sv. Barbory, kde spolu házeli kameny ze srázu. Vavřinec byl přitom přesvědčen, že nebýt zásahu boží prozřetelnosti, Jan by jistě spadl. Obrana obviněného hochu se pohybovala v doslova klasických kolejích. Nic z řečeného prý nespáchal on ale někdo jiný a za první zmíněný skutek jej navíc jeho otec již potrestal.⁷⁰ Lhostejnost však nepanovala ani vůči cizím dětem. Stejně jako v Londýně se také na pražské ulici svědci zajímali o chlapce zbitého do krve, jehož jistý forman vinil z krádeže peněz.⁷¹

Jak bylo řečeno, nepředstavují zachycené příklady reprezentativní vzorek údajů k dějinám dětství v českých a moravských městech. Jedná se o jednotliviny doplněné navíc o zprávy z raného novověku. Záměrem však nebylo formulovat uspokojivé závěry, ale poukázat, že možnosti studia nejsou zdaleka vyčerpané. Stojí přitom za povšimnutí, že když došlo na úvahy o věku sousedových potomků,

67 *Knihy svědomí Nového Města pražského, 1585–1594*, AMP, Sběrka rukopisů, rkp. č. 1122, fol. 251r–254r, Šimonova výpověď fol. 252v–253v; srov. Z. WINTER, *Kulturní obraz českých měst*, díl II, s. 145.

68 *Knihy svědomí, 1490–1518*, fol. 101v.

69 M. ANTONÍN MALANÍKOVÁ, „*Aby byly dobře drženy a s láskou se s nimi jednalo...*“, s. 163–173.

70 Státní okresní archiv Kutná Hora, fond Archiv města Kutná Hora, kniha č. 15, *Knihy městské rady 1542–1547*, fol. 736, za upozornění a zprostředkování zápisu děkuji Vojtěchu Vaňkovi.

71 *Knihy svědomí, 1490–1518*, fol. 173v–r; jiná situace patrně panovala ve vztahu k sirotkům z nechudších vrstev, rovněž v jejich případě je však patrná určitá snaha po zmírnění svízelné životní situace, srov. J. MACEK, *Jagellonský věk*, s. 111–113, 149.

počínali si středověcí Pražané stejně jako jejich protějšky na vzdálených britských ostrovech. Pamatovali si narození vlastních dětí, křtiny, svatby či konec učení a odchod na vandr, tedy události sociálního charakteru, jež utvářely jejich život a stávaly se záchytnými body v proudu plynoucího času. Rovněž v domácím prostředí zůstávaly děti o samotě, když si to žádalo pracovní zaneprázdnění rodičů. Archeologické výzkumy pohřebišť přitom odhalily, že nejvyšší zastoupení ve skupině dětských pohřbů vykazují děti ve stáří přibližně půl roku až šesti let. Nejkritičtější období spadalo mezi druhý a třetí rok života.⁷² Jistě to neznamená, že se všechny tyto děti staly obětí nehody a úrazu. Nelze však vyloučit, že se na vyšším procentuálním zastoupení dané věkové skupiny mohly odrazit výše zmíněné důvody. Těžko můžeme obraz získaný z koronerových svitků automaticky aplikovat na domácí poměry. Životní podmínky i mentální a fyzický prostor, v němž se děti pohybovaly, však nepochybně vykazují styčné plochy. Patrně ani sebedetailnější analýza městských knih neposkytne plně srovnatelná data. Otázky kladené zahraničním pramenům však mohou být inspirativní čistě z toho důvodu, že nutí bádání hledat nové cesty a možnosti práce s vlastní, byť podstatně skrovnější pramennou základnou.

Závěrem

Přestože si předcházející text nekladl za cíl vést dialog s dnes již klasickým Arièsovým dílem, nelze se mu zcela vyhnout. Shromážděné doklady vztahu jednotlivců i společnosti k dětem a dětství se zdají na první pohled úspěšně popírat Arièsovy teze. Situace však není tak jednoduchá. Arièsovi se vyčítá zejména pojetí středověkého dítěte jako „malého dospělého“ a s ním související nedocnění emocionálního

72 Jan KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2005, s. 194; Michal ŽIVNÝ, *Pohřební ritus na Moravě v 11.–15. století ve středoevropském kontextu*, obhájená disertační práce, Masarykova univerzita v Brně 2005, s. 77 (http://is.muni.cz/th/19938/prif_d/); a tento trend platí např. i pro sousední Slovensko, kde se jako nejkritičtější jeví období mezi 3–4 rokem života, srov. Hana KUCHAROVÁ, *Dětství ve středověku z pohledu archeologie*, obhájená diplomová práce, Západočeská univerzita v Plzni 2012, s. 35, 88 (<http://hdl.handle.net/11025/3424>). Spojitost lze shledat rovněž v odhadech průměrné velikosti domácnosti a rodiny, které však pro domácí prostředí vycházejí ze zahraničních analogií a koeficientů, srov. Jan HORSKÝ – Markéta SELIGOVÁ, *Rodina našich předků*, Praha 1996; *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1998; Martin NODL, *Populační vývoj Stříbra v letech 1380–1419 (Integrace – fenomén dějin středověkého města)*. Věnováno Františku Hoffmannovi k 80. narozeninám, *Mínulostí Západočeského kraje* 35, 2000, s. 7–47.

vztahu rodičů i společnosti k dětem.⁷³ Autor ale nikdy nepopíral silnou citovou vazbu středověkých rodičů k potomkům. Namítal pouze, že ve středověkém myšlení není možné postihnout jedinečnou ideu dětství, která by dokládala povědomí o „zvláštním charakteru dítěte“. Ariès se domníval, že v pramenech chybí jednoznačně definovaný obecný „sociální konstrukt“, jenž bychom mohli nazvat „dětstvím“.⁷⁴ K popření Arièsova modelu nestačí vyhledávat doklady láskyplného vztahu k potomkům či poukazovat na obecně uznávanou existenci životních fází typu *infantia* a *pueritia*. Záleží spíše na otázce, z čeho idea dětství ve středověku vůbec sestávala, zda se jednalo o konzistentní myšlenkovou konstrukci, nebo byla naopak diferencována na základě sociálních, korporativních a dalších kritérií.⁷⁵

Přiznáme-li obrazu dětství zachycenému v koronerových svících obecnější výpovědní hodnotu, představovaly děti pro středověkou městskou i vesnickou společnost zřetelně vymezenou skupinu, a to nejen kvůli zaznamenanému věkovému ohraničení. Dětství bylo především dobou volnosti, hraní a vyhledávání dobrodružství. Nezdá se, že by rodiče přesprávil zatežovali potomky pracovními povinnostmi a přípravou na život v dospělosti. Současně se dětem snažili poskytnout odpovídající péči, ačkoliv zejména ve vesnickém prostředí se za určitých okolností jednalo o komplikovaný úkol. Výchova sice zahrnovala tvrdé fyzické tresty, nic to však nemění na faktu, že rodiče poutala k dětem citová vazba, kvůli níž neváhali obětovat život. Dětství ale zároveň nemělo homogenní podobu. Dívky se roli budoucích manželek a matek přibližovaly daleko dříve než chlapci roli živitele rodiny. S trochou nadsázky můžeme usuzovat, že dětství městských a venkovských chlapců mělo nejbližší k současné definici věku her a bezstarostnosti. Přejít do dospělosti probíhal ve srovnání s hochy z urozených poměrů patrně více plynule a pozvolna. Zatímco dvanáctiletý městský chlapec se učil řídit káru a na venkově pomáhal pást zvířata, jeho stejně starý vrstevník z panovnické rodiny mohl mít za

73 Diskusi věnovanou Arièsově práci a přístupy k bádání přehledně shrnul Albrecht CLASSEN, *Philippe Ariès and the Consequences. History of Childhood, Family Relations, and Personal Emotions. Where do we stand today?*, in: *Childhood in the Middle Ages and the Renaissance: The Results of a Paradigm Shift in the History of Mentality*, Albrecht Classen (ed.), Berlin 2005, s. 1–66.

74 „In medieval society the idea of childhood did not exist; this is not to suggest that children were neglected, forsaken, or despised. The idea of childhood is not to be confused with affection for children; it corresponds to an awareness of the particular nature of childhood, that particular nature which distinguishes the child from adult, even the young adult.“ Philippe ARIÈS, *Centuries of Childhood: A Social History of Family Life*, New York 1962, s. 128.

75 Srov. např. Daniel T. KLINE, *Review of Classen, Albrecht, ed, Childhood in the Middle Ages and the Renaissance: The Results of a Paradigm Shift in the History of Mentality*, H-Childhood, H-Net Reviews. October, 2008 (<http://www.h-net.org/reviews/showrev.php?id=22822>).

sebou korunovaci, zásnuby/svatbu a první vladařská rozhodnutí nebo zkušenosti v čele vojska.

Poměrně pozitivní obraz dětství v koronerových svitcích je do jisté míry zavádějící. Nic se například nedozvídáme o postižených či nemanželských dětech, které byly v městském prostředí od malička odsouzeny k druhořadému postavení a ostrakizaci vyloučením z čestných zaměstnání. Situaci postižených dětí komplikoval fakt, že jejich narození bylo interpretováno jako následek hříchu a božího trestu. Ve vesnickém, či obecně chudinském prostředí proti nim nepochybně stála rovněž socioekonomická situace, která z dítěte, jež by v dospělosti zůstalo závislé na rodině či společenství, vytvářela značnou energetickou přítěž. Takové děti mohl skutečně očekávat osud bezprizorních „malých dospělých“, vůči nimž společnost neuplatňovala žádné zvláštní ochranné mechanismy zohledňující jejich znevýhodnění a slabost danou dětskou přirozeností.

Všechny zmíněné skutečnosti by dávaly Arièsovi za pravdu minimálně v tom ohledu, že středověk neměl vytvořenu jednu kategorii dětství, ale přistupoval k dětem výrazně diferencovanějším způsobem. Dělicí čáry byly rýsovány genderovými, sociálními i „fyzickými“ předpoklady, které mohly ovlivňovat nejen postavení daného dítěte ve společnosti, ale není vyloučeno, že také emocionální vztah dospělých k jeho osobě.⁷⁶

76 Text vznikl v rámci projektu GA15-02196S: Dítě ve středověku a raném novověku v českých zemích.

Children and Childhood in Coroners' Rolls: A Contribution to the History of Everyday Life of Medieval Children in the City and Countryside

JAN ZELENKA

Research repeatedly returns to the theme of medieval childhood. Several decades of continuing interest stimulated the work of Philippe Ariès *Centuries of Childhood. A Social History of Family Life*. The French historian was not by far the first who focused on the issue of pre-modern childhood, but his book contained controversial conclusions, which provoked researchers to a discussion that last in essence to this day. Not even Czech historiography has avoided it, although it did not reach the intensity of the Western European debates.

Access to medieval children is complicated by the preserved sources. We already encounter children on the pages of the earliest Bohemian legends, later chronicles, books of exempla and miracles, municipal books and sources of a literary nature. However, they provided mainly isolated data, which do not allow the creation of a compact image of the world of medieval children. The absence of ego-documents (with the exception of testaments) limits in a fundamental way also the view into the mental world of the parents. A welcome aid are the educational treatises and princely mirrors, although limited (like with legends or exempla) by the schematization of the testimony, which takes on significance particularly in the case that their testimony intersect with the records of other types of sources. An invaluable source of knowledge is provided by archaeological finds and artistic monuments, but the static, "dead" objects often lack placement in the context of the life situations, through which the imaginary circle of the shortcomings of the source base in essence closes. A specific problem is the orientation of the written sources on the elites and their lifestyle. The everyday life of the urban populace and their children can be followed only with the appearance of municipal sources from the High Middle Ages, not to mention the rural milieu.

The possibilities of domestic research can be expanded by foreign sources. The developmental trends and cultural milieu of medieval Europe show a number of the same features across the continent, but to what extent the concrete individual items concerning thought, institutions, legal customs or everyday life are transferrable remains a question. Not even the foreign sources provide a reliable

and exhaustive description of reality, only their more or less true and incomplete image. Phenomenon that seem similar at first glance can thus arise from completely different cultural habits or can play out on the background of a dissimilar social context. Moreover, for sources that provides us with exceptionally rich information we often lack corresponding comparative material.

Coroners' rolls are among these extraordinary types of sources. The question of to what degree the captured data have a more general testimonial value for research on the history of medieval childhood is connected with their exceptional testimonial value. A satisfactory answer could be offered only by a comparison with a similar source base. In the case of coroners' rolls, however, it is a difficult to overcome obstacle, because we encounter an analogical type of source in the Europe-wide context to a limited extent only in a later period. In the absence of corresponding sources this handicap can be at least partially surmounted by amassing data of comparable content from different sources. Particularly municipal books registering the court agenda or records of the justice provenience general offer themselves for the urban milieu, but they are an entirely different sort of documents by their focus and qualitatively. The accidents recorded on the pages of the coroners' rolls to a certain extent come from the nature of childhood itself and testify on the behaviour or characteristic features of a certain age groups. As against that, the capturing of children in municipal books, court records and other sources were mainly related with the acts and behaviour of adults, which necessarily limits research on childhood particularly to the collection of accidentally captured information. Any attempt at comparison will thus be limited by definition by a clear disparateness of the coroners' rolls and other types of sources.

It is naturally also true for the Czech milieu. Research focused on the middle and lower classes of society are offered particularly the testimonial potential of municipal books, which not played a more substantial role so far in the research of medieval childhood. It is understandable. Only a fragment of the material remained edited and the usage of the manuscripts is undoubtedly influenced by the question of whether the efforts expended can bring adequate results at all. The state of the preserved manuscripts of the municipal books, furthermore, directs research rather to the period of the Late Middle Ages and later period. Also the selection of a suitable type of documents is an important criterion for consideration. Research focused on the history of everyday life recognizes the testimonial value of the Books of Conscience (*Libri conscientiae*), which capture the interrogation of witnesses within legal disputes. Unfortunately the majority of manuscripts come from the Early Modern Period.

Despite all the problems indicated, the municipal books are still a source of information not exploited to a significant degree for the theme of childhood, which is demonstrated by the examples acquired from the earliest Book of Conscience preserved for Prague's New Town from 1490–1518. The short outline of its content did not aim to provide satisfactory background materials for a comparative analysis with the coroners' rolls, but rather show the fact that the possibilities of study are not exhausted by far. Despite that, it is worth noting that when there were for instance considerations on the age of the neighbours' children, the medieval residents of Prague did the same as their counterparts on the distant British Isles. They remembered the birth of their own children, baptisms, weddings or the end of studying or journeyman years, the events of a social character, which shaped their life and became the points of reference in the stream of flowing time. Children remained alone also in the Czech milieu when it was required by the heavy workload of the parents. Archaeological research of burial grounds has revealed that the greatest representation in the group of children's burials are children in the age of approximately six months to six years. The most critical period fell, as is indicated by the coroners' rolls, between the second and third year of life. We can hardly apply the image acquired from the coroners' rolls automatically to the domestic situation, but it is not possible to overlook the fact that the living conditions and mental and physical space in which children lived show certain areas of contact. Apparently not even the most detailed analysis of the municipal books will provide entirely comparable data. However, the questions broached by the foreign sources could be inspirational purely for the reason that it forces domestic research to seek new routes and possibilities of work with its own, albeit substantially more modest source base.

STUDIE

Protihusitská propaganda
v písemnostech Zikmunda Lucemburského.
Definice – dochování – texty

PŘEMYSL BAR

PŘEMYSL BAR: Anti-Hussite Propaganda in the Writings of Sigismund of Luxembourg. Definition – Preservation – Texts

This study contributes to the research on anti-Hussite propaganda and on the policies of Sigismund of Luxembourg. The subject of analysis is represented by Sigismund's writings and correspondence (diplomas, public and private letters) which contain to varying degrees several propaganda passages. From the viewpoint of form and content and compared to the papal and imperial anti-Hussite campaigns, these passages do not represent a novelty if not for the fact that their formulations were determined by the political interest of Emperor Sigismund. It manifested itself through a variety of nuances depending on the type of environment for which the documents were intended for – whether the Catholic (both in the Czech lands and the Empire) or the Hussite. For Emperor Sigismund these propaganda texts fulfilled two roles – on the one hand they presented him as the defender of Catholic orthodoxy and of the Church, while on the other hand they justified his own policies against the Hussites.

Key words: Sigismund of Luxembourg, the Hussite movement, heresy, propaganda, diplomatics

S rozvojem masových médií a všudypřítomnosti komunikačních prostředků se fenomén propagandy stal nejen součástí každodenního života současné společnosti, ale i předmětem historického bádání, které její počátky tradičně spojuje se založením papežské kongregace pro šíření víry (*de propaganda fide*) v roce 1622.¹ Dosud ale nebylo dosaženo konsensu ohledně definice, vymezení vůči jiným způsobům komunikace, ani zda je tento jev specifickým rysem moderní a postmoderní společnosti. Tato nejistota vyplývá mimo jiné ze skutečnosti, že se komunikace na jedné straně stala základním prvkem sociologických teorií, na straně druhé mají tytéž teorie pro konkrétní empirický historický výzkum určitou omezenou relevanci.² Ve výsledku se pak v historiografii vesměs setkáváme s pracemi zaměřenými jedním ze dvou směrů. Jsou to buď studie k dějinám komunikačních prostředků (*Mediengeschichte*), a to zejména psaných textů či obrazových artefaktů,³ nebo k sociální komunikaci (*Kommunikationsgeschichte*) – tj. ke komunikačním praktikám, skrze něž jsou v průběhu dějin konstituovány a stabilizovány, ale i narušovány normy společenského řádu či kolektivních identit.⁴

V těchto souvislostech je propaganda pouze jedním z mnoha způsobů komunikace, který není třeba nijak blíže zdůvodňovat, když uvážíme její zřejmou

-
- 1 Wolfgang SCHIEDER – Christof DIPPER, Heslo *Propaganda*, in: *Geschichtliche Grundbegriffe V*, Stuttgart 1984, s. 69–112.
 - 2 Na sociologických teoriích Jürgena Habermase a Niklase Luhmanna a jejich použitelnosti v historickém bádání to ukázal Volker DEPKAT, *Kommunikationsgeschichte zwischen Mediengeschichte und der Geschichte sozialer Kommunikation: Versuch einer konzeptionellen Klärung*, in: Oliver Auge – Karl-Heinz Spiess (edd.), *Medien der Kommunikation im Mittelalter*, Stuttgart 2003, s. 9–48.
 - 3 Heinz-Dieter HEIMANN – Ivan HLAVÁČEK (edd.), *Kommunikationspraxis und Korrespondenzwesen im Mittelalter und in der Renaissance*, Paderborn 1998; Oliver AUGÉ – Karl-Heinz SPIESS (edd.), *Medien der Kommunikation*; Andres LAUBINGER – Brunhilde GEDDERTH – Claudia DOBRINSKI (edd.), *Text, Bild, Schrift: Vermittlung von Information im Mittelalter*, München 2007.
 - 4 Příkladem budiž Werner FAULSTICH, *Medien und Öffentlichkeiten im Mittelalter 800–1400*, Göttingen 1996, který ve středověku identifikoval pět dvojic navzájem vůči sobě vymezených sociálních systémů, jež nazval „díličmi veřejnostmi“ (*Teilöffentlichkeiten*), a přiřadil k nim specifické komunikační prostředky: např. dvůr/hrad (dvorní šašek, pěvec), krajina/venkov (lidové zvyky, báje), klášter/univerzita (knihy), kostel/město (kazatel, skleněné okno). Vedle toho identifikoval mezi středověkými komunikačními prostředky takové, které propojovaly tyto dílič systémy, resp. narušovaly hranici mezi nimi, jako např. žebraví mniši, pocestní, listy atd. Srov. V. DEPKAT, *Kommunikationsgeschichte*, s. 29–30. V české historiografii byla komunikační teorie nedávno inspirativně využita k vysvětlení vzniku zemského vědomí či nábožensko-společenských nepokojů ve městech, viz Martin ČAPSKÝ, *Zrození země. Komunikující společenství pozdněstředověkého Slezska*, Praha 2013; TÝŽ, *Město pod vládou kazatelů. Charizmatičtí náboženští vůdci ve střetu s městskou radou v pozdněstředověkých českých korunních zemích*, Praha 2015.

funkci např. v totalitních či autoritářských režimech, nebo v činnosti PR agentur, reklamě apod. Navíc fenomény jako „propaganda“, „veřejnost“ a „komunikace“ nejsou už dávno výlučnými atributy moderní či postmoderní společnosti. Jedna z definic, že „propaganda je záměrná a systematická snaha formovat vnímání, manipulovat poznání a řídit chování tak, aby bylo dosaženo reakce, jež bude podporovat cíle a záměry propagandisty [překl. PB]“⁵ je v celku dobře aplikovatelná i na předmoderní společnost. Dokládá to Birgit Studt, pro niž je středověká propaganda specifickou formou „persvazivní komunikace, která je zaměřena na mocenské využití komunikačních prostředků, skrze něž má dojít ke změně vnímání, názorů, postojů a chování u jejich recipientů [překl. PB]“⁶ Pro autorku této definice propaganda není ovšem výhradně textem. Mocenské využití komunikačních prostředků je možné vysvětlit pouze v relaci mezi původcem sdělení (komunikátorem), recipientem a jejich konkrétní situaci. Takto komunikované poselství je z věcného, společenského a časového pohledu zevšeobecněno a představeno jako bezvýhradně pravdivé a nevyhnutelné.⁷

Komunikačním médiem sice tedy nemusí být výhradně psaný text, přesto se kvůli lepšímu dochování oproti jiným předmětům výzkumu tradičně těší soustředěnému zájmu různé druhy písemností, které byly využívány v persvazivní komunikaci, jako např. husitské manifesty. Jejich význam byl starším bádáním spatřován jednak v literárně-estetické⁸ nebo politické rovině, kterou zdůrazňoval František Michálek Bartoš, jenž autorství většiny husitských manifestů připisoval Vavřinci z Březové, považovanému za jakéhosi mluvčího hlavního proudu husitské revoluce.⁹ Z hlediska literárního a agitačního analyzoval husitské propagandistické

5 Definice pochází od Gartha S. Jowetta a Victoria O'Donella; citováno podle Karel HRUZA, *Propaganda, Kommunikation und Öffentlichkeit im Mittelalter*, in: Týž (ed.), *Propaganda, Kommunikation und Öffentlichkeit (11.–16. Jahrhundert)* (= ÖAW Philosophisch-Historische Klasse Denkschriften 307, Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 6), Wien 2002, s. 13.

6 Birgit STUDT, *Geplante Öffentlichkeit: Propaganda*, in: Martin Kintzinger – Bernd Schneidmüller (edd.), *Politische Öffentlichkeit im Spätmittelalter* (= Vorträge und Forschungen, Bd. 75), Ostfildern 2011, s. 208.

7 Tamtéž, s. 209.

8 Jaroslava PEČÍRKOVÁ, *Husitské manifesty jako literární dílo*, Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica (dále AUC-PhilostHist) 5, 1966, s. 83–93, která analyzovala zejména latinské manifesty. Z hlediska rétoricko-stylistických kritérií se podle ní vyjímá pražský manifest do Benátek z 10. července 1420.

9 František Michálek BARTOŠ, *Z politické literatury husitské*, Sborník historický 5, 1957, s. 21–70, zvl. s. 42–67. Základní korpus těchto textů vydal TÝŽ, *Manifesty města Prahy z doby husitské*, in: Václav Vojtíšek (ed.), *Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy 7*, Praha 1933, s. 253–309.

texty obsažené v Budyšínském rukopisu Petr Čornej, přičemž jejich ohlas a význam v určitém prostředí zasadil do konkrétních společensko-politických souvislostí.¹⁰

Na první pohled by se mohlo zdát, že právě tento písemný materiál odpovídá svou formou i obsahem takovému typu média, avšak, jak poukázal v řadě svých studií Karel Hruza,¹¹ poněkud vágní pojem „manifest“ skrývá v sobě určitou bezbřehost a jeho intuitivní používání v případě husitských písemností neusnadňuje jejich vymezení vůči příbuzným typům písemností jako např. otevřenému listu nebo letáku. Byť uspokojivá definice „manifestu“ není k dispozici, jsou „husitské manifesty“ v historiografii natolik etablovaným pojmem, že se Karel Hruza neodvážil nahradit jej jiným, nýbrž se pokusil o jeho vymezení vůči jiným textům a to pomocí teorie komunikace, aspekty „*Verschriftlichung*“, historickým kontextem produkce a recepce manifestů a v neposlední řadě lingvistickou, literární a pomocně-vědnou analýzou.

Zejména historický kontext a lingvistická analýza asi nejlépe osvětlují propagandisticko-agitátorskou funkci manifestu. V prvním případě jsou to podněty, které vedly ke vzniku textů; vydavatelé a skupiny či strany, které stály za jejich vznikem; recipienti, adresáti a „akční rádius“, stejně jako odpovědi na ně; a v neposlední řadě témata, jež měla zprostředkovávat ideje, programy, obvinění, výzvy, požadavky atd. S využitím lingvistické analýzy lze manifesty definovat jako texty se specifickým úkolem a obsahem, což konkrétně znamená, že v různé míře v sobě sjednocují apelativní, deklarativní a informativní aspekty, přičemž výzva (apel)

10 Petr ČORNEJ, *Husitské skladby Budyšínského rukopisu: funkce – adresát – kulturní rámeček*, in: Týž, Světla a stíny husitství (Události – Osobnosti – Texty – Tradice). Výbor z úvah a studií, Praha 2011, s. 25–57.

11 K. HRUZA, *Die hussitischen Manifeste vom April 1420*, Deutsches Archiv 53, 1997, s. 119–177; Týž, *Schrift und Rebellion. Die hussitischen Manifeste aus Prag von 1415–1431*, in: František Šmahel (ed.), Geist, Gesellschaft, Kirche im 13.–16. Jahrhundert. Internationales Kolloquium Prag 5.–10. Oktober 1998, Praha 1999, s. 81–108; Týž, „*Audite et cum speciali diligencia attendite verba litere huius.*“ *Hussitische Manifeste. Objekt – Methode – Definition*, in: Christoph Egger – Herwig Weigl (edd.), Text – Schrift – Codex. Quellenkundliche Arbeiten aus dem Institut für Österreichische Geschichtsforschung (= MIÖG Ergbd. 35), Wien–München u. a. 2000, s. 345–384; Týž, *Audite, celi! Ein satirischer hussitischer Propagandatext gegen König Sigismund*, in: Týž (ed.), Propaganda, s. 129–151; Týž, *Ghostwriter Ihrer Majestät, der Krone von Böhmen. Fingierte Mündlichkeit, reale Schriftlichkeit und Legitimation satirischer hussitischer Propaganda*, in: Anna Adamska – Marco Mostert (edd.), The Development of Literate Mentalities in East Central Europe, Turnhout 2004, s. 415–429; Týž, *Hussitische Propaganda gegen das Konstanzer Konzil*, in: Karl-Heinz Braun – Mathias Herweg – Hans W. Hubert – Joachim Schneider – Thomas Zotz (edd.), Das Konstanzer Konzil. Weltereignis des Mittelalters 1414–1418. Essays, Darmstadt 2013, s. 97–101.

a deklarace jsou jejich dominujícím způsobem komunikace. Karel Hruza tak dospěl k závěru, že „za manifesty lze považovat texty, jejichž záměrná komunikativní funkce spočívá ve zprostředkování subjektivních myšlenek (*Gedankengut*) širšímu publiku, které má být ovlivněno ve svých názorech a jednáních [přel. PB].“¹² Aplikace těchto metod na husitské manifesty je do jisté míry usnadněna skutečností, že příslušný pramenný materiál tvoří tradičně jednolitý korpus kolem třiceti textů,¹³ který se vymyká ostatním textům již svým obsahem zprostředkovávajícím nové nábožensko-politické ideje a požadavky.

Zvolíme-li však perspektivu z „druhého břehu“ a tážeme-li se, jaké propagandistické prostředky používala strana katolické ortodoxie, zjistíme, že obdobný ucelený soubor antihusitských textů chybí. Jedním z důvodů mohla být nejednota katolického tábora, jehož vedoucí představitelé – papež, koncil, římský král a kurfiřti – koordinovali postoj vůči viklefsko-husitské herezi jen s obtížemi.¹⁴

Kostnický koncil využíval osvědčené komunikační prostředky, aby zabránil šíření hereze, jejímž vnějším symbolem a identifikačním znakem se po upálení Jana Husa stal laický kalich. Skrze kázání byli oslovováni účastníci koncilu, naopak dekryty a instrukce byly určeny zejména k tomu, aby se jejich obsah vyhlásil a pak uvedl v život na území Českého království. Tímto úkolem byl pověřen litomyšlský biskup Jan „Železný“,¹⁵ avšak bez valných výsledků. Stejně bez většího ohlasu zůstalo vynucené veřejné zřeknutí se hereze ze strany Jindřicha Lacemboka z Chlumu (1. července 1416).¹⁶ Během roku 1417 se koncil soustředil na

12 K. HRUZA, *Schrift*, s. 82. Zevrubnějši definici husitského manifestu viz TÝŽ, „*Audite*“, s. 371.

13 Na nejednoznačnost kategorizace poukazuje už jen prostý fakt, že Amedeo Molnár do své popularizační antologie vybral částečně odlišný soubor textů než Karel Hruza a rozčlenil je chronologicky podle měnících se politicko-společenských podmínek, viz Amedeo MOLNÁR, *Husitské manifesty*, Praha 1980.

14 Dalšími důvody je častá anonymita, která neumožňuje časové ani místní zařazení protihusitských textů (viz např. diskusi, zda antihusitské skladby v jednom muzejním rukopise pocházejí od Maříka Rvačky nebo sedleckého faráře Jakuba Trcha, viz Rudolf URBÁNEK, *Mařík Rvačka jako protihusitský satirik*, Časopis Společnosti přátel starožitností 63, 1955, s. 1–24; F. M. BARTOŠ, *Z politické literatury*, s. 21–30) a velká rozptýlenost reakcí na husitské manifesty, viz Jiří PETRÁŠEK, *Die Erfurter Reaktion auf das Taboritenmanifest aus dem Jahr 1430*, *Studia mediaevalia Bohemica* (dále SMB) 4/2, 2012, s. 215–231.

15 K němu naposlady viz Petr ELBEL, *Olomoucký biskup Jan Železný a Zikmund Lucemburský. Příspěvek k poznání Zikmundovy spojenecké sítě v českých zemích a jeho dvorských struktur*, SMB 6, 2014, s. 17–68.

16 Přesto zůstal přesvědčeným husitou až do konce svého života, viz Jiří JUROK, *Jindřich Lacembok z Chlumu. Od purkrabího markraběte Prokopa k průvodci Jan Husa v Kostnici a husitovi*, *Vlastivědný věstník moravský* 67, 2015, s. 209–215.

vydávání několika protiutrakvistických traktátů, na něž husitská strana nemeškala odpovědět.¹⁷

Na práci koncilu navázal papež Martin V. vydáním buly *Inter cunctas*, obsahující definici viklefsko-husitské hereze, instrukce a otázky pro inkvizitory, jež měly sloužit k odhalování a usvědčování kacířů. Jejím rozesláním všem arcibiskupům a biskupům papež upevnil v křesťanské Evropě ortodoxní obraz o české herezi.¹⁸ Nedosti na tom. V následujících letech vysílal Martin V. do střední Evropy své legáty, v jejichž misích se harmonicky propojovala práce na reformě místních církví, kněžstva, řeholních řádů apod. s antihusitskou propagandou a prakticko-technickou organizací protihusitských kruciát. Vzorovou legací byla v tomto ta první, kterou vedl kardinál Branda da Castiglione. Nešlo totiž jen o písemné šíření papežských bul hlásajících kříž proti kacířům. Kardinál sestavil i přesné instrukce pro jejich ústní šíření, pro kázání, zpovědi, udílení odpustků, slavení votivních mší atd. Cílem bylo zprostředkovat papežské dokumenty a jejich ustanovení v autentické formě po celé říši i bez osobní přítomnosti papežského legáta. Velký dopad na veřejnost měly rovněž velkolepé ceremonie při mši vedené kardinálem Brandou, při níž byl Zikmundovi předán posvěcený praporec se znakem kříže.¹⁹

Na kostnickém koncilu sjednocená a ideově stmelená katolická Evropa tradičně odmítající jakýkoliv kontakt s kacíři vyloučenými z lůna církve zaměřila svou protihusitskou kampaň zejména do vlastního (tj. katolického) prostředí a to zejména v říši. Důvodem bylo stanovení jednoznačné a nepochybné hranice mezi křesťanským pravověřím a rozšiřující se kacířskou nákazou. Propagandistické aktivity směřující do protějšího tábora byly zpočátku vzácným jevem. Do této kampaně se svým způsobem zapojil i Zikmund Lucemburský sledující vždy vlastní cíle, jež byly nezdůvodnitelně od těch koncilních či papeže a kurfiřtů odlišné. Jeho postavení

17 Pavel SOUKUP, *Die Maßnahmen des Konzils gegen die Hussiten*, in: K.-H. Braun – M. Herweg et alii (edd.), *Das Konstanzer Konzil*, s. 92–96. K „traktátové válce“ na koncilu viz Dušan COUFAL, *Polemika o kalich mezi teologií a politikou 1414–1431. Předpoklady basilejské disputace o prvním z pražských artikulů*, Praha 2012, s. 60–101.

18 Příslušné instrumenty k vyšetřování viklefsko-husitského kacířství vydal a do Čech posílal už kostnický koncil, viz TÝŽ, *Interrogatorium kostnického koncilu proti wyclifitům. Analýza a edice textu*, Časopis Matice moravské (dále ČMM) 134, 2015, s. 3–28.

19 B. STUDDT, *...den boesen unglauben gantz vertilgen? Zur Verknüpfung der causa fidei und causa reformationis in der antihussitischen Propaganda von Papsttum und Konzil*, in: K. Hruza (ed.), *Propaganda*, s. 153–165; TÁŽ, *Geplante Öffentlichkeit*, s. 214–221; TÁŽ, *Legationen als Instrumente päpstlicher Reform- und Kreuzzugspropaganda im 15. Jahrhundert*, in: G. Althoff (ed.), *Formen*, s. 421–453. Podrobně práci papežských legátů za pontifikátů Martina V. sledovala TÁŽ, *Papst Martin V. (1417–1431) und die Kirchenreform in Deutschland*, Köln–Weimar–Wien 2004, s. 478–704.

jako dědice Českého království a později českého krále byla samozřejmě specifické, což znemožňovalo přerušit zcela komunikaci s jeho vlastními, byť z větší části proti němu rebelujícími poddanými. Rovněž díky tomu protihusitská propaganda římského krále a císaře vykazovala do určité míry specifické rysy.

Pokusíme-li se aplikovat výše zmíněná kritéria husitských manifestů na Zikmundovy písemnosti, narazíme na problém, že vymezení propagandistických písemností vůči ostatním není příliš zřetelné, neboť deklarativní či apelativní pasáže obsahují vesměs všechny královské otevřené listy nebo mandáty směřující do Čech zejména během prvních dvou protihusitských kruciát, jichž se zúčastnil sám panovník. Nemluvě o politické korespondenci, kde je vždy s ohledem na příjemce (papež, kardinálové, panovníci, kurfiřti, šlechtici atd.) vysvětlován odpovídajícím způsobem Zikmundův postoj vůči husitům, resp. je v ní obsažena výzva k podpoře římského krále.

Z hlediska vnějších formálních znaků lze diplomatický materiál rozlišit na diplomy, uzavřené a otevřené listy, přičemž dominující apelativní funkce vystupují do popředí nejčastěji v posledně zmiňované skupině. Recipientem otevřených listů byla zpravidla co nejšířší pojatá veřejnost, ale mezi adresáty mohl patřit i ohraničený okruh určitých osob, jako skupina biskupů nebo šlechty, panovnický dvůr, zemský sněm nebo městská rada. Otevřený list mohl posloužit jako oběžník²⁰ a příkladem mohou být i listy, které král Zikmund posílal z Kostnice určitým skupinám příjemců v Čechách.²¹ V některých případech nelze pominout ani uzavřené listy, které byly

20 Jeden takový oběžník určený pro žatecký kraj z roku 1421 viz *Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Hussitenkrieges vom Jahre 1419 an*, I–II, Prag 1873, ed. František PALACKÝ, s. 15–17, č. 11; *Regesta Imperii XI. Die Urkunden Kaiser Sigmunds 1410–1437* (dále RI XI), ed. Wilhelm ALTMANN, Innsbruck 1896–1897, č. 4009. „Oběžník“ není v diplomatice chápán jako specifický druh písemnosti. V ostatní literatuře není jeho vymezení vůči „otevřenému listu“ jednoznačné. Viz Erdmann WEYRAUCH, „*Offene Briefe*“ im 16. Jahrhundert. *Bemerkungen und Beispiele*, in: H.-D. Heimann – I. Hlaváček (edd.), *Kommunikationspraxis*, s. 191–204, který chápe „otevřené listy“ jako vynález novověku, naopak Stephan FREUND, *Offene Briefe, fehlende Boten, mühsame Reisen. Nachrichtenübermittlung und Kommunikation am Beispiel des Petrus Damiani*, in: Ch. Egger – H. Weigl (edd.), *Text – Bild*, s. 45–64 nachází jejich doklady už v 11. století. Pojem „oběžník“ (*Rundschreiben*) používá Rolf KÖHN, *Dimensionen und Funktionen des Öffentlichen und Privaten in der mittelalterlichen Korrespondenz*, in: Gert Melville – Peter von Moos (edd.), *Das Öffentliche und Private in der Vormoderne*, Köln 1998, s. 309–357 jako opo-situm pro pojem „soukromý dopis“ (*Privatbrief*).

21 Viz tři listy z března 1416 pro pražského arcibiskupa, resp. litomyšlského biskupa a některé osoby z české a moravské šlechty, *Documenta Mag. Joannis Hus vitam, doctrinam, causam in Constantiensi concilio actam et controversias de religione in Bohemia annis 1403–1418 motas illustrantia*, ed. F. PALACKÝ, Pragae 1869, s. 609–615, č. 95–96; s. 619–622, č. 98.

podle obsahové analýzy zjevně určeny širšímu okruhu lidí, než je uvedeno ve vnější adrese. O běžném diplomatickém materiálu (listiny, privilegia apod.) byla učiněna zmínka výše.

Analyzovaný materiál je možné rozdělit z hlediska příjemců,²² byť jejich identifikace není vždy jednoznačná, do tří skupin: listy 1. obyvatelům v českém království a markrabství moravském a zejména těm, kteří rebelovali proti církvi a Zikmundovi; 2. Zikmundovým věrným na tomtéž území a 3. věrným křesťanům mimo toto území.

Listy do husitských Čech

Již během kostnického koncilu král Zikmund reagoval na vzrůstající napětí v Českém království způsobené Husovým odsouzením a upálením. Dva listy z března 1416 jsou pozoruhodným svědectvím, jakým způsobem uherský a římský král komunikoval s představiteli vysoké šlechty v Čechách a na Moravě.²³ Zaměříme-li se na shody a rozdílnosti obou listů s ohledem na uvedené příjemce,²⁴ narazíme na určité aspekty objevující se v Zikmundově politické korespondenci a propagandistických písemnostech i v pozdějších letech.

Nejdříve podobnosti. Král Zikmund v obou případech připomíná, že české země byly před časem postiženy válečnými událostmi, a proto se obává nových nepokojů. Upozorňuje na nebezpečí plynoucí z rozdělení země, tj. společnosti (*duchovní i světští, preláti i páni, w Čechách i w Morawě*) kvůli pozitivnímu či

22 Podle Jürgena HEROLDA, *Empfangsorientierung als Strukturprinzip: Zum Verhältnis von Zweck, Form und Funktion mittelalterlicher Briefe*, in: O. Auge – K.-H. Spiess (edd.), *Medien der Kommunikation*, s. 265–287, byla totiž struktura středověkého listu zásadně ovlivněna tím, komu byl onen list určen.

23 Jedná se o listy citované v pozn. 21.

24 List z 21. března 1416 z Paříže byl adresován jmenovitě moravskému hejtmánovi Lackovi z Kravař, Bočkovi z Kunštátu jinak z Poděbrad a Čeňkovi z Vartenberka, tj. čelným představitelům husitské šlechty – *Documenta*, ed. F. PALACKÝ, s. 609–611, č. 95. List z 30. března 1416 z Paříže byl adresován jmenovitě pražskému arcibiskupovi Konrádovi z Vechty, litomyšlskému biskupovi Janu „Železnému“ a urozeným Janovi z Michalovic, Janovi z Vartenberka jinak z Ralska a Ottovi z Bergova, tj. prelátům a katolické šlechtě věrné kostnickému koncilu a Zikmundovi Lucemburskému (Tamtéž, s. 619–622, č. 98). Ke šlechtickým straníkům krále Zikmunda viz František KAVKA, *Strana Zikmundova v husitské revoluci* (rukopis disertační práce, Filosofická fakulta Univerzity Karlovy 1948) a TÝŽ, *Poslední Lucemburk na českém trůně. Králem uprostřed revoluce*, Praha 1998, s. 112–120.

negativnímu postoji k osobě Jana Husa a jeho stoupencům.²⁵ Hrozba je prý o to naléhavější, že České království je obklopeno nepřátelsky naladěnými sousedy, kteří jen hledají záminku k jeho napadení.²⁶ Zikmundova rada je jasná: pokud jsou nějaké rozpory, mají být řešeny podle královského a zemského práva před jeho bratrem jako legitimním panovníkem, tedy králem Václavem IV.; jinak se to děje „proti našeho milého bratra důstojenství.“²⁷ Pokud by ovšem neshody byly příliš veliké a řešení nebylo nalezeno, je Zikmund, pokud o to bude požádán, připraven pomoci. Oběma skupinám nakonec deklaroval své rozhodné stanovisko zůstat při víře předků a věrným synem církve, tj. odmítnout jakékoli náboženské novoty (*nové nálezky*).²⁸

Rozdíly v obou písemnostech vyplývají ze Zikmundovy potřeby zdůvodnit či ospravedlnit své konání. Katolický tábor stačilo ujistit, že mu jde jako pravému dědici České koruny²⁹ o čest svého bratra krále Václava, země a obecné dobré. Před stoupenci Jana Husa musel Lucemburk naopak obsírně hájit svůj postup na kostnickém koncilu proti oblíbenému betlémskému kazateli. Podle něj se chyby dopustil Jan Hus, když do Kostnice odcestoval sám bez králova doprovodu (jeho pozvání Zikmundem ani královský glejt není vůbec zmíněn!). Když se pak král dozvěděl o Husově zatčení, prý se kvůli tomu dostal s koncilem do ostrého sporu, který měl vyvrcholit jeho odjezdem z města. Nakonec musel ale církevním prelátům, kardinálům a doktorům ustoupit, jinak by ohrozil celé reformní dílo koncilu, jenž přece reprezentuje celé křesťanstvo, a proto odpor vůči němu považoval Zikmund za velmi nerozumný a nebezpečný. Tím král plynule přešel od vlastní obhajoby ke kritice adresátů, když stížný list české šlechty na činnost koncilu označil za pošetilý

25 O nebezpečí „puntův“ uzavíráních bez vědomí krále Václava se píše v obou listech, jen v listu husitské šlechtě je to více zdůrazněno, viz *Documenta*, ed. F. PALACKÝ, s. 611, č. 95: *a pusťte od těch stran a puntów: neb jest to nepodobná věc, jako swrchu stojí psáno, aby kto s kým mimo sweho pána wóli puntý a swazky jednal, z kterýchžto puntów strany rostú i zemská záhuba.*

26 Tamtéž, s. 610, č. 95: *Dobře nám jest w paměti a w myslí, kterak před časy země Česká i Morawa wálkami obtíženy byly; a také wy dobře rozumiete, kterak okolní susedé swrchupsaným zemiem newelmi co dobrého přejí, a snad, byť jediné příčinu měli, rádi by opět na ně sáhli; srov. Tamtéž, s. 620, č. 98: *Také wiete dobře, že okolní susedé té koruně nemnoho co dobrého přejí, a může lebká příčina býti, že jie wám opět pomohu zahubiti.**

27 Tamtéž, s. 610, č. 95. Srov. Tamtéž, s. 620, č. 98: *A ktož to w Čechách i neb w Morawě činí, ten sahá najjasn. kniežeti panu Wáclawowi králi, bratru našemu milému, w jeho duostojenstwie.*

28 Husitským urozeným neopomněl přitom připomenout, že laikům nepřísluší zkoumat věci týkající se víry a církevního dogmatu (*nám sprostným nehodí se w tom hlúbiti*), viz Tamtéž, s. 611, č. 95.

29 Je pozoruhodné, že o dědických nárocích nepadne v listu husitským pánům zmínka, i když v jejich stížných listech do Kostnice je takto Zikmund označován, viz list z 12. května 1415, Václav NOVOTNÝ (ed.), *Hus v Kostnici a česká šlechta*, Praha 1915, s. 53, č. 5.

krok. Jedním dechem varoval, že v případě setrvání v neposlušnosti hrozí Českému království vyhlášení kříže!³⁰

Zikmundovo líčení nepostrádá na působivosti, patrně ale záměrně zkrsluje skutečnost tím, že vinu za tragické vyústění Husovy kauzy připisuje samotnému českému kazateli a koncilu. Jak ale nedávno ukázal Petr Elbel, Zikmundova obhajoba působila na husitskou veřejnost – zřejmě oprávněně – docela nevěrohodným dojmem: „Jeho [tj. Zikmundův] obraz coby Husova kata žil v Čechách dále a husitská propaganda zařadila ve dvacátých letech Husovu smrt a poškození pověsti českého království na přední místo Zikmundových zločinů.“³¹ Královým hlavním záměrem možná ale bylo přimět příjemce obou listů, aby uklidnili napjatou situaci a dospěli ke smírnému řešení politickými prostředky. Dogmatické záležitosti měly být přenechány koncilu a církvi a rozdílný pohled na ně neměl ohrožovat společenský řád v Českém království ani nikde jinde.

Po více než jednom roce od odeslání těchto listů do Čech dal král Zikmund najevo, že v otázce viklefsko-husitské hereze bude samozřejmě podporovat jednoznačné stanovisko koncilu. Učinil tak rozsáhlým latinským listem „všem Če-

30 Zikmundova obhajoba si zde zaslouží citaci (Tamtéž, s. 610–611, č. 95): *A když to Concilium swaté w Konstancii bylo počato, a my slyšali, že tu Hus chce také býti, a mezi tiem my ještě jsúce na Rýně, i přijel do Konstancie, a tu byl stawen, jakož jste pak toho dobře zpraweni. Než byt byl prvé k nám přijel, a žeby s námi do Konstancie byl jel, snadby byla věc jeho jinak šla. A to buoh wie, že nám bylo jeho velmi žel, co se jemu stalo, že toho nemohlo wiece býti. Jakož pak všichni Čechowé, ježto při nás byli, dobře widěli, že smy zaň mluwili, kterak smy se nejednú s Concilium w hněwě rozesli, nébrž proň z Konstancie jeli, až nám potom wzkázali, nechcmyli dopustiti, aby se práwo dalo a wedeno bylo w Concilium, což pak jmají tu činiti? A tak smy znamenali, že tomu nemůžemy nic učiniti, ani se nám již hodilo dále o to mluwiti, neby se bylo proto Concilium zrušilo. Také tu w Konstancii nenie jednoho ani dwú kněží, než jsú a budú ze všeho křestanstwie králów a kniežat poselstwie. A zwlášťe poněwadž již králowé a kniežata z Petrowa de Luna poslušenstwie s námi jsú, tehdy i owšem jiného newiemy, než že to swaté Concilium dobrým a prawým řádem jde. A chtělili byste tak přisně a twrdě Husowu stranu držeti a brániti, to by wám bylo velmi těžko, že byste všemu křestanskému sboru měli odolati. A jakož slyšímy, tehdy ste již tak počali, že ste některaký list do Concilium poslali s mnoho wisutými pečetmi, a haniete a přimlíwáte Concilio pro swrchu psaného Husi; a že ste již Concilium proti sobě zbudili, tak že sú wás již pohnali pro tu věc a snad práwem proti wám pójdu, a nebudeteli poslušni, snad na se kříž obdržíte: a z tobo pak teprw příšlaby zemská wěčná nehoda, a toboby nám bylo srdečně žel, ačbychom to potom rádi stawili, snadby pak bylo pozdě.*

31 Viz Petr ELBEL, *In tota christianitate non fuit maior hereticus quam iste. Král Zikmund a Mistr Jan Hus*, in: Jakub Smrčka – Zdeněk Vybíral (edd.), *Jan Hus 1415 a 600 let poté*. VII. mezinárodní husitologické sympozium Tábor 23.–25. června 2015 (= Husitský Tábor, Supplementum 4), 2015, s. 93–126, zvl. s. 123, který na základě nezaujaté interpretace (někdy přehlížených) pramenů odmítá převládající názor v historiografii (vyjma Františka Michálka Bartoše) o Zikmundově nevině v jeho postupu proti Husovi. Podle autora šlo nejpravděpodobněji o Zikmundem předem promyšlený plán.

chům,“ kteří jsou osloveni jako *prudentes et honorabiles fideles dilecti*, ze 4. září 1417, v němž Zikmund informuje Čechy o postoji kostnického koncilu ke králi Václavovi, proti němuž se zamýšlí přísnější postup, a proto je napomíná a povzbuzuje k boji proti kacířským naukám.³² Jedno z nejlepších dochování listu je obsaženo v lounském kopiáři, kam byl zřejmě v polovině třicátých let 15. století opsán přímo z originálu určeného městu Louny.³³ Existují však ještě dvě dochování s odlišnou adresou příjemců. V rukopisu z 15. století v knihovně vyšebrodského kláštera je tentýž list adresován purkmistru a měšťanům města Brna (*prudentibus et honorabilibus magistro civium necnon consulibus ac tote communitati civitatis Brunensis fidelibus dilectis*).³⁴ Druhá varianta je poněkud zvláštní. Je dochována v Rakouské národní knihovně a je určena krakovským (!?) měšťanům.³⁵ Otázka, zda by onen list mohl být v této době skutečně odeslán do Polska, není příliš pravděpodobná.³⁶ Tím ovšem zvláštnosti dochování nekončí. Ve stejný den totiž Zikmund odeslal list velmi podobného znění litomyšlskému biskupovi Janu „Železnému“, jenž se od uvedeného manifestu liší pouze vypuštěním pasáží varujících před příklonem k heretickým naukám.³⁷

32 List byl sice vydán již několikrát, avšak první textově-kritickou edicí viz P. ELBEL, *Neznámý list krále Zikmunda litomyšlskému biskupu Janovi Železnému ze 4. září 1417. Edice, rozbor a komparace se Zikmundovým listem Čechům téhož data*, in: Helena Krmíčková – Anna Pumprová – Dana Růžičková – Libor Švanda (edd.), *Querite primum regnum Dei. Sborník příspěvků k poctě Jany Nechutové*, Brno 2006, s. 515–533, zvl. s. 528–533, č. 2.

33 Státní okresní archiv (dále SOkA) Louny, fond Archiv města Louny, sign. I B 6, fol. 13v–14v. Rukopis podrobně popsal a jeho obsah analyzoval Tomáš VELIČKA, *Lounský městský kopiář v kontextu vývoje pozdně středověkých městských kopiářů*, SMB 5/1, 2013, s. 75–100, zvl. s. 91, který se domnívá, že příslušný manifest byl přepsán do kopiáře někdy na jaře roku 1436. Další opisy viz v pozn. 32.

34 Knihovna kláštera cisterciáckého ve Vyšším Brodě, sign. 49, fol. 51r–53v.

35 Österreichische Nationalbibliothek (dále ÖNB) Wien, Cod. 5073, fol. 208r–209r (popis rukopisu viz *Tabulae codicum manuscriptorum praeter Graecos et Orientales in Bibliotheca Palatina Vindobonensi asservatorum*, III, Vindobonae 1870, s. 13). Majitelem rukopisu byl Magister Rupert Weissenburger z Bruck an der Leitha, rektor vídeňské univerzity. Kromě podivné adresy (ÖNB Wien, Cod. 5073, fol. 208^r): *Prudentibus et honorabilibus magistro civium necnon consulibus ac toti communitati maioris civitatis Cracovie fidelibus nostris dilectis*, vykazuje opis další neméně pozoruhodné odlišnosti: pojem *regnum Boemie* byl důsledně nahrazen *regnum Poloniae* a *materia errorum* byla na začátku textu rozšířena o jména *Jo[annes] W[icleff]* und *Jo[annes] Huss*. Stejně tak je král Václav IV. označen jako *rex... regni Poloniae* (!?). Označení města *maior civitas* v (vnitřní?) adrese by mohlo naznačovat, že se jedná o upravený text původně určený Starému městu Pražskému.

36 Srov. D. COUFAL, *Polemika o kalich*, s. 72, pozn. 42.

37 Moravský zemský archiv Brno, fond G 12 Cerroniho sbírka, sign. Cerr II, 234, fol. 24r–26r; edice viz P. ELBEL, *Neznámý list*, s. 526–528, č. 1.

V tomto manifestu určeném „všem Čechům“ jsou činy kacírů popisovány formulacemi pocházejícími z Bible, nejčastěji při jejich ztotožnění s falešnými proroky. Slovní spojení *pseudoli nephandi filii diffidentie* (srov. Ef 2,2 a 5,6) se vztahuje na všechny, kteří se vzpouzejí Bohu.³⁸ Údajně se tito „synové nevíry“ (*filii diffidentie*), obrazně řečeno, nejprve pokoušeli ostatní věřící opít dobrým vínem, aby se pak na ně mohli vrhnout jako vlci v beránčím rouše.³⁹ Bez ohledu na ostrou kritiku Zikmund ujišťuje příjemce listu, že mu ve skutečnosti leží na srdci dobro jeho bratra i království. Proto podnikal všechny možné kroky k tomu, aby koncil nepostupoval v neprospěch Václava IV., ale všechny pokusy očistit České království z nařčení kacírství se ukázaly jako marné, neboť se nejružnější nešvary a zločiny – i přes množství výzev posílaných Zikmundem – dál šíří mezi lidem bez zábran. Jejich seznam je dost obsáhlý: Čechům je vytýkáno, že ruší církevní dávky, a že se rouhají vůči svátostem a ostatní kněze k tomu nutí; ty, kteří jsou exkomunikováni či pod klatbou, tolerují nebo dokonce podporují; faráře a kněze vyhánějí s pomocí světského ramene z jejich far a beneficí; ti, které takové proticírkevní jednání pobuřuje, jsou vězněni, laiky olupováni a pak krutě ukřižováni; katolické kazatele a mistry, kteří kázali a učili pravou katolickou víru, neronským mučením husité nutí tuto víru odpřisáhnout; vyhlašují nadutě vlastní dekrety, které jsou proti ustanovením církve a kostnického koncilu zejména ohledně podávání těla a krve Páně pod obojí způsobu; někteří katoličtí věřící jsou často k takovému způsobu přijímání nuceni světským ramenem atd.⁴⁰ Pronásledování katolického kléru a těch věřících, kteří se chtějí poslušně podřídit církevním ustanovením, je horší než v době pronásledování křesťanů pohanskými panovníky.⁴¹

38 Tamtéž, s. 530, č. 2.

39 Tamtéž: [...] *primum interdum bonum vinum ponendo, ut cum inebriati fuerint auditores, tunc eis, quod deterius est, propinent et in vestibus oviuum rapacitatis exercent lupine commercium, malorum subortorum, [...]* Tato věta je odvozena ze dvou biblických veršů: Jan 2,10 a Mat 7,15.

40 Tamtéž, s. 531: *census tolluntur, divina prophanantur et ad prophanandum clerus obediens compellitur, excommunicati et interdicti in contemptum clavium ecclesie tollerantur et foventur, rectores parochialium ecclesiarum et alii beneficiati de suis beneficiis laycali potencia et sevicia opprobriose expelluntur, nonnulli eciam ex ipsis viris ecclesiasticis iniuriis lacessiti captivantur, per laycos exactionantur et crudelissime cruciantur, et quod horrendum dictu est, predicatorum catholicorum et eciam certi magistri fidem catholicam predicantes et docentes per cruciatu et tormenta Neronica persecutione fidem catholicam, quam predicaverunt et docuerunt, abiurare coguntur, constitutiones frivolle contra determinacionem et decreta sancte matris ecclesie et huius sacri concilii presertim super comunione sub utraque specie temerarie promulgantur et nonnulli layci catholici ad huiusmodi comunione sub utraque suscipiendam specie manu seculari crebrius astringuntur.*

41 Tamtéž, s. 531: [...] *tormenta Neronica persecutione [...] alie quoque molestaciones, oppresiones, persecuciones et abhominaciones desolacionum, que lingua carnis non sufficit fari et depromere aut*

Král Zikmund zapřísahá proto všechny v Čechách při Bohu, který se jako pán pánů a král králů nezdráhá být ctěn i ponížen ve svých služebnících, tj. kněžích, řeholnících a církevních představitelích (*universitatem vestram monemus, requirimus et hortamur attento obsecrantes in illo, qui vere solus dominus dominantium et rex regum honorari ac sperni se reputat in suis ministris*), aby zastavili toto pronásledování a vykořenili ze svého středu ty, kteří svými bludy pohoršují zbožně smýšlející a působí zmatek (*ad confutationem et confusionem dictorum perversorum et errorum pias mentes scandalizantium*). Ti, jež šíří takové pohoršení, jsou označeni jako „vikáři Jidáše“, neboť zatímco udělují polibek míru, přivádějí svedené duše do pekla.⁴² Důrazná výzva s varováním se neobejde bez narážky na evangelijní pasáž z Ježíšova kázání na hoře o svádějícím oku, které je třeba odstranit, neboť ten, jenž toto přikazuje, má moc zahubit tělo i duši v pekle.⁴³ Pokud by církevní tresty udělované koncilem k nápravě nestačily, uzavírá Zikmund, bude nezbytné sáhnout pro jinou pomoc (*aliud auxilium*), což bezpochyby znamenalo vojenskou intervenci světského ramene.⁴⁴

Nelze vyloučit, že citovaný manifest, napsaný vybroušenou latinou a hemžící se rétorickými obraty a důmyslnými biblickými narážkami, mohl být určen ještě jinému publiku, než jen pobloudilým Čechům, a sice vysokým představitelům koncilu a katolické církve. Svědčila by o tom nejen varianta listu pro litomyšlského biskupa, ale zejména list kostnického koncilu z 25. března 1418 určený všem českým pánům a rytířům, v němž se při popisu kacírských zločinů používá podobných, neli totožných slovních obrátů.⁴⁵

V královské kanceláři se možná nejenom v tomto případě hojně čerpalo z koncilních písemností a dekretů. Podle dochování uvedeného manifestu lze předpokládat, že jeho text byl zřejmě v Čechách a na Moravě (zejména v městech)

certe calamus scribe eiam velociter scribentis stili officio minime commemorare valet, quales nec tempore Pharaonis, nec tempore paganorum persecutorum ecclesie audite sunt [...].

42 Tamtéž, s. 532: [...] *ut Iude vicarii, dum pacis osculum porrigunt, deceptas animas ad inferiora deducunt.*

43 Tamtéž, s. 532: [...] *intendatis illius parendo severissime iussioni, qui precepit, ut si noster oculus scandalizat nos, eruamus illum et proiciamus a nobis, qui que potens est et corpus et animam mittere in gehennam.* Srov. Mat 5,29 a 10,28.

44 Tamtéž, s. 533: [...] *si prefatum concilium Constanciense contra vos pretextu premissorum malorum dissimulatum merito procederet et pro fidei favore regna vincens animadverteret districcius et cogeretur aliud auxilium, si ecclesiastica censura non sufficeret, invocare, quod sat in foribus edepol est verendum, nos super hiis apud vos volumus excusari.*

45 *Acta Martini V. pontificis Romani. Pars I: 1417–1422* (= Monumenta vaticana res gestas Bohemicas illustrantia VII), ed. Jaroslav ERŠIL, Praga 1996, s. 117–118, č. 239, zde s. 117; srov. P. EL-BEL, *Neznámý list*, s. 531.

velmi rozšířen, avšak o tom, zda a jakým způsobem ovlivnil veřejné mínění, nelze pro nedostatek pramenných dokladů říci nic určitého. Podle zvolené stylizace a použitých jazykových prostředků lze ovšem uvažovat o tom, že jeho působení bylo omezeno na prostředí církevní hierarchie a to nejenom v Českém království, ale i na koncilu. Je tedy celkem přirozené, že propaganda Zikmunda Lucemburského byla v té době zrcadlem té koncilní. Jistě mu záleželo na tom, aby byl celým křesťanským světem vnímán jako zodpovědný a horlivý bojovník proti všem koncilem odsouzeným náboženským odchylkám a novotám.

Skutečnost, že ostrý protikacířský tón byl z určitých důvodů určen také koncilnímu fóru, se může jevit stejně neobvyklá jako Zikmundovo mlčení na sérii husitských manifestů z bouřlivých let 1420–1421, v nichž byl Lucemburk obviněn z těch nejhorších zločinů proti českému „jazyku“ a české zemi a na jejich základě odmítnut jako dědic tétož království.⁴⁶ Proč na pestrou paletu přirovnání, přívlastků a literárních figur, jimiž byl dědic Českého království zahrnut,⁴⁷ neodpověděl král Zikmund husitské straně stejným způsobem? Vysvětlení se zdá být překvapivě prosté. Primárním adresátem zmiňované husitské agitace nebyl Zikmund Lucemburský, ačkoliv prozaická satira *Nedávno před* (lat. *Nuper coram*) ho přímo oslovuje,⁴⁸ nýbrž jazykově česká elita v královských městech a vysoká

46 Kritika Zikmunda se samozřejmě více či méně vyskytuje téměř ve všech husitských manifestech, ale mám zde na mysli takové, v nichž protizikmundovské téma zcela dominuje: provolání Čeňka z Vartenberka, Oldřicha z Rožmberka a dalších pánů, rytířů a měst z 20. dubna 1420 obsahuje deset žalobních článků proti Zikmundovi (K. HRUZA, *Die hussitischen Manifeste*, s. 166–177); manifest z 10. července 1420 do Benátek taktéž zdůvodňuje, proč nelze Zikmunda přijmout za českého krále a je nabídnuto spojenectví proti němu (F. M. BARTOŠ, *Manifesty města Prahy*, s. 278–282); manifest po vítězné bitvě u Vyšehradu z 5. listopadu 1420 (český text z Husitské kroniky viz *Archiv český čili staré písemné památky české a moravské – dále AČ*), III, ed. F. PALACKÝ, Praha 1844, č. 20, s. 217–218, ale úplnější text (německy) přináší Eberhard Windecke ve svých, *Denkwürdigkeiten zur Geschichten des Zeitalters Kaiser Sigmunds*, ed. W. ALTMANN, Berlin 1893, s. 136–138. K těmto manifestům je nutno ještě přidat prozaické: *Slyšte, nebesa!* (lat. *Audite, celi!*); *Nedávno před* (lat. *Nuper coram*) a veršované skladby: *Žaloba České koruny; Porok České koruny a Hádání Prahy s Kutnou Horou* z Budyšínského rukopisu, viz *Husitské skladby Budyšínského rukopisu*, ed. Jiří DAÑHELKA, Praha 1952.

47 Viz P. ČORNEJ, *Rozhled, názory a postoje husitské inteligence v zrcadle dějepiscetví 15. století*, Praha 1986, s. 129–130 (kritika krále Zikmunda ze strany katolického duchovenstva), s. 135–144; TÝŽ, *Tajemství českých kronik. Cesty ke kořenům husitské tradice*, Praha 1987, s. 291–293; další bibliografické odkazy viz TÝŽ, *Skrytý význam politické podívané: Zikmundův příjezd do Prahy 23. srpna 1436*, in: TÝŽ, *Světa a stíny*, s. 189, pozn. 15.

48 *Husitské skladby*, ed. J. DAÑHELKA, s. 32–40; lat. verzi viz na s. 173–178. Skladba vznikla po Zikmundově korunovaci ve svatovítské katedrále (28. července 1420), jejíž platnost zde není uznána, viz Tamtéž, s. 39: *A přesto byt' pokútné korunovánie, ó bezumé knieže, té králem vlastně učinilo, proč by strážný anebo zloděj, té koruny dosáhna a na svú blavu ustavé, králem nebyl? Zajisté*

šlechta, zejména kališnická, jež stále zachovávala věrnost králi.⁴⁹ Na druhou stranu nebylo královo mlčení absolutní, neboť se ve svých listech obracel na své věrné (viz níže listy kadaňským měšťanům a obězňík do žateckého kraje), aby vytrvali a nedali se zlákat ke vzpouře proti legitimnímu nástupci českého trůnu.

Teprve svolání celozemského sněmu přimělo Zikmunda zaujmout postoj a písemně oslovit politickou reprezentaci Českého království. Česky psané listy určené prvnímu (1421) a druhému (1422) čáslavskému sněmu, na nichž byla řešena kardinální otázka týkající se (ne)přijetí Zikmunda Lucemburského za českého krále, jsou dalšími příklady jeho propagandistických písemností určených české husitské veřejnosti. Zatímco se první a delší text vyskytuje častěji v rukopisné tradici díky dochování v husitské kronice Vavřince z Březové, druhý je znám pouze z jednoho kapitulního rukopisu. Jeho opis objevil a vydal až František Michálek Bartoš v roce 1948.⁵⁰ Oba listy vykazují odlišnosti v oslovení, stylu i obsahu, což bylo jistě způsobeno změnou ve vojensko-politické situaci mezi oběma sněmy.

Na prvním čáslavském sněmu je oslovena celá politická reprezentace království včetně měst (*všem pánóm, rytieřóm, panošem, Pražanóm a obcem králowstwie našeho Českého*),⁵¹ na druhém už jen šlechta (*všem pánóm, rytieřóm a panošiem*).⁵² V roce 1422 oslovuje Zikmund zřejmě už jen svoje věrné, mezi něž Prahu a většinu ostatních měst

nesmyslíš, ač mniš, by pro ten skutek nepořádného korunování měl býti králem České země právě nazván. Nebť ne korunování, ale hodnost osoby a měst, pánová a obcí zemských jednostajně a řádné svolenie krále spravedlného spravedlivě ustavují. Zdali nevieš, ješto dlužen jsi z práva věděti, kterak podlé svatých otcův dávného a chvalného zákona král dlužen jest přísahu učiniti v čas svého korunování, aby královstvie svého práva a koruny čest neporušile zachovával.

49 P. ČORNEJ, *Husitské skladby*, s. 44. U latinských verzí lze předpokládat zahraniční publikum protivníků kalicha a církevních kruhů. Skladba *Audite, celi!* je dokonce dochována v sedmi opisech oproti jednomu (!) *Slyšte, nebesa!*, viz Tamtéž, s. 33.

50 Opisy odpovědi prvnímu čáslavskému sněmu jsou dochovány v následujících rukopisech Husitské kroniky Vavřince z Březové: z 15. století, Národní knihovna ČR Praha (dále NK ČR), Oddělení rukopisů, sign. I D 10, fol. 355r–356r; sign. XI D 8, fol. 82v–83v; opis z roku 1775 tamtéž, sign. XIX B 8, pag. 214–217; následují rukopisy Starých letopisů českých: z 19. století tamtéž, sign. XVII A 22, fol. 19v–20v; tři opisy z 18. století, resp. z roku 1800, Knihovna Národního Muzea Praha, Oddělení rukopisů, sign. III A 42, fol. 135r–138r; sign. VIB 12, fol. 11v–13v a sign. IA 7, fol. 110r–111r. Zikmundova odpověď byla vydána vícekrát, proto výběrově jen edice: AČ III, s. 232–233, č. 26; *Vavřince z Březové Kronika husitská* (= Fontes rerum Bohemicarum V), ed. Jaroslav GOLL, Praha 1893, s. 492–493. Výzva Zikmunda k druhému čáslavskému sněmu je dochována pouze v jednom opise z 15. století v Archivu Pražského hradu, fond Archiv Metropolitní kapituly u sv. Víta v Praze, sign. Cod. XXVII/3, fol. 66r–66v; vydal F. M. BARTOŠ, *Druhý sněm husitské revoluce v Čáslavi r. 1422*, Jihočeský sborník historický 17, 1948, s. 89–91, zvl. s. 90.

51 AČ III, s. 232, č. 26.

52 F. M. BARTOŠ, *Druhý sněm*, s. 90.

nepočítal, a žádá je, aby se sněmu neúčastnili a nepřijímali litevského knížete Zikmunda Korybutoviče za krále. Jednali by totiž proti své cti a projevíli by se jako nevěrní.⁵³

V roce 1421 vysvětloval král Zikmund celou situaci, do níž se České království dostalo, poněkud obsírněji. Žalobní články, kterými účastníci sněmu zdůvodnili odmítnutí jeho osoby jako svého krále, Zikmund zcela odmítl, ač se konkrétně vyjádřil jen k některým (ostatní zřejmě záměrně pomínil). Zejména se ale snažil změnit optiku jejich postoje, když několikrát zdůraznil, že právě jemu jde o obecné dobré království, nikoli jim. Jako důkaz jim předestřel stereotypní seznam všech zločinů a nešvarů, kterých se měli dopustit: *těmi věčná záhuba i hanba té koruny jde, kteříž jsú kláštery i kostely bořili dělané ke cti pánu bobu, tělo boží tu vyjmúc a jiné swátosti ohawně tlačiece, panny, kněze, mnichy a jiné duchownie lidi, rytieře, panoše a jiné dobré křestany, ženy, muže ukrutně pálece a mordujiece, obrazy sekajiece a města rusie a opúšťějie a wypalujie, zemi tak napořád hubiec.* Na rozdíl od nich, vše co dělal a dělá Zikmund, směřovalo a směřuje k zachování křesťanského řádu a dobrého jména království, tj. jeho intervence na kostnickém koncilu, slib veřejného slyšení ohledně čtyř artikulů (ač musel vědět o neproveditelnosti slibu), odvezení klenotů a zemských desek ze země se svolením (některých) českých pánů atd. Ač korunovaný českou korunou nevystupuje jako panovník s příkazem pro své poddané, ale s velmi důrazným apelem, aby se smílovali sami nad sebou a nehubili více vlastní zemi. Jinak nemůže zaručit – končí Zikmund varováním, ba výhrůzkou – že království nebude zcela zničeno: *A probuoh smilujte se sami nad sebou a nad zemí, a nedajte té země wiece hubiti a našich měst a služebnikuow našich dále, a přistupte ještě k sprawedliwosti, jako sme wám dřiewe psali, a stawte ty neřády, ať se wiece nedějí proti pánu bobu a proti všemu řádu cierkwe swaté a proti nám, a my wám rádi w tom chcme pomocni býti; paklibyste toho neučinili, tehdy potom, ačbychom rádi, nebudem moci tomu co učiniti, než na to přijde, že ta země dokonce musí zahynúti.*⁵⁴

Zřejmě z konce roku 1421 pochází v husitologickém bádání dosud nedoceněný nedatovaný otevřený list či leták, který se dochoval pouze v jednom jediném rukopisu uloženém nyní v Polsku ve vědecké (původně šlechtické) knihovně v Kórníku (Biblioteka Kórnicka) pod signaturou 194. Opis, za nímž následuje hu-

53 Tamtéž: *Protož wás všech a každého zvláště napomínáme, abyste poměli na své duše a na svú čest a to tak obmyslili, abyste věčné války w té zemi nejměli. A věřime wám, že se nedáte ubroziti, než že nad námi učiníte a že se sdržíte podle nás jako dobří a věrní lidé, neb buohdá brskú a mocnú pomoc od nás počijete, ještoť shledáte, že wás nemieníme ani chceme ostati do toho života a dokudž nás stává. A téhož od wás jakožto od našich věrných bez pochybenie čekáme. Neb wám to k veliké cti přede vším světem přijde.*

54 AČ III, s. 233, č. 26.

sitská odpověď na Zikmundův otevřený list, je zařazen mezi fragmenty krakovské formulářové sbírky. Podle této i jiných skutečností se zdá, že nejen tento opis, ale i další části rukopisů obsahující listiny a listy polského krále, litevského velkoknížete, papežů a dalších panovníků z přelomu 14. a 15. století vznikly před polovinou 15. století v krakovském prostředí nebo dokonce v polské královské kanceláři.⁵⁵

Dataci Zikmundova listu určil jeho vydavatel Antoni Prochaska podle husitské odpovědi, v jejímž tónu se zřejmě odráží líčení husitské kroniky Vavřince z Březové o bojích o Kutnou Horu a o střetnutí u Německého Brodu.⁵⁶ Zikmundova výzva husitům, aby se odvrátili od potupného kacířství, mohla být tedy sepsána po 21. prosinci 1421, kdy Kutná Hora byla díky podpoře vyhnaných německých starousedlíků celkem snadno obsazena královským vojskem. Tímto úspěchem a početní převahou, i když v pramenech zřejmě nadsazenou, lze vysvětlit, proč Zikmund požadoval bezpodmínečnou kapitulaci.

Král oslovuje v tomto otevřeném listu všechny obyvatele Českého království s přáním, aby poznávali pravou víru a spolupracovali při odstraňování bludů (*universis et singulis regni nostri Bohemie populis et gentibus vere fidei agnitionem consulere et perniciose erroribus subvenire*). Apeluje na jejich rozvahu, aby sami posoudili, kolikrát už byl nucen je válkami a útoky odvést od jejich zatvrzelosti a tím je uchránit před horší zkáзой a zda jsou schopni odolat velké přesile jeho vojska.⁵⁷ Nejraději by sám nesl škodu, než aby byl s nimi neustále ve sporu, za nějž by pouze na nich ulpěla trvalá vina, proto touží je odvrátit od války.⁵⁸ Přirozená

55 Polska Akademia Nauk, Biblioteka Kórnicka Kórnik, Dział Zbiorów Specjalnych, sign. 194 (původní sign. II. 68), fol. 177r (původní pag. 353). Opis Zikmundova listu je v rukopisu nadepsán: *a rege Hungarie ad dominos Bohemie*. Zevrubný popis rukopisu viz Jerzy ZATHEY, *Katalog rękopisów średniowiecznych Biblioteki Kórnickiej*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1963, s. 349–410. Edici listu včetně husitské odpovědi viz *Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1376–1430* (dále CEV) (= Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia VI), ed. Antonius PROCHASKA, Cracoviae 1882, s. 1044–1045, Appendix č. 15.

56 Všechny relevantní prameny sestavil, zhodnotil a události pečlivě vyličil Josef PEKAŘ, *Zprávy pramenů o bojích u Hory a Brodu kol. v.ánoc 1421*, Praha 1928 a TÝŽ, *Jan Žižka a jeho doba. Díl III. Žižka vůdce revoluce*, Odeon 1992 (reprint 1930), s. 124–142. Srov. František ŠMAHEL, *Husitská revoluce III. Kronika válečných let*, Praha 1993, s. 108–111.

57 CEV, ed. A. PROCHASKA, s. 1044, Appendix č. 15: *Aliquociens in terrorem abstinationis vestre [...] nunc bellis, nunc depopulationibus, nunc aliis insultibus, citra tamen [?] extermin[i]um et gravia pericula, solliciti fuimus vos monere, considerare potuistis, si nobis valuissetis resistere et multitudin[i] exercituum nostrorum contraire, quorum potencie nulla humana fortitudo potuit comparari.*

58 Tamtéž: *maluimus autem quandoque propria damna suscipere, quam vobiscum descendere in conflictum, ubi excessuum vestrorum pena iniuria perpetua fuisset vos abs[qu]e dubio communicata, et suspirantes aliorum vos egisse a bello.*

laskavost mu nařizuje je milovat (*sic native conversacionis iussit nobis deligere b[e] nignitas*), přesto jde na ně s trestající holí a mohou si být jisti, že ji nestáhne zpět – to at se raději zlomí! – až do konečného vyústění.⁵⁹ Zikmund už totiž nehodlá dále tolerovat jejich vztekly ryk, který je syčen a násoben ďábelským našeptáváním.⁶⁰ Ať tedy odpřisáhnou všechny bludy zatracené hereze, které jsou v nenávisti u Boha i lidí, a skrze které se stali horšími od démonů, a pokorně se podřídili jeho majestátu a mohli tak dosáhnout jeho milosti.⁶¹ V opačném případě, uzavírá král Zikmund, vykoná sám v jejich zemi konečnou záhubu, dokud nepobije všechny včetně starců a dětí a nepřenechá království jen katolickým věrným křesťanům, kteří opět vzdělají zemi poskvrněnou kacíři.⁶²

Snad v žádném jiném listu nevyhrožoval král Zikmund tak expresivně svým rebelujícím poddaným totální likvidací. Právem se proto nad jeho nezvyklým obsahem vznáší pochybnost, zda by Lucemburk zvolil tak razantní tón. Na druhou stranu evidujeme ohlas onoho listu na protější straně, o níž svědčí nejen odpověď zachycená v témže rukopisu,⁶³ nýbrž také zmiňovaná Vavřincova kronika. V ní jsou po vylíčení nelidských zločinů, jichž se král Zikmund dopustil, položeny řečnické otázky, mezi nimiž jedna míří přímo na královu touhu vyhladit stoupence Božího zákona. Další narážkou je jeho marná naděje vkládaná do velkého množství bojovníků, které na útěk zažene sám Bůh bojující na straně kališníků. Není vyloučeno, že Vavřincův biblický citát, jenž měl přimět Zikmunda k pokání a nápravě, o nezpěčování se tvrdému Božímu ostnu reagoval na hrozbu o zvednuté trestající holi, kterou král nehodlá od kacírského lidu odvrátit.⁶⁴

59 Tamtéž: *si quid lignum tortuosum dirigimus, quod cicius frangitur, quam reducitur, et quemadmodum crescendo torruit, ad ultimum terrere non cessabit.*

60 Tamtéž: *dedignamus igitur amplius vestris indulgere fremitibus, quos magis ac magis diabolica suggestio in vobis multiplicat et augeat geminata.*

61 Tamtéž: *quapropter hortamur vos et per salutem vestram requirimus, quatenus herrores [sic] dampnificatissime heresis, quos abhorret totus orbis, et quibus nedum deo et hominibus odiosi, sed et demonibus facti estis nequiores, subito abiurantes, festinetis detestari, et nostre se humiliter subicere maiestati, ut gratiam prosequi a nobis valeatis.*

62 Tamtéž, s. 1044–1045, Appendix č. 15: *alioquin vos finali prosequemur excidio, donec iuvenem ac senem, infantem et parvulum in vobis delebimus et primum regnum nostrum catholicis cultoribus relinquerimus*

63 Viz pozn. 55.

64 CEV, ed. A. PROCHASKA, s. 1044, Appendix č. 15. Srov. *Kronika husitská*, ed. J. GOLL, s. 531–532: *O princeps insensate! cur domesticos tuos, quos defensare deberes, gentili more persequeris, cur nidum proprium stercorisando defedare non cessas? cur innocencium sanguinem fundere non desinis? cur delere cupis, qui pro lege dei sui certando se tibi opponunt? Expecta parumper et prospice,*

List mohl být hypoteticky poslán do nepřátelského tábora v Kolíně, kam Žižka spolu s Pražany ustoupil po nečekané ztrátě Kutné Hory, po královských poslech, mezi nimiž byl polský rytíř Závaš Černý z Garbova a někteří lidé Oldřicha z Rožmberka, kteří měli vyjednávat s husity.⁶⁵ Stejně hypoteticky lze uvažovat, že právě skrze polského rytíře, který se později dostal do husitského zajetí, a z něhož byl později až po několika letech vykoupen, nebo někoho jiného z jeho okolí by mohl být onen Zikmundův list včetně husitské odpovědi dovezen do Polska, odkud dnes pochází jeho jediný známý opis. Přesto se nad dalším osudem této písemnosti s ohledem na stav jejího dochování stále vznáší řada pochybností.

Poslední dva manifesty určené všem obyvatelům Českého království pocházejí až z léta 1431, tedy z doby velkých očekávání a stejně velkých, ne-li větších zklamání kolem přípravy a průběhu pátého (nebo čtvrtého) protihusitského tažení pod znamením kříže.⁶⁶ Kompromitaci výpravy u Domažlic 14. srpna způsobené chaotickým útokem říšských vojsk před blížícími se husity nedokázala zabránit ani květnová schůzka husitských zástupců se Zikmundem v Chebu. Předčasný krach jednání způsobil, ač u nich nebyl osobně přítomen, papežský legát Giuliano Cesarini, který do Chebu poslal své zástupce a sám vehementně nechal rozhlásovát výzvy a organizovat křížovou výpravu. Kromě toho byl činný i ve válce psaného slova, když do Čech poslal v červenci manifest s posledním apelem pro husity, aby se navrátili do lůna matky církve. Stranou propagandistické války nezůstal ovšem ani král Zikmund, který nechal rozeslat v červenci, resp. na konci srpna dva obsahově velmi podobné, avšak nikoli zcela totožné manifesty, jež byly donedávna v bádání pojímány jako jedna písemnost.⁶⁷

dominus namque eum timentibus parabit auxilium et te, qui speras in multitudine gentium, paucorum numero prosternendo in fugam convertet et pro sanguinis Christi calice veracissimo, quem in suis fidelibus persequens conaris destruere, tuorum crudelium belluarum in brevi temporis spacio canes rabidi sanguinem lingent! Convertere igitur ad cor et cognosce, quia, durum est tibi contra stimulum calcitare' [Act 26,14] et agendo penitentiam desiste tot et tanta mala facere, si aliquando tui deus misereatur et tuas iniquitates remittat!

65 J. PEKAŘ, *Zprávy pramenů*, s. 11 a TÝŽ, *Jan Žižka*, III, s. 135.

66 V počtu protihusitských křížových výprav se názory v literatuře rozcházejí. F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce*, III, s. 237–243 uvádí čtyři, protože mezi křížové výpravy nezapočítává tažení z podzimu 1422, které skončilo v zárodku. Srov. P. ČORNEJ, *Velké dějiny země Koruny české*, V (1402–1437), Praha – Litomyšl 2010, s. 552–557, který uvádí pět křížových výprav. O této výpravě z pohledu jednoho z účastníků viz Mark WHELAN, *Walter of Schwarzenberg and the Fifth Hussite Crusade reconsidered (1431)*, *MIÖG* 122, 2014, s. 322–335.

67 Na rozdíl obou listů upozornil nedávno D. COUFAL, *Ludus calamorum. Husité, Cesarini a Zikmund před bitvou u Domažlic v novém světle zapadlého pražského manifestu*, *SMB* 5/1, 2013, s. 39–73, zvl. 63–66.

Už samotné jejich dochování – z jazykového hlediska jsou k dispozici pouze německé verze – vzbuzuje určité otázky.

První se dochoval ve dvou soudobých opisech z 15. století v Chebu a Norimberku.⁶⁸ Wilhelm Altmann, vydavatel registů listin Zikmunda Lucemburského, znal pouze norimberský nedatovaný opis manifestu. Dataci určil podle manifestu Cesariniho z 5. července.⁶⁹ Chebský opis nese ovšem původní a správnější denní datum 3. července.

Manifest začíná královým prohlášením, že nenese žádnou odpovědnost za krach jednání v Chebu⁷⁰ a že nevydal příkaz, aby říšské vojsko rabovalo, pátilo, zabíjelo a zneuctilo poddané jeho království.⁷¹ Kdykoliv Zikmund táhl do Čech s vojskem, bylo to jen z nutnosti, aby odstranil neřády šířící se v zemi.⁷² Nyní je ale žádá, aby se navrátili do římské církve, přijali absoluci z rukou papežského legáta a složili slib věrnosti a poslušnosti braniborskému markraběti Fridrichovi, který krále zastupuje.⁷³

Výzva byla husitskou stranou oslyšena a teprve až ohlas potupného útěku vojsk se znamením kříže od Domažlic šířící se po celé říši změnil názor legá-

68 SOKA Cheb, fond Archiv města Cheb, kniha č. 1017, fol. 61v–62r; Staatsarchiv Nürnberg, fond Fürstentum Brandenburg-Ansbach, Ansbacher Kriegsakten, Rep. 107 III, fasc. 2, č. 14. Z chebského archivu vydal Karl Siegl, viz *Briefe und Urkunden zur Geschichte der Hussitenkriege. Aus dem Egerer Stadtarchive*, ed. Karl SIEGL, Zeitschrift des deutschen Vereins für die Geschichte Mährens und Schlesiens, 1919, s. 14–15, č. 82.

69 RI XI, č. 8674.

70 *Briefe und Urkunden*, ed. K. SIEGL, s. 15, č. 82: *das wir vernomen haben, wie etlich, die du ungeru from und fride wolten haben in dem konigreich zu Behem, reden offenwar und verkündigen, das die teyding die do gescheen ist newlich zu Eger, an uns ist abgangen.*

71 Tamtéž: *das wir, als sie sprechen, dem unnsern here geheissen haben und unnsere volk, das da itzund gen Behem zeucht, auff die, dy do unordnung furen und verderben und besuern tun, das sie armenleute, heiber und kinder brennen und zunichte machen sullen; das ist in unser hertz nye komen.* Tato obhajoba mohla být určena i katolické šlechtě, která nelibě nesla řádění cizích vojsk na svých panstvích, o čemž svědčí odvetné výpravy členů plzeňského landfrýdu do Bavorska na podzim roku 1431, viz P. ČORNEJ, *Velké dějiny*, V, s. 557.

72 *Briefe und Urkunden*, ed. K. SIEGL, s. 15, č. 82: *das wir betwungen sein, das wir das her gen Behem haben müssen zihen lassen, zuvertilgen mit gotes hilfße die messsich unordenung und durch ein widerkerung des lands zu gehorsamkeit der heiligen Romischen kirchen und auch unnsers, als eins geborn und erbherrn.*

73 Tamtéž: *Also wolten wir noch von gantzen hertzen gern sehen und euch fleisslich biten und vermanen und treulich raten, das ir euch widerkert zu gehorsamkeit der heiligen Romischen kirchen und unnsern, und da findet ir die sloß offen der heiligen Cristenheit und wert haben da in dem here den unridigen in got vater herrn Cardinall, des babsts legat des heiligen Romischen stuls. Da habt Ir euch unnsern haubten, den durchleuchtigen fursten Fridrich, marggraff zu Brandenburg etc., die do allen und einem yglichen sunderlich wollend sich zu der gehorsamkeit widerkeren mit der crafft der heiligen kirchen und auch mit unser macht, die er volliclich hat, das ist der vorgeant marggraff.*

ta Cesariniho a otevřel skutečně cestu ke splnění letitého husitského požadavku o veřejné slyšení ohledně čtyř artikulů. Zřejmě na konci srpna poslal Zikmund do Čech další manifest, který začíná jako onen ze začátku července, tedy ospravedlnováním své politiky vůči kališníkům. Pak ale pokračuje výzvou k účasti husitů na nadcházejícím koncilu za následujících podmínek: že budou pod královskou ochranou, že jim bude dovoleno vysvětlit svou víru a že cokoli tam bude mezi nimi a koncilem ujednáno, bude Zikmundem co nejdříve potvrzeno, aby tak poznali, že on jako jejich pravý dědic království chce svým poddaným prokazovat jen dobro.⁷⁴

Text tohoto druhého manifestu se dochoval pouze ve starém tisku ze 17. století v dějepisném díle Zachariase Theobalda o husitských válkách, navíc s chybným denním datem 27. října.⁷⁵ Drobné obsahové a jazykové odlišnosti přesvědčivě dokazují existenci druhého manifestu po bitvě u Domažlic. Nejistá je jen otázka původního znění obou manifestů z roku 1431, avšak důvodně lze předpokládat, že originální letáky byly původně sepsány česky a nám se dochoval pouze jejich překlad.

Listy Zikmundovým věrným v husitských Čechách

Ještě před vyhlášením první křížové výpravy rozeslal Zikmund během pobytu ve Vratislavi oběžník zřejmě do všech krajů Českého království s jasným poselstvím a vzkazem. Dochoval se sice pouze opis jednoho oběžníku z 10. února 1420 určeného všem poddaným zateckého kraje, ale podle dalších svědectví se zdá, že takových oběžníků bylo rozesláno více.⁷⁶

Na začátku oběžníku se Zikmund představuje jako vyvolený dědic Českého

74 Zacharias THEOBALD, *Hussiten Krieg*, I, Nürnberg 1621, s. 291–292: *Wir vermahnenn unnd rahtenn auch euch treulich, daß ihr euch zu der heiligen Römischen Kirchen bekeret und in dem Concilio erscheinet. Dann da werdet ihr finden den ehrwürdigen in Gott Vatter Herrn Cardinal deß Bapsts unnd Apostolischen Stuls Legaten auch unsern Verwalter, den Durchleuchtigsten und hochgeborenen Fürsten und Herrn Fridericum Marggrafen zu Brandenburg, dem wir völligen Gewalt gegeben haben, daß er alle die so auß Böhmen sollen geschicket werden, zu erklärung ihres Glaubens inn seinen und unsern Schutz neme allen geneigten Willen unnd förderung erzeige auch was verglichen wird alsbalden zu bestättigen unnd in allem sich also zu verhalten, daß ihr erfahren solt, daß ich ewer König und natürlicher Erb geflissen sey euch in allem zu willfahren und ewren Nutz zufördern.*

75 Tamtéž, s. 291–292. Na tento druhý Zikmundův list navazuje husitská odpověď, viz Tamtéž, s. 292–293.

76 *Urkundliche Beiträge*, I, ed. F. PALACKÝ, s. 15–17, č. 11. O tom, že se jedná o oběžník svědčí instrukce na konci listu: *in allen steten desselbigen Saczer kreis vberal auf den merckten sol gekundiget und gerufft werden, das ein yczlicher vnsern obgescriben sein vnd mut wisse vnd sich do bei*

království, který v něm zamýšlí převzít vládu, aniž by, což je pozoruhodné, jakkoliv zmiňoval sněmovní jednání v Brně na přelomu roku, na němž byly jeho dědické nároky uznány.⁷⁷ Vyzdviženy jsou královské povinnosti, mezi které patří netrpět neřády a nejednotu v křesťanské víře a církvi. Takové nešvary se za vlády Karla IV. neděly ani v Čechách, ani nikde jinde. Proto se král Zikmund rozhodl bez ohledu na náklady a námahu znovu obnovit řád podle práva a podle rady zemské reprezentace a obnovit poslušnost vůči církvi tak, jak to bylo za časů jeho otce.⁷⁸ Ti, kteří uslyší tento oběžník, se mají pod hrozbou obvinění z hereze vyvarovat jakékoliv podpory kacírům, zejména těm z Plzně, Písku a Hradce Králové, a všechny viklefy od oné „nové víry“ spíše odrazovat.⁷⁹ Při plnění tohoto úkolu jim mají být nápomocni (na brněnském sněmu) nově dosazení zemští úředníci.

Ještě s důraznější výzvou se král Zikmund obrátil na město Kadaň (19. dubna 1420), která zřejmě jako ostatní města obdržela manifest(y) husitské Prahy a šlechty s apelem neholdovat římskému a uherskému panovníkovi, jenž ze Slezska přicházel v čele křížové výpravy (Zikmundův list byl poslán ze Svidnice).⁸⁰ Věrnost (*treue*) a především věrnost Kadaňských je v královském listu klíčovým pojmem. Čeněk z Vartenberka, Oldřich z Rožmberka a Praha odmítli Zikmunda za krále a tím se zpronevěřili sami sobě. Paradoxně se ale považují za skutečně věrné, ačkoliv svévolně obsadili Pražský hrad.⁸¹ Zikmundovým jediným proviněním je skutečnost, že prý nechal upálit Jana Husa jako kacíře, ač měl být chráněn jeho glejtem, a že je

darnach wisse zu richten. Svědectví Vavřince z Březové viz *Kronika husitská*, ed. J. GOLL, s. 357 a jistého anonyma z roku 1420, viz *Urkundliche Beiträge*, I, ed. F. PALACKÝ, s. 24–25, č. 17.

77 Tamtéž, s. 15, č. 11: *Sente mal got der herre noch des durchbleuchtigsten fursten herren Wenczlaw kuniges etc. vnsers liben bruder tode des behmischen kunigreich als ein Erben vns zu uorwesen hot beuolben [...] nu wolle wir vns yezunt vnsers obgescribens behemischen kunigreichs erbliches ansfal vnderwinden.*

78 Tamtéž, s. 16: *wi wir das selbe vorgeschribne vnsere behmische kunigreich mit der hulfe in di ordenung vnd in di gehorsam der Romischen kirchen vnd der heiligen Cristenheit mochte wider brengen, als es von recht schol sein, vnd als es guter gedechtnus bei keiser Karls vnsers liben vaters gezeiten ist gewest. Vnd wi wol der selbe vortumpte ordenung glauben vnd mit grosser mu vnd arbeit kompt wider auf zu brengen vnd dirheben, durch dy selbe vnsanfte mu wollen wir in dem namen gotis gerne auf vnsere achseln tragen.*

79 Tamtéž: *das si genzlich von dem selbe newm glauben entwichen.*

80 Kritickou edici husitských manifestů z dubna 1420 viz K. HRUZA, *Die hussitischen Manifeste*, s. 162–177, č. 1–2. Zikmundův manifest pro Kadaň viz *Urkundliche Beiträge*, I, ed. F. PALACKÝ, s. 25–26, č. 18.

81 Tamtéž, s. 25, č. 18: *Wir tun euch zu wissen, das Czenko von Wartenberg, Vlrich von Rosenberg vud die Stat von Prage wider ir trewe und ere sich gen vns vfleynen vnd sich vnsere festen zu Praga vnderzogen und eyngenomen haben, vnd maynen vnsere trewn vnd gehorsamen cristen zu sein [...].*

nechce následovat v jejich kacírství.⁸² Jejich špatnost lze prý však poznat z jejich vlastních manifestů.⁸³ Proto Zikmund vyzývá Kadaňské, aby následovali příkladu svých předků a byli neochvějní v poslušnosti vůči křesťanské víře a němu, z čehož vyplývá, že pojímám jako věrnost králi a katolické víře, resp. porušení věrnosti a kacírství, příkládal Zikmund stejnou hodnotu.⁸⁴ Poslední větě o královské vojenské pomoci, která se chystá vtrhnout do Čech nastolit opět řád, lze rozumět dvojnám způsobem: jednak jako ujištění o pomoci a podpoře, ale stejně tak i jako skrytou výhrůžku, že by oslovené měšťany mohlo potkat totéž, co kacíře, když nebudou pevně stát na straně Zikmunda.⁸⁵ Bezesporu podobné listy obdržela i jiná česká města, aby je tímto Zikmund odvedl od úmyslu uzavřít spojenectví s odbojnou Prahou.

Naopak když se na podzim 1422 z Norimberku obracel Zikmund se žádostí na katolické duchovenstvo plzeňského kraje o pomoc při dobývání hradu Karlštejna, nešetřil pro ně slova chvály jako „horlitele Kristova jména“ a jejich pevnost v odporu proti nepřátelům téhož jména. Husité jsou v tomto listu opakovaně označeni jako nepřátelé křesťanské víry (*adversum prefatos christiane religionis adversarios*).⁸⁶

Zařazení následujícího dokumentu mezi texty protihusitské propagandy krále Zikmunda může vzbuzovat určité pochybnosti, neboť se jedná o list vydaný 28. října 1424 v Tatě (dnešní severní Maďarsko) a adresovaný jedné, byť významné osobnosti mezi katolickými pány – Oldřichovi z Rožmberka, jemuž král vyčítá jeho

82 Tamtéž: *Sunderlichen dar vmmе als si vns schuld geben das wir Johannem Hus den keczer in vnsrem geleyte solten haben vorbrennen lassen vnd auch ettlich ander sachen das wir ir keczerey nicht wellen noch wolgen.*

83 Tamtéž: [...] *das si euch des ir brife gesendet haben, dor umme ir ire bosheyt vnd vntrewe leuterlich erkennen werdet [...].*

84 Tamtéž: *Dauon so ermanen vnd warnen wir euch als vnser getrewn vnd reyne vnuormeylte cristen die in iren vetterlichen fusstapfen vnd gelauben vnuerrukt bestanden seyt, das ir in kristenlichem glauben vnd in vnser gehorsamkeyt gancz stete vnd feste bleiben sollet vnd wollet [...].*

85 Tamtéž, s. 25–26, č. 18: *Wann wir ob got wil zu stund mit sulcher macht euch zu hulfe kumen wollen vnd mit gots hilfe solcher bosheyt vnd keczerey wydersteen, das es euch lib sein schol, das ir in kristenlichen glauben vnd bey vns vesticlich bliben vnd bestanden seyt.*

86 Originál listu se dochoval jako rukopisný zlomek v NK ČR, Oddělení rukopisů, sign. XXIV A 3, který byl původně nalepen na rukopisu tamtéž, sign. I D 18, a nebyl dosud vydaný: *Cum vos fama ulgante cognoverimus devotos fore Christi nominis zelatores eiusdemque nominis adversariis et nostris rebellibus cum omni constantia restitisse.*

přistoupení k tzv. „zdickým úmluvám“ mezi katolickou a kališnickou stranou.⁸⁷ Text se dochoval v Třeboni jako originální zavřený list se stopami po uzavírací pečeti.⁸⁸

Rozhodujícím argumentem pro jeho zohlednění je vedle oslovení příjemců v druhé osobě množného čísla rovněž obsah, tj. zevrubné Zikmundovo vysvětlení, proč je pro něho přistoupení katolické strany ke „zdickým úmluvám“ naprosto nepřijatelné. List, jenž měl zřejmě oslovit celou skupinu katolických šlechticů, je přeplněn hořkými výčitkami, že k takovému příměří s kacíři vůbec došlo. Zikmundovy námitky se týkaly tří oblastí: náboženské, společenské a vojensko-politické. Z náboženského hlediska je pohoršlivé, že touto dohodou je ospravedlněno viklefsko-husitské kacířství a laikové si drze přivlastňují pravomoc, která jim nepřísluší – rozhodovat o věcech víry.⁸⁹ Ostatně téměř jako sarkastický výsměch se může vnímat Zikmundova otázka, odkud prý seženou ty mistry, kteří by za katolickou stranu jednali na plánovaném sněmu v Kouřimi?⁹⁰ Král se dále diví, že katolickým šlechticům vůbec nevadí, že se jejich partnery stali měšťané a prostí poddaní, vkládají důvěru v glejty protistrany a bláhově se domnívají, že je jim tímto zaručena bezpečnost.⁹¹ Neméně důležité byly pro Zikmunda otázky vojensko-politické. Zcela nepochopitelný byl pro něho závazek vzájemné materiální i personální pomoci v případě tažení mimo území království, což se aktuálně dělo, neboť v době, kdy Oldřich rokoval ve Zdicích, prý někteří rožmberští lidé bojovali po boku husitů na Moravě proti moravskému markraběti Albrechtovi V. Habsburskému, Zikmundovu zeti. Navíc hejtmány a posádky, které by do určité lhůty nepřistoupily k oněm úmluvám, k tomu měla katolická strana přinu-

87 J. PEKAŘ, *Jan Žižka*, III, s. 265–268; Josef MACEK, *Úmluvy zdicke*, AUC-PhilostHist 2, 1958, s. 195–212; F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce*, III, s. 156–157; D. COUFAL, *Polemika o kalich*, s. 195–196.

88 Státní oblastní archiv Třeboň, fond Historica Třeboň, sign. 259a; edici viz *Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka* (dále LOR), I (1418–1437), ed. Blažena RYNEŠOVÁ, Praha 1929, s. 68–70, č. 97.

89 Tamtéž, s. 69, č. 97: [...] *v tom rozuměj, že je z jich zlosti očisťujete a je nevinny vyznáváte a sami se u vinu kladete, že ste proti nim křivě činili. Item že ste položili sněm v jich moc do Kúřima na středopostie, a sami ste se udělali súdci viery křestánské, kterážto vám nepřileží, aniž moci ani práva máte, byste písmo svatě dělili, jsúce laikové, než že ste to sobě k většie potupě učinili.*

90 Tamtéž: [...] *kde ty mistry vezmete, aby tam s vámi jeli, neb jest nepodobná věc, aby kto tam jeti měl a rokovati o vieru křestánskú v moci kacieřské.*

91 Tamtéž: *Item o klejt etc. že máte klejtovnie listy na rathúze v Praze položiti vám i hostem, kteříž by měli k tomu slyšení přijeti: ohledajte, kteráké bezpečenství tu jmáte od takových lidí, když tam přijedete, aby se vám i s těmi, ktož tam s vámi pojedú, něco horšieho nepřihodilo. [...] A divíme se tomu, že tak z vašich práv dáte se vyvésti, aby vás měštěné a chlapi súdili.*

tit.⁹² Nad těmi všemi výčitkami se však klene jedna jediná myšlenka, že Oldřich a jemu podobní katoličtí šlechtici to všechno činí proti vlastní cti, duši, víře a proti celému křesťanství.⁹³ Král má pro svoje věrné pouze jediný vzkaz (apel): vyvázat se jakýmkoliv způsobem z realizace přijatého příměří s vědomím, že slib daný kacířům neplatí.⁹⁴

Zikmundova intenzivní polemika proti „zdickým úmluvám“ a její ostrý tón proti kacířům nemusel vyplývat z králova přesvědčení. Téhož dne poslal totiž Zikmund Oldřichovi ještě jeden (druhý) list (oslovení v jednotném čísle), v němž král odkazuje na ten první obšírnější. V tom stručnějším a osobnějším se Zikmund vyjadřuje smířlivěji a chápavě ohledně důvodů, které vedly Oldřicha a ostatní k uzavření dohody s kališníky. Nicméně mu přikazuje, aby nedodržel podmínky dohody uzavřené přece jen s kacíři, a aby k zaujetí téhož postoje přiměl i ostatní Zikmundovy straníky.⁹⁵

Zdá se, že Zikmundovo horlivé zaujetí proti „zdickým úmluvám“ mohlo plnit ještě jinou roli: Nejpozději od potupného útěku od Německého Brodu na začátku roku 1422 se v říši i jinde začalo šířit mínění, že Zikmund ve skutečnosti nechce vyplenit kacíře, s nimiž prý dokonce sympatizuje. Svědčí o tom časté královo ospravedlňování sebe i své politiky v listech posílaných do říše, římské kurii nebo papežským legátům. Právě v době, kdy se Zikmund tak ostře ohrazoval proti příměří s kacíři (říjen 1424), se v jeho blízkosti vyskytoval papežský legát kardinál Branda da Castiglione, jehož mise se sice již pomalu chýlila k závěru (byl pak povolán zpět do

92 Tamtéž: *Item zavazujete se, kdyžby druhá strana k obraně proti cizozemcóm vojensky tábla, že na vašem zboží mají potřebu bráti, a kterýž by zámek neb posádka v České zemi naše strany konečně v těch úmluvách nechtěl státi od ohlášení vašich úmluv ve čtyřech nedělích, neb ty chtěl rušiti, takovébo k tomu máte připraviti a přitisknutí etc. To se nyní dobře shledalo, neb vy tam spolu rokujice s kacieři, oni na nás a na syna našeho, markrabí moravského, tábli a tiem se posílili, že na vás žádné péče neměli, nébrž i lidé vaši, jakož rozumieme, na to s nimi tábli.*

93 Tamtéž: *[...] v také věci dáti se uvěsti, ježto jsou proti vaše duši, cti i proti všemu křesťanství i proti nám [...] Tomu můžeš rozuměti, že ten zápis a ty úmluvy jsou úplně proti nám, proti všem našim služebníkóm, věrným křesťanóm a proti všemu křesťanství. Neb s kacieři mieníte je tisknutí a pomáhati kacieřóm; a jiných mnoho kusov neřádných, nepoctivých, nehodných a nekřesťanských proti viere, proti řádu křesťanskému i také proti vašemu řádu a svobodám tu sme shledali, ješto se úplně k vaše záhubě i k nenabytí hanbě chýlé. [...] jestliže ty úmluvy dokonáte, že se všemu křesťanství ohyzdíte a věčně toho nenabudete.*

94 Tamtéž: *[...] radíme i prikazujem, abyste z těch úmluv kterakžkoli můžete vynikli a jich nekonali pro žádnú věc. A lépe jest i poctivějie nepodobný slib zrušiti, nežli ty úmluvy, ješto jsou proti bobu i cti, dokonati.*

95 Tamtéž, s. 70, č. 98: *a radíme i prikazujem, aby těch úmluv pro nic nedokonali a jiné naše věrné též k tomu vedli, aby jich také nedokonali.*

Říma, ale před tím ještě stihl spolu s Albrechtovým vojskem vytáhnout na Moravu), avšak nikdy jej neopustila neutuchající iniciativa v propagování protihusitských kruciát. Nabízí se proto domněnka, že Zikmund mohl nechat nadiktovat list katolickým pánům podle přání legáta, který se rovněž v této věci sám osobně obrátil listem na Oldřicha z Rožmberka.⁹⁶

Poslední Zikmundův propagandistický text určený pro katolické věřící v Čechách, jemuž zde bude věnována pozornost, se dochoval poněkud překvapivě ve velkém privilegii se zlatou bulou pro město Plzeň vydaném 19. září 1434 v Řezně.⁹⁷ Vedle arengy obsahuje listina mimořádně rozsáhlou naraci, která se skládá ze dvou částí. První popisuje šíření kacírského teroru v Čechách, druhá opěvuje statečnost, nezlomnost a věrnost plzeňských měšťanů v odporu vůči němu.

Sestavovatel narace mohl pro svůj barvitý popis heretických zločinů čerpat z bohaté tradice asociací a alegorií, které skrze biblické obrazy pošetily ženy nebo apokalyptických hrůz (kobylinky, lvi, psi apod.) sloužily ke znázornění chování kacírů,⁹⁸ avšak ve skutečnosti využil jen představy psů, kteří svými zuby trhají Kristův šat, a divokých prasat, které ničí Boží vinici.⁹⁹ Zvířata se v jeho líčení spouště způsobené kacírstvím objevují ještě jednou. Zabité těla kněží a panen, jež se odevzdaly Kristu, byla ponechána na pospas dravým ptákům a divokým šelmám.¹⁰⁰ Vedle toho je nelidskost kacírů ještě demonstrována jejich krvežíznivostí a trháním vnitřností již zabitých křesťanů.¹⁰¹ Zdrojem všech těchto amorálních činů je prý duch zvrhlosti pocházející od dvou viklefitů (Jana Husa a Jeronýma), který podvrací základy

96 Dochoval se ovšem pouze starý regest, viz Tamtéž, s. 71, č. 99; srov. B. STUDT, *Papst Martin*, s. 537–538.

97 Originál v Archivu města Plzně, fond Archiv města Plzeň, Listiny, kart. 8, inv. č. 15, sign. I 120; edici viz *Codex iuris municipalis. Sbíрка pramenů práva městského království českého* (dále CIM III), edd. Jaromír ČELAKOVSKÝ – Gustav FRIEDRICH, Praha 1948, s. 93–100, č. 64. Nový regest listiny viz *Regesta Imperii XI. Regesten Kaiser Sigismunds (1410–1437)*, ed. Karel HRUZA, Band II, Die Urkunden und Briefe aus den Archiven und Bibliotheken West-, Nord- und Ostböhmen nach Wilhelm Altmann neubearbeitet von Petr ELBEL – Stanislav BÁRTA – Přemysl BAR – Lukáš REITINGER, Wien–Köln–Weimar 2015, s. 172–177, č. 120.

98 Hans-Werner GOETZ, *Die Wahrnehmung anderer Religionen und christlich-abendländisches Selbstverständnis im frühen und hohen Mittelalter (5.–12. Jahrhundert)*, II, Berlin 2013, s. 605–610.

99 CIM III, s. 94, č. 64: [...] *inconsutilem salvatoris nostri tunicam caninis dentibus lacerare velutque singularis ferus et aper de silva vineam domini Sabaoth depasci et demoliri.*

100 Tamtéž: [...] *religiosorum et deo devotorum presbyterorum quorumlibet ac Christo sacratarum virginum carnes, omni spreto humanitatis officio, derelinquerent celi volucribus et terre bestii laniandas.*

101 Tamtéž: [...] *omni belua crudeliores effecti immani sevicia christianum sanguinem in crudelitatis poculo absorbentes, in populum Domini, velut rampnus in ligna sevientes, sue impietatis gladios in Christi fidelium converterent viscera occisorum, catholicumque nomen e medio extinguere cupientes, etati et sexui non parcendo.*

ortodoxní víry – skálu, jíž je Kristus.¹⁰² Jinak je sestava kacířských zločinů již dosti obvyklá: rouhání, neúcta ke svátosti, obrazům Krista a svatých apod.¹⁰³

Nenávist viklefitů a husitů se přirozeně obrátila proti odpůrcům jejich zvráceného kacířství – latinsky *pravitas heretica*, což pro středověk lze chápat jako *terminus technicus* – a to zejména proti Plzni a jejím obyvatelům. Záměrem diktátora listiny ovšem nebyl podrobný popis obléhání, které trvalo měsíce, nýbrž vyzdvižení věrnosti a bojovnosti měšťanů, jež jsou pro něj o to větším objektem obdivu, že nepocházejí z urozeného rodu. Přesto se vyznamenali neohroženými činy, ctností a horlivou vírou, a proto jsou vylíčení jako urození rytíři opásání rytířským opaskem, oděni v brnění a s připevněnými meči k jejich boku.¹⁰⁴ Jejich srdnatý odpor natolik pokořil oblehatele, že jméno Plzeňských prý navždy zhořklo v hrdle kacířů.¹⁰⁵

Nekompromisní protihusitský tón narace může působit poněkud anachronicky, uvědomíme-li si, že privilegium pro Plzeň bylo vydáno v době, kdy hegemonie radikálních husitských hejtmanů byla lipanskou bitvou 30. května 1434 zlomena a díky tomu mohla pokračovat jednání mezi zástupci českého sněmu, legáty koncilu a králem Zikmundem (naposledy v srpnu 1434 v Řezně). S ohledem ovšem na specifickou situaci města Plzně, které ještě nedávno úspěšně odolávalo několikaměsíčnímu obléhání, je ocenění zásluh věrných měšťanů právě tímto způsobem vcelku pochopitelné. Obsah narace jistě přispěl i k formování historické paměti a identity západočeského města jako bašty katolické ortodoxie.

102 Tamtéž: [...] *dum pridem in peculiari regno nostro Bohemie secta Wiclefistica Johannis Huss et Jeronimi dampnate memorie falsis imbuta dogmatibus, Domini timore pos[t]posito, spiritum vertiginis assumendo, sacrosanctam fidem orthodoxam, supra solidum firmamentum petre, qui Christus est, stabilitam, suis perversitatibus heresumque fomentis subvertere.*

103 Tamtéž: [...] *nedum creatoris nostri semper venerandum nomen ore impudico et lubrico blasphemarent, sed et sacratissimum divine eucaristie sacramentum, nostre salutis viaticum, et reliquias sanctorum venerandas pedibus conculcarent sacrasque edes polluerent ac pollutas et prophanatas ignis voragine et alias funditus devastarent, Jhesu Nazareni, crucifixi domini nostri, ac sanctorum eius truncarent ymagines.*

104 Tamtéž, s. 95, č. 64: *memorati nostri fideles Pilsznenses, quos licet natura genuerit plebeos et opidanos, fidei tamen alme flagrans internus fervor eosdem virtutum dotibus nobilitatos Christi milicie cingulo deconavit cum temptamine meriti proventum recipere, non animo territi neque mente concussi, sed tanquam tyrones intrepidi et athlete fortes pro Christi nomine loricas fidei induentes inque benedictione Domini manus validas contra dictos Christi hostes ad forcia prelia dirigentes et gladio super femora potenter se cingentes.*

105 Tamtéž: *Pilsznense nomen in ipsorum hereticorum perpetuo amarescat faucibus.*

Listy věrným křesťanům

Otázka viklefsko-husitské hereze objevující se v korespondenci směřující do říše či otevřených listech určených všem křesťanům měla pro krále Zikmunda splnit v zásadě dvojí úlohu: za prvé měla přimět příjemce listu k podpoře jeho politiky, a za druhé ospravedlnit vlastní osobu z nařčení z ohleduplnosti vůči kacířům.

V letech 1420–1421 rozesílal Zikmund na okolní panovnické dvory prosby o podporu k boji proti vzdorujícím husitům. V listech pro polského krále Vladislava a míšeňského markraběte Viléma jsou vylíčeni jako rebelující poddaní, kteří narušují mír a řád celého křesťanstva, a jejichž zhoubné nauky se mohou snadno rozšířit i do sousedních zemí. Jinými slovy, král Zikmund varuje sousední panovníky, že čeští husité mohou narušit společenský pořádek i na jejich území.¹⁰⁶ Vévodovi Jindřichovi Bavorsko-Landshutskému připomíná, že kacíři ohrožují celé křesťanstvo a tak boj proti nim prospěje všem.¹⁰⁷ Braniborskému markraběti Fridrichovi zase Zikmund vyčítá, že se spolčuje s polským králem a litevským velkoknížetem, kteří tajně jednají se zástupci husitů.¹⁰⁸ Věta o vzrůstajících se českých kacířích, kteří povstávají proti křesťanské víře a řádům svaté církve, se stala na určitou dobu pevnou součástí královských zvacích listů na říšské sněmy¹⁰⁹ nebo oběžníků požadujících výběr daně na financování protihusitského tažení (*hussitensteuer*).¹¹⁰

106 List Vladislavu Jagello viz CEV, ed. A. PROCHASKA, s. 481–484, č. 882. List míšeňskému markraběti viz *Urkundliche Beiträge*, I, ed. F. PALACKÝ, s. 28–29, č. 23.

107 Tamtéž, s. 58, č. 58: *Nu haben wir uns dazu geschickt und meinen sie mit unser Leib zu retten, und mit Gottes, deiner und der Unseren Hülfe dieser Ketzerei auf ditzmal ein ganz Ende zu machen und der Christenheit und christlichen Glauben grossen Nutz und Frommen zu schicken [...] Wenn wir uns des gänzlich auf dich verlassen, und thu herum deinen ernstlichen Fleiss um gemeines Nutz des christenlichen Gelaubens und der Christenheit willen.*

108 Tamtéž, s. 65, č. 66: *So nympt ouch der kunig von Polan und Witold seyn vetter auf die ketzer von Prag vnd ire beyleger, vnd als die gemeyn red ist, der Witold meynet in hulffe zu tun vnd sich myt macht wider vns zusetzen vnd in beylegen, wider got vnd cristen glawben, vnd vns als eynen kunig der cronm Behem zudrucken, vnd vns, als verre als das an im were, des wir gott nicht getrawen, sunder gantze hoffnung in got setzen, der nyderzulegen, der ganczen kristenheyt zu schande vnd schaden.*

109 *Deutsche Reichstagsakten* (dále RTA), VIII, ed. Dietrich KERLER, Gotha 1883, s. 6, č. 1: [...] *von der keczerey wegen, dye sich leyder hye zu Behem kegen kristenlichen glauben und ordenung der heiligen kirchen erhebt hat und von tag zu tag uberhantnympt [...].*

110 TÝŽ (ed.), RTA IX, Gotha 1887, s. 226, č. 186: [...] *damit soliche furgenomen loblich sache und anszag gen den vorgenanten bösen keczern keinen furgang gehaben mag, und ouch gegen denselben keczern, die teglich alle umbgelegen land beschedigen und swerlich verderben und groß blutvergiessen und ander unmenschlichkeit begeen, nicht getan noch solich unfür understanden wirt. [...] und bewisen euch dorynne got zu lob und zu eren dem heiligen cristenlichen glouben zu sterkung und zu ußreuttung der verbosten keczerey in den sachen so willig, als ir dann ewigen lon von got lob von der werlt und von uns sunderlich gnad und fürdrung erwerben wollet.*

V mandátech určených pro slezská a lužická města, od nichž jako svých poddaných očekával král Zikmund konkrétní pomoc v boji proti husitům, se vyskytují stereotypní seznamy kacířských nelidských zločinů jako např. zabíjení, žhářství, plnění, rabování, ničení kostelů, mučení věrných křesťanů atd.¹¹¹ odporujících pochopitelně křesťanské víře, řádu církve a Zikmundovi jako králi. Zmiňovaná města tak byla vyzývána k zachování věrnosti nejen právě víře a církvi, ale rovněž České koruně, již jsou součástí a jejímž pravým dědicem je král Zikmund.¹¹²

Proti nařčení, že zanedbává boj s kacíři, se král Zikmund bránil dvojným způsobem. Když v létě 1421 jednali kurfiřti spolu s legátem Brandou da Castiglione v králově nepřítomnosti v Norimberku, poslal k nim Zikmund z Prešpurku své poselstvo, jehož plná moc obsahuje pozoruhodnou arengu a naraci. V ní je zdůrazněna vyvolenost krále Zikmunda Bohem, aby právě v této době stál v čele říše a mohl tak zabránit napadání kacířů na církve, víru a společenský řád.¹¹³ Král napsal i samotnému legátovi, jehož ujišťuje o své horlivosti potírat kacířství. Informuje ho, že potáhne přes Moravu a spolu se slezskými vévody vpadne do Čech, aby „byl

111 List měšťanům v Budyšině z 15. března 1420, viz *Urkundliche Beiträge*, I, ed. F. PALACKÝ, s. 22–23, č. 15: *Lieben getruen wie gar grösslich der Wicleuisten die man anders bussen nemet, vnglaube, vnsynne, ubeltate, vnd vnredliche werke, die Sy mit zerstörung kirchen, vnd manichen andern vnmenschlichen dingen, langezijt begangen haben vnd teglich begeen, wider Cristenn glauben, die heilig Romisch kirche vnd dorumb ouch wider vns sind; vratislavským měšťanům a Slezské Středě z 25. listopadu 1420, Tamtéž, s. 50, č. 49: *Lieben getrawen, ir wisset wol, wie sich die bussen und wicleffen wieder den heiligen cristenglauben mit keczereye und grosem irsal, mort und branth, kirchen brechen zu Prage und anderswo uffgeworfen haben und sich wieder uns und ire naturlichen herren mechtiglich uffleyen und vil ander bosheit treyben, das dis volkomelich zuschreiben zumole zu lang were; hornolužickému šestiměstí z 18. května 1421, Tamtéž, s. 95–96, č. 97: *Wir zweifeln nicht, euch sey nu wol vorkommen, was vnmenschlichkeit die Wicleffen und die Ketzzer zu Behmen in vilen Steten getriben haben, mit Morden, Brennen, Roben, Wüsten vnd andern vil vnsegelichen stücken, do mite sie vil frome Cristen getilget, gebrennet vnd jammerlichen ermordet haben, vnd also obiral zu thun meynen, wo man in jren ketzerischen globen nicht wil treten.***

112 Tamtéž, s. 50, č. 49: [...] *als man merken mag die gancze cristenheit beruret und wir auch sulcher macht zu widersten grose hulfe bedurfen, so ruffen wir euch an als unser und der cronen zu Behmen sunderliche lieben getruwen und ermanen euch trewe und ere, als ir uns und der cronen zu Behmen pflichtig seyt, das ir uns beystendig und behulffen seyn sollet.*

113 RTA VIII, ed. D. KERLER, s. 86, č. 74: [...] *sintdemmal uns der almechtige got, als wir genzlich hoffen, zu hohe Romischer kunglicher wirdikeit geruffet hat demselben riche vorzusein und cristenlichen glauben vor allem undiet und sust keczerlicher anfechtigung zu beschutzen: so ist unser allgeroste sorigveldikeit, wie wir alle unsere sinne muße und arbeit also darlegen das got der almechtige domit gelobet und die ganze cristenheit, die iecz von den keczern nicht klein gedrungen und angefochten wirt, davon getrost und erfrawet werde. Dorzu wir hulfe bistant und rate aller cristenlichen kurfürsten fürsten und anderer unserr und des richs getruen wol bedurfen.*

úplně potlačen vztek a opovážlivost kacířů a aby s podporou Ježíše Krista byla ta zhoubná sekta zcela zničena a vykořeněna“.¹¹⁴ Bezprostředně pak následuje rétorická otázka, jakou slávu by si vlastně on, král Zikmund, zasloužil, kdyby po obnovení církevní jednoty a několikerém vypuzení Turků z křesťanského území nechtěl zničit ty nejhorší kacíře, jací kdy povstali.¹¹⁵

Toto deklarované odhodlání nemusel Zikmund paradoxně příliš měnit ani ve chvíli, kdy už byl skálopevně přesvědčen, že problém husitství nebude možné vyřešit jinak, než pouze skrze politické vyjednávání. Svědčí o tom Zikmundův list do říše po dubnové schůzce s husitskými zástupci v Prešpurku (1429).¹¹⁶ Po povinném katalogu kacířských zločinů¹¹⁷ a doznání, že se záměr krále Zikmunda a všech ostatních křesťanských knížat, pánů a měst – byť s vypětím všech sil – směřující k vymýcení tohoto kacířství (*uß der mitt der kristenheit ußgerutten*) nepodařilo kvůli hříchu a z božího dopuštění realizovat, je stručně zmíněno setkání Zikmunda s husity za přítomnosti jeho dvořanů z říše, Uher a Čech, prelátů a teologů (*lerer in der heiligen schrift*) z pařížské a vídeňské univerzity. Král měl k tomu dva důvody: ukončit prolévání lidské krve a přivést kacíře zpět do jednoty s katolickou církví.¹¹⁸ Jelikož však husité na to nejsou ochotni přistoupit, nýbrž se chovají ničemně a způsobují ještě větší utrpení než kdy předtím (*yamer grosser dann sy vor ye getan haben*), jakoby snad chtěli vyhladit křesťanství z povrchu zemského (*als ob sye kristenlichen namen genczlich ußleschen und tempfen wolten*), proto na nadcházející léto vyhlásil Zikmund tažení do Čech, do jehož čela se postaví sám osobně (*wir disen summer in Behem mit unser selbs persone ein stark felde machen und solchen keczeren mit der hilf gotes widersteen mugen*).

114 *Urkundliche Beiträge*, I, ed. F. PALACKÝ, s. 137, č. 127: [...] *totalis hereticorum rabies et audacia comprimantur et tam pestifera secta deleatur et extirpetur adiutorio Ihesu Christi*.

115 Tamtéž: *Nam quid nobis prodesset tot laboribus tot angustiis pro unione ecclesie insudasse, nisi pro tam pio tamque salutifero negocio corpus viresque nostras totales exponeremus? Quam gloriam reportare possemus, si unione ecclesie christianorum facta, Teucrisque inimicis christifidelium intrantibus crebro christianorum partes repulsis sepissime, Wiclephistarum et Hussitarum pessimum omnium hereticorum genus nollemus destruere?*

116 Viz F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce*, III, s. 210–212, kde jsou odkazy na další literaturu. Naposledy k tomu D. COUFAL, *Polemika o kalich*, s. 211–236. Zikmundův list z 10. dubna 1429 viz RTA IX, ed. D. KERLER, s. 290–292, č. 216.

117 Tamtéž, s. 290: *wiewol in unserm kunigrich zu Behem von vil jaren bißher leider vil unfürs unmenschlikeit und yamers begangen worden ist von den verbosten keczeren, die alle gesez und ordnung der heiligen kirichen und kristenlichs gloubens zurukgeslagen, mit mord brand kirichenbrechen vertilgung geistlichs stattes des ganczen adels und vil frömer kristen so manig ubel begangen haben*.

118 Tamtéž, s. 291: [...] *damit man solch vergiessen menslichs blutes gestilt und sy [tj. husity] in die schoß eynung und geborsam der heiligen kirichen bringen mochten*.

Antiheretická horlivost a ochota k jednání s kacíři se zřejmě navzájem – a to ani v rétorické rovině! – zcela nevyklučovaly.¹¹⁹

Strach před nelidskými kacíři a jejich zločiny nebyl jediným propagandistickým prostředkem, jak ovlivnit veřejné mínění v říši. Zikmund očividně využíval i nacionálních předsudků, aby získal podporu pro své politické záměry. V listu ze dne 12. října 1432 pro Frankfurt nad Mohanem a okolní města píše o aktuálním dění nejen v Itálii (list byl poslán ze Sieny), ale i v jiných částech Evropy.¹²⁰ Začíná informacemi o denní materiální podpoře Poláků českým kacířům, kterým se daří obsazovat slezské pevnosti a vyhánět věrné katolické slezské vévody. K tomu navíc dospělo ke králi uherské poselstvo se zprávou, že Poláci a Češi uzavřeli spojení proti všem kromě Uher a zejména proti německému „jazyku“ (*die dütschen zungen*). Podle krále jsou tito spojenci schopni napadnout nejen řád německých rytířů v Prusech, nýbrž i německé území obklopující Čechy. Zikmund v tomto bodě souzní s propagandou řádu, když zmiňuje spojenectví Poláků s pohanskými Tatary proti německým rytířům. Není tedy divu, líčí dále Zikmund, že se Poláci nyní tak snadno spojují s českými kacíři.¹²¹ Mimoděk dal tak Lucemburk

119 V této souvislosti by si srovnání zasloužila politická korespondence Vladislava Jagella a Vitolda Litevského, kteří byli od 1. října 1428 pověřeni papežem Martinem V. úkolem sjednotit husity opět s církví (*hereticos reducendi*), srov. Jaroslav NIKODEM, *Polska i Litwa wobec husyckich Czech w latach 1420–1433. Studium o polityce dynastycznej Władysława Jagielly i Witolda Kiejstutowicza*, Oświęcim 2015, s. 390. Srov. Josef VÁLKA, *Vláda Alše Vřešтовského z Riesenburka. Úsilí husitů o obsazení politického prostoru zemské obce*, ČMM 128, 2009, s. 303–305 a s. 325, podle kterého církev reprezentována basilejským koncilem, než přistoupila k vyjednávání s husity, musela dospět k určité paradigmatické změně tím, že místo „heretici“ začala oslovovat své politické partnery jako „Bohemi“.

120 List byl zpečetěn uzavírací pečeti (*littera clausa*), ale nebyl určen pouze městu Frankfurtu nad Mohanem, viz pozn. 121.

121 Originál dochovaný v Institut für Stadtgeschichte (ISG) Frankfurt am Main, Städtisches Archiv, fond Kaiserschreiben (1320–1640), č. 474: *Den ersamen Burgermeister vnd Rat der Statt zu Frankfurd vnd aller ander Stette in der Wederawe vnsern vnd des Reichs lieben getruen* (vnější adresa); edici viz *Frankfurts Reichsrespondenz nebst andern verwandten Aktenstücken (1376–1519)*, I, ed. Johannes JANSSEN, Freiburg im Breisgau 1863, s. 381–382, č. 710: *Es ist landkundig und wir zweyveln nicht, ir habt langst vernomen, wie di Polan den keczern zu Behem biszher allzyt mit volk und andern notdorfftigen sachen so grosser hilf und furdrung getan haben. Wer des nit gescheen, dieselben keczer wern langst ganz trostlosze beliben und hetten sich zu andern sachen wisen lassen dodurch die umbelegen land und cristenheit nit also groszlich wern beschedigt worden. Und man sibet das noch offentlich, nachdem und dieselben Polan in Behem und Merbern den keczern teglich zu hilf ligen, sloz besitzen, und yczund in der Slesien von den steten, die sy von der keczer wegen ynnehaben, unser getrue fursten und stet gruntlich verderben und zu irem gelauben understeen zu nötigen. [...] wie sich dieselben Polan mit den Behemen ganz vereynet und verbunden haben wider allermeniclich und sunderlich die dütschen zungen, uszgenommen das land zu Ungern,*

za pravdu nařčení husitů, že podněcuje odvčké nepřátele českého „jazyka“ k jeho úplnému vyhlazení.¹²²

Zcela deklarativní ráz měly listy, jimiž Zikmund ohlašoval úspěchy v boji s českou herezí. Těch popravdě nebylo mnoho,¹²³ ale porážka sirotčích a táborských vojsk v bitvě u Lipan mezi ně určitě patřila.¹²⁴ Dochovaly se dva listy téměř shodného obsahu ze 4. a 5. června 1434, avšak ve dvou jazykových variantách (německy a latinsky), kterými král Zikmund sděloval basilejskému koncilu a městské radě ve Frankfurtu nad Mohanem radostnou zprávu o oné události.¹²⁵

Král se o výsledku střetnutí dozvěděl celkem brzy díky listu karlstejského purkrabího Kuneše Tluksy z Buřenic (31. května 1434).¹²⁶ Poselstvo s listem

als sy sprechen. [...] das sich dieselben Beheim und Polan vereynnet haben, den orden zu Preuszen und deutsche lannd umb Beheim gelegen, und als ferre sy mogen, do gott vor sey, zu verderben. Das in warheit ein cleglich ding und vast wider die cristenheit ist, das dieselben Polan, die vormalis Tatern und andere heyden und ungeläubig uff den orden geführt, und dann gedrunghen haben, nu mit den keczern denselben orden und andere land understen zu notigen. Und ist grosse notdorfft daz dorczu, gedacht werd, das derselb orden, der von den Deutschen gestiftt und erhaben ist, und durch den die heilig cristenheit merckliche zunemung und merung empfunden hat, und andere land der Dutschen nicht also undergedrucket werden. Und das schreiben wir euch und andern fursten und steten zu einer warnung, [...]. V téže době si král Zikmund stěžoval na polsko-husitskou spolupráci i u basilejského koncilu. Podle něj by kacíři byli dávno poraženi, kdyby nebyli trvale podporováni polskou stranou, viz RTA X, ed. Hermann HERRE, Gotha 1906, s. 647, č. 378.

122 Viz husitské manifesty z 3. dubna, resp. 5. listopadu roku 1420, K. HRUZA, *Die hussitischen Manifeste*, s. 163–164: *A na to gest ten sbor s papežem nepřátely nasse přirozené, Niemce okolnie, ušudy proti nám k nespravedlivému bogi wywolal a lžiými ge prziwietnie odpustky od muk y od břiechów wyzwal a zbuřil, kteriž, by žádné přičiny nemieli, awšak na nász jazyk wždy se zlostnie. A iako sú našemu iaziku učinili w Rýnu, w Mišni, w Prusech a gey wyhnali, takéž nám mienie učiniti a obsėti miesta wyhnanców; Kronika husitská, ed. J. GOLL, s. 445: *Němców a Uhruov, našeho jazyka najukrutnějšich nepřátel lituje a je mimo Čechy předkládaje, vždy k tomu konci jednaje, aby Čechové sami se s obů stranů zmordující, umdleni byli a tudy snáže jim s pomocí Němców a Uhruov umdlením sblazeni byli.**

123 Viz např. P. ELBEL, *Bitva u Uherského Brodu. Zapomenutá epizoda druhé křížové výpravy proti husitům*, in: Robert Novotný (ed.), *Zrození mýtu. Dva životy husitské epochy. K počtē Petra Čorneje*, Praha 2011, s. 73–89. Podle F. KAVKY, *Poslední Lucemburk*, s. 83, měl Zikmund ve zvyku porážky nepřiznávat a po prohrané bitvě u Vyšehradu (1. listopadu 1420) prý dokonce rozesílal nepravdivé zprávy o velkém počtu padlých nepřátel.

124 Všechny soudobé zprávy o lipanské bitvě analyzoval Rudolf URBÁNEK, *Bitva u Lipan ve vývoji poznání historického*, *Vojensko-historický sborník* 3, 1934, s. 5–102, zvl. s. 5–24.

125 List koncilu se dochoval pouze ve staré edici, viz *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio* 29, ed. Joannes Dominicus MANSI, sl. 594, č. 74. List Frankfurtu se dochoval v originále v ISG Frankfurt a. M., Städtisches Archiv, fond Kaiserschreiben (1320–1640), č. 488; edici viz *Frankfurts Reichsrespondenz*, I, ed. J. JANSSEN, s. 401–402, č. 737; *Urkundliche Beiträge*, II, ed. F. PALACKÝ, s. 418–419, č. 915.

126 R. URBÁNEK, *Bitva u Lipan*, s. 17–19.

dorazilo ke králi už 4. června navečer v době nešpor. Tentýž den poslal tuto zprávu koncilním otcům do Basileje¹²⁷ a o den později pak ve stejném duchu informoval frankfurtskou městskou radu. Jeho líčení bitvy je v obou případech celkem stručné a s ohledem na její význam až neobyčejně střízlivé. Podrobně popisuje čas a místo boje a s odvoláním na boží milost (*von den genaden des almechtigen gots*) konstatuje, že v zatátém boji byli táboři, „sirotci“ a jiní kacíři (*die thaborn vnd weisen vnd andere ketzer*) poraženi, ba zcela potřeni, aniž by Zikmundovi věrní spolu s těmi, kteří se nedávno připojili k němu a církvi (*unsere getreue vndertan in Beheim vnd auch die landherren vnd stete, die sich neulich an vns vnd die kirchen geslagen haben*), utrpěli velké ztráty (*mit mennlichem streyt siglichen nidergelegt und bestriten haben, also das dieselben her nu getilget sein vnd ist zugangen an grossen schaden der unsern*). Král vyjadřuje víru, že nyní se vše v dobré obrátí, a frankfurtští měšťané se mohou rovněž na této radostné události podílet. Proto je Zikmund žádá, aby na počest tohoto vítězství pořádali procesí a jiné slavnosti nejen z vděčnosti Bohu, ale rovněž s prosbami, aby milostivý Bůh dovedl tento slibný začátek do úspěšného konce, tj. k míru a pokoji v celém křesťanstvu.¹²⁸ Podobnou prosbu vyjádřil král i koncilním otcům s dovětkem, aby tuto radostnou zvěst rozhlásili všem věrným křesťanům.¹²⁹

Závěrečné úvahy

Protihusitskou rétoriku Zikmunda Lucemburského lze najít v různých typech jeho písemností. Výše byly představeny hlavní texty, jež byly určeny do Čech nebo se týkaly českých záležitostí. Nelze vyloučit, že v budoucnu budou identifikovány další deklarativní a apelativní pasáže (zejména v korespondenci), které byly nebo mohly být využity v propagandistické činnosti. Analyzovaný vzorek písemností se však zdá být natolik reprezentativní, že dovoluje vytvořit určitý rámcový obraz. Další bádání je může doplnit nebo částečně korigovat, zejména pokud by se zaměřilo na srovnání protihusitské rétoriky s tou protitureckou, ale třeba též protibosenskou

127 Mansi sice uvádí denní datum 3. června, ale Rudolf Urbánek (tamtéž, s. 11, pozn. 1) oprávněně emendoval datum na 4. června.

128 *Urkundliche Beiträge*, II, ed. F. PALACKÝ, s. 419, č. 915: *getrauen zum almechtigen got alle sach sollen besser werden. Vnd das schreiben wir euch dorumb, das Ir solcher vnser vnd der ganczen Cristenheit freuden ouch teilhaftig seid vnd den almechtigen got mit processien vnd andern guten wercken lobet und bittet, das er solichen guten anfang barmhercziglich geruch zu begerten ende zu bringen zu fried der ganczen Cristenheit.*

129 *Sacrorum Conciliorum* 29, ed. J. D. MANSI, sl. 594, č. 74.

a protibenátskou v kontextu politiky císaře Zikmunda. Již nyní lze ovšem konstatovat, že ve srovnání s husitskými manifesty se jeho protihusitské písemnosti jeví spíše jako tradiční – postrádající výrazné slohové a obsahové inovace.

Protihusitský obsah Zikmundových písemností byl určen zejména jejich předpokládanými příjemci, resp. recipienty. Mezi ně ovšem nemůžeme počítat pouze ty, kteří jsou uvedeni mezi adresáty, ať už ve vnitřní nebo vnější adrese. Typickým příkladem je list „všem Čechům“ ze 4. září 1417, jehož význam se neomezil jen na výzvu určenou obyvatelům Čech a Moravy k odvrácení se od viklefsko-husitských bludů, nýbrž druhotně byl i určitým ospravedlněním Zikmundovy osoby před koncilem a katolickou veřejností (podobně to platilo i v případě Zikmundovy kritiky „zdicích úmluv“). Když měl tedy příslušný text oslovit katolické věrné, byl použit stereotypní popis kacířských zlořádů s důrazem na jejich nelidskost, která je automaticky vylučovala z křesťanské a lidské společnosti. Od těchto textů určených laickému publiku (např. městským radám) se pak odlišovaly propagandistické písemnosti pro církevní hierarchii obsahující především učenecou církevní nauku o kacířích, biblické citáty a narážky napsané pochopitelně rétoricky vybroušenou latinou. Světským katolickým panovníkům, knížatům a pánům jsou kacíři vylíčení především jako narušovatelé společenského řádu, kteří se vyznačují odmítnutím právoplatného dědice království a urážkou královského majestátu.

V textech určených husitům zdůrazňoval Zikmund spíše politické a společenské negativní dopady jejich vzpoury vůči němu. Náboženskému osočování (*kacieřování*) se z taktických důvodů raději vyhýbal. Pokud tak zcela ojediněle činil, pak jen do momentu, kdy ještě věřil, že křížovými výpravami je možné dosáhnout úplného potlačení vzpoury. Konstantním prvkem byly výzvy ke smíření s církví, které bylo nezbytnou podmínkou jeho přijetí jako českého krále.

Politické a společenské argumenty převažují také v listech určených Zikmundovým straníkům v Čechách, z nichž nejpočetnější bylo české panstvo. V nich spatřoval zemskou reprezentaci, a proto apeloval na jejich stavovskou čest, to jest, aby se nesnižovali ke spolupráci s lidmi nižšího původu nebo těmi, kteří jsou ve zjevné vzpouře se svým panovníkem.¹³⁰ Nadřazenou ideou byla obnova a zachování dosavadního společenského řádu a „obecného dobrého“ v království.

130 Na skutečnost, že společenské hranice byly zejména u českého a moravského panstva bez ohledu na věroučné rozdíly stále respektovány, poukazuje Robert NOVOTNÝ, *Die Konfessionalität des böhmischen und mährischen Adels in der Zeit der Regierung Sigismunds von Luxemburg*, in: Karel Hruza – Alexandra Kaar (edd.), *Kaiser Sigismund (1368–1437). Zur Herrschaftspraxis eines europäischen Monarchen*, Wien–Köln–Weimar 2012, s. 57–74.

Propagandistické texty tak v Zikmundově politice hrály dvojí roli: jako sebereprezentace katolického panovníka – ochránce církve, koncilu, katolického pravověří a božského řádu ve společnosti – a jako ospravedlnění vlastní politiky vůči husitům. Tím samozřejmě není popřen význam apelativních pasáží v písemnostech posílaných do husitských Čech. Jejich vliv a účinek by bylo ovšem možné ozřejmit jen tehdy, pokud bychom měli k dispozici další svědectví o způsobu distribuce těchto písemností (poslové, přibítí na vrata kostelů, veřejné čtení apod.) a o reakci oslovených, což jsou spíše výjimečné případy (viz např. v kronice Vavřince z Březové). Nelze vyloučit, že větší váhu přikládal Zikmund veřejným (nezřídká drastickým) performancím, které měly ovlivnit společenské mínění.¹³¹

Protihusitská propaganda Zikmunda Lucemburského, jež dokázala v sobě integrovat bohatý instrumentář církevních protikacířských představ a současně vnášet i vlastní, papežské propagandě cizí prvky (např. hledání společné platformy dohody s kacíři na politické úrovni – obecné dobré, řád země apod.), tak dobře zapadá do celkových souřadnic jeho politiky vyznačující se nadřazeností pragmatismu nad ideologií.¹³² Přesto nás fakt, že je král Zikmund většinou pojmán jako racionálně a pragmaticky uvažující a jednající panovník, nesmí svádět k tomu, abychom mnohé pasáže v jeho korespondenci ztotožňovali s nezaujatým líčením skutečnosti, třebaže právě takto je s nimi v historiografii často nakládáno. Zikmund Lucemburský naopak zpravidla překrucoval nebo zamlčoval pro sebe nepohodlná fakta tak, aby jeho konání bylo před příjemci jeho listů ospravedlněno a jeho

131 Mám na mysli zejména veřejné procesy ve Vratislavi 1420: poprava vratislavských měšťanů – účastníků povstání z roku 1418; mučení a poprava pražského měšťana Jana Krásy; odsouzení a veřejné odvolání studenta pražské univerzity Mikuláše z Řehovic. Propagandistickou funkci mohl Zikmund přisoudit i jiným událostem jako korunovační slavnosti ve svatovítské katedrále, veřejnému vyhlášení kompaktát v Jihlavě, slavnostnímu vjezdu do Prahy 23. srpna 1436 nebo veřejné popravě Jan Roháče z Dubé a jeho druhů na staroměstském náměstí.

132 Svého času velmi výstižně charakterizoval císaře Zikmunda F. KAVKA, *Zikmundova politika let 1429–1434 a husitství*, Husitský tábor 8, 1985, s. 89–105, zvl. s. 90: „Přes chiméričnost a fantastičnost mnohých svých záměrů Zikmund rozhodně nebyl mužem, jemuž by ideologie diktovala politickou akci, nýbrž mu byla naopak nástrojem.“ Zikmundova politika vůči husitům bývá dnes vesměs považována jako velmi efektivní, neboť při zohlednění všech jeho ostatních plánů a cílů dokázala najít řešení v situaci rozporuplných a nesmířitelných postojů, viz Winfried EBERHARD, *Der Weg zur Koexistenz: Kaiser Sigmund und das Ende der hussitischen Revolution*, Bohemia 33/1, 1992, s. 1–43; F. KAVKA, *Poslední Lucemburk*; J. VÁLKA, *Zikmund a husité. Jak zakončit (husitskou) revoluci*, ČMM 128, 2009, s. 3–33; TÝŽ, *Vláda Alše Vřeštovského z Riesenburka*; TÝŽ, *Kompaktáta a kapitulace. Charta stavovských svobod?*, ČMM 129, 2010, s. 19–43; TÝŽ, *Husitská revoluce a první pokusy o restauraci*, ČMM 130, 2011, s. 3–27; srov. Jaroslav MEZNÍK, *Praha před husitskou revolucí*, Praha 1990, s. 211–249, který ukazuje, proč Zikmund na počátku husitské revoluce postupoval ve shodě s protikacířskou politikou koncilu.

opravdové záměry zůstaly skryty. Tyto úvahy lze tak uzavřít na první pohled banálním konstatováním, že Zikmundovy písemnosti je třeba stále podrobovat pečlivé pramenné a historické kritice.¹³³

¹³³ Studie vznikla v rámci projektu Listiny císaře Zikmunda pro české příjemce: tradice a inovace v pozdně středověké diplomatice (GA ČR č. P405/11/0639).

Anti-Hussite Propaganda in the Writings of Sigismund of Luxembourg. Definition – Preservation – Texts

PŘEMYSL BAR

In connection with the research on anti-Hussite propaganda and the policies of Sigismund of Luxembourg, the latter's writings (diplomas, public and private letters) have been to some extent disregarded, although it has been possible to find in such documents declarative and appellative passages containing anti-Hussite rhetoric. This analysis focuses on the writings of Sigismund, and considers the issues surrounding their preservation, forms, and the rhetoric and propaganda deployed. The definition of propaganda is based on a study by Karel Hruza and Birgit Studt, whose research focussed on Hussite manifestos and in particular on papal propaganda.

The anti-Hussite content of Sigismund's writings was determined mainly by the intended recipients, whether they were listed among the addressees or not. A typical example is the letter to "all Czechs" dated 4th September 1417, whose significance was not only limited to its appeal to the inhabitants of Bohemia and Moravia to turn away from the Wycliffe-Hussite heresies, but which was also intended to lend Sigismund legitimacy before the Council and the Catholic public. In the texts aimed at Catholic lay audiences, he used stereotypical descriptions of heretical abuses and emphasised their inhumanity which in turn excluded them from Christian and human society. In his writings for the Church prelates, Sigismund used several biblical quotes and associations, and warned the secular Catholic monarchs and princes of heretics who were violators of the social order, who rejected the rightful heir to the kingdom and thus insulted His Royal Majesty. In his correspondence with the Hussite representatives and their supporters in the Czech lands, Sigismund most often used political and social arguments. The paramount idea was reconciliation with the Church, restoring or maintaining the existing social order and the "general good" of the kingdom.

The response to the appellative passages was clearly limited even if this statement cannot be proven due to the lack of testimony on the distribution of and response to anti-Hussite texts. Similarly, it is impossible to determine accurately how much importance Sigismund of Luxembourg attached to the written word since he

preferred to organize public performances with a clear anti-Hussite message. Two realities which were sometimes difficult to reconcile were key to him: on the one hand, his self-representation as the Catholic monarch – as protector of the Church, the Council, of Catholic orthodoxy and of the divine order in society – and on the other hand the justification of his own policies against the Hussites. The anti-Hussite propaganda of Sigismund of Luxembourg succeeded in integrating when necessary the rich instrumentation of anti-heretical ideas, and in simultaneously introducing into his own and into papal propaganda foreign elements (e.g.: the search for common platforms of agreement with heretics on a political level – the general good, the order of the country, etc.), an approach which fits in well with the overall coordinates of his policies characterised by the supremacy of pragmatism over ideology.

STUDIE

Obchod mezi Prahou a Norimberkem v první polovině 16. století

MARIE BUŇATOVÁ

MARIE BUŇATOVÁ: Trade Between Prague and Nuremberg in the First Half of the 16th Century

The study deals with the development of the economic relations between Prague and Nuremberg in the first half of the 16th century analysed in the light of the legal documents which affected the bilateral trade (privileges, the Prague–Nuremberg treaty, hosting rights). At the same time, it provides information on the major buyers and on the networks of their customer–supplier relations, the assortment of goods and the specific trade practices (factoring, consignment sales, loans).

Key words: Praha, Nürnberg, Kutná Hora, early modern period, international trade, markets, financing, traders, Jews, hosting rights, business practices, copper, wool, cattle, peddler goods

Praha a Norimberk na prahu novověku

Na přelomu 15. a 16. století představovala Praha, tvořená souměstím měst pražských (královská města Staré Město, Nové Město a Malá Strana, komorní

město Hradčany a poddanský Vyšehrad), se svými dvaceti pěti až třiceti tisíci obyvateli jednu z větších středoevropských metropolí.¹ Z vnitropolitického hlediska byly v Praze té doby již překonány nejostřejší rozpory mezi utrakvisty a katolíky, kdy ke stabilizaci jejich vztahů přispěl v roce 1485 uzavřený kutnohorský náboženský mír. Nový mocenský konflikt se v prvních dvou dekadách 16. století však otevřel mezi městy a šlechtou a týkal se jak politických práv městského stavu na úrovni zemské, tak výsad hospodářských. V tomto zápase hrálo zásadní roli tradičně nejvlivnější Staré Město, jehož vrchní vrstvy společnosti se postupně zájmově sblížovaly s novoměstskou reprezentací. Výsledkem více jak desetiletí trvajících komplikovaného vnitropolitického procesu pak bylo na komunální úrovni spojení obou pražských měst (1518–1528), doprovázené reformou městské správy.² Z ekonomického hlediska se Praha na počátku 16. století jen pozvolna zotavovala z předchozího hospodářského útlumu, způsobeného husitskými válkami i pozdější obchodní blokadou Čech. K rychlejšímu rozvoji ekonomiky nepřispěla ani skutečnost, že město po trvalém přesídlení panovníka v roce 1490 do Budína ztratilo na déle než půlstoletí svou funkci sídelní rezidence. Přes tyto nepříznivé okolnosti zůstávala pražská aglomerace vzhledem ke své lidnatosti a spotřebnímu potenciálu i jako středisko českého meziobchodu pro cizí kupce zajímavá, současně zahraniční investory do Čech stále přitahovala kutnohorská měď a v následujících desetiletích také slibně se rozvíjející těžba rud v Krušnohoří.³

Pražský zahraniční obchod zůstával na počátku 16. století, stejně jako v období předchozím, pod silným vlivem hornoněmecké oblasti a zejména Norimberku, který patil za největšího středoevropského obchodního hegemona té

- 1 K dějinám raně novověké Prahy srov. Václav LEDVINKA – Jiří PEŠEK, *Praha*, Praha 2000 (= Dějiny českých měst), zde zejména s. 255–292; Josef PETRÁŇ, *Stavovské království a jeho kultura v Čechách /1471–1526/*, in: J. Homolka – J. Krása – V. Mencl – J. Pešina – J. Petráň, *Pozdně gotické umění v Čechách /1471–1526/*, Praha 1978, s. 14–72, zde zejména s. 55–62; Josef JANÁČEK a kol., *Dějiny Prahy*, Praha 1964, s. 233–270. K dějinám hospodářství a obchodu českých zemích 1. poloviny 16. stol. srov. Petr VOREL, *Velké dějiny zemí koruny České, VII. (1526–1619)*, Praha – Litomyšl 2005, s. 110–118, 141–144, 157–168, 214–229; Josef JANÁČEK, *České dějiny. Doba předbělohorská 1526–1547*, I/1, Praha 1968, s. 94–118.
- 2 Srov. Jiří PEŠEK, *Některé problémy bádání o spojené Praze let 1518–1528*, Documenta Pragensia (dále DP) 4, 1984, s. 186–197; V. LEDVINKA – J. PEŠEK, *Praha*, s. 281–287. K hospodářským otázkám srov. Antonín KOSTLÁN, *K hospodářskému zázemí spojené Prahy 1518–1528*, DP 4, 1984, s. 218–255.
- 3 K vývoji Prahy od konce 15. století do počátku doby rudolfínské srov. Jiří PEŠEK, *Prag auf dem Weg zur kaiserlichen Residenz (1483–1583)*, in: E. Engel – K. Lambrecht – H. Nogosssek (vyd.), *Metropolen im Wandel, Zentralität in Ostmitteleuropa an der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit*, Berlin 1995, s. 213–223.

doby. I když měla pražská města na počátku 16. století stále ještě převážně řemeslnický charakter, pozvolna již ve zdejším prostředí posilovala vrstva domácích kupců, aktivních nejen na místním a regionálním trhu, ale také v zahraničí. Zpočátku se jednalo spíše jen o několik výrazných osobností, které byly schopny svými kontakty a zejména kapitálem rozsáhlejší aktivity v cizině realizovat, jak dokládají velkorosý projekt společnosti založené v roce 1506 pro obchod s Nizozemím,⁴ nebo styky Pražanů s jejich partnery z Norimberku či Pasova.⁵ Stále silněji se do zbožího obchodu zapojovali také Židé, kteří vedle vysoké míry podnikavosti dokázali bezesbytku využít své vazby na komunity v jiných zemích (Frankfurt nad Mohanem, Krakov, Poznaň).⁶ Počet obchodníků v Praze i hustota sítě jejich odběratelsko-dodavatelských kontaktů se od přelomu dvacátých a třicátých let postupně zvyšovaly, jak je patrné ze stále většího množství cizinců, kteří zde přijímali městské právo, stejně jako z nárůstu sporů, řešených u soudů různých instancí.⁷ Tento trend pak pokračoval i během čtyřicátých let 16. století, aniž by byl výrazněji narušen politickými událostmi roku 1547, či následnou represí, které byla pražská města po porážce povstání vystavena. Nové impulsy pro rozvoj ekonomiky pak Praze přinesla přítomnost místodržitelského úřadu (1547–1567), která podnítila onen velký hospodářský rozmach doby rudolfínské.

Klíčovou roli v zahraničním obchodě Prahy hráli po celé sledované období jednoznačně Norimberčané.⁸ Říšské město Norimberk představovalo na počátku 16. století aglomeraci s třiceti až čtyřiceti tisíci obyvateli, z nichž přibližně 1,3 pro-

4 Zakladateli společnosti byli pražští kupci Viktorin Cukrmon od Voslů, Václav Fojt, Zikmund Roh z Freibergu a kutnohorský měšťan Václav Krása. Srov. K. H., *Obchodní společnost česká z r. 1506*, Právník 33, 1894, s. 743–747.

5 Např. Archiv hlavního města Prahy (dále AMP), Kniha obligací, smluv, zápisů mocných poručníků, pozůstalostních inventářů etc., rkp. č. 99, f. 55r, 103v, 122r–v.

6 Marie BUŇATOVÁ, *Die Prager Juden in der Zeit vor der Schlacht am Weissen Berg. Handel und Wirtschaftsgebaren der Prager Juden im Spiegel des Liber albus Judeorum 1577–1601*, Kiel 2011.

7 Cizí kupci se usazovali zejména na Starém Městě a Malé Straně, v malé míře pak na Novém Městě. Srov. Josef TEIGE, *Seznamy měšťanů pražských, I. Staré město (1490–1550)*, Almanach královského hlavního města Prahy 7, Praha 1904; Jaroslava MENDELOVÁ, *Knihy měšťanských práv na Novém Městě pražském (1518–1581)*, Praha – Ústí nad Labem 2011; W. W. TOMEK, *Dějepis města Prahy IX.*, Praha 1893, s. 309–310.

8 K tématu existuje rozsáhlá literatura, zde pouze výběrově: Michael DIEFENBACHER, *Handel im Wandel. Die Handels- und Wirtschaftsmetropole Nürnberg in der frühen Neuzeit (1550–1650)*, in: B. Kirchgässner – H.-P. Becht (vyd.), *Stadt und Handel*, Sigmaringen 1995 (= *Stadt in der Geschichte* 22), s. 63–81; *Stadtillexikon Nürnberg*. Hrsg. von Michael DIEFENBACHER und Rudolf ENDRES, Nürnberg 1999; Hektor AMMANN, *Die wirtschaftliche Stellung der Reichsstadt Nürnberg im Spätmittelalter*, Nürnberg 1970; *Nürnberg. Geschichte einer europäischen Stadt*. Hrsg. von Gerhard PFEIFFER, München 1971.

centa tvořila vrstva velkoobchodníků a po Kolíně nad Rýnem se tak řadilo k nejlidnatějším metropolím Německa.⁹ Díky politickým a současně geograficky příznivým podmínkám bylo město pevně zakotveno v síti evropských dálkových cest a postupně se stalo jedním z nejvýznamnějších tržních středisek středoevropského regionu. Pro Prahu představoval Norimberk nejen hlavní spojení na hornoněmeckou oblast, ale současně byl důležitým prostředníkem obchodní výměny se západní Evropou i Středomořím.¹⁰ Naopak Praha byla pro kupce z říšského města relativně blízkou a dopravně dobře dostupnou metropolí, v níž existovala dostatečná poptávka jak po výrobcích norimberských kovodělných a textilních dílen, tak po luxusnějších předmětech z jižní a západní Evropy.¹¹ Strategický význam měla pro (nejen) norimberské podnikatele kutnohorská měď, jež byla důležitou surovinou pro tamní kovozpracující řemesla, a současně představovala významný zdroj stříbra, které bylo z tzv. *černé mědi* v dalším procesu získáváno.¹² Pro celkový rozvoj

-
- 9 Michael DIEFENBACHER, *Obchod norimberského patriciátu orientovaný na východ na příkladu Tucherů v době kolem roku 1500*, Pražský sborník historický (dále PSH) 36, 2008, s. 7–29, zde s. 8n; srov. přepracovanou verzi studie: TÝŽ, *Der Handel des Nürnberger Patriziats nach Osten – das Beispiel Tucher im 1500*, Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Nürnberg (dále MVGN) 94, 2007, s. 49–80.
- 10 Řadu podnětů k problematice kontaktů mezi Prahou a Norimberkem přinesl sborník příspěvků z 27. vědecké konference Archivu hlavního města Prahy; srov. Olga FEJTOVÁ – Václav LEDVINKA – Jiří PEŠEK, *Ztracená blízkost. Praha – Norimberk v proměnách staletí*, DP 29, Praha 2010; zde Václav LEDVINKA, *Několik tezí k vývoji hospodářských vztahů Prahy a Norimberku v období raného novověku*, s. 187–195; Eduard MAUR, *Některé aspekty obchodních vztahů mezi Prahou a Norimberkem v 16.–17. století*, s. 241–252; Petr KREUZ, *Spory Norimberčanů a Pražanů před městským soudem Starého Města pražského v době jagellonské*, s. 147–175. Dále srov. Josef JANÁČEK, *Dějiny obchodu v předbělohorské Praze*, Praha 1955, zde zejména s. 74–90; TÝŽ, *Prag und Nürnberg im 16. Jahrhundert (1489–1618)*, in: I. Bog (vyd.), *Der Aussenhandel Ostmitteleuropas 1450–1650. Die ostmitteleuropäischen Volkswirtschaften in ihren Beziehungen zu Mitteleuropa*, Köln – Wien 1971, s. 204–228; Hans SCHENK, *Nürnberg und Prag. Ein Beitrag zur Geschichte der Handelsbeziehungen im 14. und 15. Jahrhundert*, Wiesbaden 1969; Marie BUŇATOVÁ, *Pražští kupci na cestách. Předbělohorská Praha a středoevropské trhy*, Praha 2013, s. 79–81, 119–122.
- 11 Vzdálenost mezi oběma městy po staré Norimberské cestě v trase Praha, Plzeň, Stříbro, Přimda, Waidhaus, Hirschau, Hersbruck, Norimberk je asi 300 km, průměrně naložený formanský vůz byl v 16. století schopen tuto cestu (při obecně přijímaném odhadu rychlosti 40–50 km v rovině a 12–16 km v horách) zvládnout přibližně za 7 dní. Srov. M. BUŇATOVÁ, *Pražští kupci*, s. 110–112, 277n.
- 12 K tématu srov. Jarmila HOUDKOVÁ-HÁSKOVÁ, *Obchod s kutnohorskou mědí v druhé polovině 15. století*, in: L. Vaněk (vyd.), *Příspěvky k dějinám Kutné Hory 1*, Praha 1960, s. 87–102; TÁŽ, *Obchod s kutnohorskou mědí v první třetině 16. století*, *Časopis Národního muzea*, oddíl věd společenských 130, 1961, s. 27–40; Emanuel LEMINGER, *Královská mincovna v Kutné Hoře*, Praha 1912; TÝŽ, *Královská mincovna v Kutné Hoře. Dodatky*, Praha 1924; Richard KLIER,

vztahů mezi Prahou a Norimberkem byla důležitá a jejich podobu po celé 16. století v mnohém ovlivňovala smlouva, uzavřená v letech 1488/1489. Její obsah i vlastní formulace textu vycházely z tradic ekonomických vazeb mezi oběma městy, jejichž aspekty je pro pochopení vzájemného vztahu obou měst na prahu novověku důležité připomenout.

Obchodní vztahy mezi Prahou a Norimberkem do doby jagellonské

Měšťané říšského města Norimberku, kteří získali v průběhu 13. a 14. století bezcelní přístup na trhy a další obchodní výhody prakticky nejen na celém území a ve všech významnějších městech Svaté říše římské, ale také ve Flandrech, Brabantu, Lotrinsku nebo Provence,¹³ navázali velmi záhy vztahy také s lucemburskou Prahou. Jisté výhody užívali Norimberčané v Praze již za časů Jana Lucemburského,¹⁴ privilegiem Karla IV. z roku 1347 pak získali v českých zemích pro obchod stejná práva jako Pražané a byli tak osvobozeni nejen od celních poplatků, ale vyjmuti i z dalších omezení, vztahujících se na cizí kupce.¹⁵ Naopak Pražané měli svobodný a bezcelní pohyb na území Svaté říše římské zajištěn nejpozději od dob císaře Ludvíka IV.¹⁶ a potvrzen dalšími privilegii Karla IV. z roku 1354. V nich jim bylo mimo jiné na říšských územích garantováno stejné postavení, jako měli Norimberčané.¹⁷ Od třicátých let 14. století hrála Praha důležitou roli také v dálkovém tranzitním obchodě, směřujícím z Norimberku do Uher, když byla původní podunajská cesta

Nürnberg und Kuttenberg, MVGN 48, 1958, s. 51–78; Käthe DETTLING, *Der Metallhandel Nürnberg im 16. Jahrhundert*, MVGN 27, 1928, s. 97–241. K procesu hutnění stříbrných rud, získávání slitiny černé mědi s obsahem stříbra a následného oddělování stříbra prostřednictvím technologie tzv. ságrování srov. Petr VOREL, *Stříbro v evropském peněžním oběhu 16.–17. století (1472–1717)*, Praha 2009, s. 22–34; Milan SKŘIVÁNEK, *Kutnohorská měď v XVI. a na počátku XVII. století*, Kutná Hora 2002; Jan KOŘAN, *Dějiny dolování v rudním okrsku kutnohorském*, Geotechnica 11, 1950, s. 1–181.

- 13 Gerhard HIRSCHMANN, *Nürnbergs Handelsprivilegien. Zollfreiheiten und Zollverträge bis 1399*, in: *Beiträge zur Wirtschaftsgeschichte Nürnbergs*. Bd. I, Nürnberg 1967, s. 1–48.
- 14 Tamtéž, s. 11, č. 28, (10. 7. 1321); Tamtéž, s. 13, č. 36 (15. 12. 1326); Tamtéž, s. 17n, č. 51 (23. 8. 1339); srov. H. SCHENK, *Nürnberg*, s. 22–33.
- 15 Regesta Imperii VIII, s. 38, č. 401 (2. 11. 1347); konfirmace privilegia roku 1379 Václavem IV.
- 16 Jaromír ČELAKOVSKÝ (vyd.), *Codex juris municipalis regni Bohemiae I. Privilegia civitatum Pragensium* (dále CIM I), s. 36–37, č. 19 (10. 6. 1330); konfirmace privilegia roku 1462 císařem Fridrichem III., roku 1558 Ferdinandem I. i dalšími panovníky.
- 17 CIM I, s. 94–95, č. 59 (19. 1. 1354); Tamtéž, s. 95–97, č. 60 (10. 3. 1354); konfirmace obou privilegií 26. 8. 1436 Zikmundem Lucemburským.

přes Řezno a Vídeň dočasně opuštěna kvůli sporům o vídeňské právo skladu. Současně probíhal přes Prahu dálkový obchod mezi Itálií, Norimberkem, Slezskem a Polskem, na němž se vedle norimberských a vratislavských kramářů podíleli také Pražané.¹⁸ Do této situace zasáhly husitské války a následné období politické nestability v zemi, které pražský zahraniční obchod značně utlumily, i když, jak ukazují např. aktivity norimberské firmy Imhoff, nebyl kontakt mezi Prahou a cizinou zcela přerušen ani poté, co papež Martin V. v roce 1420 vyhlásil blokádu Čech.¹⁹ Stejně tak i norimberská rada, zastupující zájmy svých měšťanů, nepřestávala monitorovat vývoj politické situace v Čechách po celá třicátá a čtyřicátá léta, i když první hmatatelnější výsledky její diplomacie přišly až v následujících desetiletích, v podobě potvrzení starých norimberských privilegií v roce 1455 Ladislavem Pohrobkem a v letech 1459–1460 Jiřím z Poděbrad.²⁰ Rozptýlené zprávy o norimberských kramářích po polovině 15. století v Praze²¹ a současně o Pražanech na výročních trzích v Norimberku, Vratislavi i Krakově naznačují mírné, i když pouze přechodné oživení styků, přerušené opětovnou blokádou Čech.²² Pavlem II. v prosinci 1466 vyhlášený zákaz obchodu s kacírskými Čechami, který byl vyústěním dlouhodobější nábožensko-politické roztržky mezi Jiřím z Poděbrad a římskou kurií, pak české země přivedl na téměř tři následující desetiletí opět do mezinárodní izolace, oficiálně ukončené až v roce 1495 papežem Alexandrem VI. Nová situace ještě více oslabil hospodářství města, již tak vyčerpané předešlými desetiletími válek a politické nestability, v jejichž důsledku poklesl počet obyvatel na dvacet pět až třicet tisíc a pražské souměstí získalo spíše řemeslnický charakter, zatímco vrstva kupců a finančníků tu byla poměrně slabá.²³ Samosprávy pražských měst byly navíc dlouhodobě zaměstnány svými vnitřními problémy, soupeřením mezi jednotlivými mocenskými skupinami konšelů a současně vzrůstajícím napětím

18 Kazimír III. Veliký udělil Norimberčanům v roce 1365 privilegium volného obchodu s Polskem na období 20 let, které následně prodloužil Vladislav II. Jagellonský; srov. Jan PTAŠNIK (vyd.), *Akta norymberskie do dziejów handlu z Polską w wieku XV*, Kraków 1912, s. 295–296.

19 Petr ČORNEJ, *Velké dějiny země Koruny české V. (1402–1437)*, Praha – Litomyšl 2000, s. 212n, 498–501.

20 H. SCHENK, *Nürnberg*, s. 77–97.

21 Johann Ferdinand ROTH, *Geschichte des Nürnberghischen Handels*, Leipzig 1800, s. 94–95.

22 Např. pražský kramář Jan Wolf a jeho zeť Jan Maršálek obchodovali před rokem 1452 v Krakově, staroměstský kupec Tobiáš a jeho žena Maruše prodali v roce 1466 na trhu ve Vratislavi šlojře Matesovi z Krakova. Srov. Josef TEIGE, *Základy starého místopisu pražského (1437–1620)*, I–II, Praha 1910, zde díl I., s. 96, 164.

23 V. LEDVINKA – J. PEŠEK, *Praha*, s. 258–259.

mezi kališníky a katolíky, které vyvrcholilo ozbrojeným povstáním na pražských radnicích v roce 1483.²⁴ Aktivita v těchto veskrze domácích záležitostech přirozeně odčerpávala reprezentaci města značnou energii a ani nevytvářela podmínky pro vedení aktivnější obchodní politiky směrem do zahraničí. Přes tuto nepříznivou situaci se Staroměstským podařilo v roce 1462 a 1477 získat od císaře Fridrich III. dvě privilegia, zajišťující jim bezcelní pohyb na říšských územích i svobodný obchod s Vídní.²⁵

Trvalý zájem o obnovení kontaktů v Čechách projevovali po celou dobu Norimberčané, kteří v tomto směru vedli od doby poděbradské čilá jednání na mnoha úrovních. Iniciátorkou jejich obratné politiky byla norimberská rada, zájmově i personálně úzce propojená s nejbohatšími obchodnickými rodinami. Zásadní překážkou pro legální cesty cizích kupců do Čech představovala po roce 1466 vyhlášená klatba, proto se norimberští diplomaté snažili od sedmdesátých let získat přímo u papežské kurie z tohoto zákazu výjimku. Přes intenzivní vyjednávání i úplatky však tito vyjednaváči dosahovali v Římě až do poloviny devadesátých let 15. století pouze dílčích úspěchů, kdy byl kontakt s českými kupci v říšském městě a obchod v Čechách od roku 1478/1479 sice Norimberčanům průběžně povolován, vždy však pouze na období následujících dvou, výjimečně tří let.²⁶ Paralelně vyjednávali Norimberčané u Vladislava II. Jagellonského potvrzení svých starých privilegií pro obchod s Prahou, čehož dosáhli v roce 1480, kdy jim český panovník privilegia z let 1339, 1347 a 1455 a 1460 konfirmoval.²⁷

Změny ve středoevropském obchodě

V průběhu 15. století se změnila pozice Prahy také v dálkovém tranzitním obchodě, který tudy dříve procházel a v době lucemburské jí vtiskl onen lesk a ráz bohaté metropole. Toto postavení mezinárodního tržního střediska město nad Vltavou v průběhu 15. století ztratilo, příčinou však nebyly jen vnitřní války a nestabilita v zemi, ale také jiné politicko-ekonomické faktory vnější.²⁸ Mezi ty nejvýznamnější, které ovlivnily další podobu středoevropského obchodu, patřily změny v trasách

24 František ŠMAHEL, *Pražské povstání 1483*, PSH 19, 1986, s. 35–102.

25 CIM I, s. 260–262, č. 1602 (11. 12. 1462); Tamtéž, s. 281–284, č. 177 (22. 6. 1477).

26 Tento stav trval až do 13. 7. 1495, kdy Alexandr IV. prohlásil zákaz obchodu s Čechami (avšak jen do odvolání) za neplatný. Srov. H. SCHENK, *Nürnberg*, s. 113–121.

27 Všechna privilegia konfirmoval 12. 3. 1527 Ferdinand I. Srov. J. F. ROTH, *Geschichte*, s. 93–99.

28 H. SCHENK, *Nürnberg*, s. 80–87.

dálkových cest a vzestup Lipska na konci 15. století, za jehož rychlým rozvojem stál nejen rozmach těžby stříbra a jiných kovů v Sasku a Míšeňsku, ale také masivní politická podpora ze strany císaře i saských kurfiřtů.²⁹ Ta se vedle privilegií přímo pro veletržní město vztahovala také na návaznou dopravní infrastrukturu. Jednou z podporovaných obchodních cest byla *Via regia*, která Lipsko křížovala ve směru východ–západ a směřovala z východní Evropy přes Krakov, Vratislav, Lipsko a Erfurt³⁰ dále do Porýní. Tato *Via regia* představovala ve své podstatě dopravní spojení, které alternovalo středověkou *Norimberskou cestu*, vedoucí z německých zemí do Slezska a Polska přes Prahu, a proto stoupl její význam zejména během husitských válek, kdy byl průjezd přes Čechy dočasně zkomplikován. Stále rostoucí váha lipských výročních trhů i trvalá podpora cesty saskými kurfiřty však způsobily, že si svou funkci i později podržela a německo-slezsko-polský tranzitní obchod se v dřívější síle do staré trasy přes Prahu již nevrátil.³¹ Tradiční *Norimberská cesta* přes Prahu zůstávala přesto v menší míře v provozu i později během 16. století, kdy ji, vzhledem ke skutečnosti, že byla kratší než oklikou vedoucí trasa přes Lipsko, využívaly hlavně slezsko-norimberské dobytkařské společnosti. Nadále však slábla její frekventovanost, na čemž se mimo jiné kolem poloviny 16. století podepsala nepříliš prozíravá celní politika Habsburků, skokový nárůst celních poplatků i zmatky při jejich vybírání.³² Pokusíme-li se nyní o zhodnocení pozic Prahy na konci 15. století, z výše uvedených informací vyplývá, že její postavení v mezinárodní síti tržních středisek bylo během 15. století vlivem řady vnitřních i vnějších faktorů značně oslabeno. To se týkalo jak obchodu přímého, tak tranzitního, kde se též hlavní proud obchodu norimbersko-uherského, navzdory krátkodobému oživení v osmdesátých a devadesátých letech, vrátil zpět do Podunají.³³ Přes všechny nastíněné problémy však od poslední čtvrtiny 15. století v Praze postupně docházelo

29 Srov. *Leipzigs Messen 1497–1997. Gestaltwandel-Umbrüche-Neubeginn*, Hrsg. von Hartmut ZWAR und Thomas TOPFSTEDT, Köln–Weimar–Wien 1999; Gerhard FISCHER, *Aus zwei Jahrhunderten Leipziger Handelsgeschichte 1470–1650*, Leipzig 1929.

30 V Erfurtu se *Via regia* křížovala s cestou *Kreuzstrasse*, která spojovala Lübeck s Norimberkem. Srov. Hermann HELLER, *Die Handelswege Inner-Deutschlands im 16., 17. und 18. Jahrhundert und ihre Beziehungen zu Leipzig*, Neues Archiv für Sächsische Geschichte und Altertumskunde 5, 1884, s. 1–72, zde s. 10–30.

31 H. HELLER, *Die Handelswege*, s. 19–23; M. BUŇATOVÁ, *Pražští kupci*, s. 166–167.

32 E. MAUR, *Některé aspekty*, s. 241–252; Eduard MAUR – Josef PETRÁŇ, *Tranzyt towarów kupców wrocławskich przez Czechy do Norymbergi w latach 1540–1576*, Śląski Kwartalnik Historyczny – Sobótka 1964, s. 336–364.

33 Srov. Győző EMBER, *Zur Geschichte des Aussenhandels Ungarns im 16ten Jahrhundert*, Budapest 1960; István KISS, *Der Agrarcharakter des ungarischen Exports vom 15. bis 18. Jahrhundert*, Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte 1, 1978, s. 147–169.

k posilování styků se zahraničím, na němž se vedle domácích měšťanů výrazně podíleli Norimberčané.

Pražsko-norimberská smlouva z roku 1488/1489

Pozvolna sílící obchod mezi Prahou a Norimberkem si vyžádal novou právní úpravu vzájemných vztahů a v průběhu osmdesátých let 15. století vedl k diplomatické aktivitě mezi reprezentacemi obou měst. Probíhající jednání mezi norimberskou radou a Staroměstskými, zastupujícími i zájmy Nového Města a Malé Strany, je možné považovat za důkaz politického posilování pražských samospráv, neboť Norimberčanům sice zajišťovalo svobodný obchod v Čechách i Praze roku 1480 nově potvrzené privilegium, jeho obsah však bez dalších dohod s Pražany již zřejmě nepovažovali za dostatečně právně silný. Výsledkem jednání byla dohoda, uzavřená někdy v období let 1488 a 1489 mezi radami tří měst pražských (Staré Město, Nové Město, Malá Strana) a norimberskou radou, která nově formulovala hlavní zásady vzájemného obchodu.³⁴ Jak vyplývá z jejího obsahu, stěžejními tématy, které smluvní strany považovaly za žádoucí řešit, byly otázky jurisdikce a soudní příslušnosti kupců z jednotlivých měst, možnosti jejich obchodování ve vztahu k právu hostů a záležitosti celní. V oblasti civilněprávních sporů tak bylo dohodnuto, že Pražané mají být nadále žalováni pouze před soudy v Praze a naopak norimberští měšťané v říšském městě. V případech trestněprávních kauz měl být provinilec souzen vždy před soudem a podle práva města, kde byl trestný čin spáchán. Současně bylo deklarováno, že pro trestný čin nebudou v Norimberku obstavováni jiní Pražané (a naopak) a bude pro ně stíhána vždy jen osoba, která se činu dopustila. Toto ustanovení bylo zvláště důležité pro posílení právní jistoty kupců v cizím prostředí, neboť se v té době často stávalo, že byli pro dluhy svého krajana v cizině obstavováni a vězněni i jiní lidé. Vzájemné zvýhodnění

34 Přesné datum smlouvy není známo. Česká verze textu smlouvy je zachována v přepisu z roku 1499 ve staroměstské Knize pamětní I, rkp. č. 993/1, f. 272v–273r, uložené v Archivu hlavního města Prahy; odlišnou rukou je zde k textu na okraji f. 272v připsána datace 1488. Srov. J. JANÁČEK, *Dějiny obchodu*, s. 213–214. Nejstarší německý opis textu s datací 1489 je dle H. Schenka uložen ve Státním archivu v Norimberku (dále StAN); srov. H. SCHENK, *Nürnberg*, s. 125, pozn. č. 503. R. Klier zmiňuje nedatovaný a neúplný přepis textu v Knize privilegii (Privilegienbuch) z 16. století, uložené v Archivu města Norimberku (StadtAN, sg. Amberger, Nr. 371) a dále opis smlouvy (listinu) z roku 1594, uloženou ve Státním archivu v Norimberku (StAN, Rep. 1b, Nr. 693); srov. R. KLIER, *MVGN* 47, 1956, s. 497.

bylo sjednáno v oblasti cel, kdy Pražané měli v říšském městě napříště platit pouze poloviční poplatky a stejně tak pouze poloviční taxy měly být vybírány od Norimberských v branách na Malé Straně, na (Karlově) mostě a také v Ungeltu. Pro každodenní praxi, kdy dopravu zboží často zajišťovali najatí formané, byl důležitý článek o osobní zodpovědnosti tohoto dopravce za zaplacení patřičných cel. Tímto ustanovením měl být eliminován častý nešvar celníků obou měst, kteří v situacích, kdy forman v příslušné výši clo nezaplatil, místo jeho pokutování rovnou zabavovali vezený náklad.³⁵ Zcela tím však problematika cel vyřešena nebyla a prakticky současně s uzavřením smlouvy propukly nové spory o jejich výši, které byly i v dalších letech předmětem vzrušené korespondence i přímých jednání mezi radními obou měst.³⁶

Zcela zásadním článkem smlouvy však bylo ustanovení poslední, týkající se postavení pražských a norimberských měšťanů k *právu hostí* v každém z měst. Toto *právo hostí* představovalo soubor právních norem, který se během 13. až 14. století vyvinul ve všech ekonomicky vyspělejších střediscích Evropy a upravoval práva cizích kupců a pravidla jejich chování ve městě. Podoba a šíře povinností, které *právo hostí* pro pobyt cizinců v jednotlivých evropských městech stanovovalo, se regionálně různily a svou roli při jejich definování vždy hrály jak zájmy panovníka, tak hospodářsko-strategický význam konkrétního města a ekonomický potenciál domácích kramářů. V Praze se legislativní zárodky pro kodifikaci *práva hostí* postupně vytvářely od 12. století a svou zásadní podobu získala právní norma v době lucemburské.³⁷ Pomineme-li nyní detailnější rozbor nuancí jednotlivých znění jeho středověkých novelizací, představovalo pražské právo hostí pro cizince (hosty) tato základní omezení: zákaz obchodování hostů mezi sebou, stejně jako zákaz uzavírání komisionářských smluv s měšťany, zákaz maloobchodu – tedy zákaz prodeje zboží na váhu a míry v krámech přímo spotřebitelům, zákaz nabízení zboží na trzích v jiných městech a povinnost veškerý přivezený náklad proclít v královské cel-

35 Případ obstavení Norimberčana staroměstským měšťanem byl u městského soudu Starého Města řešen např. v roce 1513; srov. AMP, rkp. č. 1128, f. 196r–196v; též P. KREUZ, *Spory*, s. 158.

36 Důvodem sporů bylo zvýšení celních tarifů na Karlově mostě v roce 1489, z jejichž výtěžku plánovali radní most opravit. V reakci na tyto nové sazby začalo být vyšší clo vybíráno také od Pražanů v Norimberku. Jiný spor, tentokrát ohledně výše cel v Ungeltu, proběhl v 90. letech 15. století. Srov. AMP, rkp. č. 993, f. 273v; H. SCHENK, *Nürnberg*, s. 129–130.

37 Pražské právo hostí, kodifikované v roce 1304 Václavem II., prošlo v letech 1333, 1351 a 1354 několika novelizacemi, které vymezený prostor pro cizí kupce ještě dále zužovaly. Srov. M. BUŇATOVÁ, *Pražští kupci*, s. 54–68; Franz PICK, *Beiträge zur Wirtschaftsgeschichte der Stadt Prag im Mittelalter II. Das Gästerecht*, Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen 44, 1906, s. 421–465.

nici v Týnském dvoře. Své zboží pak hosté směli volně prodávat pouze následující čtyři týdny po příjezdu, po této lhůtě jej až do nejbližšího trhu museli uzamknout ve skladech.³⁸ Z těchto povinností smlouva Pražany a Norimberčany vzájemně částečně vyjímala. Podle jejího znění tak bylo kupcům v druhém z měst povoleno celoročně obchodovat jak se zdejšími měšťany, tak cizinci (hosty).³⁹ Toto ustanovení se však ani tolik netýkalo Pražanů, neboť v říšském městě byl zákaz obchodu mezi hosty zrušen již v 15. století, jako Norimberčanů v Praze.⁴⁰ Nevíme sice přesně, jak striktně bylo v Praze právo hostů v době jednání o podobě smlouvy v praxi dodržováno a vymáháno, další události však naznačují, že se jej zdejší obchodnická reprezentace ani v letech následujících rozhodně nehodlala vzdát. Ještě o desetiletí později – pravděpodobně právě v reakci na silící tlak zvenčí – si cech staroměstských kupců a kramářů nechal *právo hostů*, rozšířené o kupecké výsady doby lucemburské, opětovně roku 1498 Vladislavem II. Jagellonským potvrdit.⁴¹ Na konci devadesátých let 15. století tak v Praze proti sobě stály dvě právní normy – na jedné straně nově potvrzené *právo hostů* s velmi striktním výkladem pojmu *host*, za kterého byl považován každý vyjma staroměstských měšťanů – a na straně druhé o jednu dekádu starší pražsko-norimberská dohoda, podle níž mělo být postavení norimberských a pražských měšťanů v obchodních věcech rovné. Přestože nebyla uzavřená smlouva v dalších letech zcela důsledně dodržována a byla zdrojem řady dílčích sporů,⁴² rámcově se jejími ustanoveními vzájemný obchod řídil po celé 16. století. Paradoxně nejstabilnější částí dohody tak – přes počáteční spory – zůstávalo ustanovení

38 J. JANÁČEK, *Dějiny obchodu*, s. 209–213.

39 Srov. AMP, rkp. č. 993, f. 273r, článek *Svoboda Prahy a Nor(m)berka v kupectví*. „Mají a mohu měšťané již dotčených třech měst pražských v roce tak často, a když koli chtějí budu, v městě normberském rovně a vším obyčejem, jakožto i jich měšťané, s měšťany a hostmi obchody vésti, kupovati, prodávati, jakož jak až dosavad stalo se jest věrně a beze vši lsti.“ „Těž také a zase má to také držáno býti v těch dotčených třech městech pražských, taky aby měšťané normberští v těch nyní jmenovaných třech městech pražských v roce tak často, a když koli budu chtějí, skrze se sami a nebo skrze své, měšťanům a hostem v Praze prodávati, od nich kupovati a s nimi obchody vésti mohli, také věrně a beze lsti“.

40 J. JANÁČEK, *Dějiny obchodu*, s. 211.

41 Originál privilegia Vladislava II. Jagellonského se nezachoval, jeho text je obsažen v privilegii Leopolda I. z roku 1671; AMP, Cech kupců, kramářů a Grémium pražského obchodnictva, inv. č. 5, sg. Obchodníci I. Právo hostů bylo dále potvrzeno též Ferdinandem I., Maxmiliánem II. a Rudolfem II., jak vyplývá z konfirmace práva hostů, kterou staroměstskému cechu kupců a kramářů vydala roku 1598 staroměstská rada. Srov. J. TEIGE, *Základy I*, s. 55–56; K interpretaci privilegia Leopolda I. srov. Valentin URFUS, *Zdomácnění směnečného práva v českých zemích a počátky novodobého práva obchodního*, Praha 1959, zde zejména s. 59–62.

42 P. KREUZ, *Spory*, s. 158–159, 166–167.

o clech, kdy i na konci 16. století platili Norimberčané v Ungeltu pouze poloviční sazbu cel, tedy stejně jako Pražané.⁴³ Naopak největší slabinou byl výklad ustanovení, týkajícího se obchodních svobod norimberských měšťanů v Praze, které se celé následující století ostře střetávalo se striktním výkladem zdejšího práva hostí a ochrannářskou politikou staroměstského cechu kupců a kramářů.

Norimberčané a pražské právo hostí

Nejpozději od doby jagellonské se v Praze začali postupně opět objevovat jednotliví kupci i zástupci cizích obchodních společností, mezi nimiž – vzhledem k dominantnímu postavení hornoněmecké oblasti – převažovali Norimberčané. Nejčastěji se usazovali právě na Starém Městě nebo Malé Straně, kde si v domech měšťanů pronajímali byty a sklady.⁴⁴ Mezi nově příchozími byli jak samostatní kupci, tak společníci firem, nejčastěji se však jednalo o obchodní zástupce *tzv. ležáky* nebo *faktory*, kteří byli k zahraniční společnosti ve služebném postavení. V praxi se však tyto funkce u jedné osoby často prolínaly a jednotlivé vztahy je tak někdy obtížné v pramenech rozlišit. Víme tak, že někteří z nich současně zastupovali i více firem, zboží dodávali nejen velkoobchodníkům, ale přes zakazy, vyplývající z ustanovení práva hostí, obchodovali také v malém, nezdráhali se prodávat přímo měšťanům a zajížděli na trhy do blízkých měst. Jejich výhoda spočívala v tom, že měli přímé spojení na firmy v zahraničí, a zároveň se již dobře orientovali v českém prostředí. V průběhu času tu navázali osobní i obchodní kontakty a tak se nezřídka stávalo, že se s přibývajícimi léty a vydělanými penězi osamostatnili a paralelně s faktorstvím vedli také obchody vlastní.⁴⁵

Přítomnost a podnikatelské aktivity cizinců byly s velkou dávkou ostražitosti a někdy až nevráživosti sledovány obchodníky domácními, tedy těmi, kteří se již počítali mezi pražské měšťany. Ti se také jejich podnikatelské aktivity stále snažili omezovat a pravděpodobně právě v reakci na sílící norimberský obchod posledních dvou dekád 15. století si staroměstský cech kramářů nechal své staré právo hostí Vladislavem II. Jagellonským nově potvrdit. Dodržování jeho středověkých regulí

43 AMP, Registra ungeltní, rkp. č. 2054, např. f. 147r, 183r, 196r, 203r, 210v, 221v.

44 Na Starém Městě, na Staroměstském náměstí v domě čp. 606 U stolice pronajímal cizím kupcům pokoje majitel Vít doktor i jeho dědicové, např. kupci Řehořovi (1501), Melicharu Hyršovi (1520), Zikmundu Freyskutovi (1524). Ležáci pobývali na Starém Městě např. také v Melantrichově (tehdy Kunšovic) ulici v domě čp. 476 U konví; srov. J. TEIGE, *Základy I*, s. 412–413, s. 636.

45 M. BUŇATOVÁ, *Pražští kupci*, s. 262–264.

již sice bylo v ekonomických podmínkách přelomu 15. a 16. století více než iluzorní, cechovně organizovaní pražští kramáři se jej však ještě po celé 16. století a částečně i ve století následujícím snažili vůči cizincům uplatňovat.⁴⁶ Jedním z jeho hlavních bodů, který můžeme považovat také za předmět největších sporů, byl maloobchodní prodej, ze kterého se pražští kramáři snažili nejen cizince, ale i další skupiny obchodně aktivních obyvatel stále vyloučit. To je patrné ze staroměstské instrukce z roku 1503, týkající se příjmů z městské váhy, v níž si úředníci šestipanského úřadu stěžovali na nelegální maloobchod nejen hostů a německých ležáků, ale také pražských měšťanů. Z jejího textu je tak možné usuzovat na stoupající vliv staroměstského cechu kramářů, který se na domácím trhu vymezoval nejen vůči kupcům cizím (hostům), ale také proti maloobchodnímu podnikání pražských měšťanů, kteří nebyli v cechu organizováni.⁴⁷

„... Těž kupci domácí a host jeden, který jest U tří korun, ježto mosaz odjinud sem vozí, v svých sklepích a krámích váhy veliké i závaží mají, ježto po jednom centněří a po půl centněří, po věteli, jakž kdo míti chce, prodávají. Málo a řídko co k váze nosí, tím během činíce, jako jiní kupci domácí po různu prodávají, a od váhy nic neplatí. A protož ta závaží veliká a váhy, ať jsou jim pobrány...“⁴⁸

„... Ležáci Němci svá zboží ne tak, jakž za starodávna bývalo, vcele prodávají, ale po svých sklepích též závaží veliké i malé mají a svá zboží a koupě po různu prodávají ve svých sklepích za dveřmi háky sobě zdělávše, je zastrkují a v tom váží na různu a na lokty měřice aksamity, damašky i sukna, jakž kdo chce míti, ježto jest to k záhubě jiným obyvatelům. Ale když by ležáci, jakž za starodávna bývalo, aby prodávali vcele a hromadně, to by se vše k váze nosilo a od ní platilo...“⁴⁹

Pro úplnost snad ještě dodejme, že o necelé století později v instrukci z roku 1598 se taktó staroměstští kramáři vymezili vedle hostů a ležáků také vůči Židům.⁵⁰

Otázkou, která nás nyní tedy v kontextu pražsko-norimberských vztahů zajímá, je to, do jaké míry bylo smlouvou deklarované postavení Norimberčanů v Praze v praxi respektováno a zda se zde jejich svobody vztahovaly také na maloobchodní prodej? Existují doklady o tom, že s určitou důsledností byla dodržována ustanovení, týkající se příslušnosti soudů v Praze a Norimberku

46 Některá ustanovení, i když ve zmírněné formě, jsou obsažena ještě v obchodním řádu z roku 1666. Srov. F. PICK, *Beiträge II*, s. 434.

47 *O důchodích váhy*; AMP, *Knihy řádů a instrukcí*, rkp. č. 203, f. 87v–89v; srov. J. TEIGE, *Základy I*, s. 54.

48 Tamtéž.

49 Tamtéž.

50 J. TEIGE, *Základy I*, s. 55–56.

v záležitostech civilně- i trestněprávních kauz, mnohem spornější však zůstává bod, týkající se svobod obchodních. V tomto směru totiž panoval určitý zájmový rozpor i mezi samotnými pražskými kupci. Cechovně organizovaní staroměstští kramáři, oprávnění prodávat v malém, se na jednu stranu snažili ochránit své vlastní zájmy na domácím trhu před někdy kapitálově vlivnější silou zvenčí a za každou cenu hájili status quo, reprezentované právem hostí. Na druhou stranu zdejší obchodníci s odběratelsko-dodavatelskými kontakty v zahraničí se v té době orientovali převážně právě na Norimberk a přijatelné podmínky pro pohyb v cizině (nižší clo, ručení jen za vlastní dluhy a další právní jistoty) byly i pro ně důležité.

Doložené spory mezi pražskými kupci, respektive stále více mezi staroměstským cechem kramářů a Norimberčany, ať zde již máme na mysli kupce ve městě krátkodobě pobývající nebo stále zástupce firem – ležáky, pak svědčí o tom, že pohled na danou věc se během let vyvíjel a měnil. V roce 1504, tedy jen krátce poté, co vznikla již dříve citovaná instrukce, proběhl před staroměstským soudem spor, v němž zdejší kramáři žalovali obecně norimberské kupce z porušování svých starobylých privilegií, daných králem. Ti se hájili tím, „že páni normberští to obdarování a právo mají, aby jich měšťané té svobody užívali v Praze jako měšťané pražští, a zase Pražané v Normberce též...“⁵¹ Existenci těchto dohod kramáři sice nepopírali, ale dále vypověděli, že také druhá strana jejich práva v říšském městě nectí a vybírá zde od nich vyšší než obvyklé clo. Staroměstská rada rozhodla v daném sporu plně ve prospěch místních kramářů a norimberským kupcům nařídila, aby v Praze všechny články práva hostí (tedy i zákaz maloobchodu) plně dodržovali.⁵² Tomu, že Norimberským byl v Praze i v dalších desetiletích maloobchodní prodej oficiálně zapovězen, nasvědčuje i jiný spor, probíhající před městským soudem Starého Města roku 1546.⁵³ Primárně v něm šlo o to, že několik cizích kupců bylo ve městě během hromničního trhu⁵⁴ přistiženo při prodeji šizeného koření. Mezi obžalovanými byl vedle Beneše z Kadaně, Blažka od Svaté Anny Hory⁵⁵ a vlašských kupců Hanuše Fusika a Hanuše Zafera také norimberský

51 AMP, Kniha nálezů radních, rkp. č. 1128, f. 28r.

52 Tamtéž. Ve výroku staroměstského soudu zmíněná starodávná práva kramářů a majestát, kterým král všechny starodávné i další, nové výsady kramářům potvrdil, je podle mého názoru s vysokou mírou pravděpodobnosti možné ztotožnit právě s právem hostí, potvrzeným Vladislavem II. Jagellonským. Srov. P. KREUZ, *Spory*, s. 157; J. JANÁČEK, *Dějiny obchodu*, s. 214.

53 AMP, Liber sententiarum 6, rkp. č. 2129, f. 100v–101r.

54 Výroční trh na Hromnice získalo Staré Město 23. 11. 1454 od Ladislava Pohrobka, srov. CIM I., s. 242–243, č. 151.

55 Jedná se o město Annaberg (dnes Annaberg-Buchholz) v saském Krušnohoří, založené roku 1496 v souvislosti s těžbou stříbra.

měšťan Wolf Grofth (Kroft), usazený tehdy jako ležák v domě U hřebenů na Starém Městě.⁵⁶ Vedle falšovaného pepře, který Grofth údajně dodal Benešovi z Kadaně, mu u soudu nejvíce přitížilo to, že u něj byly nalezeny váhy se závažím. Proti obvinění „... Wolf Grofth Od hřebenův nemaje vah ani závaží v sklepě svém míti, to obé u něho proti svobodám nalezeno jest“⁵⁷ se však tento Norimberčan již vůbec nehájil svobodami pražsko-norimberské smlouvy. Místo toho svou obhajobu postavil pouze na poněkud triviálním tvrzení, že váhy a závaží neměl pro prodej, ale jen pro vlastní potřebu, což před radními příliš neobstálo. V roce 1546 tak městský soud Starého Města obdobně jako roku 1504 došel k závěru, že maloobchodní prodej je norimberským měšťanům zapovězen, neboť poškozují stará výsadní práva zdejších kramářů.⁵⁸ Uvedené soudní výroky naznačují, že ustanovení o svobodném obchodu Norimberčanů v Praze (a naopak), která byla ve smlouvě z roku 1488/1489 formulována pouze dosti rámcově, se na maloobchod buď vůbec nikdy nevztahovala, nebo byla v pražských městech pod vlivem kramářského cechu postupně omezoována.⁵⁹ Spory v této oblasti probíhaly i následně během druhé poloviny 16. století a za jejich určité vyústění je možné považovat další confirmaci práva hostí, kterou staroměstští kramáři získali od Rudolfa II. v roce 1598.⁶⁰

56 Dům U hřebenů čp. 7 na Malém náměstí na Starém Městě, srov. J. TEIGE, *Základy I*, s. 203–204.

57 AMP, rkp. č. 2129, f. 100v–101r.

58 Tamtéž.

59 Ochranařskou politiku vůči dovozu zboží z ciziny (i jiných českých měst) zaujímal v Praze také cechovně organizovaní řemeslníci, pro něž dovoz týchž nebo podobných výrobků, jež sami vyráběli, představoval nevídanou konkurenci, které navíc často ani nebyli schopni škálou nabídky či cenou konkurovat. Tento dlouhodobý konflikt mezi pražskými cechy řemeslníků a dovozci zboží se odráží také ve sporech řešených u městského soudu na Starém Městě. Např. roku 1488 zde proběhl spor, v němž si zdejší pasíři stěžovali na šmejdiře, dovážející pásy z ciziny. Soud vyšel tehdy ve svém nálezů vstříc pasířům a šmejdiřům povolil do města dále dovážet (vyjma období trhů) pouze takové výrobky, které zdejší pasíři nevyráběli. Srov. AMP, rkp. č. 1128, f. 33r. V roce 1531 byl u městského soudu projednáván spor o dovoz zboží mezi staroměstským cechem tobolářů a měšičníků na straně jedné a podkoteckými šmejdiři na straně druhé. O tom, že nešlo o spor nikterak nový, svědčí skutečnost, že soud ve svém tehdejší nálezů zohledňoval i starší rozhodnutí rady z roku 1502. Srov. AMP, rkp. č. 1128, f. 100r–101r. K tomuto případu též P. KREUZ, *Spory*, pozn. č. 81, s. 164–165. Obdobné spory mezi pražskými cechy a dovozci zboží z ciziny (i jiných českých měst) probíhaly také v období předbělohorském, srov. M. BUŇATOVÁ, *Pražští kupci*, s. 71–76.

60 J. TEIGE, *Základy I*, s. 55–56; J. JANÁČEK, *Dějiny obchodu*, s. 214–215.

Obchodováním mezi oběma městy se v průběhu první poloviny 16. století zabývali jak samostatní kupci, tak celé společnosti a jejich obchodní praxe, zahrnující počáteční navázání kontaktů, sjednání jednorázových nebo dlouhodobých kontraktů, vlastní nákup či prodej a placení zboží i dopravu, se v některých postupech lišily. Rozšířenou formu dodavatelsko-odběratelských vztahů představoval komisní prodej, který spočíval v tom, že norimberský obchodník (komitent) nabízel v Praze své zboží prostřednictvím zdejšího obchodníka (komisionář). Pražan jej dostával do komise a postupně rozprodával jiným kramářům i přímo zákazníkům. Až do svého zaplacení však tyto věci zůstávaly majetkem komitenta a pražský komisionář hrál pouze roli zprostředkovatele, jehož zisk byl určen komisionářskou smlouvou. V takovémto postavení byli na Starém Městě například Václav Duha z Častrova,⁶¹ Mikuláš Ursperger⁶² nebo Erazim Frey z Freyunku.⁶³

Odlišným způsobem byl běh věcí organizován ve společnostech, které měly v Praze svého faktora. V těchto případech probíhala mezi norimberskou firmou a jejím pražským zástupcem průběžně (pisemná) komunikace, na jejímž základě ji tento služebník informoval o aktuálním stavu věcí a zpět dostával instrukce pro další činnost. Ilustrativní popis způsobu této komunikace i škály činností, které faktor pro firmu vykonával, nám podává kupecká kniha Norimberčana Šebestiána Wolfa z let 1524–1537⁶⁴, v jehož službách se v Praze postupně vystřídali tři faktoři.⁶⁵ Jeden z nich, Arnošt Hybner z Kyčině navíc tyto povinnosti popsal ve své závěti. Z těchto zdrojů víme, že Hybner podle potřeby objednával na pražský sklad zboží, které dále distribuoval nasmlouvaným odběratelům, uzavíral s nimi smlouvy, přijímal splátky i vymáhal pohledávky. O provedených transakcích vedl účetnictví,

61 Václav Duha z Častrova († před 21. 3. 1548), obchodník s kramářským zbožím a sukmem, staroměstský konšel (1534–1547), majitel domu čp. 629 U duhy v Týnské uličce na Starém Městě. Srov. J. TEIGE, *Základy I*, s. 423–426; W. W. TOMEK, *Dějepis XI*, s. 414–417.

62 Mikuláš Ursperger († 1551), kupec se šmejdem, usazený na Starém Městě, syn staroměstského měšťana Lorence Urspergera (měšťanství přijal roku 1528), sám Mikuláš staroměstským měšťanem pravděpodobně nebyl; srov. AMP, rkp. č. 2142, f. Z 15.

63 Erazim Frey z Freyunku († 1527), staroměstský měšťan, obchodník s kramářským zbožím a mědí, kontakty s pražskými Židy a kupci v Norimberku a Kolíně nad Rýnem; srov. AMP, rkp. č. 2142, f. M 1; Tamtéž, rkp. č. 1128, f. 253r–254v.

64 Richard KLIER, *Das Fragment des Handelsbuches des Nürnberger Kaufmanns Sebastian Wolff (1524–1537)*, MVGN 59, 1972, s. 112–151; AMP, rkp. č. 2142, f. R 1.

65 Šebestián Wolf († 1552), norimberský měšťan, obchodník s kramářským zbožím, zeť velkoobchodníka Melichara Hyrše, s nímž vedl obchody v Praze. Kolem roku 1543 přesídlil z Norimberka trvale do Prahy. Srov. R. KLIER, *Das Fragment*, s. 113–115; AMP, rkp. č. 100, f. A 2v.

kteře pravidelně procházelo kontrolou, jejíž výsledky posílal společně s vyúčtováním, inkasovanými penězi a směnkami zpět do Norimberku.⁶⁶

Norimberské společnosti, ať již měly v Praze svého faktora nebo komisionáře, prodávaly své zboží zdejšími kupcům obvykle na obchodní úvěr a stejným způsobem probíhal také prodej mezi kupci vzájemně. Podstata úvěru spočívala v tom, že dodavatel poskytl odběrateli výrobky nebo produkty, které okamžikem předání přecházely do jeho vlastnictví, avšak placení bylo možné až v budoucnosti, zpravidla ve více splátkách.⁶⁷ Odběratel tak svému dodavateli tímto způsobem platil zboží až později, zpravidla poté, co jej sám prodal. Úvěr tak usnadňoval obchodování v situacích, kdy odběratel neměl okamžitě k dispozici finance na zaplacení, což byla pro raně novověkou společnost, ve které byl zoufalý nedostatek hotových peněz, situace naprosto běžná. Sjednané splátky se často kryly s termíny výročních trhů v Linci nebo Lipsku, kde se kupci obou měst pravidelně potkávali.⁶⁸ Nejpozději od doby jagellonské byl pak opět obnoven jejich vzájemný kontakt také na výročních trzích v Norimberku a Praze.⁶⁹ Transport nákladu svěřovali společnosti i bohatší kupci v této době převážně již formanům. Drobní kramáři se při cestách na trhy sdružovali a najímali si formana společně, nebo své zboží převáželi vlastním vozem sami.⁷⁰

Sortiment

Zatímco během středověku bylo hlavním předmětem dovozu z Norimberku flanderské sukno, šlo v první polovině 16. století především o import *tzv. kramářského* nebo též *norimberského zboží*. Pod tímto obecným názvem se skrývala široká škála věcí od luxusnějších látek jako barchan a hedvábí, kovové a textilní galanterie, přes léčiva

66 Arnošt Hybner z Kyčíně (též Arnold Hübner, † 1536), původem z Kitzingen, od roku 1531 staroměstským měšťanem, majitel domu čp. 465 U pěti korun v Melantrichově ulici na Starém Městě. V letech 1526–1536 faktorem firmy Šebestiána Wolfa, později provozoval vlastní velkoobchod s kramářským zbožím. Srov. AMP, rkp. č. 2142, f. R 1; J. TEIGE, *Seznamy*, s. 70.

67 M. BUŇATOVÁ, *Pražští kupci*, s. 262–263.

68 Např. na trzích v Linci měl Pražan David Humpolec z Ředic splácet v letech 1519–1521 svůj dluh kupci Hansi Praunscheterovi ze Štýrska. Srov. AMP, *Kniha obligací, smluv, zápisů mocných poručníků, pozůstalostních inventářů* etc., rkp. č. 99, f. 55r.

69 Cesty Pražanů na trhy do říšského města zmiňují zápisy norimberské rady roku 1477; srov. H. SCHENK, *Nürnberg*, s. 133. Roku 1549 si Norimberčané stěžovali radním Frankfurtu nad Mohanem na posunutý termín tamního velikonočního trhu, který jim nevyhovoval, neboť mimo jiné kolidoval s termínem trhu v Praze (jednalo se o Středopostní trh na Malé Straně). Srov. J. F. ROTH, *Geschichte*, s. 265.

70 M. BUŇATOVÁ, *Pražští kupci*, s. 245–248.

a barvy po koření, oleje i jižní vína a ovoce. Kramářské zboží tak jednak zahrnovalo kovové výrobky norimberských řemeslníků, barchan vyráběný v oblasti Bavorska, stejně jako produkty a výrobky Středomoří i zboží Orientu: benátské hedvábí, samet, satén, zrcadla, dřevěné oleje, koření (šafrán, pepř), vína a ovoce. Vedle toho byly přiváženy také předměty jemné mechaniky, jako hodiny, střelné i chladné zbraně, též výrobky nožířské a uměleckořemeslné, obrázky, hrací karty a samozřejmě – knihy a předměty umělecké. Za oblíbenou sezónní pochoutku, která byla dovážena nejen do Čech, ale též do Vratislavi nebo Krakova, platily perníčky. Norimberčané pražský trh se svým sortimentem v jagellonské době opět zcela ovládli a až do sedmdesátých let 16. století zůstávali také hlavními dodavateli předmětů středomořské provenience. Část tohoto zboží, ať již bylo Pražany nakupováno v cizině nebo přímo do města dodáváno Norimberčany, byla určena přímo pro spotřebitele pražského souměstí, část však byla dále distribuována do jiných českých měst (např. do Kutné Hory, Kolína, Mladé Boleslavi, Mělníka, Litoměřic, Jičína) nebo dodávána do šlechtických rezidencí.⁷¹

Komoditu zásadního významu představovala od středověku měď, získávaná v procesu hutnění stříbrných rud, těžných v kutnohorském revíru. Tato *tzv. černá měď*, obsahující stříbro, pak zůstávala pro hornoněmecké podnikatele lukrativní i na přelomu 15. a 16. století, a vedle nich se na tomto podnikání různou měrou podíleli také měšťané Kutné Hory i Prahy.⁷² Na základě monopolu odebírali měď v první dekádě 16. století kutnohorský měšťan Hans Troy⁷³ a Franz Freysinger starší z Brna, kterého asi v roce 1514 nahradil Norimberčan Hans Nützel (Nyczl).⁷⁴ Od roku 1516 pak tuto měď, opět na základě monopolu, nakupovala mnichovsko-norimberská společnost bratří Dychtelů a Hanse Ebnera,⁷⁵ kterou v českém

71 Např. AMP, rkp. č. 99, f. 103v–106r; Tamtéž, rkp. č. 100, f. A 2v.

72 Např. Norimberčané Hanuš a Martin Wognarové (Vojnarové) společně se staroměstským měšťanem Václavem Rollarem od Voháněk podnikali v 70.–80. letech 15. století v mědi i kramářském zboží. Srov. J. TEIGE, *Základy I*, s. 354–355; P. KREUZ, *Spory*, s. 155–156. S totožným sortimentem obchodoval ve 30.–50. letech 16. století také kutnohorský měšťan norimberského původu Hanuš Hallar. Srov. AMP, Liber obligationum aureus, rkp. č. 2134, f. 300v; Tamtéž, *Knihy obligací a smluv*, rkp. č. 100, f. 181r–182v.

73 K osobě a podnikání původem bavorského kupce Hanse Troye (též Hanstroj) v Kutné Hoře nejpodrobněji J. HOUDKOVÁ-HÁSKOVÁ, *Obchod*, s. 27–30.

74 Hans Nützel (též Nyckl i Nikl, † 1524), Norimberčan usazený v Praze, obchodník s mědí, cínem, stříbrem i kramářským zbožím, společně s Welsery investoval též do důlního podnikání v Krušnohoří. Srov. Johann Michael WELSER, *Die Welser*, 2. Bd., Nürnberg 1917, s. 56–58; AMP, rkp. č. 99, f. 128v–129r.

75 Norimberčan Augustin Dychtel (též Tychel, Dichtel) a jeho bratr Bernhard Dychtel zu Tutzing († 1537) dováželi do Čech kramářské zboží a společně s dalším Norimberčanem Hansem Ebnerem († 1553) vedli obchod s mědí. Srov. J. F. ROTH, *Geschichte*, s. 372–385.

prostředí po dlouhá léta zastupoval v Praze usazený Michal Karyk z Řezna.⁷⁶ S rozvojem těžby cínu, mědi a stříbra v Krušnohoří se norimberský kapitál přesouval také do těchto oblastí,⁷⁷ kde do těžby investovali například Sebald Guldemund,⁷⁸ Šebestián Wolf, Melichar Hyrš⁷⁹ nebo Arnošt Hybner z Kyčině. Další komodity, vyvážené z Čech do Norimberku, představovaly zemědělské produkty a výrobky jako vlna, lněné textilie, obilí, peří, volí, vepří a živočišné tuky. Významnou roli nepřestával hrát také Prahou procházející polsko-slezsko-norimberský obchod s hovězím dobytkem, přestože jeho hlavní proud již tehdy probíhal Saskem. Praha byla v 16. století významným střediskem dobytkařství a zdejší řezníci se jak na zásobení města, tak zároveň na tomto tranzitním obchodě intenzivně podíleli.⁸⁰

Obchodníci mezi Prahou a Norimberkem

Na pražsko-norimberském trhu působilo během první poloviny 16. století široké spektrum obchodníků, zahrnující jak zcela drobné kramáře, kteří jen příležitostně

76 Privilegium na vývoz mědi se firmě Dychtel-Ebner podařilo uhájit i během 20. let 16. století, kdy se jí z Kutné Hory snažilo vytlačit saské sdružení investorů, v jehož pozadí údajně stáli Welslerové a roku 1527 jej znovu potvrdil Ferdinand I.; srov. Walter BAUERNFEIND, *Die Vertretung der Nürnberger wirtschaftlichen Interessen bei der Krönung Ferdinands I. zum König von Böhmen 1527 in Prag*, DP 29, s. 253–280. Udělený monopol na vývoz černé (tzv. neságrované) mědi ze země byl po celou dobu jeho trvání předmětem ostré kritiky nejvyššího mincmistra, české komory i stavů, firma však zůstala jejím hlavním odběratelem i poté, co se měď začala po roce 1538 ságrovat přímo v Kutné Hoře. Současně vedla společnost Dychtel-Ebner (a dědicové), zastupovaná Michalem Karykem, po celá 30.–40. léta řadu separátních soudních sporů s lidmi, kteří si na příjmy z mědi činili nárok. Srov. E. LEMINGER, *Královská mincovna*, s. 138–146; J. HOUDKOVÁ-HÁSKOVÁ, *Obchod*, s. 31–39; R. KLIER, *Kuttenberg*, s. 65–78; Karl von HARSDORF, *Die Kupferhammer zu Enzendorf bei Rupprechtstegen*, MVGN 48, 1958, s. 26–50. Faktografické údaje (zejména průběh sporů ve 30.–40. letech) se v těchto studiích zčásti rozcházejí, tento neuspokojivý stav by mohl pomoci vyřešit jen nový přezkum pramenů.

77 P. VOREL, *Stříbro*, s. 117–129; J. JANÁČEK, *České dějiny I/2*, s. 111–118; Peter WOLF, *Nürnberg – Amberg – Schlaggenwald – Prag. Nürnberger Kapital und der Zinnerzbergbau in Böhmen*, DP 29, 2010, s. 213–252.

78 Sebald Guldemund († před 14. 7. 1520), norimberský měšťan, usazený v domě čp. 549 U Lazara na Staroměstském náměstí, obchodník s mědí i kramářským zbožím, společně s M. Hyřsem investoval též do těžby stříbra v Jáchymově. Srov. AMP, rkp. č. 99, f. 103v–106r; J. TEIGE, *Základy I*, s. 546.

79 Melichar Hyrš z Kaltenprunu (též Melchior Hirsch von Kaltenbrunn, † 1541), velkoobchodník, od počátku 16. století usazen na Malé Straně, kde zasedal v městské radě (1506–1512), později žil na Starém Městě. Kolem roku 1522 přesídlil do Vratislavi, kde přijal měšťanství a též predikát. Srov. W. W. TOMEK, *Dějepis IX*, s. 309; R. KLIER, *Das Fragment*, s. 114–117; AMP, rkp. č. 99, f. 2v–3r, 94v–95r, 103v–106r, 141r–v.

80 Srov. pozn. č. 32.

zajížděli na zahraniční trhy, tak menší kupce až po velkoobchodníky a obchodní domy s rozvinutými kontakty v různých zemích Evropy. Obchod mezi oběma městy tak zprostředkovávaly společnosti Norimberčanů, jako byli např. Šebestián Hoffmann⁸¹ nebo Sebald Ochsenfelder,⁸² výrazný podíl na rozvoji a utváření vzájemného obchodu však měli současně lidé, kteří do Prahy přicházeli od počátku 16. století z ciziny i českého vnitrozemí a na určitou dobu nebo trvale se v městech pražských usadili. Tento trend přistěhovalectví pak od přelomu dvacátých a třicátých let 16. století sílil.⁸³ Mnozí z příchozích obchodníků se ve městě usadili natrvalo, postupně se sžívali s místním prostředím, během let přijali v některém z pražských měst měšťanství a sňatky se sblížili s rodinami pražských měšťanů.⁸⁴ Tato zájmová a příbuzenská propojení se týkala řady obchodníků z první generace přistěhovalců, jako byli např. Tomáš Harrar,⁸⁵ Mikuláš Pastor z Adorfu,⁸⁶ Michal Karyk z Řezna⁸⁷ nebo Hanuš Falk.⁸⁸ Někteří z nich, jako např.

81 Šebestián Hoffmann († 1561), vedl obchod s dobyt看em a kramářským zbožím mezi Vratislaví, Prahou a Norimberkem, po polovině 50. let 16. století vyvážel kutnohorskou měď. Srov. AMP, rkp. č. 100, f. 7v–8r; Tamtéž, rkp. č. 2142, f. O 8.

82 Sebald Ochsenfelder provozoval ve 30. letech 16. století s Šebestiánem Hoffmannem a Erhartem Erdingerem společnost, specializovanou na dovoz kramářského zboží do Čech. Srov. AMP, Kniha nálezů radních, rkp. č. 1130, f. 390r–394r; Tamtéž, rkp. č. 99, f. 11r; M. DIEFENBACHER, *Der Handel*, s. 71.

83 Srov. pozn. č. 7.

84 Systematičtější výzkum pražských měšťanských elit 1. poloviny 16. století, na jehož základě by mohlo být provedeno celkové zhodnocení rodinných, zájmových a mocenských vazeb mezi pražskými měšťany a příchozími obchodníky, dosud proveden nebyl a v české historiografii citelně chybí. Popsané tendence se opírají o dosud nepublikované dílčí výsledky mých výzkumů, které jsou zde, s ohledem na zaměření studie, doloženy výběrově na příkladu několika obchodníků. Stav bádání a možné metodické přístupy k dalšímu výzkumu nejnověji shrnula Olga FEJTOVÁ, *Měšťanské elity v období raného novověku jako badatelské téma domácí historiografie v kontextu evropských výzkumů posledních dvou desetiletí*, DP 32/2, s. 55–77; dále srov. Jiří PEŠEK, *Pražské měšťské elity středověku a raného novověku*, DP 22, s. 7–22.

85 Norimberčan Tomáš Harrar (též Harder, † 1538), byl zetěm staroměstského konšela Václava Pikharta; srov. AMP, rkp. č. 2142, f. S 15.

86 Mikuláš Pastor z Adorfu († 1561), staroměstský měšťan (1532), byl zetěm správce královské celnice v Ungeltu Jakuba Granovského z Granova. Srov. AMP, rkp. č. 2142, f. EE 6; J. TEIGE, *Seznamy*, s. 70.

87 Michal Karyk z Řezna (též Karg, † 1550), staroměstský měšťan (1546) a bohatý velkoobchodník, v Praze usazený přibližně od roku 1512, prostřednictvím sňatku s Markétou Wolfstorfovou z Bornštorfu byl sešvagřen s lékárníkem a staroměstským konšelem (též primátorem) Duchkem Chmelířem ze Semechova. Srov. AMP, rkp. č. 2142, f. L 18; J. HOUDKOVÁ-HÁSKOVÁ, *Obchod*, s. 32–39; J. TEIGE, *Základy I*, s. 761–768; TÝŽ, *Seznamy*, s. 74.

88 Hanuš Falk z Falknštejna (též Hansfolk, † 1585), původem z Norimberka, staroměstský měšťan (1548), byl ženatý s Dorotou z Liboslavi, vdovou po kupci Václavu Jarošovi z Kapí Hory († 1548).

Martin z Vlkanova⁸⁹ nebo Zikmund Freyskut z Freyskutu⁹⁰ se pak později sami stali vlivnými reprezentanty staroměstské správy.

Pokusíme-li se o určitou typologii obchodníků, kteří se na pražsko-norimberském trhu dané doby pohybovali, mezi největší hráče, kteří ovlivňovali charakter i intenzitu vzájemného obchodu, patřili bezesporu velkoobchodníci s širším záběrem působnosti. Typem takového velkoobchodníka s rozvinutou sítí obchodních vztahů a klientelou v Norimberku, Praze, Kutné Hoře a Vratislavi byl Melichar Hyrš,⁹¹ který nejprve sám a od dvacátých let 16. století též společně se svým zetěm Šebestiánem Wolfem,⁹² dovážel do Prahy kramářské zboží, avšak současně se zajímal i o další investice, jako byla např. těžba cínu v Horním Slavkově, nebo export tisového dříví z Horních Rakous do Anglie.⁹³ Další významní velkoobchodníci pocházeli z okruhu lidí, kteří se v Praze usadili původně jako zástupci zahraničních firem. To byl případ Arnošta Hybnera z Kyčíně,⁹⁴ který do města přišel jako faktor Šebestiána Wolfa i Zikmunda Freyskutu⁹⁵ a Michala Karyka z Řezna,⁹⁶ z jejichž skladů odebírala norimberské zboží prakticky celá Praha. Zejména poslední ze jmenovaných, Michal Karyk, který byl celoživotně spjat s měděným obchodem a firmou Dychtel-Ebner, dosáhl velkého majetku a patřil k nejbohatším pražským obchodníkům poloviny 16. století. Dovozu norimberského zboží se od první dekády 16. století začali v Praze postupně věnovat také někteří obchodníci se soukenným zbožím, kteří svůj sortiment domácích suken rozšiřovali o dražší druhy látek, jako byl barchan, aksamit nebo hedvábí, a postupně začali na

Prostřednictvím tohoto sňatku spřízněn s vlivnou rodinou Hlavsů z Liboslavi. Srov. J. TEIGE, *Základy I*, s. 686–687; dále např. AMP, rkp. č. 100, f. 128v, 236r–v, 293v–294v.

89 Martin z Vlkanova († 1554), původem z Dačic, staroměstský měšťan (1505), dlouholetý staroměstský konšel (1532–1554), byl sňatkem (1508) spřízněn s vlivnou rodinou Prokopa Pikharta. Dačického zetěm se (1527) stal pražský kancléř M. Oldřich Humpolec z Prostiboře. Srov. AMP, rkp. č. 2141, f. 216r; Tamtéž rkp. č. 2142, f. BB 16; Tamtéž, rkp. č. 100, f. A 6v–7r; Tamtéž, rkp. 534, f. 142v; J. TEIGE, *Seznamy*, s. 60; W. W. TOMEK, *Dějepis XI*, s. 414–417; J. DOUŠA, *Seznamy*, s. 70–71.

90 Zikmund Freyskut z Freyskutu († 1551), velkoobchodník, staroměstský měšťan (1526), staroměstský konšel (1539–1542, 1547–1551). Sňatkem spřízněn s rodinou staroměstského radního Jana Opice z Třebeska. Srov. J. TEIGE, *Seznamy*, s. 68; W. W. TOMEK, *Dějepis XI*, s. 414–417; J. DOUŠA, *Seznamy*, s. 68–71; AMP, rkp. č. 2142, f. L 13; Tamtéž, rkp. č. 534, f. 130r–v; Tamtéž, rkp. č. 99, f. 171v, 215r.

91 Srov. pozn. č. 79.

92 Srov. pozn. č. 65.

93 Srov. AMP, rkp. č. 99, f. 136r.

94 Srov. pozn. č. 66.

95 Srov. pozn. č. 90.

96 Srov. pozn. č. 87.

pražský trh vozit i jiné kramářské zboží. Takové obchody vedli např. Martin Dačický z Vlkanova se svými syny Burianem a Benjaminem⁹⁷ nebo Václav Duha z Častrova.⁹⁸ Od počátku 16. století se v obchodě se zbožím stále více prosazovali také pražští Židé, kteří se v této oblasti stávali pro křesťany, přes různá omezování ze strany městských rad, stále větší konkurencí. Do sítě vztahů s cizími i pražskými kupci vstupovali především příslušníci těch nejbohatších rodin jako Horowitzové-Munkové, Sachsové, Altschulové nebo Weiselové. Mezi kupce s rozsáhlými zahraničními kontakty v Norimberku, Linci, Benátkách, Florencii, stejně jako v Poznani a Krakově patřili bratři Samuel a Chaim Sachsové.⁹⁹ Obchody s Norimberčany vedl i nejmocnější muž tehdejší židovské Prahy Žalman Munka, který se jinak věnoval hlavně úvěrování.¹⁰⁰ Kramářské zboží se však objevovalo v nabídce celé řady dalších židovských větších i drobných kupců, kteří jej prodávali na vyhrazeném staroměstském tržišti (tzv. tarmarku) před kostelem sv. Havla, nebo v některém ze svých krámků v ulicích Židovského Města.¹⁰¹

Závěr

Předložené výsledky dosavadního výzkumu potvrzují, že od poslední čtvrtiny 15. století v Praze docházelo k pozvolnému oživení zahraničního obchodu, na němž se výrazně podíleli zejména Norimberčané. Slibně se rozvíjející vztahy byly podpořeny, nebo přímo umožněny řadou politických kroků, jako byla Norimberčanům udělená výjimka ze zákazu obchodování v Čechách (1478/1479), konfirmace jejich privilegií na svobodný obchod v Čechách včetně Prahy (1480), nebo Pražanům udělená privilegia na svobodný obchod v říši (1462, 1477). Zcela zásadní význam pro posílení právní jistoty kupců pak mělo uzavření smlouvy mezi oběma městy (1488/1489), která na další dlouhá desetiletí formovala vzájemné vztahy v oblasti civilněprávních a trestněprávních sporů, placení cel i obchodních svobod. Po

97 Srov. pozn. č. 89.

98 Srov. pozn. č. 61.

99 Samuel Sachs (Šmelka Šemuel ben Jaakov Sachs, zemřel 1557), bohatý finančník a obchodník, v letech 1534 a 1551 připomínán v úřadu židovského staršího. Srov. Jan HEŘMAN, *Das Steuerregister der Prager Juden aus dem Jahre 1540*, JB 1, 1965, s. 26–58, zde č. 135, s. 51–52.

100 Žalman Munka (Aharon Mešulam ben Ješaja ha-Levi Horowitz, 1470–1545), příslušník privilegiované rodiny Horowitzů-Munků, vlivný a bohatý finančník a obchodník, dlouholetý židovský starší. Srov. M. BUŇATOVÁ, *Prager Juden*, s. 272–273.

101 Tamtéž, s. 171–249.

ekonomické stránce byl zájem o obchod ze strany Norimberčanů vyvolán jednak potřebou surovin (měď, vlna) pro jejich kovodělné a textilní dílny a zemědělských produktů (obilí, dobytek, živočišné tuky), nezbytných pro zásobení stále lidnatější hornoněmecké oblasti, jednak byl motivován rostoucí poptávkou pražské aglomerace po norimberských výrobcích i luxusnějších předmětech středomořské a západoevropské provenience.

V intencích této poptávky a nabídky také obchodní výměna po celou první polovinu 16. století probíhala. Od přelomu 15. a 16. století působili v Čechách norimberští či širěji hornoněmečtí kupci (např. Hans Nyczl, Hans Troy, firma Dychtel-Ebner), které sem primárně přilákal výnosný obchod s kutnohorskou mědí, zároveň však pražský trh zásobovali kramářským zbožím. Vedle nich přivážela do Prahy tento žádaný sortiment řada jiných norimberských i pražských kupců (Šebestián Wolf, Melichar Hyrš, Zikmund Freyskut, Michal Karyk aj.). Postupně posilovala v pražském prostředí také vrstva obchodníků, kteří svůj tradiční obchod s vlnou a sukнем rozšiřovali o dovoz norimberského zboží (Martin z Vlkanova a jeho synové). Praha plnila také úlohu střediska meziobchodu s dovozem zboží, které se pak prostřednictvím sítě překupníků dostávalo do jiných českých měst. Významný zůstával pro Prahu během první poloviny 16. století (přes veškerá omezení vyplývající z posílení saských dobytkařských tras) tranzitní polsko-slezsko-norimberský obchod s voly, v jehož důsledku působila na zdejšímu trhu řada dobytkařských firem, které sem současně dodávaly kramářské zboží (Šebestián Hoffmann, Sebald Ochsenfelder). Od počátku 16. století nabýval na síle také obchod Židů, kteří se postupně stávali pro křesťanské kupce vážnou konkurencí. Těmto aktivitám se věnovali zejména příslušníci nejvlivnějších židovských rodin (Žalman Munka, Samuel a Chaim Sachsové aj.). Mnozí z norimberských kupců nebo zástupců jejich firem se od počátku 16. století v Praze na přechodnou dobu nebo i trvale usazovali, sžívali se zdejšímu prostředím, založili rodiny a v řadě případů v některém z pražských měst také přijali měšťanství. Tento trend přistěhovalectví pak sílil zejména od přelomu dvacátých a třicátých let 16. století a v Praze tak, podobně jako v některých dalších středoevropských metropolích (Krakov, Vratislav, Vídeň) docházelo k vytváření nové vrstvy obchodníků a jejímu postupnému sblížení s domácím patriciátem.¹⁰²

102 Studie vznikla v rámci výzkumného projektu GA ČR 16-09489S Zahraniční obchod mezi Prahou a Itálií v předbělohorské době.

Trade Between Prague and Nuremberg in the First Half of the 16th Century

MARIE BUŇATOVÁ

The study deals with the development of the economic relations between Prague and Nuremberg in the first half of the 16th century analysed in the light of the legal documents which affected the bilateral trade (privileges, the Prague–Nuremberg treaty, hosting rights). At the same time, it provides information on the major buyers and the networks of their customer–supplier relations, the assortment of goods and the specific trade practices (factoring, consignment sales, loans). During the last quarter of the 15th century, international trade in Prague gradually began to flourish and Nurembergers played a vital role in the process. The promising contacts which were in development were supported by a series of political steps, among which the most significant in shaping future relations and in reinforcing the buyers' legal certainties was the contract treaty between Prague and Nuremberg in 1488/1489. From the economic viewpoint, the Nurembergers showed interest in establishing mutual trade due to their need for raw materials (copper, wool) for the Nuremberg workshops and for agricultural products (corn, cattle, fats) used to supply the increasingly populous upper German regions. At the same time, however, trade was also motivated by the growing demand by the Prague agglomeration for Nuremberg products and for goods from southern and western Europe. At the turn of the 16th century, a number of upper German traders (Nurembergers) were active in Prague, and to varying degrees and forms attempted to break into the lucrative trade with Kutná Hora copper which contained silver, while at the same time supplying the Prague market with the peddler goods that were in high demand (Hans Nyczl, Hans Troy, the company Dychtel-Ebner and others). Besides the import of peddler goods which involved a number of other wholesalers in both towns (Šebestián Wolf, Michal Karyk, Zikmund Freyskut, Mikuláš Pastor) and the Prague cloth traders (Martin z Vlkánova), an important role was played by the transit Polish-Silesian-Nuremberg cattle trade which passed through Prague. Since the beginning of the 16th century, the local Jewish businesses (Žalman Munka, Samuel Sachs) had also grown in intensity and represented a powerful competition to Christians. The development of trade brought with it immigration which was visible in Prague at the beginning of the 16th century and which intensified during

the 20s and 30s when a number of buyers settled both temporarily and permanently in the city. They gradually grew close to the local settings and to the domestic patricians, and like in Wroclaw, Krakow or Vienna they participated in the creation of a new class of traders.

STUDIE

K postavení levobočků
v raně novověké společnosti
(s důrazem na prostředí sociálních elit)

TOMÁŠ STERNECK

TOMÁŠ STERNECK: On the Position of Illegitimate Children in Early Modern Age Society (regarding particularly the milieu of the social elites)

Genealogical illegitimacy represents a highly topical issue whose historical roots have not yet been comprehensively mapped in Czech historiography. This presented study pays attention to the relevant Early Modern Age legal norms and mechanisms of ameliorating the position of illegitimate children. From the point of approach to bastards the Bohemian Lands represented an integral part of Central Europe for which a less benevolent attitude was typical. The perspectives of a further research of illegitimacy focused on the milieu of the social elites in the Bohemian Lands are indicated through the intermediary of two specimen cases which are based on archival sources from the 16th and 17th centuries. In the cases of a Southern Bohemian knight Jindřich Pouzar of Michnice resident at Žumberk († 1600) and a military figure Don Balthasar de Marradas y Vique († 1638) of Spanish origins, the author follows the sophisticated strategies of nobles who strove to secure the material standing and a dignified social position for their illegitimate offspring.

Key words: history, Early Modern Age, family structures, illegitimacy, social standing of bastards, legitimization of offspring born out of wedlock

Když ovdovělý, těžkou nemocí sužovaný proslulý francouzský pevnostní stavitel Sébastien Le Prestre de Vauban (1633–1707) sepsal 23. března 1702 závěť, vyhradil v ní čtrnáct tisíc liver pro svého sekretáře Frianda. Ačkoliv nešlo o peníze určené pro Friandovu vlastní potřebu, neměl se sekretář nikomu zpovídat z toho, co s uvedenou sumou udělá. Bylo mu uloženo jednat v souladu se zvláštními, jen pro něj určenými instrukcemi. Ty obsahoval tajný dodatek k poslední vůli, ve kterém se objevila jména pěti dam. Jedna z nich bydlela ve Vaubanově sousedství a byla právě těhotná, zatímco ostatní žily v různých koutech Francie s dětmi, jejichž osudy nebyly churavějícímu testátorovi lhostejné. Ani u jedné z těchto ratolestí se Sébastien Le Prestre nepovažoval za jejího prokazatelného otce, nicméně se všemi musel počítat jako se svými potenciálními potomky. A tak na ně v zájmu spásy vlastní duše pamatoval jednorázovými finančními dary, které jim měly být pokud možno diskrétně postoupeny.¹

Vážné zdravotní problémy, které jej sužovaly na jaře 1702, Vauban navzdory očekávání překonal a napřesrok byl jmenován do hodnosti maršála Francie. Než jej po dalších čtyřech letech konečně dostihla smrt, stačil se ještě v očích Ludvíka XIV. a jeho dvora politicky zdiskreditovat.² Jen díky nedůslednosti při naplňování neoficiální části markýzovy poslední vůle se dochoval jeho kodex, který měly pozít plameny. S textem tohoto takříkajíc „kafkovsky“ dochovaného dokumentu tak může pracovat historiografie, ze své podstaty opovrhující diskrétností. Z našeho pohledu si neúspěšně utajený testamentární dodatek zasloužil připomenutí především proto, že se jeho vydavatel dotkl několika klíčových problémů souvisejících s fenoménem nemanželských potomků v době „před DNA“, kdy ještě bezvýhradně platilo, že *mater semper certa, pater incertus est*.

- 1 Oficiální testament otiskl François CADILHON (ed.), *La France d'Ancien Régime. Textes et documents, 1484–1789*, Pessac 2003, s. 277–281, č. 83; tajný dodatek byl zveřejněn v neautorizovaném příspěvku *Les amours et le testament de Vauban*, Archives d'anthropologie criminelle de médecine légale et de psychologie normale et pathologique 27, 1912, s. 225–227. Matkám svých potenciálních potomků Vauban (jinak otec tří oficiálních dětí, z nichž byly v době vzniku jeho poslední vůle naživu už pouze dvě dcery) neodkázal nic, neboť je prý finančně odškodnil dříve.
- 2 Z Vaubanových novějších biografí si zaslouhuje pozornost pokus o jeho intelektuální portrét – Michèle VIROL, *Vauban. De la gloire du roi au service de l'État*, Champ Vallon 2003. Přehled nepřeborné další vaubanovské literatury podal Daniel AUGER, *Bibliographie des ouvrages de Vauban ou concernant Vauban*, Saint-Léger-Vauban 2007.

Vauban byl připraven převzít díl rodičovské zodpovědnosti za hmotné zabezpečení dětí, které možná zplodil. Vyslyšel tak vlastní svědomí, které se ozvalo, když se připravoval na odchod z tohoto světa a ve svých eschatologických úvahách popřával prostor jak ryze praktickým materiálními otázkám, tak myšlenkám na blíží se konfrontaci s vševědoucím Stvořitelem. Zmíněná součást stavitelových příprav na finální zúčtování však měla zůstat skryta před zraky většiny smrtelníků. Svou strategii dosažení spásy nemohl totiž Sébastien, jehož několikanásobné nepotvrzené otcovství se vymykal oficiálním rodinným strukturám a nebylo veřejně známé, formulovat bez zřetele k pozemským determinantám, z nichž v jeho případě nutně hrály roli kontroverze kolem nelegitimních zplodění. Nádech pikanterie, frivolity, či dokonce skandálnosti si problematika nemanželských dětí ponechává v křesťanském kulturním okruhu dodnes, a to především v různých formách reminiscencí na nezadržitelně mizející svět „tradiční“ kultury. Ty mohou ve specifických kontextech, jako například při jejich konfrontacích s moderní politickou kulturou, nabývat charakter výbušných témat s překvapivým potenciálem ovlivnit celospolečenské diskuse o vztahu mezi minulostí a přítomností.³

Pokud jde o historické retrospektivy zprostředkované slovesným uměním, hrají levobočci velmi významnou úlohu na poli krásné literatury. Ilegitimita totiž autorům historické (či pseudohistorické) prózy na jedné straně nabízí široké možnosti rozvinutí fabulace, aniž by se nutně dostávali do kolizí s řečí dobových pramenů, na straně druhé vytváří bázi pro konstruování dramatických situací, které se odvíjejí od vyhraňování společenských pozic „hybridních“ jedinců nesoucích stigma nemanželského původu.⁴ Postavy skutečných či fiktivních levobočků tak zalidňují nepřebernou řadu historických románů od vrcholných děl světové literatury (připomeňme namátkou alespoň Pierra Bezuchova z Tolstého Vojny a míru, kde mimochodem přichází ke slovu i otázka časoprostorově podmíněných mechanismů zbavení se bastardského stigmatu) až po brakovou produkci, jejíž záplavou se dnes brodíme při návštěvách většiny kamenných i virtuálních knihkupectví.⁵

3 Svatava RAKOVÁ, *Hříchy otce zakladatele: Thomas Jefferson postmoderní*, Dějiny a současnost 23, 2001, č. 2, s. 11–15.

4 Výstižně Simona SLANIČKA, *Bastarde als Grenzgänger, Kreuzfahrer und Eroberer. Von der mittelalterlichen Alexanderrezeption bis zu Juan de Austria*, WerkstattGeschichte 51, 2009, s. 5–21, zde s. 6.

5 Z děl v oblasti recentní domácí historické prózy, v nichž hraje illegitimita významnou roli, si zasluhuje pozornost volná pentalogie Zdeňka Pošívala (1937–2013), jejíž děje jsou zasazeny na Pelhřimovsko druhé poloviny 17. století. Autor tohoto zdařilého románového cyklu se v mnoha ohledech úspěšně pokusil vystihnout uměleckými prostředky „obraz doby“, avšak při konstruování zápletek odvíjejících se od nemanželského původu jejich protagonistů bohužel nevyčázel

Ucelené zhodnocení beletristické reflexe ilegitivity se však vymyká záběru této stati a bude přenecháno povolanejším.

Jestliže budeme na nemanželské potomky nazírat jako na objekt historiografického zkoumání, kde si ani zdaleka nezasluhují pozornost jenom v kontextu témat spjatých s dějinami dětství, pak je zapotřebí uvědomit si, do jaké míry se lišily předpoklady vnímání tohoto jevu v minulosti od jeho dnešní reflexe.⁶ Pokud jde o aktuální poměry, jsme v tomto směru svědky bouřlivé transformace. Ta sice navazuje na dlouhodobý proces rozvolňování struktur tradiční rodiny, nicméně svou razancí se jak z genealogické, tak z historicko-demografické perspektivy může jevit překvapivou. Zaměříme-li se na domácí prostředí, pak ke zcela zásadní proměně dochází od počátku devadesátých let 20. století, kdy začal strmě stoupat podíl nemanželských dětí mezi nově narozenými. Zatímco v roce 1989 se na území České republiky narodilo pouze 7,9 % dětí neprovdaným matkám, roku 2001 to bylo již 23,5 %, aby v roce 2014 zastoupení mimomanželských porodů v celostátním měřítku dosáhlo 46,7 % (v dílčích výsecích populace zaznamenáme ovšem značné rozdíly, a to především v závislosti na vzdělání, sociálním zakotvení, religiozitě i regionálním původu rodičů).⁷ Tento trend přispěl k urychlení destigmatizace nemanželského původu, která má ovšem v našem kulturním prostředí mnohem hlubší kořeny a v níž představovala důležitý mezník druhá polovina 18. století.⁸

ze správných systémových předpokladů (zejména se to týká svazků Zdeněk POŠÍVAL, *Satanovi koně. Zločin na Bukovské tvrzi*, Praha 2003; TÝŽ, *Zakázané doteky. Příběh o lásce a zločinu*, Praha 2012).

6 K tomu ve svěžích esejistické črtě z filozoficko-sociologické perspektivy Peter SLOTERDIJK, *Die schrecklichen Kinder der Neuzeit. Über das anti-genealogische Experiment der Moderne*, Berlin 2014, s. 328–339. Srov. také Peter LASLETT, *Introduction: Comparing Illegitimacy over Time and between Cultures*, in: Peter Laslett – Karla Oosterveen – Richard M. Smith (edd.), *Bastardy and its Comparative History: Studies in the History of Illegitimacy and Marital Nonconformism in Britain, France, Germany, Sweden, North America, Jamaica, and Japan*, Cambridge 1980, s. 1–64; Hans-Joachim HOFFMANN-NOWOTNY, *Soziologische Marginalien zur Marginalisierung durch „illegitime“ Geburt*, in: Ludwig Schmutge – Béatrice Wiggerhauser (Hg.), *Illegitimität im Spätmittelalter*, München 1994, s. 11–20.

7 Srov. Kryštof ZEMAN, *Nemanželská plodnost – demografický přehled*, in: Dana Hamplová (ed.), *Děti na psi knížku? Mimomanželská plodnost v ČR*, Praha 2007, s. 17–27; Český statistický úřad, *Vývoj obyvatelstva České republiky – 2014*, Praha 2015, s. 23–25. K interpretaci tohoto demografického trendu v kontextu transformace rodiny Jiřina KOCOURKOVÁ – Ladislav RABUŠIC (edd.), *Sňatek a rodina: zájem soukromý nebo veřejný?*, Praha 2006; Ivo MOŽNÝ, *Rodina a společnost*, Praha 2008, s. 257–287.

8 Edward SHORTER, *Illegitimacy, Sexual Revolution, and Social Change in Modern Europe*, *The Journal of Interdisciplinary History* 2, 1971, No. 2, s. 237–272; Michael MITTERAUER, *Ledige Mütter. Zur Geschichte illegitimer Geburten in Europa*, München 1983, s. 86–114;

Posun ve vnímání nemanželského původu se nutně odráží i v tom, jaká pozice je levobočkům přisuzována v rámci rodinných struktur. Historizující rozměr má skutečnost, že v genealogii zásadně klesá význam kritéria manželského původu při sestavování rodových posloupností. V kánonu tradičního rodinného modelu, který dodnes přežívá v konzervativní vrstvě pojmání genealogických konstruktů, představovali levobočci systémový problém.⁹ V genealogickém diskursu dlouhodobě náleželo (a při striktním uplatňování tradičních rodopisných postulátů stále náleží) výsadní postavení institutu manželství. Proto byli například z rodokmenu ve smyslu institucionalizované patrilineární posloupnosti principiálně vylučováni nemanželské potomci do něj zahrnutých mužů. Jistě není třeba dodávat, že důsledné lpění na principu legitimacy komplikuje práci s aktuálními genealogickými daty, neboť je ve zjevném rozporu se současnou realitou rodinných vztahů.¹⁰

Jestliže jsme dnes svědky toho, jak nemanželský původ na pozadí mnohovrstevné transformace tradičních rodinných struktur a vztahů ztrácí poslední zbytky skandálnosti – a vlastně tak přestává být relevantní kategorií –, pak si zároveň nutně uvědomujeme, že se tím současný postoj ke sledovanému fenoménu vymezuje vůči negativním přístupům uplatňovaným v minulosti. To by při mechanickém aplikování kategorií moderního sociálně-historického diskursu mohlo svádět k představě o kontinuálním směřování od diskriminace k emancipaci levobočků v evropské (křesťanské) kultuře.¹¹ Bylo však stigma, které si neslo nemanželské dítě narozené kolem roku 1800, méně tíživé než stigma levobočka na přelomu 16. a 17. věku a ještě méně tíživé než stigma bastarda v raném středověku?

Že proměna v nazírání na fenomén illegitimity v křesťanském kulturním okruhu není přímočarým procesem, lze mimo jiné doložit na významových posunech

Michaela KREYENFELD – Dirk KONIETZKA, *Nichteheliche Lebensgemeinschaften – Demographische Trends und gesellschaftliche Strukturen*, in: Jens M. Scherpe – Nadjma Yassari (Hg.), *Die Rechtsstellung der nichtehelicher Lebensgemeinschaften – The Legal Status of Cohabitants*, Tübingen 2005, s. 45–75; Ludmila FIALOVÁ, *Změny v charakteru mimomanželské plodnosti v českých zemích od 18. století*, *Demografie. Revue pro výzkum populačního vývoje* 49, 2007, s. 230–243; Cordula SCHOLZ LÖHNIG, *Unehelichkeit*, in: *Enzyklopädie der Neuzeit XIII: Subsistenzwirtschaft–Vasall*, Stuttgart – Weimar 2011, s. 940–951.

9 Srov. Alfred BLÖMER, *Das uneheliche Kind in der Familienforschung*, *Mitteilungen der Westdeutschen Gesellschaft für Familienkunde* 100 (45), 2012, Heft 8, s. 235–242.

10 Blíže s obsáhlou bibliografií Tomáš STERNECK, *Genealogie*, in: Jaroslav Pánek (red.), *Akademická encyklopedie českých dějin, IV. (D–G)*, Praha 2015, s. 362–369, zde s. 365.

11 Nikoliv bezvýhradně přijatou tezi o zesilování diskriminace levobočků šlechty a měšťanské elity v těsně předreformační době představil Rolf SPRANDEL, *Die Diskriminierung der unehelichen Kinder im Mittelalter*, in: Jochen Martin – August Nitschke (Hg.), *Zur Sozialgeschichte der Kindheit*, Freiburg im Breisgau – München 1986, s. 487–502.

v relevantním výrazivu, totiž v termínech, jimiž byly nemanželské děti označovány.¹² Z pojmů, jež se staly součástí české slovní zásoby, nicméně jejich původ je třeba hledat v jiných evropských jazycích, si v této souvislosti zaslouhuje pozornost především etymologicky nejednoznačně interpretované slovo „bastard“. Zatímco v novověku s relativní platností do dneška získal tento původně na šlechtické milieum vázaný termín nejenom zřetelně negativní význam, ale dokonce se stal nadávkou, je pro středověk a počátek novověku doloženo především jeho bezpříznakové používání coby termínu, vyjadřujícího specifickou genealogickou skutečnost a vymezujícího pozici takto označeného jedince v rodových strukturách společenských elit.¹³ Rovněž u výrazu „panchart“ („pankart“, „pankhart“), který čeština převzala z němčiny (a k němuž vytvořila odvozeniny „panchártě“ a „panchartice“), lze pro středověk doložit jeho neutrální, věcný význam. Již v mediálních pramenech se však zřetelně dostávalo do popředí pejorativní chápání tohoto pojmu, což patrně souviselo se skutečností, že se primárně pojil k plebejskému prostředí.¹⁴

12 Není úkolem tohoto sdělení přinést vyčerpávající přehled a sémantickou analýzu termínů, které pro označení nelegitimních dětí používala předmoderní čeština či jiné jazyky. Z termínů frekventovaných ve středověké a raně novověké češtině stojí (kromě dále sledovaných přejatých slov) za připomenutí: cizoložně (cuzoložně), kopřivec (kopřivče, kopřivče, kopřivník), nemanželský/nemanželská, nemanželsky urozený/urozená, neprávě urozený/urozená (narozeny/narozená), pobočný (poboční) syn/pobočná dcera, postranní syn/dcera, sebranec (sebránek), syn/dcera z levého boku, zkurvysyn (kurvysyn, kurví syn/dcera, kurvysyn, z kurvy syn/dcera). Srov. Josef JUNGMANN, *Slovník česko-německý I. A–J*, Praha 1835, s. 159, 241, 343; TÝŽ, *Slovník česko-německý II. K–O*, Praha 1836, s. 125, 230, 308; TÝŽ, *Slovník česko-německý III. P–R*, Praha 1837, s. 142, 344; TÝŽ, *Slovník česko-německý IV. S–U*, Praha 1838, s. 43, 425; Jan GEBAUER, *Slovník staročeský I (A–J)*, Praha 1970, s. 149; TÝŽ, *Slovník staročeský II (K–N)*, Praha 1970, s. 100, 183; Bohuslav HAVRÁNEK – František RYŠÁNEK – Igor NĚMEC (red.) a kol., *Staročeský slovník (na–objěti se)*, Praha 1977, s. 534, 643; Jan PETR – Igor NĚMEC (red.) a kol., *Staročeský slovník (paběničský–pravý)*, Praha 1996, s. 296; Jaromír BĚLIČ – Adolf KAMIŠ – Karel KUČERA, *Malý staročeský slovník*, Praha 1979, s. 32, 103, 308, 440.

13 Günther DROSDOWSKI (Hg.), *Der Duden in zwölf Bänden. Das Standardwerk zur deutschen Sprache VII. Etymologie. Herkunftswörterbuch der deutschen Sprache*, Mannheim–Wien–Zürich 1989, s. 66; Helmut GLÜCK, *Das Wort Bastard und seine Synonyme im europäischen Zusammenhang betrachtet*, in: Andrea Bartl – Stephanie Catani (Hg.), *Bastard. Figurationen des Hybriden zwischen Ausgrenzung und Entgrenzung*, Würzburg 2010, s. 25–34. Srov. také J. JUNGMANN, *Slovník česko-německý I*, s. 75; Jacob GRIMM – Wilhelm GRIMM, *Deutsches Wörterbuch I. A–Biermolke*, Leipzig 1854, s. 1150–1151.

14 Werner OGRIS, *Bankert*, in: Adalbert Erler (Hg.), *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte I. Aachen–Haussuchung*, Berlin 1971, s. 298–300; G. DROSDOWSKI (Hg.), *Der Duden VII*, s. 62. Srov. též J. JUNGMANN, *Slovník česko-německý III*, s. 23; J. GRIMM – W. GRIMM, *Deutsches Wörterbuch I*, s. 1111–1112; Václav MACHEK, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1968, s. 432; Václav VANĚČEK, *Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945*, Praha 1970, s. 203.

Prosazování monogamie a normativní vymezování rodiny coby zásadní systémová východiska pro to, aby se ilegimita stala závažnou kategorií, lze ovšem sledovat již ve starověkých civilizacích. Na křesťanskou Evropu mělo v tomto ohledu bezprostřední vliv římské právo. S jeho působením bývá spojováno jak striktní rozlišování mezi legitimními a nelegitimními dětmi, tak definování různých kategorií levobočků s rozdílnými možnostmi sociální integrace.¹⁵ Na postupném ukotvování institucionalizovaného vztahu muže a ženy v sociálních paradigmatech vlastních křesťanskému civilizačnímu okruhu se pak ve středověku (kromě samotné křesťanské manželské doktríny, již propracoval sv. Augustin a která se šířila s christianizací) významně podílelo formování a uplatňování kanonického práva.¹⁶ Zatímco ještě v prostředí společenských elit merovejské Francké říše nebyla otázka žen zapojených do plození následníků zřetelněji tematizována, éra karolinských panovníků se již vyznačovala výrazným posunem směrem k rozlišování mezi manželskými a nemanželskými potomky. To bylo předpokladem utvoření kategorie panovnických či šlechtických bastardů jako svébytné sociální skupiny, jejíž právní a společenské pozice se v jednotlivých oblastech Evropy nevyhraňovaly zcela shodně. Se svými teritoriálně podmíněnými specifiky pak fenomén (elitních) bastardů ve větší či menší míře působil jako vzor pro nakládání s ilegimitou v nižších vrstvách.¹⁷

Nemanželským se rozuměl takový původ, kdy narození jednice nepředcházela řádný sňatek jeho rodičů coby institucionalizovaný akt legitimující zplnění. Z hlediska uplatňování tohoto výchozího přístupu k ilegimitě byla ovšem klíčová role ženy coby nezpochybnitelné rodičky. Vedle dětí svobodných matek (včetně vdov) mohlo být za určitých okolností nahlíženo jako na nelegitimní i na potomky provdaných žen, třebaže pro otcovství byla primárně určující právě instituce manželství, a nikoliv (v předmoderní společnosti problematicky doložitelný) biologický původ „po meči“. Ten se stával relevantním kritériem pouze ve zvláštních případech,

15 Srov. Jiří KLABOUCH, *Manželství a rodina v minulosti*, Praha 1962, s. 20–47; C. SCHOLZ LÖHNIG, *Unehelichkeit*, s. 948.

16 Horst HERRMANN, *Die Stellung unehelicher Kinder nach kanonischem Recht*, Amsterdam 1971. Ke křesťanské manželské doktríně Pavla HORSKÁ – Milan KUČERA – Eduard MAUR – Milan STLOUKAL, *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*, Praha 1990, s. 51–56. Srov. též Alena ŠUBRTOVÁ, *Kontracepce, aborty a infanticida v pramenech k předstatistickému období*, *Historická demografie* 15, 1991, s. 9–46, zde s. 11–13.

17 Andrea ESMYOL, *Geliebte oder Ehefrau? Konkubinen im frühen Mittelalter*, Köln – Weimar – Wien 2002; Bernhard JUSSEN, *Bastarde und Genitores*, in: Gert Melville – Martial Staub, *Enzyklopädie des Mittelalters I*, Darmstadt 2008, s. 167.

kdy manžel zcela prokazatelně nepřipadal v úvahu jako biologický otec, a to zpravidla kvůli svému dlouhodobému odloučení od choti.¹⁸

V průběhu středověku se z illegitimity stalo stigma (v dobové latinské terminologii *defectus natalium*), jež v negativním smyslu citelně ovlivňovalo společenské zařazení takto „poskvrněného“ člověka. Navzdory časoprostorově podmíněné variabilitě přístupu k nemanželsky narozeným jedincům lze s platností pro velkou část středověku a celý raný novověk v obecné rovině konstatovat, že jejich diskriminace v křesťanské Evropě spočívala ve významném omezení dědických nároků, právní způsobilosti a možnosti profesního uplatnění.¹⁹ Nahlížení na levobočky jako na osoby se sníženou ctí mělo bezprostřední dopady na soudní řízení, kde právě čest představovala velmi významnou kategorii při posuzování způsobilosti k právním úkonům. V českém právním prostředí lze v tomto ohledu zaznamenat určitý posun mezi 15. a 16. stoletím, kdy se uplatňování starší striktní zásady ignorování jakýchkoliv žalob podávaných neřádě počatými osobami postupně omezovalo na dědické pře.²⁰ Výzkumy zaměřené na zdokumentování a vyhodnocení raně novověkých sporů o čest ukazují, že frekventovaným motivem takovýchto pří byly urážky plynoucí z útoku na řádný původ. V jazykově českých právních pramenech z předbělohorské doby přicházejí nejčastěji ke slovu dehonestace spočívající v použití výrazu „pankhart“ či „zkurvysyn“, eventuálně v označení matky za „kurvu“.²¹

18 Egon Conrad ELLRICHSHAUSEN, *Die uneheliche Mutterschaft im altösterreichischen Polizeirecht des 16. bis 18. Jahrhunderts dargestellt am Tatbestand der Fornication*, Berlin 1988; C. SCHOLZ LÖHNIG, *Unehelichkeit*, s. 942.

19 Hermann WINTERER, *Die rechtliche Stellung der Bastarde in Italien von 800 bis 1500*, München 1978, s. 89–108; Dietmar WILLOWEIT, *Von der natürlichen Kindschaft zur Illegitimität. Die nichtehelichen Kinder in den mittelalterlichen Rechtsordnungen*, in: L. Schmutzger – B. Wiggenhauser (Hg.), *Illegitimität im Spätmittelalter*, s. 55–66.

20 Srov. Josef MARKOV, *Kapitoly z dějin českého zemského soudního řízení XII.–XVII. století*, Praha 1967, s. 9; V. VANĚČEK, *Dějiny státu a práva*, s. 103; Karel MALÝ, *Trestní právo v Čechách v 15.–16. století*, Praha 21989, s. 145; Karel MALÝ – Florian SIVÁK, *Dějiny státu a práva v českých zemích a na Slovensku do r. 1918*, Jinočany 21993, s. 195.

21 Především Rudolf RAUSCHER, *Urážka na cti podle českého práva zemského*, Praha 1928, s. 13–14; Jana JANIŠOVÁ (ed.), *Šlechtické spory o čest na raně novověké Moravě (Edice rokové knihy zemského hejtmána Václava z Ludanic z let 1541–1556). Historická studie a edice*, Brno 2007, s. 184, dále zdokumentované případy na s. 274, č. 77; s. 283, č. 99; s. 284, č. 103; s. 289, č. 112; s. 297, č. 128; s. 301, č. 139; s. 310, č. 158; s. 325, č. 191; s. 331, č. 204; s. 334, č. 213; s. 359, č. 139; s. 372, č. 212; TÁŽ, *Delikt urážka na cti v českém a moravském zemském právu. Právní normy a právní praxe*, in: Tomáš Borovský – Dalibor Janiš – Michaela Malaniková (edd.), *Spory o čest ve středověku a raném novověku*, Brno 2010, s. 69–110, zde s. 76, 82–84 (s odkazy na raně novověké právní texty pojednávající o urážce napadením legitimního původu). K analogiím z městského prostředí ilustrativně Bohumír ROEDL (ed.), *Svědectví z morového času. Kniha*

Pod vlivem římského práva, nicméně s řadou teritoriálních specifik, se ve středověku uplatňoval různý přístup k levobočkům podle okolností jejich zplození. Základním rozlišovacím kritériem byla kvalita (respektive délka) vztahu nesezdaného páru. V obecné rovině mohli *liberi naturales non legitimi*, kteří vzešli z dlouhodobého neoficiálního partnerství muže a ženy (konkubinátu) podobajícího se manželskému poměru, počítat s vyšší mírou shovívavosti vůči svému problematickému původu než *liberi nec legitimi nec naturales*, kteří jako „produkty“ prostituce, incestu či cizoložství čelili striktnější sociální diskriminaci. Mezi sklonkem středověku a koncem 16. století však konkubinát ve většině evropských zemí ztratil svou výlučnost, a tedy i relevanci v dědickém právu, ačkoliv jeho odraz zachytíme i v některých raně novověkých kodifikacích.²²

S ilegitemitou spojená sociální diskriminace se v případech šlechtických bastardů týkala především jejich principiálního vyloučení z následovnictví po otcích, nejen pokud šlo o exkluzivní postavení v hierarchické struktuře předmoderní society, ale rovněž ve vztahu k rodovým majetkovým državám. Širší okruh levobočků pak čelil restrikcím ohledně působení v byrokratickém aparátu, a to jak ve sféře vrchnostenské správy, tak v městských samosprávných orgánech. Pro urbánní prostředí měl navíc obecnější platnost trend zpřísňování sociální kontroly nad živnostmi, který vedl k nepřipouštění mimomanželsky počatých jedinců k výkonu řemesel. Ve velké části evropských měst jej lze doložit pro období 15. a 16. století (s důsledky pro celý raný novověk), přičemž často bezprostředně souvisel s upevňováním vlivu cechovních korporací.²³

svědeckých výpovědí u městského soudu v Žatci z let 1580–1587. Edice pramene, Praha 2003, s. 41, č. 143; s. 58, č. 199; s. 59–60, č. 204; s. 60, č. 205; s. 136, č. 498.

- 22 Anke LEINWEBER, *Die rechtliche Beziehung des nichtehelichen Kindes zu seinem Erzeuger in der Geschichte des Privatrechts*, Köln 1978, s. 45–73; Eva SCHUMANN, *Die nichteheliche Familie. Reformvorschlage für das Familienrecht mit einer Darstellung der geschichtlichen Entwicklung und unter Berücksichtigung des Völker- und Verfassungsrechts*, München 1998, s. 30–43; ve vztahu k okruhum městského práva relevantnım pro české zeme Pavla SLAVÍČKOVA, *Pravnı ochrana detı v období prvnıch kodifikacı*, Praha 2012, s. 72–74. Zevrubnou definici genealogickych a pravnıch kvalit synovskeho pomeru, navazujicı na širokou recepci římského práva v brněnském městském právu, nalezneme u Brikciho z Licka, kde je ve vztahu k ilegitemite rozlišováno mezi syny „přirozenými (ale) neřadnymi“, kteří vzešli z konkubinátu, a niřší kategorií synů „ani přirozených ani řádných“. Viz Josef JIREČEK – Hermenegild JIREČEK (edd.), *M. Brikciho z Licka Práva městská dle textu z r. 1536*, Praha 1880, s. 177–178, kap. XXVII, l. 21. Srov. Miroslav FLODR (ed.), *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století I. vod a edice*, Brno 1990, s. 260, l. 345; TÝŽ, *Brněnské městské právo. Zakladatelské období (–1359)*, Brno 2001, s. 277.
- 23 Knut SCHULZ, *Die Norm der Ehelichkeit im Zunft- und Burgerrecht spatmittelalterlicher Städte*, in: L. Schmutge – B. Wiggenhauser (Hg.), *Illegitimität im Spätmittelalter*, s. 67–83; Christian

Od rozhraní středního a nového věku se na normativní regulaci společenského uplatnění levobočků (primárně šlechtických) významně podílely kodifikace zemských práv, ať už byly zaštitěny autoritou zeměpána či stavů. V našem prostředí pronikla diskriminační ustanovení týkající se držby zemskodeskových statků do klíčových zákoníků, které se rozhodující měrou podílely na formování právní kultury předbělohorských Čech a Moravy.²⁴ České Vladislavské zřízení zemské z roku 1500 sice na jedné straně přiznalo osiřelým nemanželským dětem pánů a rytířů ve srovnání s majoritní populací lepší postavení v tom smyslu, že si šlechtičti „poboční synové aneb dcery“ na rozdíl od poddanských sirotků mohli sami vybírat novou vrchnost, na druhé straně však kladlo zběhlého levobočka na roveň zběhlému poddanému či čeledínovi. Především ale formulovalo (v návaznosti na usnesení českého zemského sněmu z roku 1497) striktní zásadu, podle níž „pankhartuom a kurvám zjevným nemá ve dsky kladeno býti.“²⁵ *Mutatis mutandis* se příslušné artikuly objevily rovněž v mladších českých zemských zřízeních z let 1549 a 1564.²⁶

Ustanovení podobné tomu, jež vylučovalo levobočky z držby deskového zboží v Čechách, nalezneme již v nejstarším zemském zřízení Markrabství moravského z roku 1516. Formulace příslušného článku (vycházejícího z usnesení moravského zemského sněmu z roku 1505) je na rozdíl od jeho českého protějšku spojena s kon-

HESSE, *Illegitime in der Verwaltung. Nichtbelich geborene Amtsträger in Fürstentümern des spätmittelalterlichen Reiches*, in: Andreas Meyer – Constanze Rendtel – Maria Wittmer-Butsch (Hg.), *Päpste, Pilger, Pönitentiare. Festschrift für Ludwig Schmutge zum 65. Geburtstag*, Tübingen 2004, s. 499–514. Srov. také J. KLABOUCH, *Manželství a rodina*, s. 94; Radek LIPOVSKI, *Nemanželské děti ve městě Frydku na prahu moderní společnosti*, Těšínsko 48, 2005, č. 1, s. 12–16.

24 K zemským zřízením s přednostním zřetelem k českému státu přehledně Jaroslav PÁNEK, *Český stát a stavovská společnost na prahu novověku ve světle zemských zřízeních*, in: Karel Malý – Jaroslav Pánek (edd.), *Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500–1619)*, Praha 2001, s. 13–54.

25 Viz recentní edici Petr KREUZ – Ivan MARTINOVSKÝ (edd.), *Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích)*. Edice, Praha 2007, s. 164, čl. 180 (k deskovým vkladům); s. 189, čl. 288 („Že z panského aneb z rytířského řádu poboční synové aneb dcery nemají vydáváni býti jako jiní sirotci, leč by komu dobrovolně slíbili človecenství.“) Tamtéž, s. 184, čl. 264, je formulována zásada, že podávání pūhonů kvůli zběhlým levobočkům má být obdobné jako v případě pūhonů kvůli zběhlým poddaným a čeledi; měly tedy směřovat k menšímu zemskému soudu: „Aby též pro schovance, nájemníky a pro pankharty bylo poháněno jako o lidi a o čeled zběhlú“

26 Josef JIREČEK – Hermenegild JIREČEK (edd.), *Zřízení zemská království Českého XVI. věku*, Praha 1882, s. 251, čl. G 39; s. 265, čl. I 12; s. 266–267, čl. I 20 (1549); s. 561, čl. E 27; s. 626, čl. M 13; s. 627, čl. M 21 (1564). Do zkrácené redakce zemského zřízení z roku 1530 (která jinak v souvislosti s nářkem cti uvádí výrazy „z kurvy syn“ a „pankhart“ – tamtéž, s. 19–20, čl. 34) se sledovaná ustanovení nedostala.

kretizací (potenciálních) snah o jeho obcházení, což lze interpretovat tak, že se v ní odráží odpor části stavovské obce proti diskriminaci levobočků: „Také pankhartóm statku pozemského žádný poručiti nemuož pod nižádnú barvú, ani dekami, ani na mocný list královský.“ S nepodstatnými jazykovými a ortografickými odchylkami byl tento artikul přejímán i do následujících moravských zemských zřízení z předbělohorské doby, která byla vydána tiskem v letech 1535, 1545, 1562 a 1604.²⁷

Ve sféře plošných kodifikací městského práva představovala obdobu citovaných ustanovení zásada formulovaná v Koldínově zákoníku, který se roku 1579 dočkal schválení pro Čechy a teprve na sklonku 17. století byl přijat i na Moravě: „Zjevným kurvám a pankhartům v knihy městské nic kladeno býti nemá.“²⁸ Starší kodifikační pokus Brikciho z Licka z roku 1536 sice rovněž vylučoval nemanželské syny z nároku na otcovské dědictví, avšak zároveň obsahoval pasáž apelující na sourozeneckou solidaritu s levobočky: „Avšak milostivé jest a některak rozum ukazuje, aby synové řádní přirozeným milosrdně pomáhali voděvem a potřebami živnosti.“²⁹ Bylo by lákavé, leč zavádějící hledat v této argumentaci, která se zřetelem k tématu s výraznou sociální dimenzí propojuje kategorie milosrdenství a „rozumu“, symptomy protoosvícenského právního myšlení.³⁰ Rozhodně totiž nešlo o inovativní prvek raně novověkého kodifikačního úsilí, ale o pasáž bezprostředně vycházející ze starší, středověké vrstvy utváření městského práva.³¹

27 Jana JANIŠOVÁ – Dalibor JANIŠ (edd.), *Zemské zřízení Markrabství moravského z roku 1516 (Počátky kodifikace zemského práva na Moravě)*, Olomouc 2013, s. 110, čl. 19.1. K následujícím zřízením František ČÁDA (ed.), *Zemské zřízení moravské z roku 1535. Spolu s tiskem z roku 1562 nově vydaným*, Praha 1937, s. 96, čl. 85; Dalibor JANIŠ (ed.), *Práva a zřízení Markrabství moravského z roku 1545 (Pokus moravských stavů o revizi zemského zřízení)*. *Historický úvod a edice*, Brno 2005, s. 194, čl. 194; Jana JANIŠOVÁ (ed.), *Zřízení zemské Markrabství moravského z roku 1604*, Praha 2015, s. 373, čl. 111. Srov. také TÁŽ, *Struktura moravského zemského zřízení z roku 1516 se zřetelem na úpravu právního postavení sirotků, majetkové a dědické právo*, *Acta historica Universitatis Silesiae Opaveinsis* 6, 2013, s. 11–27, zde s. 25.

28 Článek E 39/1, který pokračuje: „A bylo-li by co takovým od koho na statcích nemohvitých, to jest na gruntech, kšaftem odkázáno, právo v jednom každém městě, uložic takovým jistý čas, rozkáže jim odtud se vyprodati, tak aby dobře zachovali lidé, a kteříž by se té obci hoditi mohli, těch a takových gruntův vešli v držení a zlí s dobrými rovnosti nenesli.“ Viz Josef JIREČEK (ed.), *Práva městská království Českého a markrabství Moravského spolu s krátkou jich summou od M. Pavla Krystýana z Koldína*, Praha 1876, s. 156–157; Karel MALÝ a kol. (edd.), *Práva městská Království českého. Edice s komentářem*, Praha 2013, s. 170.

29 J. JIREČEK – H. JIREČEK (edd.), *M. Brikciho z Licka Práva městská*, s. 177, kap. XXVII, čl. 20.

30 K osvícenskému právnímu myšlení a některým z jeho raných projevů nově Karolína ADAMO-VÁ – Antonín LOJEK, *Právníci doby osvícenské*, Praha 2014.

31 Srov. M. FLODR, *Brněnské městské právo*, s. 295; TÝŽ (ed.), *Právní kniha města Brna I*, s. 260, čl. 344: „Est tamen pium et quodammodo rationabile, quod legitimis naturalibus misericorditer subveniant in victus et amictus necessitate.“

Obnovená zřízení zemská pro Čechy a Moravu z let 1627 a 1628 nepřinesla ve vztahu k postavení levobočků žádné zásadní změny. V souvislosti s dědickým právem se omezila na konstatování, že pokud jde o eventuální majetkové nároky nemanželských potomků na rodičovské statky, zůstávají v platnosti dosavadní normy: „Toto se pak rozumí toliko o dětech z pořádného manželství zplozených; ale s nepořádnými dětmi má v tom prvotní řád a způsob zachován býti.“³² Razantní, v osvícenském duchu se nesoucí proměnu pojetí illegitimity vnesly do právního systému habsburské monarchie až panovnické výnosy z roku 1783 a Všeobecný občanský zákoník vydaný o tři léta později, jimiž byl nemanželský původ destigmatizován a takto narozené děti postaveny zcela na roveň legitimním. Úplné zrovnoprávnění však následně – v intencích proklamované ochrany rodiny – odstranila ustanovení o nemanželských dětech v novém Všeobecném občanském zákoníku z roku 1811, která pak prodělávala dílčí změny v opakovaných novelizacích.³³

Vrátíme-li se do staršího období, pak lze v obecné rovině konstatovat, že mezi raným středověkem a počátkem novověku sociální diskriminace levobočků

32 Citováno podle jazykově českého znění Obnoveného zřízení zemského pro Čechy (analogická pasáž v Obnoveném zřízení zemském pro Moravu není formulačně totožná, nicméně po obsahové stránce vyznívá stejně). Viz Hermenegild JIREČEK (ed.), *Obnovené Právo a Zřízení Zemské dědičného království Českého – Verneuerte Landes-Ordnung des Erb-Königreichs Böhmen 1627*, Praha 1890, s. 428 (německy na s. 429), čl. O 33; TÝŽ (ed.), *Verneuerte Landes-Ordnung des Erb-Markgrafthums Mähren – Obnovené zřízení zemské dědičného markhrabství moravského 1628*, Brno 1890, s. 333 (německy na s. 332), čl. 448. Dále srov. ustanovení upravující dosavadní libovůli matek v majetkových odkazech v tom smyslu, „aby jedna každá máté dětem svým pořádným v manželství pořádném zplozeným půl dílu jmění svého odkázala, druhý pak díl, komu by se jí dobře líbilo, kšaftovala.“ Viz H. JIREČEK (ed.), *Obnovené Právo a Zřízení Zemské dědičného království Českého*, s. 422 (německy na s. 423), čl. O 26; moravský protějšek (v jehož českém znění je tam, kde se v Obnoveném zřízení zemském pro Čechy píše „dětem svým pořádným v manželství pořádném zplozeným“, uvedeno „svým dětem vlastním“; že jsou i zde míněni manželští potomci, prokazuje německá mutace textu) TÝŽ (ed.), *Verneuerte Landes-Ordnung des Erb-Markgrafthums Mähren*, s. 327 (německy na s. 326), čl. 441.

33 J. KLABOUCH, *Manželství a rodina*, s. 121, 231; V. VANĚČEK, *Dějiny státu a práva*, s. 284–285, 366; Daniela TINKOVÁ, *Illegitimita a „nová ekonomie života“ v osvícenské Habsburské monarchii. Problém svobodných matek a nemanželských dětí mezi sociální kontrolou a sociální péčí na prahu občanské společnosti*, *Historická demografie* 27, 2003, s. 133–172, zde s. 147; TÁŽ, *Porušený řád manželský. Problémy rozvodu, adulteria a nemanželských dětí v rakouském a francouzském občanském právu na přelomu 18. a 19. století*, in: Jaroslav Kotulán – Dušan Uhlíř (edd.), *Evropa 1805. Sborník prací V. mezinárodního napoleonského kongresu*, Brno 2006, s. 543–559, zde s. 550–552. Ačkoliv se právní normy 19. století již vymykají záběru tohoto příspěvku, je třeba upozornit na skutečnost, že se v nich dostala ke slovu také problematika mechanismů legitimování nemanželských dětí. Ta zůstala v raně novověkých českých a moravských zemských zákonících i kodifikacích městského práva nepovšimnuta (srov. též P. SLAVÍČKOVÁ, *Právní ochrana dětí*, s. 74–75).

rozhodně neslábla. Naopak se stala neodmyslitelnou součástí normativního rámce vyhraňování různě definovaných segmentů hierarchicky uspořádané společnosti.³⁴ Právě jako důsledek zpřísnující se sociální (sebe)kontroly, která toto vyhraňování provázela, bývá vysvětlován demograficky jen pro některá teritoria doložený a co do obecné platnosti pouze předpokládaný pokles nemanželských porodů v průběhu 16.–17. století,³⁵ který byl od poloviny 18. století střídán právě opačným trendem, někde v závislosti na regionálních specifikách zaznamenaným teprve od přelomu první a druhé čtvrtiny 19. věku. Do jaké míry byl kvantitativní pokles ilegitivity v raném novověku zapříčiněn tlakem shora (tedy iniciován společenskými elitami) a do jaké míry šlo o spontánní, s utužováním sebekázně spojenou moralizaci společnosti, je nadále předmětem diskusí.³⁶

Současně s právními nástroji sloužícími k potlačování ilegitivity, o něž se opírala institucionalizovaná sociální diskriminace levobočků, však fungovaly také mechanismy, které umožňovaly (či měly umožnit) individuální oprostění od stigmatu nemanželského původu.³⁷ Ve středověku se vyprofilovalo a po celý raný

34 Odráž tohoto procesu lze názorně sledovat na časově podmíněných proměnách postavení levobočků v jednotlivých rodech. Konkrétní příklad ze šlechtického prostředí, dokumentující rozdíl mezi 13.–14. a 15.–16. stoletím, publikoval Karl Heinz BURMEISTER, *Illegitime Adelspröb-linge aus dem Hause Montfort*, in: Wolfgang Hartung – Alois Niederstätter (Hg.), *Eliten im vorindustriellen Vorarlberg*, Dornbirn 1994, s. 110–118, zvláště s. 111.

35 K problémům s kvantifikací pro předstatistické období Neithard BULST, *Illegitime Kinder – viele oder wenige? Quantitative Aspekte der Illegitimität im spätmittelalterlichen Europa*, in: L. Schmutge – B. Wiggenhauser (Hg.), *Illegitimität im Spätmittelalter*, s. 21–39.

36 Starší literaturu shrnul P. HORSKÁ – M. KUČERA – E. MAUR – M. STLOUKAL, *Dětství, rodina a stáří*, s. 303–310; Richard van DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.–18. století) I. Dům a jeho lidé*, Praha 1999, s. 191–195; D. TINKOVÁ, *Ilegitimita a „nová ekonomie života“*, s. 135–142. Recentní domácí regionální (případně lokální) sondy ovšem nabádají k opatrnosti, pokud jde o mechanické přenášení zahraničních tezí týkajících se raně novověkých demografických trendů – včetně proměn ve statistickém zastoupení ilegitivity – na české prostředí. Srov. R. LIPOVSKI, *Nemanželské děti*, s. 14–15; Josef GRULICH, *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 16. až 18. století*, České Budějovice 2008, s. 196–198; Alice VELKOVÁ, *Krutá vrchnost, ubozí poddaní? Proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy*, Praha 2009, s. 335–362; Pavel MATLAS, *Shovívavá vrchnost a neukáznění poddaní? Hranice trestní disciplinace poddaného obyvatelstva na panství Hluboká nad Vltavou v 17.–18. století*, Praha 2011, s. 89–105. K mimořádným faktorům (válečným konfliktům, epidemiím), které přispívaly k dočasněmu zvyšování počtu nelegitimních porodů, srov. Lumír DOKOUPIL – Ludmila FIALOVÁ – Eduard MAUR – Ludmila NESLÁDKOVÁ, *Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století*, Praha 1999, s. 46–50.

37 K legitimacím v římském právu srov. Albert WEITNAUER, *Die Legitimation des außerehelichen Kindes im römischen Recht und in den Germanenrechten des Mittelalters. Historisch-rechtsvergleichende Abhandlung*, Basel 1940; J. KLABOUCH, *Manželství a rodina*, s. 36–37.

novověk (s přesahy do mladšího období) se uplatňovalo více způsobů „očisty“ nelegitimně narozených jedinců, které se lišily nejen svým institucionálním zakotvením, ale také kvalitou, respektive dosahem a mírou společenského uznání.³⁸

Církevními autoritami udílené dispensy týkající se ilegitimity sice poskvrnu plynoucí z nemanželského původu v pravém slova smyslu neodstraňovaly, ale relativizovaly její dopady. Adresáty těchto kanonickoprávních aktů, jejichž značnou frekvenci pro období pozdního středověku dokládají zejména registra papežských penitenciářů, byli převážně „problematicky“ narození uchazeči o vstup do řad kléru. Zatímco dispensování biskupskou autoritou jim otevíralo dveře k přijetí nižšího svěcení a získání sinekury, v případě aspirací na vyšší svěcení a na převzetí řádného benefícia byl nutný dispens udělený papežem.³⁹

Větší dosah než dispensy měly (nebo alespoň teoreticky měly mít) institucionálně různě zaštitěné legitimize, jejichž očekávaným důsledkem byla „náprava“ nemanželského původu. Do přímé souvislosti s rozvojem církevní nauky o manželství bývá kladeno prosazení mechanismu označovaného jako *legitimatio per matrimonium subsequens*. Legitimaci prostřednictvím dodatečného sňatku rodičů dítěte uznávali papežové od 12. století (za pontifikátu Alexandra III. byla přijata do kanonického práva z justiniánských kodifikací) a její význam postupně vzrůstal.⁴⁰ Ještě po celý raný novověk ovšem její širší uplatňování naráželo na těžko prolomitelné přehradu stavovské příslušnosti, které zásadně omezovaly možnost výběru

38 Srov. Ludwig SCHMUGGE – Hans BRAUN, *Dispense und Legitimierungen durch die Pönitentiarie für Illegitime alemannischer Städte (ca. 1450–1550)*, in: Knut Schulz – Elisabeth Müller-Luckner (Hg.), *Handwerk in Europa. Vom Spätmittelalter bis zur Frühen Neuzeit*, München 1999, s. 33–49; Simona SLANIČKA, „*Tanquam legitimus*“. *Bastarde in spätmittelalterlichen Legitimationsbriefen*, in: Andrea Bendlage – Andreas Prierer – Peter Schuster (Hg.), *Recht und Verhalten in vormodernen Gesellschaften. Festschrift für Neithard Bulst*, Bielefeld 2008, s. 103–122.

39 Robert GÉNESTAL, *Histoire de la légitimation des enfants naturels en droit canonique*, Paris 1905, s. 45–80; Peter LANDAU, *Das Weibehindernis der Illegitimität in der Geschichte des kanonischen Rechts*, in: L. Schmugge – B. Wiggenhauser (Hg.), *Illegitimität im Spätmittelalter*, s. 41–53; Filippo TAMBURINI, *Die Apostolische Pönitentiarie und die Dispense „super defectu natalium“*, in: L. Schmugge – B. Wiggenhauser (Hg.), *Illegitimität im Spätmittelalter*, s. 123–132; Ludwig SCHMUGGE, *Kirche, Kinder, Karrieren. Päpstliche Dispense von der unehelichen Geburt im Spätmittelalter*, Zürich 1995; případově Georg WIELAND, *Römische Dispense „de defectu natalium“ für Antragsteller aus der Diözese Konstanz (1449–1533). Fallstudie an dispensierten Klerikern aus dem Bistum Konstanz*, in: L. Schmugge – B. Wiggenhauser (Hg.), *Illegitimität im Spätmittelalter*, s. 293–299; Ch. HESSE, *Illegitime in der Verwaltung*, s. 501–502.

40 R. GÉNESTAL, *Histoire de la légitimation*, s. 105–180; H. WINTERER, *Die rechtliche Stellung der Bastarde in Italien*, s. 65–68.

oficiálních partnerů (ať už v konkrétním prostředí šlo o kodifikované, či pouze zvykově uplatňované hledisko rovnorodosti).⁴¹

Bouřlivý rozmach tohoto způsobu retušování poskvrný plynoucí z nemanželského původu proto přineslo teprve sociálně průchodnější 19. století, kdy na pozadí transformace genderových rolí a ženské emancipace zaznamenáme kvantitativní nárůst genealogické ilegitimity, jež si však stále uchovávala výrazný stigmatizační rozměr s bezprostředními sociálními dopady. Z mnoha detailně zdokumentovaných případů lze odvodit, že se v 19. století rozšířilo účelové využívání uvedeného mechanismu k takové institucionalizaci otcovství, jež (někdy zcela zjevně) neodpovídala realitě početí. Nezřídka sloužila nejenom k odstranění sociálních handicapů svobodných matek a jejich dětí, ale také jako nástroj společenského a (či) majetkového vzestupu.⁴²

Jiné legitimační mechanismy, které nebyly spojeny s dodatečným sňatkem, se začaly uplatňovat na přelomu 12. a 13. století. *Legitimatio per rescriptum* spočívala v listinném anulování nemanželského původu, respektive v listinném prohlášení, že má být na toho, v čí prospěch bylo příslušné privilegium vystaveno, nahlíženo jako na řádně zplozeného. Nejstarší listiny tohoto typu vycházely z papežské kanceláře (*legitimatio per rescriptum papae*) již za pontifikátu Inocence III., nicméně už záhy si v souvislosti se soupeřením církevní a světské moci začali osobovat právo legitimovat levobočky i světszí panovníci.⁴³ Především to byli římsští císařové/králové, ale postupně také jiní suveréni (*legitimatio per rescriptum imperatoris/regis/prin-*

41 Ke kritériu rovnorodosti alespoň Václav BŮŽEK – Josef HRDLIČKA – Pavel KRÁL – Zdeněk VYBÍRAL, *Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku*, Praha – Litomyšl 2002, s. 60, 309, 317; Petr MAŤA, *Svět české aristokracie (1500–1700)*, Praha 2004, s. 593–597; Jan ŽUPANIČ, *Nová šlechta Rakouského císařství*, Praha 2006, s. 19–23.

42 Srov. Marc BORS, *Über Liebesheirath und Zwangsheirat im 19. Jahrhundert*, *Rechtshistorisches Journal* 15, 1996, s. 408–417; J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta*, s. 112–115. Z konkrétních příkladů zjevně účelové (v tomto případě neúspěšně soudně napadené) matrimoniální legitimize spojené s předáním atributů urozenosti srov. Tomáš STERNECK, *Mezi měšťany a šlechtou. Dějiny rodu Daublebských ze Sternecku*, Brno 2009, s. 266. Pro venkovské prostředí formuloval David Warren SABEAN, *Unebelichkeit. Ein Aspekt sozialer Reproduktion kleinbäuerlicher Produzenten. Zu einer Analyse dörflicher Quellen um 1800*, in: Robert M. Berdahl und Koll. (Hg.), *Klassen und Kultur. Sozialanthropologische Perspektiven in der Geschichtsschreibung*, Frankfurt am Main 1982, s. 54–76, zejména s. 69–71, tezi o zvýšení ceny svobodné matky s dítětem na sňatkovém trhu (s vysvětlením, že taková nevěsta přinášela do rodiny další pracovní sílu); nověji tuto hypotézu na cenných materiálových sondách relativizuje Alice VELKOVÁ, *Nemanželské děti ve venkovské společnosti na přelomu 18. a 19. století*, in: Tomáš Jiránek – Jiří Kubeš (edd.), *Dítě a dětství napříč staletími*, Pardubice 2003, s. 205–227; TÁŽ, *Krutá vrchnost, ubozí poddaní?*, s. 335–362.

43 Ferdinand KOGLER, *Die legitimatio per rescriptum von Justinian bis zum Tode Karls IV.*, Weimar 1904, s. 14–41; R. GÉNESTAL, *Histoire de la légitimation*, s. 181–227; H. WINTERER, *Die*

cipis), zvláště pokud se ve svých teritoriích zdráhali akceptovat nároky Svatého stolce na regulování ilegitimity, které považovali za nedotknutelnou součást vlastních vládařských kompetencí. Tyto střety však neměly nic na tom, že se jak panovníci Svaté říše římské, tak papežové ve středověku i raném novověku uchýlovali k delegování legitimačního práva, respektive určité jeho části vymezené stavovskou příslušností otců levobočků, na své palatiny (*comites palatini*), ať už šlo o držitele velkého či malého palatinátu (*comitiva maior, comitiva minor*).⁴⁴

Jelikož legitimize na rozdíl od církevních dispensů směřovaly k univerzálním retuším poskvrnění nemanželským původem, měly teoreticky zrovnoprávnovat levobočky s řádně narozenými osobami ve sféře obou práv – civilního i církevního. V praxi ovšem jak význam dodatečného, po narození dítěte uzavřeného sňatku rodičů, tak váhu legitimačních listin relativizovaly nejenom střety duchovenských a profánních autorit (často vedoucí k neuznávání církevních privilegií světskou mocí a naopak), nýbrž také specifické přístupy k ilegitimitě v určitých sociálních prostředích. Proto zpravidla k církevní kariéře neotevíraly dveře palatinátní legitimize, a to paradoxně ani takové, jež byly zlistiněny jménem papežských palatinů. Pozoruhodným směrem se pak na rozhraní středního a nového věku proměňovala akceptace legitimačních aktů ve městech. V souvislosti s již připomenutým zpříšňováním sociální kontroly klesala v urbánním prostředí 15. a 16. století míra uznávání legitimaací. Striktnější uplatňování kritéria manželského původu při korporativním posuzování způsobilosti jedince etablovat se ve strukturách pozdně středověkých a raně novověkých měst lze sledovat především na území Říše, nicméně o analogických tendencích nechybějí doklady ani z jiných oblastí Evropy. Ignorování či relativizace retuší nemanželského početí se na městské půdě netýkaly jen institutu *legitimatio per matrimonium subsequens*, papežských legitimaací *per rescriptum*, popřípadě dispensů, jež si uchovávaly význam především

rechtliche Stellung der Bastarde in Italien, s. 80–84; L. SCHMUGGE – H. BRAUN, *Dispense und Legitimierungen*, s. 35–37.

44 F. KOGLER, *Die legitimatio per rescriptum*, s. 42–73; H. WINTERER, *Die rechtliche Stellung der Bastarde in Italien*, s. 68–75 (tamtéž, s. 76–80, ke specifickým, okrajově se uplatňujícím legitimačním mechanismům, jež byly ovšem zčásti spíše variantami výše uvedených modelů); L. SCHMUGGE – H. BRAUN, *Dispense und Legitimierungen*, s. 37–39. K palatinátům obecně (vedle rozsáhlé literatury o jednotlivých komitivách) Martin KOLÁŘ – August SEDLÁČEK, *Českomoravská heraldika I. Část všeobecná*, Praha 1902, s. 43–49; Felix HAUPTMANN, *Eines Hoffsalzgrafen Tätigkeit*, *Der Deutsche Herold* 47, 1916, s. 46–47; Erwin SCHMIDT, *Die Hoffsalzgrafenwürde an der hessen-darmstädtischen Universität Marburg/Gießen*, Gießen 1973, s. 1–22; Milan BUBEN, *Encyklopedie heraldiky*, Praha 2003, s. 329–330; J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta*, s. 40–43.

ve vztahu k církevním kariérám, ale také legitimačních listin vystavovaných světskými autoritami, a to včetně římských císařů/králů.⁴⁵

Po nástupu evropské reformace, bezpochyby v přímé souvislosti s ní, se jako výraz mnohostranných snah o posílení autonomie městských komunit objevovaly také legitimize prováděné samotnými městy, respektive městskými radami. Vedle těchto dosud do potřebné hloubky neprobádaných, a tedy prozatím v širším rámci témat spjatých s fenoménem ilegitivity uceleně nezhodnocených aktů se ve středoevropských městech (prokazatelně od 15. století) uplatňovala sofistikovaná emancipační strategie levobočků spjatá s dosažením univerzitního vzdělání. Byla založena na kombinaci dvou systémových východisek: prověřování manželského původu studentů připouštěných k magisterské promoci (u bakalářů svobodných umění se potvrzení legitimacy zpravidla nevyžadovalo) a důsledného uznávání papežských výnosů orgány (katolických) univerzit. S magisterským titulem tak jeho nabyvatelé mohli nakládat jako s listinným potvrzením svého řádného početí, čehož přirozeně neváhali využívat dispensování či legitimování levobočci tam, kde by jejich primární genealogická „očista“ nebyla akceptována. Nemanželsky narozeným jedincům se tím otevíraly dveře například do městských kanceláří.⁴⁶

Pro řešení problémů plynoucích z nemanželského původu bylo ve středověku a raném novověku příležitostně využíváno i jiného modelu meliorace sociálního postavení levobočků, který se ovšem ani zdaleka neuplatňoval pouze ve vztahu k problému ilegitivity; ostatně ani nebyl k jejímu ošetřování primárně určen. Byla jím adopce, tedy – po formální stránce různě realizovatelné – přijetí do rodiny se z toho plynoucími majetkoprávními důsledky. Postavení adoptovaných se sice v závislosti na konkrétních právních systémech mohlo v dílčích otázkách lišit, nicméně až na výjimky adopce v zásadě garantovala dědický nárok vůči osvojiteli (netýkalo se to ovšem nabytí šlechtického titulu, které muselo být ošetřeno panovnickým svolením, ani přebírání držby lenních statků). Právě s existenčním zajištěním levobočků souvisely doložené případy, kdy ženatí muži se souhlasem svých chotí adoptovali vlastní nemanželské děti.⁴⁷

Především právě mechanismy „očisty“ od stigmatu nemanželského původu umožnily vyniknout řadě levobočků na scéně evropských „velkých dějin“ i v době,

45 L. SCHMUGGE – H. BRAUN, *Dispense und Legitimierungen*, s. 39–49.

46 Tamtéž, s. 40–41.

47 H. WINTERER, *Die rechtliche Stellung der Bastarde in Italien*, s. 85–87 (adopce mohli potvrdovat císařští palatini); J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta*, s. 110–112.

kdy ilegimititu provázela programová sociální diskriminace.⁴⁸ Bylo by možné jmenovat dlouhou řadu prominentních bastardů, jejichž osudy pronikly do obecného historického povědomí, kde se příznačně spíše než prostřednictvím historiografie udržují s pomocí beletristických textů, případně historického bulváru, a nověji také audiovizuálních médií. K nejproslulejším levobočkům doznívajícího středního a počínajícího nového věku nezpochybnitelně patří Cesare Borgia (1475–1507) a jeho sestra Lucrezia (1480–1519), populární a mnohvrstevně medializovaní nejenom díky svému původu, ale také zásluhou kontroverzí provázejících jejich životní osudy, či úspěšný vojevůdce don Juan de Austria (1547–1578), který si vydobyl vavříny v jednom z nejvýznamnějších bojových střetů 16. století, námořní bitvě u Lepanta.⁴⁹ Z pohledu zaměřeného na dějiny českého státu je vedle středověkých přemyslovských levobočků Mikuláše Opavského (asi 1255–1318) a Jana Volka († 1351) součástí „první ligy“ známých nelegitimně počatých osobností také jeden z potomků císaře Rudolfa II., morbidním epilogem své pozemské pouti fascinující don Julius Caesar d’Austria (asi 1585–1609).⁵⁰

48 K rozmanitým osudům středověkých královských bastardů na Iberském poloostrově a v Anglii srov. Hermann WINTERER, *Die rechtliche Stellung der Bastarde in Spanien im Mittelalter*, München 1981, s. 113–115; Chris GIVEN-WILSON – Alice CURTEIS, *The Royal Bastards of Medieval England*, London 1984.

49 Bartolomé BENASSAR, *Don Juan de Austria. Un héroe para un imperio*, Madrid 2000; Marita A. PANZER, *Don Juan de Austria. Karriere eines Bastards*, Regensburg 2004; S. SLANIČKA, *Bastarde als Grenzgänger, Kreuzfahrer und Eroberer*, s. 16–19; P. SLOTERDIJK, *Die schrecklichen Kinder*, s. 370–390. Z popularizačních prací srov. alespoň Ursula TAMUSSINO, *Kinder der Liebe. Berühmte Bastarde*, Wien 1994 (nověji též v českém překladu TÁŽ, *Děti lásky. Slavní levobočci*, Praha 2000); Jaroslav ČECHURA – Milan HLAVAČKA – Jiří MIKULEC, *Děti a levobočci českých králů*, Praha 1995 (poslední z několika dalších vydání je součástí trojknihy Jaroslav ČECHURA – Milan HLAVAČKA – Eduard MAUR – Jiří MIKULEC, *Královská triologie. Ženy a milenky českých králů – Muži a milenci českých královen – Děti a levobočci českých králů*, Praha 2008, s. 387–585); Jurí FIORILLO, *Slavní bastardi. Dramatické životní osudy slavných historických osobností nemanželského původu*, Praha 2010.

50 Jan BISTRICKÝ, *Johann das Öchslein (Völek) († 1351)*, in: Erwin Gatz (Hg.), *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1198 bis 1448*, Berlin 2001, s. 511–512; Markéta STŘEŠTÍKOVÁ, *Královův syn. Dětství a jinošství Mikuláše I. Opavského*, Opava. Sborník k dějinám města 3, 2003, s. 12–16; Stanisław Andrzej SROKA, *Nieślubne potomstwo władców Europy Środkowej w XIV wieku*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne 135, 2008, s. 21–28. Méně známá je problematika lucemburských bastardů. Srov. Winfried REICHERT, *Der fünfte Mann oder über Bastarde im Hause Luxemburg*, in: Angela Giebmeier – Helga Schnabel-Schüle (Hg.), „Das Wichtigste ist der Mensch“. Festschrift für Klaus Gerteis zum 60. Geburtstag, Mainz 2000, s. 365–401; Jana FANTYSOVÁ-MATĚJKOVÁ, *Guillaume, bâtard de Luxembourg*, in: Kateřina Bobková-Valentová – Eva Doležalová – Eva Chodějovská – Zdeněk Hojda – Martin Svatoš (edd.), *Roma–Praga. Praha–Řím. Omaggio a Zdeňka Hledíková*, Praha 2009, s. 81–87. K levobočkům Rudolfa II. viz dále.

Navzdory společným východiskům v nazírání na ilegimititu a analogiím v uplatňování legitimačních mechanismů nebyl přístup k nemanželským potomkům ve všech oblastech náležejících k civilizačnímu okruhu západního křesťanství totožný. Odvíjel se nejen od politické a právní kultury jednotlivých zemí či státních útvarů, ale také od (nad)regionálních specifík ve vnímání genealogické identity, vycházejících z tradičních modelů rodiny a rodu.⁵¹ Ačkoliv bude v další fázi výzkumu zapotřebí věnovat této otázce mnohem hlubší pozornost, lze i prismatem studia ilegimity nahlížet na raně novověké české země jako na integrální součást střední Evropy, v jejímž geopolitickém vymezení hrály vedle struktur habsburské monarchie klíčovou roli vazby na Svatou říši římskou národa německého.⁵² Tento politicko-kulturní rámec má pro období 16.–18. století ve vztahu ke sledovanému tématu zásadní význam především kvůli opakovaně připomínané tezi, podle níž se přístup k levobočkům v Říši vyznačoval ve srovnání se státními útvary na západě a jihu starého kontinentu zřetelně menší benevolencí.⁵³

Větší otevřenost románského i anglosaského světa vůči jedincům poznamenaným stigmatem nemanželského původu se projevovala mimo jiné ve snazším integrování bastardů do společenských elit. Tato skutečnost našla svůj odraz také v symbolické rovině prezentace urozenosti. Na rozdíl od striktního středoevropského heraldického úzu, který ani těm nemanželským potomkům příslušníků nobility, již se dočkali legitimace a následného povýšení do šlechtického stavu, v zásadě neumožňoval přebírat otcovské erby, bylo na západě Evropy takové předávání

51 Ve výstižné zkratce M. MITTERAUER, *Ledige Mütter*, s. 13–17. Prostorově podmíněná variabilita přístupů k ilegimitě však nekopírovala geografické rozložení severozápadního a jihovýchodního typu rodiny (domácnosti), k němuž alespoň Jan HORSKÝ – Markéta SELIGOVÁ, *Rodina našich předků*, Praha 1997, s. 50–59.

52 O poměru raně novověkého českého státu k Říši nově Petr VOREL, *Země Koruny české a Svatá říše římská v raném novověku*, *Theatrum historiae* 7, 2010, s. 259–272; TÝŽ, *Státoprávní vylíčení českých zemí ze Svaté říše římské. Důsledky říšské reformy Maxmiliána I. Habsburského*, *ČČH* 111, 2013, s. 743–804.

53 H. WINTERER, *Die rechtliche Stellung der Bastarde in Italien*; TÝŽ, *Die rechtliche Stellung der Bastarde in Spanien*; Federico Rafael AZNAR GIL, *Die Illegitimen auf der Iberischen Halbinsel im Spätmittelalter*, in: L. Schmutge – B. Wiggerhauser (Hg.), *Illegitimität im Spätmittelalter*, s. 171–206; Miriam HAHN, *Illegitime Kinder und ihre Rechte*, in: Alfried Wiczorek – Gaëlle Rosendahl – Donatella Lippi (Hg.), *Die Medici. Menschen, Macht und Leidenschaft*, Mannheim – Regensburg 2013, s. 207–211. Ke kulturně podmíněným rozdílům v nakládání s ilegimitou v mladším období srov. komparativní pohled na italské a středoevropské prostředí Edith SAURER, *Geschlechterbeziehungen, Ehe und Illegitimität in der Habsburgermonarchie. Venetien, Niederösterreich und Böhmen im frühen 19. Jahrhundert*, in: Josef Ehmer – Tamara K. Hareven – Richard Wall (Hg.), *Historische Familienforschung. Ergebnisse und Kontroversen*. Michael Mitterauer zum 60. Geburtstag, Frankfurt am Main – New York 1997, s. 123–156.

rodových znaků běžné. Často se ovšem pojilo s využíváním rozlišovacích atributů, jimiž mohly být takzvané bastardské pruhy (obvykle šikmá břevna nebo pružce), případně jiné prvky (například bordury), nabývající v kontextu konkrétních heraldických zvyklostí specifického významu příznaků ilegitimity, respektive návaznosti na ilegilitimě založené. Vzdor tomu, co bylo řečeno o střední Evropě, zaznamenáme i v tomto prostoru – české země nevyjímajíc – snahy o naznačování rodové kontinuity nobilitovaných levobočků prostřednictvím heraldické symboliky. Vedle výjimečných případů, kdy jim byl přiznán nárok na nezměněný otcovský erb (z domácího prostředí je připomínán Jan Jiří Sporck, který 9. listopadu 1658 získal znak svého otce Jana svobodného pána Sporcka, ačkoliv jako bastard zakotvil na nižší příčce šlechtické hierarchie, v rytířském stavu), šlo především o různé formy heraldických reminiscencí na společenský status některého z rodičů (mohlo jít i o matku), obvykle založené na využití vybrané části/vybraných částí výchozího znaku a jejím/jejich zakomponování do jinak odlišného znaku levobočkova.⁵⁴

Především s panovnickými dvory a aristokratickými rezidencemi v pozdně středověké a raně novověké Itálii, Francii, Španělsku, Portugalsku, Nizozemí a Anglii je spojována teze o vykrytalizování svébytné (sub)kultury konkubín a bastardů – nejenom legitimovaných, ale také nepřiznaných.⁵⁵ Tento jev se již ve své době dočkal veřejné verbálně-vizuální symbolické prezentace prostřednictvím frekventované figury bastarda vystupující v renesančním (zvláště alžbětinském) dramatu.⁵⁶ Novější sondy přinesly řadu poznatků, z nichž vyplývá, že předivem primárně neoficiálních pokrevních (a ovšem také intimních) vazeb protkané okru-

54 Z domácích pojednání srov. M. KOLÁŘ – A. SEDLÁČEK, *Českomoravská heraldika I*, s. 71; August SEDLÁČEK, *Českomoravská heraldika II. Část zvláštní*, Praha 1925, s. 469–470 (k nemanželským potomkům Václava Kekule ze Stradonic, kteří byli 17. února 1614 nobilitováni s přídomkem „ze Žirovic“ a s erbem, v němž lev držel hák odkazující na hříč z otcovského znaku); Karel SCHWARZENBERG, *Heraldika*, Praha 1941, s. 147–152; Jiří KAREL, *Manželské a nemanželské děti v peripetiích dějin a rýmařovská listina z roku 1740*, Sborník bruntálského muzea 2, 1999, s. 61–67; Milan BUBEN, *Encyklopedie heraldiky. Světská a církevní titulatura a realie*, Praha 2003, s. 64–65. K heraldickému odkazu na otcovský erb při nobilitaci nemanželsky narozeného jedince uskutečněné na bázi systematizovaného šlechtictví srov. T. STERNECK, *Mezi měšťany a šlechtou*, s. 329–330. Ošetřováním ilegitimity v ruské šlechtické heraldice se nověji zabýval Jaroslav TOVAČOVSKÝ, *Problematika erbů nemanželských dětí a dětí narozených v morganatickém (nerovnorodém) manželství v ruské heraldice*, Heraldická ročenka 2009, s. 85–114.

55 Constantin Ritter von HÖFLER, *Die Ära der Bastarden am Schlusse des Mittelalters*, Prag 1891; Mikhaël HARSGOR, *L'essor des bâtards nobles au XVe siècle*, *Révue historique* 253, 1975, s. 319–354.

56 Alison FINDLAY, *Illegitimate Power. Bastards in Renaissance Drama*, Manchester – New York 1994.

hy „oblíbenců“ či „chráněnců“ aristokratické elity se řídily vlastními sociálními normami a často významně participovaly na zajišťování chodu dvorských organizací nejenom v rovině reprezentace, ale také – a především – na úrovni správy.⁵⁷

Náznamy podobného začleňování levobočků do „manažerských“ struktur velmožských dvorů byly však v recentních studiích doloženy i pro území Říše, třebaže tam zmapování tohoto jevu naráží na heuristické potíže plynoucí i z obtížně dešifrovatelných formulačních retuší v dobových pramenech. Právě v souvislosti s říšským milieu byla představena také pracovní hypotéza, podle níž uplatnění aristokratických bastardů mezi dvořany a úředníky přispívalo k „modernizaci“ světa urozených. Ten byl totiž prostřednictvím na něj pokrevně přímo napojených osob, které okolnosti jejich narození nutily k sofistikovaným kariérním strategiím, soustavně konfrontován s činorodostí a úsilím o dosažení úspěchu. Do privilegii opevněného světa patriarchálních vztahů tak levobočci vnašeli takový model sociálního chování, který byl vlastní dynamickým složkám měšťanstva a předznamenával principy pozdější občanské společnosti.⁵⁸

Komplexní zhodnocení významu ilegitimity je nemyslitelné bez reflexe právních hledisek tohoto jevu,⁵⁹ ale také jeho dalších systémových předpokladů odvíjejících se od proměn společnosti. Tradičně významnou součástí historické reflexe mimomanželských porodů je výzkum zaměřený na zmapování životních podmínek svobodných matek, s nimiž úzce souvisela i mortalita levobočků.⁶⁰

57 Srov. Françoise AUTRAND, *Naissance illégitime et service de l'Etat. Les enfants naturels dans le milieu de robe parisien, XIVe–XVe siècle*, *Revue historique* 267, 1982, s. 289–303; Ch. GIVEN-WILSON – A. CURTEIS, *The Royal Bastards*; Paul-Joachim HEINIG, „*Omnia vincit amor*“ – *Das fürstliche Konkubinat im 15./16. Jahrhundert*, in: Cordula Nolte – Karl-Heinz Spieß – Ralf-Gunnar Werlich (Hg.), *Principes. Dynastien und Höfe im späten Mittelalter*, Stuttgart 2002, s. 277–314; Ellen WIDDER, *Konkubinen und Bastarde. Günstlinge oder Außenseiter an Höfen des Spätmittelalters?*, in: Jan Hirschbiegel – Werner Paravicini (Hg.), *Der Fall des Günstlings. Hofparteien in Europa vom 13. bis zum 17. Jahrhundert*, Ostfildern 2004, s. 417–480; Andreas TACKE (Hg.), „... wir wollen der Liebe Raum geben“. *Konkubinate geistlicher und weltlicher Fürsten um 1500*, Göttingen 2006.

58 E. WIDDER, *Konkubinen und Bastarde*, s. 476, 479–480.

59 Srov. alespoň Paul Heinrich NEUHAUS, *Ehe und Kindschaft in rechtsvergleichender Sicht*, Tübingen 1979, s. 224–230; Stephan WAGNER, *Das nichteheliche Zusammenleben aus rechtshistorischer Sicht – eine Tour d'Horizon durch die Geschichte des Konkubinats*, in: J. M. Scherpe – N. Yassari (Hg.), *Die Rechtsstellung der nichtehelicher Lebensgemeinschaften*, s. 15–43; M. HAHN, *Illegitime Kinder und ihre Rechte*.

60 E. C. ELLRICHSHAUSEN, *Die uneheliche Mutterschaft*; M. MITTERAUER, *Ledige Mütter*, s. 19; pro mladší období Eva SUTTER, „*Ein Act des Leichtsinns und der Sünde*“. *Illegitimität im Kanton Zürich. Recht, Moral und Lebensrealität (1800–1860)*, Zürich 1995; D. TINKOVÁ, *Illegitimita a „nová ekonomie života“*; Sibylle BUSKE, *Fräulein Mutter und ihr Bastard. Eine*

Ta byla dlouhodobě vyšší než u legitimně narozených dětí a poznamenávaly ji krajnosti typu infanticidia, spjatého především (ale nikoliv pouze) s venkovským prostředím.⁶¹ Od klíčové otázky, do jaké míry nemanželský původ nejen normativně, ale také v každodenní realitě determinoval kvalitu života levobočků, se odvíjí řada relevantních dílčích tematických okruhů. Vedle sociálních a majetkových aspektů nabývají na závažnosti především historicko-antropologické kategorie cti a urozenosti, ale také samotné genealogické identity, jejíž vnímání bylo v raném novověku neodmyslitelně spjata s více či méně ustálenými mechanismy předávání rodového jména a eventuálních dalších atributů příslušnosti k rodině či rodu.⁶² Zjištění z renesanční Florencie ukazují, že se s levobočky (mužského pohlaví) mohlo programově počítat jako s „rezervou“ využitelnou pro udržení genealogické kontinuity v případech ohrožení rodu vymřením.⁶³

V rámci studia dějin ilegitimity představuje zcela mimořádný fenomén Rakouský dům. S ohledem na exkluzivní místo habsburské dynastie v raně novověkých dějinách a na její rozkročení nad západem a středem starého kontinentu na ni můžeme nahlížet jako na líheň elitních bastardů rozsetých napříč kulturními okruhy s odlišným přístupem k levobočkům – liberálnějším románským a striktnějším středoevropským. Nesouměřitelné kariéry a odlišná společenská prestiž nemanželských potomků počatých ve španělské a rakouské větvi Habsburků nepochybně souvisely s rozdílným prostředím, v němž se obě hlavní dynastické linie profilovaly.⁶⁴

Geschichte der Unehelichkeit in Deutschland 1900–1970, Göttingen 2004; Martina HALÍŘOVÁ, *Reflexe svobodné matky ve společnosti*, in: Milan Vojáček (ed.), *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století*, Praha 2007, s. 83–86.

61 A. ŠUBRTOVÁ, *Kontracepce, aborty a infanticida*; Daniela TINKOVÁ, *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*, Praha 2004, s. 310–356. Problematice sexuální delikvence v raném novověku, k níž neodmyslitelně patří fenomény „zmrhaných žen“ a infanticidií, se v domácí historiografii aktuálně věnují především vzájemně ostře polemizující autoři Jaroslav DIBELKA, *Obranné strategie mužů a žen obviněných ze smilstva a cizoložství. Panství Třeboň na přelomu 17. a 18. století*, České Budějovice 2012; Jaroslav ČECHURA, *Sex v době temna. Sexuální život na českém jihu v prvním století Schwarzenberků (1660–1770)*, Praha 2015.

62 Podnětně Georg SCHEIBELREITER, *Wappenbild und Verwandtschaftsgeflecht. Kultur- und mentalitätsgeschichtliche Forschungen zu Heraldik und Genealogie*, Wien – München 2009, s. 245–257; Gert MELVILLE, *Zur Technik genealogischer Konstruktionen*, in: Cristina Andenana – Gert Melville (Hg.), *Idoneität – Genealogie – Legitimation. Begründung und Akzeptanz von dynastischer Herrschaft im Mittelalter*, Köln – Weimar – Wien 2015, s. 293–304.

63 Thomas KUEHN, *Illegitimacy in Renaissance Florence*, Ann Arbor 2002, s. 153.

64 Z přehledných prací o dějinách habsburské dynastie srov. alespoň Imre GONDA – Emil NIEDERHAUSER, *Die Habsburger. Ein europäisches Phänomen*, Budapest 1985; Walter POHL – Karl VOCELKA, *Habsburkové. Historie jednoho evropského rodu*, Praha 1996; Brigitte

Rakouský protějšek již připomenutého lepantského vítěze Juana de Austria bychom tak sice hledali marně, na druhé straně se však programově udržované těsné vazby mezi Madridem (respektive Escorialem či Valladolidem) a Vídní (popřípadě Prahou) projevovaly nejenom v průnicích při institucionálním ošetřování ilegality, ale také v projevech solidarity mezi habsburskými bastardy z obou větví. V systémové rovině spojovalo legitimované levobočky španělských i rakouských Habsburků to, že jim bylo přiznááno právo na titul „don“ či „doña“ s přídomkem „de Austria“, který byl často používán v italizované formě „d’Austria“. Uvedený predikát zcela nepokrytě poukazoval na jejich habsburské kořeny. Nicméně ani ve spojení s erby odvozenými od znaku dynastie a dalšími atributy urozenosti jim nezajišťoval postavení regulérních příslušníků Rakouského domu s nástupnickými nároky na trůn.

Problematika nemanželských ratolestí Habsburků má nepřehlédnutelnou bohemikální dimenzi, o níž se v první řadě zasloužil císař Rudolf II. Je všeobecně známo, že se nikdy neoženil, avšak zplodil několik nemanželských dětí. Přesto byl obraz většiny Rudolfových levoboček v historiografii až překvapivě dlouho rozostřený. Nedávný výzkum Christiana Sappera, založený na systematickém studiu dvorských pramenů – především účtů a korespondence – prokázal, že císař měl početný okruh konkubín a zplodil celou řadu levoboček. Těch bylo zřejmě podstatně více než šest, jež známe jménem a k nimž patřili Anna Dorota (1580–1624), nechvalně proslulý Julius Caesar, Karolína (1591–1662), Matyáš (1594–1626), Karel (1603/1604–1628) a Dorota (1612–1694).⁶⁵

Ve starší (zčásti i nedávné) literatuře lze ve vztahu k potomkům Rudolfa II. nalézt celou řadu zavádějících tvrzení včetně teze, že císař své levobočky nikdy neuznal, a tudíž nebyli ze strany otce *de iure* nijak majetkoprávně zajištěni. To se ale ve

HAMANNOVÁ, *Habsburkové. Životopisná encyklopedie*, Praha ³2010; Jan GALANDAUER – Miroslav HONZÍK, *Osud trůnu habsburského*, Praha ⁴2013.

65 Christian SAPPER, *Kinder des Geblüts – Die Bastarde Kaiser Rudolfs II.*, Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 47, 1999, s. 1–116. Také ohledně matky (respektive matek) císařových dětí panují v historiografii zmatky. Okruh intimních přítelkyň Rudolfa II. se poměrně rychle obměňoval, k jedné z nich si však panovník vybudoval hlubší a trvalejší citový vztah. Byla jí Anna Marie, někdy též zvaná Kateřina (asi 1579–1629), nemanželská dcera císařského dvorního antikváře Ottavia Strady z Rosbergu (1550–1606) – nikoliv tedy Jakoba Strady (jak se dodnes často uvádí), neboť ten byl ve skutečnosti jejím dědečkem. Právě o Anně Marii, která se po ukončení avantýry s císařem provdala za Kryštofa Ranfta z Wiesenthalu, se dlouho předpokládalo, že byla matkou všech šesti známých Rudolfových dětí. Ve skutečnosti však nejspíše přivedla na svět pouze dva mladší císařovy syny, Matyáše a Karla. Srov. též popularizační stať Tomáš STERNECK, *Císařovi levobočky: Osudy potomků Rudolfa II.*, Tajemství české minulosti 4, 2013, č. 12, s. 36–41, kde je vytěžena další literatura a pramenné edice.

skutečnosti týkalo jen těch jeho (potenciálních) potomků, o nichž se v pramenech dochovaly jen nekonkrétní narážky současníků a které nedokážeme identifikovat. Naopak ke všem svým šesti dětem, jejichž jména jsou známa, se Rudolf nejen otevřeně přihlásil, ale také pro ně v souladu s výše zmíněným habsburským územím nechal (byť zpravidla až s mnohaletým odstupem od jejich narození) vystavit legitimizační listiny. Rozhodně tedy neživořily a ani po imperátorově smrti nebyly pouze trpěnými a veřejně utajovanými plody jeho hříšných vztahů.⁶⁶

Rudolfovi mužští potomci pobírali apanáže od vládnoucích Habsburků a s výjimkou duševně nemocného Julia⁶⁷ dostali po studiích u jezuitů ve Štýrském Hradci příležitost k budování kariéry v armádě (pouze vinou Matyášových i Karlových nevalných schopností nebylo jejich vojenské angažmá korunováno válečnickými vavříny). Dvě z císařových dcer se staly řeholicemi, jedna uzavřela sňatek a byl jí přiznán nárok na solidní věno. U všech bastardů Rudolfa II. je navíc doloženo jejich mnohostranné involvování jak do oficiálních rodinných struktur Rakouského domu, tak především do širšího „nadmárodního“ okruhu habsburských levo-

66 Se snahou vytvořit majetkovou bázi pro zabezpečení nelegitimního potomstva (přednostně dona Julia Caesara, který byl původně císařovým oblíbencem) patrně souvisel zájem Rudolfa II. o českokrumlovské panství, které získal v letech 1601–1602. Blíže k této transakci Anna KUBÍKOVÁ, *K prodeji českokrumlovského panství císaři Rudolfovi II.*, Jihočeský sborník historický 48, 1979, s. 308–316; TÁŽ, *Prodej českokrumlovského panství císaři Rudolfovi II. a přestěhování rožmberského archivu do Třeboně*, Archivum Trebonense 10, 2002, s. 3–13; Jaroslav PÁNEK, *Poslední Rožmberkové. Velmoži české renesance*, Praha 1989, s. 292–295; TÝŽ a kol., *Rožmberkové. Rod českých velmožů a jeho cesta dějiny*, České Budějovice 2011, s. 114.

67 K Juliově kauze především Anton GINDELY, *Rudolf II. und seine Zeit. 1600–1612. II*, Prag 1868, s. 337–344; August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království Českého III. Budějovsko*, Praha 1884, s. 44–46; Anton BLASCHKA, *Das Schicksal Don Julios de Austria. Akten und Regesten aus seinen letzten Lebensjahren*, Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen, 70, 1932, s. 220–255; Karel VESELÝ, *Kde v Českém Krumlově byl pohřben levoboček císaře Rudolfa II. Don Julius d'Austria?*, Výběr z prací členů Historického klubu při Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích 20, 1983, s. 48–49; Jiří ZÁLOHA, *Ještě jednou o Donu Juliovi d'Austria*, Výběr z prací členů Historického klubu při Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích 22, 1985, s. 293–296; Jaroslav PÁNEK (ed.), *Václav Březan: Životy posledních Rožmberků II*, Praha 1985, s. 590–591, 605–606, 721; Josef JANÁČEK, *Rudolf II. a jeho doba*, Praha 1987, 258, 409–411, 539; Anna KUBÍKOVÁ, *Příspěvek k otázníkům okolo dona Julia d'Austria*, Výběr z prací členů Historického klubu při Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích 24, 1987, s. 32–34; TÁŽ, *Financování nelegitimní císařovy rodiny z českokrumlovské pokladny*, Jihočeský sborník historický 60–61, 1991–1992, s. 88–90; Martin JAKAB, *Císařův levoboček don Julius d'Austria a jeho pobyt v Českém Krumlově*, in: *Zlatý věk Českokrumlovska 1550–1620*, Český Krumlov 2002, s. 43–55; J. ČECHURA – M. HLAVAČKA – E. MAUR – J. MIKULEC, *Královská trilogie*, s. 480–487; Ch. SAPPER, *Kinder des Geblüts*, s. 9–20.

bočků. S tím pak byly v některých případech spojeny i jejich kariérní, eventuálně i matřimoniální strategie.⁶⁸

Z hlediska sociální integrace bastardů jsou mimořádně zajímavé osudy doni Karolíny, které se dostalo výchovy na jindřichohradeckém zámku v blízkosti Lucie Otýlie z Hradce. Roku 1608 se provdala za Františka Tomáše Perrenota de Granvelle hraběte z Contecroy (Cante-Croix). Již jako vdova získala v první polovině třicátých let konfiskovaná panství Potštát (s Libavou) a Drahanovice, jimiž měly být vypořádány její pohledávky u císařského fisku na zadržované věno. Brzy nato sice musela pochovat svého syna Evžena Leopolda z Contecroy, roku 1655 se však poprvé připomíná její další, tehdy ještě neplnoletý syn Mikuláš Evžen. Okolnosti jeho narození zůstávají zahaleny rouškou tajemství, každopádně šlo o nemanželského potomka, kterého zplodila ve vdovském stavu. Karolíniny snahy převést na Mikuláše Evžena contecroyské statky vyzněly naprázdno. Během řízení, jímž chtěla dosáhnout jeho legitimize, zemřela v nizozemském Mechelenu. Třebaže Mikuláš Evžen používal jméno Contecroy, své problematické dědické nároky neprosadil. Nicméně o jeho přetrvávajících vazbách na kruhy habsburských bastardů svědčí to, že pak odešel do Španělska za aragonským místodržícím Juanem Josém d'Austria, nemanželským synem španělského krále Filipa IV.⁶⁹

Objasnění všech relevantních otázek raně novověké ilegitimity se neobejde bez zdokumentování dostatečného množství modelových kauz. Prosopograficky orientovaný výzkum jako alternativu demograficko-statistického pohledu na nemanželské porod⁷⁰ ovšem rozhodně nelze zaměňovat se sbírkami senzačních afér, ani jej nelze omezovat jen na atraktivní prostředí panovnických dynastií. S vytlačováním nemanželských dětí na okraj společnosti na jedné straně a strategiemi směřujícími k oprostění od stigmatu nelegitimního původu a z něho plynoucí diskri-

68 V případě dona Matyáše došlo na vyjednávání o jeho sňatku se vzdálenou příbuznou Margheritou Branciforte d'Austria, jejíž matkou byla nemanželská dcera slavného bastarda dona Juana de Austria; ze svatby však nakonec sešlo. Blíže Ch. SAPPER, *Kinder des Geblüts*, s. 62–70.

69 Karl RAAB, *Eine Kaisertochter als Herrschaftsbesitzerin der Güter Bodenstadt-Liebenthal*, *Zeitschrift des Deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens* 40, 1938, s. 83–89; Ladislav HOSÁK, *Historický místopis země Moravskoslezské*, Praha 1938, s. 527, 624; J. JANÁČEK, *Rudolf II. a jeho doba*, s. 539–540; Marie KOLDINSKÁ – Petr MAŤA (edd.), *Deník rudolfinského dvořana. Adam mladší z Valdštejna 1602–1633*, Praha 1997, s. 137, 140, 143, 145, 147, 150, 335, 360; Ch. SAPPER, *Kinder des Geblüts*, s. 20–29.

70 Vedle dříve citovaných prací srov. Pavla HORSKÁ, *K otázce vlivu nemanželských porodů na vývoj plodnosti z hlediska historické demografie*, *Demografie. Revue pro výzkum populačního vývoje* 22, 1980, s. 343–350.

minace na straně druhé se v raném novověku setkáváme prakticky ve všech sociálních prostředích.⁷¹

Zvláštní místo v tomto ohledu náleželo duchovnímu stavu ve sféře působnosti institucionálně chápáné římskokatolické církve.⁷² V jejím rámci docházelo totiž na jedné straně k přímým systémovým kolizím se základním principy stavovského uspořádání předmoderní společnosti, na straně druhé se právě církevní struktury významně podílely na sociální integraci levobočků. Kolize nastávaly zejména v případech, kdy přicházely na svět nemanželské děti katolických duchovních, ať už šlo o příslušníky světského či řádového kléru. Především na pozadí úpadku či rozkladu takových řádových domů, jejichž stabilitou zásadně otrásl bouřlivý nástup evropské reformace v 16. století, jsou zdokumentována rovněž (nikoliv ojedinělá) mateřství příslušnic ženských řeholních komunit.⁷³ Zároveň ovšem na církevní milieu cílily strategie mnoha osob či rodin, které se – zpravidla s využitím mechanismu dispensování nemanželského původu – snažily zajistit solidní uplatnění a hmotné zabezpečení levobočků. Výrazné zastoupení mezi původci těchto iniciativ měli reprezentanti elitních společenských vrstev. Vedle šlechty a měšťanské honorace šlo také o preláty, z nichž někteří prokazatelně s úspěchem usilovali o dosažení svých levobočků na důstojné posty (do nižších církevních úřadů či do světských správních funkcí) v dosahu jurisdikce svých vlastních obrocí.⁷⁴

71 Srov. E. C. ELLRICHSHAUSEN, *Die uneheliche Mutterschaft*, s. 88–124.

72 Blíže Miroslav NOVOTNÝ, *Duchovní*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007, s. 111–138; Václav BŮŽEK a kol., *Společnost českých zemí v raném novověku. Struktury, identity, konflikty*, Praha 2010, s. 101–119, 298–356; Jiří MIKULEC a kol., *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*, Praha 2013, s. 195–208.

73 Četné zmínky o sexuálních aférách světského i řádového kněžstva shromáždil Zikmund WINTERER, *Život církevní v Čechách. Kulturně-historický obraz z XV. a XVI. století II*, Praha 1896, s. 619–653, 794–798, 800; k mužským i ženským řeholním domům v této souvislosti také Vladimír BURIAN, *Vývoj náboženských poměrů v Brně 1570–1618*, Brno 1948, s. 8–9, 14–16.

74 Christian HESSE, *Vorgezeichnete Karriere? Die Bemühungen von Eltern, ihre unehelichen Söhne mit Pfründen zu versorgen, dargelegt an Beispielen aus den Diözesen Basel und Konstanz*, in: L. Schmugge – B. Wiggenhauser (Hg.), *Illegitimität im Spätmittelalter*, s. 275–292 (s upozorněním na rozdíly v postavení levobočků vzešlých z farního kléru, který se nepodílel na rozhodování o udělení církevních obrocí); TÝŽ, *Illegitime in der Verwaltung*, s. 505–509; Klaus SCHREINER, „Defectus natalium“ – *Geburt aus einem unrechtmäßigen Schoß als Problem klösterlicher Gemeinschaftsbildung*, in: L. Schmugge – B. Wiggenhauser (Hg.), *Illegitimität im Spätmittelalter*, s. 85–114. Přednostně pro starší období srov. též H. WINTERER, *Die rechtliche Stellung der Bastarde in Spanien*, s. 98–108. Z hlediska sociálních strategií prelátů coby neoficiálních rodičů je mimořádně zajímavý (žel zatím dostatečně neprobádaný) případ nemanželské dcery Františka kardinála z Dietrichštejna, na který upozornil P. MATA, *Svět české aristokracie*, s. 483, 864

Cílem šíře založeného výzkumu ilegitimity v období raného novověku by mělo být zdokumentování různých přístupů k této genealogicko-sociální kategorii v časově, prostorově a sociálně reprezentativních vzorcích populace prostřednictvím systematických materiálových sond, realizovaných podle uváženě definovaných kritérií výběru. Takový postup je ovšem spojen s celou řadou heuristických a metodických obtíží, které plynou mimo jiné i z toho, že reflexe nemanželského původu v pramenech ze 16. až 18. století byla prokazatelně zhusta poznamenána sociálními strategiemi směřujícími k oslabení jeho stigmatizační role.⁷⁵ V následující části přítomné stati budou ve zkratce představeny dva vybrané modelové příklady, které naznačují možnosti a perspektivy pramenného výzkumu problematiky šlechtických levobočků v prostředí raně novověkých českých zemí a současně dovoluují formovat některé pracovní teze s potenciálně širším dosahem, jež si zaslouží prověření v dalších podobně orientovaných sondách.

Původem španělský válečník don Baltazar de Marradas y Vique († 1638), jenž se výrazně zapsal do dějin třicetileté války a po Bílé hoře získal rozsáhlé državy v jižních Čechách, byl profesním rytířem maltézského řádu.⁷⁶ Johanité této kategorie členství se sice svým životním stylem podobali spíše světským urozeným válečníkům než řeholníkům, nicméně vztahoval se na ně povinný celibát a jejich jmění bylo považováno za řádový majetek.⁷⁷ Don Baltazar se však zmíněnými omezeními nenechal spoutat. Pokud šlo o jeho panství, podařilo se mu v říjnu 1628 získat od papeže Urbana VIII. právo s nimi svobodně disponovat, vykoupené jednorázovým finančním odvodem ve prospěch řádu. Díky tomu mohly Marradasovy jihočeské statky zůstat v rukou jeho pokrevenců. Založení legitimní rodiny – a tedy zplazení

(s Maťovým zjištěním následně polemizoval Pavel BALCÁREK, *Kardinál František Ditrichštejn 1570–1636. Gubernátor Moravy*, České Budějovice 2007, s. 120–122, 203).

75 Srov. E. WIDDER, *Konkubinen und Bastarde*, s. 421–426.

76 Nejvýznamnější z novějších prací věnovaných Marradasovi je narativní freska Josef FORBELSKÝ, *Španělé, Říše a Čechy v 16. a 17. století. Osudy generála Baltasara Marradase*, Praha 2006, která zasazuje dosavadní poznatky o jeho působení do širokého kontextu evropské „velké“ politiky sklonku 16. a první půle 17. století. Ze starších přehledných pojednání srov. Hermann HALLWICH, *Marradas, Don Balthasar Graf*, in: *Allgemeine Deutsche Biographie XX*, Leipzig 1884, s. 421–429; Antonín MARKUS, *Výročí Marradasovo*, *Tradice. Věstník Svazu českých úředníků a zřizenců knížete ze Schwarzenberku v Českých Budějovicích* 1938, č. 4 (20), s. 49/141–51/143. Osudy samotného dona Baltazara nicméně i nadále zůstávají badatelsky do značné míry otevřeným tématem.

77 Srov. Pavel VLČEK – Petr SOMMER – Dušan FOLTÝN a kol., *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1998, s. 139–140; Milan BUBEN, *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společenství katolické církve v českých zemích I. Řády rytířské a křížovnické*, Praha 2002, s. 43–54; P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 489.

řádných dědiců – u něj ovšem nepřipadalo v úvahu. Nicméně ani v případě celibátu neváhal obcházet řádové regule, když udržoval mimomanželské intimní styky se ženami. Z jednoho z těchto hříšných vztahů vzešla levoboká dcera. Není o ní bohužel známo nic více, než že se stala řeholnicí na Maltě, a utajena zůstává i totožnost její matky.⁷⁸

Zato máme k dispozici bližší informace o pozoruhodném dlouhodobém milostném poměru španělského válečníka k ženě, kterou poznal na rozhraní druhé a třetí dekády 17. století v předním jihočeském královském městě Českých Budějovicích. Touto Baltazarovou partnerkou byla mladá dvojnásobná vdova Dorota rozená Öllerová. Její otec Vavřinec Öller svým původem i společenským postavením náležel k čelným budějovickým měšťanům. Úzké příbuzenské vazby jej pojily s nejužším výběrem lokální elity včetně rodiny tehdejšího primátora.⁷⁹ S ohledem na Dorotiny kořeny nepřekvapí, že se jejím prvním chotěm stal příslušník jiného starého budějovického rodu, Valentin Bartlme, jemuž v roce 1618 povila dítě. Po Valentinově předčasné smrti se Dorota za blíže neznámých okolností provdala za štolmistra Matyáše, který sloužil pod Marradasem. Ani toto manželství však nemělo dlouhého trvání, neboť už záhy ovdověla podruhé.⁸⁰

Z dochovaných pramenů není zřejmé, jak se Dorota seznámila s donem de Marradas y Vique – zda prostřednictvím svého druhého chotě, či snad přes své veřejně angažované příbuzné, kteří byli s vlivným Španělem v takřka nepřetržitém spojení. Z jejího nového, sice neoficiálního, avšak nikterak nezakrývaného vztahu, který se už záhy v řadě ohledů podobal řádnému manželskému svazku a měl vydržet až do Baltazarovy smrti, však prokazatelně profitovaly celé České Budějovice. Přispíval totiž k tomu, že styky mezi Marradasem a budějovickou lokální elitou získaly zcela jinou kvalitu, než tomu bylo u reprezentací řady městských obcí v prostoru jižních a jihozápadních Čech, do jejichž dějin se generál zapsal jako bezskrupulózní kořistník a utlačovatel. S využitím svého politického vlivu se Baltazar coby vysoký armádní hodnostář vytrvale snažil vycházet vstříc zájmům

78 J. FORBELSKÝ, *Španělé, Říše a Čechy*, s. 598–606.

79 Na přelomu 16. a 17. století žil Öller s rodinou v Jindřichově Hradci, kde se stal členem městské rady; posléze se však vrátil do Budějovic. Blíže k tomuto měšťanovi především František TEPLÝ, *Dějiny města Jindřichova Hradce. Část všeobecná I/3*, Jindřichův Hradec 1935, s. 25, 28, 54, 93; TÝŽ, *Dějiny města Jindřichova Hradce. Část kulturní II/1*, Jindřichův Hradec 1929, s. 44–45, 71, 136; TÝŽ, *Dějiny města Jindřichova Hradce. Část kulturní II/2*, Jindřichův Hradec 1932, s. 70, 308; Jaroslav KUBÁK, *Městská rada Českých Budějovic během XVI. a počátkem XVII. století*, Jihočeský sborník historický 27, 1958, s. 81–89, 109–121, zde s. 113; TÝŽ, *Topografie města Českých Budějovic 1540–1800*, České Budějovice 1973, s. 32, 109.

80 Reinhold HUYER, *Don Balthasar de Marradas und die Stadt Budweis I–II*, Budweiser Zeitung 63, 1924, Nr. 66, s. 1–4; Budweiser Zeitung 63, 1924, Nr. 67, s. 1–4.

královského města, jež bylo domovem jeho plebejské milenky a které hojně navštěvoval i poté, co se usídlil na Hluboké.⁸¹

Z prvního manželství měla Dorota syna Matyáše Bartlma, kterého si don Baltazar oblíbil a jenž byl právě přičiněním matčina přítele v létě roku 1638 jako dvacetiletý mladíček povýšen do šlechtického stavu s přídomkem „z Partenau“.⁸² Se svou intimní přítelkyní však Marradas také zplodil vlastního potomka, jenž se narodil počátkem dvacátých let 17. věku a dostal jméno Kašpar (Gaspar) Baltazar Marradas. Vztah mezi vlivným aristokratem a jeho měšťanskou milenkou se tím zásadně upevnil. Don de Marradas y Vique sice *de iure* zůstal neženatý, avšak se svými blízkými byl trvale v intenzivním kontaktu. Nejenom že za nimi dojížděl do Budějovic, ale přinejmenším kolem poloviny dvacátých let se jeho družka – patrně i s oběma dětmi – často zdržovala na hlubockém zámku. Na počátku třicátých let dal Dorotě její urozený citel k dispozici dvůr v Dasném, nacházející se mezi Hlubokou a Českými Budějovicemi. Tam se Marradasova přítelkyně mohla zastavovat při svých cestách z budějovické městské pevnosti do jeho rezidence, respektive při přesunech opačným směrem.⁸³

81 Tomáš STERNECK, *Vetřelci, nebo partneri? Důstojníci v očích městské elity na příkladu Dona Baltazara de Marradas y Vique a Servatia Hurdome de la Fossa v Českých Budějovicích za třicetileté války*, *Historie – Otázky – Problémy* 3, 2011, č. 1, s. 57–66. K dalším rovinám Marradasových styků s budějovickými měšťany blíže TÝŽ, *Obnovování českobudějovické městské rady za třicetileté války*, *Jihočeský sborník historický* 74, 2005, s. 104–150, zde s. 110, 112, 119; TÝŽ, *List Pavla Michny z Vacínova do Českých Budějovic z 31. července 1618*, Staré Budějovice. Sborník prací k dějinám královského města Českých Budějovic 4, 2010, s. 41–50, zde s. 43–44. K negativnímu vnímání Marradase v jiných obcích srov. Václav MOSTECKÝ, *Hrabě Marradas a Vodňany*, *Zlatá stezka* 12, 1938–1939, s. 24–26, 41–43; Jan VOGELTANZ, *Sušice za třicetileté války*, *Vlastivědné zprávy Muzea Šumavy* 2, 1990, s. 57–73, zde s. 57–62.

82 August von DOERR, *Der Adel der böhmischen Kronländer. Ein Verzeichniss derjenigen Wappenbriefe und Adelsdiplome, welche in den Böhmischen Saalbüchern des Adelsarchives im k. k. Ministerium des Innern in Wien eingetragen sind*, Prag 1900, s. 121; Adalbert Ritter KRÁL von DOBRÁ VODA, *Der Adel von Böhmen, Mähren und Schlesien. Genealogisch-heraldisches Repertorium sämtlicher Standeserhebungen, Prädicate, Beförderungen, Incolats-Ertheilungen, Wappen und Wapenverbesserungen des gesamten Adels der Böhmischen Krone mit Quellen und Wappen-Nachweisen*, Prag 1904, s. 185; Petr MAŠEK, *Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti II. N–Ž*, Praha 2010, s. 58.

83 Tomáš STERNECK, *Dorota rozená Öllerová, budějovické stromy a kácení u Dasného léta Páně 1632 (Příspěvek k poznání vztahů mezi předním jihočeským královským městem a generálem Marradasem)*, Výběr. *Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech* 49, 2012, s. 124–139; TÝŽ, *Hlubocký pán Don Baltazar de Marradas y Vique I–II*, *Obnovená Tradice. Časopis Historického spolku Schwarzenberg* 24, 2013, č. 47, s. 26–31; *Obnovená Tradice. Časopis Historického spolku Schwarzenberg* 24, 2013, č. 48, s. 29–36.

V době, kdy Dorotě postoupil dasenský dvůr, se již stárnoucí Španěl pomalu začínal připravovat na smrt a promýšlet, jak má být naloženo s nemalým jměním, jež se mu podařilo shromáždit. Postavení jeho vlastního syna Kašpara Baltazara bylo komplikované v tom, že přišel na svět jako nemanželské dítě. Ačkoliv byl císařem legitimován, převzít otcova zemskodesková panství nemohl. Univerzálním dědicem proto hlubocký pán závětí ze dne 13. ledna 1633 jmenoval svého synovce dona Francisca de Soler y Marradas hraběte ze Sallentu. Na zabezpečení své neoficiální rodiny však stárnoucí válečník nezapomněl. Už v červnu 1632 postoupil Kašparu Baltazaru Marradasovi, tehdy ještě dítěti, dům U Divého muže na Malostranském náměstí v Praze. Na podzim 1633 se pak vrátil k ustanovením své poslední vůle. Testament z ledna toho roku, na jehož základě měl generálův rozsáhlý nemovitý majetek převzít hrabě ze Sallentu, sice zůstal v platnosti, ale 2. října 1633 byl opatřen důležitým dodatkem.⁸⁴

Kodicil především zajišťoval malému Kašparu Baltazarovi nárok na finanční hotovost ve výši šedesát tisíc rýnských zlatých, které měl dostat po dovršení dvaceti let věku (do té doby měly peníze zůstat u Francisca de Soler y Marradas, jemuž bylo uloženo odvádět z nich bratřancí šestiprocentní úrok), ale též na šest koní s otcovým nejlepším vozem, jakož i na luxusní oděvy, nábytek, nádoby z drahých kovů, zbraně a jiné cennosti. Prostřednictvím štědrých odkazů movitého majetku, listinně ošetřených testamentárním dodatkem, se tedy generál postaral o důstojné materiální zabezpečení svého levobočka. Zároveň však neváhal dát také v symbolické rovině najevo intenzivně prožívaný otcovský vztah k chlapci, kterého navzdory bastardskému stigmatu považoval za nezpochybnitelného příslušníka svého urozeného rodu: mezi předměty, které měl Kašpar Baltazar dostat, byl i dveřní závěs zdobený marradasovským erbem, jakož i portréty – vedle podobizny jeho matky také vyobrazení hochových prarodičů z otcovy strany. Dále se v dodatku k Marradasově závěti řešilo majetkové zaopatření Doroty rozené Öllerové.⁸⁵

84 Pavel MAREK – Tomáš STERNECK, *Španělský válečník a jeho neoficiální českobudějovická rodina (Kodicil generála Marradase z roku 1633)*, Jihočeský sborník historický 82, 2013, s. 225–253; TÍŽ, *Láska za času nenávisti. Partnerské soužití Baltasara Marradase a Doroty rozené Öllerové*, Dějiny a současnost 36, 2014, č. 6, s. 38–41.

85 Pramen mimořádné výpovědní hodnoty z hlediska strategie zabezpečení Marradasova bastarda – Codicilo del Señor General Domino Balthasar Marradas, hecho, y escrito todo de su mano, en que solo trata de los alimentos que señaló a un hijo bastardo y a la Madre de este, y a una hija monja en Malta, Hluboká nad Vltavou, 2. 10. 1633 (v osobním vlastnictví pana Eduarda Garcíi Salase) – edičně zpřístupnil Pavel Marek v příloze studie P. MAREK – T. STERNECK, *Španělský válečník*, s. 240–247.

Z ochrany vlivného aristokrata se mohli jeho blízcí těšit až do léta roku 1638, kdy Marradas za pobytu v Praze 12. srpna zemřel. Dorota rozená Öllerová se po smrti svého mocného přítele již neprovдалa. Zbytek své pozemské pouti trávila převážně v Českých Budějovicích, kde dožívala v postavení prominentní vdovy. Že *de iure* nebyla vdovou po habsburském generálovi, ale po pouhém štolmistrovi, na tom nic neměnilo. Když na počátku roku 1649 vydechla naposledy, podělili se o Dorotinu pozůstalost její dva synové, Matyáš Bartlme z Partenau a Kašpar Baltazar Marradas. Mladší z těchto polorodých sourozenců, který našel uplatnění v habsburské armádě, tehdy jako rytmistr velel jízdnímu praporci. Na živu byl prokazatelně ještě v září 1659, kdy se zdržoval ve Vídni, pak se však stopy po něm z pramenů vytrácejí.⁸⁶

S ohledem na svrchu nastíněný právní rámec ilegitimity by mohla otevřenost, s jakou don Baltazar de Marradas y Vique vedl neoficiální rodinný život spojený s péčí o levobokého potomka, svádět domněnce, že generálovo chování vyplynulo výlučně z jeho původu. Lze předpokládat, že benevolentnější románský přístup k nemanželským dětem zde určitou roli skutečně sehrál, zvláště když se španělský aristokrat při nepokrytém uplatňování vzorců chování vlastních odlišnému kulturnímu klimatu mohl na jihu Českého království opírat o vliv, který si zde získal již na počátku třicetileté války. Za mimořádnou lze však v Marradasově případě považovat především míru připodobnění jeho familiárního života, založeného na citových a pokrevních poutech, standardnímu fungování řádné, institucionálně ukotvené rodiny. Samotné vytváření dlouhodobě fungujících quasirodinných struktur (konkubinátů), v jejichž čele stáli mužští příslušníci šlechty, nebylo ve středoevropském prostoru včetně českých zemí na počátku novověku výjimečné. Neuzavírání sňatků v těchto případech zpravidla vyplývalo ze společenských bariér mezi světem urozených a plebejským milieu, k němuž příslušely partnerky *de iure* svobodných šlechticů, které byly zároveň matkami jejich dětí.⁸⁷

86 R. HUYER, *Don Balthasar de Marradas II*, s. 2–3.

87 K několika případům tohoto typu z předbělohorských jižních Čech srov. Tomáš STERNECK, *K majetkovému zázemí a domácnosti rytíře Petra Doudlebského z Doudleb*, Husitský Tábor 14, 2004, s. 259–362, zde s. 289, 292; TÝŽ, *Mezi měšťany a šlechtou*, s. 80, 86, 89–90, 109–110. Velmi dobře jsou pokryty dochovanými prameny osudy neoficiální rodiny Adama Jiřího Kokořovce z Kokořova († 1633), které představila Květoslava HAUBERTOVÁ, *Adam Jiří Kokořovec z Kokořova, Zuzana a jejich syn Vilém z Vladaře. K problematice nemanželského dítěte v 17. století*, *Minulostí Západočeského kraje* 46, 2011, s. 82–107. Tento případ vykazuje řadu systémových shod s pouzarovskou kauzou, jíž budeme věnovat pozornost níže, nicméně zasloužil by si podrobnější analýzu se zřetelem k mechanismům ošetřování ilegitimity. Zcela výjimečné byly dlouhodobé nelegitimní vztahy urozených žen a plebejských mužů. Známá aféra Elišky Kateřiny Smiřické (nově Jindřich FRANCEK, *Příběh tajné lásky. Eliška Kateřina Smiřická a její sexuální skandál*, Praha 2005) nebyla spojena

S oporou v příznivě dochovaných pramenech různého typu a provenience bylo možné do detailu zrekonstruovat vícevrstevnou sociální strategii, již v předbělohorské době tváří v tvář problémům vyplývajícím z ilegitimního statusu jeho faktické rodiny rozvinul Jindřich Pouzar z Michnic na Žumberce († 1600).⁸⁸ Zůstává otázkou, zda byl tento jihočeský rytíř někdy ženatý, každopádně na sklonku života neměl ani manželku, ani žádného legitimního potomka. Na odchod z tohoto světa se však s předstihem zodpovědně připravoval coby představitel několikačlenné rodiny, jejíž další osudy mu ležely na srdci. Dlouhá léta totiž udržoval mimomanželský intimní poměr s „kmetičnou“ Anežkou Severýnovou, ženou poddanského původu, s níž zplodil nejméně čtyři děti: syny Erazima, Jana, Jáchyma a dceru Juditu.⁸⁹

Pouzarovi nejbližší se sice nemohli honosit jeho erbem ani šlechtickým příjmením s predikátem, nicméně Jindřich z Michnic podporoval snahu svých levobočků poukazovat na vlastní kořeny – tedy na řadu vznešených předků, za jejichž atributy urozenosti se v oficiální rovině mohli jen nostalgicky ohlížet. S rytířovou vůlí se totiž u jeho ratolestí prosadilo příjmení Žumberský, jež bylo odvozeno od otcova sídelního statku a potažmo domicilu. Tato symbolická reflexe šlechtického původu ovšem sama o sobě nemohla hmatatelně zlepšit jejich sociální postavení. Jako nemanželské děti nebyly ke šlechtě počítány, což je vylučovalo z dědických nároků na statky podléhající zemskému právu. Pokud se tedy Jindřich snažil zabezpečit svou nelegitimní rodinu také majetkově, musel postupovat velmi sofistikovaně, aby sociální bariéry postavené napříč stavovsky strukturovanou společností alespoň zčásti překonal.⁹⁰

s porodem nelegitimního dítěte, přesto se však při jejím řešení zvažovala možnost mesaliančního sňatku kompromitované šlechtičny. U výše zmíněné dcery Rudolfa II. Karolíny, která povila jako vdova nemanželské dítě, nemáme k dispozici bližší informace o kvalitě jejího intimního poměru.

88 Tomáš STERNECK, *Závěť žumberského rytíře: Jindřich Pouzar z Michnic a jeho nelegitimní rodina*, Jihočeský sborník historický 76, 2007, s. 215–271; TÝŽ, „*Dětem svým, krom manželství zplozeným, legitimací vyjednal*“. *K urbanizaci šlechtických levobočků*, in: Campana – codex – civitas. Miroslav Flodr octogenario, Brno 2009, s. 322–344.

89 Vedle shora citovaných studií také Tomáš STERNECK, *Der Sonnberger Ritter Heinrich Pausar von Michnitz*, Glaube und Heimat. Monatsschrift der heimatertriebenen Böhmerwälder, Freunde des Böhmerwaldes und des Böhmerwaldmuseums Passau 58, 2007, Heft 3, s. 8–13; TÝŽ, *Žumberský rytíř Jindřich Pouzar z Michnic a jeho nelegitimní rodina*, in: Ernst Wohlschläger (Hrsg.), 500 Jahre Pfarrkirche St. Johannes der Täufer Sonnberg (1513–2013) – 500 let farního kostela sv. Jana Křtitele v Žumberku. Jubiläum und Wiedereinweihung – Výročí a znovuzasvěcení, Osnabrück 2013, 204–217; TÝŽ, *Der Sonnberger Ritter Heinrich Pausar von Michnitz und seine illegitime Familie*, in: E. Wohlschläger (Hrsg.), 500 Jahre, s. 218–227.

90 Tomáš STERNECK, *Stigmatu bastardů navzdory. Rytíř Jindřich Pouzar z Michnic a jeho potomci*, Dějiny a současnost 33, 2011, č. 9, s. 24–27; TÝŽ, *Žumberský areál. Svědectví o individuálních střetech s hierarchií raně novověké společnosti*, Dějiny a současnost 35, 2013, č. 6, s. 28–29.

V září 1586 koupil Jindřich Pouzar za sedm set kop míšeňských grošů výstavný renesančně upravený a sgrafity vyzdobený dům v samém středu Českých Budějovic, nacházející se na severním nároží východní strany rynku a delší stranou namířený přímo proti městskému farnímu kostelu sv. Mikuláše. Osm let nato, v listopadu 1594, nechal rytíř tento objekt přepsat na svého nejstaršího syna Erazima. Ten se ale musel zaručit, že v domě bude moci bezúplatně přebývat jak jeho matka Anežka Severýnová, tak sestra Judita, jejíž užívací právo k domu bylo ovšem omezeno na dobu, dokud se neprovdá. Nepochybně již nákup nemovitosti v budějovickém intravilánu směřoval k vytvoření materiálního zázemí pro Pouzarovu neoficiální rodinu. Ta měla nejen zakotvit v hradbách předního jihočeského královského města, ale také se tam etablovat v řadách plnoprávného měšťanstva.⁹¹

Rytířovi z Michnic se podařilo vyjednat pro své potomky legitimaci, na jejímž základě byli přijati za členy českobudějovické městské obce.⁹² To se ovšem netýkalo jejich matky Anežky Severýnové, která v očích urbánní komunity zůstávala ženou „života zlopověstného“, pročež „práva městského nikdá nepožívala“.⁹³ Majetková a užívací práva k domu na náměstí v té podobě, jak byla uspořádána v polovině devadesátých let 16. století, zůstala v platnosti jen krátce. Brzy nato, pravděpodobně v dubnu 1596, totiž zemřel rytířův syn Erazim, jehož tělo spočinulo v žumberském farním kostele sv. Jana Křtitele. Dům v Budějovicích převzal druhý Pouzarův syn, Jan, leč ani on se z nemovitosti dlouho neradoval. Přesněji jeho skon datovat nelze, nicméně už někdy na přelomu 16. a 17. století se odebral za svým bratrem.⁹⁴

Ve snaze o sociální a majetkové zajištění svých nejbližších se Jindřich Pouzar z Michnic neomezil jen na aktivity směřující k jejich včlenění do pospolitosti českobudějovického měšťanstva. Na jaře 1597 se odhodlal k pozoruhodnému pokusu obejít stavovsky limitovanou dědičnost zemskodeskových statků. Trojicí hamfeštních listů s datem 31. března 1597, které byly opatřeny nejen pečeti vydavatele, ale „pro lepší jistotu“ také pečeti královského města Českých Budějovic, vyčlenil Jind-

91 Detailně s odkazy na prameny a s vylíčením dalších osudů Pouzarových potomků T. STERNECK, *Závět žumberského rytíře*, s. 224–226, 237–253; TÝŽ, „*Dětem svým, krom manželství zplozeným, legitimaci vyjednal*“, s. 332. Průkopnický podchytil část relevantních příbuzenských vazeb Karel PLETZER, *Českobudějovická epizoda v životě Jindřicha Pouzara z Michnic*, Výběr z prací členů Historického klubu při Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích 30, 1993, s. 181–182, jehož stať však téma ani zdaleka nevyčerpala a nezůstala prosta omylů.

92 T. STERNECK, „*Dětem svým, krom manželství zplozeným, legitimaci vyjednal*“, s. 333–334.

93 Citováno dle Státní okresní archiv České Budějovice, Archiv města Českých Budějovic – knihy, D 225, Radní protokol 1604–1617, fol. I/82r. Anežčina pozice ve městě zkomplikovala jejím potomkům pozůstalostní řízení.

94 T. STERNECK, *Závět žumberského rytíře*, s. 227–228, 237.

řich ze svého panství celkem pět kmetčích dvorů na Novohradsku. K nim vedle jejich dosavadního pozemkového zázemí nově připojil další zemědělskou půdu, vodní nádrže i toky a lesní plochy. Uvedené majetky rytíř bezúplatně postoupil Anežce Severýnové, Juditě a Jáchymovi Žumberským. Velkorysým obdarováním prý na jmenované osoby, o jejichž skutečném poměru k vydavateli v listinách nepadlo ani slovo, pamatoval pro jejich „pilné, snažné a věrné služby“. Převedené reality měly být osvobozeny od veškerých poddanských povinností, takže jejich nabyvatelé z nich byli napříště povinni spravovat pouze zemské berně. Tyto darovací akty ve prospěch příslušníků Pouzarovy nelegitimní rodiny (kromě tehdy ještě žijícího Jana Žumberského, který předtím dostal budějovický dům) tak vedly k účelovému přetvoření části šlechtických statků v nemovitosti s charakterem podobným svobodnické držbě.⁹⁵

Ani ne čtvrt roku nato pořídil Jindřich Pouzar definitivní verzi své závěti, která nese datum 26. června 1597. Dědicem většiny nemovitého majetku zde jmenoval synovce (syna své sestry Barbory) Častolara Dlouhovského z Dlouhé Vsi na Chlumu, kterého současně ustanovil poručíkem pozůstalosti. Z majetku měly profitovat rovněž kostely na Jindřichově panství, ale především některé další osoby, mezi nimi i nositel testátorova rodového jména, jeho synovec Albrecht Řehoř Pouzar z Michnic na Olešnici. Zajímavější jsou však jiné odkazy: tisíc kop grošů odkázal rytíř Anežce Severýnové, o níž v kšaftu píše jako o své „služebnici“, kterou odměňuje „za její věrné, mně přes třidceti let činěné služby“, a po stejném obnosu jako Anežce mělo být vyplaceno také „dětem jejím“ Janovi, Jáchymovi a Juditě.⁹⁶

Své neoficiální rodině tedy Jindřich testamentárně vyhradil celkem čtyři tisíce kop, které byly vedle nemovitého majetku, převedeného na ni jinými mechanismy, příspěvkem k jejímu hmotnému zabezpečení. V souvislosti s odkazy, účelově

95 K textu Pouzarových hamfeštních listů viz zápisy o jejich konfirmacích v Národním archivu v Praze (dále NA Praha), Salbuchy, č. 15, Privilegia různého druhu 1598–1610, fol. 493v–498v, 498v–503v, 504r–508v. Srov. dále Antonín RYBIČKA, *Pomůcky k místo- a rodopisu domácímu: Pauzarové z Michnic*, Památky archaeologické a místopisné 11, 1878–1881, s. 570–572; Valentin SCHMIDT, *Beiträge zur Agrar- und Colonisationsgeschichte der Deutschen in Südböhmen III. Die Befreiung vom Todtenfall. Freibauern*, Mittheilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen 36, 1898, s. 369–380, zde s. 375–376; Anton TEICHL, *Geschichte der Herrschaft Gratzen mit Zugrundelegung des Urbars vom Jahre 1553*, Gratzen 1899, s. 130–131; František Josef ČAPEK, *Hamfeštní dvory na Budějovicu*, Výběr z prací členů Historického klubu při Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích 13, 1976, s. 153–156; Alois HARASKO, *Archive, Museen, Schatzkammer*, in: *Der südböhmische Heimatkreis Kaplitz – Hohenfurth – Gratzen I. Deutsche Kulturlandschaft an Moldau und Malsch*, München 1986, s. 197–207, zde s. 201, 202.

96 Opis rytířova testamentu v NA Praha, Desky zemské, DZV 129, fol. K 6–10. Edice tohoto pramene v příloze studie T. STERNECK, *Závěť žumberského rytíře*, s. 253–257.

prezentovanými jako odměna za dlouholeté služby, je zřejmé, že volba Pouzarova hlavního dědice a současně správce pozůstalosti nebyla náhodná, ale vyplývala ze zvážení důvěryhodnosti ve vztahu k naplnění testátorovy vůle. Od Častolara Dlouhoveského se dalo očekávat maximální pochopení pro strýcovy snahy co nejlépe zaopatřit své blízké. Sám rytíř z Dlouhé Vsi se totiž, pokud šlo o rodinný život, nacházel v obdobné situaci jako Pouzar – rovněž on žil v trvalém nemanželském svazku se ženou neurozeného původu, dcerou svého poddaného z Chlumu Maruší, která tomuto šlechtici povila nejméně osm dětí.⁹⁷

Šlechtickým levobočkům náleží v dějinách ilegitimity zvláštní místo. Právě u nich se setkáváme s extrémně vystupňovaným napětím mezi problematickým společenským statutem nemanželského dítěte a privilegovaným sociálním postavením rodiče (zpravidla otce, zcela výjimečně matky). Případy, kdy se nelegitimní potomek včlenil do řad šlechty, byly v našem prostředí v 16. až 18. století výjimečné. Jejich nepochybně mnohem frekventovanější protipól představovalo splnutí s poddanským obyvatelstvem, ke kterému ostatně namnoze příslušely matky bastardů. Stejně jako u ratolestí, které urozeným mužům povily obyvatelky měst,⁹⁸ se však i u dětí porozených venkovankami potenciálně rýsovala jiná, důstojnější alternativa sociálního zakotvení. Šlo o model, který můžeme pracovně nazvat urbanizací. V našem případě lze tento termín, s nímž historiografie pracuje primárně v jiných souvislostech či významových odstínech, chápat jako označení strategie směřující k hmotnému zabezpečení šlechtických levobočků nemovitým majetkem v zásadě odpovídajícím měšťanské držbě a k integrování těchto osob do městských obcí.⁹⁹

Raně novověké měšťanstvo se prostřednictvím nobilitací velmi významně podílelo na rozhojňování řad šlechty.¹⁰⁰ Současně se však odbýval sociální pohyb v právě opačném směru, tedy doplňování okruhu osob, jež právně příslušely k měšťanskému stavu, ze šlechtického prostředí. Příklady typu neoficiální rodiny Jindřicha Pouzara z Michnic na Žumberce ukazují, že vedle nerovnorodých sňatků

97 Jiří ZÁLOHA, *Statky Chlum, Chlumeček a Koroseky za Častolarů z Dlouhé Vsi*, Jihočeský sborník historický 58, 1989, s. 1–9, zde s. 6–7.

98 Tak tomu bylo například u neoficiální partnerky rytíře Jiříka Doudlebského z Doudleb († 1521/1522) a pravděpodobně i u družky Adama Jiřího Kokořovce z Kokořova. Viz T. STERNECK, *Mezi měšťany a šlechtou*, s. 80; K. HAUBERTOVÁ, *Adam Jiří Kokořovec z Kokořova*, s. 84.

99 Srov. T. STERNECK, „*Dětem svým, krom manželství zplozeným, legitimací vyjednal*“, s. 323–325, 340–341.

100 K tomu alespoň Vladimír KLECANDA, *Přijímání do rytířského stavu v zemích českých a rakouských na počátku novověku. Příspěvek k dějinám nižší šlechty*, Praha 1928; TÝŽ, *Tři kapitoly o českomoravských erbovnících*, Praha 1931; Václav BŮŽEK, *Nižší šlechta v politickém systému a kultuře předbellohorských Čech*, Praha 1996, s. 11–12; TÝŽ a kol., *Společnost českých zemí*, s. 86, 92, 695.

dam urozeného původu a vedle případů pauperizace s následným cíleným či spon-tánním „zapomenutím“ příslušnosti k nobilitě je i v tomto směru uvažování o před-moderní společnosti třeba brát v potaz také strategie sociálního zakotvení šlechtic-kých levobočků.

Jak u Jindřicha Pouzara z Michnic, tak u dona Baltazara de Marradas y Vique se při snahách o majetkové zabezpečení jejich potomků uplatnilo více mechanismů, které umožnily relativizovat limity dědického práva ve stavovsky uspořádané společnosti. Vedle převodů nemovitostí nepříslušejících k zemskodes-kovému zboží (včetně takových statků, které z něj byly účelově vyčleněny) byla po-slední pořízení jmenovaných urozenců přizpůsobena zájmům jejich nelegitimních potomků. Další výzkum postmedievální ilegitimity ve šlechtickém prostředí by se tak měl soustředit i na její odraz v testamentární praxi.¹⁰¹ S perspektivou naplňová-ní vůle testátorů se ve sledovaných případech pojil cílený výběr hlavních dědiců, respektive osob zodpovědných za vypořádávání pozůstalosti.¹⁰² Relevantní a bada-telsky nosnou se v této souvislosti jeví otázka, do jaké míry si jejich prostřednictvím šlechtičtí levobočci uchovávali vazby na urozené prostředí.¹⁰³

Uplatňování rozličných sociálních strategií ve vztahu k nelegitimnímu potomstvu urozených lze v období raného novověku sledovat zpravidla pouze teh-dy, pokud se příslušníci šlechty ke svým mimomanželským dětem hlásili (velmi těž-ko postižitelná je rodičovská podpora „utajeným“ levobočkům).¹⁰⁴ Jde bezpochyby o zásadní limitující faktor studia ilegitimity vůbec, který nutně vyvolává otázku, do jaké míry lze kauzy zdokumentované postmedieválními písemnými prameny pova-žovat za reprezentativní. Připravenost k přebírání zodpovědnosti za důsledky mi-momanželských styků evidentně úzce souvisela se vzorci chování vlastními jednot-livým kulturním prostředím a s časově a teritoriálně podmíněnými metamorfózami

101 Komplikované postavení Juana de Austria u dvora španělských Habsburků přibližuje kodice-l Karla V. Prostřednictvím tohoto dokumentu se Juan ve věku jedenácti let dočkal oficiálního uznání za císařova nemanželského syna, aby záhy poté s Karlovou smrtí ztratil oporu, již mu otec poskytoval. S. SLANIČKA, *Bastarde als Grenzgänger, Kreuzfahrer und Eroberer*, s. 17.

102 Případ Viléma z Vladaře, palatinátně legitimovaného levobočka Adama Jiřího Kokořovce z Kokořo-va, názorně dokládá, že ne vždy se naděje testátorů spojené s výběrem hlavních dědiců či správců pozůstalosti naplnily. Srov. K. HAUBERTOVÁ, *Adam Jiří Kokořovec z Kokořova*, s. 92–93.

103 Srov. doklady o udržování styků levoboké dcery rytíře s jejími urozenými příbuznými po otcově smrti – T. STERNECK, *K majetkovému zázemí a domácnosti*, s. 289, 292; TÝŽ, *Mezi měšťany a šlechtou*, s. 80, 86.

104 Na význam podpory šlechtických bastardů ze strany jejich otců v této souvislosti upozorňuje K. H. BURMEISTER, *Illegitime Adelsprößlinge*, s. 116. K potenciálu aristokratických dvorů zabezpečovat „utajené“ bastardy E. WIDDER, *Konkubinen und Bastarde*, s. 478.

sociálního klimatu. Zároveň se v ní však vždy nutně projevovala také individuální specifika jako společenské postavení, osobnostní kvality a citové vazby aktérů konkrétních kauz.¹⁰⁵

Na škále rozličných rodičovských – zpravidla otcovských – přístupů k nelegitimním potomkům, které se uplatňovaly v křesťanské Evropě mezi sklonkem středověku a nástupem moderní doby, zaujímají mezi distancovaným odmítáním a maximální otevřeností coby krajními polohami významné místo snahy o relativizování důsledků nemanželského početí. Výmluvným svědectvím o tom, že se tyto více či méně sofistikované strategie neomezovaly jen na využívání oficiálních mechanismů destigmatizace levobočků, je příznivou shodou okolností dochovaný tajný dodatek k závěti Sébastiena Le Prestre de Vauban z počátku 18. století. Nic na tom nemění vtírající se podezření, zda neměly finanční odkazy slavného Francouze adresované dětem jeho milenek zůstat skryty před zraky současníků především proto, že si uznávaný pevnostní stavitel nebyl ani v jednom případě jistý svým otcovstvím. Ostatně právě připomenutím tohoto dilematu se text, který měl shořet, bezděky dotkl biologické kontinuity coby jednoho z klíčových problémů studia rodinných struktur, dalece přesahujícího samotný rámec ilegality.¹⁰⁶

105 Význam sociálního prostředí, do kterého se nemanželský potomek narodil, coby určujícího faktoru pro jeho kariéru (na příkladu duchovenských levobočků) vyzdvihuje Ch. HESSE, *Vorgezeichnete Karriere?*, s. 292.

106 Studie vznikla v rámci řešení projektu GA ČR č. GA15-02196S *Dítě ve středověku a raném novověku v českých zemích – Child in the Middle Ages and Early Modern Age in the Czech Lands*.

On the Position of Illegitimate Children in Early Modern Age Society (regarding particularly the milieu of the social elites)

TOMÁŠ STERNECK

In connection with the increased break up of the structures of the traditional family, the share of illegitimate children amongst newly born children has rapidly soared in the Czech Republic since the early 1990s. The phenomenon of genealogical illegitimacy thus represents a highly topical issue whose historical roots have not yet been comprehensively mapped in Czech historiography. On one hand this presented study summarizes current knowledge of both local and foreign literature dealing with the topic of illegitimate children in pre-modern society, on the other hand it postulates new findings based on the study of Bohemian research resources. Once the key terminological issues have been addressed, attention is paid to legal norms, which determined the social position of illegitimate children between the declining days of the Middle Ages and the early 19th century, as well as to the mechanisms of amelioration of their social status (dispensations, legitimizations and adoptions). From the point of territorial specifics with regard to dealing with illegitimacy, the Bohemian Lands represented an integral part of Central Europe. The contemporary attitude to illegitimate children there, showed a manifestly less benevolent approach in comparison with the Romance and Anglo-Saxon countries. Amongst others, it manifested itself in a more complicated integration of Central European bastards into the social elites. A reflection of this disproportion can also be traced in incommensurable careers and different prestige of offspring born out of wedlock in the Spanish and Austrian branches of the House of Hapsburg.

A number of relevant thematic fields arises from the question to what degree the illegitimate origin in the Early Modern Age determined the quality of life of illegitimate children not merely normatively but also in their everyday life. Apart from the social and proprietary aspects, historico-anthropological categories of honour and noble birth, came to the foreground, as well as the very genealogical identity, whose perception was connected with the settled methods of passing on the family name and possibly other attributes of belonging to a family or tribe. The

clarification of all relevant questions cannot be managed without the mapping of sufficient numbers of specimen cases. However, prosopographically based research as an alternative to the demographical-statistical approach to births out of wedlock cannot be interchanged with collections of sensational scandals, nor limited to the appealing milieu of ruling dynasties. In all social classes we come across the tendency to cast off illegitimate children to the margins of society on one side, as well as, on the other side, strategies aiming at getting rid off the stigma of illegitimate origins and the discrimination that inevitably followed from it. The mapping of different approaches to illegitimacy in the samples of population, which are representative in terms of time, space and social class on the basis of systematic, material probes is, however, combined with a number of heuristic and methodical difficulties. Amongst others they follow from the fact that the reflection of illegitimate origins in primary sources from the 16th–18th centuries was often influenced by social strategies which aimed at the weakening of its stigmatising impact.

The readiness to accept responsibility for the consequences of extra-marital relationships was closely connected to the patterns of behaviour characteristic for individual cultural environments and with temporally and territorially determined metamorphoses of the social climate. Simultaneously, it always mirrored individual specifics such as social position, personality characteristics and the emotional bonds of the protagonists in individual cases. Possibilities and perspectives for further research of illegitimacy with a prior regard for the milieu of the social elites in the Early Modern Age in the Bohemian Lands are indicated in this study through two comprehensively mapped specimen examples, which are based on an analysis of the original archival sources from the 16th and 17th centuries. In the case of a South Bohemian knight Jindřich Pouzar of Michnice resident at Žumberk († 1600) and that of a military figure Don Balthasar de Marradas y Vique († 1638) of Spanish origins, who made a distinctive mark in the history of the Thirty Years' War and gained extensive land possessions in Southern Bohemia after the Battle of the White Mountain, it is possible to follow the strategies of nobles who headed long-term functioning quasi-family structures (concubines) and simultaneously strove to provide the financial security and a dignified social inclusion for their illegitimate descendants – born to them by plebeian women. In both cases there were some mechanisms at play which made it possible to relativize the limits of the inheritance law in the estates' society. In addition to transferring real estates not belonging to the Bohemian Land Register Estates (including such possessions which were purposefully detached from it), the last wills and testaments of the

named noblemen were sophisticatedly adapted to suit the interests of their illegitimate offspring. It is evident from both cases that the efforts to relativize the consequences of extramarital conception were not restricted merely to the use of official mechanisms of destigmatisation of illegitimate children. This fact will also have to be taken into consideration in further concentrated researches aimed at a complex mapping of post-medieval illegitimacy.

Translated by Alena Linhartová

STUDIE

Resistance to War in Germany, 1914-1918: The Traces of the German “Schweykiade”

BENJAMIN ZIEMANN

**BENJAMIN ZIEMANN: Resistance to War in Germany, 1914–1918:
The Traces of the German “Schweykiade”**

The article discusses the nature and the narrative framing of resistance by German front line soldiers against the war machine from 1914 to 1918. It develops the argument that not pacifist motives or collective anti-militarist agency, but rather individual acts of refusal and shirking had a negative impact on the efficiency of the German military. These selfish acts of soldiers who tried to save their lives culminated in the mass shirking in the late summer and autumn of 1918. The article suggests to describe these individuals acts of refusal along the lines of Jaroslav Hašek’s novel ‘The Good Soldier Švejk’, and describes them as a German version of the *Schweykiade*.

Key words: First World War, German Army, Shirkers, Jaroslav Hašek, ‘The Good Soldier Švejk’

Narratives of Anti-War Resistance

It is not really straightforward to talk about resistance to war in Germany from 1914 to 1918. The popular perception, also echoed in scholarship at least well into

the 1990s, had it that Germany was the archetypically militaristic country, characterised by the notion of *Strammstehen* and obedience towards the uniform, by bellicose mentalities and by the preponderance of a warrior spirit in the military. The German soldier of the First World War was seen as a proto-fascist.¹ And no one seemed to encapsulate this better than Ernst Jünger, front-line officer and author of the book *Storms of Steel*, an edited version of his war diaries.² Leaping from the war to its literary representation, and back to the ‘reality’ of the war, it seemed obvious that resistance to war was marginal at best in Germany. More recently, however, there is an obvious reason to change this narrative of heroic militarism, as the edition of Jünger’s original war diaries in 2010 by the scholar of German literature Helmuth Kiesel has demonstrated that Jünger was anything but a proto-fascist.³ He was not a pacifist either, to be sure. But he was familiar with the severe strains that war was putting on the men who served at the front. And in May 1917, Ernst Jünger was very much ready for peace, when he jotted down in his diary the question: ‘When does this crap war finally have an end?’⁴

At a point at which Ernst Jünger does not any longer function in his previous role as the literary key witness for a bellicose militaristic war narrative, attention might turn to the narrative of disillusionment. This is a more ambivalent way of narrating the story of the First World War. At the beginning there was enthusiasm, but this enthusiasm turned into disillusionment once the confrontation with the brutal reality of front-line service kicked in. Such a disappointment, though, does not lead to political activism, but rather to a sense of displacement and alienation.⁵ The language of disillusionment is best captured, as far as Germany is concerned, in Erich Remarque’s book ‘All Quiet on the Western Front’ (1929), in which the first-person narrator Paul Bäumer goes from volunteering to the war to disenfranchisement and alienation, and ultimately to death.⁶

1 For an influential line of argument see George L. MOSSE, *Fallen soldiers: Reshaping the Memory of the World Wars*, New York – Oxford 1990.

2 See now the critical edition Ernst JÜNGER, *In Stablgewittern. Historisch-kritische Ausgabe*, Edited by Helmut Kiesel, 2 vols., Stuttgart 2014. For a straightforward reading of this text, see Bernd WEISBROD, *Kriegerische Gewalt und männlicher Fundamentalismus. Ernst Jüngers Beitrag zur konservativen Revolution*, Geschichte in Wissenschaft und Unterricht 49, 1998, pp. 542–558.

3 Helmuth KIESEL (ed.) *Ernst Jünger. Kriegstagebuch 1914–1918*, Stuttgart 2010.

4 *Ibid.*, p. 258, also compare *ibid.*, p. 63.

5 On the trope of disillusionment see the classic study by Paul FUSSELL, *The Great War and Modern Memory*, London – New York 1975.

6 The most comprehensive account of the reception and marketing of Remarque’s book is Thomas F. SCHNEIDER, *Erich Maria Remarques Roman ‘Im Westen nicht Neues’. Text, Entstehung, Distri-*

The militarist narrative of heroism and the disillusionment narrative of thrashed expectations can be challenged by the narrative of anti-war activism. This story has been told less often than the two previous ones, but nevertheless the key outlines are relatively clear. The anti-war narrative is premised on the notion that there is a choice to make during the war, and that the ones who resisted the war machine made the better choice than the ones who supported the war effort of their respective country. Quite obviously, those who decide to resist and oppose the war will remain in the minority, and so their cause does not rest on the expectation that they were going to 'win their struggle'. Quite to the contrary, as Adam Hochschild has noted in his book on war resistance in the United Kingdom, pacifists and war resisters 'often knew in advance that they were going to lose'. Yet, Hochschild argues, 'the fight was worth it anyway, because of the example it set for those who might someday win.'⁷ There is a crucial difference between the first two narratives and the anti-war narrative with regard to their temporal structure: both militarists and those who were disillusioned look back, the former with pride even when they have lost the war as the Germans after 1918 – as this was still a story of heroic defiance – and the latter with despair. Yet pacifists have to look into the future, not only because they want to secure the very foundation of the future against the destructive forces that are unleashed in the present, but because their activism is a bill of exchange that will only be redeemed at some point in the future.

One of the big advantages of the anti-war narrative is the fact that it has a fairly limited and highly predictable cast of characters. In the United Kingdom, there are the Pankhurst sisters Christabel and Sylvia and their mother Emmeline as well as Keir Hardie, and there are those Quakers and members of other non-conformist denominations who refused wartime service as Conscientious Objectors.⁸ Radical feminists, militant socialists and dedicated non-conformist Protestants are at the heart of the anti-war narrative. In Germany, this would include key representatives of the women's movement such as Lida Gustava Heymann and Anita Augspurg or Helene Stöcker, who intensified her pacifist

bution, Rezeption 1928–1930, Tübingen 2004. In English, see also the chapters in Brian MURDOCH, *German Literature and the First World War: the Anti-War Tradition*, Farnham 2015.

7 Adam HOCHSCHILD, *To End All Wars: How the First World War Divided Britain*, London 2011, p. 376.

8 As a comprehensive survey see Martin CEADEL, *Pacifism*, in: Jay Winter (ed.), *The Cambridge History of the First World War*, Cambridge 2014, vol. ii, pp. 576–605.

activism under the impact of the First World War.⁹ On the socialist Left, we obviously have Karl Liebknecht and Rosa Luxemburg, but also members of the Revolutionary Shop Steward movement, the so-called *Revolutionäre Obleute* who were mainly active in Bremen and Berlin. Their figurehead in Berlin, Richard Müller, subsequently claimed that he had managed to set the revolutionary movement that toppled the Hohenzollern monarchy in November 1918 into motion more or less by himself.¹⁰ At any rate, the German anti-war narrative should also include the example of Walter Muehlon, who had risen to influence and wealth in a stellar career as director of the Krupp steel company in Essen at the Ruhr, but joined the opposition against the war through the publication of various memoranda and of his revealing diaries from the July crisis in 1914, which highlighted German responsibility for the war.¹¹

The anti-war narrative is certainly morally edifying and uplifting, and it is preferable over the narrative of heroic militarism from a normative point of view as the First World War does not really provide the kind of rationale that the Second World War offered due to the need to liberate Europe from German fascism. Yet there are also obvious problems with the anti-war narrative of resistance to the war machine. The first is that this narrative is in many ways best understood as a mirror-image of heroic militarism. The notion of fellowship is key to pacifism, in an inversion of the values that the comradeship of bellicose trench fighters represents.¹² And in both narratives there is a sense of the requirement to develop a sustained form of agency against the pressure exerted by an overwhelming war machine that is driven by technology. In the advanced forms of the militaristic narrative, human

9 On Augspurg and Heymann, compare Lida Gustava HEYMANN – Anita AUGSPURG, *Erlebtes – Erschautes. Deutsche Frauen kämpfen für Freiheit, Recht und Frieden 1850–1940*, Meisenheim/Glan 1977; on Stöcker, see Reinhold LÜTGEMER-DAVIN – Kerstin WOLFF (eds.), *Helene Stöcker. Lebenserinnerungen. Die unvollendete Autobiographie einer frauenbewegten Pazifistin*, Vienna 2015. On the context, see Benjamin ZIEMANN, *German Pacifism in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, *Neue Politische Literatur* 60, 2015, pp. 415–437.

10 On the Revolutionary Shop Stewards see Ralf HOFFFROGGE, *Working-Class politics in the German Revolution: Richard Müller, the Revolutionary Shop Stewards and the Origins of the Council Movement*, Leiden 2015; idem, *Hinter den Kulissen des Januarstreiks 1918. Richard Müller und die revolutionären Obleute*, in: Chaja Boebel – Lothar Wentzel (eds.), *Streiken gegen den Krieg. Die Bedeutung des Massenstreiks in der Metallindustrie vom Januar 1918*, Hamburg 2015, pp. 51–66.

11 See Wilhelm MUEHLON, *Ein Fremder im eigenen Land. Erinnerungen und Tagebuchaufzeichnungen eines Krupp-Direktors 1908–1914*, Bremen 1989 (edited by Wolfgang Benz); compare Wolfgang BENZ, *Der „Fall Muehlon“. Bürgerliche Opposition im Obrigkeitsstaat während des Ersten Weltkrieges*, *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 18, 1970, pp. 343–365.

12 On the notion and ambivalence of fellowship see Thomas KÜHNE, *Kameradschaft. Die Soldaten des nationalsozialistischen Krieges und das 20. Jahrhundert*, Göttingen 2006.

agency has to adapt to technology, whereas in the pacifist narrative the emphasis is on collective agency. Yet the extent of that collective anti-war agency is usually overrated and exaggerated. Pacifist circles remained small, not only in Germany, but also in most other European countries.¹³ The First World War certainly did not end due to pacifist intervention.

For all these reasons I would like to suggest the heuristic value and substantial nature of another anti-war narrative, one that is not based on heroic acts against the war that are committed in the spirit of – often sentimental – altruism. Rather, this narrative is founded on the deliberate and accidental misunderstanding, on cowardice, on egotism and selfishness, on absent-mindedness. In this storyline, resistance against the war is a matter of self-preservation, of saving the life of the individual and only the life of the individual, without any ulterior motives. There is a literary representation of this type of resistance, in the form of the book that was first published in 1923 and that is known under the English title as ‘The Good Soldier Švejk and his Fortunes in the World War’ by Jaroslav Hašek.¹⁴ What I suggest in the following is to take Josef Švejk seriously as a literary representation of a different type of war resister: not a hero, but an anti-hero, a drunk who swears and whose main act of resistance is to misunderstand the orders handed out by his superiors, or to comply in a form that renders orders meaningless. In other words: Švejk is the archetypical shirker and malingerer who subverts the power structures of the army by falsely executed acts of compliance, and thus ultimately by exposing the incompetence of power-based bureaucracies.¹⁵

I would like to give a few pointers also with regard to the German reception. Švejk can be and has to be read as a synecdochy of Czech national identity and of the Czech’s attempts to grapple with issues of foreign hegemony and national liberation in the twentieth century.¹⁶ And the figure does, to be sure, pre-date the

13 See M. CEADEL, *Pacifism*.

14 Jaroslav HAŠEK, *Die Abenteuer des braven Soldaten Schwejk*, 2 vols., Reinbek 1960; compare the English translation: *The good soldier Svejk and his fortunes in the World War*, Harmondsworth 1974. On the problems of the German and English translations see Kenneth Hanshew, *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války* in deutscher und englischer Übersetzung, *Zeitschrift für Slavische Philologie* 61, 2002, pp. 213–248.

15 For a subtle interpretation of Hašek’s work in terms of an anarchist subversion of power structures see Ekkehart KRIPPENDORFF, *Politische Interpretationen. Shakespeare, Stendhal, Balzac, Wagner, Hašek, Kafka, Kraus*, Frankfurt am Main, 1990, pp. 95–114.

16 Hans-Jürgen BÖMELBURG, *Der andere Untertan. „Die Abenteuer des braven Soldaten Schwejk“ von Jaroslav Hašek (1921–1923)*, in: Dirk van Laak (ed.), *Literatur, die Geschichte schrieb*, Göttingen 2011, pp. 182–197, here pp. 194–196.

First World War, as Hašek had developed his anti-hero since 1910. Yet we can read the novel *Švejk* also as a response to the wartime experiences of the author, who volunteered for the Austrian army in 1915, but deserted with others in September 1915 and came into Russian custody as a prisoner of war (POW) Hašek then joined the Czechoslovakian legion which appealed for volunteers among Bohemian POWs.¹⁷ In 1918, Hašek joined the Bolsheviks, but when he returned to Prague in 1920 he was treated as a traitor to his fatherland. Hašek conceptualised the wartime exploits of *Švejk* as covering the whole period from 1914 to 1920, but he only managed to write down and publish the first installments in 1921/1922, shortly before his early death in 1923.

The German reception was shaped by an attempt to emphasise the anti-militarist implications of the story. Erwin Piscator had adapted the story for the theatre in a form of montage, a version that premiered at the *Volksbühne* in Berlin in 1928. The German police and judiciary took issue with a set of 17 sketches by George Grosz that he had produced as stagecraft for Piscator's production of the play. One of them depicted the crucified Jesus with a gas mask and soldier's boots and the caption: 'Shut up and keep serving in the military'. This was a quote from an episode in which *Švejk* was in custody and engaged fellow prisoners who claimed their innocence, to which he responded that Jesus had been innocent, too, and that no one had ever been interested in any innocent people. 'Shut up and keep serving the military! – as they say in the military' 'Maulhalten und weiterdienen!'¹⁸

Yet while *Švejk* is a well known literary figure in Germany and – probably to a much lesser extent – in the United Kingdom and the USA, he is virtually absent from the recent cultural histories of the Great War. Here, the focus is still very much on the key tropes of literary modernism, and while anti-war literature is certainly taken into account, it is only referenced through some of the widely mentioned authors such as Erich Maria Remarque or Arnold Zweig.¹⁹ Taking Josef

17 On his biography compare Cecil PARROTT, *The Bad Bohemian. The life of Jaroslav Hašek, creator of 'The good soldier Švejk'*, London 1978.

18 HAŠEK, *Die Abenteuer*, vol. 1, p. 23; see H.-J. BÖMELBURG, *Der andere Untertan*, pp. 182f.

19 Indicative of this situation is Bernd HÜPPAUF, *Kriegsliteratur*, in: Gerhard Hirschfeld – Gerd Krumeich – Irina Renz (eds.), *Enzyklopädie Erster Weltkrieg*, Paderborn 2003, pp. 177–191, here p. 188. It should also be noted that the otherwise fairly comprehensive encyclopedic section of this excellent companion does not include an entry on Jaroslav Hašek. For an English translation of this encyclopedia see G. HIRSCHFELD – G. KRUMEICH – I. RENZ (eds.), *Brill's Encyclopedia of the First World War*, 2 vols., Leiden 2012. In his award-winning book, Patrick H. HOULIHAN, *Catholicism and the Great War. Religion and Everyday Life in Germany and Austria-Hungary, 1914–1922*, Cambridge 2015, p. 264, mentions Jaroslav Hašek alongside Wilfred Owen, Ernst Jünger and Siegfried Sassoon as representatives of 'the literary modernist mas-

Švejk as an inspiration, I will now chart the history of individual acts of disobedience and non-heroic resistance in the German army from 1914 to 1918. In German parlance, the term '*Schwejkiade*' serves as a heading for the kind of unheroic transgression and narrative of foolish non-conformism that is encapsulated in Hašek's novel. I will not make an attempt to translate this term into English. So in the following, I will tell you the story of the German *Schwejkiade* during the First World War. I will start with an outline of the various forms which this type of behaviour took. Then I will focus on events in the summer and autumn of 1918 and argue that it was in fact the German *Schwejkiade* that brought down the mighty German military machine. And in a third step, I will ask whether the German *Schwejkiade* has found an appropriate literary representation and how representation is connected to the power of the narrative.

The German Schwejkiade

During the First World War, German soldiers had a variety of options at their disposal when they wanted to avoid or shirk their duties without any elaborate planning or intention for meaningful resistance.²⁰ Self-mutilation was one of these practices. It required some courage to shoot oneself in the left hand to make any further front-line duty impossible. But once it was done it was done. The chance for detection was minimal, and if a court-martial procedure led to a sentence, military detention provided at least shelter from the dangers of the front line. Or one could expose himself to enemy fire in such a way that a minor wound would bring freedom from service. As the war dragged on, soldiers quite openly expressed their appetite for a *Heimatschuss* or blighty wound – as it is called in English –, as the building locksmith Otto Biegner did in a letter to his sister on 12 August 1917. Biegner had used another method of shirking before, staying away from his unit for few days after furlough. Thus, he was sentenced to six months in prison for absence without leave (AWOL). On 12 August 1917, he wrote the following letter to his sister Anna. It was intercepted by the postal surveillance unit in Metz:

ter narratives that dominates the cultural history of the Great War'. Hašek may be a modernist author, but his narrative does not dominate the cultural history of the Great War, and should not be mentioned alongside representatives of the disillusionment narrative such as Sassoon and Owen.

20 For the following compare the analysis in Benjamin ZIEMANN, *War Experiences in Rural Germany, 1914–1923*, Oxford – New York 2007, pp. 99–110.

'Dear Sister! I am in Metz and have a stopover of several hours. I know what I have to do in order to shirk [military duty]. You don't need to worry about me for the time being. I will write again soon. Hopefully I am lucky this time and have more success. I am of good cheer and don't worry about anything. Either I receive a blighty wound or I will shirk anyway. I am not prepared to risk my neck for the damned Prussians and big capitalists any longer. Please, don't write for the time being, for I don't know what they will do with me out here. Send my love to Josef and Father, Yours Otto. Best wishes to Fanny.'²¹

Several things are striking about this letter. First we see that Biegner had no intention whatsoever to sacrifice himself for those who he considered to be the drivers of the German war effort, 'Prussia' and its militarism and capitalist industrial interests. Biegner clearly opposed the heroic war narrative of patriotic service and sacrifice, but he was not disillusioned or pacifist-minded either. All he ever wanted is to save his 'neck'. Second we have to note the cheerful tone of the letter. Shirking is described by Biegner as the best possible option available to him, and he is considering a range of options with confidence, from the blighty wound to other, unspecified forms of shirking. Biegner was not keen to usher into a peaceful future, but he clearly knew what he was doing here and now: making any effort to save his own life, for selfish reasons.

Many of the shirkers came in contact with the disciplinary apparatus of the German army. The German army was reluctant to use the death penalty, so the prospect was either arrest of up to two weeks or, following a proper court-martial procedure, detention of anything between a couple of months or life, which would at least mean for the duration of the war. Against the backdrop of a mounting body-count of casualties and fatalities at the front, arrest or even long-term detention, however, seemed to many soldiers a rather welcome alternative that they would happily prefer instead of being shot to death. One such expression of acceptance is the letter by Jakob Wirth, a farmhand from Oberambach (Upper Palatinate), who wrote to his brother on 9 December 1915:

'I would like to let you know that I am just serving an arrest sentence. We have been out there in position and I have been away from my company for four days. They've told me that I won't get away with anything less than a year. It would be fine with me if I had to serve the sentence right now, for I am fed up with being

21 Letter by Otto Biegner, 12 July 1917, in: Bernd ULRICH – Benjamin ZIEMANN (eds.), *The German Soldiers of the Great War. Letters and Eyewitness Accounts*, Barnsley 2010, p. 144.

in position. Otherwise I am still fine and do hope the same of you. I send my love, your brother Jakob.²²

Wirth was ready to accept arrest as a way of shirking, but he did to our knowledge not actively seek it out. Other soldiers, however, developed a clear trajectory of repeated minor offences in disciplinary matters that would lead to a string of arrest sentences, bringing them in and out and back into detention and thus far way from the front. Georg Heinle, a Bavarian farm labourer born in 1897, developed such ideas in a letter on 28 July 1917 that was addressed to a lady who was most likely his girlfriend:

‘Dear Fanny! You asked me to tell you if the war is over soon. Unfortunately it has been starting all over again up there in Flanders. There are eight French squadrons in Flanders, one behind the other, to launch an offensive. That is what all the French prisoners of war state. I also have to let you know that my arrest is over now. This was really a rest for me. Now I am in my right mind again, for I was quite confused recently. I enjoyed being in arrest in St Juvin so much that I’d rather go there again right now. My best wishes to you and Willi from Schorsch. I hope I will see you soon!’²³

Heinle had only been drafted in February 1917 at the age of twenty. In July he had two short spells of one week each in arrest because he had overstepped his leave by more than three days. He tried to get to Germany the day after he had sent this letter, but turned himself in on 8 August. As a reason he gave ‘because I thought that the roving about would have no value, and eventually I would have to return to my unit anyway’. In early September he was released from his arrest in Munich and sent back to the front, but absconded yet was caught again almost immediately. Hence, he had now to serve his previous sentence over six months of detention for AWOL and was brought to the *Veste Oberhaus*, a fortress that is towering over the city of Passau at the Danube river and was used as a military penitentiary during the war, nicknamed the ‘Bavarian Bastille.’²⁴ Heinle did certainly not storm this Bastille, but gauging from his previous letter, he must rather have enjoyed his time there.

The situation became quickly untenable from the vantage point of the military authorities. Tens of thousands German Švejks were not only clogging up the court-martial system, leading to lengthy delays between the initial report on misconduct and the final sentence, a bureaucratic overload that directly contributed

22 Letter by Jakob Wirth, 9 December 1915, in: B. ULRICH – B. ZIEMANN, *German Soldiers of the Great War*, p. 145.

23 Letter by Georg Heinle, 28 July 1917, in: *ibid.*, p. 145.

24 These additional details are based on the documentation in his court-martial file: Bayerisches Hauptstaatsarchiv, Abteilung IV: Kriegsarchiv (BHStA/IV), MilGer 3524.

to the collapse of the German army in 1918 as it was practically impossible to process and prosecute deserters and shirkers in the system at that point. The military authorities thus tried to make sure that shorter arrest sentences were served directly behind the front lines, assuming that this would act as a deterrent. In September 1916, they created 'Military Detainee Companies' for the same purpose for those who had to serve longer prison sentences. These units were used for construction and entrenchment work in firing range of the enemy. In the autumn of 1917, about 10,000 soldiers served their sentences in these units.²⁵ In a much discussed book on POWs in the French, British and German army, Heather Jones has argued that the German military 'brutalised' the treatment of POWs by starting to employ French POWs in the firing range of French artillery in 1916, to which the French responded with the same treatment for German POWs before an agreement was reached in 1917.²⁶ I would argue that this was rather a case of tit-for-tat than any 'brutalization', a term so loaded and imprecise it should have been abandoned immediately after George Mosse introduced it into the historiography on the Great War in 1990. But at any rate, it should be noted – something that Heather Jones has missed – that the German military leadership was all too willing to mete out similar 'brutality' also to its own soldiers, simply on the grounds that the German *Schwejkade* had generated tremendous problems for the power structure of the army already by 1916.

Another element of the German *Schwejkade* was the persistence of malingering. Already prior to 1914, the German army had seen a rapid incorporation of the psychiatric expertise into the court-martial system. To some extent, that was an element of the secular 'scientization of the social' that we can see in Western societies since the last quarter of the nineteenth century. As Martin Lengwiler has shown in his comparative study on this topic, the increasing recourse to psychiatric expert reports in court-martial cases since 1900 responded to the practical insufficiencies of the court-martial system, namely the fact that many offences were quite obviously an immediate response to the fact that the idealistic paternalist self-deception of the army was not matched in reality, in which verbal and physical

25 Dieter DREETZ, *Zur Bildung von Militärgefangenenkompanien im deutschen Heer während des ersten Weltkrieges*, *Zeitschrift für Militärgeschichte* 6, 1967, pp. 462–468.

26 Heather JONES, *Violence against Prisoners of War in the First World War. Britain, France and Germany, 1914–1920*, Cambridge 2011; compare idem, *The German Spring Reprisals of 1917: Prisoners of War and the Violence of the Western Front*, *German History* 26, 2008, pp. 335–356.

abuse against ordinary soldiers abounded.²⁷ During the war, the involvement of psychiatric expertise created a space in which soldiers could fake symptoms and stories of mental disorientation or mental disease. I give you an example from a case that was described in an article for a medical journal that relied on the case report by the doctor:

‘Case 22. S., committed absence without leave twice. His psychological motivation is clear. Seemingly abnormal state of mind as long as in pre-trial custody. Therefore referred to observation. Gives the impression of being perfectly stupid. Repeats every question asked by the medical doctor like a complete idiot. Answers only after the question has been repeated several times. Thinks visibly very carefully about how to answer. Stresses that he is a retard since a fall on his head a few years ago and that he is not any longer aware of what he is doing.’²⁸

That’s the spirit, don’t you think! Faking symptoms, giving the impression you are thick, in order to escape the thick of it. And repeating orders somewhat inaccurately was one of the preferred rhetorical strategies of Schwejk. So this is a Schwejk! But unfortunately when done on purpose, it does not always work out. The report continues:

‘It is assessed that his behaviour outside of the medical exploration is completely different, that he acts perfectly normal and is not retarded at all when mingling with other soldiers as soon as he has the opportunity to meet them. Diagnosis: without doubt simulating the mental state of a retard. (Has been sentenced in the main court-martial trial on 27 May 1918. Has given up his simulation completely in the meantime.)’²⁹

So this soldier was in fact caught out, while others malingerers succeeded. Self-mutilation, seeking out a blighty, malingering, shirking, absence without leave for days or weeks, repeatedly committing disciplinary offences to spend quality time in arrest rather than at the front: this was the core repertoire of the German *Schwejkiade*.

At this point you might want to ask whether this type of behaviour was in any way significant in the context of the German field army as a mass organisation that comprised on average over the four years from 1914 to 1918 no less than 4.18 million men. I would answer that to some degree the range of actions that is part of the *Schwejkiade* is unquantifiable. Delaying tasks that were ordered, waiting and hiding for an hour or two while other soldiers in a unit are sent to a patrol operation

27 Martin LENGWILER, *Zwischen Klinik und Kaserne. Die Geschichte der Militärpsychiatrie in Deutschland und der Schweiz 1870–1914*, Zurich 2000.

28 Case report from F. MÖRCHEN, *Das Versagen und die seelisch-nervösen Abwehrreaktionen der minderwertig Veranlagten im Kriege*, *Zeitschrift für die gesamte Neurologie und Psychiatrie* 44 (1919), pp. 366f., printed in: B. Ulrich – B. Ziemann, *German Soldiers of the Great War*, p. 157.

29 Ibid.

are acts of subversion that could go undetected. And if they were detected, they were often punished by disciplinary measures which have not been recorded comprehensively. AWOL as a punishable offence was subject to court-martial, and we have a set of statistics with regard to sentencing available. What we see is that in the Bavarian field army, roughly half a million men in late 1917, acts of going AWOL were still marginal, with sentences rising from 331 in 1915 and 513 in 1916 to 1,743 in 1917. We see a drop in 1918 (1,303) but that is only due to the slow processing of case in the military courts, in reality the number must have increased massively already in the first half of the year.³⁰ Going AWOL did not bring down the German army, at least not prior to 1918. But it provided a spanner in the cogs of the military machine, it absorbed energies and human resources that could not be used for fighting.

The Collapse of the German War Machine in 1918

So what happened to the German *Schwejkade* in 1918, during the endgame of the war in the final months from August to early November, when German troops were in constant retreat until Armistice Day? In a landmark article first published in 1986, historian Wilhelm Deist argued that during these months a 'hidden military strike' took place and fundamentally undermined the German army to the point at which the command structure had basically disappeared.³¹ Deist pointed out that up to a million German soldiers at the Western front were shirking their duty since August, not mutineering, but hiding, absconding, mutilating themselves, walking back through Belgium trying to reach Armistice Day alive. Controversial is firstly the chronology and scale of the process. Critics such as Christoph Jahr and Alexander Watson argued that 'shirking' only turned into a mass phenomenon in the final two weeks of the war.³² Watson heavily criticised Deist for inflating the numbers, pointing out – partly for good reasons – that Deist had relied on politicised and hence biased figures from the 1920s. But Watson not only downscaled the strike, but also denied

30 See the data on court-martial statistics in BHStA/IV, HS 2348.

31 Wilhelm DEIST, *The Military Collapse of the German Empire*, War in History 3, 1996, pp. 186–207 (first published in 1986).

32 Christoph JAHR, *Gewöhnliche Soldaten. Desertion und Deserteure im deutschen und britischen Heer 1914–1918*, Göttingen 1998, pp. 166f.; Alexander WATSON, *Enduring the Great War: Combat, Morale and Collapse in the German and British Armies, 1914–1918*, Cambridge 2008, pp. 201–231.

it ever happened. Instead he pointed to increasing numbers of Germans who surrendered, doing this, he claimed, led by their junior officers. He thus coined the process an 'ordered surrender'.³³ Surprisingly, Watson's story, in which the officers are the heroes, saving the lives of their subordinates, became almost immediately accepted by many historians. I say surprisingly because Watson has literally no evidence at all for his argument that an 'ordered surrender' took place.³⁴

Another contentious issue is the level of political intent and collective agency. Historian Wolfgang Kruse provided evidence for widespread socialist sentiments and a growing political radicalisation among German soldiers since 1916. He provided no evidence, however, that this immediately drove the 'hidden military strike' in 1918.³⁵ Deist had used the term 'strike' partly analytical, partly as a metaphor. Analytical as the mass movement of the soldiers stood for him in a parallel to the mass movements of German workers since the January strike of 1918. Metaphorical in that the military strike lacked any shop stewards or reps who orchestrated or planned or guided the masses. They just acted individually, Deist said, but as so many joined in they became a critical mass.³⁶ At any rate, the military authorities knew what they were dealing with. This was not a mutiny or a concerted act of collective agency. In a series of decrees that commenced in late July, thus confirming Deist's reading of the chronology, the Prussian War Ministry tried to stem the tide, reminding commanding officers of the disciplinary powers at their disposal. The final word on the matter, a decree by the Prussian War Ministry dated 5 November 1918, stated the following:

'The present situation of the war is demanding the most drastic action against the so-called shirking (absence without leave, desertion, cowardice, self-mutilation, endangering the military in the field, insubordination in order to evade battle), namely in all units of the field and the replacement army, not only in the foremost front line or with field convoys, but also in units at rest behind the front, in the rear area (Etappe).'³⁷

33 A. WATSON, *Enduring the Great War*, pp. 208–210, 229.

34 *Ibid.*, pp. 223–229; for a critique see, with further references, Benjamin ZIEMANN, *Gewalt im Ersten Weltkrieg. Töten-Überleben-Verweigern*, Essen 2013, pp. 134–153.

35 Wolfgang KRUSE, *Krieg und Klassenheer. Zur Revolutionierung der deutschen Armee im Ersten Weltkrieg*, *Geschichte und Gesellschaft* 22, 1996, pp. 530–561.

36 W. DEIST, *The Military Collapse of the German Empire*, pp. 204f., 207.

37 Decree by the Prussian War Ministry, 5 November 1918, cited in: B. ULRICH – B. ZIEMANN, *German Soldiers of the Great War*, p. 155.

AWOL, cowardice, self-mutilation, trying to evade battle: this is, with the exception of malingering, the whole range of options that was available to the German Schwejks. And the results of the action were devastating. Towards the end, only a 'spider's web of fighters' was in position at the Western front, as Ludwig Beck, in 1944 one of the Wehrmacht generals who plotted against Hitler, then a young staff officer at the Western front, wrote in a letter in the autumn of 1918.³⁸ The mighty German military machine had been brought to a halt, not by the dynamism of politicised deserters, not by the collective agency of pacifists, socialist or anti-militaristic working class heroes, but by the egotism of an army of German Schwejks who wanted to save their lives and get rid of the coercion they were facing. Autumn 1918 saw the climax and ultimately the victory of the German *Schwejkiade*.

The Problem of Postwar Representation

Why are we not more familiar with the outlines of the German *Schwejkiade*, with the stories of those soldiers who shirked their duties, faked illness or managed to avoid their duties by other means? The key problem is the lack of conclusive literary representations that managed to encapsulate the antics of the shirker. In other words, Germany lacked someone with the ingenuity and power to provoke in the manner of Jaroslav Hašek. That does not mean that there were no anti-war texts in post-1918 Germany. There were plenty of them, indeed a wave of them particularly in the years from 1918 to 1922.³⁹ But the main focus of the early anti-war texts was not on shirking at the front line, but on the utter corruption and brutality of the German military in the *Etappe* or rear area. These narratives were successful in commercial terms, with the most successful of them, Heinrich Wandt, *Etappe Gent* ('Rear Area Gent') (1920/1926) selling more than 200.000 copies altogether. But the 'shirkers' in these texts were not underdogs and outcasts, but Prussian-German aristocrats who were shirking front-line service for all the wrong reasons, as they were trying to find a luxurious and safe shelter far away from the front.⁴⁰

There were a couple of texts that were able to encapsulate the relevance and the meaning of deviant behaviour by individuals in the army from 1914 to 1918. They

38 Cited in W. DEIST, *The Military Collapse of the German Empire*, p. 204.

39 See B. ZIEMANN, *Contested Commemorations. Republican War Veterans and Weimar Political Culture*, Cambridge 2013, pp. 41–59.

40 On Heinrich Wandt and his book, see B. ZIEMANN, *Gewalt im Ersten Weltkrieg*, pp. 198–219.

include – and this is not a comprehensive list – books by Artur Zickler ('In the Madhouse', 1919), Oskar Maria Graf ('We are Captives', 1927) and Ludwig Turek ('A Proletarian tells his Story', 1930).⁴¹ Of these three, Graf is perhaps closest to Hašek in the way in which he describes someone who is stubborn and mulish and who is basically faking symptoms of neurosis in a way that comes close to self-mutilation in order to escape military service.⁴² Yet Oskar Maria Graf faced a perennial problem in that scholars of German literature never took him seriously as an author. He was usually billed under the rubric of Bavarian folklore, and thus never entered the canon of respectable and substantial novelists in twentieth century German literature, to which he surely belongs. The short pacifist text *Es lebe der Krieg!* ('Long live the War!') by Bruno Vogel, published in 1925, featured a lieutenant who very much welcomed the fact that his right hand had been blown away by a shell: '[And I will get] a 50 per cent pension. Delicious, delicious, delicious!'⁴³ But the book was banned by censorship, as many other pacifist texts during the Weimar Republic.

At any rate, none of these German anti-war texts that contained narrative elements of the *Schwejkade* had the presence and captured the collective imagination in the way in which Hašek's text accomplished also for German readers during the 1920s. Scattered across the years from 1925 to 1933, we find another set of anti-war novels in Germany by authors such as Johannes R. Becher, Theodor Plivier, Adam Scharrer und Peter Riß. But these authors, and their texts, are firmly situated in the socialist camp, and their narratives are foregrounding working-class heroes who, while ultimately overwhelmed by the military machine, act with a sense of purpose for a better world that is in line with socialist expectations.⁴⁴ Also

41 Artur ZICKLER, *Im Tollhause*, Berlin n.d. [1919]; Oskar Maria GRAF, *Wir sind Gefangene. Ein Bekenntnis aus diesem Jahrzehnt* (1927), Munich 1991; Ludwig TUREK, *Ein Prolet erzählt. Lebensschilderung eines deutschen Arbeiters*, Berlin 1930, online at: <nemesis.marxists.org/pdf/Ludwig%20Turek%20-%20Ein%20Prolet%20erzaehlt.pdf> (accessed 29 March 2016).

42 For a thoughtful interpretation see Ulrich DITTMANN, „Schandfleck der ganzen bayrischen Armee.“ *Oskar Maria Graf's Antithese kontinuierlicher Isolation und Verzweiflung*, online at: <http://www.literaturkritik.de/public/rezension.php?rez_id=7395 & ausgabe=200409> (accessed 5 April 2016).

43 Bruno VOGEL, *Es lebe der Krieg! Ein Brief*, Leipzig n.d. [1925], p. 19. On this book compare Martin BAUMEISTER, *Ästhetik der Abschreckung. Der Versuch einer pazifistischen Kriegsdarstellung. Bruno Vogel: Es lebe der Krieg! Ein Brief (1925)*, in: Thomas F. Schneider – Hans Wagener (eds.), *Von Richthofen bis Remarque. Deutschsprachige Prosa zum I. Weltkrieg*, Amsterdam – New York 2003, pp. 165–179.

44 On these books compare Jörg VOLLMER, *Gift/Gas oder das Phantasma der reinigenden Gewalt: Johannes R. Becher: (Ch Cl = CH)3 As (Levisite) oder Der einzig gerechte Krieg (1926)*, in: T. F. Schneider – H. Wagener (eds.), *Von Richthofen bis Remarque*, pp. 181–193; Maggie Sargeant, *Roman der deutschen Kriegsflotte oder Roman der geschundenen deutschen Arbeiter?* Theodor

in another sense, these German anti-war books are not comparable to the original Švejk. As Ekkehart Krippendorff has observed, it would be misleading to call Hašek's book an 'anti-war' novel. The whole point of Švejk's constant endeavours was to travel through the military machine without actually ever arriving at the front. It is not an anti-war text, but a text about the subversion of military power.⁴⁵

Does that mean that there was no German Schwejk? My tentative answer would be yes as far as published texts from the 1920s and 1930s are concerned. But that does not mean that the figure itself did not exist, and that we do not have any texts which could represent him. Taking the contested nature of the commemoration of war in Weimar Germany into account, it is fair to assume that individual war veterans sat down and wrote texts for self-reflection or to convey their experiences to relatives, texts that are still waiting to be uncovered in archives.⁴⁶ The one text that comes closest to being a German Schwejk has in fact gathered dust in a German archive for many decades: at some unspecified point after the war, Dominik Richert wrote down an autobiographical text that summarised his war experiences in the German army from 1914 to his desertion to the French in June 1918.⁴⁷ This is a *Schwejkiade* in the sense that much more important than the big step of going over to the French were the many little acts of reluctance and disobedience that are chronicled in his work, alongside his deep resentment against the war and the many opportunities to die that it offered.⁴⁸ Richert is also close to Schwejk in that his perspective is that of a peasant farmer from Alsace who hates the army for being dominated by Prussians, thus echoing the anti-Austrian undercurrent in Hašek's narrative. Yet the comparison goes only so far, as a deeply rooted character trait of Richert was his empathy for the plight of others: the wounded (both German and French), the plight of civilians and of any other victims of war.

PLIEVIER: *Des Kaisers Kulis* (1930), in: *ibid.*, pp. 359–373; Ulrich DITTMANN, *Das erste Kriegsbuch eines Arbeiters. Adam Scharer: Vaterlandslose Gesellen* (1930), in: *ibid.*, pp. 375–386. Compare Peter RISS, *Stahlbad Anno 17: Die grosse Zeit*, Hamburg-Bergedorf 1931.

45 E. Krippendorff, *Politische Interpretationen*, p. 109.

46 For one example that also illuminates the pressure that hindered these veteran-authors from publishing their accounts, see B. ZIEMANN, *Contested Commemorations*, pp. 95–127.

47 Dominik RICHERT, *Beste Gelegenheit zum Sterben. Meine Erlebnisse im Kriege 1914–1918*, Munich 1989 (edited by Bernd Ulrich and Angelika Tramitz). As an English translation compare Dominik RICHERT, *The Kaiser's Reluctant conscript. My Experiences in the War 1914–1918*, Barnsley 2012.

48 Wolfram WETTE, *Die unheroischen Kriegserinnerungen des Elsässer Bauern Dominik Richert aus den Jahren 1914–1918*, in: *idem* (ed.), *Der Krieg des kleinen Mannes. Eine Militärgeschichte von unten*, Munich 1992, pp. 127–135, is trying to construct Richert's wartime service as that of a deliberate war resister and anti-war hero. But this tendency is misleading and not matching the narrative of the book.

Compared to Schwejk, Richert did actually very much care not only about his own survival, but also about the wellbeing of others.

Conclusion

If we chart the history of resistance to war in Germany during the First World War, there is a broad variety of stories to tell. We can focus on the endeavours of devoted pacifists and anti-militarists. But we can also analyse the manifold individual acts of non-heroic defiance by those soldiers who mutilated themselves, who shirked, who malingered, who absconded, who misunderstood orders in order to not having to act upon them, or who were trying to hide somewhere. This was the German *Schwejkiade*. It emerged early on in the war and developed a substantial presence since 1916. Yet it was only in the late summer and autumn of 1918 that all the different individual and entirely selfish acts of defiance turned into a mass phenomenon that ultimately brought down the German army. That was very much in line with the overall narrative tendency of the book by Hašek, which subverted the ‘official macrohistory by absurdist microhistories’, which in turn were eventually ‘building up to a new and opposite macrohistory of their own.’⁴⁹

Ultimately, the German *Schwejkiade* was much more effective than any pacifist action during the war. The temporal structure of the *Schwejkiade* differed from other narratives of the war. It was not looking back to the past and indulged the heroism of emphatic militarism or charted the development of disillusionment. But it was not a future-oriented narrative either, as in pacifist anti-militarism that is drawing a bill of exchange for the possibility of peace and fundamental political change, hoping that it can be cashed in in the future. Schwejk is not looking back, nor is he interested in meaningful change for the future. His anarchism is situated in the present, he wants to fulfill his needs right now, wants to get rid of risks and dangers at the front. When we consider the German *Schwejkiade* of the Great War and its grandiose climax in the autumn of 1918, we celebrate the transformative power of egotism and selfishness and the force for good that it can provide in times of war.*

49 John GATT-RUTTER, *Macrohistories and microhistories: Jaroslav Hašek's "Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války"*, *Journal of European Studies* 21, 1991, pp. 1–17, here p. 6.

* This is a revised version of a keynote lecture that I gave at the conference ‘Resistance to War’ at the University of Leeds, 18–20 March 2016. I would like to thank Ingrid Sharp and Sabine Grimshaw for the opportunity to speak at Leeds, and the audience members – in particular Thomas F. Schneider and Christian Bartolf – for incisive questions and helpful suggestions for further reading.

Odpor proti válce v Německu v letech 1914–1918: Stopy německé „Švejkiády“

BENJAMIN ZIEMANN

Odpor proti světové válce z let 1914 do roku 1918 se v německém prostředí obvykle zasazuje do heroického narativu, ve kterém jednotliví pacifisté a odpůrci války veřejně popírali logiku válečného úsilí svého národa/státu a pokoušeli se budovat progresivní – většinou socialistickou – nenásilnou budoucnost. Jakkoliv je jejich příklad povznášející a morálně poučný, v případě pacifistů šlo jen o malou menšinu mužů a žen mezi miliony Němců, kteří sloužili v armádě nebo podpořili válečné úsilí prací na „domácí frontě“.

Oproti schématu protiválečného narativu pacifistů navrhuje studie ke zvážení jiný typ příběhu, který nejlépe zastupuje humoristický román *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války* od Jaroslava Haška (dílo napsal v letech 1921–1923). Josef Švejk bývá prezentován jako archetypální postava ulívajícího se simulanta, jenž podvrací mocenské struktury armády pomocí činů falešné servility, což v konečném důsledku odhaluje neschopnost byrokracií založených na mocenské přesile.

Zmapováním různých typů simulování, sebepoškozování a vyhýbání se válce studie argumentuje, že vzdor Švejkova typu měl podstatnou přítomnost také v německé armádě, a to od roku 1916. Nakonec přinesl zastavení německé válečné mašinerie na podzim 1918. V závěrečné části uvažuje autor na základě stručného přehledu německojazyčné beletrie na téma první světové války z dvacátých let 20. století, proč akce mnoha „švejků“ v německé armádě let 1914–1918 nenašly odpovídající literární ohlas, který by byl srovnatelný s jejich českým protějškem.

RECENZNÍ ČLÁNEK

Nové Dějiny Ruska ve 20. století
jako inspirace i výzva

JIŘÍ PEŠEK

JIŘÍ PEŠEK: A new “History of Russia in the 20th Century” as an inspiration and challenge

This review article discusses the main concepts and methodological approaches of the History of Russia in the 20th Century by Dietmar Neutatz which is presented as the history of repeated, radical attempts at modernising Russian society. In his book, rather than adhering to the more traditional political and economic history approaches, Neutatz presents the reader with a broader cultural history of Russian society. The author of this article regards this latter approach as a very significant stimulus for the writing of the history of national societies in general.

Key words: History of Russia, 20th century, methods of historiography, modernisation of society, cultural history

Freiburský odborník na dějiny Ruska 19. a 20. století, Dietmar Neutatz, nazval syntézu dějin plošně největšího evropského (či euroasijského) státu ve 20. století: „Sny a noční můry”.¹ Je to příběh opakovaných intenzivních snah o modernizaci rychle se proměňující a přitom v jistých konstantách stále těžce ruské říše, pokusu doslova za každou (i dosud nemyslitelnou) cenu skokem „dohnat“ západněji

ležící části Evropy a zejména Spojené státy americké jako trvale klíčové měřítko ruských úspěchů. Je to ale také výklad o objektivních předpokladech a subjektivních blokách těchto pokusů, o proměnách diskursů i paradigmat ruské (na minority bohaté) společnosti. Jestli někdo soudí, že „velká vyprávění“ jsou vědecky passé, pak ho fascinující Neutatzova kniha – věcná a kriticky střízlivá, nepatetická a místy děsivá, až neskutečně kompetentní a přitom čtenářsky srozumitelná – usvědčuje z omylu.

Kniha, vydaná v ediční řadě monografií dějin evropských států „Europäische Geschichte im 20. Jahrhundert“, je součástí široce založeného projektu komparativního výzkumu dějin moderní Evropy (zhruba epochy let 1890–2000).² Záměrem je, prozkoumat prostřednictvím série koncepčně shodných „národně-státních studií“, do jaké míry jednotlivé oblasti evropského kontinentu procházely srovnatelným, tedy fázově i tempem podobným vývojem modernizace, případně kde a proč se vývoj odlišoval, zrychloval nebo zpomaloval. Všechny svazky řady jsou koncipovány podle společného rámcového vzoru: základní linii určuje chronologicky lícený „událostní“, politicko-historický vývoj. Ten doplňují „příčné řezy“, situované do doby okolo roku 1900, dále do poloviny dvacátých let, do druhé světové války, do poloviny šedesátých let a poslední pak do dekády po konci studené války. Jednotlivé „příčné řezy“ mají přinést vždy co možná komplexní zobrazení stavu státu a společnosti v daném okamžiku, resp. ve zhruba čtvrtstoletých krocích definovat posuny situace. Právě v Neutatzově knize hrají snad větší roli než událostní výklad.

Problémem při orientaci v knize je, že její obsah eviduje pouze – mnohdy rozsáhlé – kapitoly a nikoliv názvy tematických podkapitolek. Kniha, opatřená bohatým poznámkovým aparátem, přehledem publikovaných pramenů a rozsáhlou bibliografií, je vybavena stručným osobním, nikoliv však věcným nebo geografickým rejstříkem. Najít v ní konkrétní problémy, události a místa je proto poměrně nesnadné. To ovšem není chyba autora, nýbrž problém koncepce celé nakladatelské řady.

Autor se na velkou syntézu dějin velké země důkladně připravil řadou monografií, projektových sborníků i dílčích studií, jimiž „zmapoval“ vývoj Ruska od konce 19. století do sedmdesátých let 20. století.³ Jeho přístup k syntetickému

1 Dietmar NEUTATZ, *Träume und Alpträume: Eine Geschichte Russlands im 20. Jahrhundert*, München, C. H. Beck 2013, 688 s., ISBN 978-3-406-64714-7.

2 Ke konceptu řady srovnéj úvodní část mé recenze: Włodzimierz Borodziej, *Geschichte Polens im 20. Jahrhundert*, München 2010, in: *Soudobé dějiny* 18, 2012, s. 135–140.

3 Uvedme alespoň klíčové práce: Dietmar NEUTATZ, *Die deutsche Frage im Schwarzmeergebiet und in Wolhynien. Politik, Wirtschaft, Mentalitäten und Alltag im Spannungsfeld von Nationalismus und Modernisierung (1856–1914)*, Stuttgart 1993; TÝŽ, *Die Moskauer Metro: von den er-*

úkolu je svým způsobem atypický: jsme totiž do velké míry zvyklí na dominanci politických dějin, a to včetně zahraniční politiky carské nebo sovětské říše. Zde se ale setkáváme přednostně s dějinami ruské společnosti, a to nejen té moskevsko-piřtérské elity (intelektuálů a politických špiček, snad i mocenských „struktur“ a velkoměstského proletariátu), ale opravdu s celou její sociální pyramidou včetně dělníků z „měst o jedné továrně“ a venkovanů ze zapadlých oblastí a ovšem také regionálních a lokálních „elit“. Jestli něco zaslouží název „dějiny společnosti“, pak je to právě Neutatzův přístup k Rusku. Nejde přitom o sociálně historický statistický popis, ale o pokus (místy možná nevyvážený a přese všechnu vážnou snahu o diferenciaci přece jen tíhnoucí k nahlížení situací optikou velkých měst) o pokud možno multiperspektivní vnímání motivací, očekávání, obav a traumat obyvatel celé ohromné a dodnes komunikačně a dopravně jen neúplně propojené říše. „Podepisovat dekrety v St. Petersburgu nebo v Moskvě je jedna věc, naplnit je obsahem někde v provinciích druhá a reflektovat jejich důsledky pro ty, na koho tato opatření konkrétně dopadla, je věc třetí“ (s. 12), říká autor a ohlašuje úsilí o udržení odstupu od diskursu metropolitních elit. Místo toho se v knize, která se hlásí ke kulturně historickému směru dějin společnosti, dostalo na každodennost, mentální reprezentaci, vzorce chování a na tzv. „žitý svět“ ve smyslu subjektivního vnímání a interpretace reality.

Tento přístup umožnila Neutatzovi jeho unikátní, prakticky až do chvíle korektur doplňovaná znalost ruské, německé, britské a americké odborné literatury, ale na druhé straně také bezpečná orientace v dobové ruské publicistice a oficiální i lidově subverzivní kultuře. K tomu se pojí tři desetiletí trvající autopsie, opírající se o cesty a výzkumné, učitelské, konferenční i turistické pobyty snad po celém území Ruské federace. Jistý „rub“ tohoto přístupu k syntetickému úkolu může někdo vidět v tom, že Neutatz omezil, resp. co možná jen stručně sumarizoval tradiční popis politických událostí a jednání a zejména minimalizoval výklady o zahraniční politice.⁴ Především však byla redukována jak v Rusku, tak i pro emigrantskou

sten Plänen bis zur Grossbaustelle des Stalinismus (1897–1935), Köln–Weimar–Wien 2001, totéž rusky: *Moskovskoje metro. Ot pervykh planov do velikoj strojki stalinizma (1897–1935)*, Moskva 2011; Marie-Janine CALIC – Dietmar NEUTATZ – Julia OBERTREIS (edd.), *The crisis of socialist modernity. The Soviet Union and Yugoslavia in the 1970s*, Göttingen 2011.

4 V tomto směru Neutatz cíleně kráčí ve šlépějích Manfreda HILDERMEIERA, který již před dvěma desetiletími takto zaměřil svou velikou syntézu dějin SSSR: *Geschichte der Sowjetunion 1917–1991. Entstehung und Niedergang des ersten sozialistischen Staates*, München 1998. Hildermeier k tomu v úvodu své knihy na s. 20–21 říká, že s ohledem na zaměření díla na vnitřní sovětské dějiny se sociálně- a hospodářsko-historickým těžištěm a se zájmem o svět představ, norem a o mentality, resp. o materiální bázi a sociální organizaci života společnosti, „musely zahraničně

ruskou historiografi tradičně klíčová pozornost, věnovaná velkým a slavným bitvám a válečným tažením ruských vojsk. Pro Neutatzte je každá válka především sociálním traumatem a katastrofou, která vždy znovu vrhla Rusko o desetiletí zpět. Heroismus je tomuto, rodem salcburskému ironikovi zcela cizí.

Jako další podstatný obecný problém přístupu k dějinám Ruska ohlašuje autor již v úvodu knihy otázku referenčního rámce, tedy měřítek hodnocení. Rusko prostě nemůže být hodnoceno podle západoevropských měřítek, protože se pak výklad o jeho stavu a pokusech o modernizaci proměňuje ve výčet deficitů, zaostalosti a nedostatečnosti. To je podle Neutatzte historiograficky neproduktivní. Nicméně sledování ruské, resp. sovětské komparativní sebereflexe zůstává podstatnou součástí tématu – už jen proto, že „oficiální Rusko a rozhodující část jeho elit se od 18. století vnímala jako součást Evropy a vytvářela si proto sama svůj subjektivní referenční rámec, který produkoval diskrepanci k realitě, právě v té které době existující v Rusku. Z této diskrepance vycházely periodicky se opakující diskuse o správné cestě, o přiměřenosti zahraničních modelů a podřadnosti nebo nadřazenosti vlastních tradic. I ti lidé, kteří trvali na vlastní ruské cestě, poměřovali Rusko konec konců zeměmi západní a střední Evropy“ (s. 15). Podle Neutatzte proto nemůže být moderna a modernizace v Rusku pojímána normativně, nýbrž její prosazování musí být nahlíženo relativně – navíc s optikou vždy zaostřenou na cíle a měřítká ruských elit, na to, jak různě tu byl v průběhu sledované doby definován „pokrok“ a jaké cíle si vláda státu i sama společnost v tomto kontextu (pro budoucnost a posléze alespoň pro záchranu současnosti) dokázaly dát.

Mezi markantní předměty autorova zájmu patří modelové kontinuity v dějinách Ruska sledované epochy. K nim patří striktní centralismus říše, odůvodňovaný jejím ohromným prostorem a správnými a komunikačními důvody, ale také existencí potenciálně nelojálních minorit (nejen národních, protože nad národnostním určením dlouho dominovala příslušnost obyvatelstva k ortodoxní církvi nebo k některé z ostatních, ovšem podezřelých až subverzivních denominací). Veškeré reformy se v této říši od Alexandra II. (resp. již od Petra Velikého) po Borise Jelcina zaváděly výhradně shora, direktivně a s přesvědčením, že zaostalou zemi může modernizovat jen šoková terapie, neohlížející se na kolaterální škody.

politické události ustoupit do pozadí. Mohly být vzaty v úvahu jen v hrubých rysech a do té míry, do jaké je jich potřeba pro porozumění vnitřnímu vývoji Sovětského svazu.“ S nepochopením se tato koncepce tehdy setkala mj. na stránkách ČČH: Srovnej Emil VORÁČEK, ČČH 99, 2001, s. 139–142, zde s. 142, kde recenzent autorovi toto pojetí rázně vytkl.

Snad jedinou výjimku představuje období od roku 1900 do výbuchu první světové války, kdy v ruských městech započal „vývoj, který provincii vrátil samostatný život. V guberniích se formovala lokální společnost, schopná emancipovat se od ‚státního dirigismu‘ – dokud ovšem bolševici v letech 1917/1918 nezardousili veškeré občanské iniciativy a neinstalovali opět striktně centralistický režim“ (s. 34). Zemstva ani dumy není co do reálného vlivu a působnosti třeba přeceňovat, jejich činnosti však byla etablována jistá politická kultura (včetně referátů tisku o zasedáních a názorových střetech v těchto grémiích), která měla podle Neutatzeho ohromný význam pro vytváření přinejmenším základů občanské společnosti – samozřejmě jen v rámci slabých ruských ústředních, ale zejména regionálních elit. Trvale – přes mnohamilionové kontingenty vystěhovalců do USA a na Sibiř – přelidněná ruská vesnice žila hladem po půdě a jediné nosné politikum tu dlouho představoval zájem o vyvlastnění a parcelaci velkostatků. Statkáři ovšem na počátku 20. století drželi již jen pětinu všech pozemků. Neutatz posléze připomíná, že tento hlad po půdě byl – strukturálně neuspokojivě – „vyřešen“ až za Jelcina v devadesátých letech.

Kniha začíná líčením imperiální sebeinscenace carského Ruska na pařížské světové výstavě roku 1900. Autor ji konfrontuje s tristní socioekonomickou realitou říše dvou – kulturně ovšem skvělých – desetiletí před výbuchem světové války. Tu pak pokládá za „rozhodující bod obratu ruských dějin“. Válka vyostřila a urychlila stávající vnitřní konflikty a proměnila vědomí velké části obyvatelstva. „Ruská říše vstoupila do éry, v níž vnímání, postoje a chování ‚mas‘ hrálo roli tak velkou jako nikdy před tím v dějinách země. Armádní mobilizace vedla k široké, až do vesnic sahající politizaci přinejmenším mužské části obyvatelstva a měla za následek jeho kumulativně stoupající radikalizaci“ (s. 138). Neutatz přitom jakoby oponuje současně s jeho knihou vydané Clarkově práci o somnambulním vstupu Evropy do války.⁵ Clark dává výlučnou iniciační vinu na světové válce Srbsku a Rusku. (To mimochodem nenašlo pozitivní ohlas u německých historiků!)⁶ Neutatz oproti tomu soudí, že Rusko, dosud paralyzované porážkou z roku 1905 a obávající se vyostření sociálních a vnitropolitických konfliktů nemělo zájem na válce a už vůbec ne na preventivním úderu v německém stylu. Mobilizace byla podle autora spíše výrazem obav z rychlého německého útoku a strachu ze ztráty všech pozic na Balkáně ve prospěch Rakousko-Uherska. „Iracionální pocit

5 Christopher CLARK, *The Sleepwalkers. How Europe Went to War in 1914*, London 2013; české vydání: *Náměsíčníci: Jak Evropa v roce 1914 dospěla k válce*, Praha 2014.

6 Srovnej exemplárně: Jost Dülffer in: *H-Soz-u-Kult*, 21. 11. 2013, <<http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/rezensionen/2013-4-148>>.

ohrožení a zároveň vyššího poslání“ tak zavedly carskou říši do války, na níž nebyla vojensky ani hospodářsky připravena. A carsko-generálský režim poté nebyl schopen ničeho jiného, než vyplundrovat vlastní zemi a zničit ony pokroky modernizace, k nimž se společnost již dopracovala.

Únorovou revoluci pak Neutatz charakterizuje jako „hnutí zespodu“ společnosti ve chvíli imploze státních struktur. Nebyla řízena politickými stranami, událostmi v podstatě překvapenými. Provizorní vláda, mj. zaskočená silným autonomistickým hnutím radikalizující se periferie říše, pak spíše reagovala, než vládla: řád se ve státu dále uvolňoval, autorita vlády mizela, chybějící národní integrita a sociální koherence otevřela v době plné násilí dveře diktatuře. Po ní sáhla nevelká a až do léta 1917 málo významná skupina bolševiků: Ti v předvečer všeobecných parlamentních voleb, v nichž neměli šanci na vítězství, provedli úspěšný státní převrat. Lenin, věřící v moc dobře organizovaného, centralistického násilí v podobě občanské války a odmítající demokracii jako systém, ji pak v Rusku definitivně eliminoval. Neutatz připomíná ohromné strukturální změny v Rusku v předvečer světové války, překotnou a dílčí modernizaci, provázenou úpadkem tradičního carismu a sumárně soudí: „Únorová revoluce 1917 se tak jeví být konsekventním pokračováním strukturálních změn s vyhlídkou na demokraticko-industriální vývoj směrem k západní modernitě. Uchopení moci bolševiky oproti tomu nebylo logickým vyvrcholením nějakého historického procesu, směřujícího k říjnové revoluci, nýbrž nehodou, podmíněnou konkrétními poměry roku 1917“ (s. 87), resp. „civilizačním zlomem“ ve vývoji ruské společnosti (Bilance, s. 587).

Připomínám tu tyto, autorem podrobně a velmi plasticky vylíčené procesy obecné násilné destrukce státního systému i potenciálně demokratických institucí proto, že i tyto procesy se – jistě v odlišné podobě a intenzitě – opakují: Neutatz na příslušném místě knihy připomíná, že Michail Gorbačov se roku 1987 ve chvíli zadírání perestrojky deklaroval jako následník Lenina a proklamoval nutnost návratu k (jím jistě idealizovaným) principům Leninova způsobu řešení problémů země (s. 509–511). V popředí stál zejména (dějiny nerespektující) úmysl zopakovat Leninovu Novou ekonomickou politiku z roku 1921, důraz byl však položen i na přísný centralismus, posléze s enormně posílenou mocí prezidenta státu a na udržení mocenského monopolu komunistické strany.

Druhý díl knihy, věnovaný létům 1917–1928, nazval Neutatz „Utopie a kompromisy“. Ukazuje tu zničení světovou válkou zcela vyčerpané země v následné občanské a intervenční válce, bolševické brutální potlačení rolnických, ale i dělnických a vojenských povstání, stabilizaci bolševické moci a hladomor

roku 1921/1922, jemuž – navzdory ohromné americké potravinové a medicínské pomoci – padlo za obět až čtrnáct milionů obyvatel Ruska (s. 171). „V prvních letech svého panství bolševici dalekosáhle ignorovali reálné problémy ruské agrární společnosti ve prospěch utopie, pro jejíž uskutečnění ještě chyběly jakékoliv základy... Pokus o nové formátování reality vedl za podmínek občanské války ke katastrofě, takže bolševici – aby zcela neztroskotali – byli roku 1921 nuceni vzít ohled na hospodářskou a sociální realitu.“ (Tolik autor v závěrečné bilanci knihy, s. 587.) Sovětská říše, stabilizovaná koncem dvacátých let, se opírala o komunistickou stranu, vnitřně založenou na strukturách mocenských (rodinných) klanů a za občanské války vybudovaných, konkurujících si „mafiosních“ sítích, propojujících oficiální (slabé) administrativní a politické infrastruktury. Stálé potvrzování klanové loajality patřilo ke každodennosti. „V takto vnímaném světě nebyla 20. a 30. léta dobou míru, nýbrž pouhou přestávkou v otevřených bojích. Mentálně trval válečný stav a ten pak kontinuálně přešel do druhé světové války. Teprve po jejím vítězném zakončení mohlo dojít k demobilizaci“ (s. 220).

V tomto kontextu charakterizuje Neutatz období 1928–1953 jako „válečný stav“ (charakteristiku srovnej na s. 247–251). Byla to doba otevřené Stalinovy „mobilizující“ diktatury.⁷ Nešlo přitom „pouze“ o jeho neomezenou osobní vládu, o „radikalizaci vnitřní politiky“, o systematickou fyzickou eliminaci byť i jen potenciálních konkurentů a nespolehlivých nebo a priori podezřelých skupin obyvatelstva. Stalin, hluboce přesvědčen o zaostalosti Sovětského svazu, nařídil (po odstranění odborníků, varujících před takovým experimentem) vypjatě radikální „revoluci shora“, neohlížející se na sociální a ekonomické deformace, které způsobila. Nešlo jen o nucenou kolektivizaci, ale i o kulturní revoluci. Kolektivizaci Neutatz považuje za „skutečnou césuru proměny Ruska mimo velká města, zásah významnější než byla říjnová revoluce. Teprve v ní byly totiž dlouhodobě zničeny historicky rostlé struktury“ (s. 230). Po ní se z venkovanů stali „ausweglose Zwangsarbeiter“, tedy česky snad nejlépe „nuceně nasazení bez perspektiv“. „Kolektivizace byla ‚momentem zrodu‘ masového teroru. Lidé byli po statisících na základě příslušnosti k svévolně konstruované sociální kategorii deportováni a týráni až k smrti... Pronásledování kulaků otevřelo dveře opovrhování lidmi a bezskrupulosnosti, která se pak stala poznávacím znamením stalinismu“ (s. 233). Hospodářská devastace venkova byla bezprostředním následkem.

7 Ke Stalinově osobnosti existuje bezmála nekonečná literatura. Za zmínku nicméně stojí série prací Olega CHLEVNJUKA, z nich ve zmíněném kontextu zejména: *Chozjajin. Stalin i utverždenije stalinskoj diktatury*, Moskva 2010, resp. *Master of the House. Stalin and his Inner Circle*, New Haven 2009.

Kulturní revoluce měla spočívat v komplexní proměně životního způsobu obyvatel říše a dále ve vzdělanostní revoluci, která by umožnila urychleně eliminovat „buržoazní specialisty“, na nichž dosud závisela průmyslová výroba. Neutatz tu s odkazem na starší německou literaturu připomíná nejen rozsáhlou alfabetační akci, ale zejména skokové zvýšení počtu vysokoškolských studentů mezi léty 1927/1928 a 1932/1933 z 160 000 na 470 000 a v tom rámci zvýšení podílu dělníků z pětadvaceti na více než padesát procent (s. 224). Říká ovšem, že masovosti, podpořené převodem tisíců komunistů z výroby do pozic vysokoškolských učitelů, odpovídala i kvalita výuky a následně kompetence absolventů, neschopných zvládat nejen technické, ale ani správní nároky praxe. Promítneme-li si výše uvedené údaje do vyhodnocení příslušných segmentů sčítání lidu z let 1937/1939, ukáže se vzdělanostní situace v Rusku třicátých let ještě podstatně horší.⁸ „Když pak později tito muži s většinou jen chatrně doplněnou kvalifikací na středních a vysokých postech ve vedení úřadů a hospodářských organizací odborně nezvládali své úkoly, takže věci v důsledku jejich neschopnosti a špatného systému běžely jinak, než si představovali, sahali po osvědčených receptech úspěchu z let občanské války: hledali ‚nepřátele‘ a ‚sabotéry‘“ (s. 250).

Nejhorším důsledkem radikálních zásahů do společnosti a jmenovitě důsledkem kolektivizace byl hladomor let 1932–1934. Neutatz se tu dotýká otevřené politické otázky: Byl tento hladomor, způsobený nepřiměřenou rekvizicí obilí v produkčních oblastech (bylo určeno pro export do zahraničí s cílem získání deviz pro rychlou industrializaci) a za druhé policejním uzavřením hladovějících oblastí, aby z nich obyvatelstvo nemohlo utíkat, motivován vysloveně protiukrajinsky, jak např. dnes oficiálně soudí nezávislá Ukrajina? Neutatz se kloní k názoru, že akce, i když jistě měla politické akcenty, nebyla cíleně protiukrajinská, protože stejným způsobem byla postižena i Rusy obydlená oblast severně od Kavkazu a Kazachstán (s. 235). Oněch pět až osm milionů mrtvých (v řadě vesnic zemřela hlady polovina obyvatelstva) mělo v klíčových obilních oblastech zlomit latentní odpor venkova proti centrální vládě, resp. zdecimovat kazašské nomády.⁹ Amorálnost této genocidy podtrhuje skutečnost, že v téže době bylo významně investováno do blahobytu státních a stranických funkcionářských elit. Nová sovětská konzumní kultura byla také skvěle inscenována: Ve chvíli vrcholícího hladomoru, v říjnu 1934, byl v Moskvě na Gorkého třídě otevřen palác lahůdek „Gastronom“ (s. 260).

8 Srovnej: Valentina B. ŽIROMSKAJA, *Demografičeskaja istorija Rossii v 1930-je gody. Vzglyad v neizvestnoje*, Moskva 2001, s. 179–185. Srovnej moji recenzi in: AUC – HUCP XLI, 2001, s. 200–202.

9 Srovnej materiálově bohatou práci, vydanou až po Neutatzově knize: Robert KINDLER, *Stalins Nomaden. Herrschaft und Hunger in Kasachstan*, Hamburg 2014.

Hovoří-li se o čistkách a represích druhé poloviny třicátých let, velmi často bývají omezeně prezentovány jako politický boj uvnitř komunistických elit ve straně, státním aparátu a armádě. Neutatz ukazuje, že záměr teroru byl neskonale širší a že snaha eliminovat, tedy zabít, zavřít nebo alespoň vysídlit velké skupiny lidí, které systémově nepatřily do navrženého nového světa a do životního způsobu komunismu, dostala průchod již od roku 1928 při podřizování transkavkazských muslimů „životnímu způsobu a požadavkům socialistické společnosti“.¹⁰ „Teror uvnitř stranického vedení představoval jen špičku ledovce. Kvantitativně daleko významnější byly represe vůči jiným skupinám obyvatelstva, které kulminovaly v masovém teroru roku 1937“ (s. 269).

Kapitola o „vůdci“ (Stalin jím byl oficiálně jmenován roku 1929) cíleně rozpoutaném a jeho klanem snaživě stupňovaném teroru (s. 266–277) shrnuje rozsáhlou literaturu. Neutatz upozorňuje, že v průběhu třicátých let došlo k dalekosáhlému „odinstitalizování“ a personalizaci Stalinovy moci: v podstatě s oporou v předmoderních modelech vlády. Při iniciaci a stupňování teroru nešlo pouze o Stalinovu osobní psychickou deviaci, nýbrž o zažitý „bezpečnostní“ postoj, společný všem „starobolševikům“ již z doby před rokem 1917. Likvidovány byly přirozeně i rodiny podezřelých, „zrádců“ nebo osob, vybraných jako příkladné odstrašující oběti. Na vrcholu teroru roku 1937 „proběhla tímto způsobem během několika měsíců největší výměna elit v ruských dějinách. Stalin přitom předem akceptoval ztrátu kvality, protože přednost dostalo zajištění absolutní loajality“ (s. 269). Jen v letech 1937–1938 bylo zatčeno 3,14 milionu lidí, z nich pak bylo 682 000 odsouzeno k smrti a popraveno a 663 000 skončilo ve věznicích a lágrech. Samozřejmě, že pozoruhodné byly zásahy do vedení strany: z 1966 delegátů XVII. sjezdu VKS(b) bylo zastřeleno 1108, ze 139 členů ústředního výboru 98, vyšší armádní důstojníci byli zastřeleni nebo uvězněni prakticky všichni (s. 275). Obdobně podstatné bylo, že ti, kdo byli obviněni, byli de facto zbaveni statutu lidské bytosti a obecně se drasticky snížil práh ochoty zabíjet. Sovětské vedení se od těchto hluboce zažitých praktik i s odstupem distancovalo jen formálně a dílčím způsobem. Neutatz připomíná, že V. M. Molotov ještě v sedmdesátých letech teror třicátých let veřejně chválil jako zdařilou profylaxi (s. 277).

Ve výkladu o druhé světové válce autor připomíná, že ji sovětská propaganda inscenovala a inscenuje jako „svatou všelidovou válku proti nelidskému agresoru“.

10 K problematice „národnostních čistek“ srovnej moji, i další literaturu evidující recenzi knihy: Viktor DÖNNINGHAUS, *Minderheiten in Bedrängnis. Sowjetische Politik gegenüber Deutsche, Polen und anderen Diaspora-Nationalitäten 1917–1938*, München 2009, in: ČČH 101, 2009, s. 944–947.

To pomáhalo odvrátit pozornost jak od masové kolaborace s nacisty, tak od skutečnosti, že na území Ukrajiny a Běloruska se „velká“ válka neoddělitelně mísila s občanskou válkou různých místních formací (s. 287). Velká část obyvatelstva, která vítala jednotky Wehrmachtu s nadějí a sympatiemi, provázela příchod Němců útoky na stranické i státní funkcionáře.¹¹ (Když 1. října 1941 Stalin nařídil evakuaci vlády do Samary, vypukly v Moskvě dokonce nepokoje, začalo rabování obchodů a obyvatelé veřejně projevovali nenávist vůči mocenským elitám, s. 290.) Obyvatelstvo okupovaných území však bylo záhy konfrontováno s ještě drastičtějším terorem, než jakým právě prošlo. Nacističtí plánovači rasové vyvražďovací války na východě zakalkulovali již do konceptu plánu Barbarossa smrt desítek milionů Východoevropanů hladem. Německé zajetí pak nepřežila polovina rudoarmějců: 2,5 až 3,3 milionů z celkem 5,7 milionů zajatců. (Je symptomatické jak to, že rudoarmějci byli – zejména v roce 1941 – nacisty fyzicky likvidováni bez jakékoliv evidence, ale také to, že se sovětský ani ruský stát nikdy nepokusil o jmenné podchycení nebo alespoň sumární určení mas zahynuvších sovětských zajatců.) Je svého druhu paradoxem, že existenční ohrožení Němci a úspěšná obrana pak koncem roku 1941 konsolidovaly – koncem třicátých let již vysloveně nestabilní – bolševický režim a odvrátily pozornost obyvatel od jeho do základů zločinného charakteru (s. 295). Režim se pro dobu války mírně (!) liberalizoval (represím byly však vystaveny např. rodiny zajatých rudoarmějců), sblížil se s dosud pronásledovanou ortodoxní církví a propaganda nahradila vzývání socialismu patriotismem.

Jednu z velmi podstatných pasáží Neutatzovy knihy tvoří kapitola o důsledcích války (s. 325–334). Zatímco materiální ztráty nechal Stalin důkladně sepisovat s ohledem na budoucí reparace, počty lidských ztrát cíleně snížil. Rozhodl se stanovit kvótu sedmi milionů padlých a zahynuvších vojáků i civilistů. Za Chruščova byl pak tento údaj navýšen na 20 milionů, za Gorbačova na 27 milionů (ale podíl padlých vojáků byl generalitou z prestižních důvodů držen pod úrovní devíti milionů). Nejnovější ruské historicko-demografické studie hovoří o až 20,6 milionech vojáků a 17,9 milionech civilistů, tedy celkem o 38,5 milionu lidských obětí, tedy až 20 % obyvatelstva¹² (s. 325n.). Tyto – zejména co se týká padlých vojáků bezprecedentní – ztráty (Wehrmacht ztratil na východní frontě 3,6 milionu

11 K rozkladu a defetismu státního a stranického aparátu v druhé polovině třicátých let srovnej: Dietmar NEUTATZ, *Nadšení nebo krize? Náladý sovětského obyvatelstva ve stalinských třicátých letech*, Dějiny a současnost 22, 2000/4, s. 26–30.

12 V. N. ZEMSKOV, *K voprosu o masštabach ljudsich poter SSSR v Velkoj Otčeštvennoj Vojne*, in: Igor V. Pychalov (ed.), *Umylis krovju? Lož i pravda o poterjach v Velikoj Otčeštvennoj Vojne*, Moskva 2012, s. 242–259, I. I. ILJEV... *a ovet tišina – on věna ne vernuljsja z boja!*, Tamtéž, s. 260–309.

padlých a zemřelých v zajetí, tedy 5,7 krát méně než Rudá armáda) byly důsledkem ruského vedení války, především naprostého pohrdání vojáky, iracionálně a masově hnaných na zbytečnou smrt. (Z více než 70 % to byli vesničané, případně příslušníci středoasijských národů, jejichž počty chtěl Stalin tak jako tak podstatně snížit.)

K těmto ohromným válečným ztrátám se pojilo drastické zničení a vyhlazení většiny evropské části SSSR – a to i území, na které nepřítel nikdy nevstoupil. Během války bylo pak vojsky NKVD na Sibiř a do stepí střední Asie deportováno 2,3 milionu příslušníků „zrádcovských“ národnostních menšin (s průměrnými ztrátami přesídlovaných ve výši 30 %), po válce přibýlo vysídlení dalších bezmála půl milionu obyvatel z Němci okupovaných oblastí SSSR. Problémem poválečné doby se stala i masa nijak nezaopatřených válečných invalidů, vůči nimž se režim od konce války začal chovat čím dál tím drastičtěji, resp. posléze je prohlásil za příživníky a začal s jejich likvidací. Roku 1946 se k problémům přidal (opět exportem obilí zostřený) hladomor, v jehož důsledku zemřelo 1,5 milionu osob a 5 milionů prchlo z postižených oblastí.

Výčet ohromných ztrát není samoúčelný. Neutatz vysvětluje, jak decimované společnosti a zejména milionům sirotků nezbylo než se pragmaticky přizpůsobit panujícím podmínkám, akceptovat sovětský systém nikoliv jako ideologickou utopii, nýbrž jako předepsanou realitu, proti níž nemá smysl se bouřit... Lze ovšem svým způsobem ignorovat její normy a konvence a své životní úsilí zaměřit k otevření si dveří ke konzumu, dosud dosažitelnému jen funkcionářským vrstvám. Válka přinesla setkání milionů vojáků se středoevropskou civilizací, režim dokonce dovolil pravidelné zasílání balíků s kořistí (vojáci osm kilogramů měsíčně, důstojníci dvojnásobek – s. 347). Zabránit kulturnímu šoku, srovnávání a recepci vymožeností západu poté již nešlo. A přece otevřel počátek studené války roku 1946 nové kolo vnitřního teroru: Ždanovova kulturní politika s nacionalisticky antiliberální, xenofobní a antisemitskou nosnou linií, kriminalizace (přeživší části) židovské menšiny a pokus o její systematické vysídlení na dálný východ, to vše šlo ruku v ruce s novou vlnou zatýkání: 1950 dosáhly počty vězňů v GULAGu, 2,75 milionů osob, počty poprav byly však nesrovnatelně nižší než ve třicátých letech (s. 353).

I v této době Stalinovo vedení trvalo na konceptu radikální modernizace, zaměřené na budoucnost: Úspěchu mělo být dosaženo především prostřednictvím gigantických energetických, hutních či dopravních staveb, resp. nově i velkých změn přírody a dokonce morfologie krajiny. Gigantický byrokratický aparát státní hospodářské správy se v tomto rámci začal vymykat kontrole a stal se vedle strany, policie a armády dalším „státem ve státě“. Spojujícím prvkem zůstával – válkou

posílený, ale i strachem z vlastní tajné policie stíhaný – vůdce Stalin, jehož stranou zkoncipovaný a etablovaný kult obyvatelstvo přijalo za svůj.

Destalinizaci po Stalinově smrti autor líčí jako soubor pragmatických stabilizačních opatření Stalinových pohrobků (radikální amnestie, organizovaná Lavrentijem Berijou), kombinovaných s jejich bojem každého proti každému (Berijovo zatčení a poprava pro údajnou špionáž ve prospěch Velké Británie). „Nejvýznamnější Chruščovův vnitropolitický výkon bylo trvalé ukončení Stalinových teroristických metod vlády... Státní teror proti vlastnímu obyvatelstvu byl ukončen v okamžiku Stalinovy smrti“ (s. 363). V kontextu intenzivních obav jeho „pohrobků“ z vystavení účtu za spoluvinu na stalinských zločinech (A. Mikojan) vysvětluje Neutatz i rychlou přípravu a zejména velmi selektivní obsah proslulé Chruščovovy destalinizační řeči na XX. sjezdu strany v únoru 1956 (s. 364n.). Připomíná, že za Chruščovovy „osvícené“ vlády přibyly ovšem již v letech 1958/1959 tisíce nových politických vězňů,¹³ v roce 1964 byl lyrik Josif Brodskij odsouzen za „dekadentně modernistické“ básně coby „parazit“ k pěti letům pracovního tábora.¹⁴ Při potlačování hladových bouří v Novočerkassku roku 1961 pak „demokratický reformátor“ ukázal silnou ruku diktátora a nechal protest rozstřílet (s. 389).

„Co se týká metod vlády, udržoval si Chruščov od Stalina odstup. Ve společensko-politickém ohledu jsou však kontinuity mezi nimi nepřehlédnutelné“ (s. 375). Jeho víra v (především technický) pokrok a v dosažitelnou blízkost komunistické společnosti blahobytu pro všechny byla živena důkazy v podobě Sputniku (1957) nebo Gagarinova kosmického letu (1961). Velkým cílům, ležícím v budoucnosti, bylo proto nutno – zcela stalinsky – podřídit přítomnost. Reglementace soukromého života (mj. zavedení vnitřních pasů, znemožňujících vnitrostátní migraci) dosáhla vyšší míry než za Stalina, ideologické, ateistické a proticírkevní, udavačské a rusifikační kampaně se rozeběhly do neočekávaných obrátek. K tomu se pojilo velkolepé a riskantní reformní experimentování (Chruščov se již jako stranický

13 Skutečnost, že Nikita Chruščov přežil náhlý konec svého panování a mohl dokonce sepsat sebe ospravedlňující „paměti“, propašované pak k vydání na západ, na desetiletí pozitivně ovlivnila jeho obraz. Sergei KHRUSHCHEV (edd.), *Memoirs of Nikita Khrushchev*, sv. 1–4, Pennsylvania State University Press 2004–2007, resp. Nikita Sergejevič CHRUŠČOV, *Vremja, ljudi, vlast. Vospominanija v 4-ch knigach*, Moskva 1999. Skutečný portrét tohoto stalinského iniciativního a masového vraha se teprve postupně začíná formovat. Z novější literatury srovnej např. William TAUBMAN, *Khrushchev. The Man and His Era*, London 2005.

14 Neutatz opakovaně tematizuje problematiku vztahu inteligence a bolševického/sovětského režimu. K tématu srovnej: Dietrich BEYRAU, *Intelligenz und Disens. Die russischen Bildungsschichten in der Sowjetunion 1917 bis 1985*, Göttingen 1993 a sborník, připravený týměž autorem: *Im Dschungel der Macht. Intellektuelle Professionen unter Stalin und Hitler*, Göttingen 2000.

šéf Ukrajiny vnímal jako „reformátor“ zemědělství: tvorba megakolchozů, rozorané celiny a masový nástup pěstování kukuřice jsou nejnámější doklady jeho posléze draze zaplacené reformní zbesilosti). Míra dlouhodobé devastace hospodářství tak dosáhla nových rekordů. Neutatz ovšem trpělivě zaznamenává i reálně dosažené pokroky (např. průměrná obytná plocha na osobu vzrostala v Rusku do roku 1965 bezmála na pět metrů čtverečních), připomíná zdomácnění mladé generace v parametrech socialismu, postupné rozšiřování horizontu vzdělaných vrstev a úspěšnou propagaci Ruska směrem k zahraničí.

Je zarážející, jak stručně – na necelé stránce – autor pojednal Chruščovův pád a jeho nahrazení dosavadním „korunním princem“ Leonidem Brežněvem.¹⁵ Jako důvody Neutatz uvedl „neúspěchy a krize v domácí i zahraniční politice, odcizení mezi ním a stranou v důsledku jeho reorganizačních experimentů, jakož i jeho místy až směšný způsob vystupování“ (s. 407). Kupodivu nezmíněny však zůstaly např. komplikované až napjaté vztahy moskevského vládce s armádními špičkami, s nimiž Brežněv naopak od samého počátku vycházel nesmírně dobře.¹⁶ Pro českého pamětníka srpna 1968 obtížně „stravitelná“, ale nejen v dnešním ruském povědomí pevně zakotvená, nýbrž i řadou relevantních zjištění podložená je pak Neutatzova charakteristika Brežněva jako – řekněme s nadsázkou – „dobrého cara“ (s. 409–413). Důvodem tohoto hodnocení se stal Brežněvův politický – integrující – styl, jeho schopnost komunikace s aparátem, v němž byl Brežněv unikátně široce zasítován, dále opora v odborných poradcích, dlouhodobá stabilizace stranických i státních kádřů, profesionalizace a byrokratizace aparátu, markantní uklidnění a zpřehlednění života v zemi po trvalém válečném stavu Stalinovy doby a po chruščovovských divokých experimentech, zejména však zásadní proměna vládní perspektivy: Po velkých a v celé řadě ohledů náročných až bezprostředně ničivých plánech pro budoucnost nastoupil pokus o aktuální stabilizaci společnosti i státu, pokus o blahovolné a vděčné ohlédnutí se na „velké výkony“ minulosti a o zasloužené sklizení jejich plodů v současnosti.

15 Srovnej: Leonid MLEČIN, *Brežněv*, Moskva 2008, a zejména William THOMPSON, *The Soviet Union under Brezhnev*, London 2003.

16 K tomuto tématu srovnej alespoň: Jörg GANZENMÜLLER, *Die siegreiche Rote Armee und ihre Führung. Konkurrierende Geschichtsbilder von den ‚Vätern des Sieges‘*, in: Beate Fieseler – Jörg Ganzenmüller (edd.), *Kriegsbilder. Mediale Repräsentationen des ‚Großen Vaterländischen Krieges‘*, Essen 2010, s. 13–27, nebo: Bernd BONWETSCH, *Der ‚Große Vaterländische Krieg‘: Vom öffentlichen Schweigen unter Stalin zum Heldenkult unter Breschnev*, in: Babette Quinkert (ed.), *Wir sind die Herren dieses Landes. Ursachen, Verlauf und Folgen des deutschen Überfalls auf die Sowjetunion*, Hamburg 2002, s. 166–187.

Prvá dekáda Brežněvova panování (do onemocnění roku 1974) byla vyplněna jeho intenzivní pracovní činností s cílem stabilizovat společnost: „Především časná Brežněvova éra se ve zpětné perspektivě jeví být ‚zlatou dobou‘ Sovětského svazu. V tomto hodnocení hrají velkou roli zklamání a negativní zkušenosti lidí s politikou Gorbačova a Jelcina, protože s oběma státníky je spojeno zhroucení Sovětského svazu a úpadek hospodářství. Vysoké hodnocení Brežněva má ale hodně společného i s tím, jak lidé dobu jeho vlády prožívali a jak na ni vzpomínají:17 totiž jako na dobu, v níž bylo možno vést normální život a v níž ve srovnání s předchozí i následující epochou panoval relativní dostatek a sociální jistota“ (s. 411). Jinak řečeno, byla to doba masivního rozvoje šedé ekonomiky a vytvoření oboustranně prospěšné (výhledově ovšem ničivé) symbiózy mezi ní a nadále nefunkčním plánovaným hospodářstvím.

Neutatz připomíná, že nic z toho ovšem neměnilo podstatu režimu, dokonce ho to velice – nejen personálně – zakonzervovalo. Ve zpětném pohledu lze důvodně hovořit (zejména pro dobu od konce sedmdesátých let) o všeobecné stagnaci a o zatvrdlé hierarchizaci stárnoucí vládnoucí třídy.18 Ostatně již neúspěch Kosyginových hospodářských reforem druhé poloviny šedesátých let neplánovaně potvrdil setrvačnost a resistenci administrativně řízené plánované ekonomiky vůči inovacím (s. 415). „Ztroskotání“ československého reformního pokusu šedesátých let – tak to bylo vnímáno moskevským vedením, které situaci po domluvě s vládou USA „vyřešilo“ vojenskou invazí (s. 423) – dlouhodobě zablokovalo ochotu Brežněva i jeho následníků (s. 464) k dalším, politicky riskantním reformám na ruské půdě.

Již roku 1969 ovšem Brežněv vyjádřil v ÚV KSSS otevřeně obavu, že aktuální dramatický růst sociálních výdajů, nekrytý podobným nárůstem produktivity hospodářství, nelze dlouhodobě financovat. (Roku 1979 pak představovaly subvence cen trvale nedostatkového mléka a masa devět procent státního rozpočtu a vysoce převyšovaly investice do nadále zaostalého a nevýkonného zemědělství, s. 472). Stav ruského průmyslu – již na počátku Brežněvovy éry, tedy krátce po fenomenálních úspěších ruské kosmické technologie – charakterizuje skutečnost, že ve chvíli

17 Srovnej příkladně Boris DUBIN, *Gesellschaft der Angepassten. Die Brežnev-Ära und ihre Aktualität*, Osteuropa 57, 2007/12, s. 65–78.

18 Brežněv, který se od poloviny sedmdesátých let stal především nadšeným sběratelem početných vyznamenání a řádů a nechal se jmenovat maršálem, získal – i v důsledku svých pravidelných televizních vystoupení – již kolem svých pětadesátin v očích ruského lidu statut staříckého mocnáře, „senilně trotlovatého, ale laskavého strýce“ (s. 465). Nejnověji k jeho osobnosti srovnej: Viktor DÖNINGHAUS – Andrej SAVIN, *Der Generalsekretär. Leonid Brežnev's Persönlichkeit im Spiegel seiner ‚Arbeitstagebücher‘*, in: Dietmar Neutatz – Volker Zimmermann (ed.), *Von Historikern, Politikern, Turnern und anderen. Schlaglichter auf die Geschichte des östlichen Europas. Festschrift für Detlef Brandes zum 75. Geburtstag*, Leipzig 2016, s. 225–241.

vládního rozhodnutí o rozvoji osobního automobilismu v roce 1965 „byli odborníci zajedno, že domácí automobilový průmysl není schopen vlastní silou překonat svoji zaostalost vůči mezinárodním standardům a že je třeba spolehnout se na kooperaci se západem“ (s. 417). V sedmdesátých letech pak začalo kolabovat zásobování obyvatelstva, podstatně se zhoršil jeho zdravotní stav, klesal průměrný věk, narůstal alkoholismus, dramaticky pod únosnou míru degradovalo životní prostředí. Neutatz v souladu s většinou relevantních badatelů vidí právě v této době počátek kontinuálního a nezadržitelného úpadku říše.¹⁹

Již výše jsem zmínil, jak významné je, že Neutatz systematicky zkoumá nejen událostní a „objektivní“ hospodářské a sociální dějiny, ale věnuje velkou a kritickou pozornost každodennosti a životním podmínkám, náladám, mentalitě, představám a tužbám jednotlivých generací, elit i obyčejných obyvatel měst i zapadlých vesnic. Právě při výkladu imploze ruského impéria hrají tyto aspekty stejně významnou roli jako objektivizovatelná kritéria. Autor také připomíná, že velký až rozhodující díl režie pokusů o stabilizaci Sovětského svazu převzal již od nástupu Jurie Andropova, tedy od přelomu let 1982/1983, jeho nejbližší důvěrník, „expert na zemědělství“ Michail Gorbačov. A podařilo se mu zůstat v pozici „druhého muže“ státu i během obdobně krátké vlády těžce nemocného Konstantina Černěnka v letech 1984–1985.

Neutatz vysvětluje, že Gorbačov věřil v zásadní reformovatelnost sovětského systému při zachování administrativně plánovaného hospodářství a při udržení monopolu moci v rukou KSSS. „Jeho politika ‚přestavby‘ sestávala z řady prvků, které mezi léty 1985–1991 přicházely ke slovu s rozdílnou závažností: výměna elit, urychlení pokroku, transparence a otevřenost při tematizování problémů současnosti i minulosti, omezená liberalizace hospodářství a demokratizace politických struktur“ (s. 503). Autor zmiňuje (již Andropovem zahájené) s reformami současné rázně direktivní příkazy utužení pracovní disciplíny, omezení alkoholismu, hlavně však zdůrazňuje opření celku reforem o tři klíčové prvky Gorbačovova diskurzu: „Lenin, strana, komunismus“ (s. 506). Připomíná, že Gorbačov už roku 1987 v projevu k výročí říjnové revoluce na téma „nutnosti demokratizace“ vyhlásil klíčové heslo „Zpět k Leninovi“. Vše, co se od poloviny (vlastně v řadě ohledů již od počátku) osmdesátých let dělo v zájmu odvrácení jasně a blízko se rýsující katastrofy impéria (opět jednou byl vržen do ruského bláta

19 Pro porozumění dějinám Ruska v posledních třech dekadách 20. století jsou důležité dvě knihy: Rudolf PICHOKA – Andres SOKOLOV, *Istorija sovremennoj Rossii. Krizis kommunističeskoj vlasti v SSSR i roždenije novoj Rossii; konec 1970-ch-1991 gg.*, Moskva 2008 a Rudolf PICHOKA – Andres SOKOLOV – Sergej ŽURAVLEV, *Istorija sovremennoj Rossii. Desjatiletie liberal'nych reform; 1991–1999 gg.*, Moskva 2011.

ohromný balík oktrojovaných radikálních a vzájemně kontradiktorických reform), bylo tak jejich nejvyšším organizátorem vnímáno jako „návrat“ k prvotní, leninské (ovšem svou brutalitou a společenskou ničivostí za stalinismem nezaostávající) formě bolševické diktatury. Na to, ale ani na Gorbačovův pokus zopakovat Leninovu Novou ekonomickou politiku z roku 1921, nebyla ruská společnost připravena: Po „domestikaci“ v chruščovovsko-brežněvovské epoše stála mentálně, kompetenčně i co do osobních cílů a představ občanů „někde jinde“, než mýnil Gorbačov a postrádala také podnikatelskou kvalifikaci a zkušenosti, jimiž ještě disponovali Rusové počátku dvacátých let.

V tomto rámci měl roku 1988 svoji logiku i „výbuch etnicity“, tedy počátek procesu osamostatňování jednotlivých, svoji ústavní „svrchovanost“ uplatňujících svazových republik, který překvapil Gorbačova stejně jako ruskou veřejnost. Samovládný reformátor, obdivuhodně schopný, vstřícný a trvale úspěšný na poli deeskalující zahraniční politiky, se toto hnutí snažil brzdit vojenskými zásahy, ale neuspěl.

Mezinárodní diskuse o zániku SSSR se táže, zda Gorbačov způsobil rozpad impéria svými radikálními a inkoherentními reformami, zda to byl výsledek americké Reaganovy technologicko-zbrojní ofenzívy atd.²⁰ Neutaz kreslí komplexní obraz říše, resp. její ústřední a nejvýznamnější části, která se od sedmdesátých let nezadržitelně, ale nepřekotně vydala na cestu krachu.²¹ Ukazuje společnost, která neznala alternativu k systému, v němž byla socializována a ve své většině vlastně s nevolí vnímala nejen svoji rychlou pauperizaci, ale i radikální, komplexní a hlubokou delegitimizaci svého světa, tak jak ji přinesla „glasnost“. Ukazuje fatální roli skutečnosti, že o ekonomické i politické krizi státu bylo od roku 1985 možno mluvit jako o reálném aktuálním fenoménu. Líčí reformy, které nebraly v potaz systémové prostředí, ekonomickou realitu a hlavně mentální připravenost lidí na nižších stupních společenské hierarchie, přijmout je za své a akceptovat je jako pozitivum. Zároveň ve společnosti proběhla „hluboko sahající proměna hodnot, která souvisela s odcizením se dosud akceptovaným normám socialistického společenského pořádku“ (s. 593). „Nová veřejnost vyvinula vlastní vnitřní dynamiku, která se vymkla Gorbačovově kontrole“ (tamtéž). Režim, který lidem přestal poskytovat příslibené a od něj očekávané výkony, zajišťovat sociální jistoty,

20 Vedle raket a computerů však vždy hrála velkou roli také kultura, resp. otázka dominance kulturního diskursu. Srovnej k tomu: David CAUTE, *The Dancer Defects. The Struggle for Cultural Supremacy during the Cold War*, Oxford 2005.

21 V tomto směru autor navazuje na: Stephen KOTKIN, *Armagedon Averted. The Soviet Collapse 1970–2000*, New York 2008.

ztratil oporu ve společnosti (s. 529n.). Zbyl jen hluboký rozvrat. Z něj kořistily pouze stranické a hospodářské elity, které tak jako tak lupičsky profitovaly již ze stávající situace.

„Podpora režimu obyvatelstvem trvala až do roku 1989. Lidé si přáli reformy, ale nikoliv odstranění sovětského systému a zavedení tržního hospodářství. Měli představu, že jisté prvky trhu lze integrovat do socialistického řádu, aniž by bylo nutno vzdát jeho zásadní principy. V listopadu a prosinci se ale tato důvěra zhroutila tváří v tvář zřejmému ztroskotání reformem a citelnému zhoršení zásobovací situace“ (s. 524). Vražedný byl zejména – „agrárním odborníkem“ Gorbačovem způsobený – rozvrat zemědělství, který na konci osmdesátých let vyústil v těžkou zásobovací krizi: „V zimě 1990/1991 se mnozí obávali hladu. Pomoc přicházela ze zahraničí, především z Německa, které demonstrovalo vděčnost za sjednocení. Podle oficiálních údajů chybělo tisíc z dvanácti set produktů statistického spotřebního koše“ (s. 522n.). V téže době se těžkými zdravotními problémy obyvatelstva začala akutně projevovat katastrofální ekologická situace, z níž reformátoři otevřeně vinili vedení KSSS.²²

Za této situace hospodářské katastrofy začala již od podzimu 1989 část proreformních politických elit vidět jediné možné řešení v radikálním obratu k liberální parlamentní demokracii, pluralistické společnosti, svobodnému tržnímu hospodářství a privatizaci. Gorbačov však trval na socialismu a vůdčí roli komunistické strany. Po nezdařeném pokusu o státní převrat, organizovaném vedením KGB, armády i vládními špičkami však v létě 1991 přišel – nesen vlnou protikomunistického nacionalismu – Boris Jelcin. Sovětský svaz, z něhož nejpozději po puči zmizely poslední svazové republiky, ukončil svoji historii 31. prosince 1991.

Pod tentokrát již ruskou vlajkou začalo další (sociálně více než traumatické) kolo pokusů o šokovou terapii ruského hospodářství. Neutatz ovšem připomíná, že „pro široké vrstvy obyvatelstva měla privatizace jeden významný, často přehlížený, ale vysoce významný efekt: ‚dačí‘, parcely ve dvorech a byty přešly do vlastnictví jejich uživatelů. Ze zákona se tak z milionů lidí stali majitelé nemovitostí, a to aniž by do nich kdy investovali. Profitovali pak – zejména samozřejmě v atraktivních polohách v metropolích – z rychle stoupajících nájmu a cen nemovitostí.“ Zisky z privatizace nemovitostí byly tak vysoké, že dokonce kompenzovaly hyperinflaci prvé poloviny devadesátých let (s. 538–540). Start do kapitalismu se ovšem

22 Srovnej Klaus GESTWA, *Ökologischer Notstand und sozialer Protest. Ein umwelthistorischer Blick auf die Reformunfähigkeit und den Zerfall der Sowjetunion*, Archiv für Sozialgeschichte 43, 2003, s. 349–383.

nezadíral jen z ryze ekonomických příčin, z důvodů zastaralosti ruského průmyslu a zemědělství a množství strukturálních deficitů. „Po sedmdesáti letech sovětské vlády již neexistovala tradice samostatných podnikatelů a rolníků.“ Představy, které si sovětská společnost např. na základě západních filmů a kulturních atributů vytvořila o „západu“, byly nejen idealizované, ale namnoze do základů stály mimo realitu. Tento doma zkoncipovaný „imaginární západ“ nemohl pak ruské společnosti pomoci při nastartování „západní“ ekonomiky, organizaci společnosti a novém způsobu života.

Autor zasvěceně, stručně a barvitě líčí vývoj devadesátých let a ukazuje, jak se opět jednou opakoval příběh masy rychlých a nerealistických, nekoordinovaných reforem, tentokrát ovšem v důsledku privatizace ústících v koncentraci majetku a moci v ruku oligarchů a zejména široce zasítovaného kremelského Jelcinova klanu (s. 571). Konflikty mezi prezidentovým týmem a parlamentem jen dále prohlubovaly rozvrat země. V závěru roku 1998 byl ministerský předseda Primakov, který od roku 1996 opět nastartoval ruskou velmocenskou politiku, krizovým stavem zásobování (podobně jako Gorbačov o deset let dříve) donucen požádat EU a USA o potravinovou pomoc. Zároveň s tím se však Jelcinovo Rusko vůči NATO (v kontextu s kosovskou krizí) opět inscenovalo v roli světové velmoci: Ovšem Jelcinův „rekurs na atomové zbraně nebyl znamením síly, nýbrž výrazem bezmocnosti a ztroskotání ruské politiky vůči západu“ (s. 552).

Poslední kapitola, „příčný řez“ situací Ruska zhruba v roce 1995, to podrobně a drasticky podkládá analýzou stavu ruské společnosti Jelcinovy éry, v níž „mezi ty, kdo prohráli, patřily především velké části vzdělaných vrstev“ (s. 575). Frustrovaná, vyčerpaná, ve strachu z budoucnosti žijící společnost s rozbořenou hodnotovou soustavou se obracela k náboženství, nacionalismu, komunismu a k víře v pevnou ruku vůdce, který zavede „pořádek“ a povede ji k blahobytu. V srpnu 1999 (ve chvíli, kdy se konečně začala rozebíhat rychle sílící hospodářská konjunktura) se stal ministerským předsedou Vladimir Putin a 31. prosince téhož roku převzal prezidentský úřad. „Kumulované dědictví ruských dějin – společnost jen neúplně emancipovaná od autoritativní státní moci doby carismu, ortodoxní představa společenství stejně jako kolektivismus i autoritarismus sovětské éry – to vše se ukázalo být mocně působící v krizi přechodu k tržní ekonomice a demokracii. Ruská společnost nemohla ze dne na den skočit přes stín své minulosti“ (s. 583).

Neutatzova, k co možná komplexnímu vývoji společnosti soustředěná, kniha představuje novou platformu uvažování o moderních dějinách Ruska. Pozornost byla přenesena z událostní zahraniční a vnitřní politiky celého impéria

na jeho sice nejvýznamnější, ale přece jen dílčí součást. Samozřejmě, i v tomto rámci se nabízejí otázky, zda zmíněná koncentrace nebyla příliš velká. I přes autorovu velkou kompetenci na tomto poli tak zůstaly do velké míry stranou pozornosti národnostní menšiny,²³ nebo např. zakládání a rušení autonomních republik a oblastí. Aktuální politika vede čtenáře k otázce, proč v Neutatzově knize (ostatně podobně jako v Hildermeierově syntéze z roku 1998) nebylo ani slovem zmíněno Chruščovovo předání poloostrova Krymu Ukrajině roku 1954? Odpověď nejspíše zní, že až do ruské agrese z roku 2014 to byla jen jedna z dlouhé řady teritoriálních manipulací, v tomto případě poststalinismu. Ve státě, kde byly za děsivých podmínek přesunovány celé národy, bylo formální předání jednoho poloostrova do správy jiné svazové republiky drobností. Tato „územní reforma“ byla pozoruhodná jen v tom kontextu, že zkušený stalinista Chruščov považoval rok po Stalinově smrti za nutné symbolicky „kompenzovat“ nástup tvrdé „deukrajinizace“ Ukrajiny tímto prestižním „darem“.²⁴

Řada z pohledu zainteresovaného čtenáře v knize málo rozpracovaných témat pak souvisí s dosavadní příliš silnou koncentrací mezinárodního i ruského výzkumu na politická a událostní témata. Kupříkladu výzkum „méně významných“ ruských měst zůstává dosud přes nesporný význam této problematiky málo rozvinut.²⁵ Obdobně prakticky zatím neexistuje nebo přinejmenším nelze vystopovat výzkum ruského (zejména akademického) školství a vzdělanosti sovětské epochy. Z Neutatzova textu je zřejmé, že se musel v tomto směru spokojit s přebíráním údajů sovětských statistik. Ty ovšem byly velmi často účelově manipulovány, případně sestavovány podle nestandardních kritérií, takže až do verifikace na základě sond do konkrétních materiálů je třeba brát jejich údaje s velikou rezervou. Nemalou roli při poznávání moderních a soudobých dějin Ruska hraje i skutečnost, že se – nejen německý a americký – výzkum z praktických důvodů dlouho koncentroval na archivy a témata, spojená s Moskvou a Petrohradem. Vlastně až období po

23 Srovnej např.: Elvira BARBARIŠINA – Detlef BRANDES – Dietmar NEUTATZ (edd.), *Die Rußlandeutschen in Rußland und Deutschland. Selbstbilder, Fremdbilder, Aspekte der Wirklichkeit*, Essen 1999.

24 K této problematice srovnej důkladnou pramennou práci: Volodymyr SERHIJČUK, *Ukrajinskij Krym*, Kyjiv, 2001. Kniha oxfordské odbornice na východoevropské dějiny: Gwendolyn SASSE, *The Crimea Question: Identity, Transition, and Conflict*, Cambridge Mass. 2007 zůstává oproti tomu spíše ve vleku dobrodružných mýtů.

25 Exemplárně pro jedno z nejvýznamnějších obchodních center a posléze průmyslových měst Ruska: Kristina KÜNTZEL, *Von Nižnyj Novgorod zu Gorkij. Metamorphosen einer russischen Provinzstadt. Die Entwicklung der Stadt von den 1890er bis zu den 1930er Jahren*, Stuttgart 2001, srovnej moji recenzi in: Pražský sborník historický 34, 2006, s. 311–314.

roce 2000 (tedy také po opětovém uzavření řady centrálních archivů zahraničním badatelům) expandoval výzkum výrazněji „do provincie“.

I když v Neutatzově práci hraje mezinárodní politika jen malou roli, zeptejme se ještě, zda a jaké momenty československých dějin považoval autor za hodné zmínky. První se týká mnichovské krize a případné ruské ochoty přijít Československu na pomoc: „Lze pochybovat, že by Stalin kdy vážně zamýšlel podporovat Československo v případě války. V sovětském tiskovém zpravodajství nebyl během sudetské krize v létě 1938 závazek pomoci zmiňován a německé velvyslanectví sdělovalo z Moskvy, že sovětská vojenská intervence nestojí na pořadu dne“ (s. 280).

Daleko větší ohlas v Rusku a tedy i v Neutatzově knize našlo Pražské jaro a jeho násilná likvidace. Již v lednu 1968 v jihoruském Taganrogu sociology Akademie věd provedený výzkum veřejného mínění ukázal jednak propagandou a mediálním zprostředkováním absurdně deformované představy ruských občanů o zahraničí, jednak vyzdvihl Československo jako v očích Rusů nejdemokratičtější a co do životního standardu nejkomfortnější zemi (až s velkým odstupem následovala Francie a Bulharsko). Československo mělo být též hospodářsky nejúspěšnější zahraniční evropskou zemí (jinak se SSSR nejraději poměřoval s USA) a ovšem i nejspolehlivějším přítelem Sovětského svazu (s. 458).

K Brežněvově zahraniční politice šedesátých let autor říká, že se mu podařilo zklidnit vztahy k západním zemím, výzvou sovětskému vedení se však stával vývoj v socialistických zemích. „V Československu, kde v padesátých a šedesátých letech neproběhla destalinizace,²⁶ podnikl na jaře 1968 reformní komunista Alexander Dubček kroky k vytvoření ‚socialismu s lidskou tváří‘... Z Brežněvova posouzení situace vyplynulo, že ozbrojená intervence v Československu je nutná. Její okolnosti však negativně zapůsobily na zahraniční vnímání Sovětského svazu a vnitropoliticky aktivovaly síly, kritické vůči režimu“ (s. 420n.). Neutatz připomíná i disidentskou demonstraci proti okupaci Československa na Rudém náměstí v Moskvě 21. srpna 1968 (s. 460). Srpnová okupace zřejmě dosti hluboko zasáhla sovětské – nejen intelektuální, ale i stranické – elity. Znamenala jasný signál, že ani v Rusku nelze počítat s jakoukoliv reformou systému. Ještě na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let pak působil zážitek „Pražského jara“ na gerontokratickou mocenskou špičku, semknutou kolem nemocného a v podstatě již dysfunkčního Brežněva, jako jednoznačné varování před jakýmikoliv reformami nebo liberalizací:

26 Zde autor – bez jmenovitého uvedení zdroje – nekriticky přejímá krajně pozoruhodný názor Jitky VONDROVÉ, *Prag und Moskau*, in: Stefan Karner a kol., *Prager Frühling: Das internationale Krisenjahr 1968*, 2 sv., Köln 2008, s. 171–192, zde s. 171.

„Věděli o ohromných problémech země, odmítali však pod dojmem československých událostí z roku 1968 jakékoliv reformní návrhy. „Pražské jaro“ zažili jako nebezpečnou dynamizaci původně omezených reforem. To se již nesmělo opakovat“ (s. 464).

Podíváme-li se do poznámkového aparátu knihy, zjistíme, že se Neutatz k těmto rusko-českým reflexím neopírá prakticky o žádnou českou literaturu. Výjimku tvoří brémská (emigrantská) disertace Jana Pauera z osmdesátých let, vydaná roku 1995.²⁷ Vše ostatní jsou – materiálové a závažné – ruské,²⁸ německé a americké práce, občas realizované i s českou účastí.²⁹ Vlastní českou jazykově internacionální produkci k tomuto tématu (jen podle autora?) zřejmě nemáme.

A tím se dostávám k závěru svých úvah nad zajímavou a podnětnou knihou Dietmara Neutatz: V ediční řadě *Evropské dějiny 20. století* není svazek o Československu (s jeho předehrou a dohrou) naplánován. Na můj dotaz, proč tomu tak je, tedy zda je československý příběh pro pochopení evropských dějin ve věku světových válek, penicilinu a atomové bomby tak nepodstatný, mne Ulrich Herbert vyvedl z omylu: Nepodařilo se najít autora, ochotného napsat takový opus. Když se nad takovou výzvou zamyslíme, pochopíme proč: Na rozdíl od autorů syntéz o Rusku, Polsku, Německu nebo třeba Jugoslávii nemáme – zejména pro druhou polovinu 20. století – dostatek domácích ani zahraničních přípravných studií, které by dovolily realizovat koncepčně náročný program řady.³⁰ Snad i v tomto směru by se mohla kniha o traumatických dějinách Ruska v době moderní stát pro české historiky podstatnou inspirací.

27 Jan PAUER, *Prag 1968: der Einmarsch des Warschauer Paktes. Hintergründe – Planung – Durchführung*, Bremen 1995.

28 Je pozoruhodné a snad symptomatické, jak velký význam na rozdíl od české přičítá tomuto tématu ruská historiografie. Srovnej: Rudolf PICHOUJA, *Čechoslovakija, 1968 god. Vzglyad iz Moskvy. Po dokumentam CK KPSS*, Novaja i novjšaja istorija 1994/6, s. 3–20; Michail LATYŠ, „Pražskaja vesna“ 1968 g. i reakcija Kremlja, Moskva 1998; A. O. ČUBARJAN (ed.), „Pražskaja vesna“ 1968 goda i sovetskije respubliky. Reakcija vlasti i obščestva, Rostov 2009; Galina P. MURAŠKO (ed.), 1968 god „Pražskaja vesna“. Istoričeskaja perspektiva, Moskva 2010. Bylo by ještě možno doplnit: Alexandr MAJOROV, *Vtorženie. Sviditelstva komandarma*, Moskva 1998.

29 V tomto kontextu musí být zmíněn alespoň rozsáhlý textový a ediční dvojsvazek: Stefan KARNER a kol., *Prager Frühling: Das internationale Krisenjahr 1968*, Köln 2008 mj. s příspěvky Oldřicha Tůmy, Karla Kaplana, Jitky Vondrové a dalších pracovníků Ústavu soudobých dějin AV ČR. Je více než symptomatické, že tato zásadní publikace vzbudila zájem pouze zahraničních recenzentů a česká historiografie ji prakticky vůbec nevzala na vědomí. Jediná recenze vyšla v ČR v Jihočeském sborníku historickém 2008/2009, s. 425–429, ovšem z pera rakouského historika Niklase Perziho.

30 Srovnej: Marie-Janine CALIC, *Geschichte Jugoslawiens im 20. Jahrhundert*, München 2010; Ulrich HERBERT, *Geschichte Deutschlands im 20. Jahrhundert*, München 2014.

RECENZE

Wilhelm BRAUNEDER

Europäische Privatrechtsgeschichte

Wien–Köln–Weimar, Böhlau Verlag 2014, 278 s., ISBN 978-3-8252-3487-4.

Jedna z modernizačních tezí říká, že občanská společnost se kromě jiného (například vedle jednotného času) neobejde bez jednotného práva. Ač to zní paradoxně, v této tezi je kromě unifikace zakódována i mnohost, četnost a diferenciacie, protože se týká každé státní, státně národní či státně národních společností zvlášť a každé pro sebe. Zároveň tato teze v sobě obsahuje historickou zkušenost Evropy, kde jednotné právo, respektive systematickou kodifikaci práva pro všechny sociální vrstvy společnosti prosazoval do mnohdy heterogenní společnosti stát. Dělo se tak povětšinou v období osvěcenském a státně absolutistickém. Stranou ponechme, že prosazení jednotného práva na jakémkoliv území implicitně vyžaduje jednotný jazykový kód, jednotný výklad (získaný univerzitním školením) a jednotné soudnictví. Z toho také nepřímou vyplývá, že jednotné (evropské) právo, či spíše unifikované soukromé právo (něco jako kdysi římské či kanonické právo) na žádném kontinentě od této kodifikačně unifikační doby doposud nevzniklo a díky tomuto státně politickému dědictví ani v dohledné budoucnosti i přes veškerou snahu Evropské unie vzniknout nemůže. Z daného úhlu pohledu musí být pak snaha napsat přehledné dějiny evropského soukromého práva hodnocena jako odvážný a také vyzývavý intelektuální čin.

Jestliže tvrdíme, že do osvěcenského období pokusy o sjednocení právních norem pro všechny vrstvy společnosti neexistovaly a přitom do té doby existovalo jednotné římské (obecné) právo a i jednotné kanonické právo, dostáváme se do logické pasti, z které lze uniknout pouze precizací výše uvedeného: užívání jednotného práva ve středověku a raném novověku sice neexistovalo, ale existovala řada jeho vykladačů, komentátorů a glosátorů, kteří byli schopni zcela prakticky nalézt v římském právu (soudně instanční) řešení, pokud místní zvykové právo a lokálně kodifikované právo (městské právo, *Sachsenspiegel*, *Schwabenspiegel* apod.) k rozhodnutí jakékoliv kauzy nestačilo nebo nebylo schopno dospět k obecně přijatelnému naplnění elementárně vnímané spravedlnosti. Dále bývalo běžné, že několik právních norem, například kanonické právo a městské právo, mohlo fungovat celkem bezproblémově vedle sebe. Zdá se, že i navzdory existenci anglosaského *Common Law* a jiné kontinentální právní tradici přece jenom v západní a střední Evropě něco společného v oblasti práva existovalo. Tím něčím byla společná celoevropská (univerzitní) právní věda. Ta se mohla shodnout alespoň na výkladu kořenů práva, respektive na jeho ideální aplikaci. Prosadit tuto učeneckou názorovou jednotu do praxe nebylo ale až do osvěcení možné.

Od 15. století docházelo díky univerzitnímu vyvažování k „úmyslnému mísení“ domácího práva s římským právem. Toto propojování římského a místního práva (počátek pandektismu?) vedlo na mnoha územích Evropy (ale mimo země východní Evropy) k vytváření

lokálně sjednocovací právní praxe, která pak navenek nacházela vyjádření v latinských názvech nových zákoníků (Ius Romano-Germanicum, Ius Romano-Hispanicum, Ius civile Sveco-Romanum nebo Ius Romano-Basiliensis apod). Zda zde převážil větší vliv římského nebo místního práva záleželo na místní tradici a síle a kvalitě univerzitního vzdělávání právníků-teoretiků.

V této době je také „zaděláno“ na významný civilizačně emancipační problém všech nestátních evropských společností. Až do počátku 19. století byly „pokryty“ státem iniciovanými kodifikacemi, na kterých se nepodílely a které byly napsány, tištěny a aplikovány v jazycích, kterým většina příslušníků těchto nestátních společností nerozuměla. Důvod je jednoduchý: nebyl k dispozici vernakulární překlad těchto kodifikací, protože samy tyto společnosti neměly vypracovány kodifikace vlastního jazyka, natož aby měly po ruce termíny právnických konstruktů, které kodifikace trestního, procesního či občanského práva obsahovaly.

K tomu ale okamžitě připojme zcela zásadní poznámku nejváženějších právních historiků evropského práva (ať už bez Britských ostrovů či s nimi) nedávné minulosti a současnosti (Helmut Coing, Reinhard Zimmermann, Pio Caroni, Wilhelm Brauner), totiž že přirozenoprávní kodifikace osvětené doby způsobily ve svých důsledcích poprvé obecné uznání místních (národních) právních norem a že tudíž nastartovaly nacionalizaci práva a neodvratný rozpad společné římskoprávní tradice.¹ Tato dvě stě let stará historická zkušenost nás může dovést také k zcela současnému závěru, že pokud Evropská unie bude usilovat o zavedení jednotného evropského práva, musí tak činit vždy s respektem k jednotlivým (národním) kodifikacím, respektive k uznání té skutečnosti, že před možnou jednotnou evropskou kodifikací musí vzniknout opět něco, co bude představovat jednotnou evropskou právní vědu. Tomu může lehce zabránit například vystoupení Velké Británie z Unie. Jinými slovy řečeno: bez jednotného ducha a jednotné právní kultury a přibližně jednotného vzdělávání právníků nevznikne ani jednotná kodifikace, která by byla obecně přijatelná pro všechny členy Unie.

V 18. století dochází v Evropě k jevu, který Wilhelm Brauner nazývá „postátněním práva“ a nastává éra tvorby racionálních, jasně formulovaných právních systému samozřejmě prostřednictvím kodifikací, které jsou založeny na „přirozeném“ právu. Právní tradice a tradované římské právo zastínilo, překonalo či zcela vytlačilo systém logického myšlení a třídění osvětených právníků Beccariova, Sonnefelsova, Justiho či Zeilera formátu. Kodifikace rakouského trestního zákoníku z roku 1803 (Josef Sonnenfels) a občanského zákoníku z roku 1811 (Franz Zeiler) jsou toho nejvděčnějším důkazem. Rakouský občanský zákoník je (nejen W. Braunerem) považován za vůbec první moderní evropskou soukromoprávní kodifikaci, kterou bohužel zastínila „nezasloužená“ sláva Napoleonova o sedm let dříve vydaného Code Civil. V té době měli rakouští zákonodárci za sebou již padesát let příprav a dokonce i vydání prvního dílu.

1 Helmut COING, *Europäische Grundlagen des modernen Privatrechts*, München 1996; Reinhard ZIMMERMANN, *The Law of Obligations. Roman Foundation of the Civilian Tradition*, Oxford 1996; Pio CARONI, *Privatrecht: Eine sozialhistorische Einführung*, Basel 1988; Wilhelm BRAUNEDER, *Europäisches Privatrecht: historische Wirklichkeit oder zeitbedingter Wunsch an die Geschichte?*, Roma 1997.

Rakouské zákoníky se pak vyznačovaly větší mírou systematickosti, exaktnosti, srozumitelnosti a dodejme i konzervativní nadčasovostí. Kodifikace byla v jejich podání logickou konstrukcí, která vyvěrala zvláště v paragrafech věnovaných „každodennímu soudnictví“ (dědické či manželské právo) z domácích právních zdrojů, a byla prodchnuta humanismem (zrušení tortury, trestu smrti či dekriminalizace infanticidia či urážky Boha). Nauka o zákonodárství, čili tzv. Gesetzgebungslehre, se stala vrcholnou disciplínou výuky na právnických fakultách. Zahraniční právní vzory nebyly většinou brány na zřetel a skončilo i společné školení právníků na základě římského práva. Navzdory tomuto vývoji (anebo právě proto) mohlo vzniknout ve střední Evropě nové pojetí hledání a tvoření práva, které se nazývalo historickou (právní) školou či historickou školou právní vědy.

Historická škola, respektive historické školy římská a německá, byly reakcí na převahu státem vnuceného přirozeného práva do soudní praxe a do výuky na univerzitách. V době romantismu byly kořeny práva hledány i jinde. Neelitářský lidský duch (Volksgeist) měl navrátit tvorbu práva z rukou svévolných osvícených učenců – „konstruktérů“ do rukou lidu. Lidský duch tvoří přeci právo, tak jako dějiny, jazyk či zvyky a obyčeje. Především Carl Friedrich von Savigny a jeho žáci učinili římské právo opět užitečným pro (nejen teoretickou) přítomnost. Ať už tito hledači dějinného ducha nalézali inspiraci v římském či germánském právu, jedno měli společné: právo opět zmodernizovali a také se ho pokoušeli sjednocovat v jakési první nadstátně unifikační úrovni reprezentované konferencemi tzv. Německého dne právníků. V onom sjednocování právních norem nebyli příliš úspěšní. Ukázalo se záhy totiž, že právo bude možno rychle sjednotit jen v jednom jeho segmentu – a sice v obchodním právu. (V tomto byla situace v mnohém podobna dnešním snahám Evropské unie, která zjišťuje, že na výrobu, obchod a do jisté míry také vymáhání dluhů je možno nejrychleji aplikovat unifikaci práva.) Tak tedy někdy po roce 1860 začalo právo v Evropě poprvé nesměle překonávat hranice národních států. Pragmatická užitečnost továrníků a obchodníků přesvědčila politiky, aby vytvářeli společné právní normy, i když většina právníků upozorňovala na dějinnou neověřitelnost takového činu. Historik k tomu rád podotkne, že předvojem sjednocování právních norem byly tehdy především nově sjednocené národní státy Německo a Itálie, které víceméně úspěšně unifikovaly právní normy na svém území.

Z tohoto krátkého exkurzu dějinami právního sjednocování (střední) Evropy lze samozřejmě vyvodit jen tezi, že nějaké společné evropské právo jako platná norma nikdy v dějinách neexistovalo. Jediné, co se autonomně, ale i řízeně na tomto poli sjednocovalo, byla výuka práva na právnických fakultách. Z toho rovněž vyplývá jediná pozitivní skutečnost pro současné evropské politiky, totiž že v Evropě existuje již dlouho společná duchovně učenecká základna právního myšlení a vědomí. Toto myšlení používá stejné právní konstrukty, koncepty a terminologii a možná sdílí i shodný pohled na dějiny svého oboru. Ještě k tomuto zjištění připojme poznámku, že ani římské právo v dobách své největší slávy nebylo nikdy důkladně unifikováno a vykládáno, a že právní kultura Evropy vždy vykazovala nejrůznější odlišnosti. Nakonec je možno uzavřít tuto úvahu suchým konstatováním, že evropské soukromé právo nikdy neexistovalo ani jako badatelský objekt a že představuje prozatím jen politickou nezávaznou výzvu. Přitom jen výuka právníků

na nejlepších evropských univerzitách si může dovolit luxus přednášek a bádání o všech evropských národních kodifikacích a i o kanonickém právu, přičemž římské právo zůstává společným základem.

A i v takovémto duchu je koncipována Braunerova syntéza dějin evropského soukromého práva, které nejen na rakouských univerzitách slouží jako vysokoškolská učebnice, neboť je napsána svižně, srozumitelně, přesvědčivě a také velmi přímočaře, možná až apodikticky. Čerstvě emeritovaný profesor Wilhelm Brauner si po desetiletích výuky na vídeňském Iuridicu (Rechtswissenschaftliche Fakultät der Universität Wien) mohl dovolit formulovat prověřené a někdy i provokativně formulované názory, které právník z jiné evropské univerzity nepřijme. Brauner nazývá svoji syntézu dějin evropského soukromého práva pouhým přehledem, neboť zde důležitější roli než dlouhé teoretické úvahy hrají zcela reálné právnícké „produkty“, tedy tzv. dogmatické příklady, podle kterých se v praxi soudilo a rozhodovalo. Proto také na úvodní syntetický výklad navazuje zcela bezprostředně více než stostránková příloha nejzávažnějších a nejzajímavějších pramenně doložených příkladů judikatury z rakouských a německých zemí.

Tuto syntézu evropských právních dějin charakterizuje ještě jedna dobrá vlastnost, která opět vyznačuje také z autorova naturelu a dlouholeté univerzitní výuky, a tím je neustálé definování všech pojmů, popřípadě institutů a také neustálé předznamenávání metody výkladu. Jedná se každopádně o výklad po výtce historicko-chronologický, který respektuje skutečnost, že právo vznikalo v tavicím kotlíku dějin, do kterého byla vkládána kromě římského práva, kanonického práva a „německého“ práva v moderní době nejdříve špetka osvíceného rozumu v podobě systemizace a posléze i romantického idealismu v podobě hledání ducha dějin. Kritickou tavbu prováděl Wilhelm Brauner povětšinou ve vlacích, kterými dojížděl na výuku na univerzity ve Vídni a v Budapešti.

Milan Hlavačka

Zdeněk NEŠPOR a kol.

Dějiny české sociologie

Praha, Academia 2014, 667 s., ISBN 978-80-200-2355-1.

Zdeněk NEŠPOR a kol.

Slovník českých sociologů

Praha, Academia 2013, 469 s., ISBN 978-80-200-2221-9.

Sepsání dějin celého jednoho oboru představuje jeden z nejsložitějších úkolů, který komplikuje zvyšující se specializace věd. Nejen v české vědě strmě narůstá publikační činnost a ani dílčí syntézy nejsou snadné. Česká sociologie doposud postrádala rozsáhlejší zpracování svého vývoje, natož aby disponovala podobně klasickým (a zároveň ve svém celku nepřekonaným) dílem, jaké české historiografii poskytnuli František Kutnar a Jaroslav Marek v *Přehledných dějinách českého a slovenského dějepísectví* v sedmdesátých letech minulého století. Kolektiv autorů pod vedením

Zdeňka Nešpora se pokusil tuto mezeru zacelit *Dějiny české sociologie*, které doplňuje *Slovník českých sociologů* (dále jen *Slovník*).

Autoři vymezují dějiny české sociologie v zemském smyslu slova jako „sociologii pěstovanou v českých zemích a/nebo vázanou na poznání české společnosti“¹ a snaží se postihnout přínos jednotlivých sociologických osobností, existenci škol (pražské a brněnské), konečně též institucionální rámce, v nichž se obor rozvíjel od 19. století. Velmi vhodný je úmysl zasadit proměny oboru do historického kontextu, neboť politicko-sociologické přerovy fundamentálně ovlivňovaly sociologii jako vědní obor. Jednotlivé změny režimů na území někdejšího Československa totiž proměňovaly institucionální zázemí, vedly k personálním proměnám i změně badatelských témat a v období komunistického systému měla sociologie roli ideologicko-služebnou. Autoři časově strukturovali text podle politických zlomů, ovšem ne vždy šťastně. Nazvat druhou hlavu *Sociologie jako svobodná věda ve svobodné společnosti* a vymezit jí roky 1919 a 1948 je problematické nejen rokem 1919 (proč ne 1918?), ale především faktem, že zahrnuje léta okupace, která měla pro českou vědu, tedy i sociologii, likvidační ráz ve všech ohledech. Periodizační originalita není vždy na místě a v tomto případě je zcela nevhodná. Pokud má publikace i didaktické aspirace, pak může tento moment dezorientovat historicky nepoučeného čtenáře.

Klíčovou linií reprezentují profily jednotlivých vědecko-pedagogických autorit, a to především v období do roku 1948. Autoři chápou sociologa ve velmi širokém záběru a u řady osobností, včetně nejdůležitějších (např. T. G. Masaryk, J. L. Fischer), poměrně pečlivě zaznamenávají jejich výrazný vliv na jiné obory (zejména filozofii). Všimají si rovněž veřejné a politické angažovanosti sociologů. Zde by byla vhodnější jasnější kvalifikace jejich prací na čistě vědecké, propagačně-popularizační a vysloveně politické manifesty. Platí to nejen pro Masaryka, ale výrazně i pro Edvarda Beneše,² z části také pro sociology po roce 1948 a 1989.³ U Masarykova díla by bylo vhodné doplnit informace o řadě spolupracovníků (nejen o blízkém Vasilovi K. Škrachovi), kteří prezidentovi výrazně asistovali v tvorbě textů. Začasté se jednalo o historiky (Jaroslav Werstadt, Jaroslav Papoušek, Josef Borovička a další v případě *Světové revoluce*;⁴ Jan Slavík u *Ruska a Evropy*).⁵ V této souvislosti je vůbec překvapivé úplné opominutí J. Slavíka (který navíc není zmíněn ani ve *Slovníku* – viz níže). Marxismem a Maxem Weberem výrazně ovlivněný J. Slavík nevešel do zorného pole ani Janu Horskému v kapitole *Sociologie a historie, historická demografie*. J. Horský s ohledem na své badatelské zaměření akcentuje metodologické kontakty mezi oběma obory, navíc spíše pro období po druhé světové válce a pak pole historické demografie.⁶

1 Zdeněk NEŠPORA a kol., *Dějiny české sociologie* (dále jen *Dějiny*), s. 12.

2 Srov. tamtéž, s. 74–75.

3 Zde mám na mysli práce Jana KELLERA, např. *Nová sociální rizika a proč se jim nevyhneme*, Praha 2011.

4 Srov. T. G. MASARYK, *Světová revoluce*, Praha 2005, s. 483.

5 Jan SLAVÍK, *Za světové války a revoluce*, in: T. G. MASARYK, *Rusko a Evropa I*, Praha 1995, s. 315–349.

6 Z. NEŠPORA, *Dějiny*, s. 461–477.

Dějiny zahrnují rovněž některé opomíjené okruhy české sociologie. V duchu deklarovaného zájmu popsat vývoj sociologie na zemském principu, autoři neopominuli formou alespoň stručného exkurzu pojednat o německých sociologiích na českém teritoriu. Ještě cennější je zařazení kapitoly sledující křesťanskou sociologii, která vychází zvláště z Nešporova dlouhodobého zájmu.⁷ Po druhé světové válce Nešporův tým sleduje zvláště institucionální a tematický záběr sociologie v Československu, a to při patřičném zvážení dopadů proměny režimů: od nadějně dynamiky prvních třech poválečných let přes masivní úpadek a potlačování sociologie po únoru 1948 až po slibné pokusy o obnovu kritické sociologické vědy (a komunikaci se zahraničím) v dekadě Pražského jara. Zde bylo samozřejmě možné volit různé akcenty a třeba zpracování vysokoškolské sociologie bylo vhodné rozšířit, stejně jako pozornost vývoji sociologie na Slovensku, kde např. v období normalizace vycházela řada závažných překladů i z oblasti sociologie a vyskytly se tam některé inspirativní osobnosti.

Pro českou historiografii je poučné zpracování dějin české sociologie od normalizace do současnosti, přičemž období po roce 1989 autoři věnovali bezmála devadesát stran, předchozímu období pak oddíl ještě obsažnější. Je zřejmé, že nástup Husákovy éry přinesl sociologii podobně devastující účinky jako jiným oborům, které našly novou dynamiku v období reformního komunismu. Výsledky české sociologie šedesátých let rezonovaly i ve světové komunitě.⁸ Normalizační politickou elitu kritická sociologie ohrožovala mnohem více než historie (snad s výjimkou Josefem Mackem editovaných *Sedmí pražských dnů*), protože z rozboru sociální stratifikace tehdejšího Československa nejen vyvozovala analýzu geneze komunistického systému, ale také navrhovala způsoby, jak nedostatky režimu napravit.⁹ Dis/kontinuity v oborech historie a sociologie po roce 1948 vykazovaly některé obecné podobnosti, měly ale též řadu odlišností: např. vývoj po roce 1989 byl z hlediska institucionálního přeryvu a rychlého nástupu nových generací (např. vznik sociálně-vědních fakult, kde má sociologie velmi výrazné postavení) v sociologii mnohem radikálnější.

Dějiny české sociologie by bylo možno v detailech kritizovat za ledacos (kromě již vyčteného lze uvést např. malou pozornost, věnovanou vývoji oboru v regionech po r. 1989). S ohledem na předchozí stav souborného zpracování dějin české sociologie (resp. jeho absenci), se však jedná o počín zásadní a to i tehdy, pokud by měl sloužit jako platforma pro konfrontaci s jinými interpretacemi vývoje oboru.

Odlišné musí být hodnocení *Slovníku českých sociologů*. Podobné publikace jsou vždy výběrové, ale z obsahu *Slovníku* není zřejmé, proč některá hesla zařazena byla a jiná

7 Srov. bibliografii v *Dějínách*, s. 104.

8 Např. Pavel Machonin publikoval esenci svého výzkumu v jednom z nejpřednějších světových časopisů. P. MACHONIN, *Social Stratification in Contemporary Czechoslovakia*, *American Journal of Sociology* 75, 1970, č. 5, s. 725–741. Výrazného ohlasu se dočkala také kniha *Civilizace na rozcestí*, kterou v letech 1966 a 1967 vydal ve dvou verzích kolektiv pod vedením Radovana Richty. Srov. Z. NEŠPOR, *Dějiny*, s. 410–413.

9 Z. NEŠPOR, *Dějiny*, s. 403. „Podle Machonina došlo po únoru 1948 ke koalici nomenklatury s méně výkonnou částí dělnictva. Tak vznikl rovnostářsko-byrokratický režim, typický autoritářstvím, nivelizovanou sociální strukturou a nízkou ekonomickou výkonností... K překonání těchto poměrů navrhoval Machonin koalici technokraticko-socialistickou.“

nikoliv. *Slovník* uvádí mnohé interdisciplinární osobnosti, ale v řadě případů zůstává sociologický segment působení těchto autorů silně v pozadí jiných disciplín: Ivan Sviták zcela zřejmě reprezentuje více filozofa, či naplňuje vzorec politického filozofa. Zdeněk Suda zastupuje bezesporu výrazněji politické vědy než sociologii atd. Zařazení osobností, které se pohybují na hranici několika vědních oborů, je vhodné za předpokladu, že bude uveden klíč jejich výběru a za podmínky větší reprezentativnosti.

V knize však absentuje celá řada jmen. Autoři *Slovníku* nechtěli správně opominout ani osobnosti české historiografie, na prvním místě těch, které vstupovaly do hájemství sociologie, ať už teoreticky, metodologickými postupy nebo i tematicky. Proto je poněkud překvapivé, že *Slovník* neopomenul Zdeňka Nejedlého, historika jistě zajímavého a v Křesťanově monografii konečně věcně vylíčeného,¹⁰ ale z pohledu sociologie autora okrajového. Dějiny české historiografie ve 20. století ale znají řadu badatelů sociologii mnohem více otevřených: František Kutnar, Jaroslav Werstadt, Bedřich Mendl ad. Z pozdějších generací může být zmíněna Pavla Horská nebo Eduard Maur, kteří prováděli významné sociálně-historické výzkumy na přelomu 60. a 70. let a posléze opět po listopadu 1989.¹¹ Bylo by tu možno zmínit historiky, kteří se v současnosti zabývají urbánními dějinami a věnují značnou pozornost městské sociální struktuře (Lukáš Fasora, Pavel Kladiwa). Uvedené dějepisce často zajímaly struktury, společnost, moc jako sociologická kategorie.¹² Přestože *Slovník* nemůže uvádět každého dějepisce, je těžko pochopitelné opomenutí Jana Slavíka, který je v českém dějepiscetví vnímán jako historik s nejvýraznějšími přesahy do sociologie. Zejména Slavíkovy metodologické práce a texty věnované sovětskému režimu nepostrádají inspirativnost ani pro dnešní sociologii a historii, a to nejen v českém kontextu.¹³ Jiné obory jsou na tom ovšem ještě hůře. Např. politologové jako by z pohledu autorského kolektivu vůbec neexistovali, přestože mnohá výzkumná témata jsou tomuto oboru a sociologii společná a v politické sociologii je koordinovaný výzkum naprostou nutností.

Autoři obou publikací několikrát, a jistě oprávněně zmiňují, že předchozí pokusy na tomto poli trpěly řadou chyb a nepřesností. V tomto ohledu ovšem *Slovník* trpí podobným neduhem. S ohledem na někdejší význam pražské koleje Středoevropské univerzity mohli autoři *Dějin* i *Slovníku* věnovat více prostoru tomuto učilišti, zvláště když se mezi její výrazné osobnosti řadil jeden z vůdčích českých sociologů Jiří Musil.¹⁴ *Slovník* vykazuje

10 Jiří KŘEŠŤAN, *Zdeněk Nejedlý. Politik a vědec v osamění*. Praha – Litomyšl 2012.

11 Přitom tyto osobnosti v *Dějinách* Jan Horský uvádí a jistě by jejich biogramy *Slovníku českých sociologů* prospěly. Srov. Z. NEŠPOR, *Dějiny*, s. 467–468.

12 Srov. Veronika STŘEDOVÁ, *František Kutnar a strukturalismus v interpretaci sociálních a hospodářských dějin*, Praha 2009.

13 Zcela jistě by stálo za srovnání Slavíkových ruských prací s některými vlivnými syntézami, např. Theda SKOCPOL, *States and Social Revolutions. A Comparative Analysis of France, Russia and China*, Cambridge et al 1979.

14 Z. NEŠPOR, *Slovník českých sociologů*, s. 373 (heslo o Zdeňku Sudovi) zmiňuje, že se CEU přesunula z Prahy do Budapešti, ale sociologie předtím byla – díky vlivu polských sociologů – přesunuta do Varšavy a teprve po několika letech se přestěhovala do Budapešti.

řadu drobných chyb v detailech, které nutně musí vést čtenáře k ostražitosti. Kupř. sdělení, že u Pavla Machonina „data získání habilitace a doktorátu věd (DrSc.) nejsou známa“¹⁵ musí překvapit každého badatele, který někdy navštívil univerzitní archiv nebo archiv Akademie věd a ví, že informace tohoto druhu lze najít hned v několika fondech. Čtenářsky nepřívětivě působí též celá řada překlepů či absence rejstříku.¹⁶

Za nejproblematičtější moment lze považovat samotnou konstrukci *Slovníku*. Zatímco v zařazení osobností dominantně pracujících v jiných oborech (viz historici výše) lze snad mezery pochopit, volba hesel plně oborových sociologů je ve *Slovníku* nesystémová. V publikaci defilují někteří sociologové, kteří zjevně v oboru výrazné stopy nezanechali, naopak chybí mnozí sociologové působící např. mimo Prahu. Za nešťastné ovšem považují stanovení hranice pětapadesáti let pro samotné zařazení do *Slovníku*. Sociologie je věda poměrně mladá a v československém případě patří (spolu s politologií) k vědám nejvíce postiženým politickými diskontinuitami. Autorský kolektiv v *Dějínách* zdůrazňuje, že politická transformace po r. 1989 měla pro sociologii jako obor fundamentální dopad a znamenala zcela novou etapu vývoje.¹⁷ Sociologové mladšího středního věku v polistopadové době dle autorů *Dějin* prokazovali mnohem výraznější dynamiku.¹⁸ V tomto momentu by jistě *Slovník* dalších dvacet hesel soudobých sociologů mladších pětapadesáti let unesl. Zvolená věková hranice tak ze *Slovníku* vyřadila osobnosti současné české sociologie, jako jsou např. Jiří Šubrt, Radim Marada, Csaba Szaló a řadu dalších velmi aktivních badatelů. Mnohem šťastnější se tak jeví příklad z oboru historie ztělesněný v *Lexikonu českých historiků 2010*.

Jiří Lach

Roman BARON – Roman MADECKI a kol.

Česká polonistická studia: tradice a současnost (filologie – historie – politologie – právo)
Praha, Historický ústav AV ČR 2014, 619 s. + XX s. obr. příloh, ISBN 978-80-7286-245-0.

Obec českých badatelů, zabývajících se široce pojatou polonistickou problematikou – či spíše věnujících se vědě o Polsku – si v roce 2013 obzvlášť slavnostním způsobem připomněla devadesáté výročí zrodu českých polonistických studií v jejich institucionálním rámci. Za jejich počátek je obvykle považováno založení Katedry polského jazyka a literatury na Univerzitě Karlově v Praze na počátku akademického roku 1923/1924, na níž byl z krakovské Jagellonské univerzity povolán Marian Szykowski, vynikající znalec polské literatury. Současně s tím došlo i k ustavení lektorátu polského jazyka na Masarykově univerzitě v Brně, jenž byl veden slavistou a polonofilem Maxmiliánem Kolajou a stál na počátku rozvoje polonistiky v brněnském akademickém prostředí. Obě zmíněné skutečnosti

15 Z. NEŠPOR, *Slovník*, s. 217.

16 Tamtéž, s. 275 (překřtění prestižní London School of Economics and Political Science na London School of Economics and *Politoval* Science).

17 *Dějiny*, s. 517.

18 Tamtéž, s. 543.

se v září 2013 staly podnětem k uspořádání kongresu badatelů o Polsku v Praze. Na tuto akci se sjelo asi 130 účastníků z patnácti zemí. Hlavní úlohu na něm sehrávali samozřejmě čeští vědci, jimž však nešlo jen o to, aby si připomněli a oslavili výše zmíněné výročí, ale především o to, aby se pokusili detailně zhodnotit aktuální stav českých bádání o Polsku v oblasti filologie, historie a politologie.¹

K této události se vracím proto, že značná část přednášejících na zmíněném kongresu tvoří současně základ autorského kolektivu recenzovaného díla. Jeho editory a spoluautory jsou dva uznávaní čeští badatelé – Roman Baron z Historického ústavu Akademie věd České republiky, autor řady důležitých pojednání přibližujících historii kontaktů mezi polskou a českou kulturou,² a filolog Roman Madecki, vedoucí Semináře západoslovanských jazyků a literatur Masarykovy univerzity. Editorům se podařilo získat ke spolupráci téměř čtyřicet autorů z českých vědeckých pracovišť v Praze, Brně, Opavě, Olomouci a Ostravě, a také badatele ze slovenského Prešova či polské Poznaně (jména všech autorů s uvedením autorství jednotlivých kapitol se nacházejí na s. 619). Díky tomu získala problematika, prezentovaná v publikaci komplexní podobu a mohlo o ní být kompetentně pojednáno jak v kontextu historických badatelských výstupů a tradic českých polonistických studií, tak i v kontextu dnešního stavu vědeckého poznání a organizačního, resp. badatelského potenciálu české vědy o Polsku.

Termín „polonistická studia” přitom editoři a autoři pojali nezvykle široce. Vědomě se neomezovali na jejich tradiční zužování na filologická a historická studia, a rozšířili je i do oblasti politologických a právních věd. Nelze než souhlasit s Krystynou Kardyni-Pelikánovou, píše-li (s. 31), že se tyto čtyři disciplíny (filologie, historie, politologie a právo) stávají ve svém vzájemném vztahu stále více komplementárními. Vazby mezi literaturou a dějinami si uvědomujeme odedávna, ale uplynulé dekády nám ukazují, že i politické události často determinují chronologické rámce nových literárních epoch, nebo dokonce vyvolávají specifické „kulturní války”, vedené ve jménu určitých hodnot, stanovisek či názorů. A právní kultura v této oblasti jistě nehraje menší roli. Obraz ani hodnocení současného stavu široce pojatých českých bádání o Polsku by nebyly úplné, pokud by politologické a právní hledisko zůstalo mimo oblast reflexe.

Odborné hodnocení příslušných kapitol ponechme na politoložích a právnících a spolu s Michalem Kubátem, jedním z autorů politologické části, konstatujme, že okruh českých politologů věnujících se během posledních dvaceti let systematicky polské problematice je nevelký (autor uvádí včetně sebe celkem tři jména, s. 258). Výsledky jejich bádání jsou prezentovány převážně v podobě článků v odborných časopisech (přehled polské problematiky na stránkách českých politologických periodik je uveden na s. 264–287) nebo v rámci kolektivních děl. Politologické monografie věnované Polsku uvádí autor pouze tři, přičemž všechny jsou věnovány polskému politickému systému. Zájem české politologie o polskou problematiku má tedy obecně postupem času klesající tendenci.

-
- 1 O této důležité události více viz: Roman BARON – Roman MADECKI, *Czeskie badania nad Polską w kontekście europejskim (Kongres polonoznawczy w Pradze, 11–12 września 2013 roku)*, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace Historyczne* 141, z. 1, 2014, s. 187–193.
 - 2 Z nejnovějších prací tohoto autora srov. R. BARON, *Ambasadorowie wzajemnego zrozumienia. Niedocenieni twórcy pomostów między polską i czeską kulturą (XIX–XXI w.)*. *Studia i szkice*, Toruń 2013.

Obsáhle (s. 299–371) a současně zajímavým a novátorským způsobem byly zpracovány otázky spjaté s česko-polskou spoluprací v oblasti právní vědy. Poznamenejme pouze, že jde o srovnávací dějiny práva, právo rodinné, finanční, mezinárodní a evropské právo soukromé. Mnoho prostoru bylo věnováno kontaktům a spolupráci českých a polských právníků. Na české straně tuto spolupráci rozvíjí především Centrum polského práva, které vzniklo při brněnské univerzitě v roce 2012.

Nejvíce prostoru se v prezentovaném díle dostalo přece jen tradičním oblastem polonistických bádání – filologii a historii. K tradičnímu zájmu o polský jazyk, který se projevil v 19. století, kdy Češi prožívali své národní obrození, odkazuje v I. kapitole R. Madecki, když hovoří o Josefu Jungmannovi, jenž bohatou měrou čerpal ze *Slovníku polského jazyka* Samuela B. Lindeho jakožto zdroje obohacování české terminologie a slovní zásoby (s. 10). Také zájem o polskou literaturu sahá v českých zemích do první poloviny 19. století (Pavel Josef Šafařík a jeho – bytí německy psané – *Dějiny slovanské řeči a literatury podle všech nářečí*, 1826). V této době byly vydány také první české příručky k učení se polskému jazyku, jejichž autorem byl katolický duchovní Dominik Alois Špachta (1837). V polovině století zahájil na pražské univerzitě přednášky z polské literatury a jazyka jakožto samostatného předmětu František L. Čelakovský. Nechyběly ani překlady děl polských autorů do češtiny. Jen několik let po vydání originálu se mohli čeští čtenáři ve vlastním jazyce seznámit s *Konrádem Wallenrodem* Adama Mickiewicze (překlad Václava Štulce byl vydán v roce 1837). Český překlad *Pana Tadeáše* Elišky Krásnohorské vyšel v roce 1882 s rozsáhlým komentářem o polské šlechtické kultuře. Dodejme, že na toto vrcholné dílo polské krásné literatury jako první upozornil tehdy ještě mladý historik Jaroslav Goll, jenž v roce 1866 publikoval nadšený článek o Mickiewiczově eposeji na stránkách čtenářsky oblíbeného časopisu Květy.

Zájem o polskou literaturu rostl. V posledním dvacetiletí 19. století vyšlo v českých zemích více než sedmdesát překladů jen děl Henryka Sienkiewicze. Početný byl také okruh vynikajících překladatelů polské literatury (rozsáhlý přehled jejich jmen uvádějí R. Baron a R. Madecki na s. 16–17). Začaly vycházet také první syntézy dějin polského písemnictví. Na tuto tradici později navázal mj. Karel Krejčí, žák Mariana Szykowského, autor dosud jediného českého originálního a úplného zpracování dějin polské literatury (1953).

V tomto textu není možno prezentovat celý obsahově bohatý autorův výklad. Připomeňme tedy jen to, že po tomto „předinstitucionálním“ období ve vývoji české polonistiky nastal čas jejího rozkvětu již v organizovanějších formách a strukturách. Po válce se k badatelským centrům v Praze a Brně připojila akademická pracoviště v Olomouci a Ostravě, v posledních letech se pak mapa badatelů zajímajících se o polonistická studia rozrostla ještě o další akademická centra (s. 23). Autoři nezapomínají ani na problematiku spolupráce mezi českými a polskými pracovišti (společné badatelské týmy, konference, publikace). K jejich zintenzivnění došlo především po roce 1989. Kompetentnější analýzu přehledu výsledků českých bádání o polském jazyce a literatuře, jež publikace přináší, přenechám filologům, především literárním vědcům, a upozorním jen na zajímavé úvahy na téma současné výuky polského jazyka na českých vysokých školách. Ivana Dobrotová, autorka podkapitoly věnované této problematice (s. 147–153), dochází v závěru k přesvědčení, že dosavadní nástroje sloužící popularizaci polského jazyka v Česku vyčerpaly své možnosti.

Růst zájmu o výuku polského jazyka je závislý v největší míře na aktivních marketingových metodách, jež slouží propagaci Polska a jeho obrazu v České republice, a to s vědomím, že „v současné době se image Polska nezdá být zrovna nejlepší“ (s. 150).

Problematice české historické polonistiky je věnována především kapitola III. *Současná česká historiografie a dějiny Polska*, avšak důležité poznámky nacházíme již v nástinu věnovaném českým badáním o dějinách Polska na prahu třetího tisíciletí (s. 48–63) z pera Jaroslava Pánka, autora rozsáhlého historického díla, jenž velkou měrou přispěl k současné úrovni vztahů mezi polskou a českou historickou vědou. Na stav českých bádání o dějinách Polska pohlíží J. Pánek z širší perspektivy, v níž se odrážejí čtyři aspekty: 1) vztah historiografie menšího národa k dějinám většího souseda, 2) infrastruktura sloužící těmto bádáním, 3) způsob konstruování těchto bádání, související se specifickou pozicí problematiky dvoustranných vztahů a hraničních oblastí, v rámci komplexně pojaté jedné konkrétní národní historiografie a 4) význam těchto bádání pro budoucnost. J. Pánek konstatuje, že zájem Čechů o dějiny severního souseda sahá do středověku. Důkazem je již sama polemika pražského kronikáře Kosmy s vizí polsko-českých dějin z díla Galla Anonyma. Potřeba hlubšího poznání dějin Polska, jež procházela různými fázemi, se pro Čechy stávala prvkem národního vědomí, utvářejícího se před rokem 1918, kdy byly rozebírány různé cesty Čechů a Poláků, jež vedly ke ztrátě samostatné státnosti. V roce 1897 se na pultech knihkupectví objevil český překlad díla Michała Bobrzyńskiego – *Přehled dějin polských*, první syntéza dějin sousední země, jež byla Čechům dostupná. V polovině 20. století přineslo úplný obraz dějin Polska, viděný očima českého historika, dílo *Dějiny polského národa* z pera vynikajícího znalce dějin Slovanů Josefa Macůrka. Když k tomuto dílu v letech 1964–1967 přibily dva soubory studií *Češi a Poláci v minulosti*, dosáhla dosavadní česká bádání o dějinách Polska – dle mínění autora – svého kulminačního bodu. To však neznamenovalo, že zájem o tuto problematiku poklesl, ten naopak trvá dodnes. Svědčí o tom popularita aktuálně vydávaných syntetických pojednání (včetně překladu *Dějiny Polska* Marceliho Kosmana) a také práce českých badatelů na aktuální a komplexní vizi dějin Polska.

Badatelský potenciál české strany (s. 51–52), publikační možnosti a spolupráci s polskými pracovišti hodnotí J. Pánek optimisticky. Ze vzdálenější perspektivy se mu jako důležitý činitel budoucího rozvoje badání jeví růst zájmu českých studentů o polský jazyk a kulturu, přičemž jako příklad zde uvádí Univerzitu Pardubice.

Autor dále zmiňuje vliv historiků na utváření společenského vědomí a připomíná doporučení, jež byla formulována oběma stranami a jež se týkají eliminace různorodých stereotypů z učebnic historie. V tomto smyslu však vyjadřuje jisté pochybnosti, zda byla tato doporučení v samém vyučovacím procesu skutečně uplatněna. Ještě závažnější je podle jeho mínění problém mediálního využívání a zneužívání historie vzájemných vztahů, především při pojednávání o problematice nejnovějších dějin. Nejde však přitom jen o komplementární uchopení témat, ale také o sblížení české a polské historiografie na terminologické rovině. Česká bádání o soudobých dějinách Polska mají – dle názoru autora – širší, nezdědická i mezinárodní, společenský a politický význam. Jako příklad uvádí vyvraždění obyvatelstva vesnice Český Malín na Volyni v červenci 1943, z něž velká část publicistů obvinila v roce 2013 Poláky. Bádání brněnského historika Jaroslava Vaculíka a v Česku žijícího polského historika Macieje Ruczaje umožnilo tato podezření jednoznačně vyvrátit.

V tomto kontextu stojí za to zmínit ještě jeden z postulátů J. Pánka, jež je možno označit jako „diplomacii historiků“. Jde o spolupráci českých a polských badatelů na různých mezinárodních fórech, která umožňuje mnohem větší měrou, než je tomu v případě individuálního postupu, vnášet vlastní zájmy a badatelské argumenty do širšího povědomí současného Evropanů, a tak posilovat postavení středoevropské historiografie na různých organizačních grémiích světové historické vědy.

Na témata zmiňovaná v nástinu J. Pánka navazují autoři rozsáhlé třetí kapitoly (s. 155–255), která je věnována české historické polonistice. Tito autoři se soustřeďují na aktuální stav českých bádání o dějinách Polska a polsko-českých vztazích, avšak v podstatě jen v rozmezí posledních dvou století. Tuto část publikace otevírá text Miloše Řezníka, současného ředitele Německého historického institutu ve Varšavě, jenž navazuje na probíhající koncepční diskuse a soustřeďuje se na potíže spjaté s přípravou nové syntézy dějin Polska. Problémy se objevují nejen v oblasti pragmaticko-metodického přístupu, ale také v oblasti metodologické a interpretační. Jde zde o takové otázky, jako: adresát zamýšleného díla, obsah díla a kánon v něm obsažených informací, chronologický a teritoriální záběr (Litva) či míra přihlížení k historické paměti a tradici. Dodejme, že jde o problémy, s nimiž se potýkají nejen čeští historici zabývající se dějinami jiných států a národů.

Zajímavým způsobem byly prezentovány výsledky bádání o česko-polských vědeckých stycích v 19. a 20. století, k nimž česká historiografie dospěla v posledním dvacetiletí. Byly připomenuty také institucionální kontakty badatelů obou stran, jejichž výsledkem byly mj. edice pramenů, především korespondence českých a polských vědců a intelektuálů. Samostatná podkapitola, jejímž autorem je Jan Němeček, je věnována polsko-českým vztahům v době druhé světové války v pojetí české historiografie zhruba posledních dvaceti let. Zmiňované výstupy bádání jsou v tomto směru skutečně mimořádné, i když by se jistě daly ještě obohatit o práce, jež nejsou v pojednání zmíněny (např. publikace olomouckého historika Miloše Trapla *Monsignore Jan Šrámek*, 1995, v níž nechybí ani rozsáhlejší pasáže o polsko-českých jednáních v Londýně). Mnoho pozornosti (s. 206–214) bylo v knize věnováno zájmům českých historiků o dějiny Čechů v Polsku (Kladsko, Ratibořsko, náboženská emigrace v 18. století, Halič, Volyň).

Pro zájemce o dějiny Poláků na území Těšínského Slezska bude mít jistě velkou hodnotu obsáhlá kapitola připravená Danem Gawreckým (s. 214–232), jež na jedné straně přináší přehled české literatury věnované této problematice, a to v konfrontaci s produkcí polskou, a na straně druhé je – jak se mi zdá – důležitým příspěvkem samého autora do probíhající diskuse. Autor analyzuje jednotlivé etapy existence různých skupin společnosti na území Záolší, přičemž zrod animozity mezi Poláky a Čechy klade do let 1880–1914. Tuto nevoli ještě umocnily hraniční spory v letech 1914–1920 a politika meziválečného období, jež byla do značné míry jejich výsledkem. Byť se problematika Těšínského Slezska a Poláků na jeho území dočkala v Česku rozsáhlejších monografií a syntéz, autor usuzuje (s. 232), že práce polských badatelů jsou pro české historiky stále neobyčejným zdrojem inspirace a též specifickou náhradou za to, že v syntézách týkajících se celého státu byla problematika polské menšiny a samého Těšínského Slezska opomíjena.

Nakonec je dobré zmínit, že závěrečná podkapitola historiografické části byla věnována charakteristice slovenských bádání z let 1993–2013 o dějinách Polska a polsko-slovenských

vztazích od středověku po současnost. Umožňuje to konfrontovat tento proud vědeckého zkoumání v rámci slovenské historiografie s tím, co je dominantou v historiografii české.

Důležitou součástí publikace je dvacet tři biogramů již nežijících vynikajících českých slavistů, kteří mají zásluhy také na poli bádání o polském jazyce, literatuře a historii. Každý biogram obsahuje kromě krátkého přehledu života a vědeckých úspěchů prezentované osobnosti archivní a bibliografické údaje, umožňující hlubší poznání jejich zásluh o rozvoj vědecké disciplíny, jež byla předmětem zájmu autorů. Nechybějí zde ani tak vynikající osobnosti české historiografie, jakými byli Jaroslav Goll, jeho žák Jaroslav Bidlo nebo Josef Macůrek. Cenným výsledkem práce autorů publikace je také rozsáhlý (s. 491–590) soupis pramenů a literatury (jsou v něm také vybrané polské práce), jenž může být vhodným východiskem pro současné badatele zajímající se o široce pojatou polonistickou a bohemistickou problematiku. Kniha obsahuje resumé v anglickém a polském jazyce a také jmenný rejstřík. Obohacuje ji rovněž pozoruhodný soubor fotografií, spjatých s osobami a událostmi, o kterých se v publikaci pojednává.

V této recenzi není možno obsáhnout celý bohatý obsah této velmi potřebné publikace. Reflexe dosavadních výsledků české polonistiky, shrnutí jejího aktuálního stavu a potenciálu a pokus o formulaci rýsujících se potřeb má sloužit především českému prostředí humanitních a společenských věd. A tuto svou roli jistě splní na výbornou. Bez seznámení se s touto publikací si lze stěžít představit badatelské zázemí polského historika, filologa, politologa či právníka, jenž se jakoukoli měrou zajímá o to, čím žijí současné české humanitní a společenské vědy. Dílo R. Barona, R. Madeckého a jejich spolupracovníků, jež je nepochybně událostí v dějinách polsko-českých vědeckých vztahů, si zaslouží – také s ohledem na vysokou kvalitu editorské práce – čestné místo v knihovnách nejen českých, ale i polských badatelů.

Henryk Gmiterek

Tisky 16. století v zámeckých knihovnách České republiky I.–III.

Národní muzeum a Národní památkový ústav – územní odborné pracoviště
České Budějovice, 966 + 958 + 959 s. (s četnými vesměs barevnými vyobrazeními
v textu úvodu 1. svazku, dále tamže na s. 497–512, následně na s. 497–512
v 2. a posléze na s. 441–456 ve 3. svazku, k němuž je připojen i CD-Rom),
ISBN 978-80-7036-459-8 (NM),
ISBN 978-80-85033-60-1 (NPÚ).

Otvírám-li tuto knihu, připadám si jako u některých foliantů, více či méně anonymních, vzniklých odříkavou prací benediktinských či jiných mnichů dob minulých. Se jmény autorů se totiž u této trojknihy setkáváme jen ve dvou případech. V textu anonymního stručného úvodu to jsou Petr Mašek jako vedoucí oddělení zámeckých knihoven v Národním muzeu a pracovník českobudějovického pracoviště Národního památkového ústavu Pavel Hájek. V copyrightu čteme pak ještě sedmnáct dalších jmen, uváděných ale jen petitem a jakoby pouze mimochodem. Ale mělo by – podle mne – jít o výrazné uvedení všech těchto jmen

na příslušných místech, rozhodně v úvodu a možná i jinde, např. signováním jednotlivých záznamů. I když si umím představit, že bibliografické poznámky či jejich části mohl en bloc dělat někdo další než autor vlastního popisu. Nic z toho se ale nedovídáme.

Jak už naznačeno, je k třetímu svazku připojen CD-Rom a aspoň na něm jsou vedle Petra Maška přece jen uvedena některá další jména: Miroslav Koudela, Ivana Pešoutová, Dagmar Semecká a Luboš Antonín. Ta se ovšem vztahují jen k tomuto CD-Romu, který obsahuje – dost překvapivě – nikoliv různé specializované rejstříky k onomu třísvazkovému opus magnum, ale jak se praví v úvodu prvního svazku, podle stejných metod jako je tomu u papírové formy oněch tří svazků, zpracování fondu tisků 16. století v dnešní knihovně mikulovského zámku. Ta je ovšem pouhým stínem původní ditrichštejnské knihovny, která se rozplynula v aukcích za první republiky a jejíž osud je nedobrou vizitkou kulturní politiky tehdejší vlády státu. Proč nebyl tento soupis integrován do základní řady, je vysvětleno tím, že knihovna podléhá místnímu regionálnímu muzeu a nikoliv jedné z obou institucí, jejichž podřízené složky tu své fondy prezentují a její zpracování tak je jakýmsi bonusem. Uživatel si v důsledku toho při práci s touto knihou, tedy při hledání konkrétního díla, musí uvědomit, že je třeba pokoušet se o to nadvakrát, což práci věru nezjednodušuje. Jistým nadplánem mikulovského cédéčka je ale ještě stručný výklad bouřlivé historie a v podstatě zániku staré mikulovské knihovny v meziválečné době, i když dnes přesto eviduje celkem dalších impozantních 981 bibliografických položek. Ty je nutno připočítat k 7244 popisům v tištěné formě. Celkem je tak mikulovským fondem celé dílo obohaceno o více než 13 % svého základního rozsahu. Celkový počet dosahuje respekt vzbuzujících 8225 položek.

Co ale v základní řadě doslova bolestně postrádáme, je zevrubnější informace o výchozím materiálu, neboť se v úvodu setkáváme jen s neúplným, spíše dokonce toliko ilustrativním výčtem knihoven, které pro předkládanou práci poskytly svůj materiál. Jejich závěrečný seznam ve třetím svazku je pak zcela nedostatečný a z neznámých důvodů nadto i fondově neúplný (viz zde níže). O počtu bibliografických jednotek v této publikaci anonymní autor „úvodu“ (ale dle funkce předmluvy) jen lakonicky praví, že „předkládaný katalog zachycuje podstatnou část tisků 16. století, dochovaných v zámeckých knihovnách České republiky“, pokud jsou spravovány Národním muzeem a Národním památkovým ústavem (s. 3).

Rádi bychom tomu věřili, ale když si vezmeme k ruce České republiky se týkající svazky německého Handbuch deutscher historischer Buchbestände (dílo samo není vůbec citováno, ač tam autoři tohoto opusu sami přispěli mnoha znalými statěmi!), vznikají pochyby. Nemohu tu vypočítávat zámecké a palácové knihovny, které podle autorů Handbuchu mají tisky ze 16. století a patří do správy jedné z obou výše zmiňovaných institucí, ale v tomto seznamu nepřicházejí, nicméně několik otázek si nemohu odpustit: Proč není nikde ani slůvkem zmíněna Nostitz-Rieneckovská knihovna na Malé Straně, která dle informací Jaroslava Vrchoťky v citovaném Handbuchu má kolem 3400 tisků 16. století? Proč tam nejsou Kladruby u Stříbra (Windischgrätzové), Telč, Tovačov, a řada dalších v národně muzejní správě, které mají – opět podle Handbuchu – tisky 16. století, byť třeba v omezeném počtu? To, že jsou možná v Knihovně Národního muzea jinak organizačně zařazeny, se čtenář nedoví a titulek knihy ani její úvod ho na to neupozorní. Lze tak po jen letmém listování v citovaném Handbuchu konstatovat, že v „Tisících“ nejmenované

knihovny, spravované Národním muzeem, obsahují nejméně další čtyři tisíce relevantních knih (bibliografických vstupů), tedy ještě takřka polovinu toho, co je zde prezentováno. Možná měli autoři pádné důvody, proč tak neučinili, ale vůbec nic o tom nesdělili uživateli soupisu. Získáváme tak dojem, že soupis není natolik reprezentativní, jak se tváří.

V titulu „Tisků“ se naznačuje, že jde o „zámecké knihovny“ jako takové, ale první stránka úvodu to precizuje v tom smyslu, že „některé důležité knihovny“ v soupisu zachyceny nejsou, protože se nenacházejí ani ve správě Národního památkového ústavu, ani Národního muzea, nýbrž vrátily se původním majitelům. Ilustrativně se uvádějí knihovna lobkowiczská (Roudnice–Nelahozeves), Rychnov nad Kněžnou, Kroměříž „a některé další“, kde lze řádově předpokládat (opět dle německého Handbuche) řadu tisíců těchto tisků, takže relativnost v této kategorii knihoven předkládaného materiálu se opět zvyšuje. Tu by větší konkrétnost a preciznost byla opravdu více než na místě.

Které knihovny se pak staly předmětem excerptce, se dozvídáme pouhým výčtem až na závěr třetího svazku: ve správě Národního památkového ústavu to je celkem 35 lokalit, takřka vesměs první kategorie a většinou patřících do různých návštěvnických okruhů veřejnosti, zatím co ve správě Národního muzea jde o 63 knihoven, zpravidla méně známých a méně profilovaných, které naopak většinou ani nejsou prohlídkovými objekty. Jde tedy jen zhruba o třetinu z ca 350 těmito institucemi spravovaných objektů. Ostatně bližší teritoriální (a před převzetím jednou z obou institucí poslední vlastnické) zařazení v závorce by tu nebylo bývalo na škodu. Kdo si hned na mapě najde Litenčice či Solcu a vybaví si jejich majitele? A co si představit pod heslem Pinkas-Odkolek?

V dvacetistránkovém, rozsahem zcela nedostačujícím úvodu (neboť to, co tomu jako úvod editorů předchází, je ovšem předmluva) se nám dostává zejména řady půvabných ilustrativních interiérových vyobrazení, která zabírají více než polovinu nevelkého rozsahu stati, která by měla být klíčem k následujícímu – leč není. Přinášené slovní informace totiž prezentují různé bibliofilské „hrozinky“ opět pouze ilustrativního charakteru (nadto bez konkrétní vazby na příslušné popisy) ať pokud jde o původní (staré) osobní vlastníky, či o výčet těch nejvýznamnějších knihoven, které tvoří páteř soupisu. Jimi jsou totiž knihovny na Křivoklátě, Kynžvartu, v Českém Krumlově, Mnichově Hradišti, Rájci nad Svitavou či Hradci nad Moravicí. Editoři necítili potřebu říci alespoň něco o jejich historii, ačkoliv teprve ta může ukázat, kdy a jak, či proč tam tyto knihy jsou a jaká tedy může být jejich konkrétní role v české kultuře raného novověku. Marně hledám rovněž zřetelnější výčet „vytěžených“ (a už vůbec ne vytěžitelných či nevytěžitelných) knihoven s počty svazků. Abecední seznam, který bez jakéhokoliv komentáře přichází závěrem třetího svazku, bohužel zcela nedostačuje.

Stejně tak bolestně postrádám u jednotlivých popisů signatury uložení, přichází pouze jejich sedmimístné ID číslo. Autoři se nepochopitelně, i když výslovně – jak se praví opět v úvodu – rozhodli neuvádět je z „důvodů bezpečnostních“ (s. 5). Dovedeno do důsledků, neměl by tedy být vydán ani tento korpus a ovšem žádné jiné soupisy a inventáře. Zcela nepřesvědčivě se tu argumentuje sice nepochybnou skutečností, že totiž řada z těchto knihoven je interiérových a proto je vystavena nebezpečí zcizení svazků ze strany návštěvníků: představa, že při takových prohlídkách si návštěvník najde jej zajímavý titul a jeho signaturu na základě tohoto soupisu a pak jej během ní zcizí, je přece jen těžko

představitelná. Ostatně zloděj, který se do knihovny vloupe, to je už zcela jiná kategorie s jinými konotacemi. Konkrétními odkazy k svazkům editoři vůbec šetří, protože např. i 48 stran velmi kvalitních barevných reprodukcí odkazuje pouze na knihovnu a obsah, které zdaleka ne vždy vedou dále. Konkrétní popis kodexu si tak musí čtenář opět najít sám.

Protože rejstříky nejsou silnou stránkou této knihy, musíme vzít za vděk dvěma statistickými grafickými informacemi o zpřístupňovaném celku, a to grafy o lokálním rozvrstvení oficín resp. o jazykovém původu jednotlivých svazků. V prvním případě mám jisté pochybnosti o tom, zda bylo správné učinit východiskem dnešní politické rozdělení Evropy, které původní obraz zkresluje. Tak např. prezentovaná osmnáctiprocentní účast Francie vlastně vůbec nic o Francii nevypovídá, neboť do statistiky jsou zahrnuty oficíny tak významných center německého humanismu jako byl Štrasburk či Hagenau (stejně tomu je u Basileje v dnešním Švýcarsku). Na tisky pařížské, lyonské a event. další zbyla toliko výrazná menšina, aniž to ovšem můžeme být jen odhadnout. Tuto deformaci by samozřejmě mohl uvést na pravou míru příslušný rejstřík jednotlivých oficín a jejich sídel, ten ale, stejně jako další specializované rejstříky, marně hledáme. Oblasti Iberského poloostrova, a Anglie jsou doloženy jen zcela výjimečně a ukazují tak další výrazné limity tohoto soupisu. Jsou ovšem vysvětlitelné tím, že to byly lokality příliš vzdálené. Ale překvapí přece jen omezenost španělských tisků, víme-li o velkém španělském vlivu na habsburském dvoře v raném novověku. Lze se jen dohadovat, co obsahují tisíce tisků v neevidovaných zámeckých knihovnách.

Druhou poskytnutou informací je jazykové rozdělení tisků. Latina se svými 58 % pochopitelně naprosto dominuje, následuje němčina s 22 %, sledována italštinou (11 %) a tříprocentní francouzštinou. Ostatní jazyky – s výjimkou češtiny, na kterou připadá 1,8 % – dosahují maximálně jednoho procenta.

Některé zajímavé údaje přicházejí v úvodní stati o domácích i cizích majitelích (resp. význačných osobách), kteří byli vlastníky knih, jež se v tomto thesauru nacházejí. Z cizích jmenujme namátkou alespoň Flacia Illyrika, Konráda Peutingera, Alberta Fabricia, Benedikta Carpzova, Hugo Blotia, Tychona de Brahe či Sebastiana Tengenagela, z domácích Jesenia, Daniela Adama z Veleslavína, Labouňského z Labouně a další. A ovšem jsou v úvodu zmiňována i torza, často impozantní, knihoven rodových; domácích, ale zejména původně cizích rodů. Tak zatímco u výše zmíněných jednotlivců jde o jednotliviny, podle rejstříku proveniencí je tomu u předních rodů jinak. Nejmasověji jsou zastoupeni Fürstenberkové (více než dva plné sloupce, tedy s více než tisícem dokladů – jde o jejich původní knihovnu na Křivoklátě), Waldstein-Wartenberkové (takřka dva celé sloupce, tedy zhruba s tisíci položkami – jde o knihovnu v Mnichově Hradišti), následuje Klement Metternich resp. Metternichové vůbec (s o něco více než 300 doklady – knihovna na Kynžvartu), Colloredové (s takřka 300 knihami – Opočno) Salm-Reifferscheidtové-Raitz (Rájec nad Svitavou), Žerotínové (tedy Zierotínové – Bludov), Schwarzenberkové (Český Krumlov), Lichnovští (Hradec n. Ostravici), ale i Kounicové (Slavkov u Brna) a další, zpravidla se svými rodovými knihovnami. Tyto údaje přicházejí ovšem často bez výslovných vlastnických poznámek jen na základě přítomnosti v té které knihovně, takže zjistit, kdy se kniha dostala na příslušné místo, je často velmi nejisté, ba nemožné.

Zároveň ale vidíme z většiny životních dat členů těchto rodů, že jde především o osoby patřící 17.–18. století, i když to nemusí být ve všech případech pro příslušné knihy a jejich přítomnost v té či které knihovně signifikantní. Pouhé jednotliviny z majetku nešlechticů či církevních institucí se zde pak snadno vysvětlí tím, že jsou popisovány knihovny jiného než jejich společenského zázemí. Knihovny měšťanské měly ovšem – až na výjimky – smůlu, protože kontinuita jejich držby nebyla velká, a tak o nich máme většinou jen informace z různých inventářů, vzniknuvších zejména v rámci pozůstalostního řízení.¹

Ale i tak v předkládaném soupisu nalézáme např. několik knih z knihovny třebas svatovítského kostela v Českém Krumlově, i když atribuce ne vždy přesvědčí; jindy dokonce uživatele uvádějí přímo v rozpaky. Ostatně v č. 4771 nalézáme zápis uvádějící jako jednoho z majitelů Marka Bydžovského z Florentina, ten ale v rejstříku majitelů (provenienci) vůbec nepřichází. Stejně tak chybí v rejstříku provenience knihy č. 5329 z knihovny Johanna B. Herbersteina. A nejsou to jediné případy u dvou namátkou kontrolovaných dokladů. Nicméně je procházení tohoto rejstříku i tak zajímavé, ba napínavé čtení, i když tu vadí zmíněná neúplnost resp. spornost údajů. Z institucí, vesměs církevních, přichází častěji benediktinský klášter v Ochsenhausenu (řády jsou tu řazeny podle své řádové příslušnosti, u patřičných lokalit přicházejí pouze odkazy), jehož knihovna vplynula do rodové knihovny metternišské. Ostatní řády resp. konventy, nejen domácí, ale i cizí, jsou doloženy spíše sporadicky.

Zrekapitulujme to, co postrádáme více než bolestně: V úvodu chybí vedle podrobnějších obecných charakteristik (zejména pokud jde o jejich historii) aspoň u významnějších knihoven pokud možno zřetelné statistiky, nejlépe ve formě tabulek, nejen o počtech svazků, ale i o jejich časovém rozvrstvení, neboť je rozdíl, jde-li o knihu z počátku 16. století či z jeho konce. A bylo by bývalo třeba dát i obecnější představu nejen o tom, o jaké knihovny se v soupisu jedná a kolik bibliografických jednotek a přívazků se v tom kterém svazku nalézá (stačilo by i tabulkové zachycení), jak jsem už naznačil výše, ale mělo jít i o celkové postavení tohoto souboru v rámci fondů, které se nacházejí v České republice. Nadto bylo by více než záhodno, aby v zmiňovaném úvodu hodném toho jména – ten teprve bude muset být jednou napsán – byl zároveň alespoň rámcově načrtnut obsah tištěných knižních fondů 16. století u ostatních knihovnách v České republice přicházejících institucí. Nemusela to být zcela konkrétní čísla, nicméně rámcové informace o tom, co ochraňují fondy velkých i menších státních knihoven stejně jako knihoven jiných zařízení a veřejnoprávních institucí, by se mělo čtenáři dostat. Nebylo by to tak náročné, jak se to může na první pohled zdát. A myslím, že tomuto požadavku by autoři – s případnou pomocí příslušných správců takových fondů, ale v podstatě i jen excerpcí výše zmíněného Handbuchu, kde jsou patřičné údaje k dispozici (často zpracovány jimi samotnými). Neboť teprve pak dostane v tomto díle zpřístupněné informační bohatství příslušný konkrétní rozměr.

V dalších přílohách pak by to měly být naprosto nevyhnutelně specializované rejstříky. A to nejen rejstřík provenienční, jenž by měl být zřetelněji členěn do několika oddílů, ale měla by to být celá řada dalších různě specializovaných indexů tak, jak to je už

1 Tato větev knihovně historického bádání má ovšem svá specifika a v posledních letech zejména díky pracovníkům působícím v prostředí pražského městského archivu přinesla důležité vhledy do skladby měšťanských knihoven.

léta v soupisech tohoto typu doslova kodifikováno, stačí vzít do ruky prakticky souběžně vyšedší katalog inkunábulí Strahovské knihovny od Petra Voita, jenž byl recenzován v předchozím čísle ČČH a jenž je požadavkům i náročným čtenářů naprosto práv.

Ale jednu podstatnou pozitivní informaci je třeba důrazně vyzdvihnout. Jde o samotný popis jednotlivých knih, který je (až na ty zmíněné signatury) velmi podrobný a dává si záležet na všech knihovědných finesách, neboť respektuje i různé vpisky, svědčící o používání příslušných knih. Do té doby, než se dočkáme „čtvrtého“ svazku s těmito nevyhnutelnými speciálními rejstříky (tiskaři, datum vydání, geografický, jazykový, výzdoba aj.) a se širším úvodem, je třeba poklad, který se tu předkládá, považovat za toliko poodemčený. Dveře k možnosti plně ho využít je potřebí opravdu otevřít, ne jen pootevřít. Ostatně se obávám, že to autoři sami vědí nejlépe a že to byl jen čas, vyměřený striktním rámcem příslušného projektu, který tu byl největším nepřitelem. A tak je třeba mít pro autory i pochopení. Nicméně jako představitel budoucích uživatelů cítím povinnost to otevřeně říci.

Bylo by proto pro ministerstvo kultury věci profesionální cti, aby pro takovou práci uvolnilo příslušnou částku a nechalo zařadit do pracovního programu kompetentních odborníků. I když si uvědomuji, že je tato nádenická práce nebude příliš těšit. Ten úkol není tak nezvládnutelný, jak se může na první pohled zdát, protože je třeba oprávněně předpokládat, že potřebné podklady mají zpracovatelé jistě zachyceny v nejrůznějších databázích, s kterými lze kvalifikovaně a rychle pracovat. Nepochybně mohou autoři argumentovat tím, že řadu zde vznesených desiderat může suplovat případná databáze, nicméně platí, že toto dílo je uzavřeným celkem a jako takový musí být hodnoceno a mělo by fungovat.

Podle úvodu se v popisovaných knihovnách neobjevuje mnoho unikátů. Přesto se s řadou z nich setkat lze, i když jeden z motorů celé práce, Petr Mašek, zřejmě jejich většinu publikoval v samostatných rozpravách. S jejich seznamem se setkáváme v soupisu, který je označen jako Výběr literatury. Tu třeba protestovat: u takových prací jako je tato, nemůže jít o výběr literatury, ale o úplný soupis toho, co bylo použito, i když nutně nemusí být vždy citováno. Jen na okraj: postrádám tu soupis knih staré jáchymovské gymnaziální knihovny od Heriberta Sturma. Není to ostatně poprvé. I jinde bývá tato důležitá práce opomíjena – a obávám se, že i sám tento unikátní knihovní celek se neteší takové péči příslušných institucí, jakou by si zasloužil.

Ale nejde jen o tyto „špičky“, protože podstatný je právě ten celkový průměr, ukazující na úroveň vzdělanosti nejen v onom 16. století, ale i později. Zdaleka ne všechny popisované tisky totiž už tehdy byly na našem území (ba týká se to možná jejich většiny). A ovšem platí také naopak, že mnoho knih, které tu tehdy v rámci šlechtické kultury byly přítomny, posléze buď zaniklo, či se stalo obětí drancování našich knihoven zejména za třicetileté války Švédy, i když se na tomto neblahém procesu podílely i jiné historické události. A také je třeba znovu si uvědomit, že tyto evidované knihy nepokrývaly celé spektrum tehdejší společnosti, nicméně zastupovaly, vyčleníme-li knihovny církevní, které byly jejich více než výrazným partnerem, její většinu. Definitivnější celostní představu si bude možno udělat teprve po publikaci fondů Národní knihovny (univerzita, jezuité a ovšem další církevní fondy klášterů rušených za Josefa II.), jakož i dále zejména knihoven premonstrátských klášterů na Strahově a v Teplé (ta je v současnosti už také v Národní

knihovně), benediktinů v Rajhradě, cisterciáků ve Vyšším Brodě a v Oseku atd. v jakékoliv formě (leccos už je totiž k dispozici, viz soupisy Pumpřlovy atd., i když často v málo přístupných edicích). A ovšem nemalou roli tu budou hrát i všeliké další prameny, zejména různé knižní seznamy, ať už v testamentech či v jiné formě, a to zejména také v městském prostředí. To je už ale jiná otázka.

Nicméně třeba závěrem přes všechny podané připomínky říci, že v každém případě si autoři (-rky) postavili (-y) pomník, který je trvalého rázu. Je ale třeba znovu zdůraznit, že neměly být potlačeny konkrétní autorské podíly. Skromnost autory šlechtí, třeba ale říci, že každému patří, co jeho jest. Je ostatně rozdíl, podílel-li se někdo dvacet popisy či několika sty, což také mělo být sděleno. Šířku a spolehlivost jednotlivých popisů ocení jistě každý uživatel. Je v nich uloženo mnoho odříkavého vědění a informací, které mohou sloužit nejen knihovnědcům, literárním historikům a filologům. Popisované knihy ale svými často dosti osobními poznámkami pomáhají relevantními informacemi k dokreslení řady obecnějších skutečností. To budiž také otevřeně řečeno.

Ivan Hlaváček

Ladislav NEKVAPIL

Východočeští nekatolíci v době baroka a osvícenectví.

Chrudimský kraj v letech 1621–1781

Pardubice, Univerzita Pardubice 2015, 228 s., ISBN 978-80-7395-936-4.

Již přes dvacet let trvá v české historiografii zájem o církevní dějiny nekatolíků od doby toleranční až do dlouhého 19. století.¹ Můžeme ho označit za „druhou vlnu“, neboť pozornost historiků k tomuto tématu poprvé kulminovala již koncem 19. a především na počátku 20. století, kdy vyšly zásadní práce a především několik podstatných edic.² Ty se staly častým zdrojem pro sepsání prací oné druhé vlny a záleží na tom, do jaké míry byli autoři schopni reflektovat další (nevydané) prameny a prohloubit tak stav bádání v této oblasti.

Ladislav Nekvapil zúročil monografií o východočeských nekatolících své několikaleté bádání. Po úvodu, který vymezuje cíle práce, následuje kapitola (až příliš široce) věnovaná literatuře. V kapitole „Prameny a metody“ je zvláštní místo věnováno významu Soupisu obyvatel podle víry z roku 1651, který je dále v textu blíže analyzován.

1 Zde jmenujme např. Eva Melmuková, Zdeněk R. Nešpor, Ondřej Macek, Edita Štěříková, Sixtus Bolom-Kotari.

2 Karel Václav ADÁMEK (ed.), *Listiny k dějinám lidového hnutí náboženského na českém východě v 18. a 19. věku. Díl 1. Z let 1750–1782*, Praha 1911; TÝŽ (ed.), *Listiny k dějinám lidového hnutí náboženského na českém východě v 18. a 19. věku. Díl 2. Z let 1782 až 1870*, Praha 1922; Antonín REZEK – Vítězslav ŠIMÁK (edd.), *Listář k dějinám náboženských blouznivců českých v století XVIII. a XIX.*, část I., do roku 1810, Praha 1927; Antonín REZEK – Vítězslav ŠIMÁK (edd.), *Listář k dějinám náboženských blouznivců českých v století XVIII. a XIX.*, část II., od roku 1811–1907, Praha 1934; Václav SCHULZ (ed.), *Listář náboženského hnutí poddaného lidu na panství litomyšlském v století XVIII.*, Praha 1915.

V souvislosti s hodnocením věrohodnosti a vypovídací hodnoty tohoto soupisu autor uvádí, že na největších panstvích Chrudimského kraje byl jen minimální počet evidovaných nekatolíků. Odůvodňuje to „přikrášlováním“ dat správou těchto dominií. S tímto tvrzením nelze zcela souhlasit. Pokud bychom stav nekatolíků sledovali u jednoho z největších panství Chrudimského kraje, tedy litomyšlské (zámecké) domény, zjistíme, že se tu nacházelo asi deset procent nekatolického obyvatelstva. Počty nekatolíků je však třeba zkoumat v jednotlivých lokalitách, nikoliv generalizovat dle průměrného počtu v celých doménách. V některých vsích nebyl žádný nekatolík, ale naopak v některých šlo o více než padesát, nebo dokonce šedesát procent počtu obyvatel (Široký Důl, Morašice, Lažany, Říkovice, Javorník a Tržek).

Poté autor věnuje pozornost zpovědním výkazům pražské arcidiecéze, pramenům „primárním“, za které považuje výslechové protokoly, biografie náboženských emigrantů, úřední korespondenci a matriky. Prameny „sekundární“ jsou využity pro doplnění některých údajů (katastry, pozemkové knihy, poddanské soupisy). Autor pracuje převážně s prameny statistické a demografické povahy, protože, jak uvádí, pro sledování tohoto období nacházíme velmi málo pramenů. Otázkou zůstává, zda autor neměl práci rozšířit na další území východních Čech, resp. se orientovat na někdejší východočeské kraje, nejen kraj Chrudimský. Zde by bylo možné například na základě pramenů ve fondu Velkostatek Opočno (uložen ve Státním oblastním archivu v Zámrsku) sledovat náboženskou emigraci v první polovině 18. století a porovnat, případně doplnit údaje, které autor excerptuje z děl Edity Štěříkové.³ Kapitoly „Problémy náboženského života (tajných) nekatolíků“ a „Náboženská emigrace v 18. století“ jsou vystavěny především na zjištěních Štěříkové. Je tedy nutné uvádět již publikované výsledky? Pokud ano, tak je potřeba je zasadit do širšího kontextu. Štěříková vycházela z pramenů uložených v zahraničí, zde měl Nekvapil jedinečnou příležitost využít prameny uložené v českých archivech a obohatit tak její zjištění. Autor se zabírá myšlenkou, že pro odchod do exilu (ve smyslu náboženské emigrace) hrály roli i další faktory, a to sociální nebo ekonomické. Na některých příkladech toto tvrzení mohl doložit – například zjistit, jaký majetek měli emigranti před odchodem ve východních Čechách a zda si skutečně mohli za hranicemi polepsit. Mohl také revidovat data, uvedená v biografích exulantů – především pak údaje na základě matrik, resp. o rodinných příslušnících. Místo toho autor komparoval některé výpovědi emigrantů z východních Čech s emigranty z jiných částí země.

Vývoj církevní správy v Chrudimském kraji ve sledovaném období je zpracován opět na základě literatury, avšak komparace se vzdálenými regiony jako je Štýrsko tu působí rozpačitě. V kapitole „Nekatolíci na Chrudimsku v polovině 17. století“ autor vycházel především ze statistického zpracování již zmíněného Soupisu obyvatel podle víry z roku 1651. Je si ovšem vědom úskalí, která je třeba reflektovat při použití tohoto pramene. Autor uvádí oblasti s nejnižším výskytem nekatolického obyvatelstva (panství Pardubice, Litomyšl, Lanškroun atd.), vzápětí však na několika místech uvádí, že zvýšený výskyt

3 Srovnej: Edita ŠTĚŘÍKOVÁ, *Běh života českých emigrantů v Berlíně v 18. století*, Praha 1999; TÁŽ, *Exulantská útočiště v Lužici a Sasku*, Praha 2004; TÁŽ, *Pozvání do Slezska. Vznik prvních českých emigrantských kolonií v 18. století v pruském Slezsku*, Praha 2001.

nekatolíků v polovině 17. století koresponduje s oblastmi, kde po vydání Tolerančního patentu vznikaly toleranční sbory. V případě panství Rychmburk to lze jistě tvrdit, ale u jiných panství? Nekvapil uvádí nízký výskyt nekatolíků u panství Litomyšl, Pardubice nebo Lanškroun, lze však toto tvrzení opřít o věrohodnost pramene z roku 1651? Vždyť tato tři panství zaznamenala po vyhlášení tolerance velký ohlas nekatolických poddaných a vzniklo na nich několik sborů tolerovaných církví. Ocenit lze tabulku, která ukazuje náboženskou strukturu na panstvích Chrudimského kraje roku 1651, a také mapu výskytu nekatolíků na Chrudimsku v 17. století (s. 74, 77, 79, 83).

Poněkud nekompletně působí kapitola „Náboženská situace po vydání tolerančního patentu“, kde autor opět vycházel pouze z literatury. Pokud však pro předtoleranční období narážíme na nedostatek pramenů, pro období následující je ho již nepoměrně více, obzvláště pro Chrudimský kraj. Autor lituje, že detailní přehled o náboženské situaci po vydání tolerance lze získat na základě studia tolerančních přihlášek, které však byly editovány pouze pro několik krajů.⁴ To je sice pravda, ale toleranční přihlášky lze studovat v originále v Národním archivu v Praze ve fondu České gubernium – Publicum, případně ve fondech velkostatků (kupříkladu panství Litomyšl).

Je též škoda, že Nekvapil nepracoval s dílem *Evangelíci v rané toleranční době v Čechách a na Moravě*.⁵ V pasáži, věnující se počtu nekatolíků na panství Rychmburk, autor čerpá z pamětní knihy fary v Krouně, neuvádí však, kde je uložena, ani ji blíže nespecifikuje (s. 92). Chybí i odkaz na soupis tolerovaných nekatolíků z 3. června 1784. Pro další statistiku mohl autor využít zprávu o vizitaci far hradeckého biskupa Jana Leopolda Haje z roku 1782.⁶ Tam, kde se věnuje rozšíření Tolerančního patentu po Chrudimském kraji, autor uvádí příklady z Nymburska. Mohl však uvést i příklad ryze místní, a sice Jana Sedláčka, který přinesl jako první zprávu o vydání tolerance do Chrudimského kraje na Litomyšlsko.⁷

Nekvapil v závěru kapitoly shrnuje pokles či naopak nárůst nekatolického obyvatelstva na jednotlivých panstvích v 19. století v komparaci s polovinou 17. století. Uvádí, že po příčinách vývoje by bylo třeba pátrat individuálně – naráží na nedostatek pramenů osobní povahy. Tento vývoj lze sledovat na základě pramenů úředních institucí, které by tyto příčiny objasnily. Bylo by tedy třeba archivního průzkumu, který autor bohužel neučinil. Na konci kapitoly připojil tabulku, kde je uveden počet obyvatel a nekatolíků excerpovaný ze Sommerovy topografie. Autor se snaží vyrovnat se stavem statků a panství v polovině 19. století v porovnání s údaji uvedeným v Berní rule. V poznámce „d“ uvádí, že

4 Jde o kraj Berounský, Tábořský, Boleslavský, Hradecký, Litoměřický a pro Města pražská, které vydává společnost VERITAS, z. s. (on-line na stránce <http://veritas.evangnet.cz/tolerancni-prihlasky>, ověřeno 11. 8. 2016). Autor však nevedl úplný výčet (pozn. 293 na s. 92), edice vyšly ještě pro kraj Kouřimský a Rakovnický.

5 Ilja BURIAN – Jiří MELMUK – Eva MELMUKOVÁ-ŠAŠECÍ a kol., *Evangelíci v rané toleranční době v Čechách a na Moravě*, Praha 1995.

6 Václav ŘEZNÍČEK (ed.), *Jana Leopolda Haje biskupa královéhradeckého Zpráva o visitaci far kraje chrudimského, již jako komisař roku 1782 z rozkazu císaře Josefa II. vykonal*, Hradec Králové 1904.

7 Eva MELMUKOVÁ, *Patent zvaný toleranční*, Neratovice 2013, s. 132.

obec (!) Dřevíkov není uvedena v Popisu Čech z roku 1654 pro Chrudimsko. Tehdy byl ovšem Dřevíkov, resp. statek Dřevíkov součástí Čáslavského kraje.⁸

Následuje sonda o kmotrovství ve farnosti Hlinsko, kterou už L. Nekvapil publikoval jinde,⁹ a kapitola o knihách v rukou kacíře na příkladu Jana Koudelky z Pusté Kamenice, k níž autor připojil edici výslechových protokolů v jeho kauze. Jde o závažnou část knihy, která přináší nové informace, jelikož vychází z nově objevených pramenů.

V kapitole „Situace na panství Rychmburk po vydání tolerančního patentu“ mohl autor doplnit informaci o českém překladu patentu, kterou krajské úřady v Čechách bezprostředně po vyhlášení nedodaly, a tak si je vrchnosti musely obstarat samy jako v případě Rychmburku. Tam si vrchnostenská kancelář, vedená ředitelem panství Jiřím Tadeášem Králem, pořídila český překlad ze sousední Moravy a vyhotovila osm opisů, které byly rozeslány do vsí.¹⁰ V části zabývající se jazykovou výbavou pastorů příslých z Uher do Čech autor uvádí, že například pastor Jan Szalay byl schopen česky kázat již měsíc po svém příchodu do Čech. Pastoři patrně znali „slovenštinu“, nebo dokonce češtinu, tuto jazykovou vybavenost můžeme například nalézt u prvního moravského superintendenta příslého z Uher Michaela Blažka.¹¹ Autor uvádí, že „prameny, na jejichž základě bychom mohli dokumentovat styky vrchnostenských úředníků s poddanými ve věcech náboženských po kvalitativní stránce, bohužel takřka chybí“. Toto tvrzení lze korigovat na základě fondu Velkostatek Rychmburk¹² ve Státním oblastním archivu v Zámrsku.¹³

Před přílohami následuje standardní seznam pramenů, literatury a dalších zdrojů. Přílohy obsahují zmíněnou edici dokumentů k případu Jana Koudelky a obrazovou přílohu. Nekvapilova monografie bohužel k dějinám nekatolíků ve východních Čechách nepřináší mnoho nového. Text je vystavěn na literatuře, nevydané prameny využil autor jen v dílčích pasážích, ne však v zásadních kapitolách práce. Je velkou škodou, že se ambice kladené v předmluvě nepodařilo naplnit.

Michal Severa

8 Karel DOSKOČIL (ed.), *Berní rula 2. Popis Čech r. 1654*, Praha 1953, s. 186.

9 Ladislav NEKVAPIL, *Kmotrovské vazby ve farnosti Hlinsko v letech 1645–1650 z hlediska sociálně-náboženského (sonda)*, Historická demografie 35, 2011, s. 33–44.

10 Dozvídáme se tak z opisu zprávy ředitele panství Krajskému úřadu v Chrudimi, kde zpravuje kraj o situaci na panství po vyhlášení tolerance – Národní archiv Praha, České gubernium – Publicum, kart. 697. Srov. Michal SEVERA, *Nekatolíci na Litomyšlsku a vizitační cesta biskupa Jana Leopolda Haje po Chrudimském kraji na jaře roku 1782*, in: Petr Polehla (ed.), *350 let královéhradecké diecéze*, Červený Kostelec 2015, s. 411.

11 S. Bolom-Kotari v biografii Michaela Blažka, prvního moravského helvetského superintendenta, uvádí, že Blažkův rodný jazyk, ačkoliv se narodil v Uhrách, byla čeština (Sixtus BOLOM-KOTARI, *Michael Blažek. Superintendent moravský a protestantská společnost pozdního osvícenství*, disertační práce FF Masarykovy univerzity, Brno 2013, s. 46).

12 Státní oblastní archiv v Zámrsku, Velkostatek Rychmburk (Předhradí)-Chroustovice-Košumberk, kar č. 33, 36, 37.

13 Karel Václav ADÁMEK (ed.), *Listiny k dějinám lidového hnutí náboženského na českém východě v 18. a 19. věku. Díl 1. Z let 1750–1782*, Praha 1911; TÝŽ (ed.), *Listiny k dějinám lidového hnutí náboženského na českém východě v 18. a 19. věku. Díl 2. Z let 1782 až 1870*, Praha 1922.

David PINDUR

Světla a stíny barokní církve ve Slezsku.

Frýdecké arcikněžství v letech 1654–1770: struktury, procesy, lidé

(= Studie o Těšínsku 22)

Muzeum Těšínska, Český Těšín 2015, 407 s., ISBN 978-80-86696-42-3.

Náboženské dějiny (Českého) Slezska byly, s výjimkou tamní evangelické komunity,¹⁴ dlouho prakticky neprobádanou a obecně velmi málo známou oblastí; důvody jsou přitom nasnadě.¹⁵ Je potěšitelné, že brzy tomu nejspíš bude právě naopak. V rámci Slezské církve evangelické a. v. (Stanislav Pietak, Daniel Spratek), Ostravské univerzity (Jan Malura, Józef Szymeczek) i Muzea Těšínska v Českém Těšíně (Jan Al Saheb, David Pindur) se zvolna formuje skupina regionálních náboženských historiků, jejichž díla svou kvalitou daleko přesahují obvyklé místní „vlastivědné“ příspěvky a současně mají potenciál oslovit mnohem širší komunitu historiků a seznámit je se specifickými dějinami dané oblasti.¹⁶ V gesci posledně uvedené instituce vyšla i recenzovaná kniha, kterou můžeme asi nejsnáze charakterizovat jako „lokální doklady“ (nebo také korekce a vyvrácení) k monumentálním *Osudům moravské církve v 18. století* Rudolfa Zuberu.¹⁷ David Pindur ze Zuberova díla v mnohém vychází, i když samozřejmě čerpá i z rozsáhlé novější literatury, nekreslí však podobně široce rozkročenou a promyšleně strukturovanou syntézu, nýbrž prostřednictvím důkladného studia snad všech dostupných pramenů ilustruje situaci v jediné církevní organizační jednotce – v roce 1654 zřízeném Frýdeckém arcikněžství, které do josefínských reforem zahrnovalo osm až devět farností.

Nutno říci, že úzká lokální specializace, která si neklade za cíl vypovídat ani o celé oblasti Těšínska, natož o celém Slezsku, ani o všech oblastech náboženského vývoje, je „světlem i stínem“ knihy. Autor podrobně prozkoumal více než sedmdesát archivních fondů v České republice, Polsku a Rakousku a bohatě využil také ikonografického materiálu (kupříkladu při popisu historických farních budov na s. 137n.), kterým spolu s dobovými dokumenty a současnými fotografiemi rovněž celou knihu případně ilustroval. Výklad se však naneštěstí až příliš často zvrhává do čtenářsky úmorných soupisů konkrétních informací, zpracovaných postupně pro všechny jednotlivé farnosti. V uvedeném příkladě

14 Uvedme alespoň klasické, i dnes už antikvované syntetické práce: Gottlieb BIERMANN, *Geschichte des Protestantismus in Österreichisch-Schlesien*, Prag 1897; Maximilian HARTMANN, *Die evangelische Kirche Schlesiens in geschichtlichen Entwicklung bis auf die Gegenwart*, Breslau 1928; Karol MICHEJDA, *Dzieje Kościoła ewangelickiego w Księstwie Cieszyńskim*, Cieszyn 1909; Herbert PATZELT, *Geschichte der evangelischen Kirche in Österreichisch-Schlesien*, Dülmen 1989; Oskar WAGNER, *Mutterkirche vieler Länder. Geschichte der Evangelischen Kirche im Herzogtum Teschen 1545–1918/20*, Wien–Köln–Graz 1978.

15 Srov. Zdeněk R. NEŠPOR, *Slezsko v dějinách českého a moravského protestantismu 17.–18. století*, Slezský sborník 112, 2014, č. 2, s. 179–191.

16 Tento potenciál zjevně bude mít aktuálně k vydání připravovaná první část dějin těšínských evangeliků, v rukopise dovedená po toleranční patent Josefa II. (D. Spratek, D. Pindur, S. Pietak); zpracování dalších epoch bude, doufejme, pokračovat.

17 Rudolf ZUBER, *Osudy moravské církve v 18. století, 1695–1777*, I. Praha 1987, II. Olomouc 2003.

jde o výčty toho, kdo, kdy, za jakých okolností a jakým nákladem postavil, opravil či přistavěl budovu fary nebo její součásti a další přílehlé nemovitosti, s detailními výčty všech dostupných informací – což se postupně opakuje pro celé sledované časové období a pro všechny zahrnuté farnosti. Výhoda spočívající v relativně bohaté dostupnosti raně novověkého materiálu vede (nejen u Pindura a nejen v tomto případě) naneštěstí ke zvrhlé vášni opsat z archiválií co nejvíc podrobností, které nikdy nebudou zajímat nikoho jiného než místní patrioty. Současně chybí syntetizující nadhled, jenž by z těchto konkrétních dokázal vytěžit obecně významné informace. Nedostatečná schopnost syntézy a výkladová logika postavená převážně na enumeraci se negativně projevuje i na jiných místech knihy, kupříkladu když je do kapitoly o barokním patronátu poněkud nadbytečně včleněn výklad o Altranštádtské konvenci (s. 264–269), ačkoli ta obyvatelstvo Frýdeckého arcikněžství fakticky nezasáhla. Ještě patrnější se tento rys knihy stává tam, kde na tento výklad v rámci stejného oddílu „navazuje“ popis římskokatolických sakrálních stavebních aktivit (s. 269–275).¹⁸ Obdobně je do oddílu primárně věnovaného obsazování beneficíí včleněn pasus o tom, proč šlechta stála o patronátní práva: kromě symbolických důvodů šlo zejména o možnost půjčovat si peníze z obročí či záduší (s. 275–281, zde s. 281).

Přes tyto prezentační nedostatky, jdoucí nejspíš na vrub autorovy zatímni ne zkušenosti s psaním rozsáhlejších a obecněji pojatých textů, přináší *Světla a stíny barokní církve ve Slezsku* množství nových, pramenně důkladně podložených a mnohdy i komparativně zhodnocených informací. V prvních kapitolách knihy autor podrobně popisuje vznik a správní vývoj tohoto církevního obvodu v kontextu komplikované a obecně málo známé církevní správy Slezska, aby se následně obdobně důkladně věnoval hmotnému zabezpečení beneficíí a patronátu. Kromobyčejný rozsah a periferní postavení oblasti v rámci Vratislavské diecéze zásadním způsobem posílily postavení místních frýdeckých arcikněží, respektive vedly k určujícímu vlivu konkrétních osobností v tomto úřadě (s. 84n.). S tím možná souvisela i podstatná skutečnost, že úplně všechny tyto osobnosti pocházely z Horního Slezska a polovina z nich dokonce přímo z Frýdku – a současně to, že jen nemnozí z nich (dva z deseti) dosáhli na vyšší církevní hodnost, konkrétně úřad těšínského biskupského komisaře.

V rámci výkladu o ekonomickém zabezpečení far autor diskutuje nemovitý majetek a jeho výnosy (důležitým místním specifíkem byla existence tzv. farských chalup, s. 155–160), různé podoby i výši odváděných desátků, dále zbožné fundace, výnos štol, ofěry a koledy a konečně zabezpečení v této oblasti dost hojného pomocného duchovenstva. Zjištění, že příjmy kaplanů a dalších pomocných duchovních byly na samé hranici uživení a existovaly rovněž významné rozdíly ve výnosech nemovitého majetku i akcidenčních patů mezi jednotlivými farnostmi, nejsou ovšem nikterak nová. Ani nevelká ochota platit desátek a další povinné odvody, stejně jako spory o kdysi církevní nemovitosti nebyly žádným frýdeckým specifíkem. V této souvislosti by však stála za hlubší rozbor autorem jen letmo zmíněná (s. 217) disproporce mezi na jedné straně (relativní) nechutí vydržovat církev jako instituci, patrnou u části šlechty i běžných věřících, a mezi bohatou (náboženskou)

18 Z historiografického hlediska lze litovat, že autor zbytečně mnohomluvně a „školsky“ popsal použité archivní fondy, zatímco literaturu, především regionální, uvedl jen výčtově, bez snahy o kritickou analýzu a/nebo hlubší zhodnocení (s. 19–42).

fundační aktivitou na straně druhé: úvaha o tom, že „náboženství ano, církve ne“ není tedy zdaleka jen novodobou záležitostí.

Specifičtější je poslední velké téma knihy: patronát, a to v souvislosti s (polo-)legálním postavením protestantismu v raněnovověkém Slezsku. Prezentační právo vrchností, z nichž některé byly evangelického vyznání, hrálo svou roli ještě několik dekád po třicetileté válce: i když byli evangelíci koncem 17. století zřetelně omezováni, nekatolická šlechta ani nedávní konvertité rozhodně neprojevovali horlivost v plnění státních nebo římskokatolických církevních rekatolizačních nařízení. Na druhou stranu skutečnost, že „patron i církevní nadřizení... obecně spíše přivírali oči nad osobními nedostatky problematických kněží“ (s. 290), nemusela vůbec pramenit z ideologických důvodů. Velmi často šlo zřejmě o důsledek personálních vazeb nebo o strategii, jak na sebe neupozorňovat a nepřidělavat si tak problémy. Přes různé „stíny“ frýdeckého církevního provozu autor nicméně konstatuje, že ve sledovaném období bylo dosaženo toho, proč bylo arcikněžství zřízeno: došlo k restaurování farní struktury rozrušené v 16. a na počátku 17. století úspěchem reformace, jednotlivá beneficia byla dlouhodobě zabezpečena hmotně i personálně a „v neposlední řadě došlo... k vytvoření základny k rekatolizaci Těšínska i dalších konfesně smíšených oblastí Slezska“ (s. 310). V tom všem má autor nepochybně pravdu – „světla“ (z hlediska římskokatolické církve) evidentně převažovala nad „stíny“, a to do té míry, že až trochu sporným činí poetický název díla.

Uvážíme-li výše uvedené výhrady ke knize Davida Pindura, lze čtenáři doporučit následující: nechtě podrobně přečte krátký, pregnantně shrnující závěr (s. 295–310) a prolistuje hojně a dobře vybrané obrázky. Pro základní přehled i shrnutí věcných zjištění autorova badatelského úsilí to nepochybně stačí a současně to komukoli, kdo není důkladně seznámen s komplikovanou náboženskou situací Slezska, přinese podstatné informace. „Hlouběji do textu“, který vedle prostého výčtu lokálních faktů samozřejmě obsahuje i řadu „perliček“, má smysl vnořit se jen v případě témat, které ten který čtenář sám sleduje v širší/komparativní perspektivě. Celý výklad zjevně dokáže přecíst jen opravdu zapálení místní badatelé.

Zdeněk R. Nešpor

Anja WERNER

The Transatlantic World of Higher Education.

Americans at German Universities, 1776–1914

New York – Oxford, Berghahn 2013, 329 s., ISBN 978-0-85745-782-0.

Čtvrtý svazek série Evropské studie amerických dějin může sloužit jako vzorový příklad módní, avšak tematicky i koncepčně dosti rozvolněné specializace transatlantických studií. Klíčovými analytickými nástroji jsou komunikace a přenos, a to na příkladu akademické peregrinace amerických univerzitních adeptů do středoevropského německojazyčného prostoru, přesněji na území dnešní Spolkové republiky Německo. Historikům moderních dějin mezinárodní vzdělanosti je vcelku známo, že profesionální americká historiografie až

do první světové války dlužila velkému německému vzoru jak v institucionální a odborné výstavbě oboru, tak i vědeckou přípravou klíčových osobností; tato důkladná studie se ovšem pokouší o mnohem širší, byť nikoli úplný záběr.¹

Americko-německá provázanost na poli univerzitní výuky a vědeckého poznání v období končícím de facto až nástupem Hitlera (kdy se díky židovskému exodu tok přenosu radikálně obrátil) byla enormní v celém rozpětí badatelských specializací. Jako příspěvek ke zmapování této málo viditelné, ale tím významnější složky komplexu euroatlantických vztahů včetně fenoménu tzv. měkké (soft) politiky si autorka zvolila její podstatnou výšeč, totiž studijní pobyty Američanů na významných německých univerzitách a jejich tamní zkušenosti. Aby bylo možno technicky zvládnout, vytřídit a zpracovat objemnou pramennou základnu, soustředila výzkum na čtyři významné univerzity – Göttingen, Heidelberg, Halle a především na svou alma mater Lipsko –, ačkoli Američané prokazatelně studovali i v dalších vysokoškolských destinacích, jako byl Freiburg a zejména Berlín. S tímto výběrem však koresponduje vnitřní organizace časového rozkročení, pro niž jednotlivé ústavy slouží jako reprezentativní modely.

Autorské (ostatně nepříliš využívané) rozčlenění látky do pěti etap podle „velkých dějin“ na obou stranách Atlantiku působí poněkud násilně, nicméně v zásadě šlo o dvě, svým charakterem odlišná období, mezi nimiž tvoří předěl počátek sedmdesátých let 19. století, tedy americké ukončení radikální Přestavby a německé sjednocení. Po raných spíše ojedinělých studijních návštěvách, směřujících především na proslulá učiliště v Göttingen a Heidelbergu, dochází po polovině století k mohutnému akademickému exodu na expandující a badatelsky progresivní univerzity pruské a saské, záhy považované za přední vědecká centra v euroatlantickém světě. Toto základní dělení se v knize jasně prosazuje jako vůdčí princip, podle něhož jsou strukturovány tematické kapitoly.

Kniha stojí za pozornost zejména z hlediska koncepční výstavby a volby analytických kategorií, které poctivě (jistě s ohledem na americké nadační fondy) respektují akademickou poptávku postmoderní situace. S výjimkou lipské případové studie je text zpravidla členěn podél tematických linií bez dodržování chronologické posloupnosti, což má občas i jisté nevýhody při zařazování časově čile „přeskakujících“ údajů do konkrétního historického kontextu. V úvodu autorka poukazuje na oblasti, kde díky důkladné práci s prameny došla k závěrům opravujícím či měnícím dosavadní stav poznání, a to jak v počtech studentů, tak v geografii jejich původu i zámořských destinací. Sama přiznává sklon k provokativnímu

1 V soupisu bibliografie autorka uvádí na dvě stě titulů, které se vztahují k dějinám vysokého školství, vývoji vědeckých disciplín a významným osobnostem; mezi nimi je i několik studií přímo k americkému univerzitnímu hostování, např. Konrad H. JARAUSCH, *American Students in Germany: The Structure of German and U. S. Matriculants at Göttingen University, 1815–1914*, in: H. Geitz et al. (ed.), *German Influences on Education in the United States to 1917*, Cambridge 1995, s. 195–211. Nechybí literatura k okrajům spíše okrajově dotčeným (náboženství, válka, obecné politické a kulturní dějiny), postrádám však některé vlastním tématu bližší studie, např. k historické vědě práce P. Novicka (zdá se ale, že celé písmeno N ze soupisu vypadlo), J. Cunninghama, G. Iggerse, L. Sorensena, E. Goldmana, biografické sondy C. Wilsona aj.; k R. Hofstadterovi viz závěr recenze. Historikové zpravidla volili jiné univerzity než Lipsko, vliv Karla Lamprechta na americké „nové dějiny“ byl nicméně mimořádný.

myšlení, které jí umožňuje nacházet neotřelé souvislosti, například mezi změnami v pojetí vědy a dynamikou akademické migrace; s přijetím humanitního vzdělání do vznešené kategorie *science* se dává do pohybu studentstvo i v zaostalejších či nově kolonizovaných amerických regionech, které si nemohly dovolit nákladné přírodovědné bádání (Jih, Středozápad). Masa Anjou Wernerovou prezentovaných poznatků je ovšem zcela původních, tedy mimo revizionistický diskurs.

Vstupní kapitola o dějinách moderního vysokoškolského vzdělání zjevně nehodlá opakovat známé pravdy o významných reformních počinech na tomto poli, cenná je tu charakteristika významných amerických kolejí ve vztahu k měnícímu se pojetí vědeckosti v kontextu dosavadních historiografických výkladů a diskusí. Od druhé kapitoly počíná prezentace výsledků náročného průzkumu pramenů z archivů čtyř zmíněných univerzit, a to imatrikulačních zápisů (matrik) s množstvím informací o národním, náboženském a sociálním profilu adepta a tzv. adresářů, jejichž mnohem skrovnější údaje zato zachycovaly (i když nikoli v úplnosti) i početnou kategorii hostujících posluchačů, kteří neprošli standardní registrací, což se týká zejména ženského zastoupení. Nejvíce je vytěžen lipský archiv s mnohatisícovými záznamy, o jehož bohatství autorka opírá řadu závěrů pro pozdější „expanzivní“ období.

Pomineme-li občasný výpadek autorčiny badatelské disciplíny (redundantní odkazy na Johna Winthropa či Malcolma X), upoutají pozornost její numerické důkazy rostoucí americké přítomnosti v Německu. V počátečním období se jednalo o jedince, převážně „bostonské brahmíny“, pobývající tu na povinné evropské vzdělanostní výpravě, kteří nicméně díky německé univerzitní zkušenosti významně přispěli k rozvoji své disciplíny (historikové a lingvisté G. Ticknor, E. Everett a zejména G. Bancroft). Po roce 1870 ovšem jen do Saska proudily stovky profesionálních zájemců z nejrůznějších sociálních vrstev i regionů USA, kteří si tak hodlali zvýšit akademickou úroveň.

Americký univerzitní boom, který vyvolala kolonizace Středozápadu, probíhal paralelně se spektakulární explozí počtu studentů i vědecké prestiže, již se těšila starodávná instituce v Lipsku, a to nejen v tradiční klasické filologii, ale nově i v přírodních vědách, psychologii nebo v ekonomii. Pro období po roce 1870 autorka zjistila jen v Lipsku více než 1500 amerických imatrikulací. Desítky žen pak dále figurují mezi „posluchači“, přičemž další jména vyplývají z korespondence, deníků, pamětí a jiných pramenů osobní povahy, které Wernerová využila jako doplňkové zdroje. Lipsko tak vyvstává jako jeden z hlavních německých cílů tisíců vědychtivých Američanů a Američanek, kteří zde v cizineckém korpusu na přelomu století zaujali druhé místo za ruskými studenty a studentkami.

Se „statistickým“ materiálem (s přirozeným těžištěm v Lipsku po 1870) pracuje autorka ve druhé kapitole dále velmi systematicky, přičemž ji zajímá především interkulturní kontakt a vzájemná recepce odlišnosti. Identifikované americké studenty roztříдила podle postmoderního rejstříku biokulturních diverzit, a to v pořadí: bílí, fyzicky zdatní heterosexuálové, Afroameričané, homosexuálové, ženy a sluchově a zrakově postižení. U jednotlivých kategorií sleduje pak geografický původ, sociální status a motivaci. Německé zkušenosti bílých mužů kolísají mezi nezměrným obdivem k úrovni výuky, ambivalentním přijetím starobyklých rituálů a nechutí k univerzitní byrokracii, přičemž první složka jasně převažuje a druhá je provázena silnou impresí, odrážející se v četných zmínkách určených pro domo.

U všech ostatních skupin s výjimkou homosexuálů (jediný doložený případ skončil promptním vyloučením z fakulty) konstatuje Wernerová silný emancipační zážitek, vyplývající z vědecké a akademické svobody a celkově liberálního ovzduší, nesrovnatelného se zkostnatělým teologickým duchem mnoha amerických ústavů. Černošští i tělesně postižení studenti v dobových relacích i vzpomínkách popisovali rovnostářské jednání plné respektu k jejich „jinakosti“ (speciální výuce hluchých je věnována obšírná pasáž) a po zásluze dosahovali kýžených gradů, aby po návratu čerpali z německé inspirace v emancipačním aktivismu. Otevřené a vstřícné prostředí saské univerzity oceňovaly i ženské „posluchačky“, byť jim byla až do počátku 20. století odepřena řádná imatrikulace (v té době již ovšem americký příliv díky domácím reformám vysokého školství rapidně klesal). V německém vlivu a příkladu pak autorka spatřuje podstatný impuls k rekonceptualizaci „americtví“, jakési profilové americké identity, vymaňující se z matrixu WASP; dále však s tímto termínem jako interpretačním nástrojem ve smyslu diskursu již nepracuje.

Z hlediska geografie a sociologie původu studentů byli s postupem času stále výrazněji zastoupeni profesionálové středních tříd ze všech regionů, zejména vysokoškolská učitelé využívající liberální praxe studijního volna. Bílí i černí mužové přitom mohli využívat celou plejádu fondů a stipendií, které jim umožňovaly nikoli absolutorium, ale typický jednosemestrální „erasmus“. Nejčastěji se jednalo o bakaláře s jistou praxí ve výuce, kteří si pobytem na světových centrech vědecké excelence hodlali vylepšit kariérní vyhlídky nebo se prostě zdokonalit v profesi; fakt, že takto globálně uvažujících „obyčejných“ učitelů z četných kolejí Středozápadu byly doslova stovky, by vyžadoval hlubší analýzu jejich odborného rozhledu a životních strategií.

Třetí kapitolu věnovala autorka univerzitě v Lipsku v historické perspektivě od založení 1409 (bez zmínky o pražsko-kutnohorské souvislosti), zejména pak bouřlivému procesu její modernizace od poloviny 19. století a proměně poněkud omšelého ústavu ve vědeckou avantgardu v řadě oborů. Americká přítomnost je patrná zejména v podobě dobových svědectví a komentářů; z nich autorka poskládala panorama rozvoje výzkumného života univerzity včetně proslulých osobností, z nichž mnohé zájemce včetně žen přitahoval zejména seminář experimentální psychologie Wilhelma Wundta.

Tomuto vědeckému fenoménu a jeho zásadnímu významu pro etablování americké vědecké psychologie je věnována pozornost jako případové studii ve čtvrté kapitole, a to v kontextu „transatlantického vědeckého zasítování“, jímž Wernerová rozumí vytváření institucionalizovaného i neformálního akademického partnerství. Nejčastějším jeho zdrojem se jevila uznávaná německá (lipská) vědecká osobnost s nimbem novátorství, která po desetiletí přitahovala zahraniční zájemce. Na vztah profesor-žák byly pak navěšeny další okruhy transoceánského přenosu, interference a případné spolupráce. Novátorské podněty přicházely především z filozofické fakulty, na níž se dosud v duchu evropské univerzitní tradice přednášely nejen humanitní a sociální vědy, ale i celé spektrum věd přírodních.²

2 Některé přírodní vědy se v Lipsku tradičně vyučovaly na lékařské fakultě (botanika), případně na obou (chemie), což dvojnásobně ztěžovalo rozpočty studentů. Standardní čtyřfakultní studium doplňovala teologie a právo, kde však studovalo minimum Američanů.

Vedle změn v institucionálních strukturách (včetně vzniku specializovaných seminářů) ilustruje autorka svou teorii přenosu na příkladu proslulých kapacit obdařených výrazným intelektuálním charismatem, jimiž Lipsko (vedle Göttingen) na sklonku století oplývalo a které udávaly ráz oborového vývoje. V případě jejich amerických následovníků se nejednalo jen o předávání badatelských metod a výsledků, ale též o změnu statusu vědy a vědců; „Herr Professor“, osobnost disponující odbornou i veřejnou autoritou, ctěná na úrovni vládního rady a podobně honorovaná, byla na většině amerických univerzit zlatého věku institucí téměř neznámou.³ Z obsažného pramenného materiálu autorka výtěžila ještě údaje o další německé peregrinaci lipských Američanů (někdy následovali své guru z jedné univerzity na druhou), jsou však neúplné a spíše než k zobecnění slouží k důkazu o rodícím se pletivu kontaktů.

Z americké strany pak matriky ukazují mírnou převahu absolventů „břečtanové“ trojice Harvardu, Yale a Princetону, doplněných již na sklonku 19. století výjimečnou univerzitou v Ann Arbor (Michigan). Na nich se zvláště vyvinul systém inzerce, konexí, doporučení a stipendií potřebných k úspěšné německé stáži. Kapitulu uzavírá výčet a profesní i badatelská charakteristika hlavních profesorských *stars* na čele s W. Wundtem, jejichž četní mužští i ženská citelové po návratu do USA účinně podporovali šíření transatlantických vazeb.⁴

Instituce a provoz studentské kolonie v Lipsku tvoří další krok v úsilí o komplexní portrét „malé Ameriky“ včetně její koexistence s prostředím vně univerzity. Jako většina expatriantů, i lipští Američané se od sedmdesátých let 19. století scházeli pospolu se všemi funkcemi informační burzy a sociální saturace, o čemž svědčí deníky a zápisky účastníků. Americký klub studentů (1890–1892) s ambiciózními statuty, inspirovaný domácími spolkovými vzory, však zakrátko zanikl a neúspěšné byly i ostatní pokusy o organizaci studentského života na národním základě, což bylo patrně důsledkem převahy krátkodobých stáží. Trvalejší život vykazovala ekumenická Americká církev s celoevropskou působností a nabídkou nejen náboženských služeb, ta však záměrně podporovala etnicko-civilizační autismus a uzavírání se před mezikulturní zkušeností. Jak vyplývá z autorčina výzkumu, americká kolonie v Lipsku vykazovala všechny známky kulturního ghetta bez ochoty vstřebávat německé prostředí jinak než prostřednictvím univerzitních lekcí: „US studenti... žili spolu v pensíonách, chodili na jídlo do stejných hospod, společně navštěvovali divadlo či operu, veslovali na řece, hráli tenis a mnoho jiného“ (s. 172). Širší společenské styky pěstovali takřka výlučně se soukmenovci, ať jimi byli diplomaté a konzulové při návštěvě města nebo několik málo rezidenčních profesorů.⁵ S pochmurně vykresleným obrazem výlučnosti a izolace, často ještě posílené doprovodem rodinných příslušníků a přátel,

3 Pozoruhodné literární svědectví vydává univerzitní román Sinclaira LEWISE *Elmer Gantry* (1913), kde mezi domácími úzkoprsmými bigoty tvoří světlou výjimku liberální německý profesor.

4 Podle počtu stálých i příležitostných studentů (přes 50 identifikovaných osob) byl W. Wundt, mezi jehož žáky náležel William James, pro Američany hlavní lipskou atrakcí; jeho a nikoli Freudovo učení se stalo základem americké klinické psychologie a psychiatrie.

5 Případ Lincolna Steffense, radikálního sociálního kritika a novináře z období progresivních reforem, který v Lipsku bydlel se svým německým přítelem a dokonce po něm zdědil majetek, zřejmě představoval výjimku.

nicméně poněkud kolidují v předchozích kapitolách popsané emancipační zkušenosti Američanů; ty si bez běžných styků s domácím studentstvem lze jen stěží představit.

Německou stránku zámožské zkušenosti zachytila autorka v kapitole právem nazvané *Utvrzování americké kultury*, neboť Američané údajně neměli na kulturní výměně za hranicemi odborných znalostí valný zájem. Vznikla tak pozoruhodná ambivalence vědecké vstřícnosti a vědomé obrany před vlivem „cizího“, podprahově nepřátelského či podřadného okolí a jeho kulturních vzorců. Právě v této pasáži, klíčové pro pochopení americké recepce či reflexe odlišnosti jiné než rasové či genderové, by čtenář očekával nasazení propracovaného systému teoretických premis a metod, jimiž historiografii „jiného“ vybavilo poslední půlstoletí. Na takovou aspiraci však autorka rezignovala a její americké Německo (Lipsko) je sestaveno z mozaiky citátů z korespondence či vzpomínek několika významných stážišť s doprovodem v podstatě jen reprodukujících komentářů. Na nich Wernerová vystavěla tezi, podle níž Američané prožívali zahraniční stáž v první řadě jako odražití, občas ironičtí či svrchovaní pozorovatelé, jejichž úkolem bylo identifikovat a osvojit si pouze ty zkušenosti, které byly vhodně k převzetí.

Vedle vědeckého poznání se jako inspirativní a zvláště přitažlivá jevila svérázná německá kalokagathia, spojení duchovních a tělesných požitků, pěstovaná příslušnými spolky či bratrstvy. Půda, kde se „vysoká filozofie“ potkávala s rozvinutou kulturou pivnic, byla také jediným místem, kde snad docházelo k osobnímu kontaktu s řadovými německými studenty. Zevně pozorovaný domácí život se Američanům zdál bizarní, dívky nepřiliš hezké, Sasové nedokázali upravovat jídla „po americku“. Před kritickými zraky tak obstála pouze vánoční atmosféra s vyhlídkou na brzký návrat po závěru zimního semestru, který byl většinou preferován.⁶

Ze škály subtémat – význam bedekrů a průvodců, nostalgie, strava, vnitřní život americké komunity – si zvláštní pozornost zaslouží klíčová otázka jazyka, jehož znalost zásadně podmiňuje perspektivu „jinakosti“. Podle šetření Wernerové uměli stážiště „masového“ období německy jen zcela výjimečně (příliš způsobili nebyli ani tzv. germanisté). Zápas s jazykem většina udávala jako neúspěšný zejména v nárocích běžné konverzace (včetně lamentací nad místním dialektem). Porozumění přednáškám kolísalo v rozmezí od nuly do dvou třetin předneseného textu. Tato skutečnost nejen vysvětluje přirozenou tendenci k národnímu zapouzdření, ale dosti zásadně zpochybňuje i možnosti a význam „přenosu.“ Zdá se, že alespoň v případě zkoumaného Lipska přinášel pobyt na prestižní univerzitě spíše kladné body v kariérním profilu než skutečný odborný zisk.

Vedle mnoha zásluh zejména z hlediska otevření tématu v takové šíři a svědomitého vyčtení pramenů trpí text i několika nikoli nepodstatnými nedostatky. V úsilí o korektnost autorka zobecnila i jevy doložené doslova na jednotlivcích (Afroameričané, postižení; v případě antisemitismu jde o pouhou spekulaci). Závěry tak fakticky pozbývají vypovídací hodnoty. V partiích, které přesahují zpracování numerických údajů a míří do oblasti kultury, mentality a habitů, jsou důkazní citáty pro dlouhých čtyřicet let druhého období uváděny

6 Z prezentovaného materiálu a v reflexi Frantze Fanona (*Peau noire, masques blancs*, 1952) lze dovést, že v konfrontaci se vzdělanými bílými Němci převládala americká identita a solidarita s vlastními „méněcennými“, tedy černochy a ženami.

bez respektu k zařazení na časové ose, což čtenáři znemožňuje dopídit se případného vývoje s ohledem na měnící se lipské prostředí i vršíci se zkušenosti amerického akademického exodu. Připojený soupis disertací lipských Američanů, jenž čítá na sto padesát náročně znějících titulů zejména z přírodních věd, vrhá jisté pochybnosti jak na údaje o převážně krátkodobých účelových pobytech amerických studentů, tak na jejich údajnou jazykovou nekompetenci. Závažnou otázkou pak zůstává vystavění většiny argumentů a závěrů na průzkumu situace v Lipsku. Příklad úspěšného německo-amerického intelektuálního transferu, jak jej pro historickou vědu pionýrsky zpracoval R. Hofstadter,⁷ sledoval ovšem linie institucionálních a osobních afiliací napříč říšským prostorem; případová studie Lipsko tyto konkrétní výsledky nepostihuje a ani nemá takové ambice.

Svatava Raková

Damian VALDEZ

German Philhellenism. The Pathos of the Historical Imagination from Winckelmann to Goethe

New York, Palgrave Macmillan 2014, 265 s., ISBN 978-1-137-29314-5.

Filhelénství je v západoevropské historiografii, na rozdíl od české,¹ velice oblíbeným tématem kulturních a intelektuálních dějin, neboť raně novověké velmoci jako Francie nebo Anglie, ale také početné státečky dnešního Německa nebo Itálie v čele s papežským Římem byly v 18. století uchváčeny znovuobjeveným (klasickým) Řeckem.² Nic na tom nemění skutečnost, že se často jednalo o zcela zidealizované představy nezakládající se na vlastním studiu nebo pozorování, protože většina filhelénů nikdy tehdejší Řecko, ještě ovládané Osmanskou říší, nepoznala z autopsie. Pro českého badatele je tedy velice přínosné číst o filhelénství 18. století, zvláště v jazykově německých oblastech.

7 Richard HOFSTEDTER, *The Progressive Historians: Turner, Beard, Parrington*, New York 1968; práce není uvedena ani v bohatém seznamu literatury.

1 O pohledech na Byzantskou říši očima Západu 17. až 19. století jsme zpraveni v příslušných publikacích (Bohumila ZÁSTĚROVÁ a kol., *Dějiny Byzance*, Praha 1992; Růžena DOSTÁLOVÁ, *Byzantská vzdělanost*, Praha 1990, resp. 2003), o inspiraci klasickým Řeckem nám původní práce dosud chybí. Moderně zpracované dějiny Řecka (Pavel HRADECKÝ a kol., *Dějiny Řecka*, Praha 1998) nám překvapivě nepomohou, například v nich zcela chybí jméno J. J. Winckelmannna, a tak nejlepší statí o problematice zůstává vynikající předmluva k Winckelmannovu výboru od Jiřího Stromšíka. Srov. Johann Joachim WINCKELMANN, *Dějiny umění starověku: soubor statí*, předml., vyb. a překl. Jiří Stromšík, Praha 1986, s. 7–42. Fragmentárně nás poučí i kolektivní monografie Ladislav VARCL a kol., *Antika a česká kultura*, Praha 1978.

2 Srov. Konstadinos MARAS, *Philhellenismus. Eine Frühform europäischer Integration*, Würzburg 2012; pro 19. století Anne-Rose MEYER (Hg.), *Vormärz und Philhellenismus*, Bielefeld 2013; Sandrine MAUFROY, *Le philhellénisme franco-allemand (1815–1848)*, Paris 2011; Denys BARAU, *La Cause des Grecs: Une histoire du mouvement philhellène (1821–1829)*, Paris 2009; Michel ESPAGNE, *Philhellénismes et transferts culturels dans l'Europe du XIXe siècle*, CNRS Éditions 2005.

Kniha mladého badatele Damiana Valdeze, který působí na univerzitě v Cambridgi, kde získal doktorát z historie, nese všechny znaky prvotiny a zároveň „anglosaské historické školy“, lze-li něco takového říci (je zařazena do série „Cambridge Graduate Studies in Political Thought and Intellectual History“). Je pochopitelné, že kniha při svém nevelkém rozsahu nemůže a ani nechce téma vyčerpat. Kdo se zajímá o vliv Řecka na německou archeologii a dějiny umění, ať si přečte práci Suzanne L. Marchand;³ pro toho, kdo upřednostňuje filologický pohled, bude přínosnější kniha Katherine Harloe.⁴ Právě k těmto publikacím totiž chce být recenzovaná práce pandánem (s. 1). Ani literatura není pro D. Valdeze hlavním kritériem posuzování.⁵ Jeho kniha ukazuje názory německé odborné literatury 18. století o Řecku, dobové názory filosofické a zejména estetické. Podle autora má totiž rozkrýt odlišení skutečného filhelénství (kterých je více než jedno, jak na to dějepisectví poukázalo již před mnoha desetiletími) od pouhého okouzlení klasickým Řeckem (s. 5) a zároveň se prý snaží ukázat specifické postavení Řecka ve „filosofické geografii symbolické reprezentace“ (s. 50). Valdez nám ukazuje mnoho intelektuálů 18. věku (od básníků a dramatiků až po historiky a filozofy) a přitom se snaží vysledovat společné rysy jejich pohledů na (klasické) Řecko nebo ukázat slabosti jejich výkladů (např. Winckelmannovo pojetí politické svobody, které se autoru zjevně příčí; s. 31–33).⁶

Jak je u anglosaského dějepisectví zvykem, Valdezova práce není skoupá na originální myšlenky a nápady. Chybí jí ale hlubší propracovanost argumentů a především kompaktnost. Při čtení lze nabyt dojmu, že se nejedná o monografii, nýbrž o soubor jednotlivých esejí. Podtrhuje to i absence jakéhokoliv závěru, kde by autor shrnul své poznatky (přehled primárních textů i sekundární literatury ani jmenný rejstřík ale nechybějí). Je vidět, která témata autora zajímají (např. kapitoly 3. a 4. se zabývají pohledem německy píšících intelektuálů 18. století na společenské postavení athénských žen, nebo rozlišení různých stupňů přátelství mezi muži), ale propojujících paralel jako té na s. 40, srovnávající Winckelmann a Herdera či na s. 49, ukazující pojetí Láokoóna u Winckelmann a u Goetha, je méně než by bylo třeba (ještě srov. s. 178n.).

Čtenáři se také nedostane přehledného poučení o širších souvislostech (např. se nedozví, že se Winckelmann věnoval téměř výhradně sochařství, zatím co malířství ve svém díle zcela pomíjel). Valdez prostě předpokládá čtenáře poučeného, přímo specialistu. Jeho kniha rozhodně není vhodná pro zájemce o problematiku filhelénství, který by nebyl dostatečně poučen o kulturních a intelektuálních dějinách 18. století a neznal literární

3 *Down from Olympus. Archaeology and Philhellenism in Germany, 1750–1970*, Princeton 2003.

4 *Winckelmann and the Invention of Antiquity: History and Aesthetics in the Age of Altertumswissenschaft*, Oxford 2013.

5 Z hlediska literatury srov. Constanze GÜTHENKE, *Placing Modern Greece. The Dynamics of Romantic Hellenism, 1770–1850*, Oxford 2008; Lampros MYGDALIS, *Ο γερμανόφωνος φιλελληνισμός μέσα από την ποίηση = Der deutschsprachige Philhellenismus durch die Poesie*, 3 Bde., Thessaloniki 2004; Alfred NOE (Hrsg.), *Der Philhellenismus in der westeuropäischen Literatur (1780–1830)*, Amsterdam – Atlanta 1994.

6 Není se co divit, když (od Valdeze, s. 35) víme, že Winckelmannovým nejoblíbenějším textem byl Platonův *Faidros*.

a filosofické niveau německé jazykové oblasti. To není u anglosaské historiografie dnešní doby právě obvyklé, ale nesmíme zapomínat, že se jedná o práci povýtce akademickou.

Větší chybou po mém soudu je, že pro historika (natož odborníka na téma) je v knize jen málo nového,⁷ navíc jsou fakta seřazena nepřehledně. Valdez si často všímá názorů autorů zásadních biografii německých velikanů, které byly sepsány během 19. a 20. století. V této oprávněné činnosti je ovšem dosti nedůsledný: zatímco práci Friedricha Gundolfa, *Goethe* (1916), patřičně využívá a nastiňuje čtenáři její význam pro hodnocení výmarského génia (s. 140–148), zásadní Winckelmannovu biografii z pera Carla Justiho⁸ sice zná, ale z jeho výkladu není zřejmé, za co všechno Winckelmann dnes Justimu vděčí...

Záporem práce je rovněž vumělkovaný jazyk usvědčující badatele z malé literární zkušenosti; přemíra rétorických figur je na škodu textu (srov. s. 62: „Böttiger pulled the historical carpet from under Schlegel's feet“). Nesympatické je také střídání užívání názvů knih tu v anglickém překladu, jindy v originálu (německy, francouzsky), takže čtenář neví, co bylo psáno původně anglicky a co jiným jazykem. Vysledovat nějaký systém v užívání se mi nepodařilo; zatímco například Winckelmann napsal *History of the Art of Antiquity* (až z poznámky se čtenář dozví, jak se kniha jmenuje v německém originále), Goethe sepsal *Italienische Reise*. K tomu se přidává i značný počet tiskařských šotků, které bychom nečekali v knize vydané tak renomovaným nakladatelstvím.

Na závěr tedy nezbyvá než konstatovat, že recenzovaná kniha je skutečně jakýmsi třetím dílem k oněm svrchu řečeným, ovšem dílem nejslabším, ve kterém se originální myšlenky ztrácejí v předivu málo uhlazených souvětí. I tady platí: méně (v tomto případě originality) někdy znamená více.

Jakub Zouhar

Petra TRNKOVÁ (ed.)

***Krajina-sídlo-obraz. Romantický řád Jiřího Jana Buquoye /
Landscape-Residence-Image. Georg Johann Buquoy's Romantic Order***
Praha, Artefactum 2015, 295 s., ISBN 978-80-86890-80-7.

Kniha je výsledkem projektu Obnova buquoyenské kulturní krajiny, který realizoval Ústav dějin umění Akademie věd ČR po objevení velkého množství obrazového materiálu dokumentujícího vizuální proměny majetku rodu Buquoyů v 18. a 19. století. Její vznik předcházela řada dílčích

7 Závěry typu „Winckelmann and his readers, including Jacobs, were fascinated by the religious status accorded to beauty in Greece“ (s. 89) nebo „What had made Greece so attractive was that its art had brought the physical encapsulation of ethical values and human excellences to unprecedented heights“ (s. 183) žádného historika zajímajícího se o 18. století skutečně nepřekvapí.

8 Carl JUSTI, *Winckelmann: Sein Leben, seine Werke und seine Zeitgenossen*, 2 sv. (3 díly), Leipzig 1866–1872, Leipzig²1898.

publikačních výstupů,¹ prezentace poznatků formou výstav,² naučné stezky³ i odborných workshopů.⁴ Největší interpretační potenciál nově nalezených dokumentů našli autoři závěrečné publikace v pramenech ke stavitelské a dokumentační činnosti hraběte Jiřího Jana Buquoye (1814–1882).

Jiří Jan Buquoy je v dějepisectví známý zejména jako autor romantizující přestavby hradu Rožmberka a dostavby zámku v jihočeských Nových Hradech. Recenzovaná kniha navazuje na známé poznatky, ale v mnoha případech je koriguje a interpretuje v nových souvislostech. Autoři nepustili ze zřetele celkový koncept krajinářských úprav v rámci studovaných lokalit buquoyovského majetku, sledovali obdobné úpravy na panstvích jiných rodů, hledali inspirační zdroje Buquoyi aplikovaných krajinářských a architektonických zásahů, všimli si širokých příbuzenských vazeb i majetkové a finanční situace šlechtické rodiny. Jedním z charakteristických rysů pěti kapitol, do kterých je kniha členěna, je sledování cesty od počáteční myšlenky k jejímu výslednému uskutečnění.

Romantické vize Jiřího Jana Buquoye byly realizovány na rodových panstvích. Martin Krummholz sledoval ve své kapitole nejprve krajinné a architektonické úpravy, kterými buquoyovské majetky prošly během předchozích dvou generací. Nejvýraznější z nich, krajinářský park Tereziino údolí z druhé poloviny 18. století, vznikl u Nových Hradů za správy Buquoyova prastrýce Jana Nepomuka a pratyty Terezie (Paarové), stejně tak jako jedna z nejstarších stylizovaných vesniček ve střední Evropě, u níž na začátku 19. století vyrostl novohradský zámek. Zmíněné realizace byly dále dotvářeny hlavní postavou knihy od čtyřicátých let, kdy převzala správu nad majetky rodu. Vznikaly voluptární stavby v okolí Nových Hradů i Rožmberka a obě panská sídla se dočkala úprav v souladu s jejich novou funkcí – prezentací rodové historie. V podnětné podkapitole o vztahu Buquoyů a Schwarzenberků k módním stavebním podnikům překročil M. Krummholz tradičně sledovanou chronologii jednotlivých realizací a pustil se do srovnání na úrovni reprezentačních strategií obou rodů.

Přiblížit vztah Buquoyů k výtvarnému umění bylo úkolem Petra Šámala. Zatímco otec Jiřího Jana Jiří František se zajímal o umění spíše teoreticky a podporoval ho jako mecenáš, jeho manželka Marie Gabriela (Rottenhanová) i jeho bratr Ludvík Arnošt se odvětví věnovali prakticky. Autor problematizuje roli Antonína Pucherny jako učitele Ludvíka Arnošta, která je v literatuře českému výtvarníkovi nepřesvědčivě připisována,

- 1 Martin KRUMMHOLZ, *Buquoyovské Nové Hrady. Počátky krajinářských parků v Čechách*, Praha 2012; Jan IVANEGA – Petr ŠÁMAL – Petra TRNKOVÁ, *Buquoyovský Rožmberk. Vizuální kultura šlechtického sídla v období romantického historismu / Buquoy's Rožmberk. Visual Culture of an Aristocratic Seat in the Period of Romantic Historicism*, Praha 2013.
- 2 Zejména Petr ŠÁMAL – Petra TRNKOVÁ, *Krajina – sídlo – obraz. Romantický řád Jiřího Jana Buquoye*, Praha 2015 (přívodce k výstavě).
- 3 Martin KRUMMHOLZ – Jan IVANEGA – Petra TRNKOVÁ, *Buquoyovská krajina. Zaniklé i dochované stavby v Nových Hradech a okolí / The Buquoy Landscape. Ruined and Surviving Buildings in and around Nové Hrady*, Praha 2012.
- 4 Programy a zprávy o proběhlých akcích jsou dostupné na stránkách projektu www.buquoyovskakrajina.cz (ověřeno 2. 8. 2016).

a vyrovnává se i se zavádějícím adjektivem „diletantní“, kterým bývá charakterizována tvorba šlechtického výtvarníka. Větší vliv na výtvarné vzdělání Jiřího Jana Buquoye však Šámal připisuje jeho matce, umělecky formované ředitelkou pražské akademie Josefem Berglerem, a zmiňuje i další učitele v buquoyovských službách – Františka Karla Wolfa a Františka Tarabu. Informace čerpá z deníků Buquoyových sester, ze kterých je zřejmé, že do rodiny docházel i jeden z bratrů Mánesů. Jeho role zde bohužel není objasněna.

Tvorbu samotného Jiřího Jana Buquoye nahlíží autor v několika celcích. Ze třicátých let 19. století pocházejí skici různých interiérových námětů, exteriérů, historických kompozic i výjevů z rodinného života. Od čtyřicátých let zachycoval hrabě objekty, které prošly stavebními úpravami podle jeho vlastních návrhů. P. Šámalovi se podařilo identifikovat neznámé Buquoyovy kresby a vysledovat souvislost mezi některými kresbami hraběte a pozdějšími barevnými pohledy na stejná místa od profesionálních malířů. Jiří Jan Buquoy byl prokazatelně autorem i řady variantních návrhů na přestavby exteriéru i podoby interiéru od jejich prostorového uspořádání po drobné umělecké detaily nábytku. Bylo rovněž prokázáno, že k neopomenutelným činnostem hraběte patřila i dokumentace vlastního hotového díla.

Editorka celého svazku Petra Trnková se zaměřila na prezentaci starobylosti rodu v podání Jiřího Jana Buquoye. Ten ve čtyřicátých letech 19. století nejprve adaptoval jednu místnost na novohradském hradě do podoby archivu, připomínajícího významné milníky a osobnosti rodové historie. Posléze přesunul pozornost k nákladným úpravám hradu v Rožmberku nad Vltavou, který se stal veřejně přístupným rodovým muzeem. To stavělo na křížácké minulosti Buquoyů, podtrhlo význam výrazných členů rodu s důrazem na osobnost císařského generála Karla Bonaventury Buquoye a upomínalo i na Rožmberky, dřívější slavné majitelé sídla. Trnková objasnila Buquoyovy inspirace při vytváření tohoto velkolepého podniku, naznačila recepci jeho aktivit tehdejšími odborníky na památkovou péči a odhalila i širší rozměr romantických vizí hraběte (účast na karuselu v roce 1863 a Buquoyovu sebestylizaci do role křížáka). Velkého významu v dokumentaci Buquoyových činností na Rožmberku nabyly od konce padesátých let 19. století fotografie. Mezi dochovanými exempláři byly identifikovány snímky vídeňského fotografa Andream Grolla, jindřichohradecké fotografky Františky Baumrukové i fotografa německo-řeckého původu Paula des Granges či Franze Polaka z Českého Krumlova.

Fotografie doplnila portfolio technik, které hrabě využíval k zachycení vlastního majetku. Konkrétní úkoly však i nadále dostávali někteří malíři, kreslíři a grafici, jimž věnoval svou druhou kapitolu v knize Petr Šámal. Pokusil se v dostupné míře rekonstruovat životní osudy, umělecké vzdělání a působení v hraběcích službách výtvarníků, ke kterým patřili Alois Gustav Schulz, Friedrich Ströbel, Rudolf von Alt a další. Plnili různorodé zakázky od uměleckého zachycení krajinných scénérií přes malování kopií historických obrazů po návrhové kresby. Signifikantní pro jejich tvorbu byla spolupráce s umělecky tvořícím zadavatelem.

Zatímco první kapitoly knihy se zaměřují spíše na přetváření buquoyovských sídel podle přání jejich majitelů, poslední kapitola je věnována jejich aktivnímu využívání. Jan Ivanega přiblížil na základě studia deníků sester Jiřího Jana Buquoye pozici jednotlivých

hraběcích majetků v rezidenční síti druhé poloviny dvacátých let 19. století, tedy ještě před započítím romantizujících úprav. Deníky Gabriely a Isabely Buquoyových potvrzují dobový trend šlechtických rodin, které trávily zimní měsíce v městské rezidenci a letní období na cestách po venkovských majetcích. Ukázalo se, že hrad Rožmberk, místo pozdějších realizací romantických vizí Jiřího Jana Buquoye, nesplňoval v jeho mladém věku „moderní“ požadavky na bydlení a rodina ho využívala jen málo.

Autoři knihy pracovali s nově objeveným pramenným materiálem, což již samo o sobě slibuje přínos pro zkoumané téma. Množství několika tisíc svým účelem vzájemně provázaných kreseb, plánů, kvašů, fotografií, grafických listů a písemností jim umožnilo nahlédnout postup práce umělecky nadaného aristokrata a umělců v jeho službách, pomohlo pochopit okolnosti vzniku těchto děl a přiblížit odborné obci velkolepý záměr a myšlenkový svět Jiřího Jana Buquoye. I přes ucelený koncept knihy je na jednotlivých kapitolách logicky znát, že každý z autorů hledal v nalezených pramenech odpovědi na jiné otázky. Knize by prospěl závěr, který by shrnul celkový Buquoyův koncept, onen v podtitulu knihy zmíněný „romantický řád“ budovaný na ose krajina-sídlo-obraz. Byly by tím sjednoceny individuálně formulované závěry jednotlivých autorů. Je však nutno připustit, že tuto roli plní do určité míry úvod Petry Trnkové. Podle autorů nebyl interpretační potenciál jimi nalezených pramenů stále vyčerpán, přesto si troufám tvrdit, že již takto prezentovaný výsledek bádání je výrazným přínosem k pochopení smyslu krajinných a architektonických úprav aristokratických rodin 18. a 19. století a reprezentuje směr, kterým by se mohl historický výzkum vydávat častěji.

Knihu doplňuje rozsáhlý obrazový doprovod, který je odkazy funkčně provázán s textem a čtenář se tak může lépe orientovat v popisovaných skutečnostech. Více než dvě stovky vyobrazení navíc zvyšují vizuální atraktivitu svazku. Velkou devizou knihy je také její dvoujazyčné provedení. Za částí v českém jazyce následuje celý text knihy v anglickém překladu (s. 209–282). Práci s knihou usnadňuje jmenový rejstřík kombinující odkazy na text i ilustrace. Výjimečně nepřesnosti jako mylně uvedený rok úmrtí Jana Nepomuka Buquoye (s. 39), špatně uvedený příbuzenský vztah Jana Nepomuka a Jiřího Jana Buquoye (s. 43) a používání jména téže osoby v různých podobách (Terezie Buquoyová-Paarová nebo Marie Terezie Paarová?) vznikly spíše nedopatřením a celkový dojem z knihy nemohou ohrozit.

Michal Morawetz

Milan HLAVAČKA a kol.

***České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době
I., II.***

Praha, Historický ústav 2014 (dotisk Praha 2016), 478 + 476 s., ISBN 978-80-7286-281-8.

Cílem kolektivní monografie, která vznikla pod egidou Milana Hlavačky, je nabídnout syntetický pohled na dějiny „dlouhého devatenáctého století“. Hned zkraje autoři upozorňují, že hodlají resignovat na „velké vyprávění“, které nabízely předchozí syntézy, neboť správně předpokládají, že dějiny českých zemí v 19. století nemají příběh, že

nemají ústřední téma. S ohledem na německé etnikum, až do konce druhé světové války přirozenou součástí českých zemí, nemůže jít o příběh o národním obrození, s ohledem na členitou sociální strukturu tohoto středoevropského regionu nemůže jít o příběh třídního boje. Tématem syntézy je tedy *společnost*, „společnost neredukovaná na národ, třídu ani zemi, společnost chápaná v mnohosti projevů politických a sociálních, hospodářských a kulturních jevů“ (s. 7); cílem je tedy zachycení proměn takto vnímané společnosti.

První díl, na kterém vedle Milana Hlavačky autorsky spolupracovali Milan Řepa, Pavel Cibulka, Werner Dobesch, Alice Velková a Jan Hájek, je zaměřen – s výjimkou úvodní části – na politické, sociální a ekonomické dějiny českých zemí v 19. století, a to v pořadí, které uvádím. Opuštěno je paradigma, že od ekonomiky se odvíjejí všechny ostatní segmenty existence společnosti. Do faktografie obou dílů nás vtáhne dobová vlaková souprava na obálce (co něco málo k ní?); ano, 19. století bylo – mimo jiné – věkem páry. V Úvodu prvního dílu se autoři přihlásili k interpretačnímu konceptu, který před téměř čtyřiceti lety nabídl v práci *Kapitalismus a česká společnost* Otto Urban; jejich další metodická východiska těží z rozmachu bádání, jež v českých zemích akcelerovalo po roce 1989, kdy mohlo tvořivým způsobem zpracovávat zahraniční podněty. Omlouvat se za to, že v syntéze není kapitola věnovaná „kultuře“, je zbytečné – kniha zahrnuje některé segmenty antropologicky pojaté kultury, a o „dějiny kultury“, připomínající seznam artefaktů a jejich tvůrců, není co stát.

Přehledné členění do kapitol („Východiska a inspirace“, „Proměny politiky: od absolutismu ke konstitucionalismu“, „Proměny společnosti: od poddanství k občanství“; „Proměny hospodářství: od tradiční výroby k industriální“) a podkapitol má nejen logiku, ale navíc usnadňuje hledání otázek a odpovědí, pokud není zrovna nálada na čtení objemného dvoudílného spisu.

První kapitola, „Východiska a inspirace“, přináší přehled výkladů 19. století, přičemž se autoři neomezují jen na díla odborné historiografie, ale nabízejí i přehled výsledků jiných forem historického poznání, mj. kanonických děl Aloise Jiráska, Vladimíra Neffa či filmové tvorby padesátých let minulého století. Výčet odborných prací začíná opusem *Naše znovuzrození* Jakuba Malého – právě toto rozsáhlé dílo udalo parametry vnímání českých dějin na další období: paradigma *znovuzrození*, mučednictví, přesvědčení o vůdčí úloze české inteligence. Zjevně rozhodující byl publikační *boom* konce 19. a začátku 20. století, zúrodněný rukopisnými boji, Schauerovými *Našimi dvěma otázkami* a Masarykovými provokativními vstupy. Spor o českou otázku přežil obě války; nové paradigma pak vytvořilo marxistické dějepisectví založené na zkoumání ekonomických zákonitostí jako hlavních činitelů historických procesů. Zastříženo marxistickými floskulami, přetrvávalo, např. v pojetí Zdeňka Nejedlého, národně emancipační pojetí českých dějin. Z těchto debat, jak je v Úvodu poukázáno, vzešla jen tzv. *Maketa (Přehled československých dějin, I., II., 1958, 1960)* a o poznání zdařilejší druhý svazek *Dějiny české literatury* redigovaný Felixem Vodičkou z roku 1960.

Z krátkodobého uvolnění šedesátých let vycházejí pak práce Miroslava Hrocha a Jiřího Kořalky, směřující k přezkoumání dominujících paradigmat výkladu 19. století. Pomyslný vrchol pak tvoří dvě díla Otty Urbana, *Kapitalismus a česká společnost* z roku 1978 a *Česká společnost 1948–1918* z roku 1982, či práce vzniklé v disentu, které z doma

nedovoleného pohledu řešily otázku česko-německého soužití. Pro další výklad byly klíčové poznatky filosofa Jana Patočky o novém formování českého národa a o povaze českého národního hnutí. Na toto i další témata mohlo navázat svobodné dějepisectví po roce 1989. Autoři mají oprávněně za to, že právě dějiny 19. století prodělaly po roce 1989 nejdynamičtější rozvoj, k němuž přispěla nejen svobodná debata mezi domácími historiky, zastávajícími často protichůdné názory, ale i vzájemný dialog mezi českými a německými kolegy: zahraniční inspiraci se autoři věnují v další části první kapitoly, kde dokládají mimořádně dobrou orientaci především v německy psané historické produkci zaměřené na 19. století.

Druhá kapitola, „Proměny politiky: od absolutismu ke konstitucionalismu“, začíná analýzou příčin, které vedly k prvnímu významnému předělu dlouhého 19. století, k revoluci 1848–1848. Autoři se vyhnuli nástraze řetězení jednotlivých událostí, jimiž oplývalo toto období, a věnovali se charakteristice onoho furetovského „radikálního přetržení minulosti“ (s. 37) a především jeho důsledkům, hlavně rychlému vzestupu občanské společnosti a dotvoření skutečně politických národů a politicky relevantního nacionalismu. Zaměřili se na struktury a mechanismy, které začaly fungovat díky revoluci, na charakteristiku politického systému (a českého, německého i slezského subsystému), vývoj politických idejí i programů i na důležité změny ve správě státu (přehledná podkapitola „Státní správa a samospráva“) a na (dosud v podstatě nezpracovaný) vývoj od honoračních stran k masovým politickým hnutím. Oprávněná pozornost je tu věnována i české šlechtě, jejíž postoje k revoluci i angažovanost v letech následujících byly nejednotné a diferencované. Snad jen sociální otázka, která se stále naléhavěji hlásila i ve městech, zůstala na rozdíl od dobře zpracované sociální problematiky venkova (kapitola III. 2, III. 3) spíše v rovině analýzy sociálních konceptů. Druhou kapitolu uzavírá epilog, zaměřující se na příčiny rozpadu habsburské monarchie.

Třetí kapitola, „Proměny společnosti: od poddanství k občanství“, opouští herní plochu politických dějin a orientuje se na sociální proměny společnosti v českých zemích. Úvod je věnován demografickým ukazatelům, kde autoři poukazují mj. na proměny mobility společnosti. Přiměřená pozornost se soustředí k vývoji soudnictví a kodifikací trestního a občanského práva; následuje téma vývoje venkovské (zde je zařazeno až dosud souhrnně nezpracované téma „sociálně zajišťovacího řádu“) a konečně městské společnosti – včetně analýzy kategorie nového měšťanstva. Poněkud neústrojně působí v této kapitole „kauza“ Jaromíra Čelakovského (rodin s „nadprodukcí“ dcer bylo mezi intelektuálními elitami víc, nabízela se tedy možnost určitého srovnání a zobecnění); možná i více pozornosti mohlo být věnováno ženskému vzdělání.

První díl uzavírá kapitola „Proměny hospodářství: od tradiční výroby k industriální“ začínající užitečným objasněním základních pojmů: modernizace, industrializace, kapitalismus, sekundární (i „tercierní“) sektor. Následuje objasnění podstaty modernizačního procesu a výhod a mezi využití konceptu modernizace. Odborná veřejnost jistě ocení racionálně zakotvenou „rehabilitaci“ pojmu kapitalismus; autoři se zamýšlejí nad jeho obsahem a významem. Zaslouženou pozornost vyvolal fenomén kdysi až zbožštělé průmyslové revoluce; autoři se vypořádali jak s jejím chronologickým zařazením, tak obsahem, přičemž v této podkapitole našel své místo vývoj průmyslu v českých zemích, analýza konstituování finančních institucí (přínosné zpracování dějin finančních institucí) a kapitálového trhu.

Sympatická je spravedlivá pozornost věnovaná vývoji na Moravě či ve Slezsku (specifický politický subsystém zdejších tří politických národů), a to nejen problematice jazykově českého, ale i jazykově německého etnika. Stranou nezůstaly ani další národy monarchie či proměny vztahu předlitavské společnosti k Uhrám.

Druhý díl (spoluautoři Magdaléna Pokorná, Milan Řepa, Daniela Tinková, Aleš Vyskočil, Roman Baron, František Šítek, Radomír Vlček) je zaměřen na proměny kolektivní identity. Retrospektivní pohled je v páté kapitole („Proměny kolektivní identity: národ, jazyk a veřejnost“) hlubší, než v díle prvním – autoři začínají formováním zemského patriotismu v posledních desetiletích 18. století. Vysvětlení procesu vzniku moderního českého národa, které bylo zčásti obsaženo už v prvním díle, je věnována celá kapitola. S východisky moderního českého národního vědomí či teorii rozmachu národního hnutí historiografie 19. století pracovala a pracuje vcelku běžně (autoři se zde opírají nejen o díla „klasiků“, ale i o zahraniční práce, z nichž některé byly v předkladech uvedené do českého prostředí v devadesátých letech 20. století). Originálně je zde zpracován vztah jazyka a politiky, a to díky využití kategorií z oblasti jazykovědy (bilingvismus, diglosie). Autoři vysvětlují, jak byla reflektována příslušnost k národu, k jazyku, jak probíhal posun od patriotismu k nacionalismu, jak se měnilo postavení češtiny ve vzdělávacím systému či v byrokratické komunikaci, jak vznikalo a prosazovalo se veřejné mínění.

Starší práce zaměřené na 19. století ponechávaly zcela stranou témata, jako jsou proměny krajiny či disciplinace společnosti (ať již ve smyslu kodifikace trestního práva či její medikalizace): v šesté kapitole („Nové civilizační trendy a proměny životních stereotypů“) najdeme velmi fundovaně zpracování této problematiky, navíc ústrojně začleněné nejen do tématu urbanizace, ale sekularizace a byrokratizace společnosti. Svě místo našlo v syntéze i zpracování otázky vztahu českého obyvatelstva k jiným, hlavně sousedním zemím a národům (ale nechybí ani analýza vztahu k románskému a slovanskému světu); snad více pozornosti mohlo být věnováno „bolavému“ místu českého nacionalismu – vztahu k židovskému etniku.

Syntézu uzavírají podkapitoly věnované čtyřem faktorům středoevropského 19. století – přechodu od absolutismu ke konstitucionalismu, od poddanství k občanství, od zemského vlastenectví k národnímu vědomí, od tradiční společnosti ke společenství moderní – tedy shrnutí osnovných témat celé rozsáhlé publikace.

Připojme ještě konstatování, že se syntéza opírá o mimořádně rozsáhlý korpus sekundární literatury; tam, kde tato literatura nenabízela odpověď na nastolené otázky, vrátili se autoři k pramenům, především k dobové odborné literatuře a edicím. Oba díly pak doplňuje jmenný rejstřík.

Pojetí, s kterým přicházejí M. Hlavačka a kolektiv, kompozice mnoha pohledů, jež na sebe logicky navazují, prolínají se a vzájemně ovlivňují, pojetí znemožňující idealizaci českých dějin (neboť má daleko do hýčkaného čechocentrismu) nabízí dostatečně kritická východiska a snad i jistá poučení, jež by měla z dějin vyplývat. Jen maně nás napadne, zda nepřilíš úspěšný český liberalismus 19. století (byť s konzervativními rysy) nevysvětluje aktuální české neporozumění pro politickou pravici. Kniha poslouží jako znamenitý učební text, jako přehledná syntéza určená odborníkům, laickým zájemcům poskytne pak čtivě, byť čtenářsky náročné zpracování klíčového období dějin českých zemí.

Závěrečná lehce postmoderní (což nemá být výtkou!) esej „Jaké bylo 19. století?“ nabízí mnohost odpovědí. Bude na čtenáři, aby si vybral některou z nich, pokud je to vůbec možné. Pečlivě a originálně zpracovaná, solidní, nicméně nedogmatická syntéza *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době*, z které se o předminulém věku mnoho dozví, mu patrně snahu o nalezení jednoznačných odpovědí neusnadní.

Milena Lenderová

Bohuslav LITERA

Cesta na výsluní. Zabraniční politika Sovětského svazu 1917–1945

Praha, Dokořán 2016, 320 s., ISBN 978-80-7363-719-4.

Když se v devadesátých letech 20. století otevřely rozšířené možnosti bádání v ruských archivech, zejména pak archivech zpřísněného režimu, představovala tato skutečnost významný badatelský impulz. Tamní archivní správy sice obratem přešly při zprostředkovávání dokumentů zahraničním, zejména západním badatelům na ostře komerční model, ale pokud byly výzkumné projekty dobře zajištěné, bylo možno je opřít o nové zdroje. Následovala vlna prací k vojenským, diplomatickým a vnitropolitickým dějinám Sovětského svazu, ať ve světě, ať v samotném Rusku.¹ Česká historiografie tento vývoj nestopovala, východní témata se po jistý čas naopak dostávala do útlumu obecného zájmu i institucionální podpory, odrazovala i finanční náročnost. Čeští historici se vydali cestou následných reflexí zahraničních prací a edic dokumentů. I tento přístup přinášel postupně své plody v pracích Vladislava Moulise,² nedávno zesnulého Václava Vebera,³ Michala Reimana⁴ a Bohuslava Lityry.⁵ Pro období po druhé světové válce nutno přiřadit ještě jména Karla Durmana a Jiřího Vykoukala. Povětšinou se jednalo o přehledové výkladové studie, které poskytovaly základní orientaci ve vývoji obsáhlého a pestrého tématu dějin Sovětského svazu.

Nově dostávají čtenáři do rukou další práci tohoto autorského okruhu, tématu i způsobu zpracování – v řadě ohledů příznačnou nejen pro ruská studia. Podle autorského komentáře Bohuslava Lityry kniha přináší „nástin základního východiska, směrů a vývoje

1 Zájem byl soustředěn zejména na období po druhé světové válce, ale opomenuto nezůstalo ani starší období: Martin E. MALIA, *The Soviet tragedy. A history of socialism in Russia, 1917–1991*, New York 1994; A. V. MA'GIN (ed.), *Mir meždu vojnyami. Izbrannyje dokumenty po istoriji meždunarodnyh otnošenij 1910–1940-ch godov*, Moskva 1997; Brian CROZIER, *The Rise and Fall of the Soviet Empire*, 1999; John Lewis GADDIS, *The United States and the Origins of the Cold War, 1941–1947*, New York 2000; Ludmila THOMAS – Viktor KNOLL (edd.), *Zwischen Tradition und Revolution. Determinanten und Strukturen sowjetischer Außenpolitik 1917–1941. (Quellen und Studien zur Geschichte des östlichen Europas)*, Stuttgart 2000; Sabine DULLIN, *Des hommes d'influences, Les ambassadeurs de Staline en Europe, 1930–1939*, Paris 2001.

2 Vladislav MOULIS, *Běsově ruské revoluce*, Praha 2002.

3 Václav VEBER, *Komunistický experiment v Rusku 1917–1991, aneb Malé dějiny SSSR*, Praha 2001.

4 Michal REIMAN a kol., *Zrod velmoci. Dějiny Sovětského svazu 1917–1945*, Praha 2013.

5 Bohuslav LITERA, *Historie Rudé armády 1917–1941*, Praha 2009; TÝŽ, „Druhá revoluce“. *Stalinská transformace Sovětského svazu 1928–1934*, Praha 2013.

zahraniční politiky sovětského Ruska, respektive Sovětského svazu“.⁶ S touto charakteristikou lze do značné míry souhlasit. Při dostatku originálního materiálu, dlouhodobém zájmu a systematickém týmovém zpracování by dějiny sovětské diplomacie vydaly na několik knih. Budování nových struktur orgánů ministerstva zahraničí, formování diplomatických kádrů, definování a proměny zahraničně politické doktríny, navíc vyvažované mezi několika mocenskými centry (ministerstvo zahraničí, Kominternu, ústřední orgány strany) – to vše by si zasloužilo specifickou pozornost, a to vše také nacházíme v té či oné míře v Literově rozboru. Avšak děje se tak dílčím přehledovým způsobem, autor podává právě jen nástin zahraniční politiky.

Hned z několika příčin přitom Litera nepředkládá ryzí dějiny diplomacie. Na jedné straně jsou k dispozici starší i novější vyčerpávající práce,⁷ které by bylo zbytečné reformulovat a marné předhánět. To nepatřilo k záměru autora ani nakladatele. Navíc se Literův výklad vývoje ruské diplomacie opírá převážně o edice archivních dokumentů a sekundární analytické práce, jež shrnuje a kompiluje. Heuristický základ knihy není úzký, ale ani nedává předpoklad k originální analýze zahraniční politiky sovětského Ruska. Sama jeho profylace určuje charakter a záběr práce. A jsou zde i další aspekty. Mezi nimi je třeba zmínit výraznou strukturaci v pojetí tématu. Autor nepředkládá komplexní dějiny sovětské diplomacie daného období, ale přednostně sleduje některé její vybrané linie. Nosnou osu knihy představuje vztah Sovětského svazu vůči zemím západní Evropy a Spojeným státům. To byly státy rozhodující jak z pohledu reálné politiky sovětů, tak v poměřování životaschopnosti ideového socialistického konceptu meziválečné éry. Právě v konfrontaci s těmito dobovými autoritami velmocenské politiky bylo možno demonstrovat skutečnou pozici Sovětského svazu.

V návaznosti na historický vývoj jsou pak tyto výkladové linie v knize pro další léta posilovány najmě ve vztahu k výmarskému i nacistickému Německu. Těmto základním vazbám je naopak přizpůsoben, jindy obětován, výklad širších souvislostí zahraniční politiky v asijských a některých evropských regionech. Středoasijská a dálnévýchodní politika sovětů není vykládána svébytně, ale právě v kontextu stěžejní diplomacie evropské. Zcela okrajově a doplňkově jsou hodnoceny vazby k blízkovýchodnímu, balkánskému či skandinávskému areálu. V rámci naznačených priorit čtenář dostává soustavný a faktograficky přiměřeně bohatý přehled vývoje zahraniční politiky, který drží, jak se dalo u zkušeného autora předpokládat, vnitřně provázanou a přesvědčivou argumentační linii.

Cenná je z pohledu čtenářského zájmu středoevropská vazba, najmě pasáže věnované Československu a Polsku. Ta má v knize dvojí úlohu, poplatnou dvěma koncepčním záměrům. Výklad zahraniční politiky sovětského Ruska totiž nepokrývá celou ambici záměru knihy. Výstižnější je v tomto ohledu název a podnázev díla – *Cesta na výsluní. Zahraniční politika Sovětského svazu 1917–1945*, ovšem pokud si uvědomíme, že postihuje nikoli jeden, ale právě dva tematické zájmy a výkladové rámce, jejichž propojení je podmíněné. Růst sovětského státu

6 Bohuslav LITERA, *Cesta na výsluní. Zahraniční politika Sovětského svazu 1917–1945*, Praha 2015, s. 264

7 George F. KENNAN, *Russia and the West under Lenin and Stalin*, New York 1961; Adam B. ULAM, *Expansion and Coexistence: Soviet Foreign Policy, 1917–1973*, New York 1974; Ljubica & Mark ERICKSON (edd.), *Russia War, Peace and Diplomacy*, London 2004.

a moci sovětů se doplňovaly s jejich diplomatickou autoritou jen v dílčím vztahu. Strůjci nového sovětského režimu stanuli od dvacátých let před úkolem vybudovat a obhájit velmocenské postavení státu, který ovládl, a zajistit jeho – a svůj vlastní – respekt na mezinárodním poli. Ten se mohl odvíjet buď od důvěry, nebo strachu. Ruští komunisté si byli velice dobře vědomi konfrontačního charakteru svého režimu a jeho ideologicky expanzivní povahy, bylo proto nezbytné posílit strukturu moci do míry, která umožňovala silový postup. Podmínkou bylo překonat vnitřní labilitu režimu a jeho ekonomickou a vojenskou slabost. Diplomacie se pak nemohla stát zdrojem silové politiky, ale jejím pouhým nástrojem a produktem.

Koncepce knihy si tak vynutila spojení výkladu „východiska“ směrů a vývoje zahraniční politiky sovětského Ruska v naznačené časové periodě se snahou o postizení obecného aspektu – mocenského vzestupu Sovětského svazu a jeho „cesty na výsluní“. Autor pojal zahraniční politiku sovětského Ruska jako specifický podklad nadřazené obecné tematické linii růstu velmocenské postavení Ruska – a tím ji vymezil i omezil zároveň.

Na využití středoevropské vazby Literova výkladu jsou přitom patrné některé nejistoty této podvojné koncepce. Právě pasáže věnované středoevropské politice sovětského Ruska můžeme vnímat jako příklad obratného, byť účelového postupu v zájmu prolnutí obou záměrů. Střední Evropa neměla dobově z pohledu vývoje sovětské diplomacie reálnou důležitost, která by ji stavěla na roveň západním státům. Přesto je jí v knize věnován značný prostor, a to nikoli jen s ohledem na posílení čtenářské přitažlivosti. Polsko a Československo sehrávaly ve strategii sovětské zahraniční politiky významnou roli až v době po druhé světové válce v éře sovětzizace tohoto areálu.⁸ Druhá válka pro tento proces pouze položila základy. Středoevropský areál představoval výrazný faktor a v posledku i příkladový model sovětské velmocenské politiky – v tomto smyslu měl prvořadou důležitost pro *druhý* výkladový plán Literovy knihy. Zvýraznění obou států jako zemí specifického zájmu sovětské diplomacie za světové války tak odpovídá právě účelově potřebě rozšířené koncepce „Cesty na výsluní“.

Koncept obou plánů však v knize zůstal nerovnovážený. Již zběžný pohled na rozložení obsahové struktury předkládané práce napovídá, že je výklad zahraniční politiky soustředěn do třicátých let a najmě do druhoválečného období. Teprve z pohledu této periody bylo možno využít důležitou roli středoevropského prostoru pro velmocenskou ambici sovětské diplomacie. Ale to je výsledek. Diplomacie, jak uvedeno, využívala předpoklady mocenského růstu, které byly zakotveny v procesech vnitropolitické a ekonomické stabilizace dvacátých let. Jinými slovy těžiště Literových výkladových rámců by měla mít v koncepci knihy odlišnou časovou orientaci. Jestliže je výklad zahraniční politiky sovětů soustředěn na přelom třicátých a čtyřicátých let, k době projevů nejen diplomatické, ale i vojenské zvýšené dominance Sovětského svazu, tedy bylo potřebou dostatečného výkladu druhého plánu – velmocenské aspirace impéria a režimu – soustředit se na léta dvacátá.

Autor však prvotní fázi formování vnitřních poměrů v ruské společnosti a politice neposkytl dostatek prostoru. Necelá třetina celkového rozsahu věnovaná vedle diplomatického vývoje rovněž všem vedlejším formativním aspektům velmocenského růstu se jeví pro

8 Jiří VYKOUKAL – Bohuslav LITERA – Miroslav TEJCHMAN, *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989*, Praha 2000.

dvacátá léta jako nedostatečná. Litera se vývoj této periody snažil řešit frontálně, postupným rozkrýváním vrstev diplomatického růstu doplňovaného o exkurzy vnitropolitického, ekonomického, ideového zaměření. Tento široký přístup má svá rizika a snaha o komprimovaný výklad v některých pasážích knihy tlumila jednu i druhou výkladovou linii. Tak se mohlo například stát, že ve stínu exkurzu do vnitropolitických a vnitrostranických debat druhé poloviny 20. let zanikly okolnosti výměny na postu ministra zahraničních věcí. Autor přivádí Maxima M. Litvinova namísto jeho předchůdce, Georgije V. Čičerina, jakoby bez souvislostí (s. 72).⁹ Čtenář zůstává v nejistotě, do jaké míry byla výměna na postu ministra zahraničí součástí oněch vnitropolitických tlaků, ač by se, z pohledu dějin diplomacie, mělo jednat o prvořadý údaj.

Nutno říci, že vnitřně hutný výklad neodlehčuje ani autorův styl, který místy naopak komplikuje plynulost čtení¹⁰ či nabourává logiku argumentace.¹¹ Bohužel v tomto ohledu nepomáhá ani redakční práce, která přehlížela jak stylisticky náročné pasáže, tak také patrné gramatické chyby.¹²

Ale vraťme se ještě jednou k záměrům knihy a její genezi. Literova práce je příznačná i v dalším ohledu. Česká věda po léta usilovně hledá model efektivního zhodnocení své vlastní práce. Obtížně řešitelné otázky pomnožných aktivit, násobných paralelních pracovišť uvnitř akademických struktur (univerzity – akademie, katedry na fakultách univerzit) jsou přenášeny na samotné vědce a formou různě přenastavovaných scientometrických modelů zvyšují tlak na vykazování efektivity jejich pedagogického, badatelského i autorského působení. Z tohoto tlaku následně plyne snaha o vícenásobné využívání jednotlivých koncepcí, témat a textů. Literova publikační řada je úctyhodná a vystavená na zřetelných tematických milnících. Přesto ani on se neubrání přelévání a prolínání témat mezi svými pracemi, jejich opakované přeformulování v různých konstelacích. Pozoruhodná je provázanost hodnoceného díla s knihou, na níž Litera rovněž participoval – obsažný *Zrod velmoci. Dějiny Sovětského svazu* zpracovaný kolektivem pod vedením Michala Reimana dva roky před samostatnou Literovou monografií, se soustřeďuje na stejné fáze vývoje sovětské říše v letech 1917–1945.¹³ Především byl ale v této knize využit totožný interpretační rámec. Rovněž výklad dějin je propojen logickými odkazy k velmocenským cílům a záměrům ekonomických, kulturních, politických a zahraničně politických reforem dané éry. Využití imperiálního působení Ruska jako podkladu k rozborům dílčích sfér ruského veřejného prostoru není ničím novým ani překvapivým.¹⁴ Rozpaky ale budí propojenost obou knih,

9 B. LITERA, *Cesta na výsluní*, s. 72

10 Tak např. tamtéž, s. 216: „Vojenské zabezpečení povstání bylo mimořádně slabé a zpočátku mělo ruční palné zbraně, těžké zbraně chyběly zcela, mělo je jen asi 5 % povstalců.“

11 Srov. tamtéž, s. 222–223: „Podle dohody měl mít Sovětský svaz 90 % vliv v Rumunsku a Velká Británie stejný 90 % podíl naopak v Řecku, obě mocnosti měly mít stejný 50 % podíl v Jugoslávii [...] Menšinový vliv Velké Británie, respektive Západu v Jugoslávii [...]“

12 „Sbližování Německa s jejím [...] nepřítelem“ (s. 59), „vymítit [...] všechen vliv“ (s. 233) ad.

13 Michal REIMAN a kol., *Zrod velmoci. Dějiny Sovětského svazu 1917–1945*, Praha 2013.

14 Za příklad může sloužit Longworthova práce, která je postavena právě na periodizaci velmocenského postavení Ruska – Philip LONGWORTH, *Russia's Empires. Their Rise and Fall from Prehistory to Putin*, London 2005.

jak autorská, tak koncepční. Je tomu tak zejména proto, že autor starší knihu v přehledu literatury své aktuální práce vůbec neuvádí. Navíc nelze stanovit míru provázanosti Literovy samostatné monografie s touto kolektivní prací, neboť v ní nebyl upřesněn podíl jednotlivých autorů na textu. Nevíme, které její texty připsat Literovi. Jeho *Cesta na výsluní* i tak vyvolává dojem, že pro ni autor převzal zmíněný široký výkladový rámec a svůj vlastní vypreparovaný výklad zahraničního směřování sovětského Ruska.

Ze čtenářského pohledu však není autorská snaha o vícenásobné využití tématu, ostatně dnes již standardní, podstatná. Čtenář má svá očekávání ke každému jednotlivému titulu, který je mu nabízen. Jakou knihu tedy autor a nakladatel předložili našemu soudu a čtenářově potřebě? Je to kniha, která má co nabídnout v druhém plánu svých účelů. Nepřináší a ani neměla ambici přinést komplexní či prohloubené vidění dějin sovětské diplomacie. Ale je smysluplná, zajímavá a přínosná v optice základního přehledu zahraniční politiky a náhledu na sovětskou diplomacii prostřednictvím středoevropského, československého a českého prizmatu. Nepřináší původní rozbor procesů velmocenského růstu, ale vychází z dříve zpracovaného schématu a přizpůsobuje jej specifickým vazbám. Přes uvedené dílčí nejistoty, i v tomto ohledu působí její podvojná koncepce logicky, přesvědčivě a – světytne.

Vratislav Doubek

Marek ŠMÍD

***Apoštolský nuncius v Praze. Významný faktor
v československo-vatikánských vztazích v letech 1920–1950***

Brno, CDK – Centrum pro studium demokracie a kultury 2015, 543 s.,
ISBN 978-80-7325-362-2.

V poslední době výrazně stoupla česká produkce k tématu česko-vatikánských vztahů, a to i k období 19. a 20. století.¹ Tento trend souvisí jak s rozšiřujícími se možnostmi stipendijních pobytů v Českém historickém ústavu v Římě, tak zejména s otevřením vatikánských archivů pro meziválečné období. Hranice nynějšího možného studia pramenů se dnes kryje s datem smrti papeže Pia XI., tedy 10. únorem 1939. To nyní v zásadě umožňuje studovat

1 Bádání v archívech se věnovala v obsáhlé míře publikace, jež vznikla pod vedením a redakcí Jaroslava Pánka. Viz Jaroslav PÁNEK a kolektiv, *Ad fontes. Český historický ústav v Římě (1994–2014) v kontextu českého bádání v Itálii a Vatikánu v 19.–21. století*, Praha – Roma 2014. Tématu zpracování moderních dějin československo-vatikánských vztahů se věnují mimo jiné z českých badatelů Pavel Helan, Jitka Jonová, Michal Pehr, Jaroslav Šebek či autor recenzované publikace Marek Šmíd. Viz Michal PEHR – Jaroslav ŠEBEK, *Československo a Svatý stolec. Od nepřátelství ke spolupráci (1918–1928)*, I. Úvodní studie, Praha 2012; Pavel HELAN – Jaroslav ŠEBEK (edd.), *Československo a Svatý stolec*, II/1. Kongregace pro mimořádné církevní záležitosti (1919–1925). Výběrová edice dokumentů, Praha 2013; Jitka JONOVÁ, *Kapitoly ze života Lva Skrbenského z Hříště pohledem Svatého stolce*, Uherské Hradiště 2013; Jaroslav ŠEBEK, *Papežové 20. století*, Řitka 2014; Marek ŠMÍD – Michal PEHR – Jaroslav ŠEBEK – Pavel HELAN (edd.), *Československo a Svatý stolec*, III. Diplomatická korespondence a další dokumenty (1917–1928). Výběrová edice, Praha 2015.

fondy, které se týkají celého období existence první Československé republiky a částečně také pomnichovské republiky druhé (1938–1939). Vytvořil se tím velký prostor k tomu, aby nejen církevní politika a diplomatické vztahy, ale i jejich reflexe do dalších sfér a událostí mohly být podrobeny dalšímu výzkumu. Z toho plynou nové interpretace, které mohou přispět k překonání stereotypních pohledů na papežskou politiku a na její poměr k našim zemím.

Jeden z produktů této vlny zájmu představuje publikace historika Marka Šmída, věnovaná významu a působení apoštolského nuncia v Československu. Osobám a působení papežských vyslanců se v minulosti věnovali zejména čeští badatelé o době raného novověku.² Šmídova práce je tak vítaný protějšek k výzkumu nunciů jako aktérů papežské diplomacie v místních církvích z pohledu moderních dějin. Autor vsadil na rozsáhlý heuristický průzkum a zúročil v tomto směru i své předchozí studie, které se zabývaly danou tematikou.³ V úvodu se mimo jiné zaměřil na otázky institucionální struktury a sestavil přehled základních úřadů římské kurie a jejich vzájemné vazby, aby vysvětlil diplomatické relace z pohledu Státního sekretariátu, tak i samotnou pozici apoštolského nuncia jako papežského diplomatického zástupce. V této souvislosti připomněl také vůdčí představitele kuriálních úřadů, kteří se ve své činnosti zabývali rovněž agendou ve vztahu k Československu.

V prvních kapitolách knihy autor seznamuje čtenáře s osobami nunciů a vymezuje zároveň několik oblastí, kterým se chce věnovat s ohledem na interakci nuncia s politickou reprezentací. Zabývá se tak významem navázání diplomatických vztahů se Svatým stolicem. Vysvětluje při tom složité peripetie církevní politiky prvorepublikového Československa, úkoly, které zde nuncius vykonával, k nimž mimo jiné patřilo řešení otázek utváření nových hranic diecézí, nominačního práva pro biskupská jmenování nebo budovní církevní správy na Slovensku. Formování církevní identity v nově ustaveném státě se z hlediska vnějších elementů navíc utvářelo pod vlivem změněných politických podmínek, jež přinesly novou formu vztahu církve a státu.⁴

2 Čeští badatelé zaměřují pozornost především na edičně náročné zpřístupňování raně novověké diplomatické korespondence papežských nunciů u císařského dvora z období let 1592–1628, jemuž se věnuje Československý, resp. Český historický ústav v Římě. Nejnověji vydal evropsky významné zprávy nuncia Antonia Caetaniho Tomáš Čermušák. Viz Tomáš ČERNUŠÁK (ed.), *Epistulae et acta Antonii Caetani 1607–1611*, Pars IV. September 1608–Junius 1609, Praha 2013.

3 Srov. např. Marek ŠMÍD, *Prezident Tomáš Garrigue Masaryk ve Vatikánských archívech v letech 1918–1929*, *Církevní dějiny* 3, č. 5, 2010, s. 39–50; TÝŽ, *Co skrývají vatikánské archívy k období první republiky let 1918–1929*, *Církevní dějiny* 4, č. 7, 2011, s. 55–62; TÝŽ, *Pohled na Jana Šrámka z papežského stolce v době první republiky*, in: Pavel Marek a kol., Jan Šrámek a jeho doba, Brno 2011, s. 218–228; TÝŽ, *Všeobecný strach Vatikánu ze svobodných zednářů v ČSR*, in: *Historica Olomucensia*, Sv. 40, 2011, s. 125–40; TÝŽ, *Co skrývají vatikánské archívy k období první republiky let 1929–1938*, *Církevní dějiny* 5, č. 10, 2012, s. 107–116; TÝŽ, *Marmaggiho aféra. Největší diplomatická roztržka mezi ČSR a Svatým stolicem v meziválečném období*, *Církevní dějiny* 7, č. 14, 2014, s. 40–49, TÝŽ, *Círviachio aféra v roce 1933. Konflikt, jenž opět hrozil přerušením diplomatických styků mezi Československem a Svatým stolicem*, *Církevní dějiny* 8, č. 18, 2015, s. 26–34.

4 Nejnověji k tématice protikatolických animozit v české společnosti v 19. a první polovině 20. století viz Stanislav BALÍK – Lukáš FASORA – Jiří HANUŠ – Marek VLHA, *Český antiklerikalismus*, Praha 2015.

Marek Šmíd sleduje také některé významné kauzy, které zasáhly do vztahu mezi papežstvím a československým státem, mimo jiné i známou Marmaggiho aféru z roku 1925, která znamenala ochlazení vzájemných styků. Šmíd nasměroval své interpretační úsilí také k poznání kontextů aféry kolem odstoupení arcibiskupa Františka Kordače v roce 1931. Je dobře, že autor zasadil své bádání k roli apoštolského nuncia, papežské politiky a její reflexe také do vnitropolitického dění v Československu. V tomto kontextu autor zmiňuje například Pribinovy oslavy v roce 1933, které povzbudily slovenský autonomismus. Obdobně Šmíd analyzuje problematiku prezidentské volby v roce 1935, do níž Vatikán zasáhl velmi významně. Jeho představitelé pragmaticky podpořili Edvarda Beneše, který pro ně byl čitelnějším politikem, než jeho protikandidát Bohumil Němec. Stalo se tak už vzhledem k častým kontaktům, jež Beneš jako ministr zahraničí udržoval s vatikánskou diplomacií. Velmi dobře jsou v knize popsány události krizového roku 1938, resp. hodnocení mnichovské dohody z pohledu Vatikánu, přičemž autor tyto události také zasazuje do širšího mezinárodního politického kontextu.

V dalších pasážích knihy se Šmíd soustřeďuje na ingerenci nuncia do náboženských záležitostí, související s prosazením reformního proudu a se vznikem církve československé, se svatováclavskými slavnostmi v roce 1929, či celostátním katolickým sjezdem v roce 1935. V těchto částech bych očekával větší pozornost biskupským jmenováním, než je autorem zmíněna, protože právě nuncius hrál (a dosud hraje) při výběru místního episkopátu podstatnou roli. Vatikánské archivy nabízejí k této tématice poměrně dost materiálu.⁵

V poslední části knihy najdeme pasáže, jež jsou věnovány zejména logistickým otázkám nunciova působení (budova nunciatury a problémy zabezpečení jejího chodu po materiální stránce), každodennímu životu papežského vyslance, včetně zachycení jeho životních nákladů. Velkou pozornost autor soustředil po právu také na český okruh spolupracovníků nunciatury a na další diplomatický personál na pražské nunciatuře. Českému čtenáři jsou jeho jména vesměs neznámá. Přitom se mnohdy jednalo o významné duchovní a v případě Itálií i o kuriální činovníky, kteří pak pokračovali v kariérách na důležitých místech. Významnou postavou byl zejména pozdější kardinál Giovanni Panico (1895–1962), který po odchodu z naší metropole v roce 1935 působil v mnoha zahraničních misích Vatikánu. Šmíd se snažil vysvětlit také význam nunciových cest po Československu a do Říma. Ty jsou však podle mého názoru vylíčeny příliš podrobně na úkor jiných témat, kterým se taková pozornost nedostala.

Práce zahrnuje období let 1920 až 1950. Kniha se tedy zabývá také obdobím války a situací po nástupu komunistického režimu. Tehdy byly v souvislosti s událostmi kolem čichoštského zázraku a s vystupňovanou proticírkevní perzekucí vzájemné vztahy na oficiální úrovni přerušeny na čtyřicet let. Pro období po roce 1939 již nemáme možnost zkoumat původní materiál papežské diplomatické proveniencie, autor proto vedle literatury využil zejména dokumenty z Archivu ministerstva zahraničí, či z německého fondu Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes.

5 Materiály z vatikánských archivů k této problematice využila například Jitka Jonová ve studii, jež se zabývala otázkou jmenování litoměřických biskupů (viz Jitka JONOVÁ, *Problematika jmenování a postavení biskupů německé národnosti v českých diecézích pohledem Svatého stolce*, *Studia theologica* 16, č. 3, 2014, s. 133–147.)

Nové poznatky určitě přinese možnost detailního studia ve vatikánských archívech poté, co se otevrou například fondy z archívu Státního sekretariátu k válečným událostem. Díky nim bychom mohli lépe zdokumentovat vztah papežské politiky k situaci v protektorátu a především k Tisově administrativě na Slovensku. To je důležité zejména z hlediska objasnění válečné situace Svatého stolce i komplikací, které provázely opětovné navazování diplomatických styků mezi naší vládou a Vatikánem v době války a zejména po osvobození. Otevření archívů by mohlo vnést také více světla do otázek týkajících se reakce Vatikánu na protizidovskou perzekuci. Šmídovu knihu vhodně doplňuje příloha v podobě několika dokumentů z proveniencie vatikánských archívů, které přinášejí mimo jiné reflexe o stavu katolicismu i interakce církve a společnosti v meziválečném období.

Z metodického a koncepčního hlediska spočívá text Šmídovy knihy především v deskripci faktografických údajů. Autorovi však při ní často schází nadhled, který by ze sumy pramenných informací vytvořil syntetizující, souhrnnější pojatou interpretaci dějů. Syntetizující přístup bych ocenil zvláště pro základní charakteristiku moderního papežství po první světové válce. Doba mezi dvěma světovými válkami totiž vytváří důležitý předpoklad pro pozdější recepci modernizačních trendů ve vztahu církevních kruhů k moderní společnosti.⁶

Za pontifikátu papeže Pia XI. (1922–1939) najdeme mnohé ambivalence. Na jedné straně papež řídil církev v duchu totální podřízenosti centrálnímu vedení, na druhé straně ho obava z ideové infiltrace katolické věrouky vedla k tomu, že se rozhodně postavil proti oběma totalitním režimům, nacionálnímu socialismu i komunismu, přičemž odporoval rovněž italskému fašismu. Marek Šmíd zmiňuje na několika místech důležitost Katolické akce, ale dále tuto problematiku nerozvádí. Papežem propagovaná Katolická akce, ačkoli se jednalo o nepolitický typ angažovanosti věřících, se totiž výrazně promítla i do politického směřování katolíků, zejména intelektuálních elit a představitelů mládežnických uskupení.⁷

6 K tématu nároků papežství viz Yves CHIRON, *Pio XI. Il Papa dei Patti Lateranensi e dell' opposizione ai totalitarismi*, Milano 2006; Patrizio FORESTA, *Der „katholische Totalitarismus“. Katholizismus und Moderne im Pontifikat Pius XI.*, in: Manuel Franzmann – Christel Gärtner – Nicole Köck (Hrsg.), *Religiosität in der säkularisierten Welt. Theoretische und empirische Beiträge zur Säkularisierungsdebatte in der Religionssoziologie*, Wiesbaden 2006, s. 177–198. K šíření pokusů o teologickou obnovu během Piova pontifikátu viz Gerd-Rainer HORN, *Western European Liberation Theology 1924–1959. The First Wave*, Oxford – New York 2008. Nejnovější výsledky bádání k působení Pia XI. srov. *La Sollecitudine ecclesiale di Pio XI: alla luce delle nuove fonti archivistiche. Atti del convegno internazionale di studio*, Città del Vaticano, 26–28 febbraio 2009. A cura di Cosimo Semeraro, Città del Vaticano 2010.

7 Tématem politizace Katolické akce se zabývá kupříkladu německý historik Klaus Große Kracht působící na univerzitě v Münsteru. Viz Klaus Große KRACHT, *Von der „geistigen Offensive“ zur neuen Unauffälligkeit. Katholische Intellektuelle in Deutschland und Frankreich (1910–1960)*, in: Friedrich Wilhelm Graf – Klaus Grosse Kracht (Hg.), *Religion und Gesellschaft. Europa im 20. Jahrhundert*, Oldenburg 2007, s. 223–246; K. G. KRACHT, *Französische Katholiken vor der politischen Herausforderung: Die Katholische Aktion in Frankreich in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*, in: Arnd Bauerkämper – Jürgen Nautz (Hg.), *Zwischen Fürsorge und Seelsorge. Christliche Kirchen in den europäischen Zivilgesellschaften seit dem 18. Jahrhundert*, Frankfurt

Autor si zde neklade hlubší otázky týkající se významu nových papežských strategií, které se uplatňovaly v meziválečné době. Nedostává se zde prostoru ani k vysvětlení, jak nuncius reflektoval kondici českého katolicismu. Chybí zde také propracovanější přístup k národnostním otázkám, které byly v mnohonárodním Československu mimořádně citlivou záležitostí. Závažnosti dopadů národnostní otázky na celkovou situaci československého státu však v knize podle mého soudu nebyla věnována adekvátní pozornost (je však třeba ocenit, že autor poměrně rozsáhle pojednal o česko-slovenském církevním stýkání a potýkání).

Ve druhé polovině třicátých let totiž navíc dochází k zásadním zvratům, jež ovlivňují vatikánskou politiku před vypuknutím druhé světové války. Vatikan totiž velmi ostře kritizoval nacionalizaci církevního spektra a vystupoval i proti pronikání nacistické ideologie do církevních řad. V prosazování těchto zásad hrál významnou úlohu také nuncius, protože československý stát měl v tomto ohledu specifické postavení vzhledem k početné německé minoritě. Detailnější pohled by si zasloužila taktéž druhá republika, vzhledem k tomu, jak se v pomnichovské atmosféře razantně měnily nejen politické, ale také ideové diskursy, protože katolicismus se do obsazení zbytku českého území nacisty v březnu 1939 stává důležitým segmentem nové státní i národní ideologie.

Určitý problém členění knihy představuje rovněž fakt, že se témata, autorem zvolená k analýze role papežského nuncia, překrývají. Nelze jednoznačně určit, jaké téma je náboženské a jaké politicko-sekulární, protože obě dvě sféry se nejen v Československu, ale i v řadě evropských zemí vzájemně prostupovaly a těžko je lze striktně ohraničit.

Přes zmíněné výhrady je možno označit práci Marka Šmída za velmi potřebný krok k prohloubení znalosti o československo-vatikánských vztazích. Šmídova zjištění se nedají omezit jen na církevní sféru. Vztah k nunciatuře ovlivňoval i politickou atmosféru československého státu, nalezneme v něm kulturní dopady i důležité intelektuální přesahy.

Jaroslav Šebek

Matthias GAFKE

Heydrichs Ostmärker. Das österreichische Führungspersonal der Sicherheitspolizei und des SD 1939–1945

Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft 2015, 329 s., ISBN 978-3-534-73905-9.

Výzkum nacistických zločinů a holocaustu jako jejich nejvýznamnějšího jádra se dlouho zaměřoval na oběti pronásledování a vraždění, případně na byrokratický systém, v jehož rámci tato hrůza probíhala. Zhruba od poloviny devadesátých let 20. století (symbolická, nikoliv však iniciační pro to byla mezinárodní diskuse o Goldhagenově knize o Hitlerových ochotných popravčích) se pozornost stále více zaměřuje také na pachatele těchto zločinů.

a. M. 2009, s. 155–174. Z rakouského pohledu vyšla nedávno obsáhlá monografie od Niny Kogler, která je originální v tom, že vedle duchovního a politického aspektu postihuje také aspekt genderový (viz Nina KOGLER, *GeschlechterGeschichte der Katholischen Aktion im Austrofaschismus. Diskurse – Strukturen – Relationen*, Wien–Berlin–Münster 2014.

Nejde jen a v prvé řadě o „provádějící“ vrahy první linie, i když diskuse o nich a jejich charakteristice tento směr bádání vlastně otevřela, nýbrž stále více o iniciátory, organizátory a celý vedoucí personál nacistických zvěrstev. Z nich až do té doby zůstával v popředí pozornosti vlastně jen Aldolf Eichmann. Jeho spíše matný a nudný „portrét“ pedantsky banálního vraha od psacího stolu byl nadto v nemalé míře znetvořen sebeinscenací při jeruzalémském procesu v roce 1962. Po dlouhá desetiletí – a to i v mezinárodním výzkumu – panovala (chtěná) představa, že vedoucí nacisté, personál klíčových úřadů, ale i protagonisté nacistického režimu např. na univerzitách byly prakticky bez výjimky odborně neschopné, druhořadé a v principu kriminální osobnosti, které se do vedoucích pozic dostaly právě jen díky hnědému režimu.

Tyto názory se udržely až do devadesátých let, kdy důkladné biografické a prosopografické práce Ulricha Herberta, Jense Banacha, Michaela Wildta či Petra Longericha radikálně proměnily panující diskurz a doložily něco zcela jiného:¹ Ti, kdo pomohli Hitlerovu režimu k moci a poté se na klíčových postech snažili ovládnout, podřídit a v nemalé míře vyvraždit celou Evropu, byli ve své většině dobře vzdělaní, společensky etablovaní a úspěšní, ideologicky motivovaní mladí mužové, bezpečně zasazení v mocensky významných pozicích dobové společnosti. Mimořádnou pozornost (zdaleka nejen) těchto badatelů začal přitahovat Reichssicherheitshauptamt (RSHA, Hlavní říšský bezpečnostní úřad), tedy „centrála teroru“, v níž Himmler s Heydrichovou a Kaltenbrunnerovou podporou spojil Sipo (Sicherheitspolizei) s bezpečnostní službou SS (Sicherheitsdienst SS, čili SD) a koordinačně je propojil s Gestapem. Vznikl „elitní“ úřad o třech tisících osobách, jehož náplní bylo provádění a koordinování represí a likvidace židů všude, kam sahala nacistický režim.

Práce mladého drážďanského historika Matthiase Gafkeho se v tomto kontextu zaměřila na dosud neprobádaný segment problematiky, totiž na významné představitele RSHA, kteří pocházeli z Rakouska. Autor sestavil soupis čtrnácti set vyšších funkcionářů RSHA (od šéfů referátů výše – s. 17) a velitelů, resp. zástupců velitelů policejních jednotek či RSHA podřízených vraždících „Einsatzkomand“. Z nich pak autor vybral osoby, které se narodily na území na území bývalé c. a k. monarchie. Vznikl vzorek jednapadesáti osob, které se staly předmětem bližšího výzkumu. Ten proběhl ve dvaadvaceti archívech v Německu, Rakousku, Česku, na Slovensku a v Lotyšsku. Výsledky Gafke zpracoval do podoby (dvojstupňové) kolektivní biografie, v níž sledoval otázky sociálního původu, politické socializace, světonázorové orientace, osobního zapojení do vyražďování židů, ale také poválečné osudy či dokonce kariéry jednotlivých zkoumaných osob.

Kniha je rozdělena do tří velkých oddílů. První se obírá „typologií rakouské funkční elity Sipo a SD“. Autor se tu na základě shromážděného biografického materiálu nejprve zabývá generační sounáležitostí „Heydrichových mužů“ a zjišťuje, že polovina z nich se

1 Ulrich HERBERT, *Werner Best – Radikalismus, Weltanschauung und Vernunft*, Berlin 1997; Jens BANACH, *Heydrichs Elite: das Führerkorps der Sicherheitspolizei und des SD 1936–1945*, Paderborn-München-Wien-Zürich 1998; Michael WILDT, *Generation des Unbedingten. Das Führungskorps des Reichssicherheitshauptamtes*, Hamburg 2002; Peter LONGERICH, *Heinrich Himmler. Biographie*, München 2008. Ohlas těchto prací je ohromný – svědčí o tom jak opakovaná vydání v Německu (např. Herbertův Best vyšel 2016 již pošesté), tak řada překladů.

narodila v první dekádě století a dalších 30 % bylo ještě o něco mladší. Znamená to, že na počátku války, resp. při vytvoření RSHA, patřilo 80 % z nich do kategorie třicátníků. Již Wildtovy a Banachovy knihy podrobně doložily, že personál RSHA pocházel z vyšší střední třídy (z rodin inteligence a úřednictva) a měl vysoce nadprůměrnou vzdělanostní úroveň. Pro zkoumané „Rakušany“ to platilo ještě výrazněji: 88 % jich mělo maturitu a studovalo vysokou školu, přičemž více než tři čtvrtiny vzorku dosáhly – většinou právnického – doktorátu. Polovina sledovaných osob sloužila již v meziválečné době u policie. Charakteristické pro ně bylo, že to byli antisemité, kteří ještě před vstupem do nacistických (po zákazu NSDAP a nacistických organizací v Rakousku roku 1933 ilegálních) organizací působili v pravicově radikálních studentských a sportovních spolcích.

Druhý oddíl knihy je věnován vzniku a vývoji SS, založení SD,² stručné informací o Sicherheitspolizei, zřízení RSHA a konečně o inspektorech a velitelském sboru těchto bezpečnostních jednotek. Jádrem knihy (s. 103–248) je její čtvrtý oddíl, který sleduje bez nadsázky monstrózní zločinné kariéry šesti nejvýznamnějších a typově charakteristických rakouských „Weltanschauungstäter“, čili pachatelů z ideologického přesvědčení. Nejvýznamnějším z nich byl Ernst Kaltenbrunner, v letech 1943–1945 šéf RSHA.³ Krátká pátá kapitola pojednává nejprve o konci války, který (až na šest osob) přežila většina zkoumaných Heydrichových mužů ve zdraví, resp. v pěti případech vyřešila svoji situaci odchodem do zamoří. Následně autor popisuje poválečné osudy zbylých čtyř desítek sledovaných osob. Až na skvělou ministerskou kariéru Gustava Jonaka ve Stuttgartu a na popravu Kaltenbrunnera, Glasera a Stricknera Američany vedli pánové spíše skromný, justici jen zpočátku, resp. posléze již výjimečně rušený život. Po závěrečném shrnutí následuje cenná příloha s jednapadesáti biogramy všech zkoumaných osob (s. 269–309). Po ní autor nabídl ještě seznam zkratk a soupis citovaných pramenů i literatury, kupodivu však zapomněl na – v kontextu tématu velmi významné – rejstříky: jeho kniha bohužel postrádá jak osobní, tak geografický index.

Zásadní otazník při četbě Gafkeho knihy vyvstává jednak při vysvětlování autorovy motivace k tomuto, z jeho pohledu průlomovému výzkumu, jednak a především při úvahách nad jeho vymezením vzorku a poté vyvozováním společných charakteristik zkoumaných „Ostmärker“, jinými slovy nacistických Rakušanů. Kniha, ač obhájena jako disertace, je cíleně koncipována popularizačně, tedy tak, aby srozumitelně oslovila co nejširší okruh čtenářů a široce jim vyložila vše, co s tématem – alespoň volně – souvisí nebo také nesouvisí (výklad, proč se za napoleonských válek staly chrpy symbolem pruského němectví je toho

2 Srovnej: Carsten SCHREIBER, *Elite im Verborgenen. Ideologie und regionale Herrschaftspraxis des Sicherheitsdienstes der SS und seines Netzwerkes am Beispiel Sachsens* (= Studien zur Zeitgeschichte, Bd. 77), München 2008.

3 Gafke se tu opírá především o biografii: Peter BLACK: *Ernst Kaltenbrunner – Vasall Himmlers. Eine SS-Karriere*, Paderborn 1991, kterou doplňuje materiálem z vlastních výzkumů. Autor kupodivu neuvádí závažnou edici: Tuvia FRIEDMAN (ed.), *SS-Obergruppenführer Ernst Kaltenbrunner Chef des Reichs-Sicherheits-Hauptamtes RSHA in Berlin 1943–1945: eine dokumentarische Sammlung von SS-Dokumenten*, Haifa 1995, a nezmiňuje ani knihu: Wolfgang GRAF, *Österreichische SS-Generäle. Himmlers verlässliche Vasallen*, Klagenfurt–Ljubljana–Wien 2012.

exemplárním příkladem). K této popularizující tendenci zřejmě patří, že autor používá v textu nacistickou terminologii „normálně“, tj. bez jakéhokoliv distancování se od ní nebo kladení těchto pojmů alespoň do uvozovek.⁴ Motivací výzkumu a knihy, k níž se autor opakovaně explicitně vrací, je pak dokázat Rakušanům, že byli plnohodnotnými podílíky na nacistických zločinech a že konečně musí opustit (dodejme, že spojenci roku 1943 cíleně formulovanou) mytizovanou lež, že Rakousko bylo Hitlerovou „první obětí“.

Problémem je, že takové úsilí by bylo jistě relevantní na přelomu osmdesátých a devadesátých let, nebo do jisté míry snad ještě o dekádu později za Schüsselovy černomodré vlády, sotva však dnes. Již od konce osmdesátých let rakouští historikové – jmenován budiž především Gerhard Botz,⁵ Gernot Heiss⁶ nebo z mladších Oliver Rathkolb⁷ či Michael John⁸ – nacistickou kapitolu rakouských dějin intenzivně – nejen občansky a publicisticky – badatelsky tematizovali a předložili k ní řadu závažných monografií i výsledků velkých, zejména na pronásledování rakouských židů zaměřených edičních projektů. Trvalým a vážným problémem ovšem je, že němečtí historikové dodnes berou rakouskou produkci na vědomí méně než zřídka. Gafke je toho exemplárním příkladem. Skutečnost, že nezná ani – populární, čtenářsky úspěšnou, opakovaně vydávanou a pozitivně i v USA recipovanou – knihu Olivera Rathkolba o rakouské poválečné „paradoxní republice“, kde je k dané tematice brilantní kapitola o „současných minulostech“, svědčí o jeho naprosté nekompetenci v této oblasti.⁹

4 V tomto rámci autor používá v textu také – nevyznačené – citáty z archivního materiálu, a to včetně nacistické smýšlení dokládajících dobových stručných autobiografií žadatelů o vstup do strany či do SS. Tak např. v biogramu nadšeného veřejného propagátora nacismu, gymnaziálního profesora chemie dr. Lehmana, čteme, že na vojně mu nebyl povolen vstup do důstojnické školy, později byl v důsledku své politické činnosti překládán ze školy na školu, takže „aby se vyhnul dalším šikanám, rozhodl se v roce 1937 opustit Československo“ (s. 291).

5 Gerhard BOTZ, *Wien vom „Anschluss“ zum Krieg. Nationalsozialistische Machtübernahme und politisch-soziale Umgestaltung am Beispiel der Stadt Wien 1938/39*, Wien 1978; TÝŽ, *Nationalsozialismus in Wien. Machtübernahme, Herrschaftssicherung, Radikalisierung 1938/39*, Wien 1988 (další vydání 2008, 2011); Gerhard BOTZ (ed.), *Kontroversen um Österreichs Zeitgeschichte. Verdrängte Vergangenheit, Österreich-Identität, Waldheim und die Historiker*, Frankfurt am Main 1994, (²2008); TÝŽ (ed.), *Schweigen und Reden einer Generation. Erinnerungsgespräche mit Opfern, Tätern und Mitläufern des Nationalsozialismus*, Wien 2005 (druhé, rozšířené vydání 2007).

6 Gernot HEISS – Siegfried MATTL – Sebastian MEISSL – Edith SAURER – Karl STUHLPFARER, *Willfährige Wissenschaft. Die Universität Wien 1938 bis 1945* (= Österreichische Texte zur Gesellschaftskritik 43), Wien 1989; Gernot HEISS – Margarete GRANDNER – Oliver RATHKOLB (ed.), *Zukunft mit Altlasten. Die Universität Wien 1945 bis 1955*, Wien – Innsbruck 2005.

7 Sebastian MEISSL – Klaus Dietrich MULLEY – Oliver RATHKOLB (edd.), *Verdrängte Schuld, verfehlte Sühne. Entnazifizierung in Österreich 1945–1955*, Wien 1986.

8 Srovnej především: Daniela ELLMAUER – Michael JOHN – Regina THUMSER, „Arisierungen“, *beschlagene Vermögen, Rückstellungen und Entschädigungen in Oberösterreich* (= Veröffentlichungen der Österreichischen Historikerkommission. Vermögenszug während der NS-Zeit sowie Rückstellungen und Entschädigungen seit 1945 in Österreich, Band 17/1), Wien – München 2004.

9 Oliver RATHKOLB, *Die paradoxe Republik. Österreich 1945–2005*, Wien 2005, s. 363–406; TÝŽ, *The paradoxical republic. Austria 1945–2005*, New York 2010.

O témž ostatně hovoří i jeho specifické vymezení tématu, resp. práce s materiálem. Skutečnost, že autor vzal za základ výběru osob do zkoumaného souboru místo narození a nikoliv místo socializace v habsburské monarchii, mu dovolila eliminovat z výzkumu Adolfa Eichmanna,¹⁰ který se do rakouského Lince přistěhoval až ve věku osmi let z Německa. Přitom právě zcela nevzdělaný, z nižší společenské vrstvy pocházející Eichmann (otec byl účetní v městském dopravním podniku) byl po dlouhou dobu považován za „typického“ představitele nejvýše postavených nacistických vrahů a stal se tedy základem stereotypu, kvůli němuž se Gafke opakovaně vysmívá Eugenu Kogonovi, Raulu Hilbergovi a dalším badatelům prvé – zakladatelské – poválečné generace.

Na druhé straně drážďanský badatel jaksi zapomněl, že do rakouské monarchie kdysi patřily i české země. (Autor topografií střední Evropy prostě neovládá, stačí říci, že např. Jihlavu na s. 309 situuje do Čech.) Dvanáct (23,5 %) z Gafkem zkoumaných „Rakušanů“ byli rodáci z Čech, Moravy a Slezska. Znamená to, že ve zkoumaném souboru zůstává jen 39 místem narození „skutečných“ Rakušanů. Nabízí se proto – autorem ovšem nepoložená – otázka, proč vlastně byla „Ostmark“ jako místo původu funkcionářů RSHA v jejich mase tak výrazně málo reprezentována? A do jaké míry mohou být zjištění, učiněná na tak malém vzorku vůbec průkazná? Autor nadto vyhodnotil shromážděný materiál jen velmi povrchně a např. si vůbec si nepoložil otázku regionálního původu v Rakousku narozených funkcionářů RSHA a Gestapa. Dvanáct z nich, tedy bezmála třetina, se narodila ve Vidni. Tou, konkrétně vídeňským policejním sborem, prošla i řada dalších osob vzorku. Hrála specifická situace tohoto ideově rozpolčeného města („rudá Vídeň“) s velikou židovskou menšinou po roce 1918 v tomto ohledu nějakou katalytickou roli?

Z dvanácti Heydrichových mužů, narozených v českých zemích (při této kvótě by se autorovi již vyplatil intenzivnější výzkum v archívech České republiky, než jen zcela letmá nahlédnutí do Archivu bezpečnostních složek Ministerstva vnitra), tu byla polovina opravdu jen narozena. Nejpozději v době dospívání, resp. v kontextu s vyústěním světové války se tito mladí, radikální muži (JUDr. Humbert Achamer-Pifrader, Reiner Gottstein, JUDr. Rudolf Mildner, Dr. Fritz Rang, JUDr. Alfred Trenker a JUDr. Josef Witiska) již socializovali v Německu nebo v Rakousku. Další čtyři – přesvědčení a aktivní mladí nacisté (Erwin Hinrich, JUDr. Gustav Jonak, RNDr. Robert Lehmann a Adolf Puchta) – uprchli z Československa v období mezi zákazem DNSAP v roce 1933 a rokem 1937 přímo do Německa. Ve vzorku jsou ale i takové výjimky, které v českých zemích – při soustavné spolupráci s SD – žily až do Mnichova. Muži posledních dvou skupin byli tedy mentálně utvářeni specifickým prostředím sudetoněmeckého pohraničí či opozicí vůči republice. Jako reprezentanty rakouské společnosti je opravdu nelze vnímat.

To platí např. o ve Smržovce na Jablonecku roku 1896 narozeném, až do roku 1938 v československé armádě sloužícím majorovi Rudolfovi Fuhrmannovi (s 277n.). Ten od roku 1935 spolupracoval s drážďanským Abwehrem, roku 1936 vstoupil do (v Československu ilegální) NSDAP, roku 1940 se stal vedoucím zpravodajského referátu VI B 1 v RSHA a roku 1941 přešel do pražské Škodovky, kde záhy usedl do ředitelského křesla. Roku 1945

10 K němu srovnej nejnověji: David CAESARANI, *Eichmann. His Life and Crimes*, London 2004.

sice byl v Praze odsouzen na doživotí, ale již roku 1956 mohl pokojně odjet do Západního Německa. Podobně nelze za Rakušana považovat ani JUDr. Viktora Schmidta (s. 301n.), narozeného roku 1904 na předměstí Karlových Varů, vystudovavšího v Praze a (již v době působení jako advokát v Mariánských Lázních) od roku 1934 externího spolupracovníka SD. Ten po angažmá v řadách SS v Praze v letech 1939–1942 převzal roku 1944 řízení SD v Budapešti a na čas se tak podílel na likvidaci maďarských židů. V Linci roku 1945 mu – taktéž na čas – změněná identita umožnila nastartovat klidný život v poválečném Rakousku, přesto je ho však nutno považovat spíše za reprezentanta sudetských Němců.

Při všech svých chybách a problémech je Gafkeho kniha významným podnětem pro českou historiografii, aby se systematictěji a v nadregionálním kontextu zabývala nacistickou kapitolou dějin „sudetských Němců“.¹¹ Mnozí z těch, kteří odešli hned po roce 1918 do Německa nebo Rakouska, se za druhé světové války vrátili (např. Josef Witiska působil roku 1941 ve vedení pražského gestapa a o rok později se podílel na přípravě vyvraždění Lidic), jiní organizovali exterminaci židů na Slovensku nebo v Maďarsku, případně na Ukrajině.¹² Ve srovnání s rakouskými kolegy jsme na tomto badatelském poli zatím vykonali poměrně málo.

Jiří Pešek

Lars LÜDICKE

Constantin von Neurath: eine politische Biographie

Paderborn, Schöningh Verlag 2014, 705 s., ISBN 978-3-506-77838-3.

Constantin von Neurath (1873–1956) je v českém historickém, povědomí zakotven výhradně jako první říšský protektor, jako vlastně nepříliš výrazný předchůdce Reinharda Heydricha. V německém a evropském kontextu je ale von Neurath vnímán daleko spíše jako poslední ministr zahraničí výmarské republiky a jako první – dlouholetý a aktivní – ministr zahraničí Hitlerův. Až v únoru, resp. reálně v březnu 1938 po anšlusu Rakouska, na jehož přípravě a bezchybném provedení se mimořádně aktivně podílel, byl svobodný pán von Neurath – člen strany a držitel zlaté pamětní medaile NSDAP, honorární Gruppenführer SS – nahrazen v ministerské funkci svým dlouholetým a agresivním rivalem: Joachimem von Ribbentropem.

Následovala roční pauza účasti v klíčových úřadech říše: optikou zápisků Neurathovy manželky to byl dokonce rok exministra traumatizovaného čekání v ústraní bez pravidelného kontaktu s Adolfem Hitlerem. Zároveň to ovšem byl rok vyplněný Neurathovým působením ve funkci „prezidenta tajné kabinetní rady“ (Srovnej s. 551. Co to bylo za orgán a s jakou pravomocí, autor nevysvětluje, omezuje se na pouhé dílčí zmínky. Připomíná nicméně, že se Neurath k této funkci hlásil ještě roku 1943.). Neurath se v roce 1938 významným způsobem

11 V tomto kontextu je třeba připomenout práci: Stanislav BIMAN, *Kdo byl kdo v Říšské župě Sude-ty 1938–1945. Biografická příručka*. Sv. 1. A–B, Ústí nad Labem 2003; TÝŽ (ed.), *Kdo byl kdo v Říšské župě Sudety. Biografická příručka A–Z*, CD-ROM ISBN 978-80-254-3039-2.

12 V tomto kontextu je třeba jmenovat alespoň: Lenka ŠINDELÁŘOVÁ, *Die Einsatzgruppe H in der Slowakei 1944/45*, Darmstadt 2013.

podílel jednak na přípravě a diplomatickém krytí „anšlusu“ Rakouska, jednak na přípravě a poté zejména na (pro Hitlera úspěšném průběhu a výsledku) Mnichovské konferenci. Kontaktů s „vůdcem“ měl tedy nadále poměrně dost.

V předvečer okupace zbytkového Československa se pak Hitler opět rozvzpomněl na věrného zastávce ideje nutnosti říšské imperiální expanze, povolal ho do úzkého kruhu svých rádců a 17. března jmenoval říšským protektorem pro Čechy a Moravu. V této – z Hitlerova pohledu spíše reprezentativní než politické – funkci, kterou ovšem von Neurath chápal jako paralelu postavení britských místokráľů v Indii, tedy jako pozici nejvyššího zástupce koloniální moci, pak starý, původem württemberský představitel nacionálně konzervativní říšské šlechty působil do 27. září 1941. Tehdy, čtvrt roku po nacistickém přepadu Sovětského svazu, byl údajně příliš měkký, osmašedesátiletý protektor bez varování poslán na zdravotní dovolenou. Nahradil jej Reinhard Heydrich, který se od prvního dne stylizoval jako řízný nacionální socialista, vyslaný zjednat pořádek v zemi, kde se dosud jen „neurathovalo“. Neurath byl definitivně penzionován roku 1943 a za věrné služby obdržel generálskou hodnost Obergruppenführera SS.

Po válce byl Neurath Američany zatčen a roku 1946 postaven před norimberský tribunál jako válečný zločinec. K vlastnímu i celoněmeckému ohromnému překvapení byl tento „poctivý a čestný gentleman ze staré školy“ uznán vinným ve všech bodech obžaloby. Na rozdíl od Göringa, Jodla, Keitela, Ribbentropa a Rosenberga však – zásluhou amerického a francouzského soudce, kteří se prosadili proti rusko-britskému páru kolegů – nebyl popraven. Obdržel pouze trest patnáct let vězení, které si pak spolu s dalšími šesti nacistickými prominenty odpykával ve Spandau.

V listopadu 1954 byl Neurath na ruský popud – v rámci sovětského pokusu o získání sympatií německých nacionálně konzervativních kruhů, resp. boje Moskvy proti „pařížským dohodám“ a proti „západní integraci“ Spolkové republiky – neočekávaně a bez jakýchkoliv formalit propuštěn na svobodu.¹ Jako konečně osvobozená „nevinná oběť spojenecké zvlůle“ byl pak nadšeně pozdravován špičkami Spolkové republiky (pozdravné dopisy mu poslal kancléř Adenauer i prezident Heuss) i širokou veřejností. Jeho pohřeb se roku 1956 proměnil ve velkolepou masovou oslavu německé říšské kontinuity – mj. za symbolické účasti staré šlechty, buršensářů a opět vládních představitelů (kondolenci zaslal státní sekretář Hallstein v zastoupení spolkového ministra zahraničí von Brentana).

Lars Lüdicke, který Neurathovu politickou biografii napsal jako disertaci na postupimské univerzitě, není ve výzkumu nacistické zahraniční politiky žádným nováčkem. Má vedle řady studií od roku 2009 na kontě stručnou knižní syntézu dějin nacistické zahraniční politiky pro celé období 1933–1945,² především však se jako člen rozsáhlého týmu významně podílel na zpracování proslulé i zuřivě kritizované rozsáhlé analýzy

1 Lars LÜDICKE, *Das Spandauer Kriegsverbrechergesängnis und die »Hohe« Politik. Anmerkungen zur Entlassung Constantin von Neuraths im November 1954*, in: Michael BIENERT – Uwe SCHAPER – Andrea THEISSEN (edd.), *Die Vier Mächte in Berlin. Beiträge zur Politik in der besetzten Stadt*, Berlin 2007, s. 197–216.

2 L. LÜDICKE, *Griff nach der Weltherrschaft. Die Außenpolitik des Dritten Reiches 1933–1945* (= *Deutsche Geschichte im 20. Jahrhundert*, Band 8), Berlin 2009.

nacistické i postnacistické západoněmecké zahraniční politiky v knize *Das Amt*, kam napsal řadu pasáží právě pro situaci třicátých let.³

Autor předložil čtenářům rozsáhlou, spíše deskriptivní než analytickou, široký proud německé zahraniční politiky, tedy zdaleka nikoliv jen Neurathovy aktivity sledující, striktně chronologicky uspořádanou biografii muže prostředních vlastností a kvalit. Ten se ex post stylizoval (a starší německou i americkou literaturou tak byl také pojmán) jako pouhý diplomat, tedy jako rozkazy vykonávající úředník. Lüdicke podrobně dokládá, že Neurath byl ve skutečnosti „aktér“: klíčová figura, která dokázala přebudovat německou republikánsko-nacionalistickou zahraniční politiku a ministerský i diplomatický aparát v účinný nástroj Hitlerovy mocenské expanze, vyrabování Evropy a návazně holocaustu. Autor postuluje (s. 13), že nechce jen popisovat Neurathovy činy, nýbrž především analyzovat různorodé vlivy, které působily na jeho myšlení i jednání, zkoumat vliv ostatních klíčových mužů „Třetí říše“ na jeho významná rozhodnutí a postihnout jeho jednání jako jedné z významných figur historického procesu.

Je zajímavé, že i když se autor zásadně staví proti míněním starší německé literatury, odbývá ji jen paušálními zmínkami na s. 12 a k prvé, poměrně obsáhlé Neurathově biografii, kterou již před čtyřmi desetiletími vydal kalifornský, později bostonský odborník na německé dějiny John L. Heineman, se raději vůbec nevyjadřuje.⁴ Čtenáře by přitom docela zajímalo, do jaké míry autor z této knihy čerpal, resp. jak se vůči ní profileval. Podobně se Lüdicke chová i vůči poměrně nedávné, ovšem krátké Neurathově biografii z pera Franka Raberga.⁵ Ta se dokonce ani neobjevila v soupisu literatury jeho knihy,⁶ Tradiční nárok, že nová práce se legitimizuje kritickou reflexí dosavadní literatury, tu byl – ke škodě věci – obrácen v niveč.

Tak jako v knize *Das Amt* stojí i v naší recenzované biografii v centru autorovy pozornosti léta 1932–1938, tedy období, kdy Neurath jako ministr zahraničí zbudoval

3 Eckart CONZE – Norbert FREI – Peter HAYES – Moshe ZIMMEMANN, *Das Amt und die Vergangenheit. Deutsche Diplomaten im Dritten Reich und in der Bundesrepublik*, München 2010, zde Lüdicke s. 25–142, 171–185, tedy první dvě kapitoly prvního dílu, věnované „Zahraničnímu úřadu a etablování diktatury“ a „Létům až do války“, resp. ve čtvrté kapitole podílu Zahraničního úřadu na „řešení židovské otázky“ v letech 1939–1941, resp. poté na území SSSR. Ke kontroverzi o knize *Das Amt* srovnej: Jiří PEŠEK, *Setkávání s Klio. Studie z dějin dějepiscův*, Praha 2014, s. 152–160.

4 Srovnej: John L. HEINEMAN, *Hitler's first foreign minister. Constantin Freiherr von Neurath, diplomat and statesman*, Berkeley 1979. Jestli jsem se nepřehlédl, autor tuto práci cituje jen jedinkrát, a to nikoliv k jejímu meritu, tedy k von Neurathově působení ve funkci ministra zahraničí, nýbrž jen k jeho mládí. Heinemanově práci bylo recenzenty vyčítáno, že je příliš vstřícná vůči Neuratha omlouvajícím postojům americké tajné služby a vůči jeho poválečným německým apologetům. To ale neznamená, že by Heineman pro svoji knihu poměrně obsáhle nerešeršoval.

5 Frank RABERG, *Das Aushängeschild der Hitler-Regierung. Konstantin Freiherr von Neurath, Außenminister des Deutschen Reiches (1932–1938)*, in: Michael KISSENE (ed.), *Die Führer der Provinz. NS-Biographien aus Baden und Württemberg*, Konstanz 1997, s. 503–538.

6 Zde kupodivu také chybí pro Neurathovu biografii klíčová – zrcadlově – významná práce: Stefan SCHEIL, *Ribbentrop. Oder: die Verlockung des nationalen Aufbruchs. Eine politische Biographie*, Berlin 2013. Je ovšem možné, že tato kniha vyšla až po odevzdání Lüdickeho práce do tisku.

„most od nacionalistické zahraniční politiky k nacionálně socialistickému kursu vstříc válce. Pět a půl roku, od června 1932 do února 1938, vykonával tento úřad a byla to právě ona léta, v nichž německá zahraniční politika prodělala zásadní proměnu“ (s. 10). Tomuto období autor věnoval přes polovinu výkladového textu knihy (s. 211–506).

Zhruba třetina výkladu ovšem patří Neurathovu mládí a létům kariérního vzestupu. První etapou v zahraniční službě byla pro něj (po sedmi měsících štábní služby na západní frontě) roku 1915 Konstantinopol a tedy přinejmenším nepřímou účast na – s německou vojenskou pomocí provedené – genocidě Arménů. První samostatné jmenování vyslancem mu přinesl rok 1919, kdy odjel zastupovat výmarskou republiku do Kodaně. Nejvýznamnější etapou jeho vzestupu se pak roku 1922 stalo velvyslanectví v Římě, nadšení pro italský fašismus a v tomto kontextu i sblížení se s maršálem a říšským prezidentem Hindenburgem. Roku 1930 následovala londýnská ambasáda, roku 1932 vstup do vlády a poté již v rámci „nacionálně socialistické revoluce“ pět let usilovné práce na obnově imperiálního Velkoněmecka pod vedením Adolfa Hitlera. Nástrojem při tom měla být vojensky podpořená mocenská zahraniční politika.

Je zajímavé, že vlastně nejvýrazněji Neurath předvedl své pojetí zahraniční politiky právě poté, kdy byl odstaven z pozice ministra zahraničí: při „anšlusu“ Rakouska a při zmrzačení Československa v mnichovské krizi. (Srovnej s. 479–505.) V obou případech se Hitler úspěšně opřel o pragmatického praktika Neuratha. Ten se v opozici proti ideologicky zuřivému, realitu mezinárodní situace namnoze nevnímajícímu ministru Ribbentropovi v této době účinně spojoval jednak s vlivným státním sekretářem Zahraničního úřadu Ernestem von Weizsäckerem,⁷ jednak s druhým nejmocnějším mužem říše, maršálem Hermannem Göringem. Lüdicke líčí Neuratha roku 1938 jako jednoho z nejvýznamnějších mužů říše, jako „architekta a zprostředkovatele“ mnichovské dohody (s. 496). Jistou slabinou Lüdickeho výkladu (ostatně obdobně jako při líčení Neurathovy diplomatické a ministerské kariéry) je skutečnost, že se autor opírá výhradně o německé prameny a v podstatě jen o německé edice, zatímco zahraniční literaturu a (vydané) prameny k obsírně líčeným klíčovým událostem do velké míry ponechává stranou. Jeho perspektiva je tak velmi „germanostředná“, což nápadně vystupuje do popředí právě při líčení „Mnichova“. A ještě zřetelnější je to při výkladu Neurathova pražského působení.

Zdá se ostatně, že dvouletá pražská „reichsprotektorská“ epizoda je pro Lüdickeho (ale obdobně byla i pro Neuratha) vlastně jen málo podstatnou dohrou skvostné kariéry. Význam této „epizody“ vyvstal až při norimberském procesu a hlavně posléze, zejména po Neurathově smrti, kdy bylo jím i jeho apologety ve Spolkové republice zdůrazňováno, že byl „v pochybném procesu“ odsouzen vlastně jen za své pražské působení, přičemž zločiny, jemu za vinu kladené, údajně spáchal K. H. Frank, resp. vlastně vůbec nešlo o zločiny, nýbrž o ex post špatně pochopená opatření na ochranu Čechů.⁸ Jaksi se při tom přehlíželo – a to

7 K němu srovnej: Lars LÜDICKE, *Offizier und Diplomat. Ernst von Weizsäcker im Kaiserreich, Weimarer Republik und ‚Dritten Reich‘*, in: Jan Erik SCHULTE – Michael WALA (edd.), *Widerstand und auswärtiges Amt. Diplomaten gegen Hitler*, München 2013, s. 225–250.

8 Exemplárně srovnej: Gustav von SCHMOLLER, *Neurath in Prag 1939–1941. Bemerkungen zu einer Biographie*, Bohemia 23, 1982, s. 404–410. Jde o vlastně nepolemickou, komentující recenzi

je nyní jednoznačným přínosem Lüdickeho knihy – že Neurath přetvořil Zahraniční úřad v nástroj expanze a holocaustu, naplno ovšem použitý až za jeho nástupce, Ribbentropa.⁹

Poměrně krátká (ač v rámci Neurathovy kariéry formálně vrcholová) „protektorátní“ kapitola „Léta zločinu: Říšský protektor v Čechách a na Moravě 1939–1941“ (s. 507–539) tak představuje jen necelých šest procent textu. (Proč vlastně zde a až zde autor najednou v názvu kapitoly hovoří o „zločinu“, když před tím doložil, že jednoznačným podílnictvím na zločinu byla již léta nadšené a oddané Neurathovy ministerské i postministerské služby Hitlerovi a nacistickému režimu?) Podíváme-li se do obsáhlého seznamu použitých pramenů (do soupisu velmi zahuštěného, málo přehledného a jen stěží dešifrovatelného ve vztahu k odkazům v poznámkách), zjistíme, že Lüdicke bádá v osmi německých archívech. Klíčovou roli mezi nimi měly archiv mnichovského Institut für Zeitgeschichte, Bundesarchiv Berlin – Berlin Document Center, Bundesarchiv Koblenz a berlínský Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes. Na české archivy, ba ani na klíčové české edice mu však ani v této – bohemikální – kapitole zřejmě už nezbyl čas. Z neobyčejně dlouhého soupisu literatury pak vyplývá, že autor použil jen několik německy tištěných prací českých autorů o arizaci a Sládkovu německou studii o gestapu v protektorátu z roku 2000. Je pozoruhodné, že Lüdicke nepřihlédl ani ke „standardům“ německého výzkumu protektorátu, tedy nezná (?) a necituje např. ani Brandesovu knihu o Čechách za německého protektorátu.¹⁰

Přináší tedy jeho kniha v této kapitole také nějaký bezprostřední bohemistický užitek? Na úrovni pramenů lze upozornit na, starším badatelům ještě nepřístupný, fond v Hauptstaatsarchiv Stuttgart, v němž je uložen „Familienarchiv der Freiherrn von Neurath, Q 3/11“. Ten obsahuje např. listy deníku protektorovy manželky Manny von Neurath, která manžela bezmezně obdivovala a soustavně si (ovšem v úhlu vlastní specifické perspektivy) zaznamenávala jeho výroky a komentáře, případně činila záznamy o jeho schůzkách s veličinami „Třetí říše“. (Mezi osobnosti, které zůstaly Neurathovi i po roce 1938, resp. 1941 trvale blízké, patřil např. Josef Goebbels.) V Praze, kde Manny žila jako manželka říšského „místokrále“, tak činila pravidelně a zachytila řadu zajímavých detailů.

Lüdicke klade důraz především na spolupráci i konkurenci Constantina von Neuratha s jemu formálně podřízeným, ale velmi samostatným a spíše na vedení SS než na pána Černínského paláce orientovaným K. H. Frankem, obecněji pak na protektorovy problémy s „impériem SS“, tedy s Himmlerem a Heydrichem. Neurath byl přesvědčen o své roli nejvyššího, vše rozhodujícího či vše přinejmenším kontrolujícího představitele říše

Heinemanovy knihy, a to z pozic pamětníka: Právník G. von Schmoller byl totiž za války pracovníkem úřadu říšského protektora v Praze (!), po válce pak působil jako západoněmecký diplomat.

- 9 Srovnej dnes již klasickou, autorem kupodivu též necitovanu knihu: Christopher R. BROWNING, *The final Solution and the German Foreign Office. A study of referat D III of Abteilung Deutschland 1940–1943*, New York – London 1978, vydanou s odstupem více než tří desetiletí v německém překladu: Týž, *Die „Endlösung“ und das Auswärtige Amt. Das Referat D III der Abteilung Deutschland 1940–1943*, Darmstadt 2010.
- 10 Detlef BRANDES, *Die Tschechen unter deutschem Protektorat. Besatzungspolitik, Kollaboration und Widerstand im Protektorat Böhmen und Mähren bis Heydrichs Tod (1939–1942)*, München 1970.

v protektorátu. Špičky SS však od počátku okupace v protektorátu etablovaly své vlastní mocenské struktury nezávislé na státních a armádních institucích a orgánech a jen rámcově podřizovaly své akce dohledu nebo dokonce rozkazům protektora.

Gestapo a s ním v koordinaci Sicherheitsdienst SS jednaly velmi často samostatně. Velmi jasně se to ukázalo zejména v případě arizace židovského a za židovský prohlášeného majetku. Exemplární akcí bylo obsazení pražského pozemkového úřadu dva měsíce po počátku okupace a podřízení jeho 700 českých zaměstnanců dohledu SS, resp. osobně Reinharda Heydricha (s. 520). Protektor hlasitě formálně protestoval proti proměně úřadu de facto ve služebnu SS, nakonec ale musel legalizovat stav, v němž příslušníci SS soustavně vyvlastňovali „židovský“ pozemkový majetek a převáděli ho svým osidlovacím společností. Podobně nebyl s von Neurathem předem konzultován Frankem zorganizovaný brutální zásah proti českému studentstvu a vysokým školám 17. listopadu 1939 – ač byl formálně proveden na jeho rozkaz. Předem nebylo Neurathovi avizováno ani Heydrichovo vyhlášení „rasové konskripce“ obyvatelstva protektorátu z podzimu 1940 (s. 520). Ve výčtu Lüdicke uváděných samostatných, rasově orientovaných akcí SS v protektorátu by bylo možno pokračovat. Polykratismus prostě patřil k základním rysům nacistického panství a vedl k protektorovým konfliktům mj. i s dříve „jeho“ říšským ministerstvem zahraničí.¹¹

Neurath, podobně jako K. H. Frank, ovšem byl pragmatik a dobře věděl o významu „fungování“ protektorátu (plzeňská Škodovka a brněnská Zbrojovka tu hrály roli klíčových, zdaleka ne však jediných argumentů) pro říšské válečné úsilí. Nesouhlasil proto ani s radikálními, rasově motivovanými akcemi SS, resp. s okázalým terorem, který „zbytečně“ stavěl obyvatelstvo protektorátu proti okupačnímu režimu. Obdobně – a to ve svém nejvlastnějším mocenském zájmu – Neurath oponoval snahám okolních gauleiterů (exemplárně dolnopodunajský gauleiter Hugo Jury) o demontáž protektorátu, jeho plné včlenění do říše, rozdělení mezi sousední říšské župy a okamžitě vysídlení českého obyvatelstva. Jako alternativu k těmto návrhům proto Neurath spolu s Frankem nabídli v říjnu 1940 Hitlerovi pragmatictější, pro říši výhodnější koncepty postupné a výrobu ani další dodávky neohrožující, podle Neuratha do velké míry asimilační germanizace protektorátu. I ta samozřejmě zahrnovala teror vůči jakémukoliv odporu a počítala s urychlenou likvidací české inteligence (s. 534n.) Lze jen připomenout, že právě na tyto plány pak od září 1941 navázal Heydrich, který se pouze účelově inscenoval jako přísný a výkonný reformátor dosud málo funkčního režimu v protektorátu, ale ve skutečnosti přejal a dále rozvinul řadu Neurathem připravených konceptů.¹²

11 Srovnej: Gerald MUND (ed.), *Deutschland und das Protektorat Böhmen und Mähren. Aus den deutschen diplomatischen Akten von 1939 bis 1945*, Göttingen 2014, resp. moji recenzi in: ČČH 112, 2014, s. 328–332, kde jsou připomenuty Neurathovy konflikty s jeho bývalým spojencem, státním sekretářem berlínského AA, členem osobního Himmlerova štábu, SS-Oberführerem Ernestem von Weizsäckerem.

12 Srovnej: Detlef BRANDES, *„Umvolkung, Umsiedlung, rassische Bestandsaufnahme“. NS-„Volkstumspolitik“ in den böhmischen Ländern*, München 2012. Lüdicke tuto, pro pojednávání tematiku centrální práci kupodivu nezná, nebo přinejmenším necituje. Ostatně i další, pro zkoumané období zásadní, informačně bohatou a pramenně podloženou monografii: René KÜPPER, *Karl Her-*

Není také bez významu připomenout, že Neurath v žádném případě roku 1941 neupadl v nemilost – jen opět jednou prohrál boj o pozice s dravějším konkurentem. Když Hitler dostal první zprávu o atentátu na Heydricha – a zdálo se, že zastupující říšský protektor byl pouze raněn – vzpomněl si „vůdce“ opět na Neuratha: „Není vyloučeno, jak se vyjádřil v malé společnosti, že by Neuratha ještě jednou poslal zpátky do Prahy. I kdyby se Heydrich uzdravil z následků atentátu a mohl se vrátit do Prahy, byla by tato konstelace přece jen pouhým přechodným řešením, které vzešlo ze specifické politické situace. Jakkmile bude zajištěno nezvratné znovunastolení klidu prostřednictvím nejostřejších opatření a jakmile bude v protektorátu zavedena jasná německá politika, měl by Heydrich opustit post, pro který je příliš mladý. Postavení a funkce říšského protektora v Čechách a na Moravě by totiž měla být postem tak pro penzistu na závěr jeho života. Neurath tu byl správný muž na správném místě, jen vedle reprezentace dělal také politiku, a to špatnou“ (s. 540).

Lüdickeho práce představuje cenný a pramenně podložený přínos pro porozumění roli a významu ministerstva zahraničí, diplomatického sboru a Neuratha osobně pro úspěch, etablování a posléze militantní expanzi nacistického režimu ve třicátých letech 20. století. Oproti tomu zůstává otázkou, kolik opravdu nového kniha přinesla k československé a protektorátní tematice. Největší význam knihy proto patrně spočívá v důkladném vylíčení úzkého a (až na občasná malá zakolísání, netýkající se však ani podstaty diktatury ani Neuratha osobně) do posledního dechu oddaného propojení staré říšské šlechty s Hitlerovým „revolučním“ režimem nacionálních socialistů. Tato vazba svým způsobem přežila i pád režimu a prolongovala se hluboko do poválečné doby.

Největším problémem (v řadě ohledů zbytečně rozsáhlé) knihy je tak její nevyjasněný vztah k podstatě starší i ke zcela nové klíčové literatuře zkoumaného tématu. Autor se – s ohledem na úctyhodný objem jím zpracovaných primárních pramenů, které naprosto legitimují jeho úsilí o vykreslení nového a kriticky pojatého Neurathova portrétu – zbytečně tváří, jako by byl v podstatě prvním, kdo badatelsky otevírá tuto problematiku v celku i jejích částech. Nevyhne se proto podezření, že z oné jen letmo zmíněné či dokonce zcela „přehlédnuté“ literatury na mnoha místech své knihy přímo nebo nepřímě čerpal nebo že tyto knihy a studie přinejmenším použil jako „pracovní příručky“. Sevřenější výklad a jasná diferenciacce nových interpretací od tradovaných a „pročištěných“ mýtů by knize prospěla stejně jako podstatně důkladnější vyrovnání se s Neurathovou protektorátní rolí. I tam by totiž důkladnější výzkum zřejmě ukázal, že i po odečtení „výkonů“ všech jeho říšských konkurentů toho na Neurathově protektorském kontě zůstává dost!

Jiří Pešek

mann Frank (1898–1946). Politische Biographie eines sudetendeutschen Nationalsozialisten, München 2010, autor v knize zmínil jen jednou, a to pouze pro všeobecnou charakteristiku K. H. Franka.

Peter MORÉE – Jiří PIŠKULA

„*Nejpokrokovější církevní pracovník*“

Protestantské církve a Josef Lukl Hromádka v letech 1945–1969

EMAN, Benešov 2015, 399 s., ISBN 978-80-88060-03-1.

V dějinách moderního českého protestantismu a jeho mezinárodního ohlasu není zajisté viditelnější, teologicky i svou veřejnou a církevní angažovaností významnější a kvůli svým postojům současně kontroverznější postavy než Josef Lukl Hromádka (1889–1969) – arciť s výjimkou jiného příjematele manželčina příjmení, T. G. Masaryka, jehož protestantství, ba i křesťanskost jsou ovšem diskutabilní a církevnictví bez diskusí problematické. Není proto divu, že Hromádkaovi se již dříve dostalo řady monografií.¹ Po jisté odmlce, způsobené (také) mnohostranností jeho odkazu a jeho radikálně odlišnými interpretacemi, vychází další, tentokrát opřená o důkladný archivní výzkum. Právě nezvykle široké a v mnoha ohledech zcela inovativní pramenné ukotvení výkladu Hromádkovy osobnosti a díla je přitom největším kladem – avšak na druhou stranu i zjevnou slabinou – recenzované práce, zatímco její celkové pojetí vyvolává rozpaky. Autoři totiž nezpracovali klasický životopis – zcela pominuli první víc než polovinu Hromádkova života, velmi omezenou pozornost věnovali jeho teologii a širším ohlasům jeho činnosti, vysloveně se vyhnuli snaze o hlubší porozumění jeho osobnosti a postojům – a namísto toho věnovali – opět naneštěstí s podstatnými mezerami – pozornost dění v československých „němeškokatolických církvích“ ve sledovaném období. Čistě statisticky vyjádřeno, J. L. Hromádkaovi jsou v knize věnovány pouhé čtyři kapitoly (celkem 156 stran) a církevním dějinám sedm kapitol (200 stran), aniž by toto zkoumání Hromádkova „jednání v kontextu dění v českém protestantismu“ (s. 10) bylo interpretačně funkční.

Začneme-li obsáhleji pojednaným „kontextem“, působí dojmem jisté nahodilosti a až bezradnosti. Morée s Piškulou se občas uchylují k vcelku zbytečným popisům politické a socioekonomické situace v poválečném Československu, nečiní tak ale systematicky, a podobně je tomu s kapitolami z vlastních církevních dějin. Typickým příkladem je hned na začátku knihy obsáhle probíraný spor o majetek likvidované Německé evangelické církve (s. 31–42, resp. i 22–31), který byl již jednak zpracován jinde,² jednak s vlastním

- 1 Pripomeňme alespoň knihy, příznačně často zahraniční: Pavel FILIPI (ed.), *Do nehlubších hlubin. Život – Setkávání – Teologie*, Praha 1990; Dorothea KUHRAU-NEUMÄRKER, *Josef L. Hromádka. Theologie und Politik im Kontext des Zeitgeschens*, München 1974; Arnold LUKNIC, *Ecumenical Theology of Josef Lukl Hromádka*, Ann Arbor 1983; Martin ROHKRÄMER (ed.), *Freundschaft im Widerspruch. Der Briefwechsel zwischen Karl Barth, Josef L. Hromádka und Josef B. Souček, 1935–1968*, Zürich 1995; Josef SMOLÍK, *Josef L. Hromádka. Život a dílo*, Praha 1991; Matthew SPINKA, *Church in Communist Society. A Study in J. L. Hromádka's Theological Politics*, Hartford 1954; *Svoboda Kristovy církve v dějinách. Symposium k teologickému odkazu J. L. Hromádky*, Benešov 2002; Günter WIRTH, *Josef L. Hromádka. Souveränität des Glaubens*, Berlin 1977, ad.
- 2 Jiří PIŠKULA, *Boj o majetek Německé evangelické církve v Čechách, na Moravě a ve Slezsku mezi Českobratrskou církví evangelickou a Církví československou*, in: *Cesta církve I*. Praha 2009, s. 4–17; srov. Zdeněk R. NEŠPOR, *Mizení náboženství z veřejného prostoru. Kostely, kaple, modlitebny a fary Německé evangelické církve*, Lidé města 13, 2011, č. 3, s. 397–441.

tématem prakticky vůbec nesouvisí: J. L. Hromádka se těchto diskusí a zákulisních jednání nemohl účastnit již proto, že až do roku 1947 učil v americkém Princetonu. Ani výčet náboženských společenství, kterým se v knize příležitostně dostalo výkladu, přitom není bezproblémový. Obecně lze říci, že nehlouběji je zpracována Hromádkova domovská Českobratrská církev evangelická (ČCE) a pozornost je věnována i v mnoha ohledech srovnatelné Církvi československé (husitské). Ne/zohlednění dalších církví je už však sporné. Především není vůbec jasné, proč nebyl brán v potaz i kontext římskokatolické církve, poskytující určité analogie (Mírové hnutí katolického duchovenstva, Hromádka jako „protestantský Plojhar“ – o čemž sami autoři hovoří v závěru knihy), zatímco menší protestantské denominace ano? Srovnáním by se vyjevily též zjevné rozdíly (zásadně odlišný přístup komunistického režimu). Je jistě pravda, že pro některé menší protestantské komunity největší z nich, ČCE, sloužila jako jistý referenční nebo i „ochranný“ rámec (s. 271), většinou se však vyvíjely samostatně a s Hromádkou a jeho působením neměly či nechtěly mít nic společného, což platilo i *vice versa*.

Podivně působí i to, je-li kupříkladu situace metodistů bezprostředně po druhé světové válce probírána v hlavním textu a situace „státem neuznané konfese“ Novoapoštolské církve tamtéž jen v poznámce pod čarou (s. 13).³ V daném období byly totiž obě církve státem neuznávány a zápasily s dosti podobnými problémy. Na jiném místě mezi zakázanými církevními společenstvími chybí neméně podstatná Obec křesťanů (s. 115), zatímco naopak Jednotu bratrskou nelze považovat za jednu ze „svobodných církví“ (s. 80), byť se jim v mnohém podobala, protože fungovala na základě státního uznání již od roku 1880. Ať už jsou přitom „neřímskokatolické církve“ ve výkladu zastoupeny v jakémkoli počtu, fakticky jde vždy jen o dílčí sondy věnované konkrétním událostem, pojednávaných bez jakékoli jednotící tendence (výjimku tvoří jen reakce na Srpen 1968, které jsou patrně zachyceny všechny).

Ani v případě Českobratrská církve evangelické ovšem nejde o vyčerpávající popis jejího vývoje v poválečném čtvrtstoletí. Přesto je třeba ocenit řadu dílčích nových zjištění, nebo alespoň důkladnější oporu některých známých skutečností v písemných pramenech. Mezi nejpodstatnější patří personifikace změn ve státní církevní politice v průběhu padesátých let (s. 121–122), doložení státního zájmu na evangelických stycích s jejich německými souvěrci v období neexistence mezistátních diplomatických styků (s. 148–152, 244–245) i přímého vlivu na vznik Křesťanské mírové konference (s. 239–242, 246–253), nebo vyvrácení všeobecně sdílené představy o vlivu odporu českých evangelíků na změnu formulací zákona o rodině z roku 1963 (vypuštění pasáží o povinné výchově v duchu komunistické morálky, s. 253–267). Posledně uvedený objev, vedoucí naopak ke konstatování přímého osobního vlivu evangelického historika Rudolfa Řičana a J. L. Hromádky (s. 265–266), ovšem autoři právem sami relativizují. Další, o poznání asertivnější jednání evangelíků i jejich církve vůči komunistickému režimu neurčovala nikomu z nich neznámá skutečnost, že příslušný návrh zákona byl změněn bez jejich přičinění, ale právě sdílená představa o tom, že se

3 Nadto je nesprávné tvrzení, že Novoapoštolská církev tehdy měla jediný sbor v Nejdku – ve skutečnosti měla nejméně čtyři náboženské obce (= sbory), zatímco situace s jediným sborem nastala teprve po jejím znovupovolení v roce 1956; k tomu srov. Zdeněk R. NEŠPOR – Zdeněk VOJTÍŠEK, *Encyklopedie menších křesťanských církví v České republice*, Praha 2015, s. 410–420.

jim překvapivě podařilo uspět (s. 266). Tyto a další objevy z oblasti moderních českých církevních dějin by nicméně vynikly lépe, byly-li by zpracovány do soustavného výkladu, který by vedle státně-církevních vztahů a institucionálních dějin postihoval rovněž sociální, kulturní a další aspekty vývoje daného církevního společenství.

Ještě větší výhrady lze však mít vůči konceptualizaci samotného Hromádky, jehož životní dráhu do druhé světové války autoři odbyli na dvou stránkách a válečné období na dalších čtyřech. Čtenář se tak nedozví ani zásadní informace, které by mohly sloužit k pochopení této osobnosti: Hromádka vyrostl v prostředí luterského evangelictví a byl ordinován v augsburské církvi, po první světové válce však tuto identitu dramaticky přehodnotil ve prospěch spíše reformovaných tradic (včetně obdivu k Janu Karafiátovi). Neméně dramaticky se rozešel se svým dřívějším náboženským liberalismem ve prospěch Karlu Barthovi blízké dialektické teologie (včetně diferencovaného hodnocení T. G. Masaryka, jehož politiku přijímal a náboženské názory striktně odmítal). Hromádka tehdy jako poměrně mladý a dosti překvapivě, vzhledem k tehdy převažujícímu unionistickému a nacionálně zabarvenému teologickému liberalismu, získal profesorské místo na Komenského československé evangelické bohoslovecké fakultě. Ve dvacátých letech jeho pozici ještě ztížil vstřícný postoj vůči římským katolíkům – zároveň však byl v roce 1927 pověřen formulovat *Zásady Československé církve evangelické*. Svým působením ve studentské Ymce a vydáváním *Křesťanské revue* (obojí v úzké spolupráci s Emanuele Rádlem) zásadně ovlivnil celou nastupující generaci evangelické mládeže. K obdivu socialismu a k prosovětským postojům se dopracoval již během (a právě během) svého amerického válečného exilu (v tomto ohledu byl zřejmě významný i jeho vztah k Edvardu Benešovi a souhlas s Benešovou politickou koncepcí), kdy se proto Hromádka dostával do ostrých polemik s jinak uvažujícími emigranty a americkými Čechy, stejně jako s americkými teology a věřícími.

V knize však překvapivě chybí i mnohem „přízemnější“ informace typu Hromádkova osobního života (je sice zmíněn jeho sňatek s Nadějí Luklovou, absentuje však už podstatná informace o jejím rodinném zázemí. Není též diskutován její názorový vliv na Hromádku v rámci celoživotního vztahu, stejně jako případný vliv jeho dětí) nebo jeho dlouholeté děkanské funkce na Husově/Komenského fakultě (Hromádka byl „doživotním děkanem“ v letech 1950–1966, v knize se však dočteme jen o jeho rezignaci na tuto funkci).

Nejjednodušeji řečeno, J. L. Hromádka byl kontroverzní a zároveň vysoce přitažlivou osobností již v meziválečném období, tuto svoji výjimečnost si plně uvědomoval a možno říci i záměrně pěstoval – tento aspekt jeho osobnosti, stejně jako reálný charismatický vliv na jeho žáky a následovníky, přitom může vysvětlovat mnohé z jeho poválečných postojů a jednání. Svým ostentativním přijetím komunismu jako „nového evangelia“ – nejradikálnější vyjádřením ve známé konvokaci, v níž srovnal význam Říjnové revoluce s boží inkarnací v Ježíši Kristu – jakoby chtěl vědomě dostát v knize citovanému tvrzení svého švagra J. A. Pellara, že je nejvýznamnějším teologem a duchovním vůdcem od dob reformace (s. 89), bytí třeba (respektive právě proto, že) „proti všem“. Radikalita a kontroverznost Hromádkových postojů, pramenící z vysokého vlastního sebehodnocení, přitom dokázala oslovovat a získávala mu příznivce, byť ne vždy zcela shodných názorů.

Autoři recenzované knihy se s tím po mém soudu nevyrovňávají: Na jednu stranu opakovaně avšak bez přesvědčivých důkazů tvrdí, že Hromádkovo postavení v ČCE po komunistickém převratu bylo marginální a odmítané (např. s. 92–93, 195–197, 338), na druhou stranu uvádějí jeho vliv na formulaci závěrů X. synodu ČCE (s. 97–98), citují velkou řadu Hromádkovi adresovaných žádostí o pomoc před režimním útlakem, jimž se mnohdy snažil vyhovět (s. 105–106, 182–186), a na třetí stranu „jen mezi řečí“ uvádějí, že se k Hromádkovi dlouhodobě hlásili a dodnes hlásí jeho žáci a následovníci, včetně těch komunistickým režimem perzekvovaných (s. 320, 359, 366–367). O osamocení a odmítání „špatného“ Hromádky „dobrou“ církví to příliš nesvědčí. Tomuto výkladu by konvenovala skutečnost, že Hromádka (možná) sám zveřejnil nesouhlasný dopis Karla Bartha z roku 1963, ačkoli si tím v církevní *Realpolitik* jistě neprospěl; autoři knihy o tom, že Hromádka byl původcem zveřejnění, spekulují (s. 330), neuvádějí pro to však důvody. Právě zde by zřejmě bylo vhodné vedle archivních pramenů využít také svědectví ještě žijících pamětníků a další zdroje.

Přesvědčivě však nepůsobí ani další aspekty, jimiž autoři formují obraz Hromádkovy osobnosti: distance od teologického rozboru jeho díla, které je představeno velice kuse prostřednictvím autopolemiky s Ernstem Troeltschem (s. 173–174), vztahem k Barthovi (s. 322–335)⁴ a kratičkým výkladem jeho pojetí církve jako „společnosti poutníků“ (s. 204–211), stejně jako redukce jeho sociálních vztahů na styky s komunistickým (repressivním) aparátem. Zjištění autorů, že Hromádka byl štedře vyplácen Státním úřadem pro věci církevní/církevním sekretariátem ministerstva školství a kultury (a příslušnou odměnu nedostal, když nerespektoval instrukce; s. 102–105, 112–113, 201, 277), má sice svoji váhu, avšak nemyslím, že tím lze vysvětlit jeho loajalitu vůči režimu, alespoň ne jako hlavním motivem. O jiném se však z knihy nedozvídáme vůbec nic!

Interpretačně nevyužito tak zůstává Hromádkovo jisté pouornorové váhání, byl-li komunistický převrat opravdu nástupem jím očekávaných „šťastných zítřků“ (s. 67–68, 84–85), stejně tak nebyl zvažován vliv jeho rodiny (s. 101) a jeho přijetí možnosti alespoň v jisté míře pomáhat perzekvovaným i své církvi (s. 105–107). Obdobně měla být jako očekávatelná uvážena neochota osobnosti Hromádkova ražení veřejně revidovat vlastní názory. Ale především: Autoři vůbec neberou v úvahu všudypřítomný a drtící strach o vlastní život, svobodu, o blízké, s nímž se zejména na počátku padesátých let musely opravdu reálně vyrovnávat všechny veřejně činné osobnosti. Archivně zachycený stesk J. L. Hromádky, že „my musíme i nadále žít ve východní sféře a hledat způsob, jak církev může vykonávat své poslání v situaci, jako je tato“ (s. 227), je toho důkazem stejně jako vůči režimu kritičtější postoje formulované (opatrně) již koncem padesátých a (výrazněji) v šedesátých letech (s. 313n.).

4 V této pasáži se opakuje černobílé výkladové schéma o „špatném“ Hromádkovi a (tentokrát) „dobrém“ Barthovi, který údajně na rozdíl od pražského teologa včas prohlédl zlo komunistického režimu. Nehledě k zásadně odlišnému prostředí, v němž oba po druhé světové válce působili, si tím nejsem tak dalece jist – vždyť Barth tehdy prohlašoval, že s Hromádkou „rád na 95 % souhlasí“ (s. 333)!

Kniha tak sice s velkou pečlivostí zachycuje archivně dokumentovatelné události z posledních čtyřiaadvaceti let Hromádkova života, „mezi dokumenty“ a bez využití jiných typů pramenů jí však uniká sám život. Autoři si přitom nepovšimli ani tragikomické reakce na veřejně nejspíš nejznámější prosovětské angažmá svého protagonisty – jeho otevřenou podporu sovětské invaze proti maďarské revoluci roce 1956 –, když maďarské církve v reakci na intervenci „bratrských armád“ do Československa v roce 1968 psaly, že toto „správné posouzení událostí... [a] solidaritu“ Čechoslovákům rády vracejí (cit. na s. 303)! Důsledný autorský „objektivismus“, který nebere v potaz, že sebeširěji prostudované archivní fondy nemohou z podstaty věci obsahovat vše a že zejména v případě biografie je nutný alespoň pokus o vcítění do pojednávané osobnosti a do jejích vnitřních dilemat, v recenzentovi současně vyvolává hnidopišské sklony. Omezím se jen na pár příkladů ukazujících, že autoři nezvládli bezchybně ani faktografickou přesnost: Spolek evangelických duchovních, teprve později přetvořený do Svazu československých evangelických kazatelů, je na s. 78 jednou nazván „Spolkem“ a podruhé „Svazem“; Hromádkův životopis z pera Dorothy Neumärkerové v závěrečné bibliografii figuruje dvakrát, s rozdílným nakladatelem i příjmením autorky (s. 384, 386); římskokatolická Theologická fakulta Univerzity Karlovy před rokem 1950 neměla konfesi označení (s. 126), neboť žádná jiná tehdy do univerzity včleněna nebyla; jako sporné se jeví i to, byly-li Molnárův a Hromádkův text tím čtenářsky nejpodstatnějším, co přinášel sborník *Od reformace k zítřku*, Praha 1956 (s. 209), protože dobové polemiky byly vedeny úplně o něčem jiném.⁵

Přes obdiv nad širokou paletou archivních pramenů, které Morée s Piškulou prostudovali a zpracovali pro své podání životopisu pozdního J. L. Hromádky na pozadí dění v některých českých církvích druhé poloviny 20. století, musím konstatovat, že se jim jejich snažení vymklo z rukou a namnoze nevedlo ke kýženému cíli. „Kontext“ v podobě církevních dějin je zpracován nahodile a kuse, aniž by byl interpretačně využit k porozumění Hromádkově osobnosti a dílu. Vlastní životopis J. L. Hromádky je sice pečlivě dokumentován, nakolik to bylo z použitých pramenů možné, nevyužívá však dostatečně dalších pramenných zdrojů a především se vyznačuje zásadním neporozuměním, dokonce snad programovou snahou o neporozumění analyzované osobnosti. (Nehojné) pokusy o výklad působí prvoplánově a monochromaticky, Hromádka z knihy ční jako „monstrum“, se kterým si jeho životopisci nevěděli rady. Čtenář, který od obsáhlé biografie této složité osobnosti očekával víc, nutně musí být zklamán – řešení existujících rozporů a dilemat, jak Hromádku hodnotit a jak se k jeho odkazu postavit, se neposunulo ani o píď.

Zdeněk R. Nešpor

5 Srov. Zdeněk MEDEK, *O pojetí tolerance*, Křesťanská revue 23, 1956, s. 178–184; Luděk BROŽ, *O toleranční patent*, ibid., s. 218–221; Zdeněk MEDEK, *Ještě k tolerančnímu období*, s. 307–309; Luděk BROŽ, *Patent, doba, zákonodárství*, ibid., s. 309–311. Připouštím ovšem, že o Hromádkově článku tehdy možná ani nešlo veřejně diskutovat, což na druhou stranu neznamená, že byl (všemi) čten a argumentačně přijímán.

Ludvík NĚMEC

František Dvorník – mistr historické syntézy

Olomouc, Refugium Velehrad-Roma 2013, 557 s., ISBN 978-80-7412-146-3.

U příležitosti 1150. výročí příchodu slovanských věrozvěstů Konstantina a Metoděje na Moravu vyšlo roku 2013 v České republice množství odborných i popularizujících prací církevně historického zaměření. Pro badatele dějin historiografie je potěšující, že nebyla opomenuta ani relativní „popelka“ současného výzkumu církevních dějin – problematika církevního dějepisectví. Nakladatelství olomouckého Centra Aletti, Refugium Velehrad–Roma vydalo obsáhlé dílo, věnované osobnosti moravského historika, byzantologa a vysokoškolského pedagoga Františka Dvorníka (14. srpna 1893 – 4. listopadu 1975). Autorem biografie je Ludvík Němec (1913–1988), vzděláním teolog, jenž po roce 1948 opustil Československo a po většinu života působil ve Spojených státech amerických jako publicista a příležitostný badatel církevně historických otázek. Úvodem zdůrazněme, že se jedná o edici českého překladu Němcova textu z anglického jazyka. Dílo, jež postupně vznikalo v průběhu Němcova života, nebylo autorem ani v původní jazykové mutaci připraveno do tisku.

František Dvorník, rodák z jihovýchodní Moravy, absolvent olomoucké teologické fakulty, filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze a univerzity v Sorbonně, náleží k předním představitelům českého církevního dějepisectví 20. století. Ve výzkumu se zaměřoval především na vzájemné vztahy mezi západní a východní církví – mimo jiné na tzv. Fotiovo schizma,¹ podíl Byzance na utváření dějin střední a východní Evropy,² dále na cyrilometodějskou tematiku v mezinárodních souvislostech.³ Prostor věnoval i životopisům českých světců.⁴ Od roku 1927 působil jako docent, o rok později mimořádný profesor církevních dějin na teologické fakultě Univerzity Karlovy. Vzplanutí druhého světového konfliktu Dvorník zastihl při badatelských cestách v západní Evropě. Tam také přečkal válečná léta, na Univerzitu Karlovu se však již nevrátil. Jeho cesta vedla dále na západ – do Spojených států amerických.

Roku 1948 využil Dvorník velkorysé nabídky spolupráce na Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies ve Washingtonu. Krátkodobá spolupráce přerostla ve dlouhodobou, Dvorník se po roce tamějšího pobytu stal řádným členem fakulty a byl jmenován profesorem Harvardovy univerzity, jíž bylo byzantologické pracoviště součástí. Československo Dvorník krátce navštívil teprve roku 1963 u příležitosti cyrilometodějského výročí, od té doby sem cestoval pravidelněji. V listopadu 1975 zemřel při návštěvě rodné obce Chomýž. V rodišti byl i pohřben. Vzhledem ke skutečnosti, že Dvorník žil od roku 1938 trvale v západní Evropě a posléze v Severní Americe, je tento historik znám spíše v zahraničí, než ve své rodné zemi.

1 Srov. František DVORNÍK, *Photiovo schizma. Historie a legenda*, Olomouc 2008.

2 Srov. TÝŽ, *Byzantské misie u Slovanů*, Praha 1970; TÝŽ, *Zrod střední a východní Evropy. Mezi Byzancí a Římem*, Praha 1999.

3 Srov. TÝŽ, *Les légende de Constantin et de Méthode vues de Byzance*, Praha 1933.

4 Srov. TÝŽ, *Život svatého Václava. K tisícímu výročí jeho mučednické smrti*, Praha 1929; TÝŽ, *Sv. Vojtěch, druhý biskup pražský*, Olomouc 1997.

Dvorníkova biografie je rozdělena do dvou tematických celků po devíti a desíti kapitolách – první sleduje historikovy životní osudy (*I. Život Františka Dvorníka*, s. 5–162), druhý pak jeho tvůrčí odkaz (*II. Dílo Františka Dvorníka*, s. 163–420). Údaje v obsahu knihy jsou však v tomto případě značně zavádějící. Autor totiž postupuje čistě chronologicky, poslední okamžiky Dvorníkova života proto nalézáme až v závěrečné devatenácté kapitole, přestože by je čtenář hledal v závěru první poloviny díla. Základní korpus knihy je doplněn dvěma textovými přílohami. Pod první z nich je podepsán Pavel Ambros SJ, dlouholetý vedoucí Katedry pastorální a spirituální teologie Cyrilometodějské teologické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Ambros se z pozice teologa krátce zamýšlí nad významem Dvorníkova díla pro současnost, za vlastní text dále zařazuje bibliografický soupis publikovaných historikových prací (s. 507–535) a výběrovou bibliografii k této osobnosti (s. 536–538).

Druhá textová příloha je komentářem – ediční poznámkou k Němcově knize. Pavel Ambros a Ondřej Koupil označují původní rukopis za „bibliografickou studii“ (s. 539). To by skutečně korespondovalo s formou Němcova textu, jenž Dvorníkova osobnost představuje zejména na pozadí toho, co historik napsal. Zároveň zde editoři uvádějí, že fotokopie Němcova rukopisu, uložená v knihovně olomouckého centra Aletti, je zřejmě pouhým přípravným materiálem k rozsáhlejší publikaci (s. 540). Dále uznávají, že Němec „jako Dvorníkův obdivovatel přebírá do svého díla celé pasáže textů Dvorníkových a tyto přejímky nijak neoznačuje. V podstatě jsou to všechny pasáže, v nichž vysvětluje historickou látku, jíž se Dvorník zabýval. Přebírá jeho text, jeho citáty, citáty jím citované“ (s. 541). Tolik editoři. Již tyto jejich řádky vyvolají skepsi vůči předkládané publikaci.

Objektivní zhodnocení posmrtně vydaného díla – ať již odborného či beletristického – je nesnadným úkolem s lehkým nádechem kontroverze. Pokusme se proto nejdříve kriticky odhalit pozitiva a negativa Němcova textu, závěrem se zamysleme nad záměrem editorů a vydavatelů knihy.

Je nepopíratelné, že Němcův text má své literární kvality – je čtenářsky atraktivní. Je však nejisté, zda se těmito vlastnostmi vyznačuje již anglický originál či pouze zdařilý český překlad Marcely Koupilové. Němcova kniha se – z hlediska výpovědní hodnoty badatelské – vyznačuje strohou popisností a zejména absencí kritického hodnocení prací z Dvorníkova pera. Text je na některých místech prokládán dle mého názoru přebytnými „dějepisnými“ exkurzy, kupříkladu k dějinám dvou univerzit, jež Dvorník navštěvoval – staré olomoucké (s. 8–11) a Sorbonny (s. 16), množství dalších spíše nevýznamných exkurzů však není nutné představovat.

Z textu je rovněž patrné teologické vzdělání i spirituální smýšlení autora. Téměř v každé druhé větě se nachází přímý či nepřímý nekritický odkaz na cokoli náboženského, duchovního či církevního. To sice nepovažuji za jednoznačné negativum knihy, základním neduhem je ovšem skutečnost, že Dvorník není v recenzované knize představován jako historik – jak by naznačoval titul díla – nýbrž především jako člověk duchovně založený, od dětství tíhnoucí ke kněžské službě a spořádanému životu v intencích římského katolicismu. Teprve pod touto vrstvou se autor pokouší odhalit Dvorníka-dějepisce prostřednictvím přehledu a popisu obsahu jednotlivých významnějších odborných děl z historikova pera.

Domnívám se, že v případě knihy o Dvorníkovi jakožto vědecké osobnosti je zvolená koncepce nešťastná především pro čtenáře z řad historiků.

Další kontroverzi vyvolává skutečnost, že Němcovo dílo zůstává faktograficky v době vzniku, v osmdesátých letech 20. století. Autor přirozeně nemohl reflektovat odborné texty o Dvorníkovi z pozdější doby, např. podnětný článek Terezy Kavanové z roku 2001, kde autorka pojednává o Dvorníkově zpravodajské činnosti za druhé světové války.⁵ Tato skutečnost Němcovo dílo obrazně řečeno „antikvuje“ a „vzdaluje současnosti“.

Očividná faktografická zastaralost a – vzhledem k jednostranné excerpci pramenů zahraniční proveniencí – také roztržitost Němcova díla tento vydavatelský počín činí spíše smutným výkřikem do tmy soudobého výzkumu o církevním dějepisectví v českých zemích. Bohužel, jistou odpovědnost za vyřčené atributy knihy nenese autor, který na rukopisu pracoval v nepochybně dobrém úmyslu, ale spíše editoři a vydavatelé díla, kteří do tisku připravili edici textu, jenž se do té doby nacházel v podobě zřejmě nevhodné pro vydání.

Lukáš F. Peluňek

Karol MODZELEWSKI

Zaženem dějin klisny! Vyznání potlučeného jezdce

Přeložila Petruška Šustrová

Ostrava, Pant 2015, 370 s., ISBN 978-80-905942-3-4.

Překlad z polského originálu:

Karol MODZELEWSKI

Zajeżdżimy kobyłę historii: wyznania poobijanego jeźdźca

Warszawa 2013, 456 s., ISBN 978-83-244-0335-6.

Zásluhou občanského sdružení Pant vyšel český překlad paměti Karola Modzelewského – medievalisty, disidenta (mj. mluvčího Solidarity v letech 1980–1981), politického vězně a později v letech 1989–1991 senátora, člena Polské akademie věd (*Polska Akademia Nauk*) a také Italské akademie věd (*Accademia dei Lincei*). Jeho osudy byly plné zvrátů, autor prošel složitým vnitřním vývojem. Karol Modzelewski se narodil v roce 1937 v Moskvě. Původně se jmenoval Kirill, jméno Karol obdržel až později. Pouhých sedmáct dnů po jeho narození byl jeho otec odsouzen a poslán do sovětského trestního tábora. Později se s ním Karol setkal už jen dvakrát. Jeho matka se poté za dramatických okolností seznámila s polským komunistou Zygmuntem Modzelewským, s nímž na konci války přijela do Polska. Zygmunt Modzelewski později v komunistickém Polsku zastával do roku 1951 funkci náměstka ministra a ministra zahraničí.

Malý Karol Modzelewski vyrůstal v poválečném Polsku jako přesvědčený mladý komunist. Aktivně se angažoval ve Svazu polské mládeže (ZMP – *Związek Młodzieży*

5 Tereza KAVANOVÁ, *Profesor František Dvorník jako zpravodajec. Neznámá kapitola ze života moravského historika*, Vlastivědný věstník moravský 53, 2001, č. 3, s. 252–262.

Polskiej). Na stránkách knihy přiznává, že patřil k těm členům organizace, kteří se chovali arogantně a agresivně. On a jeho spolužáci ze Svazu polské mládeže šikanovali „vnitřní nepřátele“ čili své neorganizované spolužáky. Právě při popisu těchto událostí vynikne autorova osobnostní zralost: Modzelewski neutíká od zodpovědnosti za své chování, ani se nesnaží vykreslovat v lepším světle. Ostatně, snaha o objektivnost je patrná v celé knize. Autor ani na okamžik nevystupuje ze své role historika, který objektivně nahlíží, popisuje a s pomocí metodologie historických věd ozřejmuje svůj vlastní život.

Pokud Modzelewski vstupoval do polské komunistické strany (*Polska Zjednoczona Partia Robotnicza*, dále PSDS) z přesvědčení, bylo to opět jeho přesvědčení, které ho v roce 1964 vedlo k napsání *Otevřeného dopisu straně*. Dopis, který vznikl ve spolupráci s Adamem Michnikiem, kritizoval stranickou byrokracii, ekonomické nešvary a vybízel dělníky k organizování stávek. Autoři za něj byli v roce 1965 uvězněni. Modzelewski byl vězněn celkem třikrát (1965–1967, 1969–1971 a 1982–1984). Nepopisuje však pouze svůj vlastní pobyt ve vězení, ale zmiňuje širší problematiku vězeňské subkultury, tak jak ji viděl a poznal. Cizí mu není ani téma resocializace vězňů. Jeho názory prozrazují silné sociální citění, které opět prostupuje celou knihou.

Modzelewski se v knize nevěnuje pouze své disidentské činnosti, čtenář se dozvídá i o jeho vědeckých zájmech. Obě oblasti se v jeho životě prolínaly a nejednou musel volit mezi občanskou angažovaností a vědeckou prací. Kupříkladu v roce 1976 se nezapojil do činnosti disidentského KORu (*Komitet Obrony Robotników* – Výbor na obranu dělníků) právě proto, že dal přednost vědě, ač osobně znal řadu členů tohoto výboru.

Modzelewského paměti jsou zajímavým historickým pramenem také ke komparaci společnosti v komunistickém Polsku a v komunistickém Československu. Nelze si nevšimnout výrazného rozdílu mezi relativní autonomií polských univerzit a naprostou podřízeností jejich československých protějšků. V knize též zaujme líčení sebevědomého postoje řady polských církevních představitelů vůči státní moci. Modzelewski např. vzpomíná na rok 1982, kdy jako vězeň odevzdal jezuitskému zpovědníku text svého referátu o hospodářské organizaci polského státu za piastovské dynastie. Jezuita referát propašoval ven: Text pak profesor Girolamo Arnaldi přednesl v Itálii na mezinárodní konferenci v dubnu 1982.

Problémem je však překlad knihy a jeho kvalita. České vydání Modzelewského paměti se dočkalo již tří recenzí: Pavel Kolář v *Lidových novinách*, Jan Klápště (*Dějiny a současnost* 8/2015, s. 48) a Daniel Kaiser (*Echo*, 5. 2. 2016, s. 38–39). Poslední dvě recenze tematizují i otázku překladu. Jan Klápště se domnívá, že kniha je přeložena dobře, podobně i Daniel Kaiser soudí, že: „České vydání mělo štěstí na kvalitní překlad i redakci (Petruška Šustrová a Pavla Foglová)“. Recenzenti svůj názor neodůvodňují, neuvádějí ani žádné příklady. Autorka těchto řádků má na překlad této knihy diametrálně odlišný názor, jehož oprávněnost by ráda dokázala na několika příkladech.

Za prvé: otázka názvu. Titul knihy se odvolává na úryvek Majakovského básně *Levý pochod*. Překladatelka však nevystihla metaforu obsaženou v originálním názvu knihy. Kniha vyšla v češtině pod názvem *Zaženem dějin klisny*, ale název originálu (pol. *Zajeżdżymy kobyłę historii*) pojednává o „zajždění klisny“, která tu obrazně představuje *Dějiny*. Poté, co je kůň poprvé osedlán, je zajžděn: To mimo jiné znamená, že si zvyká na jezdce. Přirozenou součástí tohoto procesu je nebezpečí, že kůň může jezdce vyhodit ze svého

hřbetu a to nejednou. Proto podtitul knihy zní: Vyznání potlučeného jezdce: Modzelewski tak chtěl zdůraznit, že se pokoušel osedlat si Dějiny, ale nejednou byl vyhozen z jejich sedla.

Za druhé překladatelka podlehla tzv. hypnóze originálu. Překlad je plný slov, která byla nově vytvořena pod vlivem polského jazyka. Čeština je nezná, případně je používá v jiném kontextu, například: „citoval jsem útržky“ (s. 76, správně *fragmenty*), „duchovní seminář“ (s. 138, správně *kněžský seminář*), „Je to rukojmí zdraví“ (s. 64, správně *Je to záruka zdraví*), rodinný dům (s. 43) a rodný dům (polsky: *dom rodzinny*) jsou v češtině odlišné výrazy, výraz „individuální rolnické hospodaření“ (s. 60) lze nahradit souslovím soukromé zemědělství apod. Některé výrazy navíc v českém textu působí komicky, ačkoliv originál tak vyznívat jistě neměl, například „má dnešní manželka“ (s. 313, správně *současná*). Podobně překladatelka nesprávně přejímá polský pravopis – „písníčka Agnieszki Osiecké“ (s. 165, správně *Agnieszki*).

Knihy se dočkala v Polsku několika ocenění, autor za ni mj. obdržel prestižní literární cenu Nike. Není divu, originál je napsán vybroušeným, místy vědeckým stylem a je jazykově i stylisticky na výši. To o překladu, bohužel, neplatí. V českém překladu čteme dlouhé, stylisticky neobratné věty; např. „Když jsme byli internováni a ještě víc poté, co uplynul rok, a místo aby nás propustili ze zlikvidovaného ‚centra izolace‘ v Białołęce, nás prostě převezli na Mokotov s prokurátorským pokynem k vazbě, se na nás upíraly oči solidaritního Polska“ (s. 264).

Není také běžné, aby překladatelé pro potřeby knihy vytvářeli nové systémy zkratk v jazyce překladu, tak jak to činí Petruška Šustrová. Originál sice používá řadu pro polského čtenáře srozumitelných zkratk, překlad je však plný zkratk, které český čtenář nemá šanci rozšifrovat (např. zkratka „VU“ jako Varšavská univerzita, která byla utvořena jako analogie k zažité polské zkratce UW – Uniwersytet Warszawski). Problém je o to větší, že v knize nenajdeme seznam zkratk.

Jako nepochopitelné se jeví překlady místních jmen, názvů ulic apod. Bylo by logičtější, kdyby v literatuře faktu byla místní jména (zvláště ta, která nemají ustálenou počestěnou podobu) ponechána v původní podobě, aby si je čtenář mohl případně vyhledat na mapě. Překladatelka nadto nepočestuje názvy ulic důsledně, což ilustruje i následující příklad: „Když auto vyjelo za bránu a zatočilo Rakowieckou doleva, řekl jsem, aby jeli do Svatokřížské ulice“ (s. 284). V originále se jedná o ulice jménem *Rakowiecka a Świętokrzyska*.

K dokonalosti mají daleko i vysvětlivky. Tak ke straně 264 se např. objasňuje čtenáři, že pojem „zlatý roh“ pochází z Mickiewiczovy básně Pan Tadeáš. Pojem „zlatý roh“ ale pochází z dramatu Veselka od Stanisława Wyspiańskiego (mj. do češtiny přeloženého dvakrát: 1919 a 1983). Vysvětlivka poskytuje mylné informace také o významu zmiňovaného symbolu. Ve Wyspiańskiego dramatu ten, kdo zatroubí na zlatý roh, bude moci sjednotit Polsko! Namísto toho vysvětlivka v recenzované knize tvrdí (s. 354), že kdo zatroubí, tomu se splní každé přání. Zdá se, že došlo k záměně rohu svobody s rohem hojnosti.

Překlad zbytečně zastiňuje původní kvality originálu a má negativní vliv na čtivost a srozumitelnost díla. České vydání závažné knihy se tak jeví jako promarněná šance.

Ludmila Lambeinová

Philipp THER

Nový pořádek na starém kontinentě: příběh neoliberální Evropy

Praha, Libri 2016, 357 s., ISBN 978-80-7277-541-5.

Die neue Ordnung auf dem alten Kontinent. Eine Geschichte des neoliberalen Europa

Berlin, Suhrkamp Verlag 2014, 430 s., ISBN 978-3-518-42461-2.

Therovo vyprávění „příběhu neoliberální Evropy“ zahrnuje období od osmdesátých let 20. století až do současnosti, české vydání je aktualizováno do roku 2015. Autor si klade za cíl zaměřit se ve své analýze nejen na hospodářské změny a ukazatele, ale také na vzorce chování, společenské hodnoty a každodennost. Ústřední tezí knihy je ustavení globální hegemonie neoliberalismu v Evropě na počátku devadesátých let, které bylo umožněno selháním diskusí o reformách „východního modelu státního socialismu“ v druhé polovině osmdesátých let a následným ukončením konkurence západního a východního politického a hospodářského systému revolučními událostmi v roce 1989.

Počátek „pádu státního socialismu“ autor zasazuje již do období konce šedesátých let, které charakterizuje jako první selhání pokusu o reformu „modelu státního socialismu“. Na Západě byla, podle Thera, keynesiánská politika na ústupu pod vlivem dopadů ropných krizí již od sedmdesátých let. Neoliberálnímu diskurzu se zde začaly přizpůsobovat i v té době vládnoucí levicové politické strany, zvláště německá a francouzská. Postupný odklon od dosavadního „západního modelu sociálního státu“ ještě podpořil konečný neúspěch reformy ve státech východního bloku na konci osmdesátých let. Důležitou roli v procesu utváření globální hegemonie neoliberálního diskurzu připisuje Ther také vývoji studené války, tedy politice detente, která, podle něj, zvýšila možnosti oboustranného „interpersonálního a intertextuálního kulturního transferu“ mezi Západem a Východem.

Dějiny transformace autor interpretuje jako „praxi neoliberální politiky“. Dominance neoliberálního diskurzu, podle něj, dlouhodobě ovlivňuje řešení problému postupného selhávání „modelu sociálního státu“ a ovlivnila také reakce evropských politiků na ekonomickou krizi přelomu let 2008 a 2009.

Publikace disponuje značným teritoriálním rozsahem. Autor rozděluje evropský kontinent na „Západ a Východ“. První jmenovaný pojem obsahuje západní a jižní Evropu, přičemž se autor zaměřil na Německo, Francii, Itálii a Řecko. Velká Británie se v knize objevuje pouze výjimečně, nejvýznamněji vystupuje v první kapitole zaměřené na osmdesátá léta, ve které Margaret Thatcher reprezentuje vzestup neoliberalismu. Pojem „Východ“ skrývá hned tři regiony: „střední Evropu“, tj. státy Visegrádu, ale v určitých souvislostech i Německo a Rakousko, „jihovýchodní Evropu“, tj. zejména Rumunsko, Bulharsko a Slovinsko, a „postsovětský prostor“, tj. především Pobaltí, Ruskou federaci a Ukrajinu. Jednotlivým státům je během výkladu střídavě tematicky věnována zvýšená pozornost: například Polsku v souvislosti s boomem drobného podnikání na počátku devadesátých let, Slovensku v souvislosti se zaváděním rovné daně nebo Maďarsku ohledně úvěrů v cizí měně.

Uvedené normativní politicko-geografické rozdělení na Západ a Východ je pro Thera spíše otázkou volby slovní zásoby, nikoli volbou odborného diskurzu. Zvoleným

metodologickým přístupem: komparatistickou a teorií kulturního transferu autor usiluje naopak o analytickou dekonstrukci těchto kategorií. Uvedený záměr můžeme mimo jiné identifikovat například v jeho analytické práci s kategorií „Jihu“. Oddělení Jihu z kategorie Západ získává dynamiku zejména v Therově interpretaci ekonomické krize let 2008/2009, respektive ve srovnání Jihu se „zaostalým Východem“, přičemž Jih v sobě konfrontuje studenoválečnou příslušnost k „rozvinutému Západu“ s laxním přístupem k reformám a prohlubující se hospodářskou zaostalostí.

Důležitými aktéry jsou v knize vedle neoliberálních (Velká Británie), reformujících se (Německo, Francie) a opožděných států Západu (Itálie, Řecko), resp. rychlejších (Polsko, Česko) či pomalejších (Rumunsko, Bulharsko) postkomunistických států Východu, také mezinárodní finanční instituce (Mezinárodní měnový fond, Světová banka, Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj – OECD), neoliberální ekonomičtí experti a Evropská unie.

Phillip Ther svou interpretaci zasazuje do širokého kontextu literatury sahající od politologicko-ekonomické „tranzitologické“ literatury,¹ přes „varieties of capitalism“,² k „občansko-aktivistickému“ odbornému diskurzu.³ Ve vlastní analýze mezinárodního hospodářského vývoje a transnacionálních politických a expertních diskurzů autor kombinuje analýzu vyčíslitelných ekonomických ukazatelů s rozбором mediálních řečových aktů. Použité statistické informace pocházejí z běžně přístupných elektronických zdrojů, většinou ze statistického úřadu Evropské unie Eurostat. Srovnáním a interpretací statistických dat chce autor faktograficky podepřít své argumenty odmítající stereotyp „rozvinutý Západ“ a „zaostalý Východ“. Původ využitých pramenů mediální povahy je spojen s jazykovými možnostmi autora a místy jeho studijních a výzkumných pobytů, převažují tedy mediální výstupy německé, polské a italské provenience.

Stěžejním konceptem Therovy knihy je pojem neoliberalismus. Z pohledu politické ekonomie je, podle autora, tento pojem z důvodu jeho významového rozsahu neanalytický. Z pozice historika, který uplatňuje metodu analýzy diskurzu, však neoliberalismus považuje za vhodný zastřešující pojem, přičemž zdůrazňuje jeho jednotící ideologické prvky: víru ve spojistost demokracie západního typu a tržního hospodářství a víru v nevyhnutelnost reforem zakládajících se na privatizaci, liberalizaci a deregulaci.

Kniha není koncipována výhradně chronologicky, naopak některé kapitoly působí na první pohled jako zcela samostatné texty. Jejich jednotícím prvkem je však utváření a legitimizace hegemonie neoliberalismu a „nové mapování evropského kontinentu“, se kterým je čtenář konfrontován z různých úhlů pohledu. Zajímavá je například neobvyklá komparace vývoje středoevropských metropolí: Berlína, Vídně, Varšavy, Prahy a Budapešti, diskutující s východo/západním paradigmatem, resp. stereotypy. (Bratislava je věnována pouze jedna krátká poznámka.) Therovo srovnání vývoje středoevropských hlavních měst je charakterizované zejména osou „chudý Berlín“ a „boomtown Varšava“.

1 Například: Anders ASLUND, *How Capitalism Was Built: The Transformation of Central and Eastern Europe, Russia and Central Asia*, Cambridge 2007.

2 Například: Peter A. HALL – David SOSKICE (edd.), *Varieties of Capitalism: the Institutional Foundation of Comparative Advantage*, Oxford 2001.

3 Například: Padriac KENNEY, *A Carnival of Revolution. Central Europe 1989*, Princeton 2002.

V první části knihy Ther postupně buduje argumenty, které empiricky realizuje v následujících kapitolách, čímž ve výsledku postupně přesouvá těžiště knihy od transformace směrem k průběhu a důsledkům krize let 2008/2009. Pomyslným vrcholem Therovy analýzy je inovativní srovnání některých již publikovaných „typologií transformace“ s autorovou vlastní „typologií reakcí na krizi“.

Ther se vymezuje k „tranzitologickému diskurzu“, který se snaží zpochybnit důrazem na kontinuitu porevolučního vývoje s obdobím osmdesátých let. Tento přístup odráží užití novotvaru: „spolustransformace“ (v německém originálu „Kotransformation“), kterým autor upozorňuje na svůj odstup od paralelního výkladu dějin „zaostalého Východu“ na jedné straně železné opony a „rozvinutého Západu“ na straně druhé. Naopak klade důraz na oboustranný kulturní transfer, respektive společný odklon evropských států od ideje sociálního státu a nastoupení cesty neoliberálních reforem. Ther svou terminologií čtenáři naznačuje, že proces „transformace“ není omezen pouze na východní Evropu, ale že západní Evropa se transformuje rovněž, resp. spolustransformuje, přičemž tento proces není pouze reakcí na rozpad sovětského bloku, ale je výsledkem poválečného vývoje evropské politiky jako celku.

Kniha sice má široký interpretační záběr, ale rozsáhlejší plastickou rekonstrukci diskusí o reformách „státního socialismu“ v druhé polovině osmdesátých let s využitím pramenů mediálních a expertních diskurzů, kterou v jejím úvodu autor připisuje první kapitole (s. 17), nakonec nenabízí, a v daném rozsahu snad ani nabídnout nemůže. V tomto ohledu se Ther omezuje spíše na obecná konstatování: „V polovině 80. let si komunisté uvědomovali, že Polská lidová republika stojí před ekonomickým a politickým bankrotem. Proto polská vláda přivítala perestrojku“ (s. 48). „V Maďarsku určovaly průběh reforem debaty uvnitř strany“ (s. 50).

Expertním diskusím v zemích východní Evropy je v kapitole věnován v podstatě jeden krátký odstavec, ve kterém se autor soustřeďuje na „některé pozdní reformní politiky“, jmenovitě Václava Klause, Leszka Balcerowicze a Jegora Gajdara, které charakterizuje jejich kariérním zázemím ve státních institucích a zároveň jejich ovlivněním kulturním transferem chicagské školy. V západním kontextu Ther přiznává klíčové místo Miltonovi Friedmanovi a Francisu Fukuyamovi.

Kromě rozsahu, jaký v kapitole zaujímá téma expertních a politických diskusí o reformách ve státech střední a východní, ale i západní Evropy, je třeba si všimnout, že se autor zaměřuje výhradně na osobnosti reprezentující „vítěznou neoliberální reformní linii“. V důsledku toho se v podstatě mýjí s analýzou přestavbových diskusí ve střední a východní Evropě,⁴ a přesouvá pozornost čtenáře přímo na období transformace v devadesátých letech.

Silnou stránkou knihy je jednoznačně historická sociálně-hospodářská analýza, naopak sémiotický rozbor, analýza diskurzu a kulturně antropologický přístup je pramenně i interpretačně slabší. Systematickou analýzu expertních a politických diskurzů, respektive skupinově sdíleného „jazyka“ expertních zpráv, politických programů apod., autor v podstatě neuplatňuje, a zaměřuje se výhradně na mediální řečové akty významných politiků. Výběr

4 V českém kontextu se v tomto ohledu odkazuje na Pullmannovu knihu *Konec experimentu*, kde se autor zaměřuje na jazykovou stránku politického diskurzu v dokumentech Komunistické strany Československa a stranickém tisku. Srovnej: Michal PULLMANN, *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu*, Praha 2011.

pramenů je omezen také vazbou na Therovo osobní pozorování v zemích jeho studijních a výzkumných pobytů. V důsledku toho jsou ovšem zjištění dosažená analýzou diskurzů poněkud nekonzistentní, což platí i pro jejich výslednou prezentaci.

V poslední kapitole se poměrně nečekaně objevuje kulturně-antropologická charakteristika hodnot revoluce, která, v návaznosti na ucelenou sociálně-hospodářskou analýzu, působí zpočátku nahodile. Pravděpodobně má navazovat na kapitolu věnovanou „Revoluci mezi lety 1989 a 1991“, která ale svým obsahem dostatečně nekorresponduje se závěrečnou částí knihy. Záměrem této krátké „odbočky“ je zřejmě propojení hospodářské analýzy s tématem společenského přijetí neoliberálního diskurzu. V samém závěru obsáhlé knihy tak autor na několika málo stránkách textu otevírá další závažnou výzkumnou otázku, kterou ale již nemůže dostatečně metodologicky, pramenně ani interpretačně propracovat.

Barbora Pecková

Eva CHODĚJOVSKÁ – Eva SEMOTANOVÁ – Robert ŠIMŮNEK

Historické krajiny Čech. Třeboňsko – Broumovsko – Praha

Praha, Historický ústav 2015, 427 s., ISBN 978-80-7286-255-9.

Knihla autorů z Historického ústavu Akademie věd ČR o vývoji a proměnách historické kulturní krajiny zhodnocuje historicko-geografický výzkum posledního desetiletí. Podívejme se proto nejen na problematiku vývoje historických krajin, ale i na prostorové utváření regionů a teoretické vymezení historické geografie jako vědy a na současnou atlasovou tvorbu. Publikace je dílem, obsahujícím pohled Evy Semotanové na současný stav historicko-geografického výzkumu a jeho budoucí východiska.¹ Ve stručném nástinu jsou tu definovány tematické okruhy nejen k výzkumu kulturní krajiny. Syntetické pojetí reprezentuje také kolektivní monografie o výzkumu kulturní krajiny pojmáného z několika úhlů pohledu.² Prostorovou rovinu rekonstrukce krajiny ukazuje Robert Šimůnek prostřednictvím mapových pramenů, vedut a písemných pramenů.³ Zahraniční pohled na vývoj české kulturní krajiny prezentuje studie Horsta Förstera – zabývá se rozbořem zlomových zásahů do krajiny a necitelnými zásahy do jejího fungování.⁴ Vztahy kulturní krajiny a lidské společnosti a ekonomicko-politické motivace jejich proměn v jednotlivých dějinných úsecích nově řeší na základě geograficko-statistických metod kolektivní práce českých geografů.⁵ Podobnými způsoby a metodami analyzoval Ivan Bičík vývoj využívání země v předchozích sto padesáti letech.⁶

1 Eva SEMOTANOVÁ, *Historická geografie českých zemí*, Praha¹1998; Praha²2006.

2 Eva CHODĚJOVSKÁ – Robert ŠIMŮNEK (edd.), *Krajina jako historické jeviště*, Praha 2012.

3 Srv. Robert ŠIMŮNEK, *Historická krajina a mapové bohatství Česka*, Praha 2006.

4 Horst FÖRSTER, *Brüche in der Kulturlandschaftsentwicklung der Tschechischen Republik*, Siedlungsforschung. Archäologie-Geschichte-Geographie 13, 1995, s. 197–218.

5 Ivan BIČÍK – Lucie KUPKOVÁ – Leoš JELEČEK – Jan KABRDA – Přemysl ŠTYCH – Zbyněk JANOUŠEK – Jana WINKLEROVÁ, *Land Use Changes in the Czech Republic 1845–2010. Socio-Economic Driving Forces*, Praha 2015.

6 Ivan BIČÍK a kol., *Vývoj využití ploch v Česku 1845–2000*, Praha 2012.

Regionální publikace zastupuje dílo kolektivu pod vedením Evy Semotanové, které se obrací ke kladskému regionu a doplňuje jeho předchozí výzkum (srov. atlasová tvorba).⁷ Územní vývoj zvoleného regionu a určení jeho hranic řeší podrobně na příkladu teritoria východních Čech kolektiv autorů vedený Ondřejem Felcmanem.⁸ Definováním regionu jako jednotky regionální identity měnící v čase svou prostorovou dimenzi se zabývá kolektiv historických geografů,⁹ jejich práce koncepčně navazuje na starší studii Pavla Chromého.¹⁰ Publikace o krajině a regionu zastřešuje široká škála atlasových děl.

Atlasovou tvorbu lze podle typů atlasů a způsobu využití kartografických pramenů hodnotit podle dvou přístupů. Reprodukční přístup napomáhá – společně se studiem vedut a krajinné ikonografie – při utváření obecné rekonstrukce podoby a funkce sledované krajiny. Rekonstrukční přístup je prostorovým vyobrazením doložitelných vztahů převedených z dobových pramenů do současného a pro čtenáře snáze pochopitelného kartografického jazyka. Atlasová tvorba tak zastřešuje výzkum historické kulturní krajiny, když převádí vztahy a vazby v krajině do prostorového rozměru.¹¹

Recenzovanou publikaci *Historické krajiny Čech* obsahově tvoří dva základní okruhy. První se zabývá jednak směřováním historicko-geografického výzkumu, jednak jeho prací s různými typy pramenů. Druhý okruh zahrnuje tři regiony v Čechách a tematicky odráží tři různé autorské přístupy k problematice kulturní krajiny. Nejedná se tedy pouze o komparaci regionální, ale i metodologickou, opírající se právě o typovou regionální různost. Komparovány jsou funkční typy krajin od komponované kulturní krajiny rybníčních soustav Třebońska, které téměř neporušeně dokládají podobu krajiny 16. a 17. století, přes barokní krajinu 17. a 18. století na Broumovsku, až po městskou krajinu industriálních přeměn z přelomu 19. a 20. století v Praze, kde se však dochovalo mnoho prvků z předcházejících typů krajin. Obsahově publikace ukazuje nové možnosti při směřování k syntéze vývoje české krajiny jako východisku příštího historicko-geografického výzkumu.

První tematický okruh obsahuje přibližně jednu čtvrtinu práce a člení se na tři podkapitoly. Je částí nejen tematicky, ale především metodologicky nejzajímavější. Utváření krajiny minulosti je zde doloženo mnoha praktickými příklady ze současných fotografií

7 E. SEMOTANOVÁ a kol., *Kladsko. Historickogeografický lexikon*, Praha 2015.

8 Ondřej FELCMAN a kol., *Území východních Čech od středověku po raný novověk. Kapitoly k územně správním dějinám*, Praha 2011.

9 Kolektiv autorů, *Regiony – časoprostorové průsečíky*, Praha 2008.

10 Pavel CHROMÝ, *Vývoj krajiny a formování identity území: příspěvek k environmentálním dějinám na příkladu České Kanady*, *Historická geografie* 32, Praha 2003, s. 115–134.

11 Atlasová tvorba má v současné době mnoho podob. Zastupují ji velké projekty v kombinaci s komentovanými reprodukčními edicemi dobových kartografických pramenů nebo rekonstrukčních atlasů. Oba přístupy jsou v tomto ohledu spíše pomocnými rámci pro pochopení široké škály současných atlasové tvorby, z níž je nutno zmínit *Historický atlas měst České republiky*, Historický ústav AV ČR v Praze. Mezi lety 1996–2015 dosud vyšlo 28 svazků; Eva SEMOTANOVÁ – Jiří CAJTHAML a kol. (edd.), *Akademický atlas českých dějin*, Praha 2014; E. SEMOTANOVÁ, *Česko. Ottův historický atlas*, Praha 2007; Ondřej FELCMAN – Eva SEMOTANOVÁ, *Kladsko. Proměny středoevropského regionu. Historický atlas*, Hradec Králové – Praha 2005; E. SEMOTANOVÁ, *Atlas zemí Koruny české*, Praha 2002.

i dobových ikonografických zobrazení. Studium a ochrana kulturní krajiny nemají pouze racionální rovinu: kniha zdůrazňuje i rovinu citovou. Ta se odvíjí od uvědomění si důsledků zásahů člověka do krajiny v minulém vývoji a z její dnešní ochrany.

Nejdůležitější podkapitolou je řešení aktuálních témat a metod výzkumu historických krajin. Možnosti interpretace celé škály pramenů jsou rozšířeny o nové metody z příbuzných věd. Kniha charakterizuje jednotlivé typy přírodních a kulturních krajin s odkazy na vědecká díla předních autorů. Každý z tematických pohledů (historicko-geografický, krajinářský, archeologický, estetický, symbolicky inklinující k dějinám umění nebo odvozený od metod přírodních věd) je tu podrobně definován a popsán. Díky tomu je možno provést rekonstrukci minulých typů krajin. Ty jsou konkretizovány na příkladu profánních (rozčmáraná renesanční lovecká obora Kratochvíle, četné zámecké parky, solitérní aleje) a sakrálních areálů, které v komponované krajině navazují na světské profánní areály (např. církevní stavby na vrcholech kopců, kapličky křížových cest nebo boží muka). Urbanizační proces je ukázán na modelových příkladech (např. Vyšehradská skála – proměna církevních staveb, fortifikace i dopravní obslužnosti vltavského údolí; či mnoho vyobrazení technických industriálních památek). Kulturní krajina je dekonstruována na jednotlivé komponenty s důrazem na jejich funkci, aby mohlo být co možná nejlépe vysvětleno fungování jejího celku. Vše je dokumentováno na modelových příkladech opět s pomocí fotografií minulého i současného stavu v kombinaci s dobovými ikonografickými prameny.

V druhé podkapitole prvního okruhu jsou rozebrány typy pramenů, práce s prameny a způsob jejich interpretace. Prameny jsou rozlišeny na písemné (např. operáty stabilního katastru), ikonografické (panoramatická zobrazení, veduty, srovnávací snímky, letecké snímky) a kartografické (mapy vojenských mapování, mapy celých Čech, resp. mapy krajů). U každého typu jsou uvedeny informace o jeho vzniku, jak je s ním možno pracovat, jak byl v minulosti interpretován a jsou zmíněna i možná úskalí při práci s ním.

Poslední podkapitola je věnována digitálnímu zobrazení krajiny a rozboru přístupů ke krajině v současné historiografii (na příkladech směrů a autorů). Přístupy vycházejí z metod *spatial humanities*¹² a *digital humanities*¹³. Přínosná je pasáž o technické stránce práce s Geografickými informačními systémy při tvorbě kartografických výstupů v tematické pestrosti, kterou nabízí historická geografie.

Druhý tematický okruh knihy tvoří prezentace tří zmíněných modelových regionů. Jejich krajinné typy jsou ozřejměny v úvodu druhé části knihy na jejich hlavních znacích,

12 *Spatial humanities* – vychází z využití digitální technologie ve všech krocích práce, kde těžištěm je digitální prostorové zobrazení zkoumaných procesů v humanitních vědách. Výsledkem jsou prostorově zobrazovaná témata v digitálních mapách či modelech krajiny, ve kterých se uživatel může snáze orientovat v prostoru a s daným tématem efektivněji pracovat. Srov. Jörg DÖRING – Tristan THIELMANN (edd.), *Spatial Turn. Das Raumparadigma in den Kultur- und Sozialwissenschaften*, Bielefeld 2008.

13 *Digital humanities* – mapuje lidskou činnost v krajině prostřednictvím digitálních rekonstrukcí pomocí využití informačních technologií a jejich metod. Winfried SCHENK, *Historische Geographie*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft 2011, s. 100. Srov. recenze Jaromír KARPÍŠEK, *Východočeské listy historické* 34, 2015, s. 90–95.

kteřé definují některé krajino tvorné procesy minulosti. Prvním modelovým příkladem je region Třeboňska. Robert Šimůnek zvolil za téma proměnu sídelní struktury regionu. Na konkrétních příkladech objasňuje obtíže středověké kolonizace bažinaté krajiny a proměnu sídelní struktury v důsledku budování velkých rybníčních soustav, jež vedly k zániku vsí (doložené kartografickou dokumentací). Kapitola ukazuje i regionálně podmíněná specifika, která v 18. století naopak vedla k zakládání nových osad. Vymezení proměn hranic třeboňského panství je znázorněno pomocí sídel zachycených bodovou metodou, což je zajímavou alternativou k tradičnější liniové metodě. Jde o metodu, jak přehledně zobrazit veškeré proměny v jednom listu mapy.¹⁴

Autor rovněž zkoumá vývoj dopravních komunikací a pozemkovou parcelaci (odráží se např. v majetkových sporech) a dokládá to řadou kartografických a ikonografických pramenů. Na podobné prameně základně jsou postaveny podkapitoly věnované vývoji kulturní krajiny – s důrazem na vývoj jejího hospodářského využívání, tvorbu rybníků nebo na konstituování sakrálních staveb v jejich umístění a symbolice. Metodicky je pozoruhodná práce s půdorysy sídel,¹⁵ plochami rybníků nebo způsob definování významu místních jmen.¹⁶ V závěru autor přináší cenné postřehy k ochraně a využití hodnotných biotopů této jedné z mála biosférických rezervací na našem území.

Eva Chodějovská představila další modelový příklad v podobě Broumova. Region definovala pomocí digitalizovaných starých map; do podoby barokní krajiny dává nahlédnout zejména vojenské mapování. Na rozdíl od Třeboňska je Broumovo prostorově stabilněji definovalným regionem. Projevuje se to na možné realizaci přehledů vrstev digitalizovaných starých map i na přehledovém grafu vývoje obyvatelstva. Sídelní struktura regionu je detailně popsána a následuje její prostorové zobrazení v podobě starých map a vyobrazení horizontu. Tím je čtenáři zprostředkováván dobový pohled na kulturní krajinu doby baroka. Vložené mapové listy nejsou pouhými přílohami, ale pomáhají aktivně utvářet obsahovou stránku textu (např. v případě definice hranic panství nebo politického okresu). Autorka se na počátku zamýšlí nad důvody a charakterem dějinných procesů, které z Broumova učinily periferii. Zároveň věnuje velký prostor vývoji Broumova jako přirozeného centra regionu, byť pro 19. a první polovinu 20. století hovoří o dvou centrech regionu (českém v Polici nad Metují a německém právě v Broumově).

Vývoj města Broumova je kromě map a plánů zachycen prostřednictvím ikonografických pramenů (veduty, malované obrazy a pohlednice, ale i o moderní fotografie), což umožňuje srovnání stavebního vývoje města v jeho různých historických etapách. Centrální polohu Broumova dokládá hvězdicovitá síť silnic směřujících do okolních obcí, kde významné dominanty tvoří právě barokní kostely. Výhodou periferie bylo zachování půdorysů sídelních míst, jež se v moderní době nerozrůstala. Sídla tak zůstala půdorysově téměř nezměněná, doplněná o aleje, křížové cesty a další krajino tvorné prvky, které pomáhají pochopit charakter komponované barokní krajiny.

14 Tímto způsobem není vymezeno pouze Třeboňsko, ale i ostatní regiony. Srov. s. 130, 263.

15 Podrobnosti k problematice městských sídel s četnými odkazy na další literaturu: Winfried SCHENK, *Historische Geographie*, s. 42–44.

16 Srov. Tamtéž, s. 21–25.

Poslední modelový příklad reprezentuje městská krajina Prahy v podání Evy Semotanové. Praha měla v minulosti ve vztahu k ostatním městům Českého království a Evropy vůbec až atypickou velikost. Publikace přibližuje město ve vazbě na okolní krajinu a provádí detailní rozbor městských složek (náleží k nim i vodstvo či reliéf krajiny). Současně přibližuje historický vývoj hlavy království na jeho urbanistické dynamice. Nejdůležitější etapou vývoje Prahy je středověké založení Nového Města, později expanze města do volného prostoru po zbourání hradeb v industriální éře.

Vztah města a okolí je tu zachycen pomocí kartografických pramenů, resp. kvůli jejich množství je spíše odkazováno na jejich existenci v archivních fondech a nových atlasových dílech.¹⁷ Proměnu krajiny v okolí města (resp. měst) 19. století ukazují nejen kartografické prameny, ale i popisy okresů v operátech pro jednotlivé katastry. V kombinaci s vojenským mapováním zachycují stav před bouráním hradeb a následné změny, které probíhaly v prostorové podobě města již v průběhu jejich odstraňování. Modely vojenského mapování zachycují také proměnu podoby krajiny, která přecházela v důsledku masivní zástavby rozlehlých území ze zemědělské či příměstské v urbanizovanou industriální plochu.

Proměna krajiny je reflektována i prostřednictvím současných toponym, která mnohdy odrážejí minulou vizuální nebo funkční podobu krajiny. Detailní popisy města a okolí pomocí pohlednic dosud nezastavěné krajiny ukazují v kombinaci s mapami, vedutami a plány překotnou dynamiku vývoje, kterou město a jeho okolí prodělalo během několika desetiletí na přelomu 19. a 20. století. Nejvíce je patrný především růst zástavby a regulace vodních toků. Funkční proměna částí města je ukázána na přesunu výrobních odvětví do nově vznikajících průmyslových čtvrtí v okolních obcích (Žižkov, Karlín, Holešovice, Smíchov a další). Procesy proměny města a jeho okolní krajiny, které započaly bouráním hradeb v sedmdesátých letech 19. století a skončily vznikem tzv. Velké Prahy roku 1920, jsou ukázány ve funkční i prostorové rovině.

Přínos recenzované publikace spočívá v přehledné ukázce východisek historicko-geografického výzkumu a jeho směřování. Nejvíce je to patrné při užití a kombinaci různých typů pramenů. Čtenáři je krajinný výzkum představen třemi různými způsoby, přičemž vybrány byly tři zcela odlišné regiony s rozdílným historickým vývojem i typem kulturní krajiny. Publikace byla postavena na vyvážené kombinaci tradičních písemných, ikonografických a kartografických pramenů, v níž jsou si všechny typy pramenů navzájem rovnocenné. Závěr nabízí východiska pro využití výsledků historicko-geografických výzkumů v praxi a nastiňuje podstatné otázky o osudech relikvů historických krajin. Práci s publikací usnadňuje důkladný rejstřík a rozsáhlý seznam literatury. Publikace vede svou koncepcí a podnětným způsobem zpracování nejen k zamyšlení, jak s různými typy pramenů pracovat; ale může být také inspirací pro samo určení, jak vývoj kulturní krajiny pojmout a tematicky zpracovat.

Jaromír Karpíšek

17 Srov. výše pozn. č. 11 k atlasové tvorbě, z níž nejdůležitější je pro tento případ: *Historický atlas měst České republiky*, kdy z 28 svazků vydaných do roku 2015 jsou 3 svazky věnovány pražským předměstím a dva další jsou v blízké budoucnosti plánovány; důležité je nejnovější syntetizující dílo *Akademický atlas českých dějin*.

Eva SEMOTANOVÁ a kol.

Kladsko. Historickogeografický lexikon

Praha–Kłodzko–Wrocław 2015, Historický ústav AV ČR (= Opera Instituti historici Pragrae, řada/series A – Monographia 53), 316 s., ISBN 978-80-7286-240-5.

Kladsko, specifický region ve střední Evropě, nacházející se od konce druhé světové války na území Polska, příslušel v minulosti několika různým zemím, přičemž nejdelší dobu – od středověku (s výjimkou let 1278 až 1290) až do roku 1742 (resp. 1763) – byl součástí Českého království, poté Pruska a Německa. Právě historický vývoj, ale i přírodní podmínky přispěly k formování výjimečného společenského a kulturního charakteru této oblasti, která dnes tvoří Euroregion Glacensis, jež zahrnuje i české a polské příhraničí. Příslušnost k různým zemím pak vedla ke vzniku různých jazykových variant místních názvů lokalit (toponym), na které (a jejich potřebu převést je do současné podoby) narazí každý, kdo se tímto regionem zabývá. I na ně se zaměřil historickogeografický lexikon vydaný Historickým ústavem Akademie věd ČR ve spolupráci s polskými kolegy. Klade si za cíl přispět i k prohlubování soudobé kladské regionální identity, kladského kulturního dědictví a v souvislosti s Euroregionem Glacensis i regionální identity evropské. Inspirací se mu stal svazek z německé lexikografické řady *Handbuch der historischen Stätten*, věnovaný Čechům a Moravě.¹

Kniha se skládá ze dvou základních oddílů – úvodních textových pasáží (s. 5–67) a vlastní lexikografické části s přílohami (s. 69–276). Základní informaci o historickém místopisu Kladska a bádání o něm a zejména o historických pramenech k němu podává Eva Semotanová (s. 9–28), která postupně představuje důležité prameny úřední (Berní rulu z let 1653–1654 a Pruský pozemkový katastr z roku 1865) a vyprávěcí (počínaje Kosmovou kronikou po konec 18. až počátek 19. století), dále osobní zápisy, paměti, vzpomínky nebo korespondenci, turistické průvodce, prameny kartografické (od 16. po 20. století) i ikonografické.

Identitou Kladska v historickogeografickém přehledu se zabývají Petr Osoba, Pavel Chromý a Zdeněk Kučera (s. 29–47), a to na základě teorie finského geografa Anssi Paasiho o tzv. procesu institucionalizace regionu, jehož vyjádřením je i silná regionální identita spojená s určitou autonomií. Postupně tak autoři seznamují s přírodními podmínkami, počátky osídlení a formování regionu, vznikem Kladského hrabství a jeho příslušnosti k Českému království, stejně jako s pruským a německým obdobím kladských dějin a konečně s připojením k poválečnému Polsku. Opomenuty nejsou ani symboly Kladska, mezi něž je začleněn především název a znak, ale i výrazné krajinné dominanty (Hejšovina, Králický Sněžník) a významná místa či památky (Vambeřice, tvrz ve městě Kladsko, aj.), stejně jako tzv. „Kladská růže“ – rostlina upolín evropský. Zejména v souvislosti s Euroregionem Glacensis jsou zmíněny také kladské regionální instituce, ochrana přírody a kulturních památek, muzea, sdružení a periodika.

Třetí text od Jaroslawa Malického přibližuje proměnlivé osudy kladských zeměpisných jmen, především místních (s. 49–67), v nichž se odráží vývoj regionu, ale i další vlivy (nářečí, prostředí, styl a tematika, míra ustálenosti a kodifikace, apod.). Přesvědčivě je přitom

1 Joachim BAHLCHE – Winfried EBERHARD – Miloslav POLÍVKA (edd.), *Handbuch der historischen Stätten*, Stuttgart 1998; TITÍŽ (edd.), *Lexikon historických míst Čech, Moravy a Slezska*, Praha 2001.

doloženo působení nacionálních a politických vlivů a podřízení výsledků historického bádání potřebám národního společenství zejména v době po první světové válce, kdy byly názvoslovné argumenty používány k podpoře teorie o vnitřní německé kolonizaci či o polském osídlení, ale současně i pro posílení českých nároků na kladské území. Po druhé světové válce byla naopak vytvářena polská jména, která rekonstruovala originální podobu jmen českého původu, nebo zcela nahrazovala jména původu německého, aniž by vždy uchovávala kontinuitu z dřívější doby, jen část zachovala formální prvky německých pojmenování. Nová doba s novým osídlením přinášela i novou identitu regionu, kterou měla potvrdit právě nová jména.

Nejrozsáhlejší část knihy pochopitelně zaujímá lexikografická část, která obsahuje 246 samostatných hesel z celého regionu Kladska v jeho historickém rozsahu, tj. lokality nacházející se dnes na území Polské a České republiky. Kromě obcí a vsí (resp. v Polsku gmin a sołectew) či měst byly zařazeny i jejich místní části a také historicky významná místa jako hrady a zříceniny a dále významné fyzickogeografické lokality, tj. řeky, pohoří a jejich vrcholy, a nejvýznamnější chráněné oblasti. Hesla jsou rozdělena do dvou částí – pro polské (powiat kłodzki, s. 77–219) a české (Broumovský výběžek a jeho zázemí, s. 221–245) území. Jejich autory jsou Tomáš Burda a Jiří Martínek, kteří také připojili stručné úvodní poznámky a vysvětlení struktury hesel (s. 69–70). Každé z nich obsahuje jazykové varianty názvu (polský, český a německý, případně i latinský – u lokalit na území ČR je předřazena čeština) a informaci o správním začlenění lokality, zeměpisné souřadnice (tj. zeměpisnou šířku a délku – GPS), nadmořskou výšku a popis polohy, stručné dějiny lokality a případně údaje o významných osobnostech s ní spojených, nakonec také základní informace o ekonomice a památkách a kultuře; alespoň u některých hesel je připojena i základní literatura.

Do knihy byly zařazeny také tabelární přehledy změn počtu obyvatel pro vybraných dvacet lokalit z polské a deset z české části Kladska (s. 247–251), zpracované Tomášem Burdou, Jiřím Martínkem a Evou Semotanovou na základě internetových zdrojů (mj. ze sčítání lidu); vyplývají z nich především koncentrační procesy obyvatel spojené s vyhlídáním menších sídel. Velmi cennou součástí knihy představuje seznam zeměpisných jmen (s. 253–276), sestavený Evou Semotanovou, a to abecedně v pořadí polsko-česko-německém, česko-polsko-německém a německo-polsko-českém, vždy odděleně pro část polskou (powiat kłodzki) a českou (Broumovský výběžek). Tyto seznamy, aktualizované na základě nejnovějších zdrojů (zejm. nevydané práce z roku 2014 *Nazwy miejscowości ziemi Kłodzkiej, Obszar obecnego Powiatu Kłodzkiego*, zpracované Joannou Jaremczyk a revidované Stanisławou Sochackou, Tadeuszem Biedou a Ryszardem Gładkiewiczem) představují neocenitelnou pomůcku pro každého, kdo bude postaven před úkol převést někdejší názvy na dnešní podobu, a to zejména v případě německých jmen, resp. českých pro polskou a polských pro českou část, tedy názvů, podle nichž nejsou řazena hesla v lexikografické části knihy. Antiktovat tak bylo možno dosud využívanou poválečnou práci Stanisława Rosponda,² z níž vycházejí i rejstříky v edici kladské Berní ruly.³

2 Stanisława ROSPOND, *Słownik nazw geograficznych Polski zachodniej i północnej: według uchwał Komisji Ustalania Nazw Miejscowych pod przewodnictwem Stanisława Skorowskiego. Cz. 1: Polsko-niemiecka. Cz. 2: Niemiecko-polska. Uzupełnienia*, Wrocław 1951

3 *Berní rula 34 – Kladsko*, ed. Marie RYANTOVÁ, Praha 2007.

V knize nechybí seznam použitých pramenů a literatury jak k úvodním kapitolám, tak k lexikografické části (s. 277–292), seznam zkratk a seznam vyobrazení (s. 293–296), vypracované Evou Semotanovou, přičemž zejména reprodukce kartografických a ikonografických pramenů představují vítané doplnění textu. Nezbytností vzhledem k tématu jsou také resumé v anglické, polské a německé verzi (s. 299–311).

Knihou *Kladsko. Historiografický lexikon* spojuje výsledky výzkumu historiografického, historicko-geografického i regionálně-geografického, a plní tak hned několik rolí: vedle historiků, zabývajících se regionem Kladska či jeho částí v minulosti, a geografů, sledujících tuto oblast v současnosti, může být užitečná i pro další zájemce ryze z hlediska cestovního ruchu nebo turistiky a poskytovat řadu dalších údajů. Pro identifikaci kladských toponym pak představuje dosud nejaktuálnější a nepřesnější zdroj.

Marie Ryantová

Historický atlas měst České republiky, svazek č. 27 – Sušice

Vědecký redaktor Robert ŠIMŮNEK. Autorský kolektiv:

Jan Lhoták, Martin Pták, Eva Semotanová, Robert Šimůnek.

Praha, Historický ústav AV ČR 2014, 20 + XV s. textu, 41 mapových listů,

ISBN 978-80-7286-229-0.

Od období let 1995–1997, kdy vyšly první svazky Historického atlasu měst České republiky (dále HAM ČR), věnované Litoměřicím, Pardubicím, Českým Budějovicím a Děčínu,¹ se tyto atlasy podařilo vydat do svazku pro město Sušici úctyhodný počet dvaceti sedmi českých a moravských měst.² Většina svazků HAM ČR (s výjimkou Chrudimi, Chomutova, Prahy – Královských Vinohrad a Kadaně) se dočkala i anotací, zpráv a recenzí na stránkách odborných sborníků a periodik.³

Vznik historických atlasů evropských měst iniciovala Mezinárodní komise pro dějiny měst. Jejich účelem je obohatit srovnávací studium dějin měst a shromáždit materiál pro hlubší poznání urbanizačního procesu v Evropě. Atlasy mají jednotnou základní koncepci, vypracovanou v letech 1967–1968. V každém z nich by měly být publikovány minimálně tři plány daného města (z předindustriálního období počátku 19. století; z konce 19. století a ze současnosti), které mohou být doplněny dalšími obrazovými a mapovými materiály. V sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století začaly svazky historických atlasů měst vycházet ve Velké Británii, Německu, Rakousku, Nizozemsku, Dánsku, Finsku, Francii,

1 Jejich soubornou recenzi s cennými postřehy uveřejnil František HOFFMANN, *Nad prvními svazky Historického atlasu měst České republiky*, Časopis Matice moravské 117, 1998, s. 477–486.

2 Společné úvody ke svazkům historického atlasu č. 1–5, 5–10, 11–20 a 21–25 jsou přístupné na webové stránce <http://www.hiu.cas.cz/cs/mapova-sbirka/historicky-atlas-mest-cr/charakteristika.ep/> (citováno 7. 3. 2015). Dále srov. Eva SEMOTANOVÁ, *Historický atlas měst České republiky 1994–2012. Výsledky, zkušenosti, perspektivy*, Historická geografie 36/1, Praha 2010, s. 150–155.

3 Údaje o těchto recenzích jsou připojeny k citacím jednotlivých svazků v bibliografické databázi Historického ústavu Akademie věd České republiky v. v. i. (<http://biblio.hiu.cas.cz/>).

Irsku, Itálii a Švédsku. V Československu vyvrcholily přípravy na tvorbu historického atlasu měst v roce 1980, kdy se zrodila maketa svazku, věnovaného Litoměřicím. Dál ale do roku 1989 projekt nepokročil. Na nové základy byla postavena koncepce HAM ČR v roce 1994 a jeho propozice jsou dílem především Evy Semotanové a Josefa Žemličky.⁴

Svazky HAM ČR se skládají z textové a kartografické části. Textová část je věnována historii dané lokality a obsahuje komentáře k mapám a vyobrazením. Materiály, shromážděné v kartografické části, se dělí na reprodukční a interpretační. Řazení mapových listů je tematicko-chronologické. První tematický okruh tvoří reprodukce částí historických map Čech a Moravy, zachycujících širší okolí města, a kartografických podkladů, dokumentujících jeho vlastní územní vývoj a výhledy rozvoje ve zveřejněných územních plánech. Za nimi následuje další ucelený soubor kolmých leteckých snímků města. Třetí tematický celek je vyhrazen interpretačním materiálům (digitálním modelům vybraného kartografického materiálu a rekonstrukčním mapám) a v posledním jsou soustředěny barevné reprodukce obrazů, vedut a dobových pohlednic. Součástí každého svazku je rovněž soupis literatury k dějinám příslušného města. I když bývá označován jako „výběrový“ či „základní“, u většiny měst se jedná o jejich nejrozsáhlejší publikovanou bibliografii.

Titulní stranu sušického 27. svazku v standardních okrovech žlutých deskách zdobí, jak je pro HAM ČR typické, černobíle provedený městský znak a vyobrazení Sušice – pohled od západu z roku 1822. Textový popis historického a územního vývoje Sušice doprovází 74 příloh a fotografií v černobílém tiskovém provedení (s. 1–20). Další volné dvojlisty, tištěné petitem, obsahují nejprve podrobný seznam map, plánů a vyobrazení (s. I–V). Jednotlivé položky tohoto seznamu kromě údajů o uložení a rozměrech předloh, autorech jejich reprodukcí a tvůrcích rekonstrukčních map přinášejí doplňující poznámky. Ty mají podobu podrobného komentáře, prohlubujícího rámcový výklad v textové části. Zbytek dvojlistů vyplňuje německý a anglický překlad stručnější verze úvodního textu a základních identifikačních údajů ze seznamu map, plánů a vyobrazení (s. V–XV). Kartografická část sušického svazku se skládá ze 41 mapových listů, obsahujících převážně barevné fotografie map, plánů a obrazových materiálů a příloh. Jejich předlohy poskytlo 18 institucí.

Pod úvodní textovou částí sušického historického atlasu jsou podepsáni tři autoři – Jan Lhoták, Martin Pták, Robert Šimůnek. Ti se spolu s dalšími třinácti kolegyněmi a kolegy podíleli i na výběru kartografických příloh a komentářích k nim. Základní bibliografii k dějinám Sušice sestavil Jan Lhoták. Úvodní část je rozčleněna do jedenácti kapitol, sledujících proměny Sušice od jejich počátků do současnosti.

Sušice byla na místě staršího osídlení (zachyceného archeologickými výzkumy již od 11. století) založena v období vlády Václava II. v poslední třetině 13. století. V roce 1322 povolil král Jan Lucemburský výstavbu městské hradby. Původní městský areál byl vytyčen na levém břehu Otavy při soutoku s potokem Roušarkou okolo náměstí o rozměrech 74 na

4 Genezi historických atlasů evropských měst, zrod HAM ČR a jeho koncepci popsala Eva SEMOTANOVÁ, „*Historický atlas měst České republiky*“ se představuje, *Historická geografie, Miscellanea*, Praha 1997, s. 380–383; dále srov. TÁŽ, *Historický atlas měst – evropský projekt ke srovnávacím dějinám městských aglomerací*, Seminář a jeho hosté II. Sborník příspěvků k nedožitým 70. narozeninám doc. dr. Rostislava Nového, *Documenta Pragensia* 23, Praha 2004, s. 325–342.

182 metrů v ose sever – jih. Město oválného půdorysu s kostelem sv. Václava bylo obehnáno dvojitým pásem hradeb s vodními příkopy. Opevnění doplněné ve druhé polovině 15. století je zajímavé skutečností, že zde bylo preferováno využití dvojitého vodního příkopu, širokých parkánů a dnes zaniklých dřevěných srubů, před mohutností zděné hradby a věží nebo bašt.

Vlastní ohrazené město doplňovala ještě předměstí – Hořejší předměstí za Říšskou branou, Dolejší za Pražskou branou při cestě na Prahu, pravobřežní předměstí s kostelem Nanebevzetí Panny Marie za mostem přes Otavu (Nuželice, které mohlo být předlokační osadou). Před mostem na levém břehu Otavy bývala Klášterní brána. Středověké a raně novověké Sušici jsou věnovány čtyři mapy, reprodukce ikonografického charakteru a tři interpretační zpracování. Další kapitoly z historie Sušice sledují významné mezníky jako počátky institucionálního města, Sušici v době husitské revoluce, konjunkturu města v 16. století, třicetiletou válka a pobělohorské období s výstavbou kapucinského kláštera a dominantní poutní kaple nad městem, katastrofu roku 1707 (velký požár města) a její následky v 18. století. Kapitola ve znamení industrializace a spolkového života (1839–1918) zahrnuje rozvoj sírkařského průmyslu a stavbu železnice i výstavbu veřejných budov. Kapitola Letovisko a horské klimatické místo (1918–1947) zahrnuje rozvoj města s výstavbou nové čtvrti Burynka, s oceněním úsilí starosty Jan Seitce (1892–1944) a architektů Freiwalda a Böhma. Kapitola socialistická Sušice (1948–1989) se zaměřuje na výstavbu sídlišť a rozšiřování průmyslových staveb SOLO, poslední kapitola ukazuje vývoj po roce 1989, současnou výstavbu, územní plány a možnosti směřování Sušice do budoucna.

Nejvíce obrazového a kartografického materiálu je zaměřeno na období necelých sto padesáti let, v němž se Sušice stala letoviskem a tak zvanou „bránou Šumavy“. Během této doby se zásadním způsobem změnila tvářnost města. Průmyslové areály v kombinaci s reprezentativními veřejnými budovami, z nichž některé vynikají vysokou architektonickou hodnotou, vtiskly Sušici osobitou urbanistickou atmosféru zasazenou do dramatické podhorské krajiny, obohacené tokem řeky Otavy. Prostorové vztahy mezi původním městem a novým osídlením zřetelně objasňuje čtveřice svislých leteckých snímků na mapových listech č. 29–32. Všechny mají stejný územní rozsah a ukazují Sušici s okolní volnou krajinou v roce 1951, začínající bytovou výstavbu v roce 1973, její rozšíření v letech 1994 a 2011. Obdobnou vypovídací hodnotu mají i srovnávací negativní plány a digitální modely území starého a nového na mapovém listu č. 34 – mapa 43a, 43b a vývoje krajinného reliéfu v tomto území na mapovém listu č. 34 – mapa 43c, 43d.

Samotný text a komentáře k obrazovým a mapovým reprodukcím jsou zpracovány s pečlivostí a precizností, jež se u jednotlivých svazků HAM ČR stává tradicí. Je pouze škoda, že nebyly doplněny další rekonstrukční mapy, které některé historické atlasy obsahují, jako je třeba mapa městského majetku nebo vývoje církevní organizace okolí Sušice.

Koncepcí zpracování, bohatým kartografickým a obrazovým materiálem (některé veduty a mapy jsou zveřejněny poprvé), objasněním prostorových vazeb města k nové výstavbě a dokumentace regulačních plánů, územních plánů a studií důležitých pro vývoj a směřování města, je recenzovaný svazek HAM ČR Sušice po všech stránkách úspěšným příspěvkem pro oživení historické paměti města. Kromě toho také otevírá před historickou

geografií možnost nového badatelského tématu: promyslet, jak s použitím typově stejné pramenné základny plošně zdokumentovat další města jihozápadních Čech, jako blízkých Horažďovic, Klatov, Strakonice, případně některých menších sídel v regionu. Ty by si podobnou regeneraci své historické paměti nepochybně zasloužily také.

Jaroslav Pachner

ZPRÁVY O LITERATUŘE

Obecné

Karel SCHELLE – Jaromír TAUCHEN –
Karolina ADAMOVÁ – Antonín LOJEK
Velké dějiny zemí Koruny české.

Tematická řada. Stát

Praha, Paseka 2015, 652 s.,
ISBN 978-80-7432-652-3.

Nejnovější svazek tematické řady Velkých dějin zemí Koruny české vyšel pod vedením čelného znalce právních dějin, zkušeného autora mnoha kompendií a encyklopedií, Karla Schelleho. Dalším členem autorského kolektivu byl jeho žák, odborník na německé právní dějiny, dějiny protektorátního práva Jaromír Tauchen. Schelle a Tauchen představují zkušenou autorskou dvojici a do recenzované syntézy přispěli částí „Stát od roku 1848“. V nedávné době spolu například napsali „Vývoj konstitucionalismu v českých zemích“ a „Státoprávní vztahy českého státu a římskoněmecké říše ve středověku a jejich důsledky pro další vývoj“. V současnosti oba editují rozsáhlý projekt „Encyklopedie českých právních dějin“.

Další členka autorského týmu Karolina Adamová se vedle právních dějin specializuje též na politologii. Spolu s Antonínem Lojkem připravila kapitoly o vývoji státu do roku 1848.

Syntéza nazvaná „Stát“ shrnuje vývoj státoprávní problematiky v historicko-politických souvislostech. V první části je popsán vývoj českého státu od nejstarších dob do revoluce let 1848–1849, a to od středověkého a novověkého státu ve všech jeho podobách,

od středověkého pojetí, přes stavovskou monarchii až k absolutismu. Druhá část se věnuje modernímu státu, který vznikl po roce 1848, a vývoji k občanské společnosti. Analýza je rozdělena na tři hlavní etapy – dobu podunajské monarchie, meziválečného Československa a komunistické diktatury. Podrobný výklad je doveden až k roku 1992.

Kniha je pojata jako odborná monografie s vědeckým aparátem včetně poznámek, jmenného rejstříku a rozsáhlého seznamu použitých zdrojů. Ten však bohužel není rozdělen na prameny osobní povahy, institucionální prameny a odbornou literaturu. Autoři navázali na své dosavadní studie a opřeli se též o současné české historiky právních a politických dějin. Z cizích autorů navázali především na rakouské a německé historiky jako jsou Detlef Brandes, Thomas Olechowski či Helmut Rumpler. Publikaci doplňuje kvalitní obrazový materiál, čtenáři například mohou ocenit barevné obrázky k vývoji státního znaku.

Kniha přináší základní informace k celému vývoji českých státních dějin, věnuje se teorii i výkladu základních termínů a popisuje především vývoj státních institucí. K velmi kvalitním pasážím patří výklad ústavního vývoje od 19. století do současnosti. Syntéza dějin státu výborným způsobem rozšiřuje tematickou řadu Velkých dějin zemí Koruny české, která je jedním z nejpozoruhodnějších a nejkvalitnějších českých edičních počínů přelomu 20. a 21. století.

František Stellner

Josef MATUŠEK – Alen MATUŠEK
*České stopy v Chorvatsku. Biografický
slovník významných osob původem
z českých zemí a příslušníků české
menšiny, I–II*

Daruvar, Jednota 2015,
221 + 180 s., ISBN 978-953-6607-92-1.

Kulturně velmi aktivní krajanská komunita v Chorvatsku, která sídlí převážně ve slavonském městě Daruvaru a jeho okolí, vydala dvousvazkové encyklopedické dílo, které dokládá překvapivě sociální rozpětí a vitalitu české menšiny v této balkánské zemi. Práci na slovníku zahájil a velkou část podkladů shromáždil někdejší profesor na pedagogické akademii a ředitel českého nakladatelství Jednota Josef Matušek (1920–2003) a dovršil ji jeho syn Alen, muzikolog, který působí jako pedagog, novinář a publicista v Záhřebu. Je to mimořádné dílo, které podává názorné svědectví nejen o kulturním a společenském životě jedné ze zahraničních minorit, ale také o zásadním významu této krajanské komunity v česko-chorvatských vztazích.

Josef Matušek byl ve druhé polovině 20. století bezesporu nejvýznamnější osobností české menšiny v Chorvatsku, člověkem, který dokázal prosadit své badatelské zájmy v oboru historie a literární vědy v prostředí slavonského venkova. Zvládal publikovat původní vědecké studie i při neobyčejném zatížení pedagogickou, organizační a redakční prací ve prospěch menšinového prostředí. Současně projevoval cílevědomé dokumentaristické snahy, mj. při shromažďování pramenů a zpráv o širokém spektru osobností z vlastní menšiny, ale také z oblasti česko-jihoslovanských vztahů. Jak naznačovala jeho článková tvorba, směřoval k vytvoření biografického lexikonu, jaký v jiných poměrech připravují početné autorské a redakční

týmy. Dílo nestačil dokončit, ale zanechal rozsáhlé podklady, které se týkají Čechů v jihoslovanském prostředí, Jihoslovanů s českými vztahy a hlavně příslušníků české menšiny na území bývalé Jugoslávie.

Původně shromážděná látka byla natolik různorodá, že ji Alen Matušek nemohl pojmout jako zamýšlený Biografický slovník Čechů v Chorvatsku, neboť se v něm hojně objevují také Chorvaté a příslušníci jiných národností, a ku prospěchu věci neprovedl selekci na přísně etnickém principu. Nakonec do slovníku zařadil zhruba 1450 hesel, z nichž kolem 250 zpracoval nově, nezávisle na podkladech svého otce. Využil též ankety mezi krajanskými institucemi, ale část spolků se vůbec neozvala, část doporučovala stále nová hesla. Při uzavření abecední řady se tak ukázalo, že bude zapotřebí vydat ještě svazek s dodatky.

Při stanovení koncepce hesel Alen Matušek přihlédl k metodickému přístupu řady biografických lexikonů, sám však mezi svými vzory na prvním místě uvedl Biografický slovník českých zemí (BSČZ), vydávaný Historickým ústavem AV ČR. Takto zvolené schéma se v novém slovníku osvědčilo; vznikla hesla přehledně členěná, poměrně stručná, ale informující o hlavních životopisných datech, o díle a významu každé osobnosti, k čemuž jsou v přísném výběru připojeny bibliografické údaje. Od BSČZ se „České stopy v Chorvatsku“ liší tím, že zahrnují i žijící osoby, což je v daném případě ku prospěchu věci, neboť informace o nich dodávají knize vyšší míru aktuálnosti. Slovník vystihuje velmi pestrou škálu osobností z různých sociálních vrstev od aristokratů (výjimečně i panovníka) přes politiky, úspěšné podnikatele, veřejné činitele, intelektuály a umělce až po řadové menšinové pracovníky. Do chorvatského kontextu

uvádí osobnosti, které se zasloužily o poznání české menšiny (statistik Jan Auerhan, literární historik Jaroslav Nečas). Nepomíjí regionální historiky (Václav/Vjenceslav Herout, Jiřina Staňová) a jiné humanitní badatele, ale osobní heslo Josefa Matuška v abecední řadě nenajdeme; je skromně skryto až v samém závěru II. svazku (s. 155). Sotva lze pochybovat o tom, že právě bližší informace o něm budou patřit – i za hranicemi Chorvatska – k těm nejhledanějším.

Klasickým příkladem osobnosti, která pocházela z českých zemí (byť jen prostřednictvím předků) a významně ovlivnila chorvatskou kulturu, je August Šenoa (1838–1881), prominentní záhřebský spisovatel, pokládáný za vůdčí osobnost chorvatské literatury své doby. Totéž platí v oboru historiografie o Jaroslavu Šidakovi (Šidákovi, 1903–1986), zakladateli školy moderních chorvatských dějin na záhřebské univerzitě. Cenná jsou však také hesla věnovaná lidem méně známým, leckdy zajímavým v širším sociologickém pohledu. Na základě tohoto slovníku lze kupříkladu vystihnout rodiny, které více než v jedné generaci významně ovlivnily krajan-ský život – kromě Matušků to jsou Staňovi, Sakařovi-Stráníkoví, Šidákovi a další. Užitečné údaje poskytují hesla o osobách, které pocházely z Daruvarska, ale v rámci reemigrace po druhé světové válce se vrátily do Československa a zde se uplatnily ve veřejné či odborné činnosti (partyzánský velitel Josef Vojáček „Taras“, pozdější funkcionář Svazu protifašistických bojovníků, archivář Jiří Života a jiní). Poněkud problematické je zařazení osobností obecného významu, které se ve svém životě určitým způsobem dotkly chorvatských i českých dějin, ale u nichž je otázkou, zda skutečně patří do česko-chorvatských vztahů. Příkladem může být Zikmund Lucemburský, v jehož hesle jsou zaznamenány

konflikty se šlechtickou opozicí v Chorvatsku. To samo o sobě není na škodu, ale pokud se záběr slovníku tímto způsobem rozšířil, měli by být vedle posledního Lucemburka zahrnuti rovněž ti Habsburkové, kteří byli zároveň českými a chorvatskými králi, a tudíž měli se Zikmundem v tomto kontextu srovnatelné postavení. Pokud je zařazen Jan Zrinský ze Serynu, pak jde spíše o chorvatskou stopu v Čechách než naopak.

Toto je ovšem obecný problém biografických slovníků zaměřených na bilaterální vztahovou problematiku, jež má rozmanité podoby a velmi nesnadno se dá uchopit podle jednotného, přesně specifikovaného kritéria. Lze říci, že tu jde o biografický slovník osobností v širokém smyslu spjatých s česko-chorvatskými vztahy v minulosti. Pro krajan-skou komunitu mají význam všechna uvedená hesla, neboť vypovídají o kořenech jejich vztahů ke „staré“ i „nové“ vlasti. Z hlediska odborného využití jsou ovšem nejdůležitější hesla věnovaná příslušníkům české menšiny v Chorvatsku, neboť vycházejí z primárních zdrojů a poučení o nich je jinak zpravidla nedosažitelné.

Ačkoli se slovník obrací především do menšinového prostředí, není zatížen apologetickým charakterem, ale hodnotí zachycené osobnosti střízlivě, někdy s kritickým nadsledem (například politika Ivana Palečka, který se v královské Jugoslávii vypracoval na chorvatského bána a poté ministra, ale v roce 1945 byl popraven partyzány).

Alen Matušek vykonal záslužnou práci, neboť bez jeho úsilí by bylo jedno z celoživotních děl klasika vítální české menšiny utonulo v zapomnutí. „České stopy v Chorvatsku“, doplněné obrazovými přílohami s portréty zachycených osobností, dosahují standardní úrovně a důstojně se začleňují do sítě evropských biografických slovníků.

Jaroslav Pánek

Středověk

Reinhard PAULSEN

Schiffahrt, Hanse und Europa im

Mittelalter. Schiffe am Beispiel

Hamburgs, europäische

Entwicklungslinien und die Forschung

in Deutschland

(= Quellen und Darstellungen zur hansi-
schen Geschichte, Neue Folge LXXIII)

Köln-Weimar-Wien, Böhlau Verlag 2016,

1079 s. s množstvím vyobrazení v textu,

ISBN 978-3412-50328-4.

Málokteré velké téma má tak rozsáhlou literaturu, jako je tomu v případě Hansy, středověkého hospodářsko-politického společenství měst ležících u Severního a Baltského moře, k němuž se průběhem doby připojila i některá města vnitrozemská. Hlavní titul knihy pochopitelně nadsazuje, ale i tak jde o mimořádně široký záběr autorův, který v podtitulu své téma přesněji vymezuje. V textové části, jež má přes sedm set stran, se probírá několik poměrně autonomních a tedy ne zcela kompatibilních témat. Vracejí se nejen do raného středověku, nýbrž i do antiky a ovšem nezůstává při Hamburku. Nejdřív ale třeba říci něco o autorovi, který na sebe prozrazuje, že po studiu historie kolem roku 1970 odešel do praktického života v chemickém průmyslu, aby se vrátil počátkem tohoto tisíciletí a po letech obhájil v Hamburku disertaci s hansovní problematikou, kterou po úpravách předkládá. Její úvod zaujme doslova plamenným prohlášením proti nacionálně motivované historiografii s tím, že předkládaná práce skoncovává s termíny, jako jsou „Obereuropäer als Führungsmacht, als Leitkultur“ (s. 7) a vrací se k této tezi nejen deklarativně ještě ve vlastním textu.

Obsah lze stručně strukturovat – u vědomí, že se materie porůznu kříží – asi takto: úvodních padesát stran je věnováno s Hansou spojeným otázkám měnovým, cenovým, platovým a posléze přímo hamburským komorním účtům, které však nejsou představeny diplomatickými postupy. V přílohách je pak učiněn pokus o jejich tabelární vyhodnocení. První blok podává velmi užitečnou obecnou klasifikaci středověkých typů lodí pro přístavní a regionální provoz, v tom i lodí pro vojenské potřeby. Návazná stať (s. 119–259) pak sleduje typologii hamburských námořních lodí na pozadí tehdejšího, ale i výrazně staršího vývoje evropského, kurzoricky sahajícího až do antiky. Klade se důraz na jejich stavbu, při čemž Paulsen využívá porůznu zejména také obrazového materiálu včetně pečeti a mincí. Další oddíl nese název středověké evropské loďařství (s. 263–500) s tím, že úvodních sedmdesát stran je převážně věnováno Keltům a částečně i Frísům jakož i interpretaci antických textů, zejména Caesarových. Uvedená tematika je předmětem zájmu i v další kapitole, v níž se volně přechází do doby merovejské resp. návazně karolinské a ovšem také do interpretace středověkých ryze historiografických či literárních pramenů (Béowulf, Adam Brémský aj.).

Na to ale navazuje takřka sedmdesátistránková historiografická kapitola o německé vědecké produkci věnované Hanse od 19. století do současna, kde ve středu velmi kritického zájmu stojí zejména Fritz Rörig a Ahasver von Brandt v konfrontaci s Marxovým Kapitálem! A setkáváme se i s Hitlerovým Mein Kampfem (s. 518). Dostává se nám „poučení“ z politické ekonomie a středověkého „Drang nach Osten“, jehož strategie se skicuje. V kapitole nazvané Podmanění Východu, Lübeck a Hansa příslušné histo-

riografické reflexe pokračují. V duchu úvodem proklamovaného přístupu se závěrem knihy Paulsen věnuje sledování tzv. „ducha Hansy“ v současnosti, jež považuje za soudobý německý nacionalismus, tedy autorovými slovy za „meist friedlich präsentiere, subtile, deutsche Überlegenheitsideologie“ (s. 655). Argumentace pro nový způsob obecného bádání o dějinách uzavírá text v duchu úvodní proklamace knihy. Následuje stručnější německý a dvacetistránkový anglický souhrn, za nímž přicházejí důležité přílohy: tabelární pojednání o hamburských komorních účtech, tabulky o cenách, kupní síle, ale i další informace, zejména o lodích v citovaných již účtech, jakož i příslušných excerptů, včetně Hansovního listináře. Vynalézavě se pracuje i s kartografickým materiálem, kde se setkáváme i s benátskou problematikou.

Rozsáhlý je seznam pramenů a literatury (ale není zmíněna žádná polská práce, ač je polská historiografie právě na tomto poli velmi aktivní, srovnej Zenon Nowak, Janusz Tandeci a další – není to také jistý druh „nacionalismu“?), ale chybí mi tu i práce německé: zejména Jürgen Sarnowsky a Stuart Jenks.¹ Po zavření této voluminózní knihy je čtenář na rozpacích. Dovídá se tu sice mnoho užitečného, ale jako celek kniha působí roztržštěně, leccos se v ní kříží a postrádá pevnější strukturu, která by odpovídala tomu, co slibuje její hlavní titulek.

1 Jürgen SARNOWSKY, *On the military orders in medieval Europe: Structures and perceptions*, Ashgate 2011; Stuart JENKS – Michael NORTH (edd.), *Der hansische Sonderweg? Beiträge zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte der Hanse*, Köln 1993; Justyna WUBS-MROZEWICZ – Stuart JENKS (edd.), *The Hanse in medieval and early modern Europa*, Leiden – Boston 2012.

Rozsáhlé historiografické exkurzy, které zaplňují značnou část knihy, se do značné míry svou jednostranností míjejí účelem.

Ivan Hlaváček

Sabine PENTH – Peter THORAU (Hrsg.)

Rom 1312. Die Kaiserkrönung

Heinrichs VII. und die Folgen.

Die Luxemburger als Herrscherdynastie von gesamteuropäischer Bedeutung

(= Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters. Beihefte zu J. F. Böhmer, Regesta Imperii 40)

Köln–Weimar–Wien, Böhlau 2016,

VI + 489 s. s řadou černobílých

vyobrazení a mapek v textu,

ISBN 978-3-412-50140-2.

I když tento sborník nesouvisí s jubileem Karla IV., neboť je výstupem z konference, která se konala před čtyřmi lety v Římě k jubileu římské korunovace jeho děda Jindřicha VII., je vhodným doplňkem k záplavě literatury karlovské. Zmíněnou korunovací v podstatě začal závatrný vzestup lucemburské dynastie. Ale existuje ještě další důvod na knihu upozornit, protože je třeba všimnout si v jejím podtitulku, že v ní jde i o důsledky Jindřichovy korunovace. Neboť z jedenadvaceti příspěvků se jich – nepočítám-li různé přesahy – dvě třetiny věnují převážně, ne-li výlučně, dobám návazným včetně éry Zikmundovy. Studie, které vycházejí z dílen mladší a střední generace německých, švýcarských, lucemburských, českých, francouzských, rakouských a italských historiků, jsou orientovány jak na osobnosti, tak na problémy související širše s výkonem jejich vlády jakož i s fungováním dvorského života po stránce personální, administrativní i kulturní. Jen

s dějinami umění se nesetkáváme, což ale při intenzitě současné uměleckohistorické produkce není třeba cítit jako újmu. Je také pochopitelné, že v řadě případů mohlo jít především o více či méně detailní přehledy bádání. Jejich užitečnost není možno podceňovat právě proto, že podávají shrnutí široce rozptýlené literatury, při čemž u německých autorů či přesněji autorek imponuje jejich přihlížení k české, zejména moderní literatuře.

První část knihy přináší šest rozprav vázaných na Jindřicha VII. Z nich považují za důležité zejména tři: Robert Antonín, *Der Weg nach Osten. Heinrich VII. und der Erwerb Böhmens für die Luxemburger*, relativizuje význam cisterckých opatů v otázce povolání Jana Lucemburského na český trůn a zdůrazňuje roli české šlechty. Michel Pauly, *Auf nach Rom! Materielle und militärische Vorbereitungen des Romzugs Heinrichs VII.*, líčí politické a materiální problémy, s nimiž se Jindřich vyrovnal v podstatě s úspěchem. Na to navazuje Knut Görich, jenž sleduje v širokém kontextu vlastní Jindřichovu korunovaci (s. 75–111).

V podstatně rozsáhlejší druhé části upoutá zejména stať znalce účetního materiálu Marka Mersiowského o v podstatě primitivních účtech a finančnictví Lucemburků. Doplnuje ho poznámkami o Karlu IV. a peněžích Stefan Weiss. Bernd Fuhrmann skicuje hospodářskou situaci (českého) 14. století; tu je třeba opravit různá přehlédnutí v souvislosti Karla IV. s Prahou. Praha byla jistě metropolí Čech už před Karlem, i když jeho podíl na jejím rozvoji byl velký. Na Novém Městě nebyla „četná“ náměstí, ale tři a ovšem novoměstské obyvatelstvo netvořili „Böhmische Bewohner“, ale tschechische (vše s. 201). Tento termín autor užívá i v jiných, rovněž nepatřičných souvislostech. Ani citovaná literatura – na

rozdíl od jiných autorů – není tím, co by bylo dnes možno prohlásit za směrodatné. Fuhrmann dále brojí proti označení 14. století jako údobí krize.

Ellen Widder skicuje vztah Lucemburků k městům, Petr Elbel se vrací k věčnému tématu (císařských) residencí, v tomto případě Prahy a Budína. Činí tak s řadou itinerářových schémat a mapek a dle Gabriely Annas soupisem různých říšských sjezdů za Karla a jeho synů. Připojení Ruprechtových aktivit v tomto směru by schopnost výpovědi přehledu zvýšilo. Stati Wolfganga Haubrichse a Evy Schlotheuberové se věnují jazykovým a kulturně historickým otázkám. Christian Hesse sleduje transformaci elit v říši, Martin Kintzinger sleduje Lucemburky jako diplomaty a obráceně i diplomaty Lucemburků. Položil při tom důraz na osobnost Zikmundovu, ale stihl také učinit Václava IV. českým králem v roce 1378 (s. 403). Pierre Monet sleduje zevrubně Karlovu politiku prvního decennia jeho římské vlády, Amalie Fössel sňatkovou politiku Lucemburků a posléze jsou dvě rozpravy věnovány Zikmundu Lucemburskému a fenoménu Balkánu (Martin Clauss a Mihailo Popović).

Ivan Hlaváček

Kateřina PTÁČKOVÁ

Kateřina ze Sieny na cestě ke svatořečení

(= Monographica XIII)

Pardubice, Univerzita Pardubice –

Fakulta filozofická 2015, 213 s.,

ISBN 978-80-7395-943-2.

Autorka záslužně připravila o své jmenovkyni, která se dožila zřejmě pouhých třiceti tří let (1347, dle některých badatelů možná o deset více: 1337–1380) první větší a o prameny opřenou práci v češtině. Přináší tak ne

nedůležitý příspěvek k poznání spiritualit 14. století, nám dnes velmi těžko či zcela nepochopitelných. Ostatně i tehdejší doba se s nimi leckdy těžko vyrovnávala. Lze si představit, že autorka si musila obstarat rozsáhlé znalosti cizí, převážně italské literatury, o jejímž rozsahu si při významu světrice nespécialista těžko může učinit určitější představu. Jedno jej ale přece jen napadne. Podíval jsem se na rozsáhlé heslo s poměrně hojnou bibliografií, jež laické mystičce, Kateřině Sienské, věnovala polská *Encyklopedia Katolicka* (sv. 8, Lublin 2000, sl. 993–1002). S jistým překvapením zjišťuji, že ta – včetně onoho hesla – se takřka zcela míjí s autorčinou desetistránkovou bibliografickou přílohou (ba vlastně se shoduje jen v citaci práce Dupré Theseidera). Není z toho třeba vyzovout nic víc než tolik, že literatura o této světci je skutečně co do rozsahu nepřehledná a vlastně i nevládnutelná.

Snad ale bylo přece jen možno upozornit na edici českého překladu padesáti čtyř Kateřininých listů Karlem Vrátným s čtrnáctistránkovou předmlouvou Reginalda M. Dacíka (Olomouc 1940). Ale jednu věc považuji za takřka trestuhodnou. Autorka totiž uvede nou knihu vydala o rok dříve italsky (což by trestuhodné nebylo, ba to lze považovat za chvályhodné), aniž by v české verzi na starší vydání upozornila. Může to plést tím spíš, že se tak stalo pod jejím dívčím jménem: Kateřina Čadková, *Caterina da Siena e le sue guide spirituali* (= Biblioteca dell'Istituto Ceco di Roma 3), Roma – Praha 2015.

Podstatné je důkladné vytěžení prameného materiálu, invence a pochopení často velmi jemných nuancí mystiky. Už proto by bylo dobře, kdyby byla autorka položila alespoň rámcovou historiografickou kapitolku. Ptáčková si ovšem položila úkolem nastínit vývoj fenoménu působení Kateřiny

Sienské jak za jejího života, tak v následujícím 15. století až do jejího svatořečení. První pokus o ně je znám už z roku 1391 a jeho autorem byl i v českých dějinách se objevivší Raimund z Capuy, k naplnění pak došlo až v roce 1461 kanonizační bulou papeže Pia II.

První kapitola knihy popisuje život a okolí sienské laické mystičky, v němž velkou roli hraje její dominikánské prostředí, které této ženě bez jakéhokoli vzdělání vytvořilo „mozkový trust“, jež byl v podstatě zodpovědný za její proslulé listy (je jich dochováno 361!) a jehož členové ji také doprovázeli na cestách. Tyto ji také zavedly na místa nejvyšší, tedy až do Avignonu k papežskému stolci (který ovšem Kateřina jinak dost paradoxně považovala za „místo páchnoucí neřestí“; viz s. 152). Nicméně se pokoušela o jeho přesídlení do Říma, od něhož si slibovala změnu. Mám ovšem dojem, že krátkodobý přesun papeže do Věčného města v roce 1378 lze těžko považovat, jak se to někdy děje, za důsledek jejího vlivu.

Kateřina Sienská ostatně měla za svého života nejen okolí, jež jí bylo oporou, ale i „reptaly“, kteří ji a některé její politické snahy kritizovali (tak např. snahu o křížovou výpravu žen do Svaté země!). Ve skice druhého života, který se výrazně odlišuje od onoho jí žitého, se pak nutně postupuje podle středověkých schémat, která ovšem zdaleka ne vždy vycházela z reálného základu. Klade se zde důraz i na dominikánské terciářky, které sice vznikly až po její smrti, ale pod jejím nepochybným vlivem. Práci, kde si čtenář pár přehlédnutí snadno opraví, uzavírá osobní rejstřík, kde odkaz na Karla IV. zmiňuje jeho pobyty v Sieně, leč bez kontextu s Kateřinou, i když o ní císař při svém duchovním ustrojení zejména při pobytu na místě nějakou povědomost mít musel.

Ivan Hlaváček

Bernd POSSELT

***Konzeption und Kompilation
der Schedelschen Weltchronik***

(= Monumenta Germaniae Historica
Schriften 71)

Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 2015,
LIII + 600 s. + 16 barevných příloh,
ISBN 978-3-447-10434-0.

Hrdinou této obsáhlé mnichovské disertace je Hartmann Schedel (1440–1514), lékař v Norimberku, humanista a kronikář, který vlastnil jednu z největších soukromých knihoven své doby. Do dějin se ale zapsal svou latinskou světovou kronikou z roku 1493, která byla současně přeložena i do němčiny. Stala se proslulou zejména svou grafickou výzdobou: s více než osmnácti sty dřevorezy a grafikami byla ve své době nejen jednou z nejdražších, ale i nejžádanějších knih.

Tomuto impozantnímu tisku byla už od 19. století věnována zasloužená pozornost, včetně několika faksimilových edic. Dosvědčuje to i více než čtyřicetistránkový soupis literatury, který autor knihy, Bernd Posselt, podává a jenž patří oběma jazykovým verzím díla, jakož i oběma ještě bezprostředně následným edicím. Ale stále je možno přinášet nové informace (i když historická cena Schedelova textu není valná), otázky a ovšem i odpovědi, neboť jde o dílo, které si zvýšenou pozornost pro velký vliv na společnost své i následné doby zaslouží. I když se přitom setkáváme i s autory z neněmecké jazykové oblasti, je to hlavně německá věda, která tu hraje vůdčí roli. Nicméně je třeba konstatovat, že uvedená pozornost je svým způsobem jednostranná, neboť – jak konstatuje autor – se zaměřuje na vznik díla po technické stránce, na osoby působící kolem jeho vzniku či se věnuje otázkám knižně a knihovně historickým

a ovšem i uměleckohistorickým. Značný deficit bádání naopak autor spatřuje (s. 34) v textové analýze a interpretaci díla, aniž zdůrazňuje konkrétní otázky či vyzdvihuje její německou či latinskou verzi.

Schedel studoval medicínu v Itálii a tak není divu, že jeho kronika, která se drží dávného schématu šesti světových epoch, je závislá především na italských předlohách, které Posselt v stostránkové příloze zevrubně identifikuje. Mezi jejich autory dominuje člen řádu augustiniánů-poustevníků z Bergama a Schedelův současník, Giacomo Filippo Foresti. Třeba ale dodat, že dalším významným podkladem Schedelovi byly i spisy Aenea Silvia Piccolominiho, zejména také jeho *Historia Bohemica* (s jakýmsi zadostiučiněním lze konstatovat, že obě její moderní edice připravené českými badateli autor zná, i když v poznámkovém aparátu se to neobráží; pokud jde o českou literaturu lze říci, že *bohemica non leguntur* – z novějších autorů stačí zmínit Františka Šmahela a Marii Bláhovou).

Posselt sleduje ovšem nejen Schedelovy předlohy, ale zejména také jeho kompilační techniku a vybírá si pro detailní analýzu dva okruhy otázek. Jednak to je problematika biografii papežů (v roce 2012 vyšeďší důležitá práce na toto téma od Dany Martínkové není ani zmíněna), i když nás bude více zajímat pozornost, kterou Posselt směřuje k typologii a modelům popisu měst. Ty uvozuje obecná charakteristika a tzv. humanistická chvála měst (zde lze s politováním zmínit, že velká stať o tomto tématu od Dany Martínkové zůstala bohužel v rukopisu). Vlastního popisu se dostalo celkem 71 městům, z toho v Říši 24, v Itálii 19 a zbytku světa 28. V něm ovšem dochází k propojení měst starověkých (včetně rozkotání Jeruzaléma) a středověkých (včetně

dobytí Konstantinopole resp. Damietty), mezi nimiž jsou i uherský Budín a polský Krakov. Ve skupině měst v Říši (v kronice jsou popisy rozptýleny, takže netvoří žádné uzavřené celky) přicházejí ovšem i Praha a Vratislav. Zdánlivě překvapivě chybí Cheb. Lze to ale vysvětlit nepochybně i tím, že až na výjimku Ulmu, Mnichova, Nisy a ovšem Norimberku, šlo vesměs o města (arci)biskupská. Detailněji Posselt sleduje Schedelovu recepci Forestiho. Pro Itálii je příkladem Janov, v Říši je těch konkrétních exkurzů více. Nejdříve jde o tři arcibiskupství s římskými kořeny (Trevír, Kolín a Mohuč), velkou pozornost ale autor věnuje i recepci Silvia Piccolominiho, který nabízí informace o Říši. Tu Posselt vybírá k detailnějšímu pohledu vedle Vídně a Bamberku zejména také Prahu (s. 313–325), kde ovšem Schedel přejímá celé pasáže z Silviova díla *Historia Bohemica*. Praha a Čechy, nikoliv ale Morava, přicházejí ostatně porůznu i na jiných místech Posseltovy knihy.

Závěrem ještě malý bohemikální exkurs. Ten by mohl mít více aspektů, na tomto místě jde jen o dochování této veleknihy v našich knihovnách a tedy o Schedelovu recepci v českém prostředí. Dle laskavé informace Kamila Boldana z Národní knihovny se jedná doslova o několik desítek exemplářů, které se nacházejí v našich knihovnách, což je nepochybně impozantní číslo. Toto dochování je ovšem různé kvality a i různé staré české pertinence. Zdaleka ne všechny exempláře totiž byly v českém držení už od počátku, ale o řadě z nich to lze předpokládat či přímo doložit. A protože dnes máme k dispozici řadu spolehlivých moderních fondových soupisů prvotisků (klíčová knihovna, totiž pražská Národní však takový soupis nemá), stálo by za to tento materiál z hlediska starých proveniencí utřídit. Zde mohou podle Petra Voita alespoň upozornit, že ze sedmi (!)

strahovských exemplářů, jak obou latinských, tak jednoho německého vydání, jeden exemplář vlastnil už Schedelův současník, českokrumlovský kaplan Bartoloměj Trnka, další nejméně od 17. století patřil českobudějovickým dominikánům a konečně třetí staropražskému měšťanovi Krocínu z Drahobejle (druhá polovina 16. století).

Že kniha obohatila výrazným způsobem naše vědomosti, je snad z výše uvedeného patrné více než dostatečně.

Ivan Hlaváček

Hermann GÖHLER

*Das Wiener Kollegiat- nachmals
Domkapitel zu Sankt Stephan in Wien
1365–1554*

Hrsg. von Johannes Seidl, Angelika Ende
und Johann Weißensteiner.

Wien–Köln–Weimar, Böhlau Verlag 2015,
646 s. + 18 barevných příloh,
ISBN 978-3-205-20092-5.

Důležitá kniha, čekala na své vzkříšení více než osmdesát let. Stalo se tak u příležitosti šestistého padesátého výročí existence dómské (původně kolegiátní) kapituly, založené Rudolfem IV., „obtížným“ zetěm Karla IV. Editoři se k jejímu vydání rozhodli až na několik drobných technických zásahů v pietní úpravě tak, že dílo ponechali zcela v původní formě, takže ani seznam literatury k uživateli škodě neupozorňuje na novější literaturu. Do jisté míry tomu ale čelí desetistránkovým přehledem vnějších dějin této instituce a také stručným představením autora, který se stal obětí druhé světové války. Další formální stránky – snad s výjimkou terminologického glosáře – není třeba zmiňovat.

Důležitost prosopografických prací je sice nepochybná, všichni je užívají, ale málo-

kdy se jim dostává dostatečného ocenění. Nejdůležitější kapitule v zemi našeho jižního souseda se dostalo iniciativou Hanse Hirsche a ovšem prací člena vídeňského Institutu für österreichische Geschichtsforschung, Hermanna Göhlera zásadního obohacení. Vedle stručných sumarizací vlastních biogramů členů kapituly z hlediska sociálního i teritoriálního jde zejména o další uplatnění se jednotlivých členů kapituly ve službách rakouských vévodů a posléze římských králů z habsburského rodu, a to zejména v souvislosti s jejich kancelářskými resp. příležitostně i duchovními funkcemi. Dojde přitom i na některá pozorování právně historického charakteru. Prosopografie sama věnuje pozornost zachycení všech relevantních údajů, které mohou hrát úlohu při posuzování významu konkrétních osob. Je pochopitelné, že jednotlivé biogramy mají v důsledku kolísavé šíře pramenů různý rozsah, i když autorův záběr je impozantní. Göhler pracoval zejména s domácími kapitulními, často (dodnes) nevydanými prameny.

Řadu zahajuje celkem čtrnáct biogramů kapitulních proboštů a dvou správců v době vakantního stavu. Základ pak tvoří 375 biogramů kanovníků kapituly zpravidla s hojnými citacemi originálních pramenů (tak zejména z účetních dokladů, ale i nekrologií, univerzitních matrik ale ovšem i dalších). Dle možností končí se až ukládaním příslušných jedinců k věčnému spánku, i když málokdy bylo možno podat i popis náhrobníku, tak jako to bylo lze u Přemka Těšínského (č. 242, † 1493, pohřben ve farním kostele v Mödlingu). Českého čtenáře zajímají ovšem bohemika, která jsou poměrně četná, i když někdy jde o okrajové údaje. Co je ale třeba zdůraznit je, že autor používal i českou literaturu. Mám tu na

mysli Podlahovu Series členů pražské kapituly či některé práce Kaprasovy. Pro nás je bezprostředně zajímavé zalistovat rejstříky: dvěma osobními (podle křestních jmen a podle predikátů či místa), ale zejména místním. V různé vypovídací síle a kvantitě se setkáváme celkem s dvanácti českomoravskými lokalitami. Nepřekvapuje, že nejčastěji přichází Praha (tak zejména blíže neidentifikovatelní Jan resp. Mikuláš z Prahy, č. 58 a 92 z doby vlády Václava IV. či Mikuláš Jiniřichův z Prahy o generaci později č. 150), dále Olomouc a Brno. U Jiřího z Lichtensteinu to je Mikulov, ale přichází i Kristián z Hradce Králové, absolvent vídeňské univerzity (č. 134, zemřel někdy ve dvacátých letech 15. století), ale nacházím i rodáky z Jihlavy (č. 344) a Kladska (č. 191). U řady dalších lze sledovat jejich kariéru od početných studií na pražské univerzitě přes různá benefícia zejména opět v Praze či Olomouci. Ale obecné poučení nacházíme i jinde, tak např. u zevrubného životopisu Thomase Ebendorfera z Haselbachu, významného historika i husitské epochy (č. 142). Kniha vzhledem ke své struktuře a funkci ke čtení příliš není, tím spíš však patří do základního instrumentaria historika pozdního středověku a počínajícího novověku.

Ivan Hlaváček

Ota HALAMA

Svatý Jan Hus: Stručný přehled projevů domácí úcty k českému mučedníku v letech 1415–1620

Praha, Kalich 2015, 191 s.,
ISBN 978-80-7017-230-8.

Janu Husovi sice česká historiografie tradičně věnuje značné množství pozornosti, stále je však možno nalézt témata, jejichž

důkladnější zpracování zůstává otázkou let budoucích. Ota Halama, z jehož pera vzešla monografie *Otázka svatých v české reformaci* (2002), se nyní rozhodnul vztáhnout problematiku svatosti na samotného Jana Husa, neboť tento aspekt Husova „druhého života“ překvapivě nebyl v literatuře příliš reflektován. Halamův nový počín *Svatý Jan Hus* je tak snahou podat základní přehled úcty k mistru Janovi jakožto mučedníkovi a světci na českém území v letech 1415–1620.

Kniha není detailní analýzou proměn husovského kultu, nýbrž spíše přehledným pojednáním majícím za cíl sloužit jako úvod k celé problematice. Halama vychází z poměrně široké pramenné základny, která zaujme svou pestrostí. Při vylíčení více než dvě stě let trvající husovské úcty autor vychází z důkladného studia traktátů, postil, modliteb, kalendářů, kancionálů, dějepisných pojednání nebo ikonografických pramenů, které vzešly z utrakvistického, českobratrského, luterského a výjimečně i katolického prostředí. Zároveň předmět svého bádání neomezuje striktně na Jana Husa, jelikož v řadě případů přihlíží ke kultu jiných husitských mučedníků (např. Jeroným Pražský, kutnohorští havíři, Michal Polák). Kniha tímto ilustruje, že Jan Hus nebyl zdaleka jediným představitelem české reformace, jenž byl v pozdním středověku a raném novověku považován za světce. Výklad o dějinách husovského kultu je přehledně rozdělen do několika období. Čtenář si díky tomu lépe uvědomí, že jednotlivé epochy se v intenzitě a formách husovské úcty mohly výrazně odlišovat. Například nesporný rozvoj kultu Jana Husa v období těsně po jeho smrti kontrastuje s minimem dokladů pro uznávání jeho svatosti v neklidných letech 1419–1436. Halama uvádí četné doklady pro tezi, že proces Husova svatoře-

čení byl v českém nekatolickém prostředí dovršen až v jagellonské éře. V následující epoše (1526–1547) byl vztah utrakvistů k mistru Janovi ovlivňován myšlenkami německé reformace. Zaujme i epilóg s přesahem do nejnovější doby, zde ovšem autor měl uvést nějaký doklad pro tvrzení, že „... Hus již není valně chápán ani jako reformátor církve, ale spíše jako revolucionář, ať už jde v naši mysl o revoluci duchovní, nebo revoluci zcela konkrétní a politickou“ (s. 96).

Za nejzdařilejší lze označit kapitolu věnovanou krátkému období 1609–1621, kdy se doklady pěstování husovského kultu nebývale množí. Autor to příhodně vysvětluje slovy, že po vydání Rudolfova majestátu „již nic nebránilo českým utrakvistům ani příslušníkům teprve nyní legalizované Jednoty bratrské, luterských a později reformovaných církví se k Husovi veřejně hlásit...“ (s. 86).

Halama v této kapitole mj. zpochybňuje autorství dvou husovských spisů předbělohorského období: Nejprve uvažuje, že životopis Jana Husa údajně sepsaný v letech 1611–1619 by neměl být připisován knězi Havlovi Phaetonovi Žalanskému, jelikož mezi tímto zpracováním Husova života a Žalanského kázáními existují podstatné názorové rozdíly. Halama přichází s přesvědčivou hypotézou, že životopis vznikl již v závěru šestnáctého století a že jeho autorem mohl být kutnohorský děkan Václav Štefan Teplický. V druhém případě autor namítá, že husovské kázání z let 1616–1617 nemůže pocházet z ruky Samuela Martina z Dražova, neboť tento pražský farář, silně ovlivněný luterskou naukou, by stěží odkazoval na kalvínské spisovatele. Halama soudí, že autorem onoho kázání byl kněz působící na pražské univerzitě. Nalezení konkrétní osobnosti je tedy výzvou pro další výzkum. Kniha nemá za cíl zohlednit veškeré rele-

vantní prameny, není tedy ani na místě vytýkat autorovi nevyužití některých zdrojů. Následující poznámky tudíž nemají sloužit jako kritika, ale jako podnět k tomu, jaké prameny by při dalším studiu Husova kultu neměly být opomenuty. V knize je sice zmíněn sborník *Antiqua et constans confessio* (tiskem 1574), ale není uvedena jeho předmluva od Matouše Collina z Chotěřiny (vydaná V. Chaloupeckým r. 1925), v níž nacházíme spojení jako „Illi doctores et praedicatores divae memoriae magistri Joannes Hus et Ieronymus“ či „beatorum martyrum Joannis Hussii atque Ieronymi“. S Collinem souvisí i jiný opomenutý text: Právě z jeho okruhu patrně vzešlo interpolované přepracování traktátu Martina Lupáče z roku 1462 (staročeský překlad vydala A. Císařová-Kolářová r. 1953 jako *Hádání o kompakáttech*). V těchto interpolacích jsou jmenování právě Hus i Jeroným. Třebaže tu chybí tvrzení o jejich svatosti, jedná se o další důležitý doklad, že ve druhé polovině šestnáctého věku univerzita pečovala o odkaz kostnických mučedníků. Autor by se mohl v budoucnu více zaměřit i na otázku Husovi zasvěcených staveb, o nichž se překvapivě dozvíme nejvíce v kvalitní obrazové příloze knihy.

Celkově je *Svatý Jan Hus* zdařilým počinem, v němž Ota Halama přináší přehledný výklad o pěstování úcty (nejen) k Janu Husovi. Budoucí příspěvky k tomuto spíše opomíjenému fenoménu reformačních dějin se bez Halamovy publikace rozhodně neobejdou.

Adam Pálka

Raný novověk

Kamil BOLDAN –
Bořek NEŠKUDLA – Petr VOIT

Europa Humanistica:

Bohemia and Moravia

Volume I, The Reception of Antiquity
in Bohemian Book Culture from
the Beginning of Printing until 1547.

Turnhout, Brepols Publishers 2014, 288 s.,
ISBN 978-2-503-55179-1.

Vynález knihtisku a postupné šíření tištěných knih, které v průběhu 15. a 16. století získávají převahu nad rukopisnou produkcí, byl velmi důležitým mezníkem v rámci dějin knižní kultury a byla mu věnována celá řada odborných prací. Kniha autorského tria Boldan, Neškudla a Voit se zaměřuje na počátky knihtisku na území Čech a Moravy, konkrétně na knižní produkci antických autorů, případně na knihy vytištěné v letech 1450–1550, čerpající svůj obsah z období antiky.

První část publikace je věnována obecnému úvodu. V něm je čtenář seznámen s nástupem humanismu v českých zemích, s jeho počátky v době vlády Karla IV. a s velmi pomalým šířením v období husitského hnutí, kdy tento moderní myšlenkový proud nepodporovala zejména pražská univerzita. Humanismus si postupně získal oblibu u české šlechty, která si opatřovala do svých knihoven díla antických autorů (zpočátku rukopisná, později převládaly tisky) hlavně díky studiu v zahraničí, zmíněn je např. Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic a jeho knihovna.

Antická díla byla řazena spíše k náročnější četbě a do českých zemí se v tištěné podobě dostávala především dovozem z německy mluvících zemí. Autoři se v úvodu zaměřují také na rozvoj knižního trhu a obchodu

s knihami a na počátky českého knihtisku spjatého s katolickou Plzní. Upozorňují na nízký typografický standard českých prvotisků ve srovnání s jinými evropskými tisky. Všimají si jednotlivých tiskařů prvotisků v závislosti na kvalitě jejich tištěné produkce, použitých písem (zpočátku to byla tiskařská bastarda navazující na českou bastardu užívanou v rukopisech, posléze se prosadil z Německa přijatý švabach; antika a rotunda se zde objevily až později) nebo dekorace, která byla ve srovnání se zahraničními tisky konzervativnější. V období humanismu přibývalo českých humanistických překladatelů, díky nimž se i pro širší veřejnost stala dostupnější díla z různých vědních oborů.

Druhá část knihy je věnována tiskařům, kteří působili na českém území ve sledovaném období. Postupně je zde představeno dvanáct tiskařů, a to od Tiskaře Statut Arnošta z Pardubic, který vydal nejstarší prvotisk českého původu vytištěný v Plzni, až po Bartoloměje Netolického z Netolic. Každá kapitola začíná životopisnými údaji tiskaře, pokud jsou známy, poté následuje komplexní popis jejich dochovaných děl, zvláštní zřetel je pak kladen na knihy antických autorů nebo na publikace, které mají obsahovou spojitost s tímto obdobím. Na konci každé kapitoly je doplněn soupis těchto děl, u některých z nich je přidána citace z díla. Citované pasáže se řídí edičními zásadami, které jsou popsány v závěru knihy.

Knihy přináší odborné veřejnosti ucelený přehled o nejstarších tisících děl antických autorů, vydaných na území Čech a Moravy, resp. tisků s tematikou antických dějin. Téma je nenásilným způsobem zasazeno do širšího tiskařského kontextu.

Lenka Horáková

Jan BLAHOŠLAV

Musica. Faksimile vydání z roku 1569

(Ivančice: Jednota bratrská) podle exempláře v knihovně Národního muzea v Praze (sign. 27 F 23).

K vydání připravili Petr DANĚK

a Jiří K. KROUPA.

Praha, KLP – Koniasch Latin Press 2016, 99 fol. + 56 s., ISBN 978-80-87773-37-6.

Sedmdesáté výročí založení Mezinárodního hudebního festivalu Pražské jaro uctili jeho pořadatelé tím nejlepším možným způsobem – ve spolupráci s Nadací pro dějiny kultury ve střední Evropě a Národním muzeem v Praze podpořili podnět předního českého muzikologa Petra Daňka a pomohli na svět skvostnému faksimilovému vydání prvního českého kompendia o teorii hudby. Festival klasické hudby se tak přihlásil k hlubokým kořenům hudební kultury a teorie a zpřístupnil dílo, které zůstává jak v muzikologii, tak i v obecných kulturních dějinách stále ještě nedoceno.

Když přesně před půlstoletím vydával Josef Janáček svůj životopis Jana Blahoslava (1523–1571), mezi ukázky jeho díla zařadil závěr Musiky (J. Janáček, *Jan Blahoslav*, Praha 1966, s. 172–175), v němž bratrský humanista zdůrazňoval potřebnost teoretických základů pro spontánní skladatele písní či obecně hudebních děl. Už z nevelkého, ale charakteristického textu se čtenář poučil, že Blahoslavovi nešlo jen o hudební znalosti, ale že také prostřednictvím hudby a její dostupnosti prosazoval potřebu širokého humanitního vzdělání, zásadu vlastní zralé Jednotě bratrské, jíž dodal geniální programovou podobu Blahoslavův pokračovatel Komenský. Blahoslav dokázal v tomto textu zdůraznit – vedle náboženské a etické roviny – také komunikativní funkci

a psychologickou roli hudby a v širším smyslu jazyka, a uměl to napsat nenuceným básnickým stylem, výrazně se odlišujícím od tehdy rozšířených latinských veršovanék.

Petr Daněk vyšel z rozsáhlejšího souboru pramenů a literatury než ve své biografické práci Janáček a jejich rozboru v poznámkách pod čarou věnoval zhruba polovinu svého textu. Daňkův výklad Blahoslavovy Musiky není rozsáhlý, je však ve své kondenzované podobě velmi důkladně podložen. Charakterizuje Blahoslava jako „více lingvistu a hymnografa než teologa“ a ukazuje, jak se k hudbě dostával přes snahu prosadit v Jednotě bratrské univerzální vzdělání na základě sedmera svobodných umění. Aktivní zájem o teorii hudby spojuje Daněk s Blahoslavovým podílem na přípravě Šamotulského kancionálu (Písně chval božských, 1561) a první vydání Musiky (Olomouc 1558) označuje za nejstarší pokus o popsání dobového systému hudební teorie v českém jazyce. Podobně jako tomu bylo u Blahoslavovy Gramatiky české, vzniklé za příprav českého překladu Nového zákona, také Musiku označuje za předstupeň k zásadnímu (kancionálovému) dílu, určenému pro praktické potřeby. Daněk připouští, že Blahoslav vycházel z latinských spisů dobových autorit, ale zároveň zdůrazňuje, že v celoevropském měřítku vytvořil dílo ojedinělé, neboť výjimečně vyšlo v menším jazyce, nikoli v běžné latině či v již dříve se prosazující němčině. Blahoslav tím podnítl dalšího autora, skrytého pod kryptonymem Jan Josquin, k sepsání obdobného díla (1561), na což sám zanedlouho reagoval přípravou druhého vydání své Musiky (Ivančice 1569). V tomto případě šlo o dílo rozšířené a zdokonalené, využívající a zobecňující zkušenosti z přípravy Ivančického kancionálu (Písně duchovní evangelistské, 1564).

Petr Daněk výstižně analyzoval a zhodnotil nejstarší kompletně dochovanou učebnici hudební teorie v českém jazyce. Podal podrobný formální popis obou vydání a na základě obsahového rozboru dospěl k porovnání jejich tematické a jazykové úrovně. Zhodnotil celé Blahoslavovo hymnologické a hymnografické dílo a s odkazem na klasickou práci Otakara Hostinského upozornil na skutečnost, že Blahoslav „snad poprvé v dějinách využil možnosti notového zápisu k zaznamenání intonace, resp. výslovnosti lidské řeči“ (s. 18). Pojednal o Blahoslavových inspiračních zdrojích a o jeho vztahu k dobové latinské terminologii. Vymezil také společenský dosah Blahoslavových hudebních děl, která se v konfesijně rozdělené společnosti soustřeďovala především na členy Jednoty bratrské.

Blahoslavův text je psán česky, ale průvodní studie je otištěna kromě originálu i v anglickém překladu. Díky tomu se s dílem Jana Blahoslava mohou seznámit rovněž zahraniční historici a muzikologové. Půvabná knížka, která svou vnější úpravou připomíná předlohu z 16. století, tak může sehrát významnou roli i při začleňování pozapomenutých stránek českého humanismu do evropské kulturní tradice.

Jaroslav Pánek

Alena BOČKOVÁ

*Historia S. Joannis Nepomuceni.
Zpráva historická o životě sv. Jana
Nepomuckého aneb Podoby barokního
překlada*

Praha, Scriptorium 2015, 538 s.,
ISBN 978-80-88013-18-1.

Kanonizaci Jana Nepomuckého v roce 1729 provázela řada okázalých festivit – procesí, kázání, divadelních představení, hudebních produkcí ve slavnostně vyzdobeném hlavním městě Českého království, kde se dostali ke slovu přední umělci rozličných profesí. Stranou oslav nového světce nezůstali ani mistři slova. Jedním z nich byl i jezuitský učenec, historik a teolog (především polemik) Maxmilián Wietrowský (1660–1737), autor oficiální hagiografie vydané v roce svatořečení, dle všeho z arcibiskupova pověření, latinsky, česky, německy a snad i francouzsky. Podobně jako našel Jan Nepomucký svého erudovaného životopisce v Maxmiliánovi Wietrowském, tak nyní tento jezuita nalezl svou autorku v Aleně Bočkové. Zatímco ovšem barokní vzdělanec věren dobovým zvyklostem své dílo zručně kompiloval z celkem snadno dostupných zdrojů, Bočková musela získávat údaje k jezuitově biografii z rozptýlených pramenů. Nejvíce z nich nalezla v ústředním římském archivu Tovaryšstva Ježíšova (Archivum Romanum Societatis Iesu). Nespokojila se přitom jen s evidenčními prameny, ale vytěžila i korespondenci řádových generálů. Podařilo se jí sestavit podrobný barvitý obraz Wietrowského života a díla, mezi nímž vyniká právě nepomucenská historie. Tu autorka předkládá čtenáři v precizní edici latinské i české verze.

Bočková přesvědčivě dokládá Wietrowského autorství, které bylo zmiňováno až se

zpožděním, protože díla v roce 1729 vyšla anonymně. Dále uvádí, že Wietrowský byl k vytvoření hagiografie vybrán bezpochyby nejen pro předešlé vědecké úspěchy, ale i pro své jazykové znalosti. Jak zmiňuje řádový triennální katalog z roku 1705, ovládal (pochopitelně) latinu, dále pak češtinu, němčinu, italštinu, francouzštinu a částečně španělštinu. Ovšem dle zjištění Bočkové, autorem českého překlada latinského originálu nebyl. Na podkladě řady pramenů Bočková ukazuje genezi nepomucenské legendy do prvních desetiletí 18. století a stručně líčí průběh beatifikace a kanonizace. Pak přistoupí k formálnímu popisu i obsahovému rozboru jednotlivých tisků a podrobně se věnuje meritmu svého úsilí: vybavena teoretickými podněty ukazuje podstatu překlada barokního díla (za pomoci ilustrativních ukázek). Uvádí i všechna starší díla, z nichž Wietrowský čerpal – konkrétní odkazy pak přináší v poznámkách v edici. Hlavními zřídly jeho inspirace byl spis Francesca Galluzziho *Vita di San Giovanni Nepomuceno*, od Bohuslava Balbína *Vita B. Joanni Nepomuceni* a samotná kanonizační akta.

Wietrowského *Historia – Zpráva historická* (kritická edice obou verzí je na s. 167–491) je velmi zajímavým čtením. A jak autorka opakovaně zdůrazňuje, text není jen vlastním jezuitovým výplodem, ale obsahuje v souladu s dobovými požadavky hojně přejímky z jiných spisů. Příběh je vystaven chronologicky: počínaje životem a mučednickou smrtí, přes nárůst úcty a projevy dobrodiní a zázraků, popis ohledání ostatků s „neporušeným jazykem“ a další doklady milosti po svatořečení a přepis kanonizační buly. Velké pozornosti se kromě Jana samotného tradičně dostává zlému králi Václavovi, jehož negativní obraz byl v baroku petrifikován díky nepomucenské legen-

dě. Jezuité tomuto zloduchovi na českém trůně věnovali značnou pozornost i v řadě svých školních her. Ty nedávno zpřístupnila pěkná edice, na níž se podílela Alena Bočková s dalšími kolegy nežními a kolegy.¹ Odsudky Václava IV. nejsou v katolické literatuře samoučelné, ale bezprostředně souvisejí s akcentací zpovědního tajemství a ušní zpovědi (v reformaci negované) vůbec.

Edice Aleny Bočkové s doprovodnými analytickými studii je příkladnou ukázkou precizní práce. Je zjevné, že autorka své téma dokonale zná, a tak mohla předložit práci, která je přínosem pro filology i historiky. Sama na jednom místě poznamenává (s. 165), že se se zkoumaným dílem „svým způsobem“ sžila. I tento výrok jí slouží ke cti. Je pozoruhodné, jak jsou její vlastní vstupní texty úsporné (tedy nehýjí nadbytkem slov) a současně sdělné a výstižné. Perfektní edice docení jistě nejen odborníci.

Ivana Čornejová

Pavel Benedikt ELBL

Maršál Bernadotte: z bitevního pole až na královský trůn

Třebíč, Akcent 2015, 589 s.,
ISBN 978-80-7497-070-2.

V loňském roce vyšly dvě knihy moravského historika P. B. Elbla, pracovníka Regionálního muzea města Žďáru nad Sázavou. (Vedle životopisu maršála Bernadotteho Elbl vydal také titul *Holocaust, Spojenci a Osvětím*:

1 Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ – Alena BOČKOVÁ – Magdaléna JACKOVÁ – Martin BAŽIL – Eva PAUEROVÁ – Jan ZDICHYNEC – Zdeněk ŽALUD (edd.), *Jan Nepomucký na jezuitských školních scénách*, Theatrum neolatinum – Latinské divadlo v českých zemích, svazek I., Praha 2015.

znepokojující pravda o tom, co Spojenci věděli o vyhlazování Židů a koncentračním a vyhlazovacím táboře Osvětím, který vybočuje z jeho specializace na dějiny napoleonské éry.) Bernadotteho biografie je autorovým čtvrtým životopisem osobností z doby napoleonských válek, před tím psal o Talleyrandovi, Bagrationovi a Lannesovi.

Knihy nezapře autorovo nadšení pro vojenské dějiny. Nemá úvod, kde by se autor věnoval metodologii či komentoval a klasifikoval použité zdroje, především archivní povahy. Aniž by Elbl zasadil životopis do složité éry konce francouzského absolutismu a Velké francouzské revoluce, ihned se pustil do líčení Bernadotteho vojenské dráhy. Jeho původu a rodině však věnoval jen minimální pozornost. Největší část populárně vědeckého životopisu tvoří popisy válečných tažení a bitev, jichž se Bernadotte účastnil. Elbl plasticky líčí jednotlivá střetnutí a soustřeďuje se na Bernadotteho úlohu a kariéru. Tyto pasáže jsou čtivé, ocení je nadšenci pro vojenské dějiny.

Problémem je, že autor se rozhodl pojmut „švédskou“ část Bernadotteho života jen zcela okrajově. Pokud to bylo záměrem, je titul knihy zavádějící, neboť čtenáři očekávají, že se v knize dostane náležitě pozornosti i politickým a kulturním dějinám Švédska v letech 1810–1844. Bernadotte strávil ve francouzské armádě třicet let, zatímco ve Švédsku čtyřiatřicet roků, a přesto „Švédské pasáže“ zaujmají v knize výrazně menší místo. Autor se neorientuje ve skandinávských dějinách, nezabývá se „druhým životem“ Karla XIV. Jana (například název pro hříbky nese ve švédštině jeho jméno), ani jeho roli podporovatele umění a stavitele mnoha zámků. Při líčení jeho výběru za švédského následníka je například opomenuta řada jiných kandidátů, kteří odmítli vydat se na mrazivý Sever. Dějiny opozice

ve švédské monarchii jsou podány zjednodušeně a bez hlubšího porozumění.

Autor neumí švédsky, takže se nemohl opřít o kvalitní životopisy a studie švédských autorů (J. Almén, T. Blom, S. Boberg, E. G. Geijer, Y. Hauge, T. T. Höjer), ani o švédské nevydané či vydané prameny. Soudě podle seznamu literatury na konci knihy, Elbl vycházel z českých, anglosaských a francouzských zdrojů. Poněkud zavádějící je ovšem například položka RUSSELL Lord z Liverpoolu, *Bernadotte: maršál Francie a král Švédska*, London 1981. Proč Elbl chybně přepsal autorovo jméno a proč překládal název knihy, která vyšla pouze anglicky?

V poslední kapitole se autor na dvaceti pěti stránkách z celkových téměř šesti set (589) věnuje vládě Karla XIV. Jana. V textu je jeho jméno přepisováno podivně jako „Karel Johann XIV“, autor si plete „komorníky“ s komořími, nejvyššího dvorského maršálka s „dvorním velkomaršálem“, „agenty“ s diplomaty, „prince“ s knížetem. Tvrdí také, že se Vasovci v Norsku „nikdy netěšili velké podpore“, což ani nemohli, neboť tam nikdy nevládli. Norsko bylo ke Švédsku formálně připojeno za vlády Karla XIII., který pocházel z holštýnskogottorpské dynastie. Připomeňme, že Vasovci vymřeli v 17. století. Autor také nezná tituly švédské aristokracie.

Je chvályhodné, že má kniha obrazovou přílohu, ale problém je její kvalita. Řada obrázků je nekvalitních, připojený rodokmen v angličtině, je bez uvedení zdroje okopírován z jiné knihy. V knize nejsou uvedeni recenzenti ani zodpovědný redaktor.

Elblova kniha nesplnila očekávání čtenářů, že se jim do rukou dostane poutavý příběh jednoho z nejúspěšnějších mužů napoleonské éry. Místo toho mají další

z mnoha popularizujících kompilací o válčení na přelomu 18. a 19. století.

František Stellner –
Šárka Stellnerová

19. a 20. století

Milena LENDEROVÁ – Martina HALÍŘOVÁ – Tomáš JIRÁNEK
Vše pro dítě! Válečné dětství 1914–1918
Praha, Paseka 2015, 280 s.,
ISBN 978-80-7432-499-4.

Monografie čerstvě ověčená cenou Magnesia litera za rok 2015 konceptuálně rozvíjí sociálně historického bádání o dějinách dětství. Pokud dojde k propojení tohoto historiografického trendu s jedinečnou historickou situací, v daném případě první světovou válkou, vznikne velmi zajímavý a podnětný text, který může oslovit i širokou veřejnost. Metodologické prokřížení dětství s válkou pak přináší velké množství témat a badatelských postupů. Záleží na zkušenosti a připravenosti autorského týmu, jak s touto nabídkou naloží.

Milena Lenderová a její tým si kromě obecného úvodu, jenž charakterizuje proměnu každodenního života v českých zemích během světové války, vybral šest nosných témat, které tvoří samostatné kapitoly: Jsou jimi dětská válečná každodennost, válka a škola, děti jako válečná pracovní síla, limity válečné sociální péče, výživa a zdraví dětí a děti bez domova, tedy děti internované, vězněné a uprchlé. Samozřejmě se jedná o pochmurné bádání a ještě smutnější čtení, které je ale napsáno čtivě, obsáhle a velmi detailně. Vyplývá z něho, že děti se staly navzdory propagandistické devize „Vše pro dítě“ součástí nejen

všeobecné mobilizace zdrojů a pracovní síly, ale i předmětem zotročení, hladovění a násilí. Na příkladu vztahu státu, obce a společnosti k dětem lze asi opravdu nejúčinněji demonstrovat všeobecný úpadek mravů, nastolení primitivní ideologizace války (hlavně ve škole) a etablování filozofie přežití za všech okolností.

Právě v této době materializace smrti, ketasení, respektive státního nezvládnutí zásobování obyvatelstva potravinami, rekvírování neevidovaných a „nadbytečných“ potravin, chaosu, dvojí morálky, rozpadu měšťanských životních hodnot, urychlovaných maturit, předstíraného (žlutočerného) vlastenectví, militarizace hospodářství a dopravy a také přesunu bohatství z města na venkov a následného zchudnutí středních tříd vzniklo v české společnosti něco, co nás (kromě zjednodušení kuchařských receptů) doprovází dodnes. Milena Lenderová to nazývá kulturou dvojí tváře či řeči, nebo kulturou

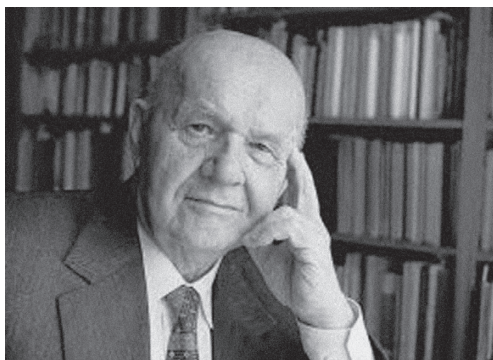
komunikační schizofrenie, popřípadě zcela obecně „nebezpečím slov“. Tato označení v sobě skrývají jak státně byrokratické tažení vůči českému verbalizovanému vlastenectví a nacionalismu v českojazyčných školních učebnicích, tak i zamlčování pravého smyslu v rodině před učitelem.

Kromě těchto podnětných zjištění monografie přináší zajímavé poznatky z oblasti občanské arovizační svépomoci (České srdce, Vojenský vdovský a sirotčí fond, veřejné vývařovny), ale předkládá také důkazy o vzrůstajícím strachu a nenávisti společnosti vůči hlavně židovským uprchlíkům z Haliče. Otevřenou zřejmě zůstane otázka, zda první světová válka představovala nejen pro vnímání postavení dětí ve společnosti tak výraznou cézuru, jak se podnes domníváme. Nicméně: „Hranice mezi dospělostí a dětstvím, mezi světem násilí a světem, který ho měl být ušetřen, se stala propustnou“ (s. 189).

Milan Hlavačka

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrolog

Janusz Tazbir

(5. srpen 1927 – 3. květen 2016)

V úterý 3. května 2016 zemřel ve Varšavě Janusz Tazbir, jeden z nejvýznamnějších polských humanitních vědců, polyhistor, badatel o dějinách reformace a protireformace, od roku 1949 uznávaný autor vědeckých a esejistických prací, který se od té doby těšil neslábnoucí popularitě.

Narodil se 5. srpna 1927 v Kałuszyně na Mazovsku, druhou světovou válku prožil v blízké Łomži, kam s rodiči přestěhovali po několikaletém pobytu na Volyni. V podmínkách dvojí okupace, německé a sovětské, sbíral zrychleným tempem cestou mimoškolního vzdělávání politické zkušenosti. Po skončení války zahájil studium historie na Varšavské univerzitě pod vedením Władysława Tomkiewicze. O půl století později napsal: „Vždy jsem toužil zabývat se dějinami našeho [dvacátého] století; avšak napsat o nich celou pravdu bylo kvůli cenzuře nemožné. Proto jsem se obrátil k dřívějším staletím...”¹ Leč i zde se objevovala

1 V tomto nekrologu uvádím následující autobiografické citace: Janusz TAZBIR, *Polska na zakrętach dziejów*, Warszawa 1997, citát příznačně umístěný na obálku knihy; TÝŽ, *Cenzura w PRL. Relacje historyków*, Warszawa 2000, s. 231; vzpomínky k historikové dráze: J. TAZBIR, *Długi romans z Muzą Klio*, Warszawa 2007, s. 53nn.

úskalí, když psal kupříkladu o souvislosti staropolské módy s čínským prostředím² nebo o vlivu polské kultury na ruskou kulturu v 17. století.

Na dlouhá léta, bezmála od počátku profesionální dráhy, se stal jedním z pilířů znamenitého pracoviště, Historického ústavu, začleněného roku 1952 do rámce nově založené Polské akademie věd (Instytut Historii PAN). Předcházelo jen tříleté asistentské působení na Varšavské univerzitě, kde se setkal s Tadeuszem Manteufflem a mnohému se od tohoto vůdce mladšího pokolení polských historiků naučil. Do takto získané výbavy patřilo také umění kompromisu, dosahovaného v zájmu zachování nejvyšších hodnot vědy, což v období stalinismu nebylo jednoduché ani snadné, a také to nedokázali spravedlivě zhodnotit všichni kolegové, zvláště pak ti, kteří byli v emigraci otrženi od domácích polských poměrů.

Když vzpomínal na počátky své vědecké činnosti, Janusz Tazbir silně zdůrazňoval potřebu pokory a sebekritičnosti. V úvaze na okraj své kandidátské disertace (*Reformacja a problem chłopski w Polsce XVI wieku. Oddziaływanie walki klasowej na wsi polskiej na kształtowanie się ideologii szlachty w okresie reformacji*, Wrocław 1953) poznamenal o své cestě k povolání historika: „Dnes to vidím před sebou jako na dlani, že se moje práce vyznačovala nadměrnou sebedůvěrou mladého historika, nonšalantně nakládajícího s výsledky dosavadní historiografie. Poučen smutnou zkušeností, mnohokrát jsem opakoval posluchačům ve svých seminářích z dějin kultury, že když jsem vydával tuhle knížku, znal jsem asi sedm nesporných příčin úpadku reformace v Polsku. Dnes tuším jen jednu, kdežto všechny ostatní chápu jako vysoce diskutabilní hypotézy.”

Tazbir se vyznačoval vědeckou odvahou, čehož příkladem se může stát zapojení do obrany vynikajícího vatislavského historika vasovského období Władysława Czaplińskiego, který byl z ideologických důvodů napaden v souvislosti se svou knihou *O Polsce siedemnastowiecznej* (1966). Společně s dalšími dvěma historiky zareagoval na tento útok v článku s výmluvným titulem *Spór nie tylko o wiek XVII*.³ V poválečných letech, plných nástrah, se mladý muž opíral vedle životních zkušeností a znalosti dějin také o autority, mezi nimiž zaujal přední místo tvůrce Historického ústavu Polské akademie věd Tadeusz Manteuffel; byl to badatel a organizátor vědeckého života, který se dokázal v nesnázích důstojně postavit proti pseudoideologickým tlakům, ale citlivě ustupoval tam, kde to bylo v zájmu podstatných cílů nezbytné.

Tazbir patřil k nepočetným polským historikům, kteří od počátku své badatelské dráhy vydávali souběžně s vědeckými publikacemi populární práce pro širší veřejnost. Jinak řečeno: snažil se psát srozumitelným jazykem, bez učeneckého výraziva. Tento rys jeho psaní postupem času získával stále dokonalejší literární podobu. Mezi hlavními příčinami odchodu z univerzity do vědeckého ústavu sám uváděl „nedostatek schopností a záliby k výkonu

2 Proseminární práce J. TAZBIRA *Moda na chińszczyznę* vyšla s ohledem na obávanou cenzuru teprve roku 1949 (Biuletyn Historii Sztuki i Kultury 11, 1949, s. 382–392) a zkrácená verze magisterské práce až o osm let později (*Ze studiów nad ksenofobią w Polsce w dobie późnego Renesansu*, Przegląd Historyczny 48, 1957, s. 655–682).

3 Stanisław HERBST – Jarema MACISZEWSKI – Janusz TAZBIR, *Spór nie tylko o wiek XVII*, Kultura, č. 22, 2. VI. 1968, s. 4. Tento text mohl být zveřejněn až dva roky po vydání knihy: Władysław CZAPLIŃSKI, *O Polsce siedemnastowiecznej. Problemy i sprawy*, Warszawa 1966.

didaktických povinností⁴. V rozporu s tím však stál nesporný literární talent, veřejná vystoupení v rozhlasu a televizi, rozhovory a zvláště esejistika. Ostatně živé sepětí s univerzitou udržoval Tazbir neustále. S vysokoškolskými kolegy se setkával v knihovnách či v archivech (zejména ve varšavském Archiwum Głównym Akt Dawnych), na stránkách časopisů vydávaných Historickým ústavem nebo Komitétem historických věd, na konferencích a v jubilejních sbornících.⁴ V akademickém ústavu byl od počátku zatěžován organizačními povinnostmi, od tajemníka vedení a vědecké rady po zástupce ředitele (1968–1983) a ředitele (1983–1990), odkud přešel do centrály Polské akademie věd jako předseda prvního oddělení společenských věd a místopředseda Akademie. Mnoho let zasedal v Ústřední komisi pro záležitosti vědeckých hodností a titulů, od roku 1997 byl jejím předsedou.

Nic z toho nenarušilo Tazbirovu mimořádnou badatelskou a publikační aktivitu, která přinesla v letech 1949–1986 více než sedm set publikací, nepočítaje v to velký počet zpráv pro zahraniční čtenáře, zveřejňovaných převážně o polských publikacích na stránkách mezinárodní revue *Archiv für Reformationsgeschichte*. Další dekáda zaznamenala 222 titulů, podobně jako ta následující do poloviny roku 2007. Celkový výsledek značně překročil počet tisíc bibliografických položek – knih, rozsáhlých studií a článků, recenzí, pramenných edicí a esejů, otiskovaných převážně v kulturních a politických časopisech.

Janusz Tazbir byl skutečným rekordmanem v redakční oblasti – více než půl století bylo totiž jeho jméno spojeno – a nebylo by nadsázkou říci: ztotožněno – se standardním polským časopisem věnovaným konfesijním záležitostem a duchovní kultuře období reformace a renesance. Ročenka *Odrodzenie i Reformacja w Polsce* nastoupila v roce 1956 na místo dřívějšího periodika *Reformacja w Polsce*, avšak nevzdala se návaznosti na svého předchůdce vzniklého v meziválečném období. Rozšířila tematiku a do jisté míry přijala háv odpovídající očekávání vládnoucí moci. Postupem času se však zprvu převládající ariánská tematika rozšířila na jiná reformační vyznání, a třebaže tomu název neodpovídal, také na protireformaci a evropské náboženské proudy. Tazbir působil od počátku jako člen redakční rady, od roku 1958 tajemník redakce vedle vedoucího redaktora, jímž byl Kazimierz Lepszy, po jeho smrti se stal roku 1964 šéfredaktorem a tuto funkci vykonával, po nějaký čas spolu s Lechem Szczuckým, až do vydání padesátého svazku roku 2007, kdy oba vědci předali vedení do rukou představitelů mladšího pokolení. Bylo to zároveň s jubileem osmdesátých narozenin Janusze Tazbira, který držel jednoznačný primát mezi autory sborníku; přispěl pětadvaceti články, sedmi pramennými edicemi a šestatřiceti recenzemi.

Tazbirovo bádání o dějinách šlechtické Rzeczypospolité představuje celou epochu, naplněnou desítkami knih, stovkami článků a recenzí. Samotné vypočtení titulů by zabralo velmi mnoho místa, neboť jejich autor vyrostl v prvořadou osobnost uprostřed stále početnějšího zástupu badatelů o reformovaných konfesích (mezi nimiž se stále největšímu zájmu těší antitrinitáři) a potridentského katolicismu. V širším povědomí polské společnosti zůstává především autorem děl *Państwo bez stosów* (1967, anglicky 1973), *Tradycja tolerancji religijnej w Polsce* (1980) a *Dzieje polskiej tolerancji* (1973), známých

4 O tom blíže J. TAZBIR, *O Instytucie Historii refleksje osobiste*, in: Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk 1953–1993. Pod redakcją Stefana K. Kuczyńskiego, Warszawa 1993, s. 62.

ostatně i v cizojazyčných verzích. Nástiny dějin katolické církve a četné soubory studií (jako *Szlachta i teologowie: Studia z dziejów polskiej kontrreformacji*, 1987; *Reformacja w Polsce: Szkice o ludziach i doktrynie*, 1993) díky názornému výkladu a atraktivní podobě utvářely představu širokých kruhů inteligence o dějinách Polska v období před rozdělením Rzeczypospolité. Autor se uměl dokonale vcítit do mentality hrdinů svých knih, dokázal přehledně uchopit dění v době Jagellonců a Vasovců, přičemž se opíral o pevnou pramennou základnu a bral v úvahu poznatky předchůdců i mladších historiků.

K některým tématům se po letech vracel, což platilo též o biografii čelného spisovatele a kazatele Piotra Skargy, otištěné nejprve v populárně naučné sérii „Biblioteczka Świątowida” (1962) a později znovu napsané pro vědeckou „Biblioteku Wiedzy Historycznej” (*Piotr Skarga szermierz kontrreformacji*, Warszawa 1978, 1983). Mezitím ovšem zpracoval edici jeho kázání (*Kazania sejmowe*, 1972). Byla to jedna z mnoha jeho pramenných edicí, mezi nimiž vyniká – a to nejen imponujícím rozsahem – *Literatura ariánska w Polsce XVI wieku* (1959) a čestné místo zaujímá rovněž antologie *Literatura antyjezuicka w Polsce 1578–1625* (1963).

Souhrnně lze zmínit alespoň vybrané názvy knih: *Rzeczpospolita szlachecka wobec wielkich odkryć* (1973); *Rzeczpospolita i świat: Studia z dziejów kultury XVII wieku* (1971, francouzsky 1986), *Polska przedmurzem chrześcijańskiej Europy: Mity i rzeczywistość* (1983, anglicky 1987), *Szlachta i konkwistadorzy: Opinia staropolska wobec podboju Ameryki przez Hiszpanię* (1968), *Bracia polscy w Siedmiogrodzie 1660–1784* (1964), *Arianie i katolicy* (1971), *Kultura szlachecka w Polsce. Rozkwit – upadek – relikty* (1978), *Kultura polskiego baroku* (1986), *Mysl polska w nowożytnej kulturze europejskiej* (1986), *Świat panów Pasków* (1986), *Polska sława Krzysztofa Kolumba* (1991), *Okruciestwo w nowożytnej Europie* (1999), *Protokoły mędrcůw Syjonu: autentyk czy falsyfikat?* (1992, v českém překladu Václava Buriana: *Protokoły sionských mudrců: Pravda nebo podvrh?* vydala Votobia, Olomouc 1996), literárněhistorické črty *Od Haura do Izaury* (1989) atd. Nelze opomenout ani dlouhý seznam historických komentářů ke klasickým literárním dílům. Ucelený přehled tvůrčích výsledků poskytují bibliografie v jubilejních sbornících z let 1987 (*Kultura polska a kultura europejska*) a 1997 (*Kultura staropolska – kultura europejska*), kromě nichž byla Tazbirovi věnována celá čísla časopisů *Przegląd Humanistyczny*, *Odrodzenie i Reformacja w Polsce* a *Kwartalnik Historyczny* (1996, 2002 a 2007). Krakovské sdružení autorů a nakladatelů vědeckých prací „Universitas” vydalo v letech 1999–2002 pětisvazkový výbor z díla Janusze Tazbira.

Po zrušení cenzury v roce 1990 se Tazbir cítil jako svobodný autor, oproštěný od nutnosti vyhýbat se některým tématům a od používání jazyka plného náznačků. Zároveň si zachovával odstup od současnosti a nevyhýbal se hořkým úvahám o „elitách”, podobně jako je odedávna vkládal do vztahu k předkům. Antická maxima „historia magistra vitae”, patrná ve svazku vzpomínek *Długi romans z Muzą Klio* (2007), našla odraz i ve svazcích esejí o historických kořenech současnosti (*Polska na zakrętach dziejów*, 1997; *W pogoni za Europą*, 1998; *Pożegnanie z XX wiekiem*, 1999; *Silva rerum historicarum*, 2002).

Člen PEN-Klubu, Varšavské učené společnosti (Towarzystwo Naukowe Warszawskie), Polské akademie věd a mnoha dalších polských a zahraničních organizací byl poctěn řadou vyznamenání včetně Rytířského a Komandéřského kříže s hvězdou Řádu Polonia Restituta.

Když mu byl 10. března 2000 udělován doktorát honoris causa Opolské univerzity, v usnesení tamního senátu za přítomnosti mnoha badatelů zazněla slova, která dobře vystihují povahu díla tohoto historika: Udivující je znamenité zvládnutí interdisciplinárního přístupu k vědě, mimořádná všestrannost, hluboká erudice a moudrost – schopnost mistrně nazírat do šíře i hloubky polských dějin. K tomu přistupuje spisovatelské nadání, barvitý a bohatý jazyk, vyznačující se precizností, přiléhavostí a upřímností výrazu. Touha po poznání, polemický temperament a péče o stav historického vědomí Poláků jsou ovšem tlumeny a usměrňovány ukázněností vědecké objektivit.⁵

Marceli Kosman
(Foto: archiv autora)

5 Srov. *Doctor Honoris Causa. Janusz Tazbir – Człowiek i dzieło*. Katalog wystawy, 9 marca 2000 r., Uniwersytet Opolski, Opole 2000.

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrolog

Ljudmila Pavlovna Laptěva

(9. září 1926 – 16. květen 2016)

Dne 16. května 2016 zesnula, jen několik měsíců před svými devadesátinami, Ludmila Pavlovna Laptěva, čelná představitelka ruské historické slavistiky. Po téměř celé půlstoletí byla hlavní reprezentantkou ruské historické bohemistiky a její vědecké práce o středověkých a raně novověkých dějinách českých zemí položily základy současného bádání o této tematice v Rusku. Nemenší badatelskou pozornost věnovala dějinám ruské slavistiky a rusko-českých vědeckých a kulturních vztahů v 19. a na počátku 20. století, stejně jako ruské historiografii českého středověku, především husitského období.

L. P. Laptěva odhalila vědecký a společenský význam prací ruských slavistů 19. a počátku 20. století, zjistila a prokázala jejich mimořádně významný příspěvek nejen ruské, ale i evropské vědě. V sovětském období, kdy byla metodologie předrevoluční vědy, zejména pozitivismus, kritizována z marxistických pozic, měla L. P. Laptěvou uskutečňovaná aktualizace vědeckého odkazu předrevolučních slavistů, nejen historiografický, ale i metodologický význam, neboť výsledky badatelské činnosti ruských vědců pozitivistického zaměření stály v nepřímém protikladu k angažovanosti sovětské slavistiky. Práce L. P. Laptěvy, jakkoli byly svou povahou historiografické a z hlediska „velkých idejí a projektů“ je bylo možno označit za tematicky nevýznamné, vlastně

na příkladu vědecko-výzkumné činnosti ruských vědců vyjadřovaly úsilí o dosažení zásadního cíle – o vyjádření historické pravdy. Odtud vycházel kritický pohled L. P. Laptěvy na ruskou slavistiku slavjanofilského zaměření jako na ideologicky determinovanou. Platilo to také o odhalení významu vědecké tvorby učenců, kteří se pokládali za konzervativce, ale zaujímalí objektivní pozici, odpovídající hlavním evropským filozofickým a vědeckým proudům 19. století.

Vědecké zájmy L. P. Laptěvy se vyznačovaly velkou šíří a rozsahem. V její činnosti lze vystihnout několik oblastí: 1. dějiny ruské slavistiky; 2. dějiny českých zemí a Slovenska ve středověku a raném novověku; 3. nauka o pramenech českých dějin; 4. ruská historiografie českých a slovenských dějin, zvláště husitství; 5. dějiny a kultura Lužických Srbů; 6. rusko-slovanské styky na poli humanitních věd; 7. vědecká činnost ruské porevoluční emigrace ve slovanských zemích, zvláště v Československu.

Téměř všechny uvedené směry výzkumné činnosti L. P. Laptěvy, ale také latinská paleografie západních Slovanů, se odrážely v její dlouholeté, mimořádně plodné pedagogické činnosti. Lze říci, že byla vzorem sepětí vědeckého bádání a pedagogické praxe na vysoké škole, resp. že vytvářela pouto mezi akademickou vědou a univerzitním vzděláváním.

Biografie L. P. Laptěvy není bohatá na vnější události, ale dokládá její cílevědomost a lásku ke zvolené tematice, jejíž zkoumání se stalo hlavní náplní a smyslem jejího života. Narodila se 9. září 1926 ve vesnici Osinovyj Gaj v Tambovské oblasti (v centrálním Rusku, asi 500 kilometrů jihovýchodně od Moskvy) v rodině poštovního úředníka. Svou touhu po získání vysokoškolského vzdělání naplnila, aniž by se dala odradit válečnou dobou. V roce 1943 vstoupila na historickou fakultu Tambovského pedagogického institutu, roku 1944 přešla na Moskevský oblastní pedagogický institut (MOPI), kde současně se studiem na historické fakultě aktivně provozovala sport. To jí zajistilo pevné zdraví až téměř do konce jejich dnů. V MOPI tehdy pracovala řada významných ruských historiků, což se příznivě odrazilo na utváření osobnosti mladé badatelky, která se pod vlivem událostí druhé světové války začala zajímat o dějiny zahraničních Slovanů, tedy slavistiku. Šlo o vědní oblast, ve třicátých letech 20. století fakticky zničenou sovětskou mocí. V aspirantuře na MOPI si L. P. Laptěva pod vedením známého profesora A. A. Samojlo osvojila metody medievistického výzkumu. Její kandidátská disertace, kterou obhájila v roce 1952, byla věnována tenkrát téměř nesledované tematice české protihabsburské politiky v předbělohorské době (*Борьба чешского народа против реакционной политики Габсбургов во второй половине XVI – начале XVII в.*).

V letech 1951–1959 L. P. Laptěva přednášela na katedře dějin středověku MOPI. Od roku 1959 až do smrti pracovala na katedře dějin jižních a západních Slovanů Moskevské státní univerzity M. V. Lomonosova (MGU), kde roku 1975 získala profesuru a v roce 2008 čestný titul „zasloužilý profesor MGU“. Její vědecké a pedagogické výsledky se dočkaly oficiálního uznání: roku 2001 obdržela Lomonosovovu cenu MGU a roku 2007 se stala laureátkou obnovené Ceny metropolity Makarije.

V letech 1962–1963 L. P. Laptěva získala příležitost k studijnímu pobytu na Univerzitě Karlově v Praze. Navázala vědecké kontakty s předními vědci i s mladými českými historiky, ale také pracovat v československých archivech, zvláště v archivech ruské emigrace z dvacátých let 20. století. V nich se poprvé zahloubala do velmi cenných materiálů k dějinám ruských humanitních věd, o nichž v tehdejším Sovětském svazu téměř nebylo ponětí,

neboť zkoumat činnost ruské emigrace bylo fakticky zakázáno. V Praze se na jaře 1968 zúčastnila VI. mezinárodního sjezdu slavistů, což jí umožnilo nadechnout se oživujícího ovzduší pražského jara. Po celý život si zachovala ironicko-kritický vztah ke komunistické ideologii, socialistické skutečnosti a politice SSSR, aniž by se však kdykoli přiklonila k disentu.

Roku 1973 obhájila – nikoli však na Moskevské státní univerzitě, kde její zájmy narážely na silný odpor – doktorskou disertací o starší ruské literatuře věnované husitství (*Русская литература о гуситском движении /40–22. XIX в. – 1917 г./*), kterou potom přepracovala do podoby monografie.¹ Ta zásadně změnila dosavadní představy o ruské husitologii. Poprvé ukázala její rozličné směry, chronologii, chyby a zmatečné omyly, ale i úspěchy ruských učenců, kteří se zabývali husitským hnutím. Kniha vyvolala velký zájem nejen v domácím, ale i v československém vědeckém prostředí a byla vysoko oceněna. Od té doby bylo jméno L. P. Laptěvy v Československu dostatečně dobře známé.

Středověké dějiny českých zemí a Slovenska L. P. Laptěva osvětlovala v příslušných kapitolách učebnic Moskevské státní univerzity, věnovaných historii jižních a západních Slovanů (*История южных и западных славян*), které vycházely opakovaně v nových redakcích. Vždy se snažila zahrnout do svého výkladu nejnovější výsledky a koncepce československé historické vědy, například dílo Františka Šmahela, který rozpracovával pojetí husitství jako revoluce. Jejím úsilím vznikla rovněž řada užitečných, studentům určených metodických příruček o českých dějinách.² Do okruhu těchto prací se také řadí studie o ruské recepci děl velkých českých myslitelů pozdního středověku a raného novověku Petra Chelčického a Jana Amose Komenského.

Pozoruhodný je příspěvek L. P. Laptěvy ke studiu pramenů českých dějin v Rusku. Její knihy o tomto tématu, jež podnes neztratily svůj význam, se vyznačují vědeckou minuciózností a bibliografickou přesností.³ Značný prospěch ruské vědě přinesla publikace překladů řady významných pramenů k husitství, jež L. P. Laptěva převedla do ruské podoby.⁴ Zvláštní zájem této badatelky vyvolaly proslulé padělký z doby národního obrození – Rukopisy královédvorský a zelenohorský, jež zkoumala a taktéž přeložila do ruštiny.⁵

L. P. Laptěva poznala všechny komplikace, spjaté s výzkumem českého středověku, především nedostatek pramenů a vědecké literatury v ruských knihovnách, ale také tlak marxistického pojetí středověkých dějin; zároveň však pro sebe odhalila obrovský prostor téměř neprozkoumané a nedocenené předrevoluční slavistiky. Proto se soustředila na tematiku, která jí přinesla širokou proslulost a uznání. Během několika desetiletí vydala v různých publikacích,

1 Л. П. Лаптева, *Русская историография гуситского движения (40–е гг. XIX в. – 1917 г.)*, Москва 1978.

2 Л. П. Лаптева, *История Чехии периода феодализма. Учебное пособие*, Москва 1993; Л. П. Лаптева, *Гуситское движение в Чехии XV века*, Москва 1990; Л. П. Лаптева, *История Чехии периода позднего феодализма и раннего нового времени (1648–1848)*, Москва 1998.

3 Л. П. Лаптева, *Письменные источники по истории Чехии периода феодализма (до 1848 года)*, Москва 1985; Л. П. Лаптева, *Источниковедение истории южных и западных славян. Феодальный период*, Москва 1999.

4 *Гуситское движение в освещении современников*. Сост., пер. Л. П. Лаптевой, Москва 1992.

5 *Ручкописи, которых не было*, Москва 2002, s. 11–120.

včetně zahraničních, obrovské množství článků o vědecké tvorbě ruských slavistů a o slavistice na školách v předrevolučním Rusku. Její výzkumy byly založeny na širokém záběru a detailním prozkoumání archivních pramenů, spjatých s činností konkrétních učenců i s působením vědeckých, pedagogických a společensko-kulturních institucí minulosti. Dlouhou řadu těchto publikací zachytil bibliografický slovník *Славяноведение в дореволюционной России* (1979), uvádějící na padesát statí L. P. Laptěvy. Ve vědecky systemizované podobě zaujala tato tematika patřičné místo v kolektivní monografii o dějinách slavistiky,⁶ v níž L. P. Laptěva jako autorka několika kapitol v ostré polemice s redakčním kolegiem prosadila svou koncepci vývoje ruské slavistiky. To se v době nadvlády marxisticko-sovětské ideologie podařilo pouze nemnoha vědcům. Ve změně společensko-ideologické situací období perestrojky mohla již L. P. Laptěva bez překážek vydat své zásadní výzkumy o vývoji slavistiky na Moskevské univerzitě,⁷ o historii celé ruské slavistiky⁸ a o interpretaci dějin zahraničních slovanských národů (Čechů, Slováků, Lužických Srbů a Bulharů) v ruské předrevoluční historiografii.⁹

L. P. Laptěva vypracovala a založila originální pojetí vývoje ruské slavistiky, svého času stojící proti oficiální koncepci, a toto její pojetí nyní získalo pevné místo v dějinách ruské vědy. Oficiálně se tvrdilo, že pokud se ruská společnost v předvečer revoluce z roku 1917 ocitala v krizi, pak domácí věda, zejména slavistika, podléhala rovněž úpadku, zejména z důvodů metodologických. L. P. Laptěvě se však na základě obrovského faktografického materiálu podařilo prokázat, že ruská slavistika v oné době prožívala velký vzestup v kvantitativním i kvalitativním smyslu, což bylo dáno v neposlední řadě přijetím tehdy pokrokové ideologie pozitivismu. Dějiny předrevoluční ruské slavistiky L. P. Laptěva rozdělila na tři etapy. První, sahající od počátku 19. století do reforem šedesátých let, byla předvědeckou dobou shromažďování materiálů, k němuž patřila i díla z 18. století. Druhé období (od šedesátých do osmdesátých let 19. století) znamenalo vytváření vlastních vědeckých přístupů ke studiu slavistiky, což ve třetí periodě jejího vývoje (od devadesátých let 19. století do roku 1917) přerostlo do rozkvětu slavistiky jako vědy. Tento rozmach byl zastaven revolucí z roku 1917 a definitivně zničen procesy a represáliemi proti slavistům ve třicátých letech 20. století. V souvislosti s tím se stali dědici předrevolučního vzestupu slavistiky – a v mnoha případech to byly tytéž osobnosti – představitelé ruské vědecké slavistiky v emigraci, především v Československu. Právě tímto interpretačním klíčem vystihla L. P. Laptěva činnost V. A. Franceva¹⁰ a A. V. Florovského.¹¹ Odtud vycházel autorčin trvalý zájem o historii ruské slavistiky v emigraci, již věnovala řadu studií.

6 *Славяноведение в дореволюционной России. Изучение южных и западных славян*, Москва 1988.

7 Л. П. Лаптева, *Славяноведение в Московском университете*, Москва 1997.

8 Л. П. Лаптева, *История славяноведения в России*, Москва 2005.

9 Л. П. Лаптева, *История западных и южных славян в освещении русской историографии XIX – XX вв.*, Санкт-Петербург 2013.

10 Л. П. Лаптева, В. А. Францев как историк славянства, *Славянская историография. Сборник статей*, Москва 1966, s. 204–246.

11 Л. П. Лаптева, *Русский историк-эмигрант А. В. Флоровский как исследователь чешско-русских связей*, *Вестник Московского университета. Серия 8. История*, 1994, s. 55–63.

S historií ruské slavistiky je těsně spjata tematika rusko-slovanských vztahů v oblasti humanitních věd. Na obrovském dokumentárním materiálu, především epistolárního typu, založila L. P. Laptěva působivý obraz intenzivní vědecké a kulturní výměny mezi ruskými a hlavně českými humanitními vědci v 19. a na počátku 20. století, což umožnilo otevřít nový pohled na evropský kontext vývoje vědy ve slovanských zemích. Několik speciálních studií bylo věnováno také recepci díla vynikajících Slováků – Jana Kollára, Pavla Josefa Šafaříka a Ludovíta Štúra – v předrevolučním Rusku.

L. P. Laptěva se stala v Rusku jedním z nemnoha specialistů v oboru sorabistiky. O dějiny a kulturu Lužických Srbů se začala zajímat v Praze, která se v první polovině 19. století stala základnou pro formování nové kultury Lužických Srbů. Těto tematice L. P. Laptěva věnovala dvě monografie průkopnického významu¹² a zvláštní oddíl v kapitálním kolektivním díle o kulturních dějinách slovanských národů.¹³ Již v sedmdesátých letech 20. století navázala L. P. Laptěva vědecké styky s lužickosrbskými vědeckými institucemi a badateli v Německé demokratické republice a stala se jedním z prvních ruských členů kulturně osvětové společnosti Lužickosrbská matice (Maćica Serbska) v Budyšině.

Zmíněná témata ovšem nevyčerpávají okruh vědeckých zájmů L. P. Laptěvy, zahrnujících řadu dalších otázek, spjatých s historií slovanských národů a slavistiky jako vědecké disciplíny. Vědecký odkaz L. P. Laptěvy je mimořádně bohatý, čítá více než 660 odborných publikací – zásadních monografií, kapitol v kolektivních dílech a učebnicích, překladů literárních památek, výzkumných statí, učebních pomůcek atd. Dosud byly publikovány dva bibliografické soupisy jejích prací.¹⁴ K 85. narozeninám této historičky vyšel jubilejní sborník,¹⁵ do něhož byla zařazena – kromě vědeckých statí jejich žáků – také řada autobiografických a biografických příspěvků.

Značný počet prací L. P. Laptěvy byl vydán v evropských zemích včetně Československa a poté Česka i Slovenska. Po mnoho let udržovala těsné kontakty s periodickým sborníkem Husitský Tábora, účastnila se konferencí uspořádaných v Československu a vystupovala s přednáškami o české a slovenské tematice na konferencích v Rusku. V posledních letech zaujímal kritické stanovisko k některým jevům života v České republice a k některým tendencím vývoje české historické vědy, nicméně i nadále pokládala její všeobecnou úroveň za velmi vysokou.

Seznam vědeckých kongresů a konferencí, jichž se zúčastnila, je úctyhodný. Přesto se dlouhá vědecká dráha L. P. Laptěvy ještě neuzavřela. K vydání je připravena další kniha o dějinách ruské slavistiky a také řada vědeckých statí ve sbornících.

12 Л. П. Лаптева, *Российская сорабистика XIX – начала XX веков в очерках жизни и творчества ее представителей*, Москва 1997; Л. П. Лаптева, *Русско-серболужицкие научные и культурные связи с начала XIX в. до Первой мировой войны*, Москва 2000.

13 Л. П. Лаптева, *Серболужицкая культура (XVI – XIX вв.)*, in: *История культур славянских народов*, II, Москва 2005, s. 481–489.

14 *Профессор Людмила Павловна Лаптева. Библиография опубликованных трудов (1952–1998)*, Москва 1998. Viz též poznámku 15.

15 *Полвека в славяноведении*. Сборник научных трудов, посвященных юбилею заслуженного профессора МГУ Л. П. Лаптевой, Москва 2012 (soupis publikovaných prací L. P. Laptěvy za léta 1997–2011, tamtéž, s. 203–215).

Intenzivní pedagogická práce L. P. Laptěvy na Moskevské státní univerzitě přinesla své plody. Po několika desetiletí přednášela všeobecné kurzy dějin zahraničních Slovanů, dějiny českých zemí a Slovenska ve středověku a raném novověku, nauku o pramenech západních Slovanů, latinskou paleografii a jiné pomocné vědy historické, měla mnoho speciálních přednášek. Pod jejím vedením byly napsány desítky studentských seminárních a diplomových prací, věnovaných převážně středověkým dějinám českých zemí. Mnozí její žáci, kteří zůstali v aspirantuře na MGU, obhájili kandidátské, následně i doktorské disertace a stali se známými vědci. Českým středověkem a raným novověkem se nadále úspěšně zabývají Georgij Melnikov, Marina Paramonova, Alexandr Levčenko, Oľga Pavlenko a Alexandr Randin, který žije v Bratislavě.

L. P. Laptěva byla vždy obklopena svými žáky z MGU. Při výzkumu slovanských dějin pocítovala stálou potřebu těsnějšího sepětí činnosti učitele a studentů, proto na sklonku sedmdesátých let zorganizovala Klub milovníků dějin Slovanů (Клуб любителей истории славян – КЛИС). Na jeho zasedáních, probíhajících v nenuceném domácím, ale vědecky soustředěném ovzduší, probíhala vzájemně prospěšná výměna poznatků a utvářela se metodologie objektivního vědeckého bádání, což bylo mimořádně důležité pro výchovu k samostatnému myšlení mladé generace v podmínkách panování pozdní sovětské ideologie. Materiály Klubu, stejně jako deníkové zápisky samotné L. P. Laptěvy o aktuálním vědeckém dění a o kolezích jsou nepochybně zajímavým pramenem pro dějiny ruské vědy a čekají na své budoucí badatele.

Jako žena zamilovaná do vědy a knihy i jako člověk přenášející znalosti, shromáždila L. P. Laptěva velkou a mimořádně cennou osobní knihovnu k dějinám českých zemí a Slovenska, v níž bylo mnoho českých a slovenských knih, které nebyly dostupné v moskevských knihovnách, ale kde nechyběla ani předrevoluční slavistická díla. Její knihovna byla vždy otevřena studentům a kolegům. Toto postavení všeobecné dostupnosti ještě zesílilo nyní, neboť profesorka Laptěva stihla krátce před smrtí předat svou bibliotéku do Knihovny Moskevské státní univerzity.

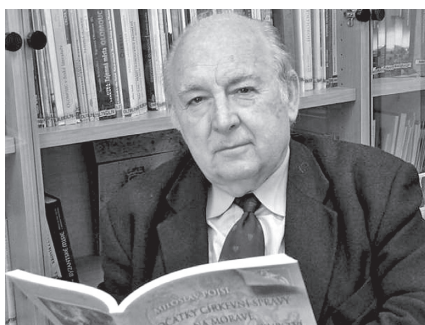
L. P. Laptěva u všech, dokonce i u svých oponentů a kritiků, získávala uznání pro svou oddanost vědě, pro hluboké vzdělání, obhajobu svých stanovisek a přesvědčení, kolosální pracovitost a vysoké nároky na etiku profesionálních vztahů. Někdy se její přímost a nekompromisnost jevily jako nevhodné a nemístné, což vedlo ke konfliktům, ale nepřecházelo v osobní nepřátelství. Ve vědeckém prostředí zůstávala vždy vysoce oceňována jako badatelka i jako člověk, jako čelná představitelka ruské historické bohemistiky a dějin slavistiky. Její optimismus, humor a sklon k ironii, stejně jako strohé zásady, se prolínaly s duševní vřelostí a snahou pomáhat lidem, nezištně zamilovaným do vědy tak jako ona sama.

L. P. Laptěva se proslavila bádáním o ruských slavitech. Do jejich slavné kohorty patří také ona. Jednou budou i o ní napsány vědecké práce, k nedožitým devadesátinám se chystá konference, ale už dnes je zřejmé, že v její osobnosti ztratila ruská slavistika jednoho ze svých největších představitelů. Tato ztráta je nenahraditelná.

Georgij P. Melnikov
(Foto: archiv autora)

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrolog

Miroslav Pojzl

(8. května 1945 – 16. února 2016)

V únoru tohoto roku jsme se rozloučili s profesorem Miloslavem Pojslem, vedoucím katedry církevních dějin a dějin křesťanského umění na Cyrilometodějské teologické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci. S tímto pracovištěm byly jeho osudy spojeny hned od počátku, když byla v roce 1990 obnovena teologická fakulta v Olomouci jakožto součást Palackého Univerzity. Miloslav Pojzl byl v té době již ve středním věku a měl za sebou studia historie a archivnictví na brněnské filosofické fakultě (1964–1969), kde také získal rigorózum (1971), několik let studia teologie v Olomouci (1969–1971) a především praxi v olomoucké památkové péči. Toto více než dvacetileté působení v oblasti evidence památek (1977–1989) výrazně ovlivnilo i jeho odborné zaměření, a vyústilo i do postgraduálního rozšiřujícího studia dějin umění na pražské filosofické fakultě (1989–1993).

Pojslův příchod na obnovující se teologickou fakultu znamenal zapojení se do rekonstrukce tohoto pracoviště, kdy v mnohém bylo nutné začínat naprosto od začátku. Tyto pionýrské doby, kdy bylo především zapotřebí zajišťovat výuku církevních dějin a dějin křesťanského umění pro studenty teologie, ale také fyzicky obnovovat budovu fakulty, budovat takřka neexistující knihovnu (podle přírůstkového seznamu knih katedry církevních dějin jich přibylo do roku 2015 asi 9500), začínat vědecky působit a vytvářet tradici pracoviště, našly v Miloslavu Pojslovi zapáleného a schopného pracovníka, v letech 1991–1994 působil také jako proděkan fakulty. V té době začínal budovat i katedru

církevních dějin, původně zahrnující také obory církevního práva (do roku 1998) a patrologie (do roku 2000). Již v roce 1992 se Miloslav Pojsl habilitoval v oboru církevní dějiny na FF UP, roku 1999 byl jmenován profesorem církevních dějin.

Z organizačního působení je nutno zmínit nejenom jeho působení na místě proděkana fakulty, ale i jeho garanci oboru církevních dějin v rámci vědecké rady fakulty a oborové rady doktorského studijního programu Praktická teologie, který má jako jednu ze specializací právě církevní dějiny. Miloslav Pojsl však byl činný také jako člen vědecké rady Evangelické teologické fakulty Univerzity Karlovy (několika pracemi mj. přispěl k výzkumu reformační, resp. protestantské církevní architektury), aktivně se také podílel na práci Českomoravské komise pro srovnávací církevní dějiny.

Ruku v ruce s pedagogickým, organizačním a administrativním působením šla i Pojslova činnost výzkumná a vědecká. Kompletní bibliografii jeho prací lze nalézt v odborných časopisech vydávaných teologickou fakultou,¹ a proto na tomto místě pouze přikročím ke stručnému výčtu témat a zhodnocení celku jeho práce. Do odborného zaměření Miloslava Pojsla se promítly dva zásadní faktory: jeho počáteční formace v brněnské archivní škole prof. Jindřicha Šebánka, s jejím mnohdy až pozitivistickým přístupem k historické skutečnosti a důrazem na pomocně-vědné aspekty historické skutečnosti, ale také působení v památkové péči a trvalý zájem o dějiny umění, který se zhmotňoval v pozornosti vůči konkrétním historickým architektonickým památkám. Asi nejvýznamnějším badatelským počinem profesora Pojsla byla práce na soupisu sepulkrálních památek na Moravě, která vyústila do vytvoření mimořádně kvalitní kartotéky moravských náhrobků, zahrnující nejenom fotografie jednotlivých artefaktů, ale také minuciózně zpracovanou bibliografii, často i odbornou petrografickou analýzu a dokumentační kresby. Díky tomu, že na evidenci pracoval autor po celý život, zachycují fotografie náhrobků mnohdy již neexistující stav památky, zejména pokud je umístěna v exteriéru. Tato kartotéka byla v současné době deponována v olomouckém pracovišti Zemského archivu v Opavě, aby mohla sloužit odborné badatelské veřejnosti. Miloslav Pojsl chtěl základní výzkum využít k publikaci rozsáhlého soupisu sepulkrálních památek na Moravě (pod názvem *Monumenta Moraviae et Silesiae sepulchralia*), díky šíři jeho badatelského záberu i jiným okolnostem z něj byl ovšem publikován pouze úvodní svazek.²

Dalším z rozhodujících badatelských témat byla problematika Velké Moravy a cyrilometodějské misie, která byla spojena nejen s místem Pojslova narození (Modrá u Velehradu) a se skutečností, že jeho otec byl dlouholetým pracovníkem lapidária velehradské baziliky, ale i s jeho působením na olomoucké teologické fakultě, která ve svém názvu nese – jako jedna z mála institucí ve střední Evropě – i jména slovanských apoštolů. Částečně jsou cyrilometodějské problematice věnovány práce týkající se Velehradu,³ ale

1 František X. HALAS, *Le professeur Miloslav Pojsl sexagénaire*, Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Theologica Olomucensia 7, 2006, s. 141–159; Tomáš PARMA, *Bibliografie prací prof. Miloslava Pojsla v letech 2005–2016*, Studia theologica 18, 2016, č. 1, s. 185–194.

2 Miloslav POJSL, *Sepulkrální památky na Moravě a ve Slezsku do roku 1420*, Monumenta Moraviae et Silesiae sepulchralia I, Olomouc 2006.

3 Zejména *Velehrad. Stavební památky bývalého cisterciáckého kláštera*, Brno 1990; *Velehrad v památkách osmi století*, Praha 1997.

i práce ze závěrečného období Pojslova života, navazující na nedávné cyrilometodějské výročí.⁴ Další osou badatelského záběru prof. Pojsla byla Olomouc, která se mu stala druhým domovem. Při příležitosti obnovy tzv. Přemyslovského paláce v sousedství olomoucké katedrály sv. Václava vydal spolu s Pavlem Michnou monografii hodnotící mimořádný význam této památky,⁵ Olomouci byla zasvěcena i výpravná monografie zahrnující její urbanistický vývoj,⁶ množství časopiseckých studií a takřka jedné každé z olomouckých sakrálních památek Pojsl zasvětil jednotlivé svazky své ediční řady *Církevní památky*. Také další z jeho monografií, vzniklá v souvislosti s výukou dějin křesťanského umění,⁷ cituje velmi často i památky z olomouckého prostředí. V závěru svého života se Miloslav Pojsl věnoval především dějinám olomouckého biskupství; důležitá je monografie o sepulkrálních památkách olomouckých biskupů a arcibiskupů,⁸ na niž navazuje již citovaná poslední práce o dějinách moravské církve.⁹

Nelze ovšem zapomenout na Pojslovy aktivity, které bychom poněkud nepřesně mohli označit za popularizaci vědy. I zde je totiž spojena s jeho erudiicí a vědeckým přístupem. Velmi dobře ji lze ilustrovat na příkladu již zmíněné publikační řady *Církevní památky*. Více než padesát černých brožurek jednotné grafické úpravy, vydávaných od roku 1990, je věnováno jednotlivým sakrálním památkám. Takřka na polovině z nich se editor podílel i autorsky a mnohdy představují velmi kvalitní syntézu týkající se příslušné památky. Nacházíme se zde na pomezí odborné publikační činnosti a popularizace vědy, které se Miloslav Pojsl věnoval opravdu usilovně. Svědčí o tom desítky drobných článků v univerzitním zpravodaji (Žurnál UP), arcidiecézním věstníku Oldin, populárním slováckém Malovaném kraji či Slováckých novinách, ale například i Věstníku Historicko-vlastivědného kroužku v Žarošicích. Tato popularizace vědy šla ruku v ruce s Pojslovou přednáškovou činností, ať již v rámci příležitostných přednášek, či v rámci Univerzity třetího věku, kdy takřka do konce svého života prof. Pojsl oslovoval posluchače nejen v Olomouci, ale obětavě zajížděl i do Uherského Hradiště a Vyškova. Pisatel těchto řádků, který na sklonku roku 2015 a na počátku roku 2016 musel zajistit realizaci již naplánovaných přednášek, může svědčit i o nesmírné popularitě profesora Pojsla jako přednášejícího. Totéž platí i o exkurzích, které Miloslav Pojsl pořádal pro studenty, účastníky celoživotního vzdělávání a Univerzity třetího věku a v neposlední řadě pro široký okruh svých příznivců a přátel, a které směřovaly jak do tuzemských destinací, tak do Rakouska, ale především do Říma.

S Miloslavem Pojslem odchází jedna z pionýrských postav olomoucké teologické fakulty a výuky církevních dějin v jejích zdech, bez jejíhož vkladu by toto pracoviště zcela jistě bylo ochuzeno o mnoho důležitého.

Tomáš Parma

4 M. POJSL, *Velkomoravské otazníky*, Uherské Hradiště 2014; TÝŽ, *Počátky církevní správy na Moravě, biskupství a arcibiskupství v Olomouci*, Uherské Hradiště 2015.

5 Pavel MICHNA – M. POJSL, *Románský palác na Olomouckém hradě, archeologie a památková obnova*, Brno 1988.

6 M. POJSL, *Olomouc očima staletí*, Olomouc 1992.

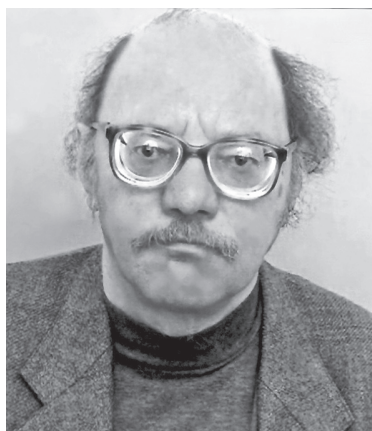
7 TÝŽ, *Dvanáct století naší architektury*, Olomouc 1998, ²2003.

8 TÝŽ, *Olomouští biskupové a arcibiskupové a jejich pobřežní místa*, Uherské Hradiště 2013.

9 TÝŽ, *Počátky církevní správy na Moravě, biskupství a arcibiskupství v Olomouci*, Uherské Hradiště 2015.

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrolog

Jan Frolík

(16. července 1947 – 24. ledna 2016)

Málokterý historik má to štěstí, že minulost nebyla pouze jeho badatelským polem, ale že se mohl aktivně podílet i na jejím formování. Janu Frolíkovi už za studií na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy (obor dějepis–čeština) uhranuly moderní (soudobé) dějiny. Stejně jako zájem o nedávnou minulost hrála v jeho životě významnou roli i současnost. Za studií se aktivně účastnil činnosti skupiny, která dostala název Hnutí revoluční mládeže. Frolík byl za tuto činnost roku 1971 odsouzen v jednom z prvních politických procesů tzv. normalizační éry. Kriminál, který silně podlomil jeho zdraví, znamenal i konec jeho profesní dráhy historika.

Po návratu z vězení, „odsouzen“ k dělnickým profesím, se však nadále věnoval svému celoživotnímu koníčku: historii, z níž si zvolil pro většinu přátel a kolegů naprosto obskurní úsek – válečné loďstvo Sovětského svazu, aby na tomto konkrétním případě ukázal všeovládající ideologický rozměr sovětského hospodářství, armády i celé společnosti. Publikovat sice nemohl, tím častějším byl však návštěvníkem pražských veřejných knihoven a těch nemnoha archivů, které mu umožnily studium. Svě „poznatky“ z četby si však nenechával pro sebe – sděloval je ochotně svým přátelům, které udivoval historickou akribií, hodnou lepší věci.

Dramatický osud Frolíkova života mu dopřál nejen dokončení dějepisného studia po roce 1989, ale postavil ho do čela jednoho z nejprestižnějších archivů v zemi – stal se ředitelem odboru utajovaných skutečností, archivní a spisové služby Ministerstva vnitra ČR. Vedle zvratu osobního a profesního to znamenalo i postupný přerod odborný od práce historikovy k činnosti archivní. A je obrovskou zásluhou právě Jana Frolíka (a tehdejšího ministra Jana Rumla), že „demytizovali“ činnost nejobávanějšího ministerstva komunistického režimu a jeho tajné složky. Frolík na mnoha příkladech ukázal, že písemnosti, které po sobě zanechala Státní bezpečnost, je nutno zkoumat jako kterékoliv jiné archiválie – věcně, se znalostí všech aspektů institucionálního vývoje a s použitím obvyklých heuristických postupů historické vědy. Frolíkovi se podařila „depolitizace“ archivu Ministerstva vnitra, důsledné uplatnění jeho odborného profilu a jeho zařazení do soustavy českého archivnictví. Úkol nemalý, uvědomíme-li si, že ho Frolík podnikl v „divokých lustracních dobách“ před vznikem předpisů na ochranu osobních údajů.

Vedle onoho „veřejného působení“ nepřestával být Jan Frolík historikem-badatelem. Z jeho pera vzešla již v roce 1991 (dodatek 2002) velká studie, mapující organizační vývoj „státobezpečnostních složek“ Sboru národní bezpečnosti v komunistickém období, která je dodnes všem uživatelům těchto písemností neocenitelnou pomůckou (*Nástin organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948–1989*, Sborník archivních prací 41/2, 1991, s. 447–510). A nebyl by to Frolík, aby neukázal, že tato část minulosti, která měla zůstat skryta před širší veřejností, je klíčem k pochopení činnosti celé tehdejší společnosti, její „správy a administrativního chodu“. Frolík přesvědčivě prokázal, že manipulace se spisy (jejich třídění podle aktuálního politického zájmu) vedla sice k porušení základních zásad spisové a archivní péče, historickou realitu lze však rekonstruovat při znalosti dobových postupů a dobrat se verifikovatelných badatelských výsledků. Frolík to tehdy vyjádřil pro něho typickým bonmotem: „domnívají se, že tady najdou pravdu a zatím najdou jen archiválie“. S výsledky jeho práce se nyní může čtenář seznámit v obsáhlé studii *Od rituální očisty k výpisu z úředních knih* (Sborník archivních prací 56/1, 2016, s. 145–220), věnované heuristickým aspektům lustrací (bibliografie prací Mgr. Jana Frolíka je součástí medailonku k jeho šedesátinám).¹

Jan Frolík patřil k nejstatečnějším lidem své generace, měl ale i dobré a velké srdce, pomáhal radou či skutkem svým přátelům, a místo v něm našly i jeho milované kočky. Svě osobní a profesní krédo, které zaznělo při jeho pohřbu, vyjádřil výstižně v jednom z dopisů: „Já komoušům nevyčítám, že mne zavřeli, takhle se ta hra hrála a taková byla její pravidla, která každý znal předem. Ale co jim vyčítám a nikdy neodpustím, že nás totálně odřízli od světa. Výsledkem bylo, že knihy, které jsem měl číst mezi dvaceti a třiceti, jsem nakonec četl až bezmála v padesáti a to už bylo trochu pozdě, aby mne zformovaly.“

Michal Svatoš

(Foto: sbírka Ústavu pro studium totalitních režimů, www.ustr.cz)

1 Dalibor STÁTNÍK, *Jan Frolík slaví šedesátiny*, Archivní časopis 57, č. 3, 2007, s. 204–210.

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrolog

Václav Veber

(31. srpna 1931 – 24. května 2016)

Václav Veber se dožil požehnaného věku. To není každému dáno, tím spíš, že se až do konce těšil duševní svěžesti, kterou by mu mohli závidět lidé mnohem mladší.

Narodil se v roce 1931 v Kojetíně, vystudoval gymnázium v Hradci Králové a Pedagogickou fakultu Univerzity Karlovy. Válečná a těsně poválečná zkušenost zřejmě předurčila jeho zájem o moderní dějiny a jeho působení na Pedagogické a poté na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Toto období, kdy se stal odborným asistentem, zřejmě v pozdějších letech považoval za méně šťastnou stránku svého pracovního života, což dával najevo mimo jiné tím, že odmítal používat tehdy získaný titul CSc.

Jako řada jiných nejpozději na konci šedesátých let Václav Veber prohlédl. Měl k tomu ostatně o něco lepší podmínky, protože jeho zaměření na dějiny SSSR mu umožňovalo různými cestami zjistit o „sovětské skutečnosti“ mnohem více, než se tehdy mohlo oficiálně říkat a psát. Události roku 1968 pak logicky znamenaly konec práce na filozofické fakultě a omezené pracovní možnosti. Václav Veber se živil řadu let jako dělník, ale věnoval se – i jako trenér – kopané, své celoživotní lásce, a mohl se více zaměřit na rodinu, která pro něj znamenala velmi mnoho. Při tom všem mu pomáhal optimismus, jenž mu byl vlastní.

Na přelomu let 1989 a 1990 se Václav Veber vrátil na Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy a zapojil se do výuky. Zůstal věrný zaměření na dějiny Sovětského svazu a východní Evropy, o nichž mohl nyní vyučovat a psát bez omezení. Rychle dokázal, že oněch dvacet let „mimo“ jej nezastavilo, ani nezbrzdilo. Na Katedře (později Ústavu) obecných dějin FF UK založil oddělení zaměřené na studium dějin východní Evropy, v jehož rámci vychoval řadu nadaných pokračovatelů.

Po dovršení důchodového věku na konci minulého tisíciletí docent Veber ukončil své působení na Univerzitě Karlově. Jeho novým hlavním působištěm se stal Ústav jazyků a humanitních studií Univerzity Pardubice, který se během několika málo let vyvinul ve filozofickou fakultu. Václav Veber se stal důležitým činitelem nově se utvářejícího historického pracoviště, při čemž nestavěl jen na tom, co dělal dlouhou dobu. Odbornou práci spojoval s působením pedagogickým, nová témata uplatňoval jak v povinných, tak i v nově nabízených volitelných předmětech. Václav Veber říkával, že ho baví učit to, čím se právě zabývá, a možná mu to i pomáhalo při psaní. Studenti také mohou někdy člověka přivést k neotřelému pohledu na věc. V každém případě tímto způsobem vznikaly nové předměty, jež se pravidelně těšily značnému zájmu posluchačů. Ti rychle poznali, že mají možnost získat vědomosti, jež jsou skutečně na výši současného poznání. Jejich učitel ale poskytoval ještě mnohé další: vedl bakalářské a diplomové práce, školil doktorandy, dokázal získat pro pohostinská vystoupení v Pardubicích různé zajímavé lidi, vedle historiků z jiných pracovišť například i žurnalisty působící ve světě či pracovníky neziskových organizací se zkušenostmi z krizových oblastí. Přednášel v rámci Univerzity volného času, navštěvované především seniory, jimž se dokázal svými životními zkušenostmi přiblížit.

Hlavním bodem odborného Veberova zájmu zůstávalo Rusko, ale vedle toho přišly další důležité okruhy. Byla to otázka dějin evropské integrace, o které vydal obsáhlou monografii a jejíž výuce věnoval v Pardubicích čtyři navazující semestry, a dále také nejnovější české a československé dějiny – rok 1948 a třetí československý odboj. Tento zájem rozvíjel zejména v prostředí Ústavu pro studium totalitních režimů, kde několik let rovněž působil. Okrajově se dotkl ještě dějin židovských a dějin divadla. Výsledkem se staly monografie či Veberem redigované sborníky, přínosné pro odbornou i laickou veřejnost. Václav Veber psal čtivým stylem, přístupným širokým vrstvám čtenářů. Proto také se řada jeho knih dočkala brzkého dotisku či dalšího vydání, jevů v dnešní době nepříliš častých. Občas se kolem jeho prací rozvinula odborná diskuse, neboť ne všichni se ztotožňovali s Veberovými stanovisky. Jisté je, že Veberovy knihy *Mikuláš II. a jeho svět (Rusko 1894–1917)* (2000), *Komunistický experiment v Rusku 1917–1991 aneb Malé dějiny SSSR* (2001), *Leninova vláda (1917–1924)* (2003), *Rudý car. Stalin v čele Sovětského svazu v letech 1924–1953* (2016), *Nikita na trůně. Chruščov v čele SSSR 1953–1964* (2014), *Osudové únorové dny 1948* (2008), *Třetí odboj v ČSR v letech 1948–1953* (2014) a v neposlední řadě velký ohlas vzbudivší *Dějiny sjednocené Evropy: od antických počátků do současnosti* (2004), dále *Příběh pantomimy* (2006) či jím redigované *Rusko a Evropa 2013* (2015) a *Dějiny Rakouska* (2002) zůstanou důležitou součástí moderní české historiografie.

A na závěr osobní vzpomínka: Nepamatuji Václava Vebera téměř jinak než s úsměvem a dobrou náladou. Někomu je dána taková povaha, ale u něj zřejmě měla vliv

i skutečnost, že si dokázal v životě utřídit zájmy a nezatěžoval se jednostranně. Historie jistě zůstávala v popředí, to dokazují výše zmíněné výsledky jeho práce. On ovšem dokázal i odpočívat, hlavu si uměl pročistit sportem, hlavně kopanou, o níž rád a zasvěceně rozprávěl, a asi nejdůležitějším prvkem v jeho životě byla rodina, která držela pohromadě a vytvářela mu příjemné zázemí. Nemluvil o ní často, ale i při těch vzácných příležitostech bylo patrné, jak moc své blízké miluje. Václav Veber byl očividně šťastný člověk.

Tomáš Jiránek

(Foto: ze semináře „Hladomor“, Praha 2013, www.ustr.cz)

Knihy a časopisy došlé redakci

Pavel BARTONÍČEK (ed.), *Bílá místa historie. Slaný a Slánsko ve XX. století. Sborník z historické konference.* Slaný, Wotrubia 2015. 193 s.

Pavel BARTONÍČEK (ed.), *Město a region v dramatickém století. Slaný a Slánsko ve XX. století. Sborník z historické konference. 9. listopadu 2013 v Městském centru Grand.* Slaný, Knihovna Václava Štecha ve Slaném 2014. 166 s.

Money and finance in Central Europe during the later Middle Ages. Edited by Roman ZAORAL. Basingstoke, Hampshire; New York, NY, Palgrave Macmillan, 2016. xviii, 269 s.

Výtahy z českých časopisů a sborníků

Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis.

Roč. 54, 2014, č. 2:

Martin DEKARLI, „Suppositio, universalialia realia sunt ponenda est admittenda“. Nominalismus a realismus na pražské univerzitě v pozdním středověku ve světle jednoho anonymního logického traktátu z let 1394–1397, s. 11–42. – Jakub RAŠKA, Hodnotový systém ve výuce Normální školy v Praze na přelomu 18. a 19. století. Příspěvek k dějinám státu, s. 43–75. – Tomáš HLOBIL, Estetika podle studijních plánů vídeňského dvora a seznamů přednášek rakouských univerzit a lyceí v letech 1805 až 1848 (Vídeň, Praha, Lvov, Štýrský Hradec, Innsbruck, Olomouc), s. 77–103. – Daniela HANNOVÁ, Problémoví elegáni. Arabští studenti v Praze v 50. a 60. letech 20. století, s. 105–125. – Emilie TĚŠÍNSKÁ, Několik dodatků k životopisu českého fyzika Augusta Žáčka, s. 127–203.

Archivní časopis. Roč. 66, 2016, č. 2:

Rudolf LEŠKA, Archivy a autorské právo – symbióza nebo kolize?, s. 117–140. – Ondřej ŠVEHELKA, Přestavba letohrádku Hvězda na prachárnu v letech 1779–1781 ve světle pramenů českého gubernia a stavebního úřadu na Pražském hradě, s. 141–156. – Ivana EBELOVÁ, Libri civitatis – projekt katalogizace a edičního zpřístupňování městských knih v České republice, s. 170–177.

Časopis Slezského zemského muzea. Série B – vědy historické. Roč. 65, 2016, č. 1:

Hana KARTOUSOVÁ, Středověké a raně novověké hračky a součásti her v archeologické podsbírce Slezského zemského muzea, s. 1–12. – Klára MEZIHORÁKOVÁ, Evangelický kostel v Třinci, s. 13–22. – Lenka RYCHTÁŘOVÁ, Knižní svět Heleny Salichové, s. 23–34. – Michael RATAJ, Sociální demokrat a novinář Emil Kutscha, s. 35–48. – Martin TICHÝ, Smějova slezská trilogie: strategie přepisu, s. 49–58. – Hana KOMÁRKOVÁ, Seznamy vratislavských městských radních a předsedících městského a dvorského soudu jako prameny pro poznání strategií vládnoucích elit města, s. 59–78. – Dana NOVOTNÁ,

klima“. Rozhovor s německým historikem Johannesem Helmrathem o přítomnosti antiky, zpřístupňování pramenů a zotročení výročími, s. 40–43.

Dějiny věd a techniky. Roč. 48, 2015, č. 4:

Milada SEKYRKOVÁ, Unflinching loyalty or calm before storm? Some events at the Prague University in the first half of the 19th Century, s. 205–216. – Felicitas SEEBACHER, Communicating Politics in the Dissecting Room. The Influence of Medical Students and Physicians from Prague Charles-Ferdinand University on the Liberal Model of Human Progress at Vienna University, s. 217–228. – Attila Szilárd TAR, Gathering Experience Abroad. The study-tours of students and teachers from the Technical University of Budapest 1899–1914, s. 229–239. – Ana CERGOLO PARADIŽ – Željko OSET, The dichotomy of students and university teachers of Slovenian descent between academic careers and the expectations of the Slovenian nationalists. From the March revolution to the dissolution of the Habsburg monarchy, s. 240–258. – Marek ĎURČANSKÝ, Alma mater Carolo-Ferdinandea bohemia – Alma mater Jagellonica. Mutual inspirations and contacts between Czech Charles-Ferdinand University in Prague and Jagiellonian University in Cracow 1882–1918, s. 259–273. – Soňa ŠTRBÁNOVÁ, Turning „Province“ to a „Centre“? Ambitions to Establish an Institutionalized Network of Slavic Scientists at the Turn of the 19th Century, s. 274–310.

Dějiny věd a techniky. Roč. 49, 2016, č. 1:

Jan MIKEŠ – Marcela EFMERTO VÁ, 160. výročí Siemsenovy dvojité T-kotvy v dynamoelektrických strojích, s. 3–7. – Pavel PECHÁČEK, Recepce Darwinovy evoluční teorie v díle Johna Lubbocka (1834–1913) a Williama Crookese (1832–1919), s. 8–25. – Jan HRUDKA, Nádory u Rokitanského a Virchowa – vznik nového paradigmatu v medicíně, s. 26–44. – Pavel PECHÁČEK, Českojazyčná vydání knih Johna Lubbocka z přelomu 19. a 20. století a jeho korespondence s českými překladateli, s. 45–51.

Folia Historica Bohemica. Roč. 30, 2015, č. 2:

Radim ČERVENKA, „Proti kněžskému neřádu, krve křesťanské vylévání, lakomství, svatokupectví, obžerství, smilství, pýše a neposluhování svátostmi“. Sedmero hříchů a utrakvisté v 16. století, s. 257–277. – Nicolas RICHARD, Vídeňská teologická Consulta z ledna 1622. Studie o zrušení přijímání podobojí laiků, vyhnání luteránských predikantů z Prahy a katolické reformě v Čechách, s. 279–339. – Pavel STŮJ, Putování Marty vojandy – osudy dcery pastora Modlera za třicetileté války, s. 341–368. – Jarmila KAŠPÁRKOVÁ, „Und ist zur Gedächtnus, daß...“ Ženské františkánské kláštery a utváření paměti v kontextu nároků řádového dějepisce, s. 369–386. – Karel MAREŠ, Augustiniánský historiograf Valentin Weidner a jeho dvě klášterní kroniky, s. 387–409. – Ivana ČORNEJOVÁ, Tomáš Antonín Putzlacher a jeho přínos pro historiografii Tovaryšstva Ježíšova, s. 411–418. – Jindřich KOLDA, „Schwestern, so sich in geistlichen hauß deren annuntiaten coelestien befinden.“ Anatomie jedné řeholní komunity (1706–1782), s. 419–448. – Henryk GMITEREK, Badając przeszłość, poznawałem też współczesne Czechy. Wspomnienia badacza dziejów Czech wczesnonowożytnych, s. 451–457.

Historica Olomucensia. Sborník prací historických. Sv. 49, 2015:

Lenka DOOVÁ, Sága o králi Sverrim, aneb dějiny píší vítězové, s. 13–30. – Lukáš TKÁČ, Vývoj majetkových pomerov nižšej šľachty v rokoch 1300–1500 na príklade regiónu Oravy, s. 31–53. – Martin TESAŘ, Příhody Václava Vratislava z Mitrovic v kontextu dobových turcík, s. 55–72. – Karla VYMĚTALOVÁ, Profesor Dr. Franz Hochegger, řádný profesor klasické filologie na Karlo-Ferdinandově univerzitě v Praze, ředitel Akademického gymnázia ve Vídni, s. 73–90. – Martin VAŠÍČEK, Studenti Slovanského gymnázia Olomouc 1870–1938, s. 91–108. – Michael VIKTOŘÍK, Obecní volby ve Šternberku v letech 1850–1914, s. 109–125. – Lukáš NOVOTNÝ, Velká Británie a železniční půjčky v Číně v letech 1907–1908. K problému britského vlivu v Říši středu před rokem 1914, s. 127–141. – Veronika VAVREČKOVÁ, Československo-egyptské vztahy v letech 1948–1953, s. 143–163. – Miloš TRAPL – Jana BUREŠOVÁ, Kontakty Rady svobodného Československa s československým poúnorovým exilem v Austrálii (1948–1968), s. 165–182. – Petr ORSÁG, Alternativní veřejné sféry během komunistického panství v Československu. Paralelní prostor pro zavržené a vyloučené, s. 183–204.

Historická geografie. Roč. 42, 2016, č. 1:

Martin ŽEMLIČKA, Hiob Magdeburg a výpovědní hodnota jeho mapy Durynska a Míšeňska pro sídelně historické souvislosti v Krušných horách a jejich podhůří. Residua středověkých situací v počátcích saské kartografie, s. 7–42. – Martin DOHNAL, Pomístní jména, jejich stabilita a vztah k historii krajiny. Na příkladu Bernartic u Milevska, s. 43–82. – Wilfried HELLER, Lipnice – a Historic-Geographic Portrait of a Vanished Village of Cheb Region (Bohemia), s. 83–112.

Historický obzor. Roč. 27, 2016, č. 5/6:

Veronika KRIŠTOFOVÁ, Japonsko-korejské vztahy 1868–1910, s. 98–109. – Jan KILIÁN, „Rebelie“ v Novém Strašeci L. P. 1615, s. 109–117. – Michal WANNER, Kapsko pod správou Spojené východoindické společnosti 1652–1795. Část II: Zrození kapské identity 1700–1795, s. 118–128. – Marek ŠMÍD, Československo-rakouské vztahy v období první republiky, s. 128–133. – Petra PAPIEŽOVÁ VEJVODOVÁ, Nacionálně-socialistická koncepce sjednocené Evropy – komparace nacismu a neonacismu, s. 134–141.

Historický obzor. Roč. 27, 2016, č. 7/8:

Václav HOĐÁK, Politická a ekonomická situace v Londýně v době americké války za nezávislost, s. 146–159. – Roman KODET, Neúmyslný povstalec? Život Saigóa Takamoriho a povstání v Sacumě, s. 159–171. – Martin URBAN, Všeněmecký svaz na konci 19. století, s. 172–177. – Tereza KRČEK, Vydaje obyvatelstva a index životních nákladů v meziválečném Československu, s. 177–188. – Roman VONDRA, Osobnosti české minulosti. Jan Jesenský (1566–1621), s. 188–190.

Historie a vojenství. Roč. 65, 2016, č. 1:

Pavel KREISINGER, Přes australskou armádu do československých legií ve Francii. Příspěvek k účasti Čechoslováků v australské armádě za Velké války (1914–1918), s. 4–20. – Jiří KUDĚLA, Osud vojáka. Jednorocní dobrovolník František Queisner z Chrudimi a jeho velezrada v roce 1915, s. 21–33. – Ivo PEJČOCH, Zběhové z Aleppa, s. 34–49. – Jiří PLACHÝ, Smutný návrat. K problému repatriace ostatků padlých a zemřelých příslušníků čs. zahraniční armády ve Velké Británii po válce do vlasti, s. 50–53. – Milan VYHLÍDAL, Československá pomoc syrským ozbrojeným silám v letech 1955–1958, s. 54–67. – Vladimír FRANCEV, Akce 122 – Československý zbrojní vývoz na Kubu v letech 1960–1966, s. 68–79. – Ivo PEJČOCH, Brigádní generál in memoriám František Konopásek, hrdina legií i protinacistického odboje, s. 80–85. – Jiří PLACHÝ – Pavla PLACHÁ, Bojiště jednotek čs. zahraniční armády v hlášeních Vrchního velení Wehrmachtu, s. 86–98. – Petr BJAČEK, Prstének v upomínku na světovou válku, s. 99–105. – Petr BJAČEK, Fotografie Jána Nálepky z doby jeho prezenční služby v československé armádě, s. 112–115. – Jiří RAJLICH, Neznámá epizoda do „františkovské“ mozaiky, s. 116–125.

Hospodářské dějiny. Roč. 29, 2014 (vyd. 2016), č. 1:

Marcela ČERNÁ, Komise pro kanalisování řek Vltavy a Labe v Čechách, s. 1–36. – Tomáš GECKO, „Akce Grygov“. Neúspěšný pokus Baťova koncernu o průnik do cementářského průmyslu, s. 37–81. – Michal HORÁČEK, Technický a vědecký pokrok jako pozadí vývoje pivovarnictví v Benešově a na Konopišti ve druhé polovině 19. století, s. 83–102.

Jižní Morava. Vlastivědný časopis. Roč. 51, 2015, sv. 54:

REDAKCE, 70. výročí osvobození jižní Moravy, s. 7. – Soňa HOLEČKOVÁ, Lanžhot, Kostice, Tvrdonice, Týnec – 70. výročí osvobození obcí se zřetelem na seznamy padlých vojáků Rudé armády, s. 9–49. – Emil KORDIOVSKÝ, Válečné škody ve vesnicích Podluží podél řeky Moravy v roce 1945 v okrese Břeclav, s. 50–85. – Hana DVOŘÁKOVÁ, Trauma konce války roku 1945 v dokladech lidové religiozity, s. 86–91. – Jan BŘEČKA, Konec 2. světové války v Moravském zemském muzeu, s. 92–94. – Stanislav VOHRÝZEK, Majetkový vývoj kláštera Louka u Znojma do husitských válek, s. 97–118. – Jiří PAJER, Novokřtěnecká sídla na jihozápadní Moravě, s. 119–135. – Kamila SVOBODOVÁ, Bažantnice v Mikulově, s. 136–148. – Václav BARTUŠEK, Kdo zastupoval piaristické provinciály v letech 1725–1778, s. 149–172. – Dalibor HUDEČEK, Dějiny záměčku v Pouzdřanech, s. 173–197. – Daniel LYČKA, Gloriet a jiné zapomenuté stavby Lednicko-valtického areálu, s. 198–217. – Petr HLAVÁČEK, Proměny jihomoravských kantorů v 2. polovině 19. století, s. 218–237. – Karel KOC, Připojení Znojemska k říšské župě Dolní Podunají (podzim 1938 – jaro 1939), s. 238–271. – Josef NOVÁK, Inspekční cesta Adolfa Hitlera jižní Moravou na podzim roku 1938, s. 272–288. – Pavel RUBEŠ, Povodeň na Židlochovicku v březnu 1941, s. 289–304. – Ivo DUREC, Světoznámá hudební skladatelka Ludmila Peškařová z Rajhradu, s. 305–328. – Bohumír SMUTNÝ, Obce zmizelé ve 20. století pod vodní hladinou a jejich stav koncem feudalismu (Bítov, Kníničky, Mušov), s. 329–345. – Josef UNGER, Kostel sv. Jana Křtitele v Kurdějově. Vyhodnocení

archeologického výzkumu, s. 349–366. – Petra SMETANOVÁ, Vyhodnocení nálezů z výzkumu kostela sv. Jana Křtitele v Kurdějově, s. 367–378. – Marek JAKOUBEK, „Kus toho Vojvodova přivezli sem do Nového Přerova“ (vzpomínky na život v novoosídlenecké obci), s. 379–387. – Ivan ŠTARHA, Nové znaky a vlajky měst a obcí, s. 388–395. – Petr DRESLER – Tomáš TENCER – Michal VÁGNER, Objev kostela na zaniklé středověké vsi Opatovice (k. ú. Hrušky) a její struktura, s. 399–407. – Vladimír HAŠEK – Jiří ŠINDELÁŘ, Nedestruktivní průzkum pro stanovení možných příčin vzniku vlhkosti zdiva kostela Nanebevzetí Panny Marie ve Strážnici, s. 407–412. – Jan KOZDAS, Památkový stavební fond obce Podmyče na Znojemsku, s. 412–419. – Anna HORÁKOVÁ, Využití GIS v etnologii. Zprostředkování znalostí tradiční lidové kultury, s. 419–421. – Ivona ŠUBÍKOVÁ, XXXII. Mikulovské sympozium „Voda v dějinách Moravy“, s. 425–426. – Tomáš ČERNUŠÁK, Výstava Navrácená švédská kořist, s. 426–428. – Marie KAŠUBOVÁ, Bible kutnohorská, s. 428–429. – Jan BŘEČKA, Výstavní projekt „Velká válka“ v brněnských muzeích, s. 429–432. – Ivan ŠTARHA, Druhý ročník genealogické konference v MZA, s. 432–433. – David NEHYBA, Výstava „Langsam ist es besser geworden / Pomalu začalo být zase dobře“, s. 433–434. – David NEHYBA, Den otevřených dveří s výstavou archiválií u příležitosti Dne Země ve Státním okresním archivu Znojmo, s. 433–435. – Darja KOCÁBOVÁ – Ivona ŠUBÍKOVÁ, Nová expozice v Městském muzeu a galerii Hustopeče, s. 435–436. – Miroslav SVOBODA, Den otevřených dveří v archivu v Mikulově, s. 436–437. – Lukáš F. PELUNĚK, Oslavy osmdesátin profesora Miloše Trapla, s. 469–470. – Josef UNGER, Za geofyzikem a spolupracovníkem archeologů RNDr. Vladimírem Haškem, DrSc., s. 470–472. – Marie KAŠUBOVÁ, Připomínáme... (100. výročí narození Metoděje Zemka, Josefa Polišenského a Sáši Duškové), s. 472. – Emil KORDIOVSKÝ, Edice Nakladatelství Šimona Ryšavého „Brněnský legionář“, s. 464–465. – Bibliografie okresů Brno-venkov, Břeclav, Hodonín a Znojmo, s. 465–466.

Lidé města / Urban People. Roč. 18, 2016, č. 1:

Karel MÁCHA – Chruďoš TRONÍČEK – Milan STUHLÍK, 50. výročí české integrální antropologie, s. 99–144.

Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska. Sv. 29, 2015:

Igor IVAN – Jiří KOVÁŘ, Ostrava a Ostravsko (nejen) podle dat ze sčítání lidu, domů a bytů 2011, s. 13–43. – Martin JUŘICA, Státní kulturní politika a její dopad na ostravský hudební a divadelní život v 70. a 80. letech 20. století, s. 44–73. – Lukáš VACULÍK, Ohlas celostátní církevní politiky na Ostravsku v letech 1948–1953, s. 74–93. – Petr KAŠING, Příbram? Praha? Ostrava!!! Problematika přeložení VŠB z Příbrami do Ostravy v pramenech, s. 94–124. – Mečislav BORÁK, Deportace Židů na Mauricius (1940–1945), s. 125–160. – Jakub GRYŽBOŇ, Živnostenské podnikání v automobilové dopravě na Ostravsku v letech 1918–1938, s. 161–186. – Ondřej KOLÁŘ, Zapomenutý kriminalista a muzejník František Kocián, s. 187–202. – Blažena PRZYBYLOVÁ – Jozef ŠERKA, Vývoj pojmenování ulic a veřejných prostranství v katastrálních územích Zábřeh nad Odrou, Zábřeh – VŽ a Zábřeh – Hulváky, s. 203–242. – Kamil RODAN, Rothův hostinec

v ostravské Nové Vsi, s. 243–271. – Irena MORAVCOVÁ – Zbyněk MORAVEC – Jaroslava NOVOTNÁ – Michal ŽIVNÝ, Mariana Máchová (1817–1837) a její rodinné zázemí, s. 272–292. – Romana ROSOVÁ – Martin STRAKOŠ, Jak Fénix z popela... Historie a obnova památného dřevěného kostela sv. Kateřiny v Ostravě-Hrabové, s. 293–317. – Gabriela PELIKÁNOVÁ, Ne každý kraj má svého Šebelu, s. 321–348. – Milan PALÁK, Mladí barytonisty Václava Bednáře a jeho umělecké začátky v Ostravě, s. 349–364. – Tomáš KARKOSZKA – Jaroslava NOVOTNÁ, Život ambiciózního ostravského tiskaře Rudolfa Vichnara (1861–1943), s. 365–392. – Šárka GLOMBÍČKOVÁ, „...jdeme chladnokrevně našemu smutnému osudu vstříc.“ Dopisy sourozenců Ettingerových z Krakova do Ostravy 1940–1942, s. 395–425. – Jiří KRÁTKÝ, O varhanách nejen v Moravské Ostravě ve světle rodinné korespondence Staudingerů, s. 426–437. – Eva ROHLOVÁ, Spor o zlého ducha neboli spirituska ve městě Moravské Ostravě na konci 17. století, s. 438–443.

Sborník archivních prací. Roč. 66, 2016, č. 1:

Stanislav BÁRTA, Formulář a typologie zástavních listin Zikmunda Lucemburského v českých zemích (1420–1437), s. 3–37. – Kateřina ZENKLOVÁ, Městská správa a diplomatická produkce pozdně středověkého Rakovníka, s. 38–144. – Jan FROLÍK, Od rituální očišty k výpisu z úředních knih, s. 145–222. – Tomáš VELÍČKA, Nové polské práce z oblasti diplomatiky, s. 223–252.

Sborník muzea Karlovarského kraje. Sv. 23, 2015:

Štěpán Karel ODSTRČIL, Politická krajina historického Chebska 1897–1907: regionální příspěvek k politickým dějinám Němců v Předlitavsku, s. 7–84. – Zbyněk ČERNÝ, „Dobré světlo“ – vývoj fotografie v Chebu mezi lety 1849–1945, s. 85–172. – Lubomír ZEMAN – Jana KONŮPKOVÁ HORVÁTHOVÁ – Jan KONŮPEK – Zbyněk ČERNÝ – Jan HANZLÍK, Heimatstil v severozápadních Čechách, s. 173–226. – Lubomír ZEMAN – Daniela PREKOP STAŇKOVÁ, „Krušnohorská“ okna. Specifický typ okenních výplní na české i saské straně Krušných hor jako jeden z příkladů přenosu zkušeností přes hranice regionů a států, s. 313–324. – Albin BUCHHOLZ, Zur Erstaufführung von Robert Schumanns Oratorium „Das Paradies und die Peri“ in Asch, 1924, s. 325–328.

Sborník vlastivědných prací z Podblanicka. Sv. 51, 2015, č. 1–2:

Jaroslav PÁNEK, Podblanický sborník jako probuzení, s. 5–7. – Václav ZEMAN, K historii vydávání Sborníku vlastivědných prací z Podblanicka, s. 9–13. – Václav ZEMEK, Neživá příroda na Podblanicku v padesáti ročnících Sborníku vlastivědných prací z Podblanicka, s. 17–25. – Pavel PEŠOUT, Padesát let botanického výzkumu na Podblanicku ve Sborníku vlastivědných prací z Podblanicka, s. 27–67. – Lubomír HANEL, Půlstoletí zoologických průzkumů Podblanicka ve Sborníku vlastivědných prací z Podblanicka, s. 69–104. – Václav KOVAŘÍK, Zámecké parky v minulém půlstoletí ve Sborníku vlastivědných prací z Podblanicka, s. 105–114. – Václav KOVAŘÍK, Současný stav zámeckých parků na Podblanicku, s. 115–130. – Bohumil JIROUŠEK, Humanitní bádání na stránkách Sborníku vlastivědných prací z Podblanicka, s. 133–148. – Eva PROCHÁZKOVÁ,

Geneze regionálních vlastivědných periodik na Benešovsku a Sborník vlastivědných prací z Podblanicka, s. 149–166. – Václav ZELENÝ, Za profesorem Zdeňkem Brandlem, s. 169–171. – Václav KRŮTA, In memoriam Eva Procházková, s. 173–181. – Bibliografie Sborníku vlastivědných prací z Podblanicka ročník 1 až 50, s. 185–265.

Slovanský přehled. Roč. 102, 2016, č. 1:

Jana ŠKERLOVÁ, Politická opozice v Jugoslávii po vydání oktrojované ústavy 1931 a postoj Československa, s. 9–32. – Emil MINČEV, Z každodennosti Čechů v Bulharsku v letech 1878–1904, s. 33–51. – Filip ŠISLER, Politika Bulharska vůči turecké národnostní menšině v letech 1971–1989, s. 53–90.

Soudobé dějiny. Roč. 22, 2015, č. 3–4:

Petr MAREŠ, Americká politika, korejská válka a poučení z Mnichova (2. část), s. 259–298. – Michal MACHÁČEK, Podivná jednota. Gustáv Husák a mocenskopolitické zápasy v KSČ na příkladu prezidentské otázky (1969–1975), s. 299–347. – Adéla GJURIČOVÁ – Tomáš ZAHRADNÍČEK, Nevítaný pokus o emancipaci. Federální shromáždění v československé revoluci 1989, s. 348–365. – Oldřich TŮMA, Pamětní místa na komunismus v České republice. Dokumentace a interpretace, s. 366–397. – Markéta DEVÁTÁ, Teror, selhání, odboj. Konfliktní paměť ozbrojených aktů protikomunistické rezistence, s. 398–439. – Marie ČERNÁ, Okupace, přátelská pomoc, devastace. Sovětská armáda 1968–1991 v paměti české společnosti, s. 440–464. – Tomáš VILÍMEK, Památník svobody a jednoty v Berlíně. Několik poznámek k debatě o potřebě „pozitivních památníků“ v Německu, s. 465–473. – Miloš HAVELKA, Úspěchy a neúspěchy v nejednoznačných konstelacích. Pět biografí Václava Havla, s. 474–502.

Střední Morava. Vlastivědná revue. Roč. 22, 2016, č. 41:

Leoš MLČÁK, K biografím malířů, štafířů, pozlacovačů, grafiků a tiskařů v Olomouci, Litovli, Lošticích, Šternberku a Uničově v letech 1780–1900, s. 4–23. – Vít DOHNAL, Cesty za poznáním, s. 24–38. – Martin KUČERA, Neznámý olomoucký malíř Adolf Rabenalt (1819–1892), s. 39–53. – Vendula VRÁNOVÁ, Archeologické nálezy a lokality na katastru Dubu nad Moravou, Bolelouce a Tučap, s. 54–69. – Martin KUČERA, Pozvánka do olomoucké arcibiskupské rezidence. Návrat unikátního obrazu do Olomouce, s. 70. – Miloslav ČERMÁK, Karel IV. a Olomouc, s. 72–75. – František VŠETIČKA, K literární minulosti Olomouce, s. 76–81. – František KORABA, Vzpomínky na minulost (výňatek z paměti Františka Koraby), s. 81–89. – Martin KUČERA, Francouzi žijící na Hané v první polovině 20. století, s. 89–92. – Luděk ZAMAZAL, Uničovská léta malíře Gustava Braunera. K padesátému výročí úmrtí, s. 93–98. – Hana BARTKOVÁ, Příspěvek k Husovu výročí aneb o nerealizovaném pomníku Jana Husa v Prostějově, s. 98–104. – Ivana KUBÍČKOVÁ, Okolnosti vzniku kapličky sv. Floriána v Chořelicích u Litovle, s. 105–110. – Antonín ROUBIC, Dobrodružství archiváře Červíčka, s. 113–115. – Miloslav ČERMÁK, Vladimír Spáčil oslavil osmdesátiny, s. 118–119. – Kolegové z archivu, Životní jubileum PhDr. Stanislavy Kovářové, s. 120. – Hana BARTKOVÁ, Klopotovický

místopisec Zdeněk Klobouk osmdesátiletý, s. 121. – Miloslav ČERMÁK, Prof. PhDr. Miloslav Pojsl již není mezi námi, s. 122. – Lukáš HLUBEK, Výstava České korunovační klenoty... Na dosah / Doba Karla IV. na Olomoucku ve Vlastivědném muzeu v Olomouci, s. 123–126. – Bohdan KAŇÁK, Co je nového v digitálních databázích Státního okresního archivu Olomouc?, s. 138. – Jan ŠTĚPÁN, Velkostatek Hustopeče nad Bečvou a Rodinný archiv Baillou, s. 139. – Mojmír BÉM, Archeologické centrum Olomouc, příspěvková organizace, s. 140. – Muzeum Komenského v Pterově, příspěvková organizace, s. 142–144.

Studia historica Brunensia. Roč. 62, 2015, č. 1:

Jana NECHUTOVÁ, *Protestor igitur coram Deo et cristo eius cuilibet hoc legenti, quod in hiis et in aliis omnibus factis meis me ipsum humiliter submitto correctioni*, s. 11–13. – Karel SKALICKÝ, *Od Matěje z Janova k Heleně Krmíčkové*, s. 15–17. – *Soupis prací Heleny Krmíčkové*, s. 19–22. – Jana PLESKALOVÁ, *Význam CDB pro hlubší poznání staré češtiny*, s. 25–32. – David KALHOUS, *Sdílení paměti? K otázce významu a rozšíření historického povědomí v době přemyslovské*, s. 33–59. – Dalibor HAVEL, *K provenienci nejstaršího rukopisného zlomku knihovny Ústavu pomocných věd historických a archivnictví FF MU*, s. 61–71. – Anna JAGOŠOVÁ, *Consort, soror, filia, mater et ducissa. K vládní praxi žen po boku přemyslovských knížat (do roku 1197)*, s. 73–103. – Zbyněk SVITÁK, *Oslavanský klášter a cúda 21. května 1288*, s. 103–114. – Dagmar GROSSMANNOVÁ, *Poklad z Bezuchova jako významný pramen pro moravské peněžní dějiny 13. století*, s. 115–133. – Karel MARÁZ, *Listina Václava III. z 9. ledna 1306 ve věci rozhodnutí sporu pražského biskupa Jana a Hynka Krušiny z Lichtenburka a její význam*, s. 135–142. – Marie BLÁHOVÁ, *Osudy Zbraslavské kroniky*, s. 143–154. – Dana STEHLÍKOVÁ, *De simplicibus medicinis secundum ordinem alphabeti. Řazení lemmat v latinském Herbariu Křišťana z Prachatic*, s. 155–180. – Zdeněk UHLÍŘ, *Ekonomické myšlení a počátky české reformace*, s. 181–199. – Stanislav PETR, *Dva nové texty M. Maříka Rvačky z jeho působení na koncilu v Kostnici*, s. 201–225. – Jana NECHUTOVÁ, *Notae de pace v pražském univerzitním kodexu IV G 6*, s. 227–233. – Pavel SOUKUP, *K pramenům Husových Punkt. Jan Hus a Bernard Gui*, s. 235–247. – Lucie MAZALOVÁ, *Neb čert čertu oka nevykline. Příspěvek ke srovnání Husovy eschatologie v kázáních ad populum a kázáních ad clerum*, s. 249–266. – Jindřich MAREK, *Traktátek De bellis a pojetí tělesného boje v postilách Jakoubka ze Stříbra*, s. 267–294. – Petra MUTLOVÁ, *Mikuláše z Drážďan Sermo ad clerum 1416 (kritická edice)*, s. 295–312. – František ŠMAHEL, *Mistr Jakoubek ze Stříbra a testimonia Husovy mučednické smrti z let 1415–1417*, s. 313–323. – Romolo CEGNA, *Processus consistorialis martyrii Io. Huss cum correspondentia legis gratiae ad ius papisticum in simoniacos et fornicatores papistas et de victoria Christi deque Antichristi degradatione et depositione*, s. 325–360. – Pavel BOČEK, *Pravoslavný gosudar vši Rusi. Sofie Paleologovna a byzantské dědictví*, s. 361–371. – Ota HALAMA, *Utravkvisťká konfese z roku 1513*, s. 373–387. – Hana PÁTKOVÁ, *Zlomek knihy bratrstva svatě Barbory z Archivu města Brna*, s. 389–397. – Ivana MUSILOVÁ, *Náboženské poměry na boskovickém panství v předbělohorském období z pohledu svědectví soudobých lokálních pramenů městské správy*, s. 399–424. –

Martina KVARDOVÁ, Soubor sepulkrálních památek z 16. a 17. století v kostele svaté Kunhuty v Hostěradicích, s. 425–455. – Lenka MARTÍNKOVÁ, Příliš „živá“ voda a spor pacovského faráře s majiteli statku Kámen o právo k ní, s. 457–469. – Marie PLEVOVÁ, Farářské zkoušky v brněnské diecézi se zaměřením na jejich formování do poloviny 19. století, s. 471–479. – Irena ZACHOVÁ, 245. výročí narození gubernátora Moravy a Slezska Antonína Bedřicha Mitrovského (*1770 Brno – †1842 Vídeň), s. 481–492. – Ivan HLAVÁČEK, Diplomatika a diplomatické edice v německočeské medievistice, zejména v rámci Spolku pro dějiny Němců v Čechách do vzniku Československé republiky (1862–1918), s. 493–513. – Štěpán Martin FILIP, Principia et maiora Thomæ Aquinatis pronuntiata sancte teneantur. Doporučování nauky sv. Tomáše Akvinského papežem sv. Piem X., s. 515–543.

Studie o rukopisech. Sv. 45, 2015:

Jana ŠUBRTOVÁ, Poznámky ke vztahu benátsko-padovské rukopisné produkce 13. století k výzdobě Františkánské bible z Knihovny Národního muzea v Praze, s. 5–36. – Milada SVOBODOVÁ, Zapomenutá sbírka apelačního rady Václava Řehoře Hannla aneb, odkud pocházely nejstarší a nejcennější rukopisy někdejší majorátní czerninské knihovny, s. 37–78. – Jindřich MAREK, Jan Erazim Vocel a objevování Vyšehradského kodexu v 19. století, s. 79–92. – Viktor KUBÍK, Typologie kaligrafických iniciál jako východiska ke studiu kreslené ornamentiky (studie k umělecko-historické terminologii středověké knižní malby 5), s. 93–213. – Ivan HLAVÁČEK, Významné postavy pomocných věd historických minulosti i současnosti, s. 215–218. – Ivan HLAVÁČEK, Bernhard Bischoff (1901–1996). Vůdčí postava paleografických a kodikologických studií 20. století, s. 219–233. – Martina ŠUMOVÁ, František Čáda (1895–1975). Významný právní historik, profesor a kodikolog, s. 234–261. – Jana NECHUTOVÁ, Ohlédnutí za Jiřím Kejřem (28. srpna 1921 – 27. duben 2015), s. 262–267. – Stanislav PETR, František Hoffmann (1920–2015), s. 268–272. – Ivan HLAVÁČEK, [František Hoffmann (1920–2015)], s. 273–274. – Ulrike JENNI – Maria THEISEN, Persönliche Erinnerungen an den Kunsthistoriker und Handschriftenforscher Karel Stejskal (1931–2014), s. 275–278. – Marta HRADILOVÁ – Ondřej VODIČKA, Rejstřík k bibliografické příloze Studií o rukopisech 2005–2015, s. 293–347.

Theatrum historiae. Sborník prací Katedry historických věd Fakulty filozofické Univerzity Pardubice. 2015 (vyd. 2016), č. 17:

Jakob De ROOVER – Sarah CLAERHOUT, The Caste Connection on the Sacred Foundations of Social Hierarchy, s. 9–36. – Jalki DUNKIN – Sufiya PATHAN, On the Difficulty of Refuting of Confirming the Arguments about the Caste System, s. 37–61. – Marianne KEPPENS, The Aryans and the Ancient System of Caste, s. 63–89. – Martin FÁREK, Caste or qualification? Chaitanya Vaishnava Discussions about Brahmanas in Colonial India, s. 91–118. – Prakash SHAH, 'An Ancient System of Caste': How the British Law against Caste Depends on Orientalism, s. 119–142. – Martin BAKEŠ – Jiří KUBEŠ, Johann Franz Count von Würben and His Diary Entries from 1662, s. 143–

212. – Magdalena OŽARSKA, The Fake Diary of a Historical Figure: Kelemntyna Tańska-Hoffmanowa's Journal of Countess Françoise Krasińska (1825), s. 213–235. – Marie MACKOVÁ, The Nobility in Bohemia and in the Habsburg Monarchy within the Legal and Social Context of the 19th Century, s. 237–251. – Zbyněk VYDRA, People of the Past and Present Magazine Stolitsa i usad'ba, the Russian Nobility and Its Self-Presentation in the Final Years of the Tsarist Regime, s. 253–279.

Umění. Časopis Ústavu dějin umění. Roč. 64, 2016, č. 1:

Ladislav KESNER, Against the Affectless Iconology of Modern Art, s. 2–18. – Eva FORGACS, Art History's One Blind Spot in East-Central Europe: Terminology, s. 19–28. – Dragoş Gh. NĂSTĂSOIU, Patterns of Devotion and Traces of Art. The Pilgrimage of Queen Elizabeth Piast to Marburg, Cologne, and Aachen in 1357, s. 29–43. – Artur KOLBIARZ, Early Baroque Sculpture in Lower Silesia and Johann Georg Bendl, s. 44–56. – Alena KAVČÁKOVÁ, Z pařížských dopisů Jana Zrzavého malíři F. V. Mokrému, s. 57–72.

Vlastivědný věstník moravský. Roč. 68, 2016, č. 2:

Martin ČERMÁK – Josef UNGER, Pohřební kaple Tasovců v Tasově (okr. Žďár nad Sázavou), s. 113–120. – Božena VÍCHOVÁ, Historie skoro detektivní... Po stopách středověkých plastik z kláštera voršilek v Brně, s. 121–127. – Jaroslav MRŇA, Vývoj knižní kultury duchovních správců velkomeziříčské farnosti od počátků do roku 1944, s. 128–134. – Ivan PUŠ, K osobnosti Richarda Johanna Hudeczeka (1842–1913) a jeho opozičnímu působení v olomouckém německém národním táboře, s. 135–143. – Jana KREJČOVÁ, Církevní památky obce Norberčany (Nürnberg, Nürnberk) a samota Skřivánkov (Lerchenfeld), okr. Olomouc. K 560. výročí první zmínky o obci. II. část, s. 144–152. – Jaroslav BUDIŠ, 60 let Historicko-vlastivědného kroužku v Adamově, s. 153–156. – Jarmila BUDIŠOVÁ, 51. výročí vyhlášení Adamova městem, s. 156–160. – Eva ČERMÁKOVÁ – Martin GOLEC, Epigrafické památky Býčí skály, s. 160–164. – Daniel KRAJČOVIČ, Historie vojenské výroby v Adamově, s. 164–169. – Ondřej MERTA, K historii železářství střední části Moravského krasu, s. 170–178. – Pavel POKORNÝ, Historie a současnost výroby měrné a čerpací techniky pro výdej pohonných hmot v Adamově, s. 179–181. – Radomír ŠEVČÍK, Dokumenty k historii Adamovských strojíren ve fondu Moravského zemského archivu v Brně, s. 182–187.

Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech. Roč. 53, 2016, č. 1:

Jan MÜLER, Dva „pomníky – zapomínky“ v Českém Krumlově, s. 3–7. – Jan SOLPERA, Obhajoby plukovníka (generála) Františka Schöbla, s. 8–35. – Jan CALETKA, Stríčky z historie včelařství v okrese České Budějovice, s. 36–39. – Vlastimil KOLDA, Proč se Klement Gottwald nestal čestným občanem obce Dřítňě, s. 40–45. – Daniel KOVÁŘ, Nejstarší zmínky o farních rybnících v Českých Budějovicích, s. 46–51. – Jiří MÍCHAL, Kolejnice z dominikánského kláštera v Českých Budějovicích, s. 52–54. – Jiří CUKR, K dobrodružnému životu Karla Hansy (1890–1967), s. 55–63.

Východočeský sborník historický. Sv. 28, 2015:

Jan FROLÍK, Záchranný archeologický výzkum u kostela sv. Martina v Chrašti-Chrašicích (okr. Chrudim), s. 5–42. – Tomáš ZAVORAL, Nález pozdně středověké fortifikace z Pardubic, s. 43–79. – Tomáš ČURDA, Předpernštejnský příkop s hroby pod pardubickou zvonící, s. 81–106. – Martin ŠANDERA, Spojené východočeské landfrýdy. Specifické pojetí landfrýdní instituce v českých dějinách, s. 107–124. – David RICHTER, Eustachius Landek z Traunštejna a jeho chrudimský život, s. 125–149. – Jana VOJTÍŠKOVÁ – Věra NĚMEČKOVÁ, Lesní a luční hospodaření města Hradce Králové v 16. a na počátku 17. století, s. 151–188. – Michal STROBACH, Z východních Čech na druhý konec světa „It is Long Way to a New Home“, s. 189–213. – Jan JÍLEK – František J. KAŠPÁREK – Kristýna BULVOVÁ – Dominika SCHMIDTOVÁ, Nově otevřená archeologická expozice Východočeského muzea v Pardubicích: Proti proudu času, Pardubicko v pravěku a raném středověku, s. 217–220. – Bibliografie dějin východních Čech za roky 2013–2014, s. 220–223. – David RICHTER, Bibliografie historických a vlastivědných neperiodických publikací pro území východních Čech za léta 2013 a 2014, s. 223–237.

Západní Morava. Vlastivědný sborník. Sv. 19, 2015:

Kateřina DOLEŽALOVÁ, Majetková a sociální struktura obyvatelstva Žďáru (nad Sázavou) v 16. století ve světle nejstarších městských register, s. 5–33. – Radim GONDA, Rodové kořeny a genealogické souvislosti jezuitského misionáře Karla Slavíčka, s. 34–48. – Josef HÁJEK – Martin ŠTINDL – Jan ZDUBA, Po stopách bitešských popravišť, s. 49–59. – Jan ZDUBA, Počátky barokních slavností města Velké Bíteše (1662–1730), s. 60–72. – Martin ŠIKULA, Zamýšlená a odkládaná aneb příliš dlouhá stavební historie nejmladší žďárské základní školy (záměr a výstavba 5. základní školy na pozadí urbanistického vývoje Žďáru nad Sázavou po roce 1948), s. 73–122. – Aleš HANZLÍČEK, Neznámý dopis Vítězslava Nezvala spolužákovi z třebičského gymnázia, s. 123–126. – Jitka KUČOVÁ – Martin KUČA, Pravěké archeologické nálezy z katastru obce Sedlec, okres Třebíč, s. 127–131. – Martin KUČA – Jitka KUČOVÁ, Nálezy jordanovské kultury z Mohelna, okres Třebíč, s. 132–138. – Martin KUČA – Petr KNOTEK – Marcel LENGYEL, Záchranná archeologická akce v Mohelně, okres Třebíč, s. 139–140. – František VŠETIČKA, Prozaikův moravský začátek, s. 141–143. – Jana DOHNALOVÁ, Domnělé ohrožení státního tajemství, s. 144–147. – Jitka PADRNOSOVÁ, Státní okresní archiv Třebíč v roce 2014, s. 148–149. – Zora ČERNÁ, Státní okresní archiv Žďár nad Sázavou v roce 2014, s. 150–151. – Vladimír CISÁR, Městské muzeum v Bystřici nad Pernštejnem v roce 2014, s. 152–153. – Lucie KOUTKOVÁ, Městské muzeum v Náměšti nad Oslavou v roce 2014, s. 154–155. – Sylva TESAŘOVÁ, Horácké muzeum v Novém Městě na Moravě v roce 2014, s. 156–159. – Božena KABELÍKOVÁ, Muzeum Vysočiny Třebíč v roce 2014, s. 160. – Ivo KRÍŽ, Městské muzeum ve Velké Bíteši v roce 2014, s. 161–164. – Stanislav MIKULE, Regionální muzeum města Žďár nad Sázavou v roce 2014, s. 165–171. – Informace o regionální a vlastivědné literatuře z let 2014 a 2015, s. 177–184. – Jana FUKSOVÁ, K nedožitým devadesátinám Ing. Stanislava Nenadála, přírodovědce, pedagoga, spisovatele, publicisty, s. 185–186.

Zpracovaly Václava Horčáková a Kristina Rexová

Zpracováno s podporou projektu MŠMT č. LM2011018, Bibliografie dějin Českých zemí

DO TOHOTO ČÍSLA PŘISPĚLI**Mgr. Přemysl BAR, Ph.D.**

Ústav pomocných věd historických a archivnictví,
Regesta Imperii, pobočka Brno – Listiny císaře Zikmunda
Filozofická fakulta Masarykovy univerzity
Arna Nováka 1, CZ-602 00 Brno
premek.bar@gmail.com

Dr. phil. Marie BUŇATOVÁ

Ústav historických věd, Fakulta filozofická Univerzity Pardubice
Studentská 84, CZ-532 10 Pardubice
Marie.Bunatova@upce.cz

Prof. PhDr. Jiří PEŠEK, CSc.

Evropské kulturní a duchovní dějiny, Fakulta humanitních studií,
Univerzita Karlova v Praze
U Křížce 8, CZ-158 00 Praha 5
jiri.pesek@fhs.cuni.cz

Mgr. Tomáš STERNECK, Ph.D.

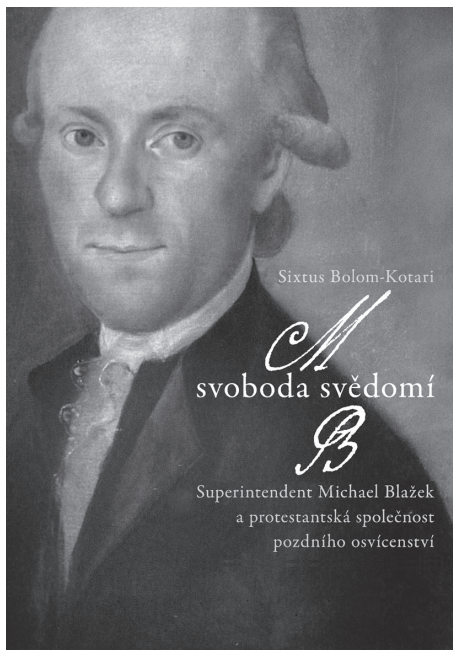
Historický ústav AV ČR, v. v. i.
Prosecká 76, CZ-190 00 Praha 9
sterneck@volny.cz

PhDr. Jan ZELENKA, Ph.D.

Historický ústav AV ČR, v. v. i.
Prosecká 76, CZ-190 00 Praha 9
zelenka@hiu.cas.cz

Prof. Benjamin ZIEMANN, M.A., Ph.D.

Department of History, The University of Sheffield
Jessop West, 1 Upper Hanover Street, S3 7RA Sheffield, UK
b.ziemann@sheffield.ac.uk

Sixtus Bolom-Kotari

SVOBODA SVĚDOMÍ
Superintendent Michael Blažek
a protestantská společnost
pozdního osvícenství

Historický ústav – Matice moravská,
Praha 2016, 568 s.
ISBN 978-80-7286-286-3.

Evangelíci, vyvedení na začátku osmdesátých let 18. století Tolerančním patentem císaře Josefa II. z ilegality, se přes četné překážky podíleli na hospodářském a kulturním vzestupu českých zemí. Nejvyšší představitel reformované církve na Moravě se v knize stává průvodcem budování nových evangelických komunit. V úřadu zaštiťuje úsilí o svobodu svědomí. Církev ve vztazích reprezentují příbuzenské sítě, evangelické umění nebo tajná korespondence iluminátů.

ACADEMIA
NAKLADATELSTVÍ

Nakladatelství Academia připravuje
ve spolupráci s Historickým ústavem AV ČR
k vydání rozsáhlou

Encyklopedii protektorátu.

Publikace bude zahrnovat nejen problematiku
represe a rezistence, ale také všech oblastí
kultury, vědy a každodenního života.

Pokud máte zájem se na tomto projektu podílet, kontaktujte
prosím Jiřího Padevěta na e-mail: padevet@academia.cz

Redakce

Vedoucí redaktoři / Editors-in-chief:

Jaroslav PÁNEK – Jiří PEŠEK

Výkonný redaktor / Managing Editor:

Sixtus Bolom-Kotari

Vědecká rada / Scientific Board:

Zdeněk Beneš, Václav Bůžek, Milan Hlavačka, Martin Holý, Tomáš Knoz, Martin Kovář, Robert Kvaček,

Jiří Lach, Václav Ledvinka, Jiří Malíř, Jan Němeček, Svatava Raková, Eva Semotanová, Petr Sommer,

Petr Svobodný, Miroslav Šedivý, Petr Vorel, Josef Zemlička

s redakčním kruhem / with Editorial Board:

Ivan Hlaváček, Zdeněk Hojda, Miroslav Hroch, Jan Křen, † Milan Myška, Milan Otáhal, Josef Petráň,

Magdaléna Pokorná, Ivan Šedivý, Josef Válka

Mezinárodní vědecká rada / International Scientific Board:

Detlef Brandes (Düsseldorf), Stanisław Bylina (Warszawa), Alessandro Catalano (Padova),

Robert J. W. Evans (Oxford), Henryk Gmiterek (Lublin), Dušan Kováč (Bratislava), Antoine Marès (Paris),

Ralph Melville (Mainz), Nicolette Mout (Leiden), Thomas Winkelbauer (Wien)

Návrh obálky a typografie / Design:

Jáchym Šerých

Vydává Historický ústav AV ČR, v. v. i. / Published by the Institute of History, Prague

Adresa / Address:

Prosecká 76, CZ–190 00 Praha 9 – Nový Prosek. Tel.: +420 286 882 121/241

E-mail: cch@hiu.cas.cz

Tisk: Powerprint s. r. o., Kamýcká 751/60, Praha Suchdol

Přijímání objednávek / Distribution:

Distribuci předplatitelům provádí v zastoupení vydavatele Česká pošta, s. p., telefonicky na bezplatné lince 800 300 302, elektronicky na: postabo.prstc@cpost.cz, písemně na adrese: Česká pošta, s. p., oddělení periodického tisku, Olšanská 38/9, 225 99 Praha 3. Smluvní vztah mezi vydavatelem a předplatitelem se řídí všeobecnými obchodními podmínkami pro předplatitele.

Distribuce pro Slovensko:

Magnet Press, Slovakia s. r. o., Šustekova 8, P. O. Box 17,

SK–851 04 Bratislava, tel.: 01/67 20 19 31-33, fax: 02/67 20 19 30, e-mail: predplatne@press.sk

Distribution rights in all remaining areas (with the exception of the Czech Republic and Slovakia):

Kubon and Sagner, Postfach 340108,

D–80328 München, Germany, fax: 089/54 21 82 18.

Jednotlivá čísla lze zakoupit též v Knihkupectví Academia (Václavské náměstí 34, Na Florenci 3, Národní 7, vše 110 00 Praha 1; nám. Svobody 13, 602 00 Brno) nebo přímo v Historickém ústavu AV ČR, v. v. i. (Prosecká 76, 190 00 Praha 9; j.kozohorska@hiu.cas.cz) či prostřednictvím distributora www.kosmas.cz.

ČČH vychází čtvrtletně / ČČH is published quarterly.

Toto číslo vyšlo v září 2016 / This issue was published in September 2016.

Cena jednotlivého výtisku 130 Kč.

ERIH – European Reference Index for the humanities (Category A – International 1); SCOPUS

<http://www.hiu.cas.cz/cs/nakladatelstvi/periodika/cesky-casopis-historicky.ep>

<http://hsozkult.geschichte.huberlin.de/zeitschriften>

<http://cejsh.icm.edu.pl>

<http://www.recensio.net/rezensionen/zeitschriften/cesky-casopis-historicky>

<http://www.proquest.com>

ISSN 0862-6111